ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ

(друга половина XIX – початок XXI ст.):

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

2025

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагоги України
(друга половина XIX – початок XXI ст.):
енциклопедичний біографічний словник

Вінниця
ТВОРИ
2025

УДК 37(477)(092)"185/200"(031)
П 24

Рекомендовано вченою радою
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 11 від 10 липня 2025 р.)

Автори: ***Березівська Л. Д.***, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Сухомлинська О. В., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Коляда Н. М., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Кочубей Т. Д., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Міхно О. П., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Антонець Н. Б., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Середа Х. В., науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Науковий редактор ***Березівська Л. Д.***, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Рецензенти: ***Дічек Н. П.***, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України
Попик В. І., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

П 24 **Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник** / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт.: Березівська Л. Д., Сухомлинська О. В., Коляда Н. М., Кочубей Т. Д., Міхно О. П., Антонець Н. Б., Середа Х. В. ; наук. ред. Березівська Л. Д.]. – Електрон. вид. – Вінниця : ТВОРИ, 2025. – 510 с.

ISBN 978-617-552-857-0

Пропонований енциклопедичний біографічний словник презентує біографічну й бібліографічну інформацію про більш як 300 відомих і маловідомих педагогів та освітніх діячів минулого, що відображає розвиток української освіти й педагогічної думки в другій половині XIX – на початку XXI ст.

Видання адресовано науковим, педагогічним, науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, здобувачам освіти, бібліотекарям, а також усім, хто цікавиться історією освіти.

УДК 37(477)(092)"185/200"(031)

ISBN 978-617-552-857-0
DOI 10.33407/lib.NAES.id/745951

© Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, 2025

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
V. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL LIBRARY
OF UKRAINE

Pedagogues of Ukraine
(Second Half of the 19th – Early 21st Centuries):
Encyclopaedic Biographical Dictionary

Vinnytsia
TVORY
2025

UDC 37(477)(092)"185/200"(031)
P 24

Recommended by the Academic Council
of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
(Protocol No. 11 of 10 July 2025)

Authors: ***Berezivska L. D.***, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine, Director, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Sukhomlynska O. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Koliada N. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Kochubei T. D., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Mikhno O. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Antonets N. B., Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine
Sereda Kh. V., Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine

Scientific editor ***Berezivska L. D.***, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine, Director, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine

Reviewers: ***Dichek N. P.***, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Head of the Department of History and Philosophy of Education at the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine
Popyk V. I., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine

P 24 **Pedagogues of Ukraine (Second Half of the 19th – Early 21st Centuries): Encyclopaedic Biographical Dictionary** / NAES of Ukraine, V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine ; [authors: Berezivska L. D., Sukhomlynska O. V., Koliada N. M., Kochubei T. D., Mikhno O. P., Antonets N. B., Sereda Kh. V. ; scientific editor Berezivska L. D.]. – Electronic ed. – Vinnytsia : TVORY, 2025. – 510 p.

ISBN 978-617-552-857-0

This Encyclopaedic Biographical Dictionary presents biographical and bibliographical information on more than 300 well-known and lesser-known pedagogues and educational figures of the past, reflecting the development of Ukrainian education and pedagogical thought in the second half of the 19th century and the beginning of the 21st century.

The publication is intended for scientific, pedagogical, scientific and pedagogical workers of higher education institutions and regional institutes of postgraduate pedagogical education, students, librarians, and anyone interested in the history of education.

UDC 37(477)(092)"185/200"(031)

ISBN 978-617-552-857-0
DOI 10.33407/lib.NAES.id/745951

© V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, 2025

Передмова

Шановний читачу! Пропонуємо Вашій увазі видання «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник», яке є результатом прикладного наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025 рр., керівник – дійсний член (академік) НАПН України Лариса Березівська) Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ). Енциклопедичний словник – це енциклопедія, статті якої викладено в стислій формі та розташовано за абеткою їхніх назв[1]. Біографічний енциклопедичний словник про освітян – це вид довідкової літератури, який містить інформацію про життя та діяльність відомих і маловідомих постатей. Такі словники допомагають користувачеві дізнатися про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України і світу[2]. Педагоги – це люди, які присвятили своє життя навчанню та вихованню інших у практичній або науковій діяльності. Серед них: учителі, викладачі, учені, вихователі, управлінці, дитячі письменники та інші фахівці в галузі освіти. Їхня праця й творчі здобутки як фундамент гуманістичної педагогіки забезпечували розвиток суспільства та впливали на формування майбутніх поколінь України. Українська гуманістична педагогіка відіграє ключову роль у формуванні національного та європейського гуманітарного простору, сприяючи поступу суспільства крізь призму високих людських цінностей.

Контент і методологічна концепція словника відповідають провідним тенденціям розвитку європейської гуманітаристики. Репрезентація широкого спектра педагогічних постатей – від знаних класиків до маловідомих діячів, які зазнали переслідувань або були змушені емігрувати, – відображає сучасний європейський підхід до історичного наративу, що ґрунтується на визнанні множинності досвідів, осмисленні травматичного минулого, збереженні пам'яті про жертв тоталітаризму та утвердженні людської гідності як фундаментальної

---

[1] ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. На заміну ДСТУ 3017-95 ; чин. від 2016-07-01. Вид. офіц. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 38 с. URL: https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf (дата звернення: 24.05.2023); Словник енциклопедичний. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2015–2024. URL: https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний (дата звернення: 14.10.2024).

[2] Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)»: джерелознавчий аналіз і синтез. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського за результатами наук. дослідж. у 2024 р., 17 груд. 2024 р., [редкол.: Л. Д. Березівська (голов. ред.), Л. О. Пономаренко (відп. за вип.) та ін.]. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 26–29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/ (дата звернення: 31.12.2024).

цінності. У цьому контексті словник є не лише вагомим національним науковим продуктом, а й цінним джерелом для порівняльних досліджень з історії освіти, мобільності науковців, трансферу педагогічних ідей та міжкультурного діалогу.

Історіографічний пошук засвідчив, що в сучасній українській і закордонній історіографії немає енциклопедичного біографічного словника, де цілісно репрезентовано колективний біографічний портрет педагогів України. І хоча існують окремі праці, як-от «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору» (2003), «Українська педагогіка в персоналіях» (2005), «Видатні українські педагоги. Інформаційний довідник» (2010) та інші[3], потреба в системному узагальненні біографічного знання залишається актуальною[4].

Видання вперше цілісно презентує біографічну й бібліографічну інформацію загалом про більш як 300 відомих і маловідомих педагогів та освітніх діячів минулого (серед них – понад 50 педагогинь), які вже відійшли у вічність, що відображає розвиток української освіти й педагогічної думки в другій половині XIX – на початку XXI ст.

У статті-персоналії з сучасних методологічних позицій висвітлено життєвий і творчий шлях педагога, його індивідуальність й особливості світогляду, внесок у розвиток педагогічної науки та освіти. До наукового обігу введено орієнтовно 180 нових біографій. Під час науково-пошукової роботи список персоналій уточнювався: деякі були вилучені за браком інформації про педагога або через історіографічне очищення в процесі осмислення його діяльності й творчого доробку крізь призму декомунізації, дерусифікації, дерадянізації. Словник репрезентує біографії освітян усіх регіонів України.

У виданні інтегровано біографічне та бібліографічне знання задля створення й актуалізації колективного портрета педагогів України другої половини XIX – початку XXI ст.; упорядковано біографічні довідки на основі розроблених критеріїв (біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний) із метою цілісного представлення процесу розвитку гуманістичної педагогіки України у визначених хронологічних межах; введено до активного історико-педагогічного обігу нові джерела, які збагатять

---

[3] Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). Київ : Наук. світ, 2003. 302 с.; Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 1 : X–XIX століття / авт. кол.: Н. Б. Антонець, Л. Д. Березівська, О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 624 с.; Кн. 2 : XX століття / авт. кол.: Н. Б. Антонець, Л. Д. Березівська, О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 552 с.; Видатні українські педагоги: Інформаційний довідник / Упор. Л. В. Калуська. 2-ге вид. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 224 с.

[4] Березівська Л. Д. Педагоги України другої половини XIX – початку XXI ст.: енциклопедичний словник для освітнього процесу. *Наук.-пед. студії*. 2025. Вип. 9. С. 12–27. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-12-27.

знання дослідників про постаті українських педагогів, а також розширять уявлення про вітчизняну гуманітарну сферу, зокрема й освітню практику.

Щоб уніфікувати виклад біографічної інформації, *енциклопедична довідка* має такі *основні складники*: прізвище, ім'я, по батькові / друге ім'я (транслітерація); дата й місце народження та смерті / поховання за новим стилем; основна спеціальність; почесні звання (найважливіші); науковий ступінь або вчене звання (із зазначенням року присвоєння); профільна освіта; визначальні етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади в наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти та педагогіки України (першорядні наукові праці, розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці, творець нової школи або напряму); членство й керівна робота в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у значущих вітчизняних і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди та премії, зокрема міжнародні (із зазначенням року присудження); бібліографія (основні праці вченого: монографії, посібники, підручники, статті; праці про нього за останні 10 років: друковані та електронні ресурси); портрет (покликання на джерело). Варто зазначити, що інколи місце народження / смерті певного діяча через різні причини неможливо встановити, у такому разі в тексті стоїть знак питання («?»). Зауважимо також, що у виданні подано сучасні назви населених пунктів, а назви наукових установ та закладів освіти, навпаки, такими, як їх іменували за життя й діяльності освітян. Обсяг статей про персоналії в енциклопедичному словнику варіюється залежно від ступеня розроблення наукової біографії.

Для написання текстів довідок автори використовували друковані й електронні довідкові видання, передусім педагогічні енциклопедії та словники. Серед них варто відзначити створену з ініціативи НАПН України «Енциклопедію освіти» (2008, 2021; гол. ред. В. Кремень)[5]. Звісно, широко використано електронні ресурси, які містять біографічну та бібліографічну інформацію: «Велика українська енциклопедія» (ВУЕ) https://tinyurl.com/yrtpv69s, «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ) https://esu.com.ua/, «Енциклопедія історії України» https://tinyurl.com/8zpuwmy7, цифровий ресурс «Педагоги України та світу» ДНПБ https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/, електронні біографічні ресурси Педагогічного музею України http://pmu.in.ua/ та ін. Новітнім джерелом є персональні віртуальні виставки, зокрема ДНПБ https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions та Педагогічного музею, які уможливлюють за допомогою вебтехнологій системне представлення

[5] Енциклопедія освіти / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1143 с.

біографічних і бібліографічних відомостей про конкретну постать. Ваговитим складником джерельної бази є біобібліографічні покажчики (за наявності), які інтегрують твори вченого / педагога й літературу про нього.

Для створення біографічних довідок та впорядкування бібліографії використано й інші види джерел, а саме: галузеві періодичні видання (журнали, газети), монографії, дисертації тощо. Бібліографія має два складники: твори діяча, опубліковані зазвичай за його життя, а також після – як окремі праці чи збірки – загалом не більше п'яти; література про постать та її доробок за останні 10 років (друковані й електронні ресурси – загалом не більше п'яти). Варто зауважити, що інколи складно було дібрати бібліографію про життя й діяльність педагога за останні 5–10 років. Пояснюємо це кількома причинами: вичерпність або брак сучасних біографічних розвідок про постать чи її неактуальність. Водночас, і це важливо, біографічна довідка може стати джерелом для подальшого вивчення життєтворчості педагогів України другої половини XIX – початку XXI ст. – великого історичного відрізку часу. Тож пропонований енциклопедичний словник актуалізує та інтегрує біографічну й біобібліографічну інформацію про педагогів різних епох задля створення їхнього колективного портрета та заразом розкриває внесок кожного з них у розвиток освіти України[6].

Видання розпочинається з передмови, яка дає уявлення про його зміст, підходи до створення. Біографічні довідки розміщено традиційно – за абеткою. З метою введення історико-освітньої інформації до світового, зокрема європейського, освітньо-наукового простору подано список усіх педагогів із короткими біографічними відомостями про них англійською мовою. Крім того, до уваги читачів запропоновано ще два переліки: репресованих освітян (понад 50 осіб) і педагогів-емігрантів (понад 40 осіб). Завершує словник іменний покажчик, у якому представлено не лише прізвища педагогів другої половини XIX – початку XXI ст., а й усі, які зустрічаються на сторінках видання.

Безперечно, один енциклопедичний словник через обмеженість обсягу не охопить усіх відомих і маловідомих освітян означеного великого хронологічного відрізку. Їхні біографії можуть стати об'єктом подальших історико-біографічних чи біобібліографічних розвідок.

---

[6] Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)»: джерелознавчий аналіз і синтез. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського за результатами наук. дослідж. у 2024 р., 17 груд. 2024 р., [редкол.: Л. Д. Березівська (голов. ред.), Л. О. Пономаренко (відп. за вип.) та ін.]. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 26–29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/ (дата звернення: 31.12.2024).

Результати дослідження творчої спадщини педагогів України другої половини XIX – початку XXI ст., систематизовані в словнику, доречно використовувати в процесі формування національної самосвідомості та патріотизму в здобувачів освіти, зокрема підсилюючи історико-культурний компонент як обов'язковий складник розвитку вищої освіти у європейському й світовому контексті (рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р.). Вони прислужаться закладам вищої педагогічної освіти під час підготовки здобувачів вищої освіти на першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях вищої освіти, а також інститутам післядипломної педагогічної освіти для підвищення кваліфікації педагогічних працівників; задля створення підручників і навчальних посібників із педагогіки; під час здійснення наукових розвідок із питань історії освіти, історії України, біографіки та джерелознавства.

Сподіваємося, що енциклопедичний словник буде корисним науковим, науково-педагогічним, педагогічним і бібліотечним працівникам, здобувачам освіти. Вважаємо, що це видання є внеском у зміцнення української національної й громадянської ідентичності, консолідації українського суспільства.

Preface

Dear reader! The present publication, "Pedagogues of Ukraine (Second Half of the 19th – Early 21st Centuries): Encyclopaedic Biographical Dictionary" is the result of applied scientific research. It was produced as part of the project "Pedagogical Biographies in the Information, Educational and Scientific Space" (2023–2025, supervised by Larysa Berezivska, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine) by the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine (hereinafter referred to as the SSEL). An Encyclopaedic Dictionary is defined as an encyclopaedia whose articles are presented in a concise form and arranged alphabetically by title[1]. A Biographical Encyclopaedic Dictionary of educators is a compendium of reference works that contain information about the lives and activities of prominent and lesser-known figures in the field of education. These dictionaries facilitate the acquisition of knowledge regarding the biography of a specific individual, their accomplishments, and their contributions to education in Ukraine and on a global scale[2]. Pedagogues are defined as individuals who have committed their lives to the dissemination of knowledge and the instruction of others in practical or scientific domains. The aforementioned professionals include teachers, lecturers, scientists, educators, administrators, children's writers, and other specialists in the field of education. The work and creative achievements of these scholars provided the foundation for humanistic pedagogy, thus ensuring the development of society and influencing the formation of future generations in Ukraine. It is evident that Ukrainian humanistic pedagogy plays a pivotal role in shaping the national and European humanities space. Indeed, it has been proven that this approach promotes the progress of society through the prism of high human values.

The content and methodological concept of the Dictionary are consistent with the leading trends in the development of European humanities. The depiction of a broad spectrum of pedagogical figures, ranging from renowned classics to obscure individuals who endured persecution or compelled emigration, mirrors the present-day

---

[1] DSTU 3017:2015. Publications. Basic types. Terms and definitions. Replaces DSTU 3017-95; in force since 2016-07-01. Official ed. Kyiv : UkrNDNTs, 2016. 38 p. URL: https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf (accessed: 24 May 2023); Encyclopaedic Dictionary. *Great Ukrainian Encyclopaedia* : electronic version. Kyiv : Encyclopaedic Publishing House: Institute of Software Systems of the NAS of Ukraine, 2015–2024. URL: https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний (accessed: 14 Oct. 2024).

[2] Berezivska L. D. Encyclopaedic Biographical Dictionary "Pedagogues of Ukraine (Second Half of the 19th – Early 21st Centuries)": Source Analysis and Synthesis. *Information Support for Education and Science in Ukraine under Martial Law* : Collection of Materials from the Scientific and Practical Conference of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine based on the results of scientific research in 2024, 17 December. 2024, [editorial board: L. D. Berezivska (editor-in-chief), L. O. Ponomarenko (responsible for publication) et al.]. Vinnytsia : TVORY, 2024. Pp. 26–29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/ (accessed: 31.12.2024).

European stance on historical narration. This stance is founded on the acknowledgement of diverse experiences, the comprehension of a distressing past, the preservation of the memory of those who suffered under totalitarian regimes, and the unequivocal affirmation of human dignity as an inalienable value. In this context, the Dictionary is not only an important national scientific product, but also a valuable source for comparative studies on the history of education, the mobility of scholars, the transfer of pedagogical ideas, and intercultural dialogue.

A survey of historical research has demonstrated an absence of an encyclopaedic biographical dictionary in contemporary Ukrainian and foreign historiography that comprehensively presents a collective biographical portrait of Ukrainian pedagogues. Notwithstanding the existence of individual works, such as "Repressed Pedagogues of Ukraine: Victims of Political Terror" (2003), "Ukrainian Pedagogy in Personalities" (2005), "Outstanding Ukrainian Pedagogues. Information Reference Book" (2010) and others[3], the need for a systematic synthesis of biographical knowledge remains relevant[4].

This publication is the first to present comprehensive biographical and biobibliographical information on more than 300 well-known and little-known pedagogues and educational figures of the past (including more than 50 female educators) who have already passed away, reflecting the development of Ukrainian education and pedagogical thought in the second half of the 19th and early 21st centuries.

The article under scrutiny herein highlights the life and career of the pedagogue, his personality and worldview, and his contribution to the development of pedagogical science and education from a contemporary methodological perspective. It is estimated that approximately 180 new biographies have been introduced into scientific circulation. During the research process, the list of personalities was subjected to refinement. Some individuals were excluded due to an absence of information regarding the pedagogue, or as a consequence of historiographical cleansing in the process of reevaluating his activities and creative output through the lenses of

[3] Marochko V., Hillig G. Repressed Pedagogues of Ukraine: Victims of Political Terror (1929–1941). Kyiv : Nauk. Svit, 2003. 302 p.; Ukrainian Pedagogy in Personalities: educational manual for students of higher educational institutions: in 2 volumes. Vol. 1: 10th–19th centuries / authors: N. B. Antonets, L. D. Berezivska, O. V. Sukhomlynska, et al. ; edited by O. V. Sukhomlynska. Kyiv : Lybid, 2005. 624 p.; Vol. 2: 20th Century / authors: N. B. Antonets, L. D. Berezivska, O. V. Sukhomlynska, et al. ; edited by O. V. Sukhomlynska. Kyiv : Lybid, 2005. 552 p.; Outstanding Ukrainian Pedagogues: Information Reference Book / Compiled by L. V. Kaluska. 2nd ed. Ternopil : Mandrivets, 2010. 224 p.

[4] Berezivska L. D. Pedagogues of Ukraine in the Second Half of the 19th – Early 21st Centuries: Encyclopaedic Dictionary for the Educational Process. *Scientific and Educational Studies*. 2025. Issue 9. Pp. 12–27. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-12-27.

decommunisation, derussification, and desovietisation. The Dictionary presents biographies of educators from all regions of Ukraine.

The publication integrates biographical and bibliographic knowledge to create and update a collective portrait of Ukrainian pedagogues from the second half of the 19th to the beginning of the 21st century. The biographical references have been organized based on developed criteria (biographical, geographical, sectoral, chronological, national, biobibliographic) with the aim of providing a comprehensive presentation of the development of humanistic pedagogy in Ukraine within specific chronological boundaries. New sources have been introduced into active historical and pedagogical circulation, which will enrich researchers' knowledge about Ukrainian pedagogues and broaden their understanding of the domestic humanities, including educational practice.

To unify the presentation of biographical information, *the encyclopaedic reference* has the following *main components*: last name, first name, patronymic/second name (transliteration); date and place of birth and death/burial according to the new style; main specialty; honorary titles (the most important); academic degree or academic title (indicating the year of assignment); profile education; defining stages of pedagogical, scientific-pedagogical, scientific activity (leading positions in scientific institutions and educational institutions of Ukraine); contribution to the development of education and pedagogy of Ukraine (primary scientific works, the development of theoretical issues and their practical application in educational practice, the creator of a new school or direction); membership and leadership in academies, major scientific societies; participation in significant domestic and international scientific congresses; highest awards and prizes, in particular international (indicating the year of award); bibliography (the main studies of the scientist: monographs, manuals, textbooks, articles; works about him over the past 10 years: printed and electronic resources); portrait (reference to the source). It is worth noting that sometimes the place of birth/death of a certain figure for various reasons cannot be established, in this case there is a question mark in the text ("?"). We also note that the publication presents the modern names of settlements, and the names of scientific institutions and educational institutions, on the contrary, as they were called during the life and work of educators. The volume of articles on personalities in the Encyclopaedic Dictionary varies depending on the degree of development of a scientific biography.

The authors of the texts of the references primarily consulted printed and electronic reference publications, chiefly pedagogical encyclopaedias and dictionaries. Of particular note is the Encyclopaedia of Education (2008, 2021; editor-in-chief

V. Kremen[5]), which was developed on the initiative of the NAES of Ukraine. It is evident that electronic resources containing biographical and bibliographic information are utilised extensively. These include the Great Ukrainian Encyclopaedia (GUE) https://tinyurl.com/yrtpv69s, the Encyclopaedia of Modern Ukraine (EMU) https://esu.com.ua/, the Encyclopaedia of the History of Ukraine https://tinyurl.com/8zpuwmy7, the digital resource "Pedagogues of Ukraine and the World" by the SSEL https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/, and the electronic biographical resources of the Pedagogical Museum of Ukraine http://pmu.in.ua/. The latest source is personal virtual exhibitions, in particular those of the SSEL https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions and the Pedagogical Museum, which utilise web technologies to systematically present biographical and bibliographic information about a specific person. A significant component of the source base under consideration is biobibliographic indexes, if such indexes are available, which integrate the works of a scientist/pedagogue and literature about them.

A variety of sources were utilised to create biographical references and compile the bibliography, including sectoral periodicals (e.g. magazines, newspapers), monographs, and dissertations. The bibliography is comprised of two components: firstly, the works of the person, usually published during his/her lifetime, as well as after – as separate works or collections – no more than five in total; and secondly, literature about the person and their work over the last 10 years (printed and electronic resources – no more than five in total). It is important to note that there have been difficulties in compiling a bibliography of the pedagogue's life and work over the last 5–10 years. The underlying factors contributing to this phenomenon are manifold. These include the paucity of contemporary biographical research on the individual in question, or its complete absence. It is important to note that biographical information can also serve as a valuable source for further study of the life and work of Ukrainian pedagogues in the second half of the 19th – early 21st centuries – a significant historical period. Therefore, the proposed Encyclopaedic Dictionary updates and integrates biographical and biobibliographical information about pedagogues from different eras, with a view to creating a collective portrait of them and, concomitantly, revealing the contribution of each of them to the development of education in Ukraine[6].

[5] Encyclopaedia of Education / NAES of Ukraine ; editor-in-chief V. G. Kremen. 2nd edition, supplemented and revised. Kyiv : Yurinkom Inter, 2021. 1143 p.

[6] Berezivska L. D. Encyclopaedic Biographical Dictionary "Pedagogues of Ukraine (Second Half of the 19th – Early 21st Centuries)": source analysis and synthesis. *Information Support for Education and Science in Ukraine under Martial Law* : Collection of Materials from the Scientific and Practical Conference of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine based on the results of scientific research in 2024, 17 December. 2024, [editorial board: L. D. Berezivska (editor-in-chief),

The publication commences with a preface that provides insight into its content and methodology. Biographical references are arranged in the conventional alphabetical order. The following list comprises all pedagogues, accompanied by brief biographical information in English, with the aim of introducing historical and educational information into global, particularly European, educational and scientific space. Furthermore, the reader is presented with two additional lists: one comprising repressed educators (numbering over 50 individuals) and the other including emigrant pedagogues (surpassing 40 people). The Dictionary concludes with an index of names, which includes not only the surnames of pedagogues from the second half of the 19th to the beginning of the 21st century, but also all those who appear in the pages of the publication.

Undoubtedly, due to its limited scope, one Encyclopaedic Dictionary cannot cover all known and lesser-known educators from this large chronological period. Their biographies could be the focus of further historical, biographical or bibliographical research.

The results of the study of the creative heritage of Ukrainian pedagogues of the second half of the 19th – early 21st centuries, systematized in the dictionary, are appropriate to use in the process of forming national self-awareness and patriotism in students. This can be achieved by reinforcing the historical and cultural component, which is an integral part of developing higher education within the European and global context (as per the decision of the National Agency for Higher Education Quality Assurance on 21 June 2022). The results will be useful for higher education institutions in training students at the first (bachelor's), second (master's) and third (educational and scientific) levels, as well as for postgraduate pedagogical institutions in the professional development of pedagogical workers. They will also be useful for creating textbooks and teaching aids in pedagogy, and for scientific research on the history of education, the history of Ukraine, biographies and source studies.

We hope that the Encyclopaedic Dictionary will be useful for scientific, scientific-pedagogical, pedagogical and library workers, as well as for students. We believe that this publication will contribute to strengthening Ukrainian national and civic identity, and consolidating Ukrainian society.

L. O. Ponomarenko (responsible for publication) et al.]. Vinnytsia : TVORY, 2024. Pp. 26–29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/ (accessed: 31.12.2024).

А

Фото: https://esu.com.ua/article-22647

АДАМЕНКО ОЛЕНА ВІКТОРІВНА *(Adamenko Olena Viktorivna)* [31.07.1955, м. Луганськ – 30.03.2014, там само] – педагогиня, учена, докторка педагогічних наук (2006), професорка (2008).

Закінчила з золотою медаллю середню школу № 38 м. Луганська й з відзнакою факультет «Напівпровідникове та електровакуумне машинобудування» Ворошиловградського машинобудівного інституту (1977). Із 1978 р. працювала викладачем у Луганському національному університеті ім. Тараса Шевченка; з 1997 р. – декан факультету допрофесійної підготовки, 2006–14 рр. – професорка кафедри економічної інформатики, теоретичної та прикладної інформатики й кафедри державної служби та управління навчальними закладами. Захистила кандидатську дисертацію з теорії та історії педагогіки «Психолого-педагогічні фактори продуктивного використання технічних засобів навчання викладачами профтехучилищ (1990), а в 2006 р. – докторську дисертацію «Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині XX століття (1950–2000 рр.)».

А. зробила значний внесок у дослідження проблем теорії та історії педагогіки: вивчала історію розвитку педагогічної науки як системи знань і як соціальну систему; сприяла розвитку методології та технології освітніх досліджень, використанню багатовимірних методів аналізу даних у педагогічних, психологічних, соціологічних дослідженнях, поєднанню якісної та кількісної стратегії в історико-педагогічних дослідженнях, упровадженню інформаційно-комунікаційних технологій в освіту. Багато років викладала курси з методології та методів соціологічних досліджень, кількісних методів у соціології для студентів-соціологів. Авторка (співавторка) понад 200 наукових публікацій, зокрема одноосібної монографії «Українська педагогічна наука в другій половині XX століття» (2005), монографії «Методологічні засади педагогічного дослідження» (2013, співавтор); бібліографічних покажчиків із розвитку освіти в Україні «Публікації й дисертації українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою (друга половина XX століття)» (2005), «Публікації й дисертації українських авторів з питань виховання школярів (друга половина XX століття)» (2006), «Публікації й дисертації українських авторів з питань навчання школярів (друга половина XX століття)» (2013, співавтор);

навчальних посібників «Математичні методи в педагогіці та психології» (2008), «Комп'ютерний аналіз даних» (2010, співавтор).

А. брала активну участь у підготовці наукових кадрів, зокрема під її керівництвом захищено 15 кандидатських і 3 докторські дисертації. Була членкинею редколегій наукових фахових видань із педагогіки («Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)», «Науковий вісник Донбасу», «Освіта Донбасу»). Відзначена нагородами: знаком «Відмінник освіти України» (2001), знаком «Василь Сухомлинський» (2006), грамотою Верховної Ради України (2010). Похована на міському кладовищі м. Луганська.

Тв.: Комп'ютерний аналіз даних : навч. посіб. / Л. Ф. Панченко, О. В. Адаменко ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : ЛНУ, 2010. 188 с.; Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін. ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : ЛНУ, 2013. 247 с.; Публікації й дисертації українських авторів з питань виховання школярів (друга половина XX століття) : бібліогр. покажч. / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2006. 227 с.; Публікації й дисертації українських авторів з питань навчання школярів (друга половина XX століття) : бібліогр. покажч. / О. В. Адаменко, Е. А. Панасенко ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : Б. І. Маторін, 2013. 299 с.; Українська педагогічна наука в другій половині XX століття : монографія / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2005. 703 с.

Літ.: Панченко Л. Ф. Адаменко Олена Вікторівна. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2008. URL: https://esu.com.ua/article-22647.

Лариса Березівська

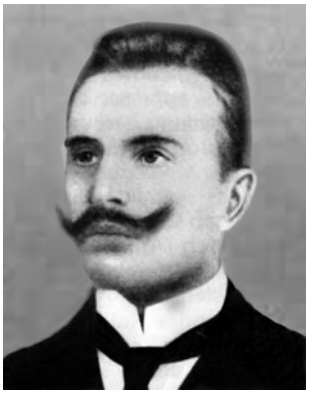

Фото: https://tinyurl.com/bdfu97f7

АЛИСЬКЕВИЧ АНДРІЙ АНТОНОВИЧ *(Alyskevych Andrii Antonovych)* [17.12.1870, с. Залуква Івано-Франківської обл. – 25.03.1949, м. Прага, Чехія] – педагог, організатор українського шкільництва, громадсько-політичний діяч.

Вищу освіту (класична німецька та слов'янська філологія, історія мистецтв) здобув у Віденському та Львівському університетах. Учителював у Львові (1895–96) і Бродах (1896–1900). У 1909 р. – директор жіночої учительської семінарії і міської школи ім. Т. Шевченка у Львові, в 1910 р. – директор гімназії в Перемишлі, з 1918 р. – директор гімназії в Дрогобичі. 1905 р. – засновник і почесний член «Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів», 1909 р. – голова Педагогічної редакційної комісії Руського педагогічного товариства; 1918 р. – член Національної ради у Перемишлі; 1919 р. – член Комітету для реформи шкільництва при Міністерстві

народної освіти в Кам'янці-Подільському (у 1919 р. від міністерства делегований до Відня та Праги для організації видання шкільних підручників). У Львові в 1904, 1906–08 рр. – редактор дитячого ілюстрованого художньо-педагогічного журналу для дітей і молоді «Дзвінок». Член редакції журналу «Учитель» (Львів, 1889–1914). Редактор щорічного «Звіту дирекцій ц.-к. гімназій з руською викладовою мовою в Перемишлі за н. р. 1910–11; 1911–12; 1912–13; 1914» (Перемишль, 1911–14). Від 23.12.1903 р. – член Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Збереглося листування А. з членами НТШ, діячами науки, культури й освіти, зокрема з О. Барвінським та А. Крушельницьким.

Основні наукові інтереси А. стосуються досліджень у галузі мовознавства, літературознавства, педагогіки й українського шкільництва. Автор багатьох навчальних посібників для середніх шкіл (разом із Р. Гамчикевичем). Більша частина видана під грифом «Рідна школа».

У 1920–22 рр. на Закарпатті був директором гімназії в Берегові, Ужгородської гімназії (1922–38), гімназії у Великому Бичкові (1938–39). Провадив пластову діяльність з 1921 р. у Берегові, згодом в Ужгороді. Був заступником начальника Пласту Підкарпатської Русі. Працював у різних культурних і педагогічних товариствах на Закарпатті, співпрацював із педагогічною та дитячою періодикою (дитячий журнал «Пчілка», журнали «Наша школа», «Учитель»). Після угорської окупації Карпатської України 1939 р. виїхав до Чехії.

Тв.: Вправи німецькі для IV кляси середних шкіл. Львів, 1913; Диялєкти і літературна мова в їх взаїмнім відношенню. *Учитель*. 1908. Ч. 17. С. 250–253 ; Ч. 18/19. С. 266–271; Реформа середних шкіл. *Там само*. Ч. 5. С. 77–80 ; Ч. 9. С. 137–142; Ч. 10. С. 158–162; Стан і вигляди приватних шкіл Руського Товариства Педагогічного в 1909/10 р. *Там само*. 1910. Ч. 24. С. 374–376; Шкільні підручники і бібліотеки на Підкарпатській Руси. *Підкарпатська Русь*. 1925. Ч. 1. С. 3–7.

Літ.: Андрій Алиськевич (1870–1949). Український педагог, науковий і громадський діяч : до 150-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/андрій-алиськевич-150-років/; Купчинський О. Алиськевич Андрій. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=58; Ткачук М. М. Алиськевич, Андрій. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2015–2024. URL: https://vue.gov.ua/Алиськевич,_Андрій; Сіка В. Педагогічна діяльність Андрія Алиськевича у гімназіях Закарпаття 1920-х років. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2012. Ч. 3. С. 332–338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_3_47.

Олександр Міхно

Фото:
http://surl.li/ewizb

АЛЧЕВСЬКА ХРИСТИНА ДАНИЛІВНА *(Alchevska Khrystyna Danylivna)* [16.04.1841 (за ін. даними – 1843), м. Борзна Чернігівської обл. – 15.08.1920, м. Харків] – педагогиня, просвітителька, організаторка та керівниця недільних шкіл.

10 червня 1862 р. А. заснувала Харківську приватну жіночу недільну школу, яка спочатку була нелегальною. Там навчали за граматикою П. Куліша, апробували й популяризували передові освітні методики: звуковий метод навчання грамоти (розроблений К. Ушинським), метод бесіди, пояснювального та позакласного читання, критико-бібліографічні дослідження тощо. Офіційно цю школу відкрили у березні 1870 р., що засвідчує лист голови Харківського міського відділу внутрішніх справ. Заняття проводили щонеділі та у святкові дні з 10 до 14 год. у приміщенні 1-го повітового училища. Обов'язки почесної попечительки виконувала А. Вернадська – мати першого президента Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Цю місію згодом перейняла А.

А. ініціювала ведення в школі педагогічних щоденників, де вчителі записували спостереження за психологічним розвитком учнів, розповідали про взаємини з ними. Завдяки цим щоденникам учителі аналізували нові методи навчання та проблеми педагогічної майстерності. У школі використовували такі засоби навчання – пояснювальне читання й бесіди на різноманітні теми. Особливого значення надавали літературним бесідам, розвитку методики початкового навчання та шкільним святам. У 1870–80 рр. значну увагу приділяли позакласній роботі: читанню й розробленню методів вивчення читацьких інтересів. А. сприяла відкриттю жіночих безплатних шкіл, збереженню українських книг, популяризації творчості Т. Шевченка. На садибі в Харкові 1899 р. встановила перший у світі пам'ятник Т. Шевченкові.

Авторка методичних праць «План уроків за звуковим методом» (1893) та «Програми з усіх предметів навчання в недільній школі для дорослих і малолітніх учнів». Під керівництвом А. підготовлено й видано покажчик «Що читати народу?» (1884–1906), посібник «Книга дорослих» (1899–1917) та ін. На Паризькій всесвітній виставці (1889) покажчик «Що читати народу?» отримав найвищу нагороду. Популяризувала українську мову та ідеї недільних шкіл. Школу А. було представлено на всесвітніх форумах у Брюсельській, Чиказькій і двох Паризьких (1889, 1990) міжнародних виставках. Педагогічна діяльність А. здобула всесвітнє визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи в справі народної освіти (Франція, 1889). А. обрана віцепрезиденткою Міжнародної ліги освіти.

Тв.: Історія відкриття школи в селі Олексіївці Михайлівської волості. *Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки*. Київ, 1961. С. 514–516; Невідомий рукопис Х. Д. Алчевської з методики навчання грамоти. *Початкова шк*. 1971. № 6. С. 70–75; Pismo [k ukraintsu]. *Ukrainskaya zhizn*. 1912. № 4. С. 85–90 ; № 5. С. 110–113.

Літ.: Алчевська Христина Данилівна. *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)* : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ : НБУВ, 2017. С. 18–19; Алчевська Христина Данилівна (1841–1920) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Доркену А. М., Левченко Ж. А. ; допов. Чалою Н. В. ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: http://surl.li/odnec; Бондар Л. С. Алчевська Христина Данилівна. *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 535–538; Коляда Н. М. Христина Данилівна Алчевська (1843–1920) – засновниця Харківської приватної жіночої недільної школи. *Жінки в історії соціальної роботи України* : кол. моногр. Умань, 2018. С. 53–69; Коляда Н. Христина Алчевська. На освітянській ниві. *Українки в історії* / За ред. В. Борисенка. Київ : Либідь, 2004. С. 98–101; Христина Данилівна Алчевська – українська педагогиня, діячка народної освіти : (до 180-річчя від дня народж.) : вірт. кн. виставка / підгот. фахівцями від. зберігання фонду та обслуговування користувачів. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=28167.

Наталія Коляда

Фото: *http://surl.li/octjh*

АЛЧЕВСЬКА ХРИСТИНА ОЛЕКСІЇВНА *(Alchevska Khrystyna Oleksiivna)* [16.03.1882, м. Харків – 27.10.1931, там само] – українська письменниця, педагогиня. Дочка Х. Алчевської та О. Алчевського.

Початкову освіту А. здобувала в домашній школі. У 10 р. разом із шкільними подругами видавала дитячий рукописний журнал «Товариш», в якому розміщувала власні вірші та оповідання (1892–94). 1895 р. вступила до Харківської Маріїнської жіночої гімназії. Закінчивши гімназію (1902), А. поїхала до Парижа, вступила до Сорбонни на вищі педагогічні курси. Вплив на творчість А. мало спілкування з українськими письменниками: Лесею Українкою, Михайлом Старицьким, Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Михайлом Павликом, Василем Стефаником, Олександром Олесем. 1903 р. А. повернулася в Україну й працювала в недільній школі, де читала учням українські книжки та працювала над створенням українського жіночого гуртка. З 1905 р. викладала українську й французьку мови в середніх і

вищих навчальних закладах Харкова та провадила творчу діяльність. У 1907–17 рр. вийшли друком поетичні збірки А.: «Туга за сонцем» (1907), «Сонце з-за хмар», «Пісня життя» (1910), «Вишневий цвіт» (1912), «Пісні серця і просторів», «Моєму краю» (1914), «Спомини» (1915), «Мандрівець», «Встань, сонце» (1916), «Пробудження» (1917) та ін. А. публікувала вірші в періодичних виданнях: «Літературно-науковий вісник», «Вільна Україна», «Рідний край», «Українська хата», «Зоря»; в альманахах «Терновий вінок», «В неволі»; у жіночому часописі «Мета» (Львів), газеті «Боротьба». Твори А. наповнені любов'ю до рідного краю та знедоленого люду. Вона виступала проти соціального й національного поневолення, висловлювала віру в щасливе майбутнє українців. Визволення народу А. пов'язувала з українізацією молоді.

З 1915 р. письменниця відновила в себе на квартирі регулярні зібрання молодіжного гуртка. А. докладала зусиль, аби гуртківці навчилися рідної мови, літератури, історії, намагалася прищепити любов до України. Паралельно з літературною творчістю А. перекладала: з французької та інших мов українською та навпаки. Особливо цінні її переклади романів В. Гюго, віршів Вольтера, П. Корнеля, І. Франка, Т. Шевченка, праць Анрі Барбюса, Жуля Верна, Луїзи Мішель та ін.

Тексти А. друкували в харківських журналах і газетах («Червоний шлях», «Зоря», «Всесвіт»). Стала членкинею Українського товариства драматургів і композиторів. А. залишила рукописну спадщину – приблизно 4 тисячі творів. Частина з них зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. 100-річчя з дня народження А. внесено до Календаря знаменних дат міжнародної організації ЮНЕСКО. Її спадщина належить до золотої скарбниці української та світової культури.

Тв.: Автобіографія «Спомини і зустрічі» (уривок-спогад про Лесю Українку) / ВНУ ім. Лесі Українки. URL: http://surl.li/bttca; «В сяйві ранку золотого…» : поезія із збірки «Вишневий цвіт» : Аудіо-відеозапис / ВНУ ім. Лесі Українки. URL: http://surl.li/odsxj; Крик чайки : поезія : аудіозапис / ВНУ ім. Лесі Українки. URL: http://surl.li/odsvf; На спомин про Т. Шевченка. *Рідний край*. 1906. № 8. С. 6; Христина Алчевська про Лесю Українку / ВНУ ім. Лесі Українки. URL: http://surl.li/odstw.

Літ.: Алчевська Христина Олексіївна. *Українська музична енциклопедія* / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2006. Т. 1. С. 50; Кізченко В. І. Алчевська Христя Олексіївна Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А–В. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Alchevska_KO; Маланій О. Шевченко та родина Алчевських. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. Вип. 18. С. 127–138; Хавіна С. Я. «Вільна пісня моя…» : (творчість Христини Алчевської в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст.). *Вивчаємо українську мову та літературу.* 2011.

№ 16–18. С. 51–60; Шекера І. С. Христина Алчевська. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: http://surl.li/odudi.

Наталія Коляда

АНАНЬЇН СТЕПАН АНДРІЙОВИЧ *(Ananyin Stepan Andriiovych)* [28.10.1874, м. Зміїв Харківської обл. – 01.01.1942, там само] – педагог, психолог, фахівець із теорії виховання та порівняльної педагогіки.

Здобув освіту на юридичному факультеті Харківського університету (1897) і на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира (1905). Після закінчення навчання А. запропонували місце викладача педагогіки на кафедрі філософії, де він працював протягом 1905–25 рр. Водночас викладав у Київській 3-й (1906–12) та 5-й (1907–09) гімназіях, Київських жіночих гімназіях О. Плетньової (1906), Є. Євсєєвої (1907) і чоловічій В. Науменка (1911–13). Читав лекції на Київських сільськогосподарських (1911–14), Вищих жіночих (1911–15), Вечірніх вищих жіночих (1912–16) курсах. З 1907 р. до 1925 р. працював у Комерційному училищі М. Хорошилової (реорганізована у 2-гу київську реальну школу, а пізніше – у трудову школу № 33) спочатку як викладач, 1908–09 рр. – в. о. директора, 1910–25 рр. – директор. Викладав у Київському Фребелівському жіночому педагогічному (1911–18), Комерційному (1912–25), Агрономічному (1925) інститутах. У 1921–25 рр. очолював кафедру педагогіки, а також факультет професійної освіти Київського інституту народної освіти. Був деканом інструкторсько-педагогічного факультету Київської консерваторії (1922–25). У 1919–25 рр. – директор Тимчасових педагогічних курсів, 1921–25 рр. – завідувач відділу нормального дитинства Київської обласної педагогічної станції, 1922–25 рр. – декан і президент Педологічного інституту. У 1925 р. через проблеми зі здоров'ям переїхав до м. Змієва, де провів останні роки життя.

У перших наукових розвідках А. розглядав питання моральних та освітніх ідеалів молоді, психічних процесів індивіда, визначення змісту, мети й завдань середньої освіти. У 1915 р. вийшла монографія, присвячена вивченню пізнавального інтересу в психологічній і педагогічній науках, основою якої стала магістерська дисертація вченого. Протягом 1920-х рр. у своїх публікаціях А. досліджував проблеми виховання (зокрема естетичного, трудового), пошуку інноваційних методів навчання (скасування класно-урочної системи, екскурсійний метод викладання), педології, висвітлював зарубіжний освітній досвід тощо.

Тв.: Дитяча художня творчість і педагогічні збочення. *Радян. освіта.* 1928. № 10. С. 48–52; Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії. Харків, 1929–1931. 152 с.; Сучасна

доба і виховання. *Соціальне виховання*. 1922. № 1. С. 20–26; Трудове виховання. Його минуле і сучасне. Київ, 1924. 148 с.

Літ.: Ананьїн Степан Андрійович (1874–1942) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Килимнюк О. Г., Горшкова Н. В., Чала Н. В. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/yjmfkp2x; Дічек Н. П. Ананьїн Степан Андрійович (1874–1942). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. Кн. 2 : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. С. 210–217; Іващенко В. Педагогічна спадщина С. Ананьїна у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати.* 2015. № 8. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2015_8_13; Кошечко Н. В. Ананьїн Степан Андрійович. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://tinyurl.com/yyju9wzu; Кошечко Н. В. Науково-педагогічна діяльність С. А. Ананьїна (1873–1942) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. 2008. 20 с.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/reqlk

АНДРІЄВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Andriievskyi Oleksii Oleksandrovych)* [(псевд. і крипт. – Андибер, Каневський А., Канівець Ол., А. А., А. Т-ий та ін.) 12.03.1845, м. Канів – 22.07.1902, м. Київ] – учитель, педагог, історик, архівіст, редактор і видавець, громадський діяч, дослідник української культури, освіти, просвітництва.

Закінчив Київський університет (1865). Учителював у гімназіях Дніпра, Златопілля, Верхньодніпровська, Одеси, Миколаєва, Києва. Відбував заслання у Вятці (1879–81). Активний член одеської та київської Громад. Від 1881 р. редагував неофіційну частину «Київських губернських відомостей», працював у Київській комісії народних читань, організовував видання популярних брошур із різних галузей знань, громадсько-культурні заходи. Ініціатор створення Товариства піклування про жіночу освіту та трикласної жіночої безплатної школи в Дніпрі, Товариства сприяння початковій освіті. Від 1896 р. – директор сирітського будинку в Одесі.

Автор досліджень з історії запорізького козацтва, Правобережної України, Києва, біографічного нарису про Г. Квітку-Основ'яненка. Підготував і видав 10 випусків «Історичних матеріалів» (Київ, 1882–86) з архіву Київського губернського управління. Вивчав творчість Т. Шевченка, опублікував статті, нариси, розвідки, присвячені Кобзареві («Про ставлення Т. Г. Шевченка до життя», 1899; «"Кобзар" Т. Г. Шевченка», 1901; «"Перебендя" Т. Г. Шевченка»,

1901 та ін.). Ініціатор створення фонду для впорядкування могили поета й заснування школи його імені в Каневі.

А. головною справою свого життя вважав розвиток української культури, освіти та просвітництва. До основних напрямів просвітницької діяльності А. належить розвиток української державності, зокрема фундації національних закладів освіти; обов'язковість жіночої освіти; необхідність створення системи соціального виховання дітей-сиріт у сиротинці. Вагомого значення надавав важливості фізичного виховання дітей як основи розумового й морального розвитку, методиці занять фізичною культурою та спортом; активній участі в громадських і просвітницьких організаціях; популяризації творчості Т. Шевченка та його впливу на становлення української літератури; редакторській, журналістській і публіцистичній діяльності; ініціативі з видання й розповсюдження україномовних книжок, журналів, газет; дослідницькій роботі з вивчення та систематизації архівних, маловідомих джерел з історії українського народу.

Внеском А. у розвиток національної освіти є напрацювання теоретичних підходів і практичної реалізації соціального захисту дітей-сиріт. Його просвітницький і педагогічний доробок – національне надбання, що сприяє розвиткові національної освіти та утверджує українську державність.

Тв.: K istorii zhenskogo obrazovaniya v Kievskoi gubernii. *Kievskaya starina*. 1901. № 3. S. 151–153; Ob otnoshenii T. G. Shevchenka k zhizni. *Yuzhnoe obozrenie*. 1899. № 738. S. 1–16; Ob otnoshenii T. G. Shevchenko k zhizni. Odessa, 1903; Reliatsii kievskogo general-gubernatora [F. M. Voeikova] za 1768 i 1769. *Chteniya v istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa*. 1893. Kn. 7; Shevchenko i Mitskevich. *Odesskie novosti.* 1901. 26 fevralya (№ 5224). S. 1–8.

Літ.: Андрієвський Олексій Олександрович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2001. URL: http://surl.li/odutg; Вільшанська О. Л. Андрієвський Олексій Олександрович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. С. 83. URL: https://tinyurl.com/2f9zyyhx; Підвальна Ю. В. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Олексія Олександровича Андрієвського (1845–1902) : монографія. Умань : ФОП Жовтий, 2015. 205 с.; Фелонюк А. Андрієвський Олексій. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://tinyurl.com/yna3httw.

Наталія Коляда

Фото: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42998

АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ *(Antonovych Volodymyr Bonifatiiovych)* [(псевд. і крипт., спільно з львівськими народовцями-видавцями: А., А. В., В., В. А., В. Б., П. С. К., А-ич, Вл. А., Д-ис-в, П-с-к, Маринчук В., Меничук, Мельник К., Низенко, Пасічник, Турист, Ткаченко М.) 18.01.1834, с. Махнівка Вінницької обл. – 21.03.1908, м. Київ] – історик, викладач, археолог, археограф, етнограф, нумізмат, громадсько-політичний діяч.

Із 1844 р. навчався в 2-й Одеській гімназії. Закінчив медичний факультет Київського університету (1850). 1855 р. розпочав медичну практику в Чорнобилі та Бердичеві. 1856 р. продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету. Закінчивши в 1860 р. університет, А. поєднав громадську роботу з викладацькою – працював учителем латинської мови в 1-й київській гімназії (1860–62) та історії в кадетському корпусі (1860–65). Одночасно його призначили канцеляристом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, з 1864 р. він став її головним редактором, у 1867 р. – дійсним членом. Захистив у Київському університеті магістерську (1870) і докторську дисертації (1887). З травня 1878 р. – ординарний професор кафедри російської історії. З 1880 р. – декан історико-філологічного факультету Київського університету.

Увів до університетської програми нові лекційні курси: історію Галицької Русі, історію малоруського козацтва. Намагався дати студентам якнайбільше фактичного матеріалу про історію України. Створив власну методику викладання історії. Обґрунтував ідею про вивчення вітчизняної історії як основи розвитку суспільної самосвідомості народу, що допомагає зрозуміти мотиви громадянського й політичного життя. Розробив чіткі вимоги до викладача історії: воля, праця, енергія та відповідальне ставлення до науки, об’єктивність і неупередженість. Виокремив особистісну рису історика – патріотизм як свідоме переконання, що допоможе йому, вивчаючи вітчизняну історію, не тільки зберегти свою любов до батьківщини, а й розвинути її на основі об’єктивної критики й знання. Під керівництвом А. сформувалася перша в Україні національна історична школа (Д. Багалій, М. Грушевський, М. Довнар-Запольський, О. Стороженко, В. Щербина та багато ін.). Автор понад 300 праць з історії, археології та етнографії. Видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії» про історію Правобережної України 16–18 ст.

А. зробив вагомий внесок у розвиток культурно-просвітницького руху в Україні: лідер київської Старої громади, член редакційної колегії часопису «Київська старовина» («Киевская старина») (1882–1907), ініціатор створення

Наукового товариства ім. Шевченка тощо. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Тв.: Автобіографічні записки Володимира Антоновича. *Літ.-наук. вістник*. 1908. Т. 43, кн. 7. С. 3–17 ; кн. 8. С. 193–204 ; кн. 9. С. 387–407. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/; Записка Вол. Антоновича в справі обмежень української мови. *Зап. Укр. наук. т-ва в Києві*. 1908. Кн. 3. С. 33–39. URL: http://resource.history.org.ua/item/10650; Курс лекцій з джерелознавства, 1880–1881 : історія України в унів. лекціях. Вип. 1 / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. ; упоряд., передм., прим. О. Василюк. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 1995. 107 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013835; Моя сповідь : вибр. іст. та публіцист. твори / упоряд.: О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вступ. ст. й комент. В. Ульяновського. Київ : Либідь, 1995. 814 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010936.

Літ.: Брояковський О. Педагогічна біографія Володимира Антоновича в історико-архівних документальних свідченнях. *Наук. зап. Серія: Історичні науки* : зб. наук. пр. / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2013. Вип. 18. С. 126–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2013_18_25; Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. С. 105–106. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Antonovych_V; Побірченко Н. С. Антонович Володимир Боніфатійович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 25–27; Тарасенко О. О. Професор Володимир Антонович у спогадах учнів. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО «Українська академія наук». Київ, 2015. Вип. 98. С. 99–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_98_26; Ясь О. В. Антонович, Володимир Боніфатійович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2020. – URL: https://vue.gov.ua/Антонович,_Володимир_Боніфатійович.

Лариса Березівська

Фото: https://cutt.ly/U9YqVf6

АРВАТ ФЕДІР СТЕПАНОВИЧ *(Arvat Fedir Stepanovych)* [18.04.1928, с. Олександрівка Одеської обл. – 02.11.1999, м. Ніжин] – педагог, організатор освіти, фахівець у галузі мовознавства й методики мови та літератури, дійсний член-засновник Академії педагогічних наук України (1992).

Закінчив філологічний факультет Одеського державного університету (1953). У 1956–61 рр. – методист, завідувач відділу методики мови і літератури Чернівецького інституту удосконалення кваліфікації вчителів. У 1961–76 рр. – старший викладач, доцент кафедри української мови філологічного факультету Чернівецького державного університету, з 1968 р. – декан цього факультету. Кандидат філологічних наук (1968; дисертація «Іван Франко як перекладач»). Від 1976 р. – у Ніжинському державному педагогічному інституті ім. Миколи Гоголя: доцент кафедри

української мови (1976–99, за сумісництвом), проректор із навчальної роботи (1976–77), ректор (1978–96), радник ректора (1996–99); започаткував, очолив і постійно розвивав наукову школу, присвячену теорії та історії перекладу. За час перебування А. на посаді ректора відкрито 7 нових спеціальностей, 7 нових кафедр, аспірантуру, Музей рідкісної книги, добудовано нові приміщення інституту, гуртожитки для студентів.

Основні напрями наукових досліджень: історія та теорія перекладу, зіставне вивчення української й російської мов, культура мови вчителів і школярів, педагогіка спілкування. Автор низки підручників та навчальних посібників із російської мови для шкіл України з молдавською мовою викладання (у співавторстві з дружиною Н. Арват та Є. Павлюком), статей із проблем перекладу й проблем вищої та середньої школи; редактор і співавтор колективних досліджень із практичної стилістики й родинного виховання.

Тв.: Бабич Н. Д. Практична стилістика : зб. вправ / ред. Ф. С. Арват. Київ : Вища шк., 1990. 231 с.; Іван Франко – теоретик перекладу : (лекції із спецкурсу «З історії українського перекладу») / Чернів. держ. ун-т. Чернівці, 1969. 38 с.; Перші переклади творів М. В. Гоголя на українську мову. *Література та культура Полісся* : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. пед. ін-т ім. М. В. Гоголя. Ніжин, 1992. Вип. 3 : М. В. Гоголь – випускник Ніжинської гімназії вищих наук та його творчість. С. 138–149. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/415; Педагогіка спілкування : метод. рек. для викладачів і студентів пед. вузів / уклад.: Ф. С. Арват, Е. І. Коваленко, Г. М. Чирва ; за заг. ред. П. М. Щербаня. Ніжин : НДПІ, 1992. 200 с.; Родинно-сімейна енциклопедія : навч.-метод. посіб. для вищ. навч. закл. і загальноосвіт. шк. / Арват Ф. С. та ін. ; М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навчання. Київ : Богдана, 1996. 438 с.

Літ.: Бойко Н. І. Скрижалі долі академіка Ф. С. Арвата. *Арватівські читання – 2022* : зб. тез доп. Всеукр. студент. наук.-практ. інтернет-конф., 20 трав. 2022 р., Ніжин / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин. 2022. С. 9–13. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2597; Конончук А. І. Арват, Федір Степанович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2015–2024. URL: https://vue.gov.ua/Арват,_Федір_Степанович; Міхно О. Федір Арват: «Неосвічений народ ніколи не буде вільним». *Освіта і суспво*. 2018. Квіт. (№ 1). С. 10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717416/; Федір Степанович Арват : до 90-річчя від дня народж. : біобібліогр. покажч. / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя ; упоряд.: О. Д. Кільдіватова, В. І. Манжай, Н. В. Мухомодєєва. Ніжин : НДУ, 2018. 33 с. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/710.

Олександр Міхно

АРНАУТОВ (АРНАУТІВ) ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Arnautov (Arnautiv) Vasyl Oleksiiovych)* [18.03.1881, с. Знам'янка Одеської обл. – 22.09.1938, м. Київ] – освітянин, історик освіти, практик у справі організації захисту дитинства, ініціатор розвитку шкільної кооперації, дитячого руху в Україні.

Закінчив історико-філологічний факультет університету в Одесі (1903). 1908 р. обраний до складу Педагогічного відділу Історико-філологічного товариства при університеті. Громадсько-політичну активність А. поєднував із різноаспектною освітянською працею: заступник завідувача Харківського губернського відділу освіти (30.05–17.11.1920), завідувач відділу та член Колегії Головного соціального виховання (Головсоцвих), завідувач відділу дитячих установ Головсоцвиху Народного комісаріату освіти (Наркомос) УСРР (з 15.09.1922), заступник голови секції ЦК допомоги дітям, які голодують, завідувач Управління соціального виховання при Наркомосі, фаховий рецензент Науково-педагогічної комісії Головсоцвиху, голова Науково-педагогічної комісії Головсоцвиху, голова Головсоцвиху (1927–28), викладач факультету соціального виховання Харківського інституту народної освіти (1927), ректор Одеського інституту народного господарства (з 19.10.1928) і професор кафедри економічної політики (з 12.10.1929), співробітник Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП).

Постать А. є досить важливою для історії вітчизняної освіти 20-х рр. 20 ст., адже він був постійним активним учасником роботи різних установ, з'їздів, засідань із питань захисту дитинства, дитячого руху, школи, соціального виховання, трудової школи, ролі вчителя у вихованні молодого покоління тощо. Погляди щодо цих та інших проблем відображено в його працях: «Голод і діти в Україні» (1922), «Дитячий рух на селі» (1923), «Учитель і вчительський рух» (1923), «Навчання грамоти» (1925), «Школа і дитячий рух» (1925), «Кооперація у школі» (1925), «Кооперування дітей» (1926) та ін. Статті А. із теорії та методики організації дитячого руху опубліковано в журналах «Радянська освіта», «Дитячий рух», «Шлях освіти», «Друг дітей» та в інших всеукраїнських і регіональних періодичних виданнях.

Колеги й сучасники А. відзначали вражаючу працездатність, якою він вирізнявся серед інших функціонерів Наркомосу. Проте ні цілковита відданість, ні фаховість не убезпечили його під час масових політичних репресій, які чекісти проводили проти співробітників Наркомосу, УНДІПу, професорів та викладачів, працівників народних відділів освіти, учителів загальноосвітніх шкіл. А. розстріляли, у 1939 р. із бібліотек вилучили всі його праці. Реабілітували діяча 29 вересня 1956 р.

Тв.: Дитячий рух на селі. *Радян. освіта*. 1923. № 1. С. 81–86; Замітки про роль романтики між дітьми. *Дитячий рух*. 1925. № 1. С. 33–39; Кооперація в школі. *Радян. освіта*. 1925. № 8–9. С. 45–47; П'ять років дитячої періодичної преси на Україні. *Дитячий рух*. 1927. № 7–8. С. 18–22; Романтика в дитрухові. *Радян. освіта*. 1925. № 10. С. 8–13.

Літ.: Букач В. М. Арнаутов Василь Олексійович. Історик освіти, економіст. *Науковці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського* : біографічний словник. Вип. 4. Одеса : ПНПУ, 2022. С. 4–5; Коляда Н. Арнаутов Василь

Олексійович (1881–1938) – організатор дитячого руху в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. Вип. 26. С. 149–156. URL: https://tinyurl.com/3vhsdvdh; Коляда Н. М. Арнаутов Василь Олексійович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2020. URL: https://tinyurl.com/4snfdp6x; Музичко О. Є. Арнаутов Василь Олексійович (1881–1938). *Одеські історики: енцикл. вид*. Одеса : Друкарський дім, 2009. Т. 1 : (початок XIX – середина XX ст.). С. 30–32; Фурсенко Л. І. Арнаутов Василь Олексійович. *Наша школа*. 2013. № 5. С. 2–3.

Наталія Коляда

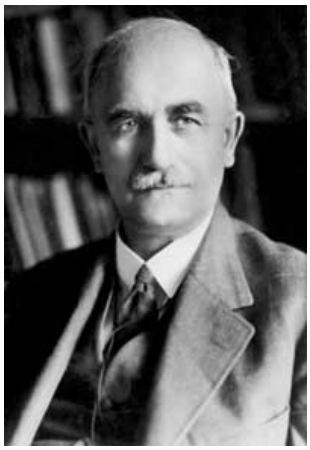

Фото: https://cutt.ly/keTZ5OiJ

АРТИМОВИЧ АГЕНОР ВАСИЛЬОВИЧ *(Artymovych Ahenor Vasylovych)* [30.08.1879, с. Великий Кучурів Чернівецької обл. – 21.10.1935, м. Прага, Чехія] – педагог, мовознавець, фахівець із класичної філології, освітній діяч.

Навчався в початкових школах у Радівцях та Чернівцях. 1897 р. закінчив гімназію, 1901 р. – університет у Чернівцях. Тоді ж склав учительський іспит із класичної філології й був призначений суплентом (заступником учителя), а 1902 р. – професором 1-ї німецької гімназії в Чернівцях. У 1910–14 рр. – директор німецько-української гімназії в Кіцмані, яку українізував: у вестибюлі гімназії стояло погруддя Шевченка, шкільні посвідчення почали видавати українською мовою. Разом з І. Приймою, В. Кміцикевичем, М. Кордубою організував, а згодом очолив Товариство вчителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди на Буковині (1908–14), яке разом із «Учительською громадою» у Львові видавало педагогічний журнал «Наша школа» (Львів, 1909–14 і 1916–18). З 1917 р. – директор 2-ї української гімназії в Чернівцях, активний учасник українського руху на Буковині. 1918 р. – державний секретар освіти і віросповідання Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Проводив демократизацію й українізацію шкільництва: у ЗУНР було засновано 30 українських середніх шкіл, із них – 20 гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських чоловічих і жіночих семінарій. Розпорядженням Державного секретаріату освіти і віросповідань від 24 лютого 1919 р. мовою викладання та навчання в усіх державних школах стала українська. Національні меншини законодавчо дістали право створювати свої школи й проводити заняття рідною мовою. Для неукраїнських шкіл обов’язковими предметами були історія, географія України та українська мова.

У травні 1919 р. виїхав до Відня, де залишався до травня 1923 р. Після утворення Українського вільного університету (УВУ) (січень 1921 р.) став професором класичної філології, восени 1921 р. переїхав до Праги. В УВУ

викладав класичну філологію. В Українському вищому педагогічному інституті ім. Драгоманова (УВПІ) очолював кафедру мовознавства (1925–33), а наприкінці діяльності інституту – кафедру філософії. Читав для студентів інституту вступ до мовознавства, грецьку мову й порівняльну граматику індоєвропейських мов. Упродовж 1927–28 та 1929–30 рр. підготував дві частини «Практичної граматики латинської мови», які згодом видало українське видавниче товариство «Сіяч» (1927, 1929), утворене при УВПІ. Деякий час, за дорученням керівництва УВПІ, очолював українську гімназію у Ржевніцах поблизу Праги (1928–30).

Як мовознавець, цікавився фонологічним методом у мовознавстві (дослідження мовних явищ із погляду структури та функції) і надрукував декілька фонологічних праць різними мовами. Перекладав українською твори Есхіла, Софокла, Овідія, Катула, Лукіана. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1934).

Тв.: Писана мова. *Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі* : наук. зб. / під заг. ред. Василя Сімовича. Прага, 1932. Т. 2. С. 3–7. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5600/file.pdf; Потенціяльність мови. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1937. Т. 155 : Праці філологічної секції. С. 131–138. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Naukove_tovarystvo_imeni_Shevchenka/Zapysky_Tom_155/; Що таке фонольоґія і чим відрізняється вона від фонетики. *Життя і знання*. 1934. Ч. 10. С. 279; Das Gesetz in der Natur und Sprache : Vortrag, gehalten bei der Promotion von Agenor Artymowicz (Czernowitz). *Österreichische Mittelschule*. Wien, 1907. S. 198–203 (2. Paginierung). URL: https://archive.org/details/bub_gb_OT4PAAAAYAAJ/page/198/mode/2up.

Літ.: Аґенор Артимович (1879–1935). Український мовознавець, педагог, освітній діяч : до 140-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/агенора-артимовича-140-років/?mc_id=71; Заяць О., Фелонюк А. Артимович Аґенор. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=120; Міхно О. 140 років від дня народження Агенора Артимовича (1879–1935). *Освіта і сусп-во*. 2019. Серп. (№ 8). С. 11. (Педагогічний календар. Серпень 2019. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717391/.

Олександр Міхно

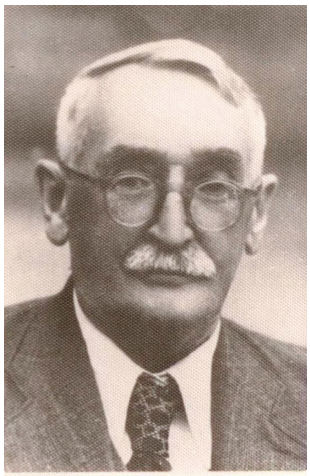

Фото: Педагогічний музей України

АСТРЯБ ОЛЕКСАНДР МАТВІЙОВИЧ *(Astriab Oleksandr Matviiovych)* [03.09.1879, м. Лубни Полтавської обл. – 18.11.1962, м. Київ] – педагог-реформатор, учений, засновник школи з методики викладання математики, професор (1927), заслужений діяч науки УРСР (1944).

Закінчив Лубенську гімназію (1899) та фізико-математичне відділення природничо-історичного факультету Київського університету (1904). У 1904–05 н. р. викладав математику й фізику в Глухівській гімназії, з 1905 р. – математику та фізику в Київському комерційному училищі М. Володкевича. У 1907 р. відвідав із творчим відрядженням Францію для вивчення стану й особливостей викладання математики у французьких школах. Дійсний член Київського фізико-математичного товариства (з 1907 р.). У 1910–16 рр. працював у комісії Київського навчального округу зі складання проєкту програми з математики та фізики для гімназій. У 1922–25 рр. читав лекції з математики й фізики на робітничих факультетах Київського політехнічного та Київського сільськогосподарського інститутів, працював на робітничому факультеті при Київському інституті народного господарства й у трудовій школі. З 1925 р. працював доцентом, пізніше – професором Київського інституту народної освіти, з 1930 р. – у Київському інституті соціального виховання та Київському фізико-хіміко-математичному інституті. З 1932 р. почав працювати в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, де згодом (1936–56) завідував відділом методики математики, який під його керівництвом став методико-математичним центром: вів роботу зі складання й удосконалення стабільних програм і підручників, працював над методикою проведення екзаменів у школі, розробляв критерії та норми оцінювання знань із математики. У 1946–59 рр. був членом редколегії журналу «Радянська школа», де завідував відділом математики.

Автор понад 130 науково-методичних праць. А. належить одна з перших спроб створення задачників з арифметики, укладених за комплексною системою викладання (1924–25). У 1920-х рр. підручники А. для початкової школи були одними з найпоширеніших і вирізнялися методичною послідовністю у викладенні матеріалу, доступністю та наближеним до життя змістом задач, використанням численних вправ на спонукання дослідницької діяльності учнів. Особливого значення надавав типізації й систематизації арифметичних задач. У 1930–60-х рр. колектив математиків-методистів під керівництвом А. заклав основи методики викладання початкового та систематичного курсів арифметики,

геометрії й тригонометрії. Багато уваги приділяв загальній методиці математики: розвитку самостійності та активності учнів, питанням міжпредметних зв'язків, організації позакласної роботи. Зробив значний внесок в організацію підготовки майбутніх учителів математики, виділяючи як її обов'язковий елемент педагогічну практику студентів педагогічних вишів у школі.

Тв.: Геометрія для трудшкіл. Київ : Держвидав України, 1927. 234 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Astriab_Oleksandr/Heometriia_dlia_trudshkil_vyd_1927/; Методика викладання математики в УРСР, 1917–1957. *Наукові записки КДПІ імені О. М. Горького. Серія педагогічна*. Київ, 1957. С. 399–424; Нариси з методики викладання систематичного курсу арифметики / за ред. О. М. Астряба. 2-ге вид. Київ : Рад. школа, 1953. 253 с.; Принципи систематизації арифметичних задач. Київ : Рад. школа, 1939. 35 с.; Як викладати геометрію в середній школі. Київ: Рад. школа, 1934. 103 с.

Літ.: Астряб Олександр Матвійович (03.09.1879 – 18.11.1962) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Логою Т. В., Шолоховою Н. Є. ; допов. й відред. Доркену А. М. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2019. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/astryab-o-m/; Олександр Матвійович Астряб : біобібліогр. покажч. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; уклад.: Н. І. Тарасова, Л. А. Гончаренко ; бібліогр. ред.: Г. І. Шаленко, О. Л. Хархун. Київ, 2023. 161 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38751.

Олександр Міхно

Б

Фото: Педагогічний музей України

БАБЕНКО ОЛЕКСАНДР КАЛІСТРАТОВИЧ *(Babenko Oleksandr Kalistratovych)* [25.05.1881, с. Ясинуватка Кіровоградської обл. – 30.09.1959, м. Київ] – педагог, фізик-методист.

Закінчив Златопільську чоловічу гімназію (1901). Навчався на фізико-математичному факультеті Київського університету (1902–07) й одночасно відвідував заняття в Київському художньому училищі як вільнослухач упродовж 1902–05 рр. За участь у студентських заворушеннях 1905 р. його відрахували з училища. Продовжив художню освіту в студії українського художника С. Світославського, яку той відкрив спеціально для відрахованих. Під псевдонімом «Москіт» уміщував свої сатиричні твори майже в усіх періодичних виданнях соціально-критичного характеру, які

виходили в Києві. Як художник-карикатурист активно співробітничав у журналі «Шершень», який виходив у 1906 р. (виконав для журналу сім малюнків). Саме в цей час припинив художню творчість і зосередився на фізиці.

У 1907–29 рр. викладав фізику в середніх навчальних закладах Вінниці та Вінницької області, з 1930 р. – у вишах Києва. З 1932 р. упродовж трьох десятиліть працював у Київському педагогічному інституті виконувачем обов'язків професора, а в 1932–35 рр. – завідувачем кафедри фізики та в 1953–59 рр. – завідувачем кафедри методики фізики. У 1939–58 рр. – за сумісництвом старший науковий співробітник, завідувач сектору методики фізики (1947–49) Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Результатом виконання Б. наукового дослідження в УНДІПі стала фундаментальна методика вивчення коливань і хвиль у шкільному курсі фізики, представлена в методичному посібнику «Електромагнітна індукція» (1939). На основі цього посібника Б. у 1940 р. захистив першу в Україні кандидатську дисертацію з методики навчання фізики (науковий керівник – Георгій Де-Метц). Продовжив дослідження питань методики вивчення шкільного курсу фізики в методичному посібнику «Звук» (1941), в якому запропонував методику викладання основ учення про звук у середній школі, розробив дидактичні рекомендації щодо методики та техніки основних демонстраційних дослідів з акустики, показав найважливіші застосування акустики в практиці, житті, науці, обороні та техніці. У посібнику «Методика викладання коливальних і хвильових явищ у середній школі» (1958) обґрунтував доцільність єдиного підходу до спільного вивчення в школі коливальних і хвильових процесів різної фізичної природи, що згодом став загальновизнаним.

Результат наукових досліджень Б., виконаних протягом 1950-х рр., – посібники з методики навчання фізики, написані у співавторстві з М. Розенбергом, «Нариси з методики викладання фізики» (Ч. 1: «Механіка», 1952, ч. 2: «Молекулярна фізика та теплота», 1954).

Тв.: Електромагнітна індукція : метод. нарис. Київ ; Харків : Рад. школа, 1939. 128 с.; Звук : метод. посіб. для учителів фізики серед. шк. Київ : Рад. школа, 1941. 124 с.; Методика викладання коливальних і хвильових явищ у середній школі : посіб. для вчителів фізики і студентів пед. вузів. Київ : Рад. школа, 1958. 363 с.; Розвиток методики викладання фізики в УРСР / О. К. Бабенко, П. К. Черняк. *Наукові записки КДПІ імені М. Горького*. Київ, 1958. Т. 28. С. 87–106.

Літ.: Головко М. Становлення та розвиток теорії і методики навчання фізики в Україні (40-і роки XVII ст. – 30-і роки XX ст.) : монографія / НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ : Пед. думка, 2020. 479 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723122; Олександр Бабенко (1881–1959). Український фізик-методист, педагог : до 140-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: http://pmu.in.ua/my-calendar/?cid=my-calendar&mc_id=257.

Олександр Міхно

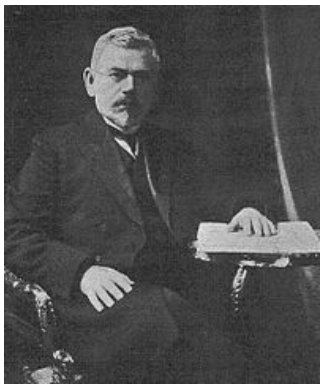

Фото: https://tinyurl.com/2fu7xmxw

БАГАЛІЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ *(Bahalii Dmytro Ivanovych)* [07.11.1857, м. Київ – 09.02.1932, м. Харків] – історик, філософ, педагог, організатор науки, архівознавець, бібліограф, бібліотекознавець.

Закінчив 2-гу київську гімназію із золотою медаллю (1876). Після закінчення 1880 р. історико-філологічного факультету Київського університету залишений у ньому як стипендіат для підготовки до професорського звання. 1882 р. Б. удостоїли вченого ступеня магістра історії. Був обраний штатним доцентом Харківського університету (1883). Захистив докторську дисертацію (1887), після чого отримав ординатуру в Харківському університеті. 1906 р. Б. обрано ректором Харківського університету. Підтримував вимоги інтелігенції про заснування в Харківському університеті кафедри історії України, української мови та літератури, послідовно боровся за загальнодоступність вищої освіти для всіх соціальних верств, особливо – для жінок. Двічі, у 1901 і 1905 рр., публічно виступав проти цензурних обмежень української мови. Став першим головою академічної бібліотеки. Завдяки зусиллям ученого та членів харківської «Просвіти» 1917 р. у Харкові відкрито першу українську гімназію. На посаді губернського комісара народної освіти Б. у часи Центральної Ради приділяв увагу українізації шкіл у повітах Харківської губернії. З 1918 р. брав активну участь у роботі зі створення Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Був її першим віцепрезидентом. На початку 1919 р. Б. виступив організатором низки спеціальних комісій (для складання історико-географічного словника України, біографічного словника України та ін.) та деякий час очолював кожну з них. 1920 р. Б. при Народному комісаріаті освіти УСРР працював над проєктом реформи вищої школи. Був постійним учасником комітетів і комісій для відзначення ювілеїв видатних діячів культури: Г. Сковороди, І. Франка, М. Коцюбинського, Т. Шевченка. 1924 р. академіку присуджено премію за працю «Український мандрований філософ Г. С. Сковорода». У 1925–32 рр. Б. головував у Центральному бюро секції наукових працівників УСРР, а 1926 р. став першим директором новоутвореного Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка. З 1929 р. голова першого Історико-філологічного відділу ВУАН. Б. звинуватили в «псевдомарксизмі», відсутності «пролетарської войовничості», ворожості до радянської влади. Переведений на посаду другого заступника голови нового соціально-економічного відділу ВУАН.

Автор майже 600 праць з історії України («Історія Слобідської України», 1918), історії освіти («Досвід історії Харківського університету» (за неопублікованими матеріалами) (1802–15), 1893–98 та ін.). Досліджував

діяльність Г. Сковороди, В. Каразіна. Б. помер від запалення легень, похований у Харкові.

Тв.: Автобіографія : 50 літ на сторожі укр. науки та культури / Укр. акад. наук. У Києві : з друк. УАН, 1927. 163 с. (Збірник історично-філологічного відділу ; № 62). URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017683; Вибрані праці : у 5 т. / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харків. філ.) [та ін.]. Харків : Вид-во НУА, 1999−2008; Історія Слободської України / передм. та комент. В. Л. Маслійчук ; упоряд. О. О. Савчук. Харків : Олександр Савчук, 2019. XXXII, 400 с.; Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків : Держвидав України, 1926. 397 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8630.

Літ.: Багалій Дмитро Іванович (1857–1932). *Київський національний університет імені Тараса Шевченка* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/; Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. ун-т, Центр. наук. б-ка ; упоряд.: Ю. Г. Шевченко, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб ; наук. ред. В. В. Кравченко. Харків : ХДУ, 1992. 124 с.; Самоплавська Т. О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 38; Сарбей В. Г. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2003. URL: https://esu.com.ua/article-38696; Шумілова А. Відображення наукового доробку Дмитра Івановича Багалія у бібліографічних покажчиках. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : зб. наук. пр. Київ, 2022. Вип. 66. С. 363–380. DOI: https://doi.org/10.15407/np.66.363.

Лариса Березівська

Фото: *http://proslovo.com/person/06-113-bagmut-ivan*

БАГМУТ ІВАН АДРІАНОВИЧ *(Bahmut Ivan Adrianovych)* [07.06.1903, с. Бабайківка Дніпропетровської обл. – 20.08.1975, м. Харків] – дитячий письменник.

Закінчив Новомосковську класичну гімназію (1919) та Новомосковську учительську семінарію (1921). У 1921 р. вчителював у семирічній школі рідного села. У 1922–29 рр. навчався в Харківському сільськогосподарському інституті, але не закінчив його. Упродовж 1920-х рр. працював інспектором Народного комісаріату освіти УСРР, редактором відділу юнацької літератури в Державному видавництві України, літературним редактором художнього відділу Всеукраїнської радіоуправи, референтом у Радіотелеграфному агентстві України (РАТАУ). Був членом літературних організацій «Молодняк» та «Пролітфронт». У серпні 1935 р. за вигадану контрреволюційну діяльність засуджений на шість років позбавлення волі. Відбував строк у виправно-трудових таборах на півночі Комі. Звільнений 1941 р., з початком воєнних дій пішов добровольцем на фронт. У лютому 1943 р. тяжко поранений і після

лікування в лютому 1944 р. повернувся до Харкова, де працював директором Харківського відділення Укрлітфонду. Реабілітований 1957 р.

Після Другої світової війни працював переважно в галузі дитячої літератури: оповідання для молодших школярів «Шматок пирога» (1957), «Злидні» (1958), «Тихий», повісті для підлітків та юнацтва «Щасливий день суворовця Криничного» (1948), «Блакитне плесо» (1959) та ін. З кінця 1950-х рр. через казку, фантазію, застосовуючи метафору, гумор тощо, намагався говорити з дітьми про загальнолюдські проблеми. Серед оригінальних творів – повість-казка «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим» (1964), де Б. використовує прийом алегорії та захоплює читача головним персонажем-котом, який вміє говорити й думати; водночас викриває людські вади: несправедливість людей, їхнє жорстоке поводження з тваринами, лицемірство та брехню. В автобіографічній повісті «Життєпис слухняного хлопця» (1969) йдеться про традиційні людські цінності й психологічні проблеми дитячого та юнацького віку.

Лауреат літературної премії ім. Лесі Українки (1973).

Тв.: Вибране. Харків : Кн. вид-во, 1964. 468 с.; Вибрані твори : в 2 т. Київ : Веселка, 1983.

Літ.: Іван Багмут: 120 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/іван-багмут-120-років/?mc_id=414; Мукомела О. Іван Багмут. *З порога смерті. Письменники України − жертви сталінських репресій*. Київ, 1991. Вип. 1. С. 51–53. URL: http://resource.history.org.ua/item/11213; Мазуренко І. В. «…Поза рамками усталених трафаретів» : новий погляд на творчість Івана Багмута : (за матеріалами ДНІМ ім. Д. І. Яворницького). *Гуманітар. журнал*. 2015. № 3/4. С. 104–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumj_2015_3-4_11.

Олександр Міхно

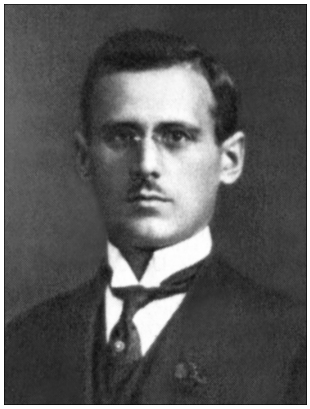

Фото: https://cutt.ly/N7bh850

БАДАН-ЯВОРЕНКО ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ *(Badan-Yavorenko Oleksandr Ivanovych)* [01.03.1894, с. Волиця Львівської обл. – 03.11.1937, урочище Сандармох біля Медвежегорська, Карелія, РФ] – політичний діяч, історик, педагог.

Середню освіту здобув в Українській чоловічій гімназії в Перемишлі та Академічній гімназії у Львові. Закінчив юридичний факультет (доктор права), філософський факультет і дипломатичну академію в університетах Кракова, Відня та Праги. Під час Першої світової війни служив в австро-угорському війську, учасник боїв за Львів в українсько-польській війні 1918–19 рр. 1919 р. переїхав до Чехословаччини і

отримав громадянство, того ж року перебрався до Відня. Особистий секретар В. Винниченка під час його приїзду в Україну (24 травня – 23 вересня 1920 р.). Працював державним службовцем, адвокатом у Словаччині та Закарпатській Україні, зокрема в Хусті та Берегові. 1926 р. позбавлений громадянства Чехословаччини, переїхав до радянської України, жив у Харкові. Працював у Держплані, викладав історію Західної Європи в Комуністичному університеті ім. Артема. Член Державної комісії для розроблення правил правопису української мови (1926), учасник правописної конференції (1927).

У 1927–30 рр. – учений секретар Народного комісаріату освіти УСРР; як керівник канцелярії народного комісара освіти М. Скрипника виконував не лише свої безпосередні обов'язки, але і його особисті та політичні доручення, зокрема редагував «Статті і промови» М. Скрипника, а також правив тексти його виступів на численних партійних і радянських зібраннях. Автор педагогічних статей у журналі «Радянська освіта»: «Наші культурно-освітні завдання», «Культосвітня справа на Закарпатській Україні», «Шкільництво на Західній Україні, Буковині та Закарпатті» (всі – 1928). Упорядкував альманах письменників Закарпатської України «Груні – степам» (Харків, 1930). З 1931 р. – завідувач сектору іноземних словників видавництва «Українська радянська енциклопедія» (за його редакцією у 1932 р. в Харкові видано «Словник чужомовних слів»), викладач всесвітньої історії харківських вишів (1930–33).

Заарештований 1933 р. у справі «Української військової організації», засуджений до 10 років позбавлення волі. Утримувався на Соловках. 1937 р. засуджений до розстрілу. Вивезений із Соловків і страчений поблизу залізничної ст. Медвежа Гора в урочищі Сандармох (нині станція в Республіці Карелія, РФ). Реабілітований 1959 р.

Тв.: Культурно-освітня справа на Закарпатській Україні. *Радянська освіта.* 1928. № 7/8. С. 12–18; Наші культурно-освітні завдання : (з приводу постанов X з'їзду КП(б)У). *Радянська освіта.* 1928. № 4. С. 20–23; Скрипник М. Статті й промови. Т. 5. Література й мистецтво / підгот. до друку О. Бадан. Харків : Держвидав України, 1930. 292 с. URL: https://tinyurl.com/4kryr55a; Словник чужомовних слів / І. Бойків та ін. ; за ред. О. Бадана-Яворенка. Харків ; Київ : УРЕ, 1932. 532 с.; Шкільництво на Західній Україні, Буковині та Закарпатті. *Радянська освіта.* 1928. № 1. С. 11–18.

Літ.: Олександр Бадан-Яворенко (1894–1937), український політичний діяч, журналіст, історик, педагог : до 125-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/олександр-бадан-яворенко-125-років/?mc_id=32; Рубльов О. С. Бадан-Яворенко Олександр Іванович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. С. 162–163. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Badan_Yavorenko_O.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/VeTXuMEa

БАЄВ БОРИС ФЕДОРОВИЧ *(Baiev Borys Fedorovych)* [12.08.1923, с. Аполлонівка Харківської обл. – 07.01.1979, м. Київ] – психолог, фахівець у галузі вікової та педагогічної психології, психології мовлення.

Закінчив Київський державний університет ім. Тараса Шевченка (1950), після чого вчителював у м. Маріуполь. У 1951 р. вступив до аспірантури Науково-дослідного інституту психології УРСР. Тут пройшов шлях від наукового співробітника до завідувача лабораторії та заступника директора з наукової роботи. У 1967 р. захистив докторську дисертацію «Психологія внутрішнього мовлення». Учень Григорія Костюка. З 1972 р. очолював кафедру загальної та інженерної психології Київського державного університету ім. Тараса Шевченка.

Теоретично й експериментально розробляв проблеми інтеріоризації мовлення, індивідуально-психологічних особливостей особистості, психологічних основ індивідуального підходу до учнів у процесі навчання, педагогічних характеристик учнів тощо. Домінанта творчого доробку Б. – психологія внутрішнього мовлення (його генеза, фізіологічні механізми, зв'язок з мисленням тощо). Монографія Б. «Психологія внутрішнього мовлення» (1966) – єдина фундаментальна праця в українській психології, в якій всебічно висвітлено проблему внутрішнього мовлення, зокрема його значущість у навчальному процесі.

У 1965–72 рр. – відповідальний редактор республіканського науково-методичного збірника «Психологія». Публікувався у фахових періодичних педагогічних виданнях «Радянська школа», «Дошкільне виховання». Тематика публікацій: індивідуальний підхід до школярів, вивчення учнів учителем, шкільні характеристики учнів, психологічні вимоги до використання технічних засобів навчання, зворотний зв'язок у навчанні та ін.

Тв.: Психологія внутрішнього мовлення / М-во освіти, НДІ психології. Київ : Рад. школа, 1966. 193 с.; Психологія навчання / за ред. Б. Ф. Баєва. Київ : Рад. школа, 1972. 135 с.; Навчальна активність школяра. Київ : Знання, 1974. 48 с.; Психологічне вивчення учнів. Київ : Рад. школа, 1977. 108 с.; Чи знаєте ви свою дитину? Київ : Рад. школа, 1979. 80 с.

Літ.: Вінтер В. Борис Баєв (1923–1979), український психолог, фахівець у галузі вікової та педагогічної психології, психології мовлення. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/y833vs78; Лила М. В., Лила М. М. Внесок Б. Ф. Баєва в розвиток психології внутрішнього мовлення. *Психолінгвістика* : зб. наук. пр. / Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 9. С. 82–87. URL: https://tinyurl.com/6nn7a7f8; Міхно О. 100 років від дня народження Бориса Баєва (1923–1979). *Освіта і сусп-во*. 2023. Лип. – серп. (№ 7/8). С. 25. (Педагогічний календар. Липень – серпень 2023. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736672/.

Олександр Міхно

Фото:
Салига Н. «Учитель, який випереджав педагогіку». Івано-Франківськ, 2010

БАЗНИК МИХАЙЛО ЯКОВИЧ *(Baznyk Mykhailo Yakovych)* [03.06.1889, с. Целіїв Тернопільської обл. – 06.10.1976, м. Київ] – педагог, педолог, громадський діяч.

Закінчив учительську семінарію в м. Заліщики (1912) і розпочав вчителювати в народних школах сіл Ворвулинці та Лисівці на Тернопільщині (1913–14). У 1914–20 рр. – вояк австрійської армії, потім хорунжий у лавах Української галицької армії. У 1921 р. повернувся до педагогічної діяльності як директор народної школи в Копичинцях, у 1925–34 рр. – директор народної школи в Громовій (с. Вронув Конінського повіту Лодзького воєводства). З 1939 р. працював учителем української мови та літератури в середній школі № 2, інспектором, завідувачем методичного кабінету в м. Косів (1940–41), науковим співробітником експериментального Львівського психотехнічного інституту (1942–43), учителем німецької мови в Косові (1945–51). Останні роки жив у сім'ї своєї доньки в Києві.

У 1920–30-х рр. активно публікував педагогічні статті у львівських виданнях «Учительське слово» (1922), «Шлях навчання і виховання» (1924–28), «Життя і знання», «Добробут» (1930): «Кіно на услугах шкільного навчання» (1927), «Нові модерні шляхи сучасного виховання і навчання» (1927), «Самодіягноз вчителя», «Педольоґія – основа виховання і навчання» (1928), «Кершенштейнерівське розуміння творчої школи» (1928) та ін. У цей же період – член Українського педагогічного товариства, «Рідної школи», «Взаємної помочі українського вчительства», діяльність яких була спрямована на утвердження ідеї української національної школи в Галичині.

У 1920–30-х рр. Б. – один із найяскравіших представників педології в західному регіоні України. Його педологічні погляди еволюціонували від розроблення теоретичних питань педології, зокрема визначення її структури, до практичних порад, як вчителеві застосовувати педологічні методи досліджень у роботі з вивчення особистості учня. На межі 1920–30-х рр. Б. одним із перших в українській педагогічній науці почав досліджувати проблему вибору професії випускником школи (його праця «Вибір професії. Практичний порадник для школи і дому» тоді не була опублікована й побачила світ 2010 р. у книзі Н. Салиги «Учитель, який випереджав педагогіку»). Досліджував праці закордонних учених (Георга Кершенштейнера, Вільяма Штерна та ін.), намагаючись пристосувати їх до потреб української школи.

Тв.: Дещо зі сучасної характерології. *Шлях виховання й навчання*. 1931. Ч. 2. С. 54–56 ; Ч. 3. С. 91–94; Дещо про педологію. *Учительське слово*. 1922. Жовтень. С. 8–9; Учитель у ролі дослідника. *Шлях виховання й навчання*. 1931. Ч. 3. С. 94–96; Фізичні поміри у школі. *Шлях*

виховання й навчання. 1931. Ч. 4. С. 137–139 ; Ч. 5. С. 168–170 ; Ч. 6. С. 215–220; Шкільні поміри змислів. *Шлях виховання й навчання.* 1931. Ч. 8. С. 297–301.

Літ.: Міхно О. Михайло Базник – педолог, автор оригінальної методики складання характеристики учня. *Наук. зап. Тернопол. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2019. № 1. С. 6–13. DOI: https://doi.org/10.25128/2415-3605.19.1.1; Салига Н. «Учитель, який випереджав педагогіку» : (до 120-річчя від дня народж. М. Я. Базника – педагога, громад.-культур. діяча, науковця). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 232 с.

Олександр Міхно

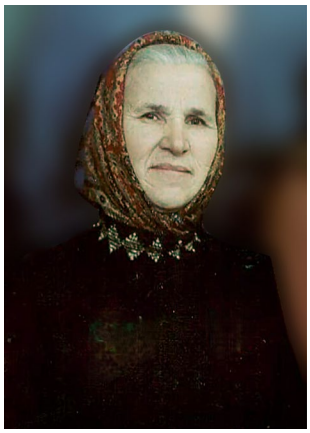

Фото: Педагогічний музей України

БАНДУРА ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛІВНА *(Bandura Oleksandra Mykhailivna)* [07.11.1917, с. Гамівка Запорізької обл. – 04.09.2010, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з методики викладання української літератури.

Навчалася в 7-річній школі № 10 м. Донецьк, куди сім'я переїхала, рятуючись від голодомору 1932–33 рр. У неповні 16 років закінчила тримісячні педагогічні курси й стала вчителькою молодших класів. Вищу освіту здобула на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1945). З 1951 р. – в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП): лаборант відділу методики української літератури, молодший, а після захисту кандидатської дисертації в 1956 р. – старший науковий співробітник.

Основна сфера наукових інтересів – методика викладання української літератури в середній школі, зокрема проблема підручникотворення, питання теорії викладання літератури в школі, методологія, психолого-педагогічні та методичні засади міжпредметних зв'язків. Брала участь в укладанні навчальних програм з української літератури для загальноосвітніх шкіл. Авторка понад 110 наукових праць, з-поміж яких 31 науково-методичне видання, 6 підручників (одноосібних й у співавторстві) з української літератури для 5, 6, 8, 9 класів, один для 7–8 класів із поглибленим вивченням української літератури й один для 5 класу польськомовних шкіл, посібники для вчителів «Теорія літератури» (1969), «Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури» (1984), «Українська література: підручник для 9 класів гуманітарних гімназій, ліцеїв, коледжів і шкіл з поглибленим вивченням предмета» (1998), наукове видання «Шкільний підручник з української літератури» (2001), навчальний довідник «Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях» (2008).

За підручник для 5 класу «Українська література» (1970) разом із учителькою Євгенією Кучеренко удостоєна Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1977).

Тв.: Дидактичні матеріали з теорії літератури. Київ : Рад. школа, 1991. 48 с.; Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури : посіб. для вчителів. Київ : Рад. школа, 1984. 167 с.; Наукові основи підручника з літератури (4–10 кл.) / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки УРСР. Київ : Рад. школа, 1978. 147 с.; Теорія літератури : посіб. для вчителів. Київ : Рад. школа, 1969. 286 с.; Система вивчення теоретичних понять в курсі української літератури (4–10 кл.) : метод. вказівки / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки УРСР. Київ : Рад. школа, 1972. 39 с.

Літ.: Міхно О. Педагогічний музей України інформує. Постаті. 100 років від дня народження Олександри Бандури (1917–2010), українського педагога, методиста української літератури, літературознавця. *Рідна школа*. 2017. № 11/12. С. 65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2017_11-12_14; Шевченко В. До 100-річчя від дня народження Олександри Бандури (1917–2010). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/bandura_100_rokiv/; Яценко Т. О. Теоретико-методичні концепти наукової творчості Олександри Бандури. *Укр. мова і літ. в школі*. 2018. № 1. С. 10–14. URL: https://lib.iitta.gov.ua/710600/.

Олександр Міхно

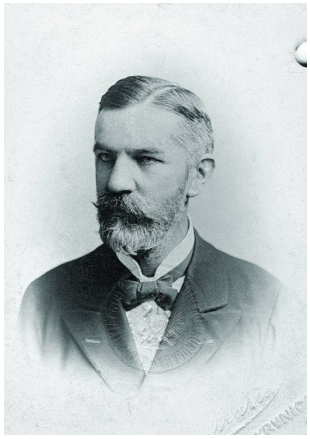

Фото: *https://tinyurl.com/ms4p74zc*

БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ *(Barvinskyi Oleksandr Hryhorovych)* [(псевд.: Подолянин, Австрієць, Verax та ін.) 08.06.1847, с. Гніздичка Тернопільської обл. – 25.12.1926, м. Львів] – історик, педагог, громадсько-політичний діяч.

Середню освіту здобув у гімназії в Тернополі (1865). Закінчив філософський факультет Львівського університету (1868). У студентські роки брав участь в українському громадському житті, був головою відновленої львівської Громади, співзасновником часопису «Правда» (1867). Налагодив контакти з діячами українського руху в Російській імперії, зокрема з лідерами Старої громади В. Антоновичем та О. Кониським. З 1868 р. учителював у гімназіях Бережан, Тернополя. Від 1871 р. – старший учитель Тернопільської чоловічої учительської семінарії, з 1888 р. – професор державної учительської семінарії у Львові. Педагогічну діяльність поєднував із громадсько-просвітницькою. Заснував читальні, виступав із лекціями, організовував етнографічні виставки, вечори. Питання розвитку українського шкільництва педагог обстоював, будучи послом парламенту Австрії та Галицького сейму, членом Крайової шкільної ради, де захищав розвиток української освіти. Активно долучився до боротьби за український університет у Львові. Виступав проти колонізаційної політики в галузі шкільництва, за створення українських гімназій, ремісничих шкіл, домагався запровадження навчання в школах рідною мовою. Розробляв ідею

національної школи. Б. зробив вагомий внесок у теорію та практику українського підручникознавства, створив низку підручників з української літератури, історії України для закладів середньої та вищої освіти. У різні періоди Б. керував діяльністю українських культурно-освітніх і наукових товариств у Галичині: був одним з ініціаторів реорганізації Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) та редактором перших 4-х томів «Записок НТШ»; головою Українського педагогічного товариства (1891–96) і редактором журналів «Учитель» (1889), «Дзвінок» (1890); в. о. голови (кін. 1884 – поч. 1885), заступником голови «Просвіти» (1889–95). Голова НТШ (1893–97). Б. розпочав видавництво «Руської історичної бібліотеки» (1886), де друкувалися дослідження з історії України та українського народу. У 1893–1918 рр. працював у «Руській Бесіді». 1917 р. Б. іменований довічним членом австрійської Ради Панів. 1918–19 рр. очолював Державний секретаріат освіти в уряді ЗУНР. Проводив активну громадсько-політичну діяльність. Відстоював широке бачення українського питання з урахуванням міжнародних відносин, українсько-польського порозуміння, європеїзацію українського суспільства. Після падіння української державності зосередився на створенні підручників, літературознавчих дослідженнях.

Тв.: Вибір з українсько-руської літератури : для учит. семінарій / уложив Олександр Барвінський. У Львові : з друк. НТШ, 1901. 641 с. URL: https://tinyurl.com/3szsaz38; Виїмки з народної літератури українсько-руської XIX віку : для вищ. кл. серед. шк. Ч. 2 / уложив Олександр Барвінський. 3-тє випр. вид. У Львові : з друк. НТШ, 1902. LXX, 572 с.; Ілюстрована історія Русі від найдавніших до нинішніх часів після руських і чужих істориків. У Львові : з друк. НТШ, 1890. 282, V с. URL: https://odnb.odessa.ua/rarities/item/6?lang=uk; Руська читанка : для вищ. гімназії. Ч. 2. Писана словесність. Від. 1 / уложив Олександр Барвінський. У Львові : друк. Ін-ту Ставропіг., 1871. 480 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000678; Читанка для приготовної кляси учительських семінарій / уложив Олександр Барвінський. Львів : друк. НТШ, 1916. XII, 416 с.

Літ.: Аркуша О. Г. Барвінський Олександр Григорович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. С. 189. URL: http://resource.history.org.ua/item/0001124; Барвінський Олександр Григорович (06.06.1847–25.12.1926) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Чала Н. В. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/4txmpm32; Бойко Н. О. Кониський та О. Барвінський: до історії співпраці. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 85–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_6_11; Домбровська Є. Епістолярна спадщина Олександра Барвінського як джерело дослідження історії української освіти і професійних учительських товариств. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. пр. Львів, 2013. Вип. 5. С. 406–421. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2013_5_25; Ступарик Б. М. Барвінський Олександр Григорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 579–585.

Лариса Березівська

Фото: https://esu.com.ua/article-39338

БЕРЕЗНЯК ЄВГЕН СТЕПАНОВИЧ *(Berezniak Yevhen Stepanovych)* [25.02.1914, м. Дніпро – 23.11.2013, м. Київ] – педагог, освітній діяч, заслужений учитель УРСР (1965), кандидат педагогічних наук (1968), письменник, Герой України (2002), почесний академік Національної академії педагогічних наук України (2003), генерал-майор (2005).

Закінчив педагогічний технікум у м. Кропивницький (1928) та історичний факультет Львівського державного педагогічного інституту (1947). З 1933 р. працював учителем у середніх школах Кіровоградської й Дніпропетровської областей. У 1937–39 рр. – очільник Петропавлівського районного відділу народної освіти Дніпропетровської області, у 1939–41 рр. та 1945–52 рр. – завідувач Львівського міського відділу народної освіти. Протягом 1941–45 рр. – учасник Другої світової війни. Зокрема, як командир розвідувальної групи (псевдонім «Голос») передавав цінні відомості щодо німецьких військ, розташованих у Кракові та його передмістях, фактично врятувавши місто від руйнування. У 1952–54 рр. – начальник відділу навчальних закладів Львівської залізниці. З 1954 р. до 1984 р. працював у Міністерстві освіти УРСР (інспектор, начальник відділу інспекції, начальник Головного управління шкіл). У 1984–93 рр. викладав у Центральному інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти. Протягом 1993–98 рр. – старший науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України (лабораторія наукових основ управління народною освітою, лабораторія педагогічного досвіду).

Висвітлював питання реалізації середнього всеобучу, шляхи вдосконалення системи освіти в країні. Досліджував проблеми школознавства, управління освітою, підвищення професійної й управлінської компетентності керівників навчальних закладів, окремі аспекти навчально-виховного процесу. Автор книги-спогаду «Я – “Голос”» (1971), яка під різними назвами неодноразово перевидавалася в Україні та за кордоном. Розвідувальній діяльності Б. присвячено декілька документальних фільмів.

Тв.: Вибрані педагогічні праці: у 3 т. / за ред. М. Д. Ярмаченка; Ін-т педагогіки АПН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2-е вид., допов. Київ, 2008 ; Пароль «Dum spiro…»: розповідь розвідника. Київ, 2006. 238 с.

Літ.: Адаменко О. В. Внесок Є. С. Березняка в науку про управління школою. *Освіта Донбасу*. 2005. № 1. С. 100–105; Березняк Євген Степанович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник*. Київ : Фенікс, 2008. С. 64 ; Березняк Євген Степанович (1914–2013) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. Т. В. Лога ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені*

В. О. Сухомлинського : офіц. вебпортал. URL: https://tinyurl.com/3tk8tywa; Герой України Березняк Євген Степанович. *Головне управління розвідки* : офіц. сайт. URL: https://gur.gov.ua/content/berezniak-evhen-stepanovych.html.

Наталія Антонець

Фото: https://esu.com.ua/article-39377

БЕРЕНШТАМ ВІЛЬЯМ ЛЮДВИГОВИЧ *(Berenshtam Viliam Liudvyhovych)* [22.11.1839, м. Київ – 23.11.1904, там само] – педагог, організатор освіти, громадський діяч.

Навчався в елітному київському приватному пансіоні П. Гедуена та в 1-й київській гімназії. 1862 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Під час навчання в університеті брав участь в організації недільних шкіл. У 1862–64 рр. навчався на педагогічних курсах університету, спеціалізуючись на історії та географії. У 1865–68 рр. – учитель історії в гімназії Кам'янця-Подільського, далі – викладач географії в Київській військовій гімназії. У 1868–79 рр. громадська праця Б. була тісно пов'язана з київською Старою громадою, де він активно працював разом із В. Антоновичем, П. Житецьким, П. Чубинським, Є. Чикаленком та ін.

З 1880 р. – у Петербурзі: викладач у 1-й військовій гімназії та Петербурзькому учительському інституті; був серед засновників «Відділу для сприяння самоосвіті» при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів, співзасновником «Благодійного товариства для видання загальнокорисних і дешевих книжок», зібрав колекцію рукописів Тараса Шевченка («Щоденник» та інші твори), отримав дозвіл цензури на видання найбільш повного на той час у межах Російської імперії тексту «Кобзаря» (1883, двічі 1884). Усе своє життя усно й друковано пропагував твори Т. Шевченка.

Брав участь у археологічних дослідженнях, зокрема у 1878 р. вперше провів розкопки шести курганів на острові Хортиця, а у 1889 р. очолив археологічну експедицію до Остерського повіту Чернігівської губернії.

У 1898 р. за станом здоров'я вийшов у відставку та повернувся до Києва, відновивши членство в Старій громаді. Як член словникової комісії Старої громади (разом із Є. Трегубовим та Є. Чикаленком) 14.02.1902 р. поставив підпис під угодою між часописом «Київська старовина» («Киевская старина») і Б. Грінченком щодо завершення його роботи над словником української мови. Листувався з М. Драгомановим.

Публікувався в київській періодиці [часопис «Київська старовина» («Киевская старина»), газети «Київський телеграф» («Киевский телеграф») та «Київські відгуки» («Киевские отклики»)].

Тв.: Iz shkolnyh let A. S. Lashkevicha. *Kievskaya starina*. 1899. T. 67, № 11. S. 249–269 (Otd. 1). URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7380; T. G. Shevchenko i prostolyudiny, ego znakomcy : (iz vstrech i vospominanij). *Kievskaya starina.* 1900. T. 68, № 2. S. 248–260 (Otd. 1). URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7635; Vospominaniya o poslednih godah zhizni N. I. Kostomarova. *Kievskaya starina.* 1885. T. 12, № 6. S. 219–237. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=4283.

Літ.: Бернштам Вільям Людвігович (1839–1904), український громадський діяч, педагог, учений-археолог : до 180-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/вільям-бернштам-180-років/?mc_id=100; Іваницька С. «Український шістдесятник» Вільям Бернштам – дослідник місцевих старожитностей. *Краєзнавство*. 2012. № 1. С. 57–66. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2012_1_55; Міхно О. П. Бернштам, Вільям Людвігович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2023. URL: https://vue.gov.ua/Бернштам,_Вільям_Людвігович; Чеботарьов О. Український вибір Вільяма Бернштама? *Acta studiosa historica* : студент. наук. зб. / Укр. катол. ун-т. Львів, 2015. Ч. 5. С. 81–89. URL: https://hdl.handle.net/20.500.14570/818.

Олександр Міхно

Фото: *https://esu.com.ua/article-39447*

БЕРЛО ГАННА ЛЬВІВНА *(Berlo Hanna Lvivna)* [17.10.1859, с. Вороньків Київської обл. – 1942, м. Київ] – педагогиня, історикиня, філологиня, громадсько-культурна діячка.

Початкову освіту здобула в м. Бориспіль у пансіоні Карла фон-Кремера, у десятилітньому віці склала вступні іспити до 2-го класу київської Міністерської (Ольгинської) жіночої гімназії. Закінчивши гімназію із золотою медаллю (1876), залишилася в навчальному закладі на посаді класної наставниці, з 1878 р. викладала російську мову, а з 1917 р. почала викладати українську мову в перших 4-х класах гімназії. Водночас у 1881–1904 рр. працювала в приватній жіночій гімназії В. Ващенко-Захарченко.

Спілкувалася з багатьма українськими діячами, мала приватних учениць із національно свідомих родин. Брала участь у діяльності київської «Просвіти» (1906–08) та різних заходах київської української інтелігенції. Членкиня Українського наукового товариства в Києві (з 1908 р.). Авторка підручника з російської граматики для середніх навчальних закладів у 2-х частинах (до 1917 р. перша частина витримала 10, друга – 5 видань) і підручника «Українська граматика» для середніх та вищих початкових шкіл (1918). У 1919 р. залишила педагогічну працю. У 1920-х рр. працювала в комісіях Всеукраїнської академії наук (Комісія зі складання біографічного словника діячів України, Постійна комісія зі складання словника живої української мови, Комісія історії

Лівобережної та Слобідської України), а на початку 1930-х – бібліотекаркою у Всенародній бібліотеці при Українській академії наук. Опублікувала кілька статей-спогадів, які є цікавим джерелом із питань історії сучасної автору освіти, а також інформації про визначних українських діячів.

Тв.: З київського життя 1880–1890 рр. *Україна.* 1928. Кн. 4. С. 93–109; З минулого. Баришпільський пансіон і П. П. Чубинський. *Україна*. 1927. Кн. 3. С. 110–113; Мої знайомства з деякими українськими діячами. *Україна*. 1929. Кн. 33 (березень – квітень). С. 92–101; Українська граматика : підручник для середніх та вищих початкових шкіл: етимологія. Черкаси, 1918. 64 с.

Літ.: Герасимова Г. П. Берло Ганна Львівна. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2003. URL: https://esu.com.ua/article-39447; Герасимова Г. П. Педагогічна і наукова діяльність Ганни Берло (1859–1942). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика* : зб. ст. Київ, 2001. Вип. 4. С. 66–67; Листи Ганни Берло до Олександра та Богдана Барвінських / упоряд. О. Дзьобан; НАН України, ЛННБ ім. В. Стефаника. Львів, 2011. 180 с.; Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років / упоряд. Р. Мовчан. Київ, 1915. С. 57–58.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/JeTXsmuI

БИКОВЕЦЬ МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ *(Bykovets Mykhailo Mykolaiovych)* [15.09.1894, с. Бірки Полтавської обл. – 24.10.1937, м. Київ] – письменник, журналіст, педагог.

Закінчив Миргородську чоловічу гімназію (1917), учителював. У 1918–20 рр. працював інспектором Миргородської спілки споживспілок. Пізніше, після року роботи членом колегії Зіньківського повітового відділу народної освіти, перейшов на посаду губінспектора наросвіти. У 1921–23 рр. – інспектор Полтавського губернського відділу соціального виховання, редактор педагогічного журналу «Новими стежками» (виходив у 1922–23 рр.). У 1923–25 рр. – інспектор, головний інспектор відділу охорони дитинства Головного управління соціального виховання Народного комісаріату освіти в Харкові. Відвідував Полтавську трудову колонію ім. М. Горького (засновник і керівник – А. Макаренко), про що публікував статті в пресі («Свято першого снопа: (В трудовій дитячій колонії під Полтавою)», «Вісті» 1924; «День в трудовій колонії (В Полтавській трудколонії ім. М. Горького)», «Народній учитель», 1925).

З 1925 р. працював у відділі дитячої книги Державного видавництва України. Саме тоді став автором та упорядником збірників статей різної тематики: «За дитячу книжку і кінофільм» (1926), «Селянський календар» (1928),

«Отак-то тепер» (1930) та ін. Працював над рукописом біографічного словника «За 400 літ», який мав містити відомості про видатних діячів української культури, сформував унікальну приватну колекцію – картотеку на 8 000 карток із біографічними відомостями, яка безслідно зникла після його арешту.

Був одним із засновників Спілки селянських письменників «Плуг», в якій очолював секцію дитячої літератури (до 1928 р.). Останнє місце роботи – Харківський обллітфонд Спілки письменників України.

Автор педагогічних статей різного спрямування, які не мали академічно-теоретичного відтінку й торкалися дитячих свят, створення шкільних музеїв, літератури для дітей, становлення кінематографу в Україні тощо.

Заарештований 24 серпня 1937 р. у Харкові за звинуваченням у «приналежності до антирадянської української націоналістичної терористичної організації». Розстріляний у Києві 24 жовтня 1937 р. Останки Б. покояться на території Національного історико-меморіального заповідника *«*Биківнянські могили*»*. Реабілітований 1992 р.

Тв.: Дитячі свята, їхнє виховуюче значіння й організація. *Новими стежками*. 1922. Ч. 2/3 (листоп). С. 13–17; Екскурсії та музеї в трудовій школі. *Радянська освіта*. 1923. № 1. С. 28–38; За дитячу книжку і кінофільм : зб. ст. Харків : Плужанин, 1926. 64 с. URL: https://escriptorium.karazin.ua/items/f54c071b-bd14-4808-984c-35829c0e86ca; Стара школа та її історичний шлях. *Друг дітей*. 1925. № 7/8. С. 4–7; Чим може допомогти вчитель в справі утворення нової літератури для дітей. *Народній учитель*. 1925. 27 січ. С. 2.

Літ.: Марочко В., Хілліг Г. Інспектор «охорони дитинства Головсоцвиху» Михайло Биковець. *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)* / Ін-т історії України НАН України, Марбурз. ун-т. Київ, 2003. С. 69–74; Михайло Биковець (1894–1937), український письменник, літературний критик, педагог : до 125-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/михайло-биковець-125-років/?mc_id=74; Шептицька Т. Сторінками Биківнянського мартиролога: Михайло Биковець. *Биківнянські могили : Нац. іст.-мемор. заповідник* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://bykivnia.org.ua/storinkamy-bykivnianskoho-martyroloha-mykhaylo-bykovets/.

Олександр Міхно

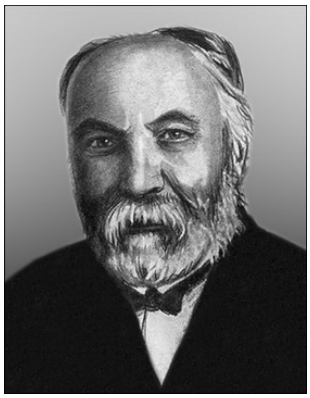

Фото: http://www.history.org.ua/?termin=Bidnov_V

БІДНОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Bidnov Vasyl Oleksiiovych)* [14.01.1874, смт. Широке Дніпропетровської обл. – 01.04.1935, м. Варшава, Польща] – історик, бібліограф, педагог, дослідник історії церкви, громадсько-політичний діяч.

Закінчив Херсонське духовне училище (1889) та Одеську духовну семінарію (1896). Два роки працював учителем церковнопарафіяльної початкової школи й законовчителем п'яти земських шкіл м. Миколаєва, після чого здобував освіту в Київській духовній академії (1898–1902). Пропрацювавши рік в Астраханській духовній семінарії (1902–03), перевівся до м. Дніпро, де в духовній семінарії викладав філософію, історію, гомілетику, психологію, давньоєврейську та німецьку мови. Один із засновників місцевої «Просвіти» (1905), разом із Д. Дорошенком видавав тижневик «Дніпрові хвилі» (1910–12), який висвітлював національно-культурне життя українців, редагував «Вісник товариства "Просвіта"» (1917), став членом Української Центральної Ради від «Просвіти» (1917–18). У період постання Української Народної Республіки взяв активну участь у розбудові національної освіти в місті: очолював філіал Всеукраїнської вчительської спілки, був директором 1-ї української гімназії, керував українськими педагогічними курсами, сам виступав із лекціями на курсах українознавства в Дніпрі, Запоріжжі, Бердянську, Маріуполі, Луганську, видав низку популярних книжок з історії України. У 1918 р. на запрошення І. Огієнка переїхав до Кам'янця-Подільського, де долучився до фундації Українського державного університету – спочатку як екстраординарний професор (1918), а протягом 1919–20 рр. як декан богословського факультету.

У 1920 р. напередодні захоплення Кам'янця-Подільського більшовиками разом із частинами української армії емігрував до Польщі. Був засновником і ректором Українського народного університету в Ланцутському таборі для інтернованих (1921), викладав у Кременецькій духовній семінарії (1921–22). У 1922 р. переїхав до Чехословаччини, працював в Українському вільному університеті в Празі та Українській господарській академії в Подєбрадах. З 1928 р. – професор богословського факультету Варшавського університету.

Автор праць з історії Катеринославщини, запорізького козацтва (зокрема організації освіти на Січі), історії церкви, освіти (зокрема фундаментального дослідження історії Катеринославської духовної семінарії), культури, а також публікацій з архівознавства, бібліографії, мемуаристики, біографістики тощо.

Тв.: Перші два академічні роки Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. *Літературно-науковий вісник.* 1928. № 11. С. 233–240 ; № 12. С. 325–333;

Спогади / упоряд. М. Чабан. Дніпро, 2023. 128 с.; Що читати по історії України: (коротенька історіографія України): з викладів на учительських курсах українознавства. Катеринослав, 1920. 47 с.

Літ.: Біднов Василь. *Культура України*: електронна бібліотека. URL: https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=317; Праведна душа. Василь Біднов у спогадах сучасників / упоряд. М. Чабан. Дніпро, 2021. 216 с.; Саламаха І. В. Громадсько-політична та наукова діяльність В. О. Біднова (кін. XIX – 1935) : дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 1998. 225 арк.; Удод О. А. Біднов Василь Олексійович (1874–1935). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 64–68; Ульяновський В. І. Біднов Василь Олексійович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bidnov_V.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/G5aYveA

БІЛЕЦЬКИЙ БОРИС МАКСИМОВИЧ *(Biletskyi Borys Maksymovych)* [26.02.1889, с. Мокрець Волинської обл. – 1969, м. Дубно] – педагог, організатор освіти.

Здобув духовну та вищу педагогічну освіту – закінчив Кутаїську духовну семінарію та відділ філософії Варшавського університету (1913). У 1917 р. очолював освітній відділ Радомишльської повітової управи. З 1928 р. учителював у Луцькій українській гімназії, викладав українську мову, новітню літературу, географію, психологію.

У 1929–39 рр. – директор Луцької української гімназії (ЛУГ). Згуртував учителів у дружний педагогічний колектив однодумців, який перетворив навчальний заклад на центр національного культурно-освітнього життя краю. У гімназії проводили вечори, присвячені Лесі Українці, Т. Шевченку, на які запрошували громадськість Луцька; спільно відвідували театр, а саме: українські та польські вистави, поставлені за працями авторів, творчість яких вивчали на уроках літератури, з подальшим обговоренням їх. На початку та в кінці навчального року організовували екскурсії до інших міст. У гімназії на засадах самоврядування діяв клуб «Юнак». У клубі видавали журнал «Промінь», який редагували учні гімназії, працювали різні секції: музична, драматична, спортивна, наукова. ЛУГ закрила радянська влада наприкінці 1939 р., коли почалися переслідування й арешти викладачів та учнів гімназії. Б. ув'язнили, його майно конфіскували.

Заарештований 4 жовтня 1944 р., звинувачений у пособництві німцям. Відбув понад десятирічне заслання в радянських концтаборах. Повернувся на

Волинь 1956 р. і переїхав жити в м. Дубно, працював позаштатним екскурсоводом у місцевому краєзнавчому музеї.

Останні роки життя провів у сиротинці м. Дубно, де й помер. Похований у спільній могилі, без імені та прізвища. Реабілітований 1997 р.

Літ.: Борис Білецький (1889–1969), український педагог, директор Луцької української гімназії : до 130-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/my-calendar/?cid=my-calendar&mc_id=25; Карабін Н. Директор Луцької української гімназії – Борис Максимович Білецький. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди* : наук. зб. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки та ін. Луцьк, 2007. Вип. 26. С. 207–208. URL: https://tinyurl.com/mux743fb; Молодико В. Першопроходець української національної освіти. *Радомишль. Місто з глибини віків* : сайт. Радомишль, 2018. URL: https://radomyshl.blogspot.com/2018/08/blog-post_26.html; Омельчук В. В. Борис Білецький (1889–1969). Учитель, просвітник. *Історія освіти Волині в особах* : навч. посіб. / В. В. Омельчук; Дубен. коледж Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. Рівне, 2014. С. 200–201. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11577.

Олександр Міхно

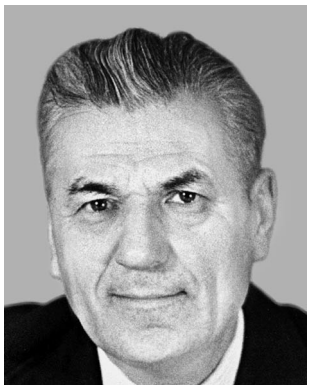

Фото: *https://esu.com.ua/article-40882*

БІЛОУС ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ *(Bilous Dmytro Hryhorovych)* [24.04.1920, с. Курмани Сумської обл. – 13.10.2004, м. Київ] – поет, перекладач, літературний критик, класик української дитячої літератури, педагог-філолог, фахівець у галузі методики навчання української мови та літератури, етнопедагогіки, член Спілки письменників України (1947), член-кореспондент (1994) і почесний академік (2000) Національної академії педагогічних наук України.

Навчався в місцевій семирічній школі, з 1934 р. – у Харківській дитячій трудовій комуні під керівництвом А. Макаренка, з 1938 р. – на філологічному факультеті Харківського університету. З початком німецько-радянської війни в 1941 р. пішов добровольцем на фронт, де був тяжко поранений. Закінчив філологічний факультет (1945) та аспірантуру на кафедрі української літератури (1948) Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Працював заступником відповідального редактора журналу «Дніпро» (1947–51) і на різних посадах у Спілці письменників України. З 1980 р. – на творчій роботі.

Автор книг для дітей, які в цікавій формі розкривають красу та багатство української мови, вчать культури мовлення, допомагають виховувати в молодого покоління любов до рідного слова. Поетичні книжки Б. «Диво калинове» (Державна премія УРСР імені Т. Шевченка, 1990), «Чари барвінкові» (літературна премія ім. Лесі Українки, 1997), «За Україну молюся» (літературно-

мистецька премія імені Олени Пчілки, 2001) активізують історичну та філологічну допитливість дитини, тематична збірка поезій «Мандрівка в Країну Чеснот» (2005) сприяє розвитку патріотичних почуттів читачів, книжки про тварин «Пташині голоси» (1956), «Про чотириногих, рогатих і безрогих» (1959), «Лікарня в зоопарку» (1962), «Жар-птиця» (2006) мають значний потенціал для екологічного й морального виховання, з історією Слобожанщини знайомить книжка «Ромен хіба не родич Рима?» (1999) тощо. Проводив відкриті уроки мови та літератури в школах, ліцеях, коледжах, студентських аудиторіях. Просвітницький характер мали цикли радіопередач Б. «Слово про слово» (1985–88) і «Диво калинове» (1988–95), під час яких пропагувались українська мова, книга, культура.

Тв.: Безцінний скарб : вірші про українську мову. Київ, 2004. 326 с.; В класі і в лісі : вірші та поеми для мол. шк. віку. Київ, 1990. 247 с.; Мандрівка в Країну Чеснот : вірші для батьків та дітей / упоряд. О. Т. Білоус, О. Д. Бакуменко. Київ, 2005. 259 с.; Рідні небеса : вірші для мол. та серед. шкіл. віку. Київ, 2005. 142 с.; Тобі, Україно : вибрані твори. Київ, 2010. 863 с.

Літ.: Бакуменко О. Дмитро Білоус. Володар неоціненного скарбу. *Доброзвучна муза* / Бакуменко О. Д. Київ, 2016. С. 159–194; Білоус Дмитро Григорович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 174–175; Білоус Дмитро Григорович: біографічна довідка. *Національна бібліотека України для дітей.* URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=9177; Білоус Дмитро Григорович: основні твори. *Національна бібліотека України для дітей.* URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=9178; Бугрим В. Життєдайні вершини Дмитра Білоуса: до 100-річчя Дмитра Білоуса. *Світогляд*. 2020. № 3 (83). С. 54–59.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/2rz3edke

БІЛЯЄВ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ *(Biliaiev Oleksandr Mykhailovych)* [27.02.1925, смт. Нововоронцовка Херсонської обл. – 27.03.2006, м. Київ] – фахівець із методики навчання української мови, доктор педагогічних наук (1986), професор (1988), член-кореспондент (1992) Національної академії педагогічних наук (НАПН) України.

Після закінчення факультету мови і літератури (українське відділення) Херсонського державного педагогічного інституту (1950) учителював у Запоріжжі в середній жіночій школі № 30. Працював старшим викладачем кафедри української мови, деканом історико-філологічного факультету педагогічного інституту в Донецьку (1954–59). Обіймав посади завідувача відділу (сектору, лабораторії) методики мови (1960–76, 1983–93), заступника директора з наукової роботи (1977–83), головного наукового

співробітника лабораторії навчання української мови (з 1994 р.) Інституту педагогіки НАПН України.

Досліджував проблеми змісту, форм і методів навчання української мови в середній загальноосвітній школі. Особливий внесок Б. в українську лінгводидактику – його методики викладання фонетики, лексики, словотвору, граматики та стилістики, системи роботи з розвитку усного й писемного мовлення учнів, шляхів і способів підвищення їхньої грамотності. Співавтор навчальних програм та підручників з української мови для 5–11 класів.

Учасник Другої світової війни. Нагороджений багатьма почесними відзнаками.

Тв.: Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ, 2005. 179 с.; Навчання української мови в 10–11 класах : книжка для вчителя. Київ, 1998. 141 с. (у співавт.); Сучасний урок української мови : учеб.-метод. посіб. Київ, 1981. 177 с.; Українська мова : Підручник для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закл. з укр. та рос. мовами навчання. 8-ме вид. Київ, 2005. 384 с. (у співавт.).

Літ.: Біляєв Олександр Михайлович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 60–61; Малород А. До 90-річчя від дня народження Олександра Михайловича Біляєва (1925–2006). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/90_rokiv_bilyev/; Олександр Михайлович Біляєв – учитель учителів : бібліограф. покажчик / упоряд. О. М. Горошкіна, Л. О. Попова. Київ, 2020. 34 с. URL: https://tinyurl.com/e9xc6dpr; Савич Л. П. Лінгводидактична спадщина О. М. Біляєва (1925–2006 рр.) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова); Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2012. 252 с.; Ярмаченко М. Біляєв Олександр Михайлович. *Педагогічний словник* / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001. С. 57.

Наталія Антонець

Фото: https://esu.com.ua/article-41818

БІРЧАК (БИРЧАК) ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ *(Birchak (Byrchak) Volodymyr Ivanovych)* [12.03.1881, с. Любинці Львівської обл. – 21.09.1952, Озерний виправно-трудовий табір поблизу м. Тайшета Іркутської обл., РФ] – педагог, письменник, громадський діяч.

У 1893–1900 рр. навчався в Академічній гімназії у Львові, 1900–01 рр. – на правничому, упродовж 1902–04 рр. – філософському факультетах Львівського університету, а 1901–02 рр. – на філософському та правничому факультетах Ягеллонського університету (Краків). Склавши вчительські іспити 1905 р., здобув право викладати українську мову як основну й класичні мови як допоміжний предмет у гімназіях і реальних школах.

У 1906–09 рр. був членом літературного гуртка «Молода муза». У 1906–19 рр. – учитель гімназії в Дрогобичі; викладав українську мову в усіх класах – від першого до восьмого, був педагогічним керівником бурси для гімназійних учнів. Перед Першою світовою війною організовував гімназійні курси, з яких під час і після війни розвинулася українська приватна гімназія ім. Івана Франка. У 1912 р. за наукову розвідку під назвою «“Візантійська церковна пісня” та “Слово о полку Ігоревім”» одержав ступінь доктора філософії у Львівському університеті.

1919 р. – доцент університету в Кам’янці-Подільському. Після поразки визвольних змагань емігрував до Бухареста, згодом до Відня. Від 1920 р. проживав в Ужгороді. До 1924 р. працював інспектором відділу шкільного управління в Ужгороді, у 1925–38 рр. у гімназії в Ужгороді викладав українську мову й літературу, німецьку мову та філософію. Також працював вихователем і шкільним бібліотекарем. Активний член «Просвіти». Голова Крайової пластової старшини Закарпаття. 1939 р. – керівник «Пласту» Карпатської України. Був інспектором середніх шкіл у міністерстві освіти Карпатської України в Хусті. Упорядник шкільних підручників (читанок). Склав читанки для 1–4-х класів закарпатських шкіл.

У працях Б. високо оцінював педагогічну спадщину О. Духновича та педагогічну діяльність А. Волошина. З 1909 р. – член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), 1923 р. за поданням Філологічної секції затверджений дійсним членом НТШ. Автор історичних повістей «Василько Ростиславич» (1923), «Володар Ростиславич» (1930), «Проти закону» (1936), збірок оповідань про життя галицького міщанства й інтелігенції початку ХХ ст.: «Матура» (1902), «Під небом півдня» (1907) та ін.

Після того, як угорці окупували Закарпаття, очолив Український евакуаційний комітет. Пізніше проживав у Празі (1939–45), там восени 1945 р. його заарештували радянські спецслужби й таємно вивезли до СРСР, де звинуватили в українському буржуазному націоналізмі та засудили до 20 років тюремного ув’язнення, яке відбував у Сибтабі й Озертабі. Реабілітований 1990 р.

Тв.: Августин Волошин: його життя і діяльність : з нагоди ювілею 50-літ. уродин і 25-літ. праці. В Ужгороді : книгопечатня АТ «УНІО», 1924. 35 с. URL: https://web.nlu.org.ua/view.html?id=4; Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород : тип. АТ «УНІО», 1921. 96 с. URL: https://tinyurl.com/bddur6j2; Руська читанка : для 1 кл. гімназ. і горожан. шк. Прага : накладом Держ. вид-ва, 1922. 155 с. URL: https://tinyurl.com/yzz9tbbs /; Руська читанка : для 3 кл. гімназ. і горожан. шк. Прага : накладом Держ. вид-ва, 1923. 296 с.; Руська читанка : для 4 кл. гімназ. і горожан. шк. Прага : накладом Держ. вид-ва, 1924. 276 с. URL: https://tinyurl.com/3y7ncmje; Те саме. 2-ге допов. вид. В Ужгороді : Школьная помощь, 1937. 188 с.

Літ.: Володимир Бірчак (1881–1952). Український письменник, філолог, педагог : до 140-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL:

http://pmu.in.ua/mc-events/володимир-бірчак-140-років/?mc_id=238; Фелонюк А. Бирчак Володимир. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/entry-261.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/4rbfy4nd

БЛАЖКЕВИЧ ІВАННА ОМЕЛЯНІВНА *(Blazhkevych Ivanna Omelianivna)* [09.10.1886, с. Денисів Тернопільської обл. – 02.03.1977, там само] – педагогиня, дитяча письменниця, громадська діячка.

Після закінчення Тернопільської виділової школи екстерном склала іспити на Державних українських семінарійних курсах у Львові й отримала учительський диплом (1920). У 1920–21 рр. працювала в школі ім. М. Шашкевича в м. Станіславові, а з 1923 р. до 1950 р. – у рідному Денисові. З 1920 р. через відсутність відповідної літератури українською мовою почала писати дитячі вірші та оповідання, які прищеплювали маленьким читачам почуття любові до рідного краю, поваги до матері, до всього живого, вчили любити книгу й шанувати працю («Св. Миколай у 1920 році», 1920; «Тарас у дяка», 1923; «Мила книжечка», 1928; «В мамин день», 1931; «Івась-характерник», 1936; «Подоляночка», 1958; «Прилетів лелека», 1971; «Хто посіяв промінь?», 1976 та ін). Членкиня Спілки письменників України (1963).

Потребу активізації патріотичного виховання Б. виводила із соціально-політичних проблем та інтересів українського суспільства, вбачаючи саме в його бракові причину поразки національних визвольних змагань 1917–21 рр. («Дещо про виховання національних почувань», 1930). Розробляла методичні аспекти роботи в дитячих садках (посібник «Діточий садок на селі в часі літніх робіт», 1930). В основу духовного розвитку дитини ставила її вроджену схильність до говоріння, тому велику увагу приділяла використанню рідного слова (віршів, оповідань, байок, драматизації). Науково обґрунтувала вимоги до підбору поетичних творів, методи й прийоми роботи з ними, створила або вміло підібрала тексти віршів для формування в дитини високих моральних якостей («Молитва української дитини», «Хто я?»).

Брала участь у діяльності таких громадських інституцій, як «Просвіта», «Рідна школа», «Жіноча громада». Співпрацювала з часописами «Жіноча доля» (1925–39, Коломия), «Жіночий голос» (1931–39, Львів) та ін. Активна діячка кооперативного руху, який вважала складником національно-визвольної боротьби українського народу за здобуття державної незалежності. У роки

німецької окупації організувала в Денисові сільськогосподарську школу, ставши її директоркою (1941–43), і в такий спосіб врятувала сотні молодих українців від вивезення на роботи в Німеччину. За активну громадянську позицію, яку відстоювала впродовж усього життя, зазнала переслідувань австрійської, польської та радянської влади.

Тв.: Дещо про виховання національних почувань. *Жіноча доля* : практ. календар-порадник для укр. жіноцтва. Коломия, 1930. С. 3–23; Діточий садок на селі в часі літніх робіт : практ. вказівки. Львів, 1930. 70 с.; Прилетів лелека : вірші та оповідання. Київ : Веселка, 1971. 50 с.; Як ми повинні виховувати свої діти. *Жіноча доля*. 1932. Ч. 18. С. 3–4 ; Ч. 19. С. 4 ; Ч. 21/22. С. 4–5 ; Ч. 23. С. 3–4; Ч. 24. С. 4 ; Ч. 26. С. 3–4; Українець я малий : віршики для маленьких сонечок. Тернопіль : Джура, 2015. 16 с.

Літ.: Блажкевич Іванна Омелянівна. *Національна бібліотека України для дітей* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=9355; Іванна Блажкевич, жінка, неугодна жодній владі. *Жіноче обличчя Львова* : рек. списки / Львів. обл. універс. наук. б-ка. Львів, 2020. С. 3–6. URL: http://lounb.org.ua/Files/blazhk.pdf; Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2007. 762 с. URL: http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5937?mode=full.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/67XDjTk

БЛИЗНЕЦЬ ВІКТОР СЕМЕНОВИЧ *(Blyznets Viktor Semenovych)* [10.04.1933, с. Володимирівка Кіровоградської обл. – 02.04.1981, м. Київ] – журналіст, дитячий письменник.

Закінчив Компаніївську середню школу. У 1952–57 рр. навчався на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Після закінчення університету працював за фахом: у редакції журналу «Малятко», завідувачем відділу шкільного життя журналу «Піонерія», заступником головного редактора видавництва «Молодь».

Почав писати для дітей молодшого шкільного віку, обравши жанр оповідання. Перша збірка оповідань – «Ойойкове гніздо» (1963). Друга – «Як народжується стежка» (1977) є органічним продовження першої. Створеними в період панування в літературі руйнівних явищ, обмеження творчих свобод повістями «Звук павутинки» (1970), «Женя і Синько» (1974), «Земля Світлячків» (1979) Б. демонструє світоглядне протистояння системі, відверто говорить з юними читачами про речі, найважливіші для становлення людської душі: про життя і смерть, про правду і брехню, про любов і ненависть. Б. належить першість у творенні нової концепції зображення теми війни й дитини в ній.

У повістях про воєнне та повоєнне дитинство – «Паруси над степом» (1965), «Землянка» (1966), «Мовчун» (1971), «У ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург» (1979) – письменник осмислює досвід війни через сприймання її підлітком.

Автор перекладу сучасною українською мовою літопису «Повість минулих літ» (1980, художнє оформлення Г. Якутовича). Тематика творчості: дослідження моралі людини, її психології, інтелекту, розкриття складних проблем взаємозалежності, взаємозв'язку довкілля й людини, акцент на внутрішньому світі героїв.

Тв.: Вибрані твори : в 2 т. Київ : Веселка, 1983; Діти війни і книги про них. *Література. Діти. Час* : зб. літ.-крит. ст. про дит. літ. Київ, 1980. Вип. 5. С. 28–35; Земля світлячків ; Звук павутинки ; Повість минулих літ : переказ, уривки : для мол. і серед. шк. віку. Харків : Віват, 2021. 252 с.

Літ.: Атрошенко Г. І., Шостак А. О. Найпроникливіший дослідник психології підлітків: творча манера Віктора Близнеця у дитячій прозі 60–80 років XX століття. *Мова. Свідомість. Концепт* : зб. наук. ст. / Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2020. Вип. 10. С. 94–98. URL: https://tinyurl.com/4xysnudu; Віктор Близнець (1933–1981), український дитячий письменник / Пед. музей України. *YouTube* : відеохостинг. Київ, 2023. URL: https://youtu.be/KPNGfRAoS2k; Гайда Л. Віктор Близнець: 90 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/віктор-близнець-90-років/; Кузнецова О. С. Мотив дитячої самотності в творчості В. С. Близнеця. *Наук. зап. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Літературознавство* : зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 3/4. С. 100–113. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.2636387.

Олександр Міхно

Фото: https://boberskiy.org.ua/index.html

БОБЕРСЬКИЙ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (*Boberskyi Ivan Mykolaiovych*) [14.08.1873, с. Доброгостів Львівської обл. – 17.08.1947, м. Тржичі, Республіка Словенія] – педагог, професор, один з організаторів спортивно-гімнастичного й сокільського рухів у Західній Україні.

Початкову освіту здобув у Народній школі м. Самбора (1879–83), середню – у цісарсько-королівській Самбірській гімназії (1883–91). Закінчив філософський факультет Львівського університету (1891–95), поглиблював знання з німецької філології в університеті м. Граца (Австрія) (1895–97), де захопився фізичною культурою, пройшов курс (1897–98) і склав іспит із фаху вчителя руханки в середніх школах. Протягом 1898–99 рр. подорожував Францією, Швецією, Чехією, Німеччиною, вивчаючи форми й методи фізичного виховання.

З 1901 р. викладав німецьку мову та класичну філологію, а з 1903 р. до 1908 р. проводив заняття з руханки в 1-й академічній гімназії Львова. Водночас працював у жіночих навчальних закладах, зокрема в 1906–14 рр. був учителем німецької мови та руханки в гімназії сестер Василіянок. Став одним із засновників Учительського гуртка для підготовки вчителів руханки (1901). Автор перших українських науково-методичних праць із фізичного виховання. Виступав із лекціями про значення фізичної культури, створював українську спортивну термінологію. Розглядав фізичну культуру як ефективний засіб пробудження національної свідомості в інертної частини українського загалу тодішньої Австро-Угорщини, використовуючи власний афоризм «Лише зорганізована фізична сила запевнює народови свободу і независимість». У 1908–14 рр. очолював руханкове товариство «Сокіл», яке не лише всебічно сприяло поширенню спорту серед населення, а й проводило підготовку українських учителів і вчительок тіловиховання. Був причетний до створення української скаутської організації «Пласт».

Під час Першої світової війни вступив до лав Українських січових стрільців. У 1918–19 рр. – референт пропаганди в Державному секретаріаті військових справ Західноукраїнської Народної Республіки. За дорученням Державного секретаріату в 1920 р. виїхав повноважним представником до США та Канади для організації допомоги стрілецькому війську. У 1932 р. оселився на батьківщині дружини в маленькому словенському містечку Тржичі, де мешкав до кінця життя.

У 2016 р. почесне ім’я українського діяча спортивного руху Б. було надане Львівському державному університету фізичної культури.

Тв.: Вартість тілесного виховання. *Сокільські вісті*. 1939. Ч. 7. С. 1–2; Копаний м’яч. Бережани, 2012. 38 с.; Рухові забави та ігри / упоряд. Є. Приступа, заг. ред. Д. Купчинський. Ковель, 1994. 64 с.; Українське сокільство (1894–1939). Львів, 1939. 16 с.; Щоденник, 1918–1919 рр. / упоряд. Ю. Мицик. Київ, 2003. 260 с.

Літ.: Боберський Іван Миколайович (1873–1947) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. С. В. Тарнавська ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. URL: https://tinyurl.com/5zdzw6zj; Боднар Я. Роль Івана Боберського у становленні і розвитку спортивно-гімнастичного руху Галичини. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. пр. Харків – Львів, 2003. № 15. С. 18–23; Вацеба О., Чопик Р. Іван Боберський – батько українського тіловиховання. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури. Київ, 2013. Вип. 7, т. 1. С. 7–10; Сова А. Діяльність Івана Боберського в «Учительській Громаді». *Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль. 2018. Вип. 2, Ч. 2. С. 103–107.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/3j5x4xut

БОГДАНОВИЧ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ *(Bohdanovych Mykhailo Vasylovych)* [20.11.1925, м. Глухів Сумської обл. – 15.03.2006, м. Київ] – фахівець у галузі методики навчання математики в початковій школі, кандидат педагогічних наук (1967). Учасник Другої світової війни.

Закінчив фізико-математичні факультети Глухівського учительського інституту (1951) та Сумського державного педагогічного інституту (1955). Працював учителем математики в старших класах середніх шкіл сіл Пустогород і Лужки на Сумщині (1951–58), викладачем математики та методики математики в Глухівському державному педагогічному інституті (1958–62). Після закінчення аспірантури в Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР (1965) працював у ньому завідувачем відділу початкового навчання (1966–79) та старшим науковим співробітником цього відділу (1979–90).

Автор підручника «Математика» для учнів 1 класу (18 перевидань упродовж 1983–2017 рр.), для учнів 2 класу (9 перевидань упродовж 1987–2009 рр.), для учнів 3 класу (14 перевидань упродовж 1984–2011 р.), для учнів 4 класу (9 перевидань упродовж 1989–2009 рр.). Також Б. видав низку методичних посібників для вчителів, серію дидактичних матеріалів, поурочних розробок, методичних рекомендацій, цикл книжок для позакласних занять («Математична веселка» витримала 8 видань, зокрема в'єтнамською та німецькою мовами), опублікував чимало методичних статей, основна частина яких надрукована в журналі «Початкова школа».

Нагороджений багатьма почесними відзнаками.

Тв.: Методика вивчення нумерації і арифметичних дій у початковій школі : навч. посіб. Київ, 1991. 208 с.; Методика викладання математики в початкових класах : навч. посіб. Тернопіль, 2016. 368 с. (у співавт.); Методика розв'язування задач у початковій школі : навч. посіб. Київ, 1990. 183 с.; Урок математики у початковій школі : посіб. для вчителя. Київ, 1990. 192 с.

Літ.: Біліченко Т. М. Погляди М. Богдановича на шляхи реалізації диференційованого підходу до навчання в початковій школі (60–80 роки XX століття). *Інноваційна педагогіка.* 2018. Вип. 8. С. 9–13. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/8/3.pdf; Богданович Михайло Васильович: список друк. праць / упоряд. А. Лук'янець, Т. Яремчук. Київ, 2000. 19 с.; Методична спадщина М. В. Богдановича: сучасний контекст : матеріали Всеукр. пед. читань / упоряд. О. В. Онопрієнко. Київ, 2015. 126 с.; Михайло Васильович Богданович – відомий учений-методист із проблем початкової математичної освіти : до 95-річчя від дня народження (1925–2006) : віртуальна книжкова виставка. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. URL: https://tinyurl.com/yc6mfdp5;

Михайло Васильович Богданович : матеріали Всеукр. пед. читань / упоряд. Н. П. Листопад, О. В. Онопрієнко. Тернопіль, 2012. 80 с.

Наталія Антонець

Фото: https://esu.com.ua/article-36823

БОНДАР АНДРІЙ ДАНИЛОВИЧ *(Bondar Andrii Danylovych)* [07.09.1913, с. Степанівка Черкаської обл. – 23.11.1983, м. Київ] – педагог, доктор педагогічних наук (1969), професор (1970). Учасник Другої світової війни.

Закінчивши школу (1931), навчався на курсах підготовки вчителів початкової школи й одночасно працював учителем початкових класів у рідній школі. Закінчив Кременчуцький педагогічний інститут (1935) і набув спеціальності вчителя математики й фізики середньої школи. Учителював (1945–54). Працював директором Центрального інституту підвищення кваліфікації керівних працівників народної освіти УРСР (1954–56); старшим науковим співробітником, заступником директора та завідувачем відділу шкіл-інтернатів Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (1956–62); від 1963 р. – доцент, а від 1970 р. – професор кафедри педагогіки Київського університету. Підготував більш як 30 кандидатів наук. Виступав на міжнародних симпозіумах. Б. досліджував проблеми навчання та виховання учнів у школах-інтернатах, школознавства, громадянського виховання, дидактики вищої школи, історії освіти. Порушував питання всебічного виявлення й розвитку індивідуальних здібностей, запитів та інтересів дітей. Цим проблемам присвятив низку навчальних посібників: «Семінарські заняття у вищій школі» (1974), «Вихователь групи продовженого дня» (1980) та ін. Його праці не позбавлені комуністичних догм, але вони мали вплив на розвиток тогочасної української освіти і є внеском у розроблення теоретичних основ педагогіки.

Тв.: Лабораторні і практичні роботи у вищій школі / А. Д. Бондар, Л. А. Ранська. Київ : Вища шк., 1977. 78 с.; Організація навчально-виховної роботи у восьмирічній школі / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки. Київ : Рад. школа, 1962. 140 с.; Семінарські заняття у вищій школі. Київ : Вища шк., 1974. 79 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Бондар Андрій Данилович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2004. URL: https://esu.com.ua/article-36823; Березівська Л. Д. Бондар Андрій Данилович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 447–451. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712311/.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/56x6ec7n

БОНДАР ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ *(Bondar Volodymyr Ivanovych)* [22.01.1936, смт. Нова Володага Харківської обл. – 28.03.2021, м. Київ] – фахівець у галузі дидактики середньої та вищої освіти, доктор педагогічних наук (1987), професор (1988), член-кореспондент (1994) та дійсний член (1999) Національної академії педагогічних наук України, заслужений працівник освіти України (2000).

Закінчив Золотоніське педагогічне училище (1955) і педагогічний факультет Київського державного педагогічного інституту (1961). Працював завідувачем кафедри педагогіки Центрального інституту вдосконалення вчителів (1973–83), доцентом (1983–88), завідувачем (1988–92) кафедри педагогіки та методики початкового навчання, деканом педагогічного факультету (1992–2001) Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. З 2003 р. очолював Інститут педагогіки і психології (з 2017 р. – факультет педагогіки і психології) Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Із січня 2020 р. – почесний декан цього факультету.

Автор монографій, навчальних посібників, підручників, теоретико-методологічних статей із проблем дидактики середньої та вищої освіти, модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів і психологів, управлінської діяльності директора школи, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, становлення й розвитку методології наукового пізнання в педагогіці, розвитку мислення особистості тощо. Під науковим керівництвом Б. розроблено та впроваджено Державні стандарти вищої освіти з напрямів підготовки «Дошкільне виховання» і «Початкова освіта», а також модульно-рейтингову технологію вивчення дидактики.

Тв.: Дидактика : підручник для студ. вищих пед. навч. закл. Київ, 2005. 264 с.; Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни (на матеріалі дидактики) : навч. посіб. Київ, 1999. 49 с.; Проблеми становлення і розвитку методології наукового пізнання в педагогіці. Київ, 2017. 161 с.; Теорія і технологія управління процесом навчання в школі. Київ, 2000. 191 с.; Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика : монографія. Київ, 2015. 332 с. (у співавт.).

Літ.: Володимир Іванович Бондар : біобібліографічний покажчик / за наук. ред. В. І. Бондаря ; укл. О. В. Матвієнко. Київ, 2011. 219 с. URL: http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2907.pdf; Володимир Іванович Бондар – учитель вчителів / упоряд.: О. В. Матвієнко, І. М. Шапошнікова, Г. В. Семеренко, Л. В. Савенкова, Віт. І. Бондар. Київ, 2016. 312 с.

Наталія Антонець

Фото: Педагогічний музей України

БОРИШПОЛЕЦЬ ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ *(Boryshpolets Hryhorii Mykhailovych)* [07.02.1898, с. Гоголів Київської обл. – 06.09.1954, м. Київ] – педагог, фахівець із історії педагогіки та методичної роботи в школі.

Педагогічну діяльність розпочав у 1918 р. після закінчення Вінницького учительського інституту. На початку 1920-х рр. учителював у 7-річній школі в рідному селі. Науково-дослідну роботу провадив із 1930 р., водночас викладав у вищій школі. У 1930-х рр. працював завучем і навчав педагогіки в Кременчуцькому педагогічному інституті, де студіював Василь Сухомлинський; у 1940 р. – старший викладач Херсонського державного педагогічного інституту. У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію з історії педагогіки на тему «Історія розвитку гімназійної освіти в Росії в першій чверті XIX ст.».

Після Другої світової війни переїхав до Києва, де у 1949–52 рр. – доцент кафедри педагогіки Київського державного педагогічного інституту. Розробляв проблеми сімейного виховання. Досліджуючи наукову тему «Співробітництво школи й родини», Б. обґрунтував кілька положень, актуальних і сьогодні: обов'язковим для сімейного виховання має бути читання казок та оповідань дітям-дошкільникам, і цьому потрібно приділяти достатньо часу, важлива роль у співпраці родини зі школою належить роботі батьківського комітету, який повинен мати декілька комісій (всеобучу, педагогічної пропаганди, навчально-виховну, культурно-масової роботи, санітарно-господарську). Автор понад 30 наукових праць із питань історії педагогіки та методичної роботи в школі.

З 1952 р. і до кінця життя працював завідувачем відділу педагогіки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), розробляв методику наукового дослідження виховного процесу, вивчав досвід поєднання продуктивної праці учнів у сільському господарстві з навчальною роботою в школі, висвітлював діяльність УНДІПу в педагогічній періодиці. З 1951 р. Б. – науковий керівник кандидатської дисертації В. Сухомлинського «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи» (захищена 1955 р.). Збереглося листування Б. з В. Сухомлинським.

Тв.: Батькам про «Правила для учнів». Київ : Рад. школа, 1950. 32 с.; В Українському науково-дослідному інституті педагогіки. *Радянська шк.* 1952. № 8. С. 58; З досвіду роботи директора школи / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки ; упоряд. Г. М. Боришполець. Київ : Рад. школа, 1955. 112 с.; Робота батьківського комітету в школі. *Радянська шк.* 1952. № 9. С. 18−21; Сім'я і школа. *Радянська жінка*. 1952. № 1. С. 20.

Літ.: Григорій Боришполець: 125 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/григорій-боришполець-125-років/?mc_id=392; Міхно О. 125 років від дня народження Григорія Боришпольця (1898–1954). *Освіта і суспво*. 2023.

Січ. – лют. (№ 1/2). С. 22. (Педагогічний календар. Січень – лютий 2023. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734770/; УНДІП на сторінках педагогічних журналів, 1926−1976 рр. / НАПН України, Пед. музей України ; уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська. Київ : ПМУ, 2016. 212 с. URL: http://pmu.in.ua/download/ундіп-на-сторінках-педагогічних-журн/.

Олександр Міхно

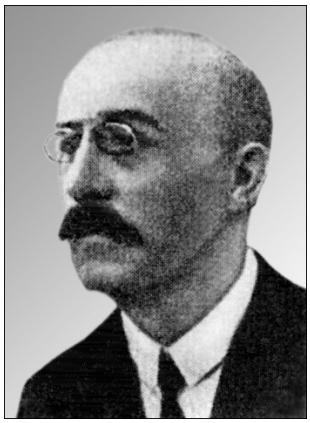

Фото: https://cutt.ly/yeTXzx35

БРИК ІВАН СТАНІСЛАВОВИЧ *(Bryk Ivan Stanislavovych)* [08.07.1879, с. Устрики-Долішні біля Перемишля, Польща – 17.09.1947, м. Ландек, Австрія] – філолог, історик, педагог, громадський діяч.

Освіту здобув у Перемишльській гімназії (1891–98), університетах Львова (1898–1901), Лейпцига, Праги (1901–02), Відня (1902–03). 1902 р. заснував і очолював «Українську громаду» в Празі. У Віденському університеті одержав науковий ступінь доктора філософії (1903). Викладав у Львівській академічній гімназії (1905–06), в інших українських і польських гімназіях, в Українському таємному університеті у Львові. Відомий своєю діяльністю в керівних органах товариства «Просвіта» у Львові: секретар і директор канцелярії (1906–10), в. о. голови (1919–23), заступник голови (1923–31) і голова (1932–39), редагував «Письма з “Просвіти”» (1923–25). Завдяки його старанням систематично відбувався обмін літературою з культурно-освітніми організаціями за кордоном, а «Просвіта» стала членом Всесвітнього союзу освіти для дорослих у Лондоні. 1929 р. брав участь у з’їзді цього союзу в Кембриджі. Під час Першої світової війни служив у Перемишлі, потрапив у полон до російських військ і до 1918 р. перебував у Перовську (нині Кзил-Орда, Казахстан). Повернувшись 1918 р., працював у секретаріаті військових з’єднань, очолював відділ інтендатури (1921). Тоді і пізніше брав участь у роботі «Шкільного союзу». Організував 1-й український освітній і економічних конгрес у Львові (1909) і 2-й всеукраїнський освітній конгрес (1929). У 1931–33 рр. – редактор ілюстрованого освітнього місячника «Життя і знання».

Ґрунтовно досліджував історію української літератури, славістику, зокрема богемістику та українсько-чеські зв’язки. Його наукові розвідки опубліковані переважно в «Записках Наукового товариства імені Т. Шевченка», «Літературно-науковому віснику», а популярні праці – у різноманітних періодичних виданнях («Діло», «Стара Україна», «Життя і знання» тощо). Автор, редактор, упорядник, перекладач творів для дітей: «Двоножний звір: образок із життя звірят і ростин» (Львів, 1906), «Руданський С. Вибір із творів» (Львів,

1927), «Твен М. Пригоди Тома Соєра» (Львів, 1929). «Твен М. Пригоди Гека Фіна» (Львів, 1931). Володів польською, чеською, російською, німецькою, французькою, італійською, англійською мовами. Коли почалася Друга світова війна, виїхав до Тіролю (Австрія).

З 1910 р. – член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), 1919 р. на пропозицію Філологічної секції Товариства обраний дійсним членом НТШ у Львові, 1919–36 рр. – секретар цієї секції. З 1919 р. – член Правописної (Язикової) комісії НТШ, з 1929 р. – заступник голови цієї комісії.

Тв.: На народній роботі. Борис Грінченко: праця і заслуги. Львів : з друк. НТШ, 1910. 46 с. URL: https://tinyurl.com/mry5zf7v; Омелян Огоновський: у 100-ліття уродин великого громадянина. Львів, 1933. 40 с.; Професори-просвітяни. *Двадцятьпятьліття товариства «Учительська громада»*. Львів, 1935. С. 119–124; Шкільництво меншостей в Чехословаччині. *Українська школа*. 1925. Т. 3. С. 3–10; Історія товариства «Просвіта» у Львові. Львів, 1932. 16 с.

Літ.: Брик Іван Станіславович. *Національна бібліотека України для дітей* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=9357; Міхно О. 140 років від дня народження Івана Брика (1879–1947). *Освіта і сусп-во*. 2019. Лип. (№ 7). С. 10. (Педагогічний календар. Липень 2019. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718258/; Хороб С. Брик Іван. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів: НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/entry-428.

Олександр Міхно

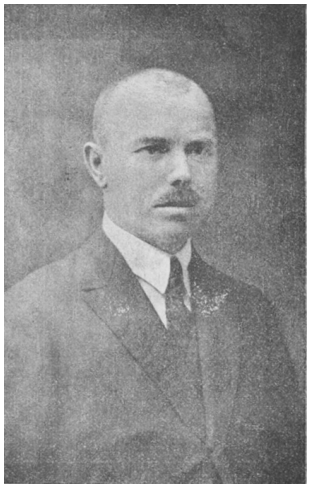

Фото: https://cutt.ly/gwpFik9w

БРИКОВИЧ ІЛЯРІЙ МАТВІЙОВИЧ *(Brykovych Iliarii Matviiovych)* [03.11.1881, м. Тернопіль – лютий 1942 р., м. Магнітогорськ, Челябінська область, РФ, за ін. даними – 24.07.1942, м. Верхньоуральськ, РФ. Помер у в'язниці] – педагог, громадський і кооперативний діяч.

Закінчив цісарсько-королівську 1-шу тернопільську гімназію. З 1898 р. здобував вищу освіту у Львівському, Краківському та Віденському університетах, студіюючи гуманітарні науки. 1905 р. склав іспит на право викладати українську й класичні мови в середніх школах. 1905 р. призначений учителем української, грецької та латинської мов у Тернопільській українській державній гімназії ім. Франца-Йосифа, де працював, доки її не закрила польська влада 1930 р. У 1909 р. створив у гімназії науковий гурток з економічною, філософською, літературно-історичною і природничою секціями. 1907 р. разом із о. Йосифом Застирцем, М. Конрадом, професором І. Боднаром співзаснував товариство «Жіночий інститут імені княгині Ольги», яке допомагало жіночій громаді в справі

морального та фізичного виховання, а також утримувало бурсу для дівчат. У 1912–13 н. р. очолював Селянську бурсу в Тернополі, засновану товариством «Просвіта».

Під час Першої світової війни вів у приватних приміщеннях Тернополя учительські курси, а в 1916–17 рр. очолив тимчасову гімназію, де понад 50 учнів отримали свідоцтва про середню освіту. Його учнями були такі визначні особистості, як Й. Сліпий, І. Бабій, М. Чубатий, Я. Стецько. У 1918–19 рр. входив до складу тимчасового комітету, який опікувався встановленням влади ЗУНР у Тернополі. Воював у лавах Української галицької армії (УГА), разом з якою перейшов на центральні землі України. У 1920 р. повернувся до Тернополя. У 1927–29 рр. очолював гімназію Українського педагогічного товариства «Рідна школа». У 1924–39 рр. – голова Тернопільської філії товариства «Просвіта». Збирав і публікував фольклорно-етнографічні матеріали й сам писав твори. 1935 р. спільно з І. Боднаром та І. Ленем організував у Тернополі українське спортивне товариство «Змагун», яке польська влада не зареєструвала, звинувативши ініціаторів його створення в співпраці з ОУН.

Один із засновників кооперативу «Будучність» із виробництва цигаркового паперу та інших паперових виробів (з 1925 р. – фабрика «Калина»). Завдяки Б. фабрика стала постійним меценатом «Просвіти», «Рідної школи» та ін. Член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) і Товариства прихильників Музею НТШ.

У вересні 1939 р. після ліквідації «Будучності» Б. усунули від навчального процесу в гімназії товариства «Рідна школа», після чого він влаштувався візником в облспоживспілку. 22 червня 1941 р. (за ін. даними – 23 червня 1940 р.) органи Народного комісаріату внутрішніх справ заарештували Б. й етапували до Челябінської обл. Росії, де, за спогадами інших засланців, він працював на шахтах Уралу.

Тв.: Пісня пісень. Тернопіль, 1935; Псалми. Тернопіль, 1936; Похвала народним строям : правда-билиця. Тернопіль, 1937; Хоч не складно, але ладно : приказки. Тернопіль, 1934.

Літ.: Купчинський О. Брикович Ілярій. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/entry-430; Міхно О. Жовтень – листопад 2021. Постаті. 140 років від дня народження Ілярія Бриковича (1881–1942). *Національна академія педагогічних наук України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/calendar/2543/.

Олександр Міхно

Фото: Педагогічний музей України

БУГАЙКО ТЕТЯНА ФЕДОРІВНА *(Buhaiko Tetiana Fedorivna)* [25.06.1898, м. Єреван, Вірменія – 25.10.1972, м. Київ] – педагогиня, літературознавиця, фахівчиня з методики викладання української літератури, заслужена вчителька УРСР (1940), докторка педагогічних наук (1957).

Після закінчення Роменської жіночої гімназії (Сумська обл.) у 1915 р. вступила на історико-філософський факультет Московських вищих жіночих курсів, але не закінчила їх. З 1917 р. – учителька підготовчого класу Роменського реального училища (згодом – трудова, далі – середня школа). Навчалася в Полтавському інституті соціального виховання (1928–31). У 1936 р. закінчила Ніжинський державний педагогічний інститут. У 1933–36 рр. – учителька української мови та літератури середньої школи № 3 м. Сновськ на Чернігівщині. З 1936 р. – в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП). Працювала в творчому тандемі з чоловіком Федором Бугайком (1899–1980), українським педагогом, літературознавцем. Із 1939 р. викладала в Київському державному педагогічному інституті та за сумісництвом у 1936–47 рр. у 2-й залізничній школі Південно-Західної залізниці.

У 1951–54 рр. – головна редакторка журналу «Література в школі», редактор республіканського науково-методичного збірника «Методика викладання літератури». Досліджувала різні аспекти викладання української літератури в школі. Найбільш цілісно й системно методична концепція Т. Бугайко і Ф. Бугайка представлена в посібнику «Українська література в середній школі. Курс методики» (1962): взаємозв’язок навчання та виховання, мотивація навчання як рушійний фактор пізнавальної діяльності учнів, поетапність опрацювання навчального матеріалу на уроці літератури, врахування родової й жанрової специфіки твору в процесі його вивчення, аналіз художнього твору в єдності змісту та форми, діалогова взаємодія учасників освітнього процесу, система диференційованих запитань і завдань до твору, розвиток умінь самостійної роботи учнів, об’єктивне оцінювання учнівських знань і вмінь, актуалізація проблеми педагогічної майстерності й професійної кваліфікації та ін. Підготувала 17 кандидатів наук і сприяла підготовці 5 докторів наук.

З 1979 р. у Педагогічному музеї України зберігається архів Б. (понад 200 одиниць зберігання – рукописи, фото, листівки, особисті речі), який вона особисто зібрала й заповідала передати до музею.

Тв.: Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Київ : Рад. школа, 1963. 188 с.; Методика викладання української літератури в V–VII класах: (літ.

читання) : посіб. для учит. ін-тів УРСР / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко, П. К. Волинський. Київ : Рад. школа, 1950. 206 с.; Методика викладання української літератури в VIII–X класах середньої школи : посіб. для ф-тів мови та літ. пед. ін-тів / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Київ : Рад. школа, 1952. 282 с.; Навчання і виховання засобами літератури : метод. посіб. для вчителів-словесників та студентів-філологів / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Київ : Рад. школа, 1973. 176 с.; Українська література в середній школі: (курс методики) : посіб. для ф-тів мови та літ. пед. ін-тів / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Вид. 2-ге, допов. й перероб. Київ : Рад. школа, 1962. 391 с.

Літ.: Бугайко Тетяна Федорівна (25.06.1898–25.10.1972) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Щочкіною І. М. ; допов. Демидою Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2018. URL: https://tinyurl.com/mwmnewfs; Міхно О. Педагогічний музей України інформує. Постаті. 120 років від дня народження Тетяни Бугайко (1898–1972). *Рідна школа*. 2018. № 3/4. С. 79–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2018_3-4_19; 120 років від дня народження Тетяни Федорівни Бугайко (1898–1972) : вірт. виставка / підгот. В. Єфімова. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2018. URL: https://tinyurl.com/mthpwc99; Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : Пед. думка, 2016. 359 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705923/.

Олександр Міхно

Фото: https://files.nas.gov.ua/photo/PersonalSite/KZ/BulahovskiyLA18881961.jpg

БУЛАХОВСЬКИЙ ЛЕОНІД АРСЕНІЙОВИЧ *(Bulakhovskyi Leonid Arseniiovych)* [14.04.1888, м. Харків – 04.04.1961, м. Київ] – мовознавець-славіст, громадський діяч, педагог, доктор філологічних наук (1936), дійсний член Академії наук (АН) УРСР (1939), заслужений діяч науки УРСР (1941).

Закінчив 3-тю класичну гімназію Харкова (1906), Харківський університет (1910), де працював до 1914 р. Учителював у гімназіях Харкова (1913–17). У 1916 р. отримав звання приват-доцента Харківського університету. У 1917–21 рр. працював у Пермському університеті (РФ), де одержав звання професора; у 1921–33 рр. – завідувач кафедри мовознавства, 1933–41 рр. – кафедри загального мовознавства Харківського університету; водночас викладав мову та літературу на робітфаку Харківського технологічного інституту й завідував кафедрою мовознавства Всеукраїнського заочного інституту народної освіти. З 1930 р. – керівник секції Харківської філії Інституту мовознавства при Всеукраїнській академії наук (ВУАН); з 1936 р. – старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР (Київ). Під час евакуації до Уфи (1942–44) обіймав посаду заступника директора Інституту мови

й літератури АН УРСР. У 1944–61 рр. очолював Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Паралельно в Київському університеті керував кафедрою української мови (1946–47), а потім – слов'янської філології (1947–60). Б. був членом Президії АН УРСР (1952–56), заступником голови Відділу суспільних наук АН УРСР і головою Експертної комісії з питань мовознавства Міністерства вищої освіти УРСР, віцепрезидентом секції суспільних наук Українського товариства дружби і культурних зв'язків із закордонними країнами, головою Українського комітету славістів (1957–61).

Опублікував майже 400 праць із різних питань мовознавчої науки, серед яких кілька десятків монографій, підручників, брошур. У його працях є комуністичні штампи, проте висвітлено проблеми розвитку літературних мов, зв'язку мовознавства з іншими науками, взаємодії мов і походження української мови, слов'янської акцентології й морфології, фонетики та стилістики тощо. Б. – автор приблизно 70 праць, які відіграли важливу роль у ліквідації неписьменності, розв'язанні різноманітних питань народної освіти. Учений працював над проблемами підготовки вчителя-словесника, був постійним експертом програми з мов для середньої школи. Б. зробив вагомий унесок у вивчення історії літературної української мови. У монографії «Питання походження української мови» (1956) Б. розкрив характерні ознаки української мови в пам'ятках різних століть, початкові етапи виникнення літературної української мови тощо. Ця праця стала видатним досягненням українського мовознавства. Похований на Байковому цвинтарі.

Тв.: Загальний курс української мови : лекції / НКО, Всеукр. заоч. ін-т нар. освіти ; за ред. Булаховського Л. А. Харків : Харполіграф, 1930. 304 с. URL: https://tinyurl.com/munusazb; Кілька уваг до програми рідної мови для 2-го концентру шкіл соцвиху. *Шлях освіти*. 1926. № 11. С. 46–52; Підмет і присудок в українській літературній мові : лекція для студентів-заочників ф-тів мови і літ. пед. ін-тів : у 2 вип. / М-во освіти УРСР, Наук.-метод. каб. заоч. навчання вчителів. Київ : Рад. школа, 1958.

Літ.: Березівська Л. Д. Булаховський Леонід Арсенійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 316–321. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712319/; Березівська Л. Д. Булаховський Леонід Арсенійович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 71; Бибик С. Леонід Арсенійович Булаховський: біля витоків української лінгвостилістики. *Культура слова* : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2018. Вип. 89. С. 27–39. URL: https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2018-2/zbirnyk-kultura-slova-89-2018.html; Лукінова Т. Б. Булаховський Леонід Арсенійович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2004. URL: https://esu.com.ua/article-37866.

Лариса Березівська

Фото: https:// logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued2&id=651

БУРИНСЬКА НІНА МИКОЛАЇВНА *(Burynska Nina Mykolaivna)* [09.12.1927, м. Київ – 03.02.2017, там само] – фахівчиня в галузі методики навчання хімії в середній і вищій школі, докторка педагогічних наук (1989), професорка (1991), заслужена учителька УРСР (1984), почесна академкиня Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (2003).

Після закінчення природничого факультету Київського державного педагогічного інституту (1950) викладала хімію спочатку в Чорнобильській школі № 1, потім у київській школі № 28, а з 1960 р. до 1976 р. – у школі № 57 м. Києва. Роботу в школі поєднувала з викладацькою діяльністю на кафедрах хімії поліграфічного, інженерно-будівельного, медичного та педагогічного інститутів Києва. З 1973 р. працювала в Інституті педагогіки НАПН України старшим науковим співробітником (1974–79), завідувачем сектору методики хімії (1979–81), завідувачем відділу методики біології та хімії (1981–94), головним науковим співробітником відділу біологічної, хімічної та фізичної освіти (1994–2017).

Розробила зміст і структуру хімічної освіти в середній школі, а також теоретичні основи методичної підготовки майбутніх учителів хімії. Брала участь у підготовці загальноосвітнього стандарту (галузь «Природознавство») та концепції хімічної освіти 12-річної школи. Створила підручники з хімії для основної й старшої школи та підручник із методики хімії для педагогічних університетів. Публікації Б. перекладено болгарською, молдавською, німецькою, румунською, угорською та польською мовами.

Тв.: Викладання хімії у 8–9 класах загальноосвітньої школи : метод. посіб. для вчителів. Київ; Ірпінь, 2000. 144 с.; Методика викладання хімії: теоретичні основи : навч. посіб. для студ. природн. ф-тів пед. ін-тів. Київ, 1987. 255 с.; Хімія, 8 кл. : підруч. для серед. загальноосвіт. шк. 3-тє вид., випр. і доп. Київ; Ірпінь, 2000. 158 с.; Хімія : підр. для 9 кл. серед. загальноосвіт. шк. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ; Ірпінь, 2000. 157 с.; Хімія, 10 кл. : підруч. для серед. загальноосвіт. шк. Київ; Ірпінь, 2000. 175 с. (співавт. Л. П. Величко).

Літ.: Буринська Ніна Миколаївна. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2008. С. 99; Буринська Ніна Миколаївна: до 75-річчя від дня народження : каталог виставки. Вип. 11 / уклад. Л. І. Ніколюк ; Академія педагогічних наук України; Державна науково-педагогічна бібліотека України. Київ, 2002. 36 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/index_13_5.pdf; Буринська Ніна Миколаївна. Науковці України – еліта держави. Т. ІІ. Київ, 2012. URL: https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued2&id=651; Ярмаченко М. Буринська Ніна Миколаївна. *Педагогічний словник* / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001. С. 72.

Наталія Антонець

В

Фото: https://tinyurl.com/2vfvvw78

ВАСИЛЕНКО МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ *(Vasylenko Mykola Prokopovych)* [14.02.1866, с. Червоне Сумської обл. – 03.10.1935, м. Київ] – історик, правознавець, педагог, політичний і громадський діяч. Чоловік Н. Полонської-Василенко.

Початкову та середню освіту здобув у Глухівській прогімназії (1883) і Полтавській гімназії (1885), закінчив історико-філологічний факультет Дерптського університету (Естонія), отримавши звання кандидата російської історії (1890). У 1893–1903 рр. викладав у київських гімназіях і Кадетському корпусі. Був членом просвітницьких товариств (Стара громада, Історичне товариство Нестора Літописця, Київське товариство грамотності та ін.), Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, співредактором журналу «Київська старовина» («Киевская старина»), працював в Архіві давніх актів. 1908 р. В. як редактора українофільської газети «Київські відгуки» («Киевские отклики») засудили на рік в'язниці. Склав іспити на магістра російської історії в Університеті Св. Володимира в Києві; 1911 р. йому присвоєно звання приват-доцента, однак влада позбавила його права викладати. 1917 р. В. призначено куратором Київської шкільної округи. Сприяв демократичним змінам в освіті, запровадженню в школах навчання українською мовою, українознавчих предметів.

У квітні – жовтні 1918 р. – міністр освіти і мистецтв України, заступник голови уряду П. Скоропадського. Діяльність В. на цій посаді слугувала відродженню та розвитку науки, культури й освіти в Україні: брав участь у заснуванні бібліотек, архівів, музеїв, галерей, університетів; активно впроваджував українську мову в школах України. За його участі було розроблено та згодом схвалено «Закон про 1) обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх державних або приватних з повними для учнів правами державних, хлоп'ячих та діючих загальноосвітніх, професійних, комерційних та інших школах та учительських семінаріях і інститутах і 2) про встановлення у тих самих закладах штатної посади учителя української мови і літератури, а також посад учителів географії і історії України» (1 серпня 1918 р.). В. був одним з ініціаторів створення УАН і Національної бібліотеки, завдяки йому відкрито 50 нових українських шкіл та інші заклади освіти. 1920 р. його обрано академіком УАН, а у 1921–22 рр. – президентом ВУАН. 1923 р. арештований за безпідставним

звинуваченням як буцім-то учасник контрреволюційної організації. 1924 р. засуджений до 10 років ув'язнення. Згодом його було амністовано. В. – один із фундаторів української історико-правничої науки. Його науковий доробок – майже 500 наукових і публіцистичних праць, присвячених історії держави й права, історії України, дослідженню оригінальних пам'яток правової культури українського народу. Автор статей до «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона». Поборник державної незалежності України. Після тяжкої та тривалої хвороби помер у Києві, похований на Лук'янівському кладовищі.

Тв.: Кремінецький ліцей і університет Св. Володимира : іст.-юрид. розвідка. *Записки соціально-економічного відділу* / Укр. акад. наук ; за голов. ред. Н. П. Василенка. Київ, 1923. Т. 1. С. 151–199.

Літ.: Василенко Микола Прокопович. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті* / авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк ; редкол.: В. В. Скопенко (голова) та ін. Київ, 2005. С. 165–166; Демиденко Н. М. Діяльність Миколи Прокоповича Василенка (1866–1935) на посаді міністра народної освіти та мистецтва за доби Гетьманату. *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. / Нац. заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Глухів. нац. пед. ун-т ім. Олександра Довженка. Глухів ; Київ, 2017. Вип. 10. С. 350–353; Малород А. До 150-річчя від дня народження Миколи Прокоповича Василенка (1866–1935). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. URL: https://tinyurl.com/3cfkkb2c; Самоплавська Т. О. Василенко Микола Прокопович (1866–1935). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 15–21.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/msxuhyj3

ВАСИЛЬЧЕНКО СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ *(Vasylchenko Stepan Vasylovych)* [справжнє прізвище – Панасенко; 08.01.1879, м. Ічня Чернігівської обл. – 11.08.1932, м. Київ] – письменник, педагог, журналіст.

Закінчив Ічнянське двокласне міністерське училище (1888–93) та Коростишівську учительську семінарію (1895–98). Після роботи в початкових школах на Київщині, Чернігівщині, Черкащині (1898–1904) вступив до Глухівського учительського інституту, але, протестуючи проти поліцейсько-казармового порядку, через півтора року припинив навчання. Учителюючи в с. Брусове на Полтавщині, незважаючи на заборону в Російській імперії викладати в будь-яких закладах освіти українською мовою, робив спроби проводити уроки Закону Божого рідною мовою учнів. Водночас опублікував у журналі «Нова громада» велику статтю «Народна школа і рідна мова на Вкраїні: замітки народного вчителя» (1906),

у якій на підставі власного досвіду розповів про складнощі, що виникали в початкових школах через навчання українських дітей чужою для них російською мовою. У 1907 р. почав викладати в с. Щербинівка на Донбасі, де його арештували за сфабрикованим звинуваченням. Незважаючи на виправдання військовим судом, після звільнення В. було заборонено працювати вчителем, тому головним заняттям діяча стають репетиторство та літературна праця. У 1910 р. переїхав до Києва, де почав працювати в газеті «Рада». Продовженням розкриття теми заборони навчання українських дітей рідною мовою стали статті В. «"Живая речь" в українській школі» (журнал «Світло», 1911), «На київських учительських курсах» (газета «Рада», 1911), брошура «В сучасній школі» (вийшла за підписом «С. Панасенко», 1914) та ін.

У 1914–17 рр. брав участь у боях Першої світової війни. У 1920 р. повернувся до педагогічної праці. Спочатку працював у Києві вчителем в українській школі № 8, вихователем і завідувачем дитячого притулку, а з 1921 р. – у школі № 61 ім. І. Франка. Використовуючи власний досвід організації літературних вечорів, В. разом з Я. Чепігою в 1926 р. видав книгу «Шевченкові дні», у якій організатори масових заходів могли знайти теми виступів і конкретні факти для висвітлення життя та творчості українського генія, його вибрані поезії для декламації й інсценізації, вірші відомих поетів про Кобзаря, загальні методичні поради щодо проведення свята, а також ноти та рекомендації, як облаштувати музей або куточок Т. Шевченка.

У 1926 р., не сприйнявши комплексну систему навчання й педологічні підходи, що в той час упроваджувалися в закладах освіти, звільнився зі школи. У подальші роки життя займався переважно літературною діяльністю, особливо популярні художні твори письменника були серед дітей і молоді. На початку 1930-х рр. почали з'являтися публікації, автори яких шукали в працях письменника прояви буржуазної ідеології. Намагаючись протистояти звинуваченням, В. пише твір мемуарного характеру «Мій шлях» (уперше в скороченому вигляді опублікований уже після смерті В. у 1938 р., повний текст побачив світ лише в 1960 р.), який водночас став цінним джерелом інформації про стан освіти в Україні на межі 19 та 20 століть. Похований В. у Києві на Байковому кладовищі.

Тв.: В сучасній школі. 2-ге вид. Київ, 1917. 24 с.; «Живая речь» в українській школі. *Світло*. 1911. Кн. 7. С. 13–17; Твори : в 4-х т. Київ, 1959–1960; Шевченкові дні: зб.: біографія, критика, п'єси, інсценізація, поезія та інше. Київ, 1926. 173 с. (у співавт.).

Літ.: Антонець Н. Б. Степан Васильченко у контексті боротьби за українську національну школу на межі XIX та XX століть: до 145-річчя з дня народження діяча. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Педагогіка».* 2023. № 11 (17). С. 738–751. URL:

https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738440; Турган О. Д. Степан Васильченко: Життя і творчість. Запоріжжя, 2000. 170 с.

Наталія Антонець

Фото: http://didactics.ucoz.ua/board/edjb/3

ВАСЬКІВСЬКА ГАЛИНА ОЛЕКСІЇВНА *(Vaskivska Halyna Oleksiivna)* [21.07.1963, с. Бехи Житомирської обл. – 20.04.2021, м. Київ] – докторка педагогічних наук (2014), професорка (2019).

Середню освіту здобула у Васьковицькій середній школі (1980), закінчила Київський державний педагогічний інститут за спеціальністю «Вчитель української мови та літератури» (1984). Працювала в школі № 8 Києва (1984–89). Обіймала посаду молодшого наукового співробітника лабораторії дидактики Інституту педагогіки АПН України (1989–91). Закінчила аспірантуру Інституту педагогіки АПН України, захистила кандидатську дисертацію (1995). У 1995–2002 рр. – старший науковий співробітник Українського інноваційного центру гуманітарної освіти АПН України; 2003–05 рр. – старший науковий співробітник лабораторії сільської школи Інституту педагогіки НАПН України. Закінчила докторантуру Інституту педагогіки НАПН України (2009). Після докторантури працювала старшою науковою співробітницею лабораторії дидактики Інституту педагогіки. Захистила докторську дисертацію (2014). У 2011–21 рр. обіймала посаду завідувачки лабораторії (з 2015 р. – відділ дидактики Інституту педагогіки НАПН України); 2017–21 рр. – професорки кафедри теорії та історії педагогіки Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

В. – перша в Україні докторка педагогічних наук із теорії навчання, що досліджувала проблеми людинознавства в змісті загальної середньої освіти. Уперше в українській педагогічній науці В. виокремила фундаменталізацію змісту освіти в старшій школі як самостійну дидактичну проблему. Розробила: теорію формування змісту профільного навчання в єдності його інваріантної та варіативної складових; дидактичну модель формування системи знань про людину як біопсихосоціокультурну істоту; рефлексійно-пізнавальну технологію; моніторинговий інструментарій супроводу процесу засвоєння здобувачами освіти системи знань; авторський метакурс «Людинознавство». Сконструювала матрицю інтеграції знань про людину. В. авторка (співавторка) понад 380 наукових праць, зокрема колективних монографій: «Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика» (2012), «Формування змісту

профільного навчання: теоретико-методологічний аспект» (2015), «Технології профільного навчання» (2018). В. була членом редколегій і заступником голови редколегій понад десяти наукових періодичних видань (Болгарія: «Балканско научно обозрение» (2017–21); «Научен вектор на Балканите» (2017–21); «Хуманитарни Балкански изследвания» (2017–21); Молдова: «Jurnal Ştiintific al Dŭnării» (2018–21); «Jurnal Umanistic al Nistrului» (2018–21); Польща: «Pedagogika XXI wieku – dylematy i wyzwania, człowiek wobec zagrożeń współczesności» та ін.).

За багаторічну сумлінну працю, плідну науково-педагогічну діяльність, вагомий внесок у розвиток педагогічної науки нагороджена медаллю «Ушинський К. Д.», Почесними грамотами НАПН України, Почесними дипломами МОН України, дипломами за участь у міжнародних науково-практичних конференціях.

Тв.: Конструювання і реалізація змісту профільного навчання: особистісно орієнтований підхід : практ. посіб. / НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2019. 96 с.; Людинознавство : навч. посіб. для учнів 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 256 с.; Педагогіка з основами інклюзивної освіти: дидактика початкової школи : електрон. сертифік. курс для ОКР «Бакалавр». Київ : Пед. ін-т Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка, 2019; Рефлексійно-пізнавальна технологія в умовах профільного навчання : метод. посіб. Київ : Пед. думка, 2019. 116 с.; Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.

Літ.: Васьківська, Галина Олексіївна : наук. профіль. *Google Академія*. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?user=2VoiubcAAAAJ&hl=uk; Світлій пам'яті Галини Олексіївни Васьківської. *Київський університет імені Бориса Грінченка* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/33ytnbx7.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/2sthspan

ВАСЬКОВИЧ ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ (*Vaskovych Hryhorii Ivanovych*) [12.12.1919, с. Розточки Івано-Франківської обл. – 22.09.2008, м. Львів] – педагог, психолог, доктор філософії (1950), професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1979), політичний і громадський діяч.

Гімназійну освіту розпочав у Рогатині, 1936 р. продовжив навчання у Львові. У 1937 р. вступив до Організації українських націоналістів, у 1944 р. разом з її членами емігрував до Австрії. Опинившись у таборі біженців у Інсбруку, завершив здобуття середньої освіти в українській гімназії Товариства Св. Андрея (1946). Вивчав філософію, психологію, педагогіку й

право на філософському (1946–50) та правничому (1950–52) факультетах Українського вільного університету (УВУ) у Мюнхені. Працював психологом-консультантом у реабілітаційному центрі «Лютензее» (1950–51), у видавництвах «Український самостійник» (1951–54) і «Шлях перемоги» (1954–62). Протягом 1965–95 рр. – викладач УВУ (у 1980–93 рр. – декан філософського факультету, у 1994–95 рр. – проректор), вів українознавчі та педагогічні курси. Автор праць на педагогічні, психологічні й ідеологічні теми, зокрема фундаментального дослідження у двох частинах «Шкільництво в Україні. 1905–1920. Історична частина габілітаційної праці» (Мюнхен, 1969) і «Кершенштайнер і українська педагогіка. Тематична частина габілітаційної праці» (Мюнхен, 1970), у якому аналізується боротьба за становлення та розвиток української національної школи.

Один із засновників та голова (1949–55) Товариства української студіюючої молоді ім. М. Міхновського. Як послідовник Г. Ващенка й член Виховної ради Спілки української молоді читав лекції з психології та педагогіки членам цієї організації в різних країнах перебування діаспори. Фундатор Інституту суспільно-політичної освіти. Засновник осередку робітничої молоді в м. Штутгарт із вечірніми українознавчими студіями (1964). Організатор українського інтернату в Мюнхені, автор його освітньої та виховної програми.

У 1994 р. повернувся в Україну. Після грабіжницького нападу в Києві в грудні 1996 р. став інвалідом і припинив громадську й наукову діяльність.

Тв.: Емський указ і боротьба за українську школу. Мюнхен, 1976; Ідея шарової побудови психіки. *Визвольний шлях*. 1960–61. Ч. 151–160; Український Вільний Університет. Передісторія створення УВУ, його осяги і завдання. *Науковий збірник УВУ*. Мюнхен, 1992. Т. 15. С. 11–24; Шкільництво в Україні (1905–1920). Київ, 1996. 359 с.

Літ.: Жуковський А. І. Васькович Григорій Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2005. URL: https://esu.com.ua/article-32445; Яремко Р. Васькович Григорій. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/entry-518.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/leTXccBW

ВАХНЯНИН АНАТОЛЬ КЛИМОВИЧ *(Vakhnianyn Anatol Klymovych)* [19.09.1841, с. Сенява біля Перемишля, Польща – 11.02.1908, м. Львів] – композитор, педагог, громадський діяч.

Навчався в Перемишльській гімназії (1851–59) та у Львівській духовній семінарії (1859–63). У 1861–63 рр. у семінарії видавав рукописну гумористичну газету «Клепайло». Співробітник часопису «Вечерниці» (з 1862 р.), його редактор (з вересня 1868 р.). У 1863–65 рр. викладав українську, старослов'янську, латинську й ставропольську мови в Перемишльській гімназії. 1863 р. заснував «Студентську громаду», через яку ширився культ Т. Шевченка між перемишльським громадянством. У 1865–68 рр. навчався на історико-географічному факультеті Віденського університету (спеціальність «Географія»). У 1867 р. організував у Відні студентське товариство «Січ».

У 1868 р. повернувся до Львова, де працював професором Академічної гімназії (1870–1901) та долучився до створення «Просвіти» у 1868 р. Перший голова «Просвіти» (1868–70). Одним із головних напрямів діяльності товариства була видавнича справа. Шкільні підручники товариство «Просвіта» видавало до 1876 р. (загалом було видано 17 підручників тиражем 13 тис. примірників). В. приєднався до процесу українського підручникотворення й створив перші українські підручники з географії для середньої школи. У 1878–79 рр. – редактор видання «Письма з "Просвіти"», співредактор газети «Діло». У 1881 р. став одним із співзасновників «Педагогічного товариства» (у 1881–1912 рр. – «Руське товариство педагогічне», у 1912–26 рр. – «Українське педагогічне товариство», у 1926–39 рр. – «Рідна школа»). Брав участь у становленні Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), з 1893 р. – член НТШ і голова його історико-філософської секції.

Один із засновників хорового товариства «Львівський Боян» (1891 р.). 1903 р. відкрив і першим очолив Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові. Фундатор і керівник «Союзу співочих і музичних товариств». Автор опери «Купало», музики до драми Т. Шевченка «Назар Стодоля», хорів, пісень, а також літературних творів «Три тополі», «Розповіді та гуморески», розвідок про Д. Бортнянського й Ю. Федьковича та ін. Був особисто знайомий із М. Лисенком і П. Кулішем, з останнім листувався.

Тв.: Димитрій Степанович Бортнянський. *Діло.* 1886. Ч. 35. С. 1–2 ; Ч. 36. С. 1–2. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000961; Короткий Нарись Землеописи для низших клясъ среднихъ шкѳлъ. Львів : накладом т-ва «Просвіта», 1873. 90 с.; Листи до Панталеймона Куліша (1869 р.). У Львові : вид. К. Студинський, 1908. 120 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=14714; Учебникъ географіи для шкѳлъ середныхъ. Львів : з

друк. Т-ва ім. Шевченка, 1884. 432 с.; Федькович яко політик і педагог. *Руслан*. 1897. Ч. 171. С. 1 ; Ч. 172. С. 1 ; Ч. 173. С. 1. URL: https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/58760/edition/52538.

Літ.: Белінська Л., Кукурудза С. Анатоль Вахнянин – педагог-географ, композитор, громадський діяч, політик. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна* : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. Вип. 53. С. 13–23. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vgg.2019.53.10652; Вахнянин Анатоль (Наталь) Климентович (1841–1908) / уклад. Плюта С. В. *Національна історична бібліотека України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/480/; Міхно О. Педагогічний календар. Вересень 2021. Постаті. 180 років від дня народження Анатоля Вахнянина (1841–1908). *Національна академія педагогічних наук України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/calendar/2472/; Фрайт І., Шуневич Є. Внесок Анатолія Вахнянина у розвиток музичної освіти Східної Галичини. *Молодь і ринок*. 2020. № 1. С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.195966.

Олександр Міхно

Фото: https://don.kyivcity.gov.ua/done_img/b/2764.jpg

ВАЩЕНКО ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ *(Vashchenko Hryhorii Hryhorovych)* [23.04.1878, с. Богданівка Чернігівської обл. – 02.05.1967, м. Мюнхен, Німеччина] – педагог, психолог, фахівець із дидактики й національного виховання.

Закінчив Роменську духовну школу, Полтавську духовну семінарію (1898) та Московську духовну академію (1903). Протягом 1903–17 рр. учителював у єпархіальній жіночій школі, реальному, духовних, комерційних училищах, жіночих гімназіях, учительській семінарії в Полтаві, Кутаїсі, Тихвіні, Тульчині, Ромнах. Після Лютневої революції 1917 р. узяв активну участь в українізації освіти, зокрема читав лекції на учительських курсах у Прилуках, Ромнах, Хоролі. У 1917 р. призначений лектором педагогіки та психології Полтавського учительського інституту, а також обійняв посаду директора учительської семінарії, яка в 1921 р. переїхала з Полтави до с. Білики. У 1925 р. у званні професора очолив педагогічну кафедру при Полтавському інституті народної освіти. Серед інших публікацій діяча в цей період вийшов підручник для студентів вищих закладів освіти «Загальні методи навчання» (1929), у якому автор розглядає методи навчання на різних етапах освіти, починаючи з дошкільного виховання й закінчуючи вищою професійною школою. У 1933 р. В. звільнили з роботи за звинуваченням у буржуазному націоналізмі. 1936 р. одержав посаду професора та керівника кафедри педагогіки педагогічного інституту в м. Волгоград. У 1940 р. повернувся до Полтавського педагогічного інституту на посаду керівника кафедри педагогіки та аспірантури.

Емігрував у 1944 р. до Австрії, з 1945 р. до кінця життя мешкав у Мюнхені. З 1945 р. – професор педагогіки та психології філософського факультету Українського вільного університету, з 1950 р. – ректор Богословсько-педагогічної академії. Численні праці В., що вийшли в період еміграції як окремими виданнями («Виховний ідеал», 1946; «Виховання волі і характеру», Ч. 1, 1952, Ч. 2, 1957; «Проєкт освіти в самостійній Україні», 1957 та ін.), так і в діаспорних часописах «Авангард», «Визвольний шлях», «Шлях перемоги», «Українська трибуна» тощо, здебільшого були спрямовані на створення національно орієнтованої концепції виховання українця-патріота.

У 1995 р. засновано Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенка, мета якого поширення та популяризація української педагогічної спадщини й сучасних педагогічних ідей.

Тв.: Виховання волі і характеру. Київ, 1999. 385 с.; Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. 4-те вид. Львів, 2006. 273 с.; Праці з педагогіки та психології. Київ, 2000. 414 с.; Спогади. Статті. Київ, 2006. 464 с.; Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ, 2000. 336 с.

Літ.: Ващенко Григорій Григорович (1878–1967) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: С. В. Чернобровкіна, О. М. Прохоренко ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2018. URL: https://tinyurl.com/yc57type; Головчук С. Ю. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967) : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2012. 31 с.; Дічек Н. Григорій Ващенко і наш час, або чи актуальна українська історико-освітня спадщина в обставинах воєнного стану? *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. 2024. Вип. 1 (29). С. 98–107. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2024/1/14.pdf; Петренко Л. М. Григорій Ващенко: духовно-моральне виховання та освіта молоді : монографія. Полтава, 2020. 410 с.; Чорна А. Творець національної педагогіки : до 135-річчя від дня народження Ващенка Григорія Григоровича. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/creator_of_national_pedagog/.

Наталія Антонець

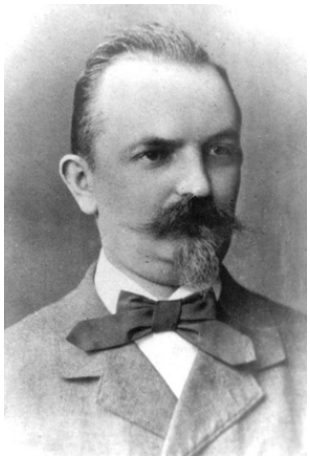

Фото: https://zbruc.eu/node/50747

ВЕРХРАТСЬКИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ *(Verkhratskyi Ivan Hryhorovych)* [24.04.1846, с. Більче-Золоте Тернопільської обл. – 29.11.1919, м. Львів] – природознавець, мовознавець, педагог, письменник, перекладач, громадський діяч.

Закінчив Академічну гімназію у Львові (1865), природниче відділення філософського факультету Львівського університету (1868) і природничі курси в Кракові (1874). Викладав ботаніку та зоологію: 1868–71 рр. – у Дрогобицькій гімназії (його учнем був І. Франко), 1871–75 рр. – у Львівській реальній школі, 1879–91 рр. – у гімназіях Львова, Івано-Франківська, Жешува (Польща). Упродовж 1891–1908 рр. (до виходу на пенсію) викладав природничі дисципліни в Академічній гімназії у Львові. Педагогічній діяльності присвятив 40 років.

Автор перших шкільних підручників із природознавства українською мовою: опрацював українською (за Е. Гіклем) підручник «Ботаніка для шкіл низших гімназіяльних і реальних» (1873), за О. Ростафінським – «Ботаніка на низші кляси шкіл середних» (1893) і «Ботаніка на висші кляси шкіл середних» (1896), підручник з мінералогії (за М. Ломницьким, 1893, 1898), самостійно написав «Зоологію» для І і ІІ класів (1895, 1899, 1906, за ред. його учня М. Мельника – 1921), «Ботаніку для І і ІІ класів» (1905, 1912, за ред. І. Сметанського – 1922), «Начерк соматольоґії» (1897). Усі підручники В. багато ілюстровані. Один із засновників української науково-природознавчої термінології («Початки до уложення номенклятури и терминологиї природописної, народної» (1864–79), «Спис важнійших виразів з руської ботанічної термінології і номенклатури з оглядом на шкільну науку в вищих класах гімназії» (1892). Популяризував постаті українських письменників і культурно-освітніх діячів, виступав проти русифікації, обстоював фонетичний правопис («У справі народного язика» (1873), «В ділі управильнення правописі» (1880).

Автор праць з української діалектології й лексикології: «Знадоби до словаря южноруского» (1877); «Знадоби до пізнання угорсько-руских говорів» (1899–1901), «Про говір галицьких лемків» (1902) та ін. Видавець та редактор літературно-наукового журналу «Денниця» (Івано-Франківськ, 1880), у якому публікував власні поезії, редактор, співредактор «Збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ» (1897–1910, з перервами) і постійний його дописувач. Член Фізіографічного товариства у Кракові (1873), Товариства «Просвіта», з яким пов’язаний від його заснування 1868 р. З 1899 р. – дійсний

член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), у 1897–1919 рр. – голова Математично-природописно-лікарської секції НТШ.

Тв.: Ботаніка : на низші кляси шкіл середних. Львів : печатня Удїлова, 1905. 238 с.; Замітні русини : біогр. довідки : Іван Котляревський ; Григорій Квітка-Основ'яненко ; Володимир Антонович ; Марко Кропивницький ; Іван Гриневецький ; Олександр Огоновський ; Лев Трещаківський ; Ісидор Винницький ; Василь Шрибляк. *Ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на рік звичайний 1891*. У Львові, 1890. Річник 14; Зоольоґія : на низші кляси шкіл середних. У Львові : з печатні Наук. т-ва ім. Шевченка, 1895. 156 с. URL: https://tinyurl.com/yd73wsmf; Спис важнійших виразів з руской ботанічної термінольогії і номенклятури з оглядом на шкільну науку в висших клясах гімназії : словник укр.-латин.-нім. / зладив Іван Верхратський. Львів : печатня Т-ва ім. Шевченка, 1892. 48 с.

Літ.: Заячук В. Я. Засновник українського природознавства, етнограф, педагог, громадський діяч : (до 100-річчя від дня смерті Івана Верхратського). *Наукові праці Лісівничої академії наук України* : зб. наук. пр. / Нац. лісотехн. ун-т України, Лісівн. акад. наук України. Львів, 2019. Вип. 19. С. 223–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nplanu_2019_19_24; Іван Верхратський (1846–1919). Український філолог, письменник, педагог : до 175-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/іван-верхратський-175-років/?mc_id=247; Мовна М., Третяк П. Верхратський Іван. *Наукове товариство імені Шевченка* : енциклопедія : електрон. версія. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; Львів : НТШ, 2015. URL: https://encyclopedia.com.ua/entry-557.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/nwpMmZyj

ВИРОВИЙ ЄВГЕН СЕМЕНОВИЧ *(Vyrovyi Yevhen Semenovych)* [27.02.1889, м. Сміла Черкаської обл. – 17.05.1945, м. Прага, Чехія] – культурно-освітній і громадський діяч, педагог, видавець.

Закінчив Глухівський учительський інститут (1908). Учителював у Жмеринці (Вінницька обл.). За сприяння Д. Дорошенка 1910 р. переїхав до Дніпра, де до 1919 р. викладав у комерційній школі (директор А. Синявський). Поєднував педагогічну діяльність із громадською роботою: голова місцевої «Просвіти» (від 1917 р.), член Товариства українських поступовців (ТУП), ініціатор створення та голова Українського учительського товариства в Дніпрі (1917–18), дописувач журналів «Дніпрові хвилі» (Дніпро, 1910–13; підписувався псевдонімом Евген Малий) і «Вільна українська школа» (Київ, 1917–20), де публікував рецензії на нові видання української навчальної літератури та статті просвітницької тематики. 1919 р. керував культурно-просвітницькими комісіями Трудового конгресу в Києві.

В. – один із найвизначніших видавців української книги XX ст. Засновник і директор «Українського видавництва в Катеринославі» (1916), яке

спеціалізувалось на випуску дитячої та юнацької літератури, шкільних підручників, зокрема видало в 1918 р. працю С. Русової «Дошкільне виховання» і підручник Лесі Українки «Стародавня історія східних народів» (загалом 40 видань). 1919 р. виїхав за кордон й оселився в Празі. Видавництво спершу перемістилося до Кам'янця-Подільського (1919, 18 видань), потім до Відня (1920–21, близько 50 видань), згодом до Берліна та Лейпцига (1921–25), де вийшли між інших: збірничок для праці з дітьми «Промінь» А. Животка (1922); «Українська граматика для самонавчання» М. Левицького, «Українська культура» І. Огієнка (1923), «Нова школа соціяльного виховання» С. Русової (1924). Завдяки В. у Празі 1941 р. перевидано «Кобзар» Т. Шевченка (з передмовою В. Сімовича, з нагоди століття першого видання), яке в шевченкознавстві вважається одним із найкращих.

У Празі очолював Український громадський видавничий фонд (1923–32), як комендант Спілки українських пластунів-емігрантів у 1931–33 рр. згуртовував молодь майже в усіх європейських осередках під пластовим прапором, сприяв розбудові нових пластових куренів і гуртків тощо; співпрацював із часописом «Книголюб»; став загальновизнаним авторитетом філателістичного світу, основоположником філателістичної україніки. Освітня діяльність в Україні та видавничі справи в еміграції пов'язували В. із С. Русовою. Трагічно загинув, викинувшись із вікна своєї квартири під час спроби його арешту радянськими спецслужбами.

Тв.: В справі шкільної реформи на Вкраїні : (до М-ва нар. освіти од Укр. учител. т-ва в Катеринославі) / Евген Вировий, Яків Якуша. *Вільна українська школа*. 1918/19. № 1. С. 42–47; Рецензія. *Вільна українська школа*. 1918/19. № 2. С. 134–135. Рец. на: Школяр-Календарь для учнів на 1918–1919 академічн. рік. Київ : Відродження, 1918. 64 с.; Рецензія. *Дніпрові хвилі*. 1912. № 10. С. 160–163. Рец. на кн.: Рідна школа. Перша читанка / склав Спиридон Черкасенко. Санкт-Петербург, 1912. 164 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dniprovi_khvyli/1912_N10/; Українська гімназія. *Дніпрові хвилі*. 1912. № 13/14. С. 199–202. Рец. на: Звіт дирекції приватної гімназії з руською мовою викладовою філії Руського Товариства Педагогічного в Рогатині з правом прилюдности за рік шкільний 1911–1912. Львів, 1912. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dniprovi_khvyli/1912_N13-14/; Як російська добровольча армія нищила на Україні українські книжки : спогади. *Книголюб*. Прага. 1927. Кн. 2. С. 26–30. URL: https://diasporiana.org.ua/periodika/5850-knigolyub-1927-ch-2/.

Літ.: Міхно О. 130 років від дня народження Євгена Вирового (1889–1945). *Освіта і суспво*. 2019. Лют. (№ 2). С. 10. (Педагогічний календар. Лютий 2019. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718254/; Редько О. М. «…бажаю … дочекатися визволення України…» : (огляд док. ЦДАВО України про діяльність укр. громад. і культур.-освіт. діяча Є. С. Вирового). *Архіви України*. 2017. № 3/4. С. 178–192. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/16-5.pdf; Чабан М. Євген Семенович Вировий. *Дніпро Культура* : вебпортал. Дніпро, 2019. URL: https://www.dnipro.libr.dp.ua/index.php?route=information/news/info&news_id=48.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/y7ph37zf

ВИШНЕВСЬКИЙ ОМЕЛЯН ІВАНОВИЧ *(Vyshnevskyi Omelian Ivanovych)* [17.05.1931, с. Ясеновець Івано-Франківської обл. – 20.01.2019, м. Дрогобич Львівської обл.] – філолог, педагог, громадський діяч, професор (1991), академік Академії наук вищої освіти (АН ВО) України (2009).

Початкову та середню освіту здобув у Ясеновецькій початковій школі, Стрийській гімназії, Рожнятівській середній школі; вищу освіту – на філологічному факультеті Чернівецького державного університету. У шкільні роки був причетний до діяльності Організації українських націоналістів («Юнаки»), підтримував зв'язок з українським підпіллям і повстанцями. 1955 р. виключений з ідеологічних причин з аспірантури, після чого понад 20 років працював учителем іноземних мов (с. Джурів, смт. Гвіздець біля Коломиї). Після захисту кандидатської дисертації (1978) обіймав посаду старшого викладача педагогічного інституту в Івано-Франківську, потім доцента в Дрогобицькому державному педагогічному університеті ім. Івана Франка. У 1990–2006 рр. – завідувач кафедри педагогіки.

Автор понад 200 публікацій, присвячених методам навчання іноземних мов, проблемам реформування освіти, дитиноцентризму та людиноцентризму, національного виховання. В. відстоював повернення до традиційно-християнських засад, переосмислив зміст морального, патріотичного, громадянського та родинного виховання, виокремив самодостатній напрям виховання – виховання характеру, обстоював необхідність розвитку особистості завдяки суб'єкт-суб'єктним стосункам учителя й учня та самостійній праці учня «на межі можливостей». Йому належить ідея автентичності української педагогіки, створив цілісну теорію сучасної української педагогіки, поклавши в її основу фундаментальні світоглядні, філософські, психологічні, етичні, національні засади. Ці проблеми відображено в працях: «Діяльність учнів на уроці іноземної мови» (1989), «На шляху до рідної школи» (1991), «Національно-духовне відродження в українській школі» (1992), «Сучасне українське виховання» (1996), «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» (2003, 2006, 2009), «На шляху реформ» (2005), «Українська освіта на шляху реформ» (2009), «Виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики)» (2010) та ін.

Один з ініціаторів відродження педагогічних товариств: «Просвіта», «Рідна школа», Товариства ім. Григорія Ващенка. Нагороджений знаком «Відмінник народної освіти» (1961) та громадськими відзнаками: знаком «Учасник національно-визвольної боротьби», медаллю ім. Григорія Ващенка,

медаллю АН ВО України «За успіхи у науково-педагогічній діяльності» і званням почесного громадянина м. Дрогобич.

Тв.: Методика навчання іноземних мов : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2011. 206 с.; Причинки до концепції реформ сучасної української освіти : навч.-метод. посіб. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2013. 56 с.; Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. Вид. 3-тє, доопрац. і допов. Київ : Знання. 2008. 566 с.; Українська педагогіка на тлі освітніх реформ : зб. наук.-публіцист. ст. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2008. 72 с.; Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. *Проблеми українського національного виховання* : зб. наук. пр. / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка ; за ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. Дрогобич, 2013. С. 85–94.

Літ.: Вишневський Омелян Іванович. *Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка* : офіц. сайт. Дрогобич, 2023. URL: https://dspu.edu.ua/sgf/?p=265; Галів М. Помер професор, почесний громадянин Дрогобича Омелян Вишневський. *Майдан : дрогоб. інтернет-газета*. Дрогобич, 2019. 21 січ. URL: http://maydan.drohobych.net/?p=63324; Гриневич Л. Світлої пам'яті Вишневського Омеляна Івановича. *Міністерство освіти і науки України* : офіц. сайт. Київ, 2023. Опубліковано: 21.01.2019. URL: https://tinyurl.com/4ph47ev9; Кононенко П. Омелян Вишневський. *Дрогобич – королівське місто* : офіц. міський портал. Дрогобич, 2012. Опубліковано: 17.05.2010. Архів оригіналу за 12 жовт. 2016 р. URL: https://tinyurl.com/4caxr5y3; Омелян Вишневський : наук. профіль. *Google Академія*. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?user=roowYA0AAAAJ&hl=uk.

Лариса Березівська

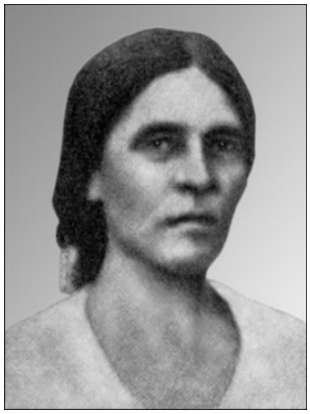

Фото: https://tinyurl.com/mueh3m2x

ВОДОЛАЖЧЕНКО ОЛЬГА ГАВРИЛІВНА *(Vodolazhchenko Olha Havrylivna)* [09.06.1888, м. Севастополь – 30.10.1972, м. Миколаїв] – історикиня, педагогиня, перекладачка, архівістка.

Закінчила Севастопольську жіночу гімназію й отримала звання вчительки історії і географії (1905). 1907 р. – слухачка Вищих жіночих курсів у Харкові. Закінчила історичне (1912) і слов'яно-російське (1917) відділення Харківського університету. Викладала в чоловічій гімназії м. Білогірськ у Криму (1912–17); у 1-му реальному училищі та 8-й початковій школі Харкова (1918–21). 1922 р. вступила до аспірантури при Харківському інституті народної освіти (ХІНО), обравши тему дослідження «Шкільна справа в Лівобережній і Слобідській Україні 17–18 ст.» (науковий керівник Д. Багалій). У статті «З історії Харківського колегіуму в XVIII віці» (1927) детально висвітлила не лише організацію освітнього процесу в цьому навчальному закладі, а й повсякдення учнів і вчителів (умови проживання, харчування тощо). Одночасно викладала історію України в ХІНО. У 1923–25 рр. завідувала редакційною частиною

дитячого журналу «Червоні квіти». Викладала українську мову в Харківському інституті народного господарства (1925–26), керувала інформаційно-видавничим бюро Укрнауки (1925–30), була співробітницею сектору науки Промкооперації (1931–36).

Вільно володіла англійською, німецькою, французькою мовами, також знала польську, сербську, латинську. Уклала «Англійську педагогічну читанку» (Харків, 1930), яку Державний науково-методологічний комітет Народного комісаріату освіти УСРР по секції професійної освіти дозволив до вжитку як посібник у педагогічних вишах. Переклала українською «Пригоди патера Бравна» Ґ. Честертона (1930). Активна діячка архівної справи 1920–30-х рр.

1937 р. заарештована за звинуваченням в участі в антирадянській діяльності й у 1940 р. заслана на 5 років до Казахстану, де від 1945 р. викладала в Педагогічному інституті м. Кизил-Орда. 1954 р. переїхала до м. Миколаїв. У 1954–66 рр. працювала на громадських засадах у Миколаївській обласній науковій бібліотеці. Реабілітована 1964 р.

Тв.: Англійська педагогічна читанка / О. Водолажченко, Г. Войцехівська. Харків, 1930. 257 с.; З історії Харківського колегіуму в XVIII віці. *Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури*. Харків, 1927. № 6. С. 107–122. URL: https://dlib.kiev.ua/items/show/419#?c=0&m=0&s=0&cv=0.

Літ.: Верба І. В. Водолажченко Ольга Гаврилівна. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 1. С. 592. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vodolazhchenko_O; Матяш І. Б. Водолажченко Ольга Гаврилівна. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-27337.

Олександр Міхно

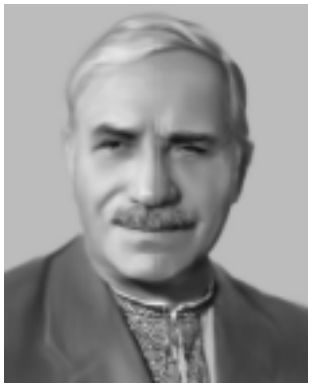

Фото: https://esu.com.ua/article-27601

ВОЛИНСЬКИЙ ПЕТРО КОСТЬОВИЧ *(Volynskyi Petro Kostovych)* [13.02.1893, м. Олика Волинської обл. – 12.04.1982, м. Київ] – літературознавець, педагог, доктор філологічних наук, професор (1954).

Закінчив Острозьку гімназію із золотою медаллю (1912), Ніжинський історико-філологічний інститут ім. князя Безбородька (1916). Навчався в Одеському артилерійському училищі, брав участь у Першій світовій війні. Після демобілізації (1917) учителював у початковій школі на станції Окниця Південно-Західної залізниці, через рік – у жіночій гімназії Переяслава. У 1921–25 рр. В. викладав українську літературу й завідував Гоголівською семирічною трудовою школою, працював інспектором наросвіти – повітової в м. Острі та окружної в м. Києві. У 1926–

29 рр. читав курс української літератури, був заступником директора Київського педагогічного технікуму ім. Б. Грінченка. В. із 1929 р. працював у Київському інституті народної освіти (КІНО), який 1930 р. перейменовано в Інститут соціального виховання, де він став першим деканом шкільного факультету. Учасник Другої світової війни. У 1940–42 рр. завідував сектором методики російської та української мов Українського науково-дослідного інституту педагогіки. У 1945–47 рр. В. працював старшим науковим співробітником Інституту літератури АН УРСР. У 1947–76 рр. очолював кафедру української літератури Київського педагогічного інституту. Перебуваючи на цій посаді, учений намагався впроваджувати й розвивати традиції національно-патріотичного виховання вчителів-словесників. Лекції В. (курс української літератури, історія нової української літератури, теорія літератури, спецкурси з актуальних проблем української літератури) були змістовними й цікавими. Вони мали велику популярність у студентів, аспірантів, молодих викладачів. Під його керівництвом написано 29 кандидатських дисертацій і 4 докторські.

В. досліджував українську літературу 19 ст., проблеми теорії літератури. Автор понад 200 наукових праць, які традиційно для радянської доби містять комуністичні штампи, серед яких: «Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.)» (1958), «Своєрідність розвитку літературних напрямів в українській літературі XIX століття» (1958), «Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах» (1963). Брав участь у створенні підручників: української літератури для вищої та середньої школи; хрестоматії з української літератури для 6, 8, 9 класів, які багато разів перевидавали. У підручниках представлено твори відомих українських письменників і поетів (І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Л. Глібов та ін.). Низка праць ученого присвячена питанням методики й навчання літератури в школі, серед них: «Методика літературного читання в 5–7 класах» (1947), «Вивчення творчості І. П. Котляревського у середній школі» (1949) та ін. Зробив вагомий унесок у розвиток українського літературознавства та методики викладання української літератури в школі. Він був редактором освітянських журналів, науково-методичних збірників і багатьох інших радянських видань. Відзначений бойовими і державники нагородами.

Тв.: З творчого доробку. Вибрані статті. Київ : Дніпро, 1973. 328 с.; Іван Котляревський. Життя і творчість. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Держлітвидав, 1955. 204 с.; Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства. Київ : Рад. шк., 1962. 351 с.; Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.). Київ : Держлітвидав, 1959. 441 с.; Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання (по стабільному підручнику С. Чавдарова і П. Волинського) / С. Чавдаров і П. Волинський. Харків : Рад. шк., 1934. 60 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Волинський Петро Костьович (1893–1982). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 442–446; Мишанич О. В. Волинський Петро Костьович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2006. Т. 5. URL: https://esu.com.ua/article-27601.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/dpss6pdr

ВОЛОШИН АВГУСТИН ІВАНОВИЧ *(Voloshyn Avhustyn Ivanovych)* [17.03.1874, с. Келечин Закарпатської обл. – 19.07.1945, м. Москва, РФ] – президент Карпатської України, громадсько-політичний діяч, педагог, Герой України (2002, посмертно).

Закінчив Ужгородську гімназію (1892), далі студіював теологію в Пазманському університеті в Будапешті (не закінчив через хворобу). У 1893–96 рр. навчався в Ужгородському теологічному ліцеї. 1897 р. висвячений на священника, почав служити капеланом Цегольнянської Преображенської церкви в Ужгороді. 1900 р. закінчив Вищу педагогічну школу в Будапешті з дипломом викладача математики та фізики в середніх навчальних закладах. Викладач (з 1900 р.), директор (1917–38) Учительської семінарії в Ужгороді.

Автор шкільних підручників із різних навчальних предметів, підручників для вчительських семінарій (загалом 42), методичних праць, ґрунтовних педагогічних статей, зокрема «Історія педагогіки для учительських семінарій» (1923), «О соціяльнім вихованню» (1924), «Демократична шкільна система (до питання новелізації шкільних законів)» (1928), «Педагогічна психологія» (1932), «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Про шкільне право будучої української держави» (1942) та ін. У цих працях відображена позиція В. з питань утвердження української національної ідеї, наповнення національним змістом педагогічної теорії та практики. Педагогічні погляди В. сформувалися на ґрунті досягнень європейської педагогічної думки 19–20 ст. Його педагогічну концепцію цілісно представлено в підручнику «Педагогіка і дидактика для вчительських семінарій» (1923, 1935), який має чотири розділи: «Загальна педагогіка», «Фізичне виховання», «Духовне виховання», «Дидактика». Автор підкреслює нерозривний зв’язок між навчанням і вихованням, особливу увагу приділяє процесові виховання, у центрі якого – вихователь, а також етапам цього процесу, його типам і формам, визначає п’ять основних чинників виховання: сім’ю, школу, державу, церкву й вихователя. У підручнику «Педагогічна методологія» (Прага, 1943) В. проаналізував методи навчання, виокремивши

загальну та спеціальну методологію навчання; в останній виділив розділи про навчання релігії, мови, філософії, арифметики, природознавчих наук і прикладних дисциплін – співу й музики, малювання, ручної праці, фізкультури. Найвище ставив вивчення в школі рідної мови й літератури.

У 1920–39 рр. – один із керівників товариства «Просвіта» в Ужгороді, у 1930–38 рр. – почесний голова «Учительської громади», яку й організував. 1937–38 рр. – очільник Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. З 1919 р. В. – політик. У 1923–38 рр. заснував та очолював Християнсько-народну партію Підкарпатської Русі. 15 березня 1939 р. обраний президентом Карпатської України, яку з 18 березня 1939 р. окупували угорські війська. Емігрував до Праги. Від 1939 р. – завідувач кафедри педагогіки, від 1945 р. – ректор Українського вільного університету.

У травні 1945 р. радянські спецслужби в Празі заарештували В., перевезли до Москви й там ув'язнили в Лефортівській тюрмі, згодом перевели до Бутирської, де після численних допитів, фізичних і моральних тортур помер від паралічу серця. Місце поховання невідоме. Реабілітований 1991 р.

Тв.: Педагогічні твори / упоряд., передм. М. І. Кляп ; підгот. текстів та прим. Д. М. Федаки. Ужгород : Закарпаття, 2007. 576 с.

Літ.: Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин / НАН України, Ін-т історії України, Ужгор. нац. ун-т. Вид. 5-те, доопрац. і змін. Ужгород : РІК-У, 2022. 511 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/42687; Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2021. 372 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33500.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/45yweukm

ВОЛОШИНА НІЛА ЙОСИПІВНА *(Voloshyna Nila Yosypivna)* [02.01.1940, с. Думанів Хмельницької обл. – 15.06.2010, м. Вишневе Київської обл.] – докторка педагогічних наук (1995), професорка (1996), членкиня-кореспондентка НАПН України (1999), заслужена діячка науки і техніки України (2004).

Закінчила Славутське педучилище (1957), працювала у Великозалівській восьмирічній денній і вечірній школі, що на Хмельниччині (1957–67). Вищу освіту здобула на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (1966). Працювала вчителькою української мови та літератури в ЗОШ № 1 м. Вишневе Київської області (1967–78). Від 1972 р. – в Інституті педагогіки НАПН України.

Очолювала лабораторію методики української та російської літератури (1987–2005), була заступницею директора з наукової роботи (2006–08), головною науковою співробітницею лабораторії літературної освіти (2008–10), головною редакторкою журналу «Українська література в загальноосвітній школі» (1999–2010), заступницею голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій із теорії та методики навчання української мови, української й зарубіжної літератури (1996–2010). В. досліджувала проблему естетичного виховання учнів засобами художньої літератури, розробляла наукові засади підручникотворення, була одним із співавторів Концепції літературної освіти (1994, 2002) і Державних стандартів загальної середньої освіти (1997, 2004).

Авторка (співавторка) майже 300 наукових праць із загальних проблем виховання та методики навчання української літератури, серед яких методичні посібники: «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1985), «Уроки позакласного читання в старших класах» (1988), «Вивчення української літератури в 5 класі» (1991), навчально-методичні посібники: «Наукові основи методики літератури» (у співавторстві, 2002), «Ми є. Були. І будем ми! Виховання національної свідомості учнів засобами художньої літератури» (у співавторстві, 2003), навчальні посібники: «Людина і труд» (1988) та ін. Укладачка програм з української літератури, співавторка підручників з української та російської літератури. Під її керівництвом захищено 39 кандидатських і 4 докторські дисертації з теорії та методики навчання української літератури. За багаторічну наукову діяльність й освітню роботу В. нагороджена медалями, зокрема «К. Д. Ушинський», знаком «Відмінник народної освіти України». З метою вшанування пам’яті педагогині з 2012 р. Інститут педагогіки НАПН України проводить волошинські читання.

Тв.: Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури : посіб. для вчителів. Київ : Рад. шк., 1985. 104 с.; Жайвір : хрестоматія для уроків позакл. читання : 5 кл. / упоряд. Н. Волошина. Київ : Рута : Пед. думка, 2000. 238 с.; Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі : проєкт / підгот.: О. Я. Савченко, В. О. Мартиненко, Н. Й. Волошина та ін. *Дивослово*. 2002. № 4. С. 59–65; Ми є. Були. І будем ми! : виховання нац. самосвідомості учнів засобами худож. літ. : навч.-метод. посіб. / Н. Й. Волошина, Т. О. Яценко, Н. М. Логвіненко та ін. ; за ред. Н. Й. Волошиної ; Ін-т педагогіки АПН України. Київ : Ленвіт, 2003. 216 с.; Наукові основи методики літератури : посіб. для студентів вищ. закл. освіти / Н. Й. Волошина, О. М. Бандура, О. А. Гальонка та ін. ; за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Волошина Ніла Йосипівна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2006. Т. 5. URL: https://esu.com.ua/article-29555; Ніла Йосипівна Волошина – педагог, науковець, особистість : бібліогр. покажч. / НАПН України, Ін-т педагогіки, Від. навчання укр. мови та літ. ; упоряд.: Т. О. Яценко, О. В. Міщенко. Київ : Оріон, 2020. 40 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/719263/; Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. VIII Волошинські читання : зб. тез всеукр.

наук.-практ. конф. / НАПН України, Ін-т педагогіки, Від. навчання укр. мови та літ. ; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : Оріон, 2020. 224 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720405/; Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. IX Волошинські читання : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 95-річчя Ін-ту педагогіки НАПН України / НАПН України, Ін-т педагогіки, Від. навчання укр. мови та літ. ; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : Пед. думка, 2021. 238 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/728447/.

Лариса Березівська

Фото: http://surl.li/reqqm

ВОРОНИЙ ГЕОРГІЙ ФЕОДОСІЙОВИЧ *(Voronyi Heorhii Feodosiiovych)* [28.04.1868, с. Журавка, Чернігівської обл. – 20.11.1908, м. Варшава, Польща] – математик, педагог.

Середню освіту здобув у Бердянській і Прилуцькій гімназіях. У 1885 р. вступив до Петербурзького університету. Основною галуззю досліджень обрав теорію чисел. В. один із засновників нового розділу математики – геометрії чисел. У цій галузі проводили дослідження такі авторитетні фахівці, як професори П. Чебишов, А. Марков, Є. Золотарьов. Як наслідок їхньої діяльності виник окремий науковий напрям із теорії чисел. Восени 1889 р. В. успішно склав випускні екзамени й захистив дипломну роботу про числа Бернуллі (виявив їхні фундаментальні властивості, вивчення яких триває досі). Для підготовки магістерських іспитів, на основі подання, підписаного провідними професорами математики – А. Марковим, М. Коркіним, Ю. Сохоцьким, К. Поссе, залишився при університеті. В. ще за життя опублікував шість фундаментальних монографій і стільки ж невеликих праць. Кожна відкривала нову галузь досліджень, новий несподіваний ракурс проблеми й ставала рушієм наукових пошуків. Він описав загальне кубічне поле цілих алгебраїчних чисел і для обчислення основних його одиниць побудував алгоритм, відомий як «алгоритм Вороного». Найкращі математики Європи протягом усього 19 ст. шукали рішення цієї математичної проблеми. За цей науковий внесок В. отримав премію ім. В. Буняковського (1896). Минуло 42 роки й алгоритм В. наново відкрили німецькі математики. Брав участь у роботі X з'їзду природознавців і лікарів у Києві. У 1903–04 рр. вийшли друком два дослідження В. з аналітичної теорії чисел. 1908 р. В. повернувся у Варшаву на попереднє місце роботи. У 1909–11 рр. В. опублікував у Варшавських університетських відомостях підручник із математичного аналізу (за редакцією професора І. Брайцева). Діаграмами В. послуговуються під час досліджень практично в усіх наукових центрах Європи, США, Канади, Японії, Китаю, Австралії, Нової Зеландії, країн Південної Америки. У Сеулі (Корея) є

Дослідницький центр діаграм В. З ініціативи цього центру з 2004 р. протягом 10 років у різних країнах світу проводили щорічні міжнародні симпозіуми, присвячені узагальненням діаграм В. та їх використанню (ISVD). Помер В. у Варшаві, похований у рідному селі.

Тв.: O chislakh Bernulli. Soobshcheniya Kharkovskogo matematicheskogo obshchestva. 1890. T. 2. S. 129–148; Sobranie sochinenii v 3-kh tomakh. T. 1. G. F. Voronoi. Kiev, 1952. 399 s.; Sobranie sochinenii v 3-kh tomakh. T. 2. Ob odnoi zadache iz teorii asymptoticheskikh funktsii. Ob odnoi transtsentnoi funktsii i yee prilozheniyakh k summirovaniyu nekotorikh ryadov. G. F. Voronoi. Kiev : Akad. nauk USSR, 1952. 391 s.; Sobranie sochinenii v 3-kh tomakh. T. 3. Nauchnie dokladi i soobshcheniya. G. F. Voronoi. Kiev : Akad. nauk USSR, 1952. 305 s.; Sur un problème du calcul des fonctions asymptotiques. *Journal für die reine und angewandte Mathematik.* 1903. Vol. 26. P. 241–282.

Літ.: Георгій Вороний і його родинне оточення. Відп. ред. Сита Г. М. Чернігів : Десна Поліграф, 2012. 608 с.; Нак М. М. Георгій Феодосійович Вороний (28.04.1868–20.11.1908). *Визначні українські математики XVII – середини XX століття* : навч. посіб. для студ. ПВНЗ спец. «Математика» / М. М. Нак. Чернігів, 2015. С. 52–57; Працьовитий М., Сита Г. Георгій Вороний – український вчений, який випередив час на століття. *Світогляд*. 2009. № 2. С. 19–24; Сита Г. М. Вороний Георгій Феодосійович. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5 : Вод – Гн. С. 169; Шишкалова Н. Г. Георгій Вороний: Математика для мене – все життя. *Країна знань*. 2018. № 3–4. С. 6–11.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/5yk3zkzm

ВРЕЦЬОНА ГРИГОРІЙ ЗАХАРОВИЧ *(Vretsona Hryhorii Zakharovych)* [08.10.1839, с. Винники Львівської обл. – 02.11.1901, м. Львів] – педагог, освітній і громадський діяч, видавець педагогічного журналу.

Після закінчення початкової школи в рідному селі навчався у Львові: у греко-католицькій взірцевій школі, бернардинській гімназії, на дворічних педагогічних курсах. Педагогічну діяльність розпочав у січні 1862 р. шкільним практикантом у греко-католицькій взірцевій школі при Народному домі Львова. З 1 березня 1862 р. упродовж 15 років працював у с. Підгірці Золочівського повіту спочатку на посаді вчителя, пізніше – управителя двокласної школи. З 1877 р. – старший учитель, далі – заступник управителя в єдиній тоді українській школі вправ (базова школа, у якій проходили педагогічну практику студенти вчительських семінарій) при чоловічій учительській семінарії у Львові.

Відстоював право українців на рідну школу, освіту вважав головним чинником поступу нації. Трактував педагогіку як спосіб виховання, що

спирається на найновіші психологічні дослідження. Зацікавлення: стан шкільництва, зміст навчання й виховання в школі, взаємодія всіх інституцій у справі просвіти народу, освітня робота з дорослими, жіноча освіта. У праці «Новомодніï основи виховання» (1886), аналізуючи історичний досвід виховання, стверджував, що, крім чотирьох основ, на які спиралося добре виховання (національний, родинний, гуманістичний і християнський ідеали), в нові часи з'являється нова основа – це свобода: в індивідуальному й національному розвиткові, у праці, у навчанні й совісті. Називав свободу «кінцевою метою життя і єдиним засобом досягнення повного добра» і доводив, що школа поєднує два завдання: 1) виховати молодь для свободи; 2) розвинути в ній національне самопізнання.

Провадив активну громадську діяльність: член-засновник товариства «Просвіта» (1868), член його Головного відділення, фундатор стипендійного фонду для незаможної молоді при товаристві. Разом із о. Гірняком організував «Просвіту» у Винниках (1896). У 1880 р. розпочав видавати педагогічний журнал «Школьна Часопись» і впродовж 10 років був його незмінним редактором. Провідна й постійна тема статей – проблема викладання в школі рідною мовою. Журнал відіграв важливу роль у розгортанні громадського педагогічного руху, солідаризації учительства, організаційному становленні заснованого в 1881 р. «Руського педагогічного товариства» (РПТ), до якого з «Просвіти» перейшли шкільні справи. Був скарбником РПТ (з 1884 р.).

Тв.: Новомодниї основы выхованя. *Школьна Часопись*. Львів, 1886. Ч. 19/20. С. 145–148; Практична наука рускои правописи в народних школах. Львів : друк. Т-ва ім. Шевченка, 1888. 127 с.; Руська образцева школа. *Учитель (Додаток до «Ластівки»)*. 1880. Ч. 1; Які учителі, такі і школи. *Газета школьна*. Львів, 1878. 15 серп. (ч. 16). С. 121; Учителі и ихъ вліянє. *Школьна Часопись*. Львів, 1880. Ч. 1. С. 2.

Літ.: Байцар А. Врецьона Григорій Захарович. *Історія Винник в особах* : наук.-краєзнав. вид. / Байцар Андрій. Винники, 2017. С. 50–54. URL: https://tinyurl.com/3st4nauc; Косило Х. М. Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність Григорія Врецьони : дис. … канд. пед. наук. : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2017. 261 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U004325; Ступарик Б. М. Врецьона Григорій Захарович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1: X–XIX ст. С. 407–413.

Олександр Міхно

Г

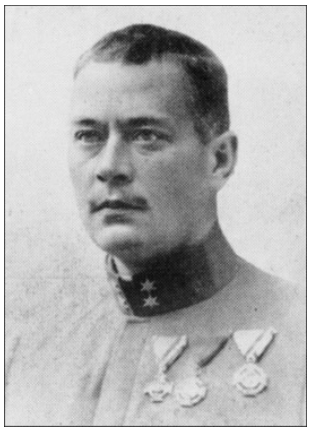

Фото: https://cutt.ly/fwAbe0if

ГАЛУЩИНСЬКИЙ МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ *(Halushchynskyi Mykhailo Mykolaiovych)* [26.09.1878, с. Звиняч Тернопільської обл. – 25.09.1931, м. Львів] – педагог, військовик, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч, член Наукового товариства ім. Шевченка (1902).

Закінчив Тернопільську гімназію (1898). Навчався на філософських факультетах Львівського й Віденського університетів (1898–1902). Брав активну участь у громадському житті, очолював товариства «Академічна громада» у Львові та «Січ» у Відні. Професор, викладач латини Академічної гімназії у Львові (1901–04), грецької та української мови в польській гімназії в Золочеві (1904–09). На основі власного педагогічного досвіду дійшов висновку, що розвиток українського національного виховання в умовах австрійської державної освітньої системи є малоперспективним, тому необхідно розвивати українське приватне шкільництво. Активно підтримав громадських рух за створення в Галичині приватних українських гімназій. У 1909–14 рр. – директор одного з новостворених закладів – гімназії товариства «Рідна школа» у м. Рогатин, яка під його проводом стала потужним освітньо-культурним осередком краю. У виховній системі гімназії Г. запровадив два основні напрями: учнівське самоврядування та національне виховання (вивчення історії рідного краю, етнографії, народних звичаїв, святкування національних річниць, ушанування історичних постатей). Найвищим імперативом у національному вихованні вважав українську державність.

Учасник Першої світової війни. Командант, референт Українських січових стрільців (УСС). Брав активну участь у національно-визвольному русі, створенні Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Після поразки ЗУНР поновив викладацьку працю в Академічній гімназії у Львові. У 1921–24 рр. – професор філософського факультету Львівського таємного українського університету, читав лекції з історії педагогіки, провадив педагогічний семінар. У 1923–31 рр. очолював товариство «Просвіта» у Львові, розробив фундаментальну програму його діяльності, в основу якої поклав найкращі європейські зразки. Програма складалася з двох частин: завдання ближчі та перспективні. Серед ближчих завдань пріоритетним виділив активізацію бібліотечної діяльності, серед перспективних – громадянське й національне виховання, самоосвіту, створення інституту освітознавства.

У 1927–31 рр. – редактор часопису «Життя і знання» – науково-популярного ілюстрованого місячника «Просвіти». Розробляв проблеми освіти дорослих: у підручниках «Народня освіта й виховання народу» (1920), «Позашкільна освіта» (1927) представив досвід освіти дорослих у світі та Україні. І. Ющишин назвав Г. першим українським андрагогом. Педагогічну й громадську роботу поєднував із політичною діяльністю. 1925 р. став одним із співзасновників і провідним членом Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Як кандидат від УНДО обирався послом (депутатом) до Сенату (1927) і від Українсько-білоруського блоку до Сейму (1930) Польської Республіки.

Тв.: Народня освіта й виховання народу: методи й ціли. Львів : з друк. Ставропіг. ін-ту, 1920. 35 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021665; Національне виховання : (статі і замітки). Львів : з друк. «Діла», 1920. 31 с. URL: https://tinyurl.com/3yxxx7ju; П. Наторпа «Суспільна педагогія». *Народня культура й культура особистости* : шість викладів / Павль Наторп ; з нім. мови пер. М. Галущинський. Львів, 1921. С. III–XII. URL: https://tinyurl.com/48ryh9dm; Одиниця і громада. Львів : з друк. «Діла», 1921. 24 с.

Літ.: Зворський С. Л. Галущинський Михайло Миколайович. У*країнська бібліотечна енциклопедія* : електрон. наук.-довід. ресурс / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2023. URL: https://cutt.ly/Ewa97Zjv; Прокіп А. Діяльність Михайла Галущинського (1878–1931) у справі розвитку українського шкільництва. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*. Częstochowa, 2013. T. 22. S. 371–382. URL: https://cutt.ly/EwAbeIUA.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/2pw2kmd2

ГЕНДРИХІВСЬКА АНТОНІНА ІВАНІВНА *(Hendrykhivska Antonina Ivanivna)* [1885, Луганська обл. – після 1935, ?] – педагогиня, фахівчиня з дошкільного виховання, громадська діячка.

Закінчила 2-гу Харківську жіночу гімназію (1901), педагогічні Фребелівські курси (1911) та природниче відділення Вищих жіночих курсів у Харкові. У 1908–14 рр. працювала секретаркою в педагогічному музеї Харківського товариства поширення в народі грамотності. У 1914–16 р. очолювала допоміжну школу для розумово відсталих дітей. Водночас провадила громадську діяльність: завідувала «Притулком для чоловіків, відкликаних в запас», організовувала клуби для підлітків, керувала першими в Харкові курсами з ручної праці, а в 1914 р. разом із невеликою групою педагогів-педологів Харкова організувала гурток «Педологічний музей», який мав на меті вивчення дитини, вів практичну роботу, спираючись на наукові засади (через різні політичні

погляди гуртківців у 1917 р. гурток розпався). Наприкінці 1918 р. Г. призначають завідувачкою секції дошкільного виховання при Губернському відділі народної освіти, де вона спрямовує зусилля на розвиток дошкілля, вивчення методики виховання дітей у дитячих садках. Із кінця 1920 р. – членкиня колегії Головного управління соціального виховання. З другої половини 1920-х рр. працює як науковиця: керує дошкільною секцією в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП), очолює дошкільний відділ факультету соціального виховання при Харківському інституті народної освіти.

Професійні інтереси Г. від початку її педагогічної діяльності були спрямовані на дошкілля, цілком нову тоді галузь педагогічної роботи, що давало широкий простір для розвитку ініціативи й творчості, а з 1920-х років концентрувалися навколо вивчення дитини, обґрунтування дошкільної педагогіки на педологічних засадах. Головною ідеєю Г. було створення на основі дитячих майданчиків постійних закладів (упродовж 1920–30-х років дитячий майданчик правив за осередок соціального виховання дітей, тимчасовий заклад, який функціонував протягом 4-х місяців – з травня до серпня в містах, з червня до вересня в сільській місцевості). Поряд із загальними питаннями організації дитячих майданчиків Г. вивчала й методичні (зміст, методи, форми роботи з дітьми), а також дитячий рух в Україні.

Після 1931 р., коли на повну запрацювала тоталітарна машина репресій, Г. критикує все те, що не вкладається в партійну програму «радянського» виховання дошкільника: засуджує як представників дошкільного виховання, з якими раніше співпрацювала, так і власні педагогічні роботи, публічно відмовляючись від думок, ідей і вчинків. Остання публікація Г. датована 1935 р. Подальша її доля, дата та місце смерті дотепер невідомі.

Тв.: До питання програми для дошкільних закладів. *За комуністичне виховання дошкільника.* 1932. № 6. С. 29–37; Літній дошкільний майдан : посіб. для організаторів та робітниць вихователів на дитмайдані / Гендрихівська А. І., Каган Ц. М., Морозов Н. Д. Харків ; Київ : Рад. школа, 1933. 93 с.; Про працю юних піонерів із молодшими дітьми. *Радянська освіта.* 1926. № 12. С. 21–33; Про чергові завдання дошкільної роботи. *За комуністичне виховання дошкільника.* 1931. № 1/2. С. 9–14; Як вивчати дитячий рух. *Радянська освіта.* 1925. № 11. С. 82–84.

Літ.: Січкар А. Д., Потапенко Є. П. Ідеї організації літнього дитячого майданчика у педагогічному доробку К. Толмачевської і А. Гендрихівської (перша третина XX століття). *Молодий вчений*. 2018. № 2. С. 291–295. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/70.pdf; Філімонова Т. В. Гендрихівська Антоніна Іванівна: історико-педагогічна персоналія. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2005. Вип. 40. С. 272–277. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/721; Шевченко В. До 130-річчя від дня народження Гендрихівської Антоніни Іванівни (1885–?). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2015. URL: https://tinyurl.com/2pw2kmd2.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/3m62panz

ГЕРМАЙЗЕ ОСИП ЮРІЙОВИЧ *(Hermaize Osyp Yuriiovych)* [05.08.1892, м. Київ – 22.09.1958, ?] – історик, педагог, громадський діяч

Закінчив 3-тю київську гімназію (1910) та історико-філологічний факультет Київського університету (1916). З 1918 р. читав лекції з історії України на літніх учительських курсах в Умані, Кролевці, Миргороді, Гадячі. Одночасно викладав історію в 2-й українській гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, розробляв навчальні плани для відкритого в 1918 р. Українського державного університету. У 1919–24 рр. працював у 1-й українській гімназії ім. Т. Шевченка (згодом Трудова школа ім. Т. Шевченка, директор – В. Дурдуківський), викладав історію та суспільствознавство. Досвід щодо методичного забезпечення викладання цих предметів узагальнив у статті «Методичні уваги до навчання у трудовій школі» (1923), яка була його першою ґрунтовною публікацією й дає уявлення про напрями й характер наукового мислення Гермайзе-педагога, про здобутки української педагогічної науки й практики 1920-х рр.: використання активних методів навчання, зокрема дослідницького, зв'язок навчання з життям, орієнтація на широку дитячу творчість і самостійність учнів в оволодінні знаннями.

Роботу в школі поєднував з активною викладацькою діяльністю у вищих навчальних закладах Києва: з 1920 р. читав курс лекцій з історії України в Київському інституті народної освіти, з 1921 р. – курс історії сільського господарства в Україні в Київському сільськогосподарському інституті, також викладав історію української культури при Вищому музично-драматичному інституті ім. Лисенка, вів семінар української культури при профспілці робітників освіти, історико-архівний семінар при Українському центральному архіві ім. В. Антоновича та марксистський гурток для співробітників Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Паралельно з викладанням у школах і вишах працював у ВУАН. 1919 р. обраний постійним членом історико-географічної комісії, згодом перейшов на роботу в археографічну комісію, ставши невдовзі її керівником; працював у педагогічній комісії й Науково-педагогічному товаристві при ВУАН. Налагоджував контакти академічних інституцій із громадськістю, брав участь в організації ювілеїв визначних учених (М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича).

У 1929 р. арештований за сфабрикованою справою Спілки визволення України (СВУ) і в квітні 1930 р. засуджений до 5 років ув'язнення. У 1934 р. достроково звільнений і висланий до Саратовської області, де був викладачем.

У 1937 р. отримав новий строк ув'язнення, який у 1944 р. продовжили. Помер на засланні. Реабілітований у 1959 і 1989 рр.

Тв.: Драгоманов *в* українській історіографії. *Україна*. 1926. Кн. 2/3. С. 125–145. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008891; Методичні уваги до навчання історії в трудовій школі. *З практики трудової школи* : пед. зб. Київ, 1923. Ч. 1; Політичне виховання в трудовій школі. *З практики трудової школи* : пед. зб. Київ, 1924. Ч. 2; Свято української школи : 25 років пед. діяльності В. Ф. Дурдуківського. *Життя й революція.* 1926. № 1. С. 68–71. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=1152.

Літ.: Міхно О. 130 років від дня народження Осипа Гермайзе (1892–1958). *Освіта і сусп-во*. 2022. Серп. (№ 8). С. 12. (Педагогічний календар. Серпень 2022. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732146/; Могильний Л. Суспільно-політичні погляди Осипа Гермайзе. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2020. № 4 (147). С. 33–38. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.7; Самоплавська Т. О. Гермайзе Осип Юрійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 275–280.

Олександр Міхно

Фото: *http://surl.li/reqsk*

ГНИЛОСИРОВ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ *(Hnylosyrov Vasyl Stepanovych)* [09.03.1836, хутір Гавришівка Полтавської обл. – 22.10.1900, м. Канів Черкаської обл.] – педагог, публіцист, просвітник.

Навчався в Полтавській гімназії в педагога О. Строніна, який викладав історію, та поета й байкаря Л. Боровиковського. У 1857 р. Г. вступив до Харківського університету. 1861 р. в Україні активізувався культурно-просвітницький рух, який сприяв зародженню Громад. Г. став одним з організаторів та активним членом харківської Громади, яка опікувалася відкриттям недільних шкіл. У першій недільній школі, що її громадівці заснували наприкінці 1860 р., Г. з однодумцями безоплатно працювали розпорядниками, учителями та вихователями. Задля координації діяльності всіх недільних шкіл громадівці створили педагогічну раду, до якої увійшов Г. Викладати в школах планували українською мовою, але не вистачало підручників рідною мовою. На прохання Г. Т. Шевченко надіслав харківським недільним школам 3 000 примірників свого «Букваря». Після смерті Т. Шевченка (1861) громадівці почали створювати українські підручники. 1865 р. О. Потебня подарував рукопис свого букваря Г., який у 1898 р. передав його до громадівського журналу «Київська старовина» («Киевская старина»), де буквар надрукували як додаток до журналу. Г. і сам пробував писати підручники та збирав пожертвування на видання українських підручників. Разом із крамарями їздив селами й містами, щоб розповсюдити

українські книжки, просвітити людей та ознайомитися з народним побутом, звичаями й усною народною творчістю, брав активну участь в етнографічних експедиціях. В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються етнографічні матеріали, зібрані Г. під час експедицій.

У 1861 р. Г. припинив навчання в Харківському університеті через відсутність матеріальної підтримки й склав іспит на звання вчителя. Першим місцем його роботи була повітова школа в Охтирці, де Г. учителював протягом двох років. 1864 р. він повернувся до Харкова, викладав в училищі й гімназії до 1869 р. У 1870 р. влаштувався вчителем в Звенигородське двокласне міське училище, а 1873 р., у званні колезького асесора, отримав місце штатного наглядача училища в Каневі. Г. викладав також історію та географію, працював директором училища. У Каневі залишився до кінця життя й вчителював протягом 23 років. Оберігав могилу Т. Шевченка, збирав меморіальні матеріали. 1884 р. заснував перший народний музей у Каневі – «Тарасову світлицю», 1897 р. запровадив книгу записів туристів-відвідувачів.

Тв.: До історії могили Т. Г. Шевченка : з нотаток обивателя / Василь Гнилосиров. *Дніпро*. 1964. № 2. С. 38–142; Замітки з природознавства // ІР НБУВ. Ф. 1. № 5103; Проба складання підручника з історії (1861 р.) // ІР НБУВ. Ф. 1. № 331; Desyatiletie Kanevskoi publichnoi biblioteki (1878–1887 g.) / V. Gavrysh. *Kievskaya Starina*. 1889. № 8. С. 544–549; Nabroski pedagogicheskogo kharaktera // ІР НБУВ. Ф. 1. № 5090.

Літ.: Гніп М. До історії громадівського руху 1860 рр. (Записка А. Л. Шиманова) / М. Гніп. *За сто літ*. 1930. Кн. 5. С. 170–182; Житецький І. О. О. Потебня і Харківська громада в 1861–6 рр.: Із щоденника та листування В. С. Гнилосирова. *За сто літ*. 1927 . № 1. С. 73–76. URL: http://surl.li/qemjo; Побірченко Н. С. Гнилосиров Василь Степанович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1. С. 385–393; Усенко П. Г. Гнилосиров Василь Степанович. Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2004. Т. 2. С. 129. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gnylosyrov_V; Naumenko V. Pamyati V. S. Gnilosirova. *Kievskaya starina*. 1901 . T. 72. № 2. Otd. 1. S. 301–307.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/jnsw9vj9

ГОВ'ЯДОВСЬКА НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА *(Hoviadovska Nadiia Oleksandrivna)* [15.03.1893, м. Київ – 05.10.1971, там само] – педагогиня, авторка букварів та читанок, заслужена вчителька УРСР (1941).

З 1912 р. учителювала на Київщині. У 1940–59 рр. працювала інспектором-методистом Міністерства освіти УРСР, укладала навчальні програми й методичні листи для вчителів початкової школи. У 1951–63 рр. входила до редакційної колегії журналу «Українська мова в школі», дописувачка цього часопису (тематика статей – зміст підручників і навчальних програм з української мови, читанок для 1–4 класів). Публікувалася в журналі «Дошкільне виховання» на тему наступності в роботі дитячого садка та школи.

Авторка «Букваря» (1953), який упродовж 15 років витримав 13 видань загальним накладом понад 6,5 мільйонів примірників. Процес засвоєння грамоти рідної мови в підручнику побудовано в три етапи: добукварний, власне букварний, післябукварний. Виховні цілі, реалізовані в букварі, спрямовані на виховання в першокласників таких моральних рис, як повага до старших, чуйність й уважність (тексти «У трамваї», «Просто бабуся»), дружба («Товариші»), любов до природи («Наш живий куточок», «Зелений куточок») та ін. Буквар насичений улюбленим для дітей молодшого шкільного віку жанром – загадками про сучасні для школярів предмети та явища (трамвай, електричну лампочку, автомобіль), про природні явища, тварин, рослини.

У 1955 р. вийшла «Читанка для першого класу» Г., яка до 1970 р. витримала 15 видань і є одним із найкращих зразків ілюстративного оформлення підручників періоду 1950–80-х рр. У ній ілюстративний матеріал не лише відповідає змісту підручника, а й віку учнів, яким він адресований (стилізація зображень, застосування локальних кольорів із незначним підсиленням тону, чіткі контури й різні варіанти розміщення малюнків). Зокрема, вміщено ілюстрації на теми «Бережи здоров'я» (ранкова гімнастика, як правильно чистити зуби, сніданок, спорт) та «Чистота і охайність». Особливістю ілюстративного оформлення є наявність зображень різних жанрів (портретів, репродукцій, сюжетних композицій, предметних) та ефективне їхнє розміщення (заставки, ілюстрації на розвороті, півсторінкові ілюстрації як вертикального, так і горизонтального заповнення сторінки).

Тв.: Буквар. Київ : Рад. школа, 1953. 96 с.; Те саме. Вид. 13-те. Київ : Рад. школа, 1968. 96 с.; Підручники з української мови і читанки для початкових класів. *Укр. мова в школі.* 1952. № 3/4. С. 41–48; Програми початкової школи / за ред. Н. О. Гов'ядовської. Київ : Рад. школа, 1953; Про наступність у роботі дитячого садка і школи. *Дошк. виховання.* 1953. № 2. С. 9–13;

Читанка : для 1 кл. Київ : Рад. школа, 1955. 168 с.; Те саме. Вид. 15-те. Київ : Рад. школа, 1970. 271 с.

Літ.: Жосан О. Підручники і посібники для загальної середньої освіти у 1921–1991 роках : монографія. Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2021. С. 43–44. URL: https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/pidruchiposibn.pdf; Кодлюк Я., Погонець І. Тенденції ілюстрування підручників для початкових шкіл України другої половини XX століття (1950–1980 рр.). *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 5. С. 72–79. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/16445; Надія Гов'ядовська: 130 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://pmu.in.ua/mc-events/nadija-gov-jadovska-130-rokiv/?mc_id=434.

Олександр Міхно

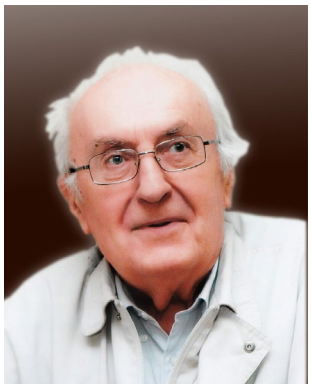

Фото: *https://tinyurl.com/mr2vrhya*

ГОНЧАРЕНКО СЕМЕН УСТИМОВИЧ *(Honcharenko Semen Ustymovych)* [09.06.1929, с. Шпаково Кіровоградської обл. – 07.04.2013, м. Київ] – учений-педагог, фахівець із методики навчання фізики, доктор педагогічних наук (1989), професор (1990), дійсний член Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1998).

Після закінчення 1952 р. фізико-математичного факультету Кіровоградського педагогічного інституту вчителював у Тишківській середній школі на Кіровоградщині. Від 1958 р. працював в Інституті педагогіки Академії педагогічних наук (АПН) України; 1966–98 рр. – заступник директора з наукової роботи. У 1993–98 рр. – очолював Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті АПН України. З 1998 р. – головний науковий співробітник відділу дидактики професійно-технічної освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Наукові дослідження Г. присвячені методології та теорії педагогіки, дидактики, методики навчання фізики. Обґрунтував дидактичну систему формування природничо-наукової картини світу в школярів. Автор низки фундаментальних статей із концептуальних засад розбудови загальноосвітньої школи в незалежній Україні (1991–95), формування змісту освіти, його інтеграції й фундаменталізації, демократизації освітнього процесу, професійної освіти; першого українського педагогічного словника (1996); чотиритомної методики навчання фізики в середній школі, першого покоління національних підручників із фізики для 9–11 класів загальноосвітньої школи та шкіл з поглибленим вивченням предмета. За керівництва Г. розроблено першу Концепцію середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепцію гуманітаризації загальної середньої освіти (1994). Г. створив наукову школу (приблизно 90 докторів і

кандидатів наук). Інститут педагогіки НАПН України заснував премію ім. С. Гончаренка за наукові досягнення з методики навчання.

Тв.: Педагогічні дослідження : методол. поради молодим науковцям. Київ ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с. URL: https://tinyurl.com/mwzmjy9t; Педагогічні закони, закономірності, принципи : сучас. тлумачення. Рівне : Волин. обереги, 2012. 192 с.; Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, допов. й випр. Рівне : Волин. обереги, 2011. 552 с.; Формування наукового світогляду учнів під час вивчення фізики : посіб. для вчителя. Київ : Рад. шк., 1990. 205 с.

Літ.: Лицар педагогічної науки : до 90-річчя від дня народж. акад. С. У. Гончаренка / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Від. андрагогіки ; кол. авт.: О. В. Аніщенко та ін. ; за заг. ред. Л. Б. Лук'янової. Київ : ДКС-Центр, 2018. 184 с. URL: https://tinyurl.com/53s77y8n; Мальований Ю. І. Гончаренко Семен Устимович. *Енциклопедія освіти* / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. С. 161–162; Самко А. М. Науково-педагогічна спадщина академіка Семена Гончаренка у вимірах сучасності й майбутнього : монографія / за наук. ред. Л. Б. Лук'янової. Київ : Вид-во ТОВ «Юрка Любченка», 2023. 190 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/736588/; Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. Київ : Нілан-ЛТД, 2013. 195 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/index_12_6.pdf.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/bdmy4pv2

ГОНЧАРУК ЄВГЕН ГНАТОВИЧ *(Honcharuk Yevhen Hnatovych)* [07.01.1930, с. Великий Острожок Вінницької обл. – 19.04.2004, м. Київ] – науковець у галузі гігієни та санітарії, доктор медичних наук (1968), професор (1969), академік Національної академії наук України (1992), академік Національної академії медичних наук України (1993), академік Національної академії педагогічних наук України (1993), академік Міжнародної академії наук вищої школи (1995), академік Польської академії медицини (1997), академік Всесвітньої академії медицини Альберта Швейцера (1999), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1990), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1997, 2002).

Після закінчення санітарно-гігієнічного факультету Київського медичного інституту (1954) та аспірантури (1957) викладав у Тернопільському державному медичному інституті (1957–61). З 1961 р. працював у Національному медичному університеті ім. О. Богомольця асистентом (1961–64), доцентом (1964–68), завідувачем кафедри комунальної гігієни та деканом санітарно-гігієнічного

факультету (1968–79), ректором (1984–2003), з 2003 р. до кінця життя – почесний ректор цього закладу освіти.

Основний напрямок наукової діяльності Г. стосувався санітарного захисту водоймищ і підземних джерел господарсько-питного водопостачання, очищення та знезараження стічних вод, санітарної охорони ґрунтів, впливу шкідливих факторів навколишнього середовища й наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Розробив теорію, методологію та принципову схему гігієнічного нормування екзогенних хімічних речовин у ґрунті; розкрив механізм виникнення інтоксикацій на сільськогосподарських полях, оброблених пестицидами; вивчив особливості поєднаної дії радіонуклідів, пестицидів, солей важких металів на здоров'я людини; досліджував шляхи запобігання виникненню епідемій кишкових інфекцій вірусного й бактеріального походження, профілактики гострих і хронічних отруєнь, зумовлених екзогенними хімічними речовинами. Брав участь у розробці концепції реформи вищої школи, зокрема вищої медичної освіти в Україні.

Тв.: Загальна гігієна (пропедевтика гігієни) : підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. / за ред. Є. Г. Гончарука. Київ, 1995. 552 с. (у співавт.); Комунальна гігієна : підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. III–IV рівня акредитації. Київ, 2003. 725 с.

Літ.: Гаркавий С. І. Академік Євген Гнатович Гончарук (до 90-річчя від дня народження). *Гігієна населених місць*. 2019. № 69. С. 3–10. URL: https://doi.org/10.32402/hygiene2019.69.003; Гаркавий С. І. Гончарук Євген Гнатович *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-30940; Євген Ігнатович Гончарук. *Академія педагогічних наук України.* Інформаційний довідник. Київ : Фенікс, 2002. С. 122–123; Москаленко В. Ф., Яворовський О. П., Гаркавий С. І., Бардов В. Г. Академік Євген Гнатович Гончарук. Людина, Вчений, Педагог. *Environment & Health.* 2010. № 4. С. 67–72. URL: http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/env/55-0067.pdf.

Наталія Антонець

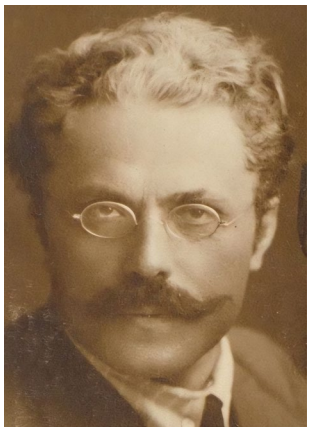

Фото: https://tinyurl.com/56rm8kzn

ГОРДІЄВСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ *(Gordievskyi Mykhaylo Ivanovych)* [05.06.1885, с. Зеленьки Київської обл. – 11.10.1938, м. Одеса] – філософ, історик, педагог, громадський діяч.

Навчався в духовному училищі м. Богуслава та Київській духовній семінарії (1899–1905). Вищу освіту здобував у Дерптському університеті, згодом перевівся в Новоросійський університет, історико-філологічний факультет якого закінчив у 1910 р. З 1915 р. Г. працював доцентом і пізніше професором цього навчального закладу, провадив науково-дослідну роботу під керівництвом

професора М. Ланге. З Одесою пов'язане й громадське життя педагога: брав активну участь в українському національному, політичному та культурному житті, був членом товариств «Громада», «Просвіта», «Українська хата», редактором одеського журналу «Основи». Після реорганізації університету в Одеський інститут народної освіти працював там доцентом, опісля – професором, читав курси з історії педагогічних течій, керував кафедрою педагогіки і педології. Одночасно викладав філософію, логіку, педагогіку, історію класичної та закордонної педагогіки, історію стародавнього світу в кількох вищих навчальних закладах Одеси.

У 1926 р. було започатковано роботу Одеського наукового товариства при Всеукраїнській академії наук (ВУАН), Г. став одним із його організаторів – обійняв три посади: голови Товариства, педагогічної секції та підсекції історії педагогіки. Зосередився на історико-педагогічній проблематиці: виступив із низкою ґрунтовних доповідей «Філософські підвалини педагогіки Г. Песталоцці», «Педагогічні погляди Дьюї», «Наукова і громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге», які в подальшому надруковано у виданнях Історико-філологічного відділу ВУАН. Особливо цікавився спадщиною Й. Песталоцці: за редакцією Г. і в його перекладі вперше українською мовою вийшли твори та деякі статті, присвячені цьому німецькому педагогові. Ініціював прилюдне пошанування відомих особистостей С. Єфремова, Д. Багалія, М. Грушевського, В. Лазурського та інших. Г. належить одне з перших, виданих в Україні, бібліографічних досліджень літератури з історії педагогіки (1929).

Арешти 1929 р. та процеси над Спілкою визволення України, що пройшли в багатьох містах, не оминули й Одеси, і такого яскравого представника українства, як Г. У 1930 р. педагог відмовився від обов'язків голови Одеського наукового товариства при ВУАН, але цей крок не полегшив його долі – почалися арешти, цькування його товаришів та членів сім'ї. 27 березня 1938 р. заарештований органами Народного комісаріату внутрішніх справ як «учасник і керівник контрреволюційної есерівської організації за проведення шпигунської роботи», розстріляний 11 жовтня 1938 р. за рішенням виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР в Одесі. У 1992 р. Генеральна прокуратура України припинила карну справу за браком доказів.

Тв.: Література з історії педагогіки за 10 років революції. Окремий відбиток з «Записок Українського бібліографічного товариства в Одесі» за 1929 р. Одеса, 1929. 56 с.; Напередодні великого ювілею 1827–1927. До майбутнього святкування 100-их роковин смерті Генріха Песталоцці. Одеса, 1926. 24 с.; Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге. Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Одеса, 1930. № 1. С. 1–47.

Літ.: Левченко В. В., Петровський Е. П. «Арештувати як українського есера…» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла

Гордієвського). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.* 2008. № 1/2. С. 415–432; Михайловський І. Михайло Гордієвський (до 25-ліття з дня арешту). *Сучасність (Мюнхен).* 1963. № 4(28). С. 69–74; Сухомлинська О. Педагоги і педагогіка в діяльності Всеукраїнської академії наук (до 100-річчя НАН України і 25-річчя НАПН України). *Історико-педагогічний альманах.* 2017. № 1. С. 4–13. URL: http://ipa.udpu.edu.ua/article/view/153325.

Ольга Сухомлинська

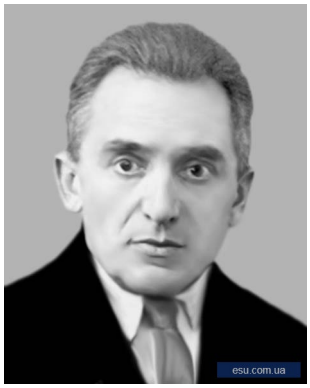

Фото: *https://cutt.ly/Uwf8cFCB*

ГОРЕЦЬКИЙ ПЕТРО ЙОСИПОВИЧ *(Horetskyi Petro Yosypovych)* [06.12.1888, с. Мутин Сумської обл. – 16.12.1972, м. Київ] – педагог, мовознавець, кандидат філологічних наук (1946).

Закінчив Глухівську гімназію (1908) та історико-філологічний факультет Київського університету (1914). Педагогічну діяльність розпочав як викладач української мови і літератури у вишах Києва. У 1917–20 рр. – дописувач журналу «Вільна українська школа», де публікував ґрунтовні рецензії на видання навчальної літератури. 1922 р. брав участь у підготовці хрестоматії «20–40-ві роки в українській літературі» серії «Шкільна бібліотека» за редакцією О. Дорошкевича (Г. – автор статей та приміток про творчість Євгена Гребінки). У 1920–28 рр. викладав на Педагогічних курсах (технікумі) ім. Б. Грінченка.

З 1919 р. й до виходу на пенсію в 1963 р. працював на різних посадах в установах Академії наук УРСР – Інституті української наукової мови, Інституті мовознавства, у 1920–26 рр. – співробітник Комісії з укладання «Словника живої української мови». У співавторстві з І. Шалею підготував підручник «Українська мова. Практично-теоретичний курс» (1926), який витримав вісім видань. Автор «Словника термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування» (1928). Після арешту (прибл. 1932 р.) за звинуваченням у «буржуазному націоналізмі» був понижений у посаді до коректора (1935–41 рр. – у видавництві АН).

Досліджував проблеми лексикології й лексикографії української літературної мови. Після Другої світової війни активно створював підручники та навчальні посібники з мовознавчих дисциплін для вищих навчальних закладів: автор розділу «Лексика» в академічному «Курсі сучасної української мови: у 2 т.» (т. 1, 1951), розділів «Літературна мова періоду Київської Русі», «Літературна мова XIV – середини XV ст.», «Мова української драматургії другої половини XIX – початку XX ст.», «Літературна мова Закарпаття в другій половині XIX – на початку XX ст.») у «Курсі історії української літературної мови: у 2 т.» (т. 1, 1958). Автор монографії «Історія української лексикографії»

(1963) і багатьох статей із теорії та історії українського словникарства. Залишив спогади про свого найближчого друга Миколу Зерова (1890–1937).

Тв.: Євген Гребінка / прим. й ст. в розд. П. Горецького. *20–40-ві роки в українській літературі*. Київ, 1922. Ч. 1. С. 99–132. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10650; Незабутній. *Вибране* : поезії, переклади, диплом. робота / Микола Зеров. Київ, 2011. С. 15–36; Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування : (проєкт) / Укр. акад. наук, Ін-т укр. наук. мови. Київ : Держвидав України, 1928. 101 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002285; Українська мова : практ.-теорет. курс / П. Горецький і Ів. Шаля. Вид. 5-те (стер.). Київ : Книгоспілка, 1927. 207 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10542.

Літ.: Горецький Петро Йосипович. *Інститут енциклопедичних досліджень НАН України* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://encyclopedia.kyiv.ua/horetskyi/; Петро Горецький (1888–1972), український мовознавець, лексикограф, педагог : до 135-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://pmu.in.ua/mc-events/petro-goreckij-135-rokiv/?mc_id=432. Horetsky, Petro. *Internet Encyclopedia of Ukraine* / Univ. of Alberta, Univ. of Toronto, Canad. Inst. of Ukr. Studies. Edmonton ; Toronto, 2024. URL: https://tinyurl.com/yxbftk65.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/2udk5znd

ГОТАЛОВ-ГОТЛІБ АРТЕМІЙ ГРИГОРОВИЧ / Готалов Арон Гіршевіч, Готліб Артур Генріхович *(Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych)* [15.01 або 18.01.1866, за одними даними Чернівецька обл., за ін. – м. Ясси, Молдова – 28.07.1960, м. Одеса] – педагог, історик, організатор освіти, фахівець із питань античної історії, закордонної та вітчизняної педагогіки, доктор педагогічних наук, професор.

Навчався в гімназіях Кам’янця-Подільського та Кишинева. У 1886 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету. У студентські роки активно прилучається до наукової роботи, захоплюється слов’яно-візантійськими дослідженнями, які не полишав усе життя. Після закінчення курсу (1892) викладав у середніх навчальних закладах: Одеси (1892–95), Пскова (1895–96), Петербурга (1895–1903), Ялти (1903–08), Кишинева (1908–10), Черкас (1918–19). Працюючи в гімназіях, зацікавився педагогічною теорією та методикою організації шкільної практики, насамперед питаннями фізичного виховання молоді. Часто виїжджав за кордон (1900–12) для вивчення народної освіти в Швейцарії, Франції, Німеччині. Володіння іноземними мовами (французькою, німецькою, англійською, а також грецькою й латиною) допомогло йому глибоко вивчати організацію освітньої справи в різних країнах, спілкуватися з тамтешніми науковцями, педагогами, психологами. Писав статті про

закордонний досвід і публікував їх на сторінках педагогічних часописів. За цю діяльність був нагороджений срібними медалями на Всесвітніх виставках в Парижі (1900), та Льєжі (1905).

Повернувшись в Одесу 1919 р., активно долучився до творення нової системи освіти: очолював курси політпросвіти та Дитяче містечко ім. Комінтерну (1920), був заступником завідувача сектору соцвиху губернського відділу народної освіти, згодом викладав у реформованих одеських вишах – Одеському інституті народної освіти, Одеському університеті, де керував кафедрою історії давнього світу та педагогіки, особливо приділяв увагу питанням закордонної педагогіки, працював у бібліотеці, складаючи бібліографічні покажчики з різних історико-педагогічних проблем. Г.-Г. зачинатель досліджень із проблем вітчизняної порівняльної педагогіки. Мав понад сто публікацій із питань розвитку школи різних країн світу – це статті в періодичній пресі й рецензії на книги закордонних авторів, передмови до їхніх творів. Особливе місце належить праці «Сучасні педагогічні течії в соціологічному освітленні» – другій частині монографічного дослідження німецького педагога А. Гергета «Сучасні педагогічні течії» (1925).

Тематика праць Г.-Г., виданих у 1920-х рр., присвячена аналізу стану та перспективам розвитку педагогіки середньої й вищої освіти, дошкільних закладів у європейських країнах. У 1928 р. знаного за межами України дослідника критикували за відсутність класового підходу, «об'єктивізм». Але критика не призвела до серйозних наслідків, він і далі продовжував працювати в освіті, хоча й змінив напрям діяльності, зосередившись на дослідженні історії освіти Франції та Англії 18–19 ст. У 1940 р. Г.-Г. надають учений ступінь доктора педагогічних наук без захисту дисертації за чотиритомне дослідження «Історія освітньої політики і систем народної освіти в епоху імперіалізму», де на 1 700 сторінках розкрито стан народної освіти в 28 країнах Європи й Америки.

Під час німецької окупації в період Другої світової війни залишався в Одесі й одразу після звільнення міста знову очолив історичний факультет і завідував кафедрами загальної та давньої історії. На пенсію вийшов на 81-му році, але до кінця життя зберіг велику творчу енергію. Упорядкував власний архів із багатьма неопублікованими працями, який передав до Одеського університету разом зі своєю бібліотекою.

Тв.: Критичні зауваження про уніфіковану систему народної освіти перехідної доби в СРСР. *Шлях освіти.* 1929. № 1–2. С. 12–28; Нові школи в Німеччині. Одеса : Держ. вид-во України, 1927. 172 с.; Sovremennye pedagogicheskie techeniya v sociologicheskom osveshchenii / A. Gotalov-Gotlib. Sovremennye pedagogicheskie techeniya / A. Gerget, A. Gotalov-Gotlib. Kherson, 1925. S. 131–249.

Літ.: Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар'єри: життя та діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр. *Українська біографістика.* 2016. Вип. 14. С. 116–141.

Ольга Сухомлинська

Фото: https://tinyurl.com/msce5evr

ГРИГОРІЇВ НИКИФОР ЯКОВИЧ *(Hryhoriyiv Nykyfor Yakovych)* [(псевд. – Г. Наш, Григоріїв-Наш, Григорій Наш, Педагог, Просвітник) 21.02.1883, с. Бурти Черкаської обл. – 05.08.1953, м. Нью-Йорк, США] – учений, педагог, громадсько-політичний діяч, публіцист, доктор соціології (1930), професор.

Закінчив Городищенську сільськогосподарську школу (1900), склав у Києві іспити на вчителя повітової школи (1904). У 1904–15 рр. учителював у Сквирі, Бердичеві, Літині, Кам'янці-Подільському. Водночас провадив просвітницьку діяльність, організацію нелегальних національних громадських зібрань та об'єднань, зокрема був співкерівником кам'янець-подільської «Просвіти» і лідером місцевої групи Товариства українських поступовців, друкував статті в часописах «Рада», «Маяк», «Світло» та ін. У добу Української революції (1917–21) брав активну участь у національно-державному будівництві: член Української Центральної Ради, Малої Ради, голова Ради солдатських депутатів Київського військового округу, керівник культурно-освітньої роботи Товариства ім. П. Полуботка; у січні – лютому 1918 р. – міністр освіти в уряді Української Народної Республіки (УНР). У період Гетьманату П. Скоропадського, обіймаючи посаду завідувача культурно-освітніми справами Київського губернського земства, перебував в опозиції до чинного режиму, вів нелегальну політичну роботу. Від листопада 1918 р. – організатор і керівник Інформаційного бюро Армії УНР. За часів Директорії – міністр освіти (квітень, серпень 1919 р. – травень 1920 р.). Г. запровадив обов'язкове навчання в школах українською мовою (1 липня 1919 р.). У листопаді 1920 р. емігрував до Польщі, у травні 1921 р. – до Чехословаччини. Співзасновник і заступник голови Українського громадського комітету в Чехословаччині (1921–25), співредактор журналу «Нова Україна». Співорганізатор низки українських наукових установ, зокрема Українського соціологічного інституту в Празі, де працював завідувачем відділу народознавства й заступником директора (1923–38); закладів освіти (Українська сільськогосподарська академія, Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова). Очолював Український національний музей-архів, Український робітничий університет. 1938 р. виїхав до США, очолював український відділ радіо «Голос Америки» (1949–53).

Автор приблизно 50 праць із педагогічних, морально-етичних, соціологічних, історичних питань. Вони спрямовані на розвиток національної свідомості українського народу, поширення ідей просвітництва, науки серед широких верств населення. Значна кількість творів Г. присвячена теорії та методиці навчання історії в школі, зокрема: «Про навчання дітей рідної історії» (1917), «Історія України в народних думах та піснях» (1918), «Історія українського народу. Підручник для початкових шкіл та перших класів гімназії» (1919), «Всесвітня історія. Ч. 1. Стародавній світ» (1920) та ін. Він довів, що вивчення історії має бути обов'язковим із молодших класів. Опублікував орієнтовно 90 статей в українських і зарубіжних періодичних виданнях. Г. зробив помітний внесок у розвиток українського державотворення; суспільствознавства, зокрема історії України, соціології, етики, теорії та історії міжнародних відносин, педагогіки; підручникотворення. Відстоював ідеї українізації, навчання українською мовою, національного виховання. Помер у Нью-Йорку після важкої операції.

Тв.: Історія України в народних думах та піснях. Київ : Криниця, 1918. 176 с.; Історія українського народу : підруч. для вищ. початкових шк. та перших кл. гімназій. Київ : Час, 1919. 340 с.; Про навчання дітей рідній історії. Київ : Криниця, 1917. 38 с.; Українська національна вдача. Вінніпег : Вид. Укр. вид. спілки в Канаді, 1941. 61 с. URL: https://diasporiana.org.ua/ideologiya/13993-grigoriyiv-n-ukrayinska-natsionalna-vdacha.

Літ.: Коляда Н. М., Моргай Л. А. Джерельна база дослідження педагогічної та науково-просвітницької діяльності Никифора Яковича Григоріїва (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Інноваційна педагогіка.* 2019. Вип. 16, т. 2. С. 19–22. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-2-3; Моргай Л. А. Григоріїв Никифор Якович (1883–1953 рр.): нариси з педагогічної та науково-просвітницької діяльності : монографія / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Сочинський М. М., 2020. 228 с.; Сухобокова О. Шлях до волі: Никифор Григоріїв (1883–1953) : монографія. Київ ; Вінниця : Твори, 2019. 608 с.

Лариса Березівська

Фото: https://www.youtube.com/watch?v=TWRzl3R9KLA

ГРИНЬКО ВАРВАРА *(Hrynko Varvara)* [справжнє ім'я – Кузьмінська Варвара Пилипівна; 17.05.1937, с. Погреби Київської обл. – 01.02.2024, м. Київ] – педагогиня, дитяча письменниця, заслужена вчителька України (1992).

Після закінчення Переяслав-Хмельницького педагогічного училища вчителювала в Хотянівській 7-річній школі на Київщині (1957–59). Закінчивши Київський педагогічний інститут, працювала в ньому лаборантом кафедри загальної педагогіки (1965), кабінету української літератури (1965–70), методистом міжвідомчих

науково-методичних збірників (1970–73). З 1973 р. до виходу на пенсію – учителька української мови та літератури школи № 102 м. Києва.

Ще студенткою почала друкуватися в українських газетах, журналах й альманахах. Перша збірка поезій – «Полум'я троянди» (1962). Для її літературного стилю характерні ліричність, доступність, ігрова форма, жанрова різноманітність. Художня творчість Г. стала педагогічним інструментом, оскільки вона говорила з дітьми їхньою мовою, зацікавлюючи їх і формуючи основи духовного та інтелектуального розвитку. Такі збірки, як «Куди біжить струмок» (1967) і «Лісові сни» (1974), не лише емоційно впливають на дитину, а й розвивають мовну креативність, уяву й чуттєве сприйняття світу. Усі видання доповнено чудовими ілюстраціями українських художників.

Провадила науково-методичну діяльність, укладаючи підручники для початкових класів, які вирізняються інтеграцією елементів гри, віршів і загадок, що активізує пізнавальні можливості дітей. Створила «Українську азбуку» (1990) як навчальний посібник з урахуванням потреб молодших школярів, що має на меті не лише навчити їх читати, а й розвинути уяву й креативність, спирається на принцип асоціативного розпізнавання літер за допомогою графічних символів. Наприклад, буква «і» представлена як свічка з ясним вогником, що допомагає дітям запам'ятовувати літери через візуальні образи та асоціації. Цей підхід ґрунтується на природному прагненні дітей до гри й творчості, тому особливо ефективний у початковій освіті. Книга «Безпека малят» (2001) учить дітей правил безпеки: переходити дорогу, діяти під час пожежі, відпочивати на водоймах влітку та уникати небезпеки на крижаному ставку взимку, містить поради щодо безпечної поведінки при зустрічі з незнайомцями. У 2001–02 рр. створила трилогію для дошкільнят, до якої входять «Абетка», «Букварик-дошколярик» і «Математика». Художні твори Г. використовують у сучасних підручниках для молодших школярів.

Тв.: Абетка. Букварик. Математика для дошкільнят / худож.: С. Жукова, О. Гапей. Київ : Казка, 2004. 216 с.; Безпека малят : вірші / худож. С. Сизоненко. Київ : АСТ-прес-ДІКСІ, 2001. 64 с.; Букварик-веселик / худож. С. Лопухова. Київ : Веселка, 1990. 82 с.; Букварик-дошколярик / худож. О. Гапей. Київ : АСТ-прес-ДІКСІ, 2001. 80 с.; Українська азбука : комплект кольор. листівок / худож. С. Підопригоріна. Київ, 1990.

Літ.: Бондаренко В. Науково-пошукові експедиції Педагогічного музею. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: http://pmu.in.ua/actual-info/ekspedicii_pmu/; Гринько Варвара Пилипівна : біографія, твори. *УкрЛіб : б-ка укр. літ.* : вебсайт. URL: https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=26057.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/5d2uzmeb

ГРИНЬКО ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ *(Hrynko Hryhorii Fedorovych)* [30.11.1890, с. Штепівка Сумської обл. – 15.03.1938, м. Москва, РФ] – державний та освітній діяч, теоретик й організатор системи народної освіти.

Середню освіту здобував у гімназії, вищу – у Московському та Харківському університетах (1909–13). У 1917–19 рр. працював учителем Харківської єврейської гімназії. 1920–22 рр. – нарком освіти УСРР. З однодумцями з Народного комісаріату освіти УСРР (Я. Ряппо, О. Попов) розробив і запровадив систему освіти, відповідно до якої для дітей віком до 15 років створювалася єдина система соціального виховання. Виходив із соціально-економічних умов та потреб України, а також того складного становища дітей (бездоглядність, безпритульність тощо), у якому вони опинилися через ведення на території України активних воєнних дій. У процесі розроблення нової системи освіти Г. використовував світовий педагогічний досвід. Був прихильником «американської» моделі освіти, яка в той час базувалася на матеріалістичному концептуальному підході й ідеях прагматизму. Відкидав загальноосвітню спрямованість освіти та обстоював суто професійну. Г. здійснював практичні заходи щодо втілення в життя положення про навчання рідною мовою в школах України. Сприяв заснуванню й виданню української періодики. Будівництво Наркомосом УСРР на чолі з Г. власної системи освіти спричинило численні теоретичні дискусії на цю тему з керівництвом Наркомосу РСФРР і критику партійних структур. У листопаді 1922 р. Г. звільнили з посади наркома. Він відстоював територіальну окремішність України, здійснював відповідну реформу освіти, хоча й у руслі комуністичного виховання як складника більшовицької моделі суспільства. У 1923–25 рр. Г. очолював Київський губвиконком. Згодом перейшов на роботу до Держплану УСРР. 1926 р. він переїхав до Москви, де обіймав керівні посади в уряді СРСР. Ідеї Г. стосовно перспектив розвитку української культури були суперечливими: він догоджав російським більшовикам, чиїх ідей насправді не поділяв, і водночас намагався обстоювати власні погляди щодо поступу освіти. Наприкінці 30-х років Г. заарештували, інкримінувавши шпигунство та заколот із метою вбивства Сталіна, і розстріляли (1938). У березні 1959 р. його реабілітовано.

Погляди Г. щодо розвитку української освітньої галузі представлені в його статтях «Ідея трудового виховання в світлі соціалістичного світогляду» (1919), «Соціальне виховання дітей» (1921), «Наш шлях на Захід» (1923) та ін.; доповідях «Головні завдання радянського будівництва в галузі освіти» (1920); збірнику «Нариси радянської освітньої політики» (1923).

Тв.: Григорій Гринько. Олександр Шумський : статті, промови, документи / НАПН України, Пед. музей України ; уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. Київ, 2015. 171 с.; Гринько Г. Ф. Соціяльне виховання дітей. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)* : хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. Київ : Науковий світ, 2003. С. 281–296.

Літ.: Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.* Серія 6, Історичні науки : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. Вип. 1. С. 241–250; Кокін С. А. Гринько Григорій Федорович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-31671; Самоплавська Т. О. Гринько Григорій Федорович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 143; Самоплавська Т. О. Гринько Григорій Федорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 31–36.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/ycytx3n9

ГРИЦАК ЄВГЕН МИХАЙЛОВИЧ *(Hrytsak Yevhen Mykhailovych)* [05.01.1890, с. Пиратин Львівської обл. – 23.10.1944, табір для переселенців Оремлаз, Словаччина] – педагог, мовознавець, публіцист, доктор філософії (1913).

Закінчив Тернопільську українську гімназію (1908), Львівський (1912) і Краківський (1913) університети. Працював бібліотекарем товариства «Академічна громада» (Львів, 1909–10); учителем української гімназії (Перемишль, 1913–14; 1923–39; Миргород, 1915–17). Під час Першої світової війни (1915) російська окупаційна влада заарештувала його й вивезла до Києва. Член Термінологічної комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1918), секретар Українських підготовчих до університету курсів (Київ, 1918); учитель 2-ї української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства (Київ, 1920); директор гімназії (с. Могильне Кіровоградської обл., 1920–22). У 1940–44 рр. – професор Ярославської української гімназії (Польща). Перед наступом радянських військ виїхав до Словаччини, де в таборі для переселенців Оремлаз його заарештували радянські партизани. Зник за нез'ясованих обставин. За однією з версій, його застрелив місцевий партизан-комуніст. Місце поховання невідоме.

Автор мовознавчих і літературознавчих праць, дослідник історії Перемишля та Надсяння. Разом із К. Кисілевським підготував двочастинний «Українсько-польський і польсько-український словник» (Львів, 1930–31). Окрім української й польської, володів класичними мовами, а також німецькою. Серед праць педагогічної тематики: «Під червоною владою. Шкільна справа на

радянській Україні» (Перемишль, 1923), «Матеріали до анкети на тему “Що читає українська шкільна молодь, та що їй подобається?”» («Книжка», 1923, № 4–5), «Українська мова в сучасній школі» («Рідна мова», 1934, № 2), «Великий педагог і громадянин: у 25-річчя смерти Г. Цеглинського» (Львів, 1936), «Дитина в українських народних повір’ях і в народному лічництві: На основі дослідів народного побуту в селі Могильна повіту Гайсин на Поділлі і в деяких околицях Галичини» («Неопалима купина», 1995, № 3–4) та ін. У праці «З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922)» (Львів, 1923) подав історію видання українських шкільних підручників у зазначений період.

Тв.: Вибрані українознавчі праці / ред. М. Лесів. Перемишль, 2002. 543 с.; Голоси преси про українську Державну Гімназію в Перемишлі за шкільний рік 1937–8. Перемишль : друк. НТШ у Львові, 1938. 24 с. URL: https://cutt.ly/Hwgyx0J9; Перегляд головних зразків відмін і речень української мови. Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1944. 32 с. URL: https://cutt.ly/Zwgycy31; Під червоною владою. Шкільна справа на радянській Україні. Перемишль : накладом філ. «Учительської Громади», 1923. 71 с. URL: https://cutt.ly/pwgyxSeC.

Літ.: Грицак Євген Михайлович. *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)* : матеріали до біобібліогр. слов. / авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017. С. 112. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002146; Євген Грицак (1890–1944). Український педагог, мовознавець, публіцист : до 130-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://pmu.in.ua/mc-events/євген-грицак-130-років/?mc_id=110.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/52yj9kmw

ГРИЦЕНКО МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ *(Hrytsenko Mykhailo Semenovych)* [7.11.1907, с. Великі Сорочинці Полтавської обл. – 23.01.1992, м. Київ] – педагог, учений, громадський діяч, доктор педагогічних наук (1971), професор (1971). Учасник Другої світової війни.

Закінчив семирічну трудову школу (1923), Велико-Сорочинський педагогічний технікум (1928), екстерном Київський інститут народної освіти (1930), аспірантуру Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Працював у Харківському індустріальному технікумі: учителем (1928–30); заступником директора з навчальної роботи (1930–31). У 1931–33 рр. – співробітник Наркомосу УСРР (м. Харків), у 1933–41 рр. – заступник директора, завідувач кафедри педагогіки та психології Запорізького педагогічного інституту; у 1941–43 рр. – перебував на освітній роботі в Таджикистані, Киргизстані. У 1946–83 рр. працював у закладах освіти м. Одеси: 1946–49 рр. – завідувач кафедри педагогіки Одеського державного університету; 1949–56 рр. – директор, завідувач кафедри педагогіки та психології Одеського

педагогічного інституту іноземних мов; 1956–83 рр. – доцент, професор кафедри педагогіки і психології Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського. Від 1983 р. – старший науковий співробітник, професор-консультант Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (м. Київ).

Автор 108 публікацій з історії школи в Україні, історії педагогіки, навчальних посібників з історії педагогіки для педагогічних закладів освіти України. Низку праць присвятив життю та діяльності видатних педагогів минулого. Увів до наукового обігу велику кількість документальних матеріалів. Досліджував питання історії української школи й педагогіки на марксистсько-ленінських методологічних засадах. Г. був відповідальним редактором та автором більшості розділів навчального посібника «Історія педагогіки» (1973). Вів активну громадську роботу. В Одесі 1960 р. він очолював міське відділення Педагогічного товариства, у 70–80-х рр. – кілька ветеранських організацій. Був відзначений військовими нагородами, педагогічними медалями, зокрема К. Ушинського.

Тв.: Історія педагогіки : навч. посіб. для пед. ін-тів / за ред. М. С. Гриценка. Київ : Вища шк., 1973. 447 с.; Костянтин Дмитрович Ушинський, 1824–1871. Життя і діяльність в портретах, ілюстраціях і документах / упоряд. М. С. Гриценко. Київ : Вища шк., 1974. 122 с.; Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / за ред. С. А. Литвинова. Київ : Рад. шк., 1966. 260 с.; Розвиток радянської школи на Україні. Київ : Рад. шк., 1958. 71 с.

Літ.: Букач В. М. Гриценко Михайло Семенович. Педагог. *Науковці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського* : біогр. слов. / Букач В. М. Одеса, 2019. Вип. 1. С. 26–28. URL: https://tinyurl.com/bdzhst3j; Рудницька Т. До 110-річчя від дня народження Михайла Гриценка (1907–1992), українського педагога, фахівця з історії педагогіки. URL: https://tinyurl.com/6jukjkkh; Самоплавська Т. О. Гриценко Михайло Семенович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2006. Т. 6. URL: https://esu.com.ua/article-31770; Самоплавська Т. О. Гриценко Михайло Семенович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 481–484.

Лариса Березівська

Фото: http://surl.li/rergf

ГРИЩЕНКО МИКИТА МИНОВИЧ *(Hryshchenko Mykyta Mynovych)* [27.09.1900, с. Трушки Київської обл. – 17.11.1987, м. Київ] – педагог, науковець, організатор освіти, доктор педагогічних наук (1956), професор (1957), заслужений діяч науки УРСР (1969).

Г. мав потяг до вчительської професії й реалізував його 1920 р., ставши студентом Київських українських трирічних педагогічних курсів ім. Б. Грінченка. У 1923–26 рр. Г., не полишаючи педагогічної роботи, продовжив

освіту на юридичному факультеті Київського інституту народного господарства. Із 1926 р. працював директором школи, районним та окружним інспектором відділу трудових шкіл, у 1929 р. – директором Київського українського педагогічного технікуму. Через рік реорганізовано систему вищої освіти, замість інститутів народної освіти створено галузеві виші. Г. очолив Інститут соціального виховання, а згодом – Київський педагогічний інститут.

У воєнні роки Г. перебував в евакуації в казахському місті Кзил-Орда, де був викладачем Об'єднаного українського державного університету. Читав лекції та провадив наукову роботу, писав кандидатську дисертацію, очолював міський відділ освіти. Досліджував проблеми історії розвитку школи й педагогіки України, педагогічну спадщину Т. Шевченка, К. Ушинського, І. Франка та ін.

У 1946 р. Г. захистив при Київському державному університеті кандидатську, а в 1955 р. – докторську дисертацію. Працював професором, завідувачем кафедри педагогіки (1957–75) Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Роки, коли Г. очолював Науково-дослідний інститут дефектології (НДІД, 1948–55) і Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР (1955–58), найбільш плідні в його творчому шляху. Під керівництвом Г. укладали навчальні плани й програми, посібники, методичні розробки для всіх типів спеціальних шкіл, вийшли друком підручники з української мови та літератури для дітей з особливими потребами. За час роботи в інституті педагогіки Г. видав фундаментальні дослідження з історії розвитку школи й освіти в Україні. Входив до складу редакційної колегії 5-томного видання «Сухомлинський В. О. Вибрані твори, 1976–77». Протягом 1950–55 рр. НДІД, під орудою Г., опублікував більш як 70 методичних посібників, що висвітлювали педагогічний досвід того часу. Упродовж науково-педагогічної діяльності (понад 50 р.) брав активну участь у розбудові системи народної освіти, велику увагу приділяв можливостям краєзнавчої роботи, досліджував історію розвитку шкільництва. Автор приблизно 150 праць про стан і проблеми освіти в Україні.

Тв.: Вчимося самостійно працювати. Київ, 1969. 93 с.; Дидактичні поради молодому викладачеві. Київ, 1973. 68 с.; Невпинно підносити якість спеціальних шкіл. Київ, 1950. 43 с.; Поліпшувати підготовку вчителя для загальноосвітньої школи в системі університетської освіти. *Вища педагогічна освіта* : республ. наук.-метод. зб. Київ : Рад. шк., 1965. Вип. 1. С. 25–34; Про деякі психолого-дидактичні вимоги до вузівської лекції / М. М. Грищенко, В. В. Літянський. *Вища і середня педагогічна освіта* : республік. наук.-метод. зб. Київ : Рад. шк. 1978. Вип. 10. С. 11–16.

Літ.: Бондаренко В. До 115-річчя від дня народження Грищенка Микити Миновича (1900–1987). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2015. URL: http://surl.li/qimih; Грищенко Микита Минович. *Вільна енциклопедія.* URL: http://surl.li/qplxf; Грищенко Микита Минович (1900–1987) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Покусовою О. С., Чалою Н. В. ;

наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: http://surl.li/qimeh; Дічек Н. П. Грищенко Микита Минович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 465–473.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/mpxa88nh

ГРІНЧЕНКО БОРИС ДМИТРОВИЧ *(Hrinchenko Borys Dmytrovych)* [(псевд. – Вартовий, Вільховський, Василь Чайченко, Перекотиполе та ін.) 09.12.1863, х. Вільховий Яр Харківської обл. – 06.05.1910, м. Оспедалетті, Італія] – письменник, педагог, літературознавець, лексикограф, етнограф, видавець, громадсько-культурний діяч.

Під час навчання в Харківському реальному училищі 1879 р. був заарештований за підозрою в поширенні нелегальної літератури, після звільнення виключений з училища без права здобуття освіти в будь-якому іншому навчальному закладі. Екстерном здав іспит на народного вчителя при Харківському університеті (1881). Учителював у селах Харківщини та Сумщини (1881–86), працював статистиком на Херсонщині (1886–87). Працюючи вчителем протягом 1887–93 рр. на Луганщині в однокласній земській школі с. Олексіївка, що знаходилась на території економії Х. Алчевської, незважаючи на заборону царським урядом викладати українською мовою в усіх навчальних закладах, таємно навчав учнів рідної грамоти, ознайомлював їх із національною літературою, історією та географією України. У 1894–99 рр. працював у Чернігівській губернській земській управі. На запрошення редакційної колегії журналу «Київська старовина» («Киевская старина») 1902 р. переїхав до Києва для підготовки до видання «Словаря української мови» (1907–09). Був членом київської Громади, очолював Всеукраїнську спілку вчителів і діячів народної освіти (1906) та київську «Просвіту» (1906–09). Помер в Італії, куди виїхав на лікування, похований у Києві на Байковому кладовищі.

В умовах асимілятивної політики царату виступав активним борцем за право існування української національної школи. Автор твору «На безпросвітному шляху: Про українську школу» (1905, 1907, 1912), який, бажаючи охопити якомога ширшу читацьку аудиторію, написав російською мовою. У ньому аналізуються погляди вітчизняних та іноземних педагогів щодо рідномовного навчання, наводяться факти з історії боротьби українців за національну школу й аргументовані докази непридатності російських підручників для навчання українських дітей. Проблемі національної школи

в Україні присвячені також праці «Народні вчителі і вкраїнська школа», «Якої нам треба школи» (обидві – 1906 р.) тощо. Внеском Г. у національне підручникотворення стали буквар «Українська граматка до науки читання й писання» (1907, 1917–18, 1921) та читанка «Рідне слово» (1912, 1917).

Вважаючи культурно-освітню роботу одним із головних засобів поліпшення життя народу, активно займався написанням, виданням і розповсюдженням україномовної науково-популярної та художньої літератури серед незаможних верств населення. Підневільне становище сільського вчителя, безрадісне життя дітей бідняків стали темою низки художніх творів Г.

Тв.: Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Київ, 2020. Кн. 1. 678 с.; Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Київ, 2017. Кн. 1–3; Зібрання творів. Народопросвітня спадщина. Київ, 2014–2015. Кн. 1–2; Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Київ, 2013. Кн. 1–2; Зібрання творів. Фольклористична спадщина. Київ, 2018. Кн. 1–2; На безпросвітному шляху. Про українську школу. *Педагогічний дискурс про реформування загальної середньої освіти в Україні (XX – початок XXI ст.)* : хрестоматія / Лариса Березівська ; НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2024. С. 24–33. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741965/.

Літ.: Антонець Н. Б. Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 437–448; Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910) – український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч : вірт. кн. виставка / підгот. Жигалюк А. В. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2023. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=37364; Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. С. В. Кирій, Н. О. Якобчук ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. URL: https://tinyurl.com/yc59kxz4; «Дякою нас тоді люди згадають» : до 155-ї річниці від дня народження українського прозаїка, поета, науковця Б. Грінченка. *Національна бібліотека України для дітей.* URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=5798; Зібрання Грінченкіани Музею книги і друкарства України та Київського університету імені Бориса Грінченка : каталог до 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка. Київ, 2013. 80 с.; Яременко В. Борис Грінченко – національної ідеї смолоскип. 2-ге вид., випр., допрац., доп. Київ, 2022. 400 с.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/4s5mnkjj

ГРІНЧЕНКО МАРІЯ МИКОЛАЇВНА *(Hrinchenko Mariia Mykolaivna)* [(псевд. і крипт. – М. Загірня, М. Чайченко, М. Доленко, П. З. Р-ой та ін.; дівоче прізвище – Гладиліна) 13.06.1863, м. Богодухів Харківської обл. – 15.07.1928, м. Київ] – педагогиня, письменниця, перекладачка та громадська діячка. Дружина Бориса, мати Насті Грінченків.

Закінчила Богодухівську земську прогімназію. Учителювала в народних школах на Богодухівщині (1881–84), Катеринославщині (1887–94, разом із чоловіком). 1894–1902 рр. жила з родиною в Чернігові, допомагала Б. Грінченкові у видавничій і фольклорній роботі, упорядкувала колекції гравюр і документів та бібліотеку Музею українських старожитностей В. Тарновського. Вела активну культурно-громадську діяльність, належала до нелегальної Чернігівської української громади, боролася за українську мову й українську школу. 1902 р. переїхала до Києва. Брала участь в укладанні «Словаря української мови» (т. 1–4, Київ, 1907–09). Працювала в газеті «Громадська думка» (згодом «Рада», 1906); секретарем журналу «Нова Громада». Одна із засновниць товариства «Просвіта», розробляла статут, працювала в його видавничій комісії. 1910–18 рр. продовжила видавничу діяльність Б. Грінченка. 1912 р. видала його читанку «Рідне слово». Брала активну участь в освітньому, науковому та культурному житті, у такий спосіб сприяючи процесові становлення української мови, культури й освіти.

Від 1919 р. – член Постійної комісії для складання словника живої української мови Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Подарувала ВУАН бібліотеку чоловіка, до якої створила 2-томний каталог. Останні роки свого життя Г. присвятила популяризації творів чоловіка, збереженню пам'яті про нього. У 1919–20 рр. Г. співпрацювала з Державним видавництвом України, яке випускало дитячий журнал рідною мовою «Весняні хвилі», брала участь у створенні «Шкільної бібліотеки». Готувала й редагувала повне зібрання творів Б. Грінченка у видавництві «Книгоспілка» (Харків). Вона присвятила колективу 1-ї української гімназії ім. Т. Шевченка переклад повісті «Без родини» Г. Мальйо, переклала оповідання Томпсона та багато інших, опублікувала спогади про І. Нечуя-Левицького (1924), М. Ковалевського (1925), І. Франка (не надруковані) і чернігівську Громаду (1928).

Авторка українських підручників, популярних брошур та книжок для народу з різних галузей знань, численних художніх перекладів. Обстоювала ідею національного відродження українського народу, рідномовного навчання.

Тв.: Колись і тепер. *Педагогічний дискурс про реформування загальної середньої освіти в Україні (XX – початок XXI ст.)* : хрестоматія / Лариса Березівська ; НАПН України, Від-ня

філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2024. С. 195–198. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741965/; Наша рідна мова. Перша читанка. Київ : ВСЕУВИТО, 1918. 79 с.; Наша рідна мова. Читанка друга. Черкаси ; Київ : Сіяч, 1918. 132 с.; Оповідання про дітей / попереказували Борис, Настя та Марія Грінченки. 2-ге вид. Київ, 1917. 116 с.; Рідне слово. Українська читанка : перша після Граматки кн. до читання / склали Б. та М. Грінченки. 2-ге вид. з дод. Київ : Криниця, 1917. 200 с.

Літ.: Грінченко Марія Миколаївна (1863–1928) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот.: Л. Д. Березівська, М. В. Лашко, Т. С. Павленко ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/ratzb76e; Железняк М. Г. Грінченко Марія Миколаївна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2006. Т. 6. URL: https://esu.com.ua/article-31904; Лашко М. Зміст науково-популярних книжок Марії Грінченко та їх значення для просвіти українського народу. *Scriptorium nostrum*. 2019. № 1. С. 46–56. URL: http://surl.li/lmxue; Лашко М. В. Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863–1928) : монографія / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 270 с.

Лариса Березівська

Фото: https://cutt.ly/AwoLpZJ6

ГРУНСЬКИЙ МИКОЛА КУЗЬМИЧ *(Hrunskyi Mykola Kuzmych)* [10.10.1872, м. Суми – 13.08.1951, м. Київ] – мовознавець, педагог, доктор філологічних наук (1940), заслужений діяч науки УРСР (1941).

Закінчив Сумську гімназію (1891) та історико-філологічний факультет Харківського університету (1896), де з 1900 р. працював приват-доцентом: читав курси історії слов'янських літератур, згодом – слов'янських мов і старослов'янської палеографії. З 1903 р. – у м. Тарту (Естонія) викладав у гімназії, потім обіймав посаду екстраординарного професора в університеті. У 1914 р. побачила світ його книга «Лекції з педагогіки», яка є сконцентрованим відображенням поглядів Г. на педагогіку та її завдання, а саме: ядро педагогіки становить учитель, головна роль якого – виховання в процесі навчання. Від 1915 р. до 1949 р. керував кафедрою російського мовознавства Київського університету, до останніх днів був професором цього університету, а у 1919–20 рр. – ректором. Одночасно від 1920 р. працював у мовознавчих комісіях Академії наук (АН) УРСР, упродовж 1930–50 рр. – старший науковий співробітник в Інституті мовознавства АН УРСР, де брав участь у підготовці українського правопису.

Один із небагатьох українських мовознавців, хто пережив радянський терор 1930-х рр. У 1941 р. не евакуювався на Схід, його праці виходили друком,

у часи німецької окупації він очолив правописну комісію відновлення «харківського» правопису (проти прийняття якого раніше виступав). Восени 1943 р. не виїхав на Захід, а залишився в Києві; йому поновили всі права.

Вивчав проблеми походження слов'янського письма, палеографії; мову найдавніших пам'яток, зокрема Київських глаголичних листків. Досліджував та видав «Слово о полку Ігоревім», переклав цей твір українською мовою (1931). Автор низки підручників і посібників зі старослов'янської, російської й української мов, лексикографії та методики викладання мови. Кілька праць Г. присвячені польській, чеській, болгарській, сербській мовам, а також науковій спадщині видатного українського лінгвіста й педагога О. Потебні. Окрім понад 200 публікацій зі слов'янського мовознавства, низку робіт Г. присвятив педагогічній проблематиці, зокрема доробку К. Ушинського та М. Пирогова.

Тв.: Вступ до слов'янського мовознавства : посіб. для філол. ф-тів ун-тів і ф-тів мови та літ. пед. ін-тів. Київ ; Львів : Рад. школа, 1946. 148 с.; Нариси з історії української мови / М. К. Грунський, П. К. Ковальов. Львів : Укр. вид-во, 1941. 355 с.; Основи нового українського правопису. Київ : Київ-Друк, 1929. 44 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9425; Правила українського правопису : (практ. порадник) ; Словник найнеобхідніших в діловодстві слів та виразів / Грунський М. К. та Сабалдир Г. О. Київ : Київ-Друк, 1925. 125 с.; Українська мова : фонетика, морфологія, синтакса, фразеологічний словник : порадник для самонавчання / Грунський М. К. та Сабалдир Г. О. 3-тє вид., випр. Київ : Час, 1927. 156 с.

Літ.: Вцілілий на мінному полі. *Zbruč* : інтернет-газета. Львів, 2017. URL: https://zbruc.eu/node/71667; Міхно О. 150 років від дня народження Миколи Грунського (1872–1951). *Освіта і сусп-во*. 2022. Жовт. – листоп. (№ 10/11). С. 14. (Педагогічний календар. Жовтень – листопад 2022. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734016/; Міхно О. Унесок Миколи Грунського в розробку методики підготовки педагогічної характеристики. *Феномен педагогічної характеристики учня: від Ушинського до Сухомлинського* : монографія / Олександр Міхно. Вінниця, 2020. С. 157–164. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724155/; Полюхович Т. До 145-річчя від дня народження Миколи Грунського (1872–1951), українського вченого-мовознавця, педагога. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: https://pmu.in.ua/nogroup/do-145-richchja-vid-dnja-narodzhennja-mikoli-gr/.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/bdhjth26

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ *(Hrushevskyi Mykhailo Serhiiovych)* [(псевд. – М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко, Хлопець) 29.09.1866, м. Хелм, Польща – 24.11.1934, м. Кисловодськ, РФ; похований у м. Києві] – історик, громадський і політичний діяч, письменник, організатор національної освіти та науки.

Закінчив 1-шу Тифліську класичну гімназію (1886). Вищу освіту здобув на історичному відділенні Київського університету (1886–90). 1894 р. захистив магістерську дисертацію та здобув ступінь магістра. За поданням В. Антоновича призначений на посаду ординарця професора Львівського університету (1894). Львівський період життя означився становленням Г. як дослідника історії українського народу (1898 р. опубліковано 1-й том монографії «Історія України-Руси»), викладача, національно-громадського діяча. Г. обстоював створення системи національної освіти, зокрема українських гімназій, українських кафедр, видання художньої літератури й підручників українською мовою. Повернувшись до Києва (1906), продовжив роботу над монографією (12-й том якої датовано 1932 р.), створював навчальні книжки з історії України для закладів вищої та середньої освіти, популярні видання для самоосвіти українців. 1915 р. за звинуваченням у симпатіях до Австрії Г. заарештовано й вислано до Симбірська під відкритий нагляд поліції. Лише після Лютневої революції Г. заочно обраний головою Української Центральної Ради, зміг повернутися до Києва (1917). Обґрунтував засади створення самостійної Української держави, серед яких чи не найвагомішою вважав організацію національної системи освіти й розвиток духовності («Культура краси і культура життя», 1917). З 1919 р. вимушено жив на еміграції в Чехословаччині. Попри суперечливі стосунки з радянською владою 1924 р. повернувся до України. Після обрання 1923 р. академіком Всеукраїнської академії наук керував секцією історії освіти України історичного відділу. 1929 р. Г. обрали академіком Академії наук СРСР. Проте невдовзі зазнав арештів і допитів як керівник так званого Українського націоналістичного центру. Г. звільнили й залишили жити, фактично ув'язнивши в Москві, де перебував під постійним наглядом Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. Помер 1934 р. під час лікування в м. Кисловодськ (РФ). Перевезений до Києва та похований на Байковому кладовищі.

Наукова спадщина Г. налічує понад 2 000 праць, серед яких 180 – монографії з різних галузей суспільних наук (історія, літературознавство, фольклористика, соціологія, педагогіка). У низці статей (1909–12) закликав українців здобувати й відстоювати право на навчання в народних школах

українською мовою, агітував за поширення рідномовної видавничої продукції, критикував русифікаторську політику імперської влади щодо освіти українців (збірка «Про українську мову і українську школу» та ін.).

Тв.: Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / уклад.: Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. Донецьк : БАО, 2008. 736 с.; Грушевський М. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. Київ : Варта, 1993. 256 с.; Грушевський М. Про старі часи на Україні : коротка історія України (для першого початку). Київ : Обереги, 1991. 104 с.; Грушевський М. Про українську мову і українську школу. 2-ге вид. Київ : Веселка, 1991. 46 с. URL: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/item/0000016; Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Знання, 1991. 240 с. URL: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/item/0000002.

Літ.: Великі українці. Михайло Грушевський : до 150-річчя від дня народж. М. С. Грушевського : бібліогр. покажч. / Сум. держ. ун-т, Бібліотека, Інформ.-бібліогр. від. ; уклад. В. О. Шарко. Суми, 2016. 51 с. URL: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/item/0002648; Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2004. Т. 2. С. 232–235. URL: http://resource.history.org.ua/item/0001740; Герасименко С. Ю. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894–1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2012. 21 с.; Дічек Н. П. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія освіти* / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2021. С. 182–183; Дічек Н. П. Грушевський Михайло Сергійович (1866–1935). *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 6–14; Тагліна Ю. С. Михайло Грушевський. Харків : Фоліо, 2018. 120, [5] с. : іл. (Знамениті українці).

Лариса Березівська

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/index_13_9.pdf

ГУБКО ОЛЕКСІЙ ТИМОФІЙОВИЧ *(Gubko Oleksiy Tymofiyovych)* [08.11.1928, ст. Партизани Херсонської обл. – 22.05.2013, м. Київ] – науковець, психолог, педагог, журналіст.

Навчався в різних школах, відчув на собі всі жахи німецької окупації. У 1948 р. вступив до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, закінчив відділення психології філософського факультету (1948–53) та аспірантуру при кафедрі психології цього закладу (1956). Учень О. Раєвського й Г. Костюка, захистив кандидатську дисертацію «Індивідуальні особливості асоціацій, зумовлені співвідношенням сигнальних систем» (1960). Працював у головній редакції Української радянської енциклопедії (1959–61). Від 1961 р. і до кінця життя його діяльність пов’язана з Інститутом психології

НАПН України: обіймав посади старшого, провідного наукового співробітника; викладав у закладах вищої освіти м. Києва.

Вивчав питання типу нервових систем, темпераменту, зоопсихології. Писав популяризаторські оповідання для дітей про живий світ, тварин («Медаль за вірність», 1964). Одним із перших після 1991 р. почав розробляти концепції національного виховання та козацької педагогіки, працював над фундаментальним виданням психології українського народу, друкував у періодичній пресі публіцистичні нариси про видатних постатей педагогічної та психологічної думки. Г. брав активну участь у розробці української психологічної термінології, у підготовці статей до словників й енциклопедій. Його доробок становить понад 200 наукових і художньо-публіцистичних творів. Частина праць залишилася в рукописах.

Тв.: Основи національного виховання. Концептуальні положення (Частина 1) / [Ю. Д. Руденко, М. Г. Стельмахович, О. Т. Губко та ін.]. Київ : Інформ.-видавн. центр «Київ», 1993. 151 с.; Психологія українського народу : в 4 кн. К. 1. Психологічний склад праукраїнської народності. Київ : Задруга, 2003. 399 с.; Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. Київ : МАУП, 2007. 344 с.

Літ.: Олексій Тимофійович Губко : бібліогр. покажчик / упоряд. Айвазова Л. М. Київ : АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2008. 153 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/index_13_9.pdf; Плачинда С. Лицар правди і науки: (до 70-річчя українського вченого-психолога Олексія Губка). *Учитель*. 1998. № 11/12. С. 36–43.

Ольга Сухомлинська

Фото: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/innovators_6_1.png

ГУЗИК МИКОЛА ПЕТРОВИЧ *(Huzyk Mykola Petrovych)* [03.11.1941, с. Гірське Львівської обл. – 10.11.2021, м. Південне Одеської обл.] – фахівець у галузі теорії навчання та виховання, методики навчання хімії, кандидат педагогічних наук (2005), заслужений працівник освіти України (1994), член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (1995), народний учитель України (2010).

Закінчив хіміко-біологічний факультет Мелітопольського державного педагогічного інституту (1968). Працював заступником директора та учителем хімії в с. Байтали Одеської області (1968–70), заступником директора, директором середньої школи № 2 м. Ананьїв (1970–83), директором і вчителем хімії школи № 1 м. Південне (1983–1989), директором Авторської М. П. Гузика експериментальної спеціалізованої I–III ступенів школи-комплексу м. Південне (1988–2012).

Педагог-новатор, засновник та керівник першої в Україні авторської школи. Обґрунтував і реалізував у її діяльності особистісно орієнтовану систему навчання й виховання учнів, спрямовану на виявлення та якомога повніший розвиток природних задатків і здібностей кожного школяра. Суть комбінованої системи організації освітнього процесу полягає в наданні учневі можливості самостійно обирати для себе зміст, темп, рівень і власні стилі навчання. У школу-комплекс увійшли загальноосвітня школа, школа мистецтв, фізкультурно-спортивна школа й коледж, а також Центр духовно-християнського виховання та розвитку дитини, Центр розвитку дітей, яким притаманний соціальний тип природних задатків таланту, Центр розвитку дітей, яким притаманний ручний тип природних задатків таланту, Центр розвитку дітей, яким притаманний стратегічний тип природних ключових задатків таланту. За рейтинговою системою ЮНЕСКО школу внесено до переліку «Кращі школи Європи» (1994), вона також увійшла до реєстру найкращих шкіл України (2006).

Тв.: Педагогічна система М. П. Гузика. *Директор школи*. 2010. № 25. С. 3–6; Підхід до визначення змісту базових ключових компетентностей учня в авторській школі. *Наука і освіта*. 2012. № 1. С. 169–172; Профільне навчання: як організувати, не зруйнувавши школу : метод. посібник у 2-х ч. Київ, 2005. Ч. 1. 112 с. ; Ч. 2. 128 с.; Філософсько-світоглядні основи педагогічної системи М. П. Гузика та особливості його авторської дидактики у спектрі можливостей. *Директор школи, ліцею, гімназії.* 2009. № 2. С. 26–34. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/innovators_6_3.pdf; Чому в авторській школі М. П. Гузика немає неуспішних дітей і учнів із поганою поведінкою? *Управління школою*. 2015 № 16/18. С. 41–72.

Літ.: Гузик Микола Петрович. *Науковці України – еліта держави*. Київ, 2010. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued&id=35; Гузик Микола Петрович. *Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки (біографічний довідник)*. Київ, 2017. С. 127; Гузик Микола Петрович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги-новатори в Україні» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. О. В. Карпенко. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. URL: https://tinyurl.com/mryfbe47; Мальований Ю. І. Гузик Микола Петрович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-24527; Онищук Л. Управління експериментальною авторською (М. П. Гузика) спеціалізованою школою-комплексом № 3 м. Южного Одеської області. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2002. № 2. С. 243–250.

Наталія Антонець

Д

Фото: https://nizhyn.city/upload/article/o_1e4li5ddaandgj47pt1q0q5v83j.jpg

ДАДЕНКОВ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ *(Dadenkov Mykola Fedorovych)* [15.04.1885, м. Кіров, РФ – 19.01.1955, м. Київ] – фахівець із теорії та історії педагогіки, доктор педагогічних наук, професор (1927).

Після закінчення навчання у Вятській гімназії разом із родиною переїхав до Чернігівської губернії. Усе подальше життя Д. було пов'язане з Україною. Закінчив відділення слов'яно-російської філології Історико-філологічного інституту князя Безбородька в м. Ніжин (1905–10). Викладав російську мову та літературу в Лубенській учительській семінарії (1910–12), педагогіку – у Київському Фребелівському інституті (1912–16), обіймав посаду директора гімназії в м. Радомишль (1916–19), читав курс лекцій із педагогіки на Київських вищих педагогічних курсах ім. М. Пирогова (1920–27), керував кафедрою педагогіки в Ніжинському інституті соціального виховання (1928–41). Під час фашистської окупації України викладав у Кутаїському педагогічному інституті (Грузія), після звільнення столиці України повернувся до Києва, де з 1944 р. завідував відділом історії педагогіки Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) і водночас очолював кафедру педагогіки Київського державного педагогічного інституту.

На початку наукової діяльності досліджував педагогічні течії Німеччини, займався розробкою методики навчання малювання в початковій школі. З 1938 р. співпрацював з УНДІПом, де в той час готувався до видання перший в Україні ґрунтовний підручник із педагогіки для вищих педагогічних закладів. Для цього підручника, що вийшов у 1940 р., написав два розділи: «Зміст навчальної роботи в середній школі» та «Естетичне виховання». У 1947 р. побачив світ підручник Д. для вищих педагогічних закладів «Історія педагогіки», який став першим в Україні виданням із цієї проблеми за радянської доби. Зміст підручника свідчить про енциклопедичні знання автора з історії освіти та про його намагання дотримуватися об'єктивної істини. Важливим здобутком видання є розділи й параграфи про розвиток школи в Україні («Народна освіта на Україні в XVIII ст.», «Стан школи і освіти в другій половині XIX ст. в Західній Україні», «Школа Закарпатської України в другій половині XIX ст.»), а також окремі параграфи, де висвітлено педагогічні ідеї видатних діячів українського народу – Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка. Таке виокремлення української педагогіки в епоху сталінізму, коли панувала ідеологія єдиного «радянського

народу» і влада не підтримувала звернення до національної самобутності українства, було сміливим кроком ученого. Незважаючи на те, що Д. також дотримувався ідеологічних вимог свого часу, він не уникнув звинувачень у недостатньому цитуванні класиків марксизму-ленінізму, націоналістичній спрямованості, обмеженій ідеологічній насиченості тексту. У повоєнний час Д. також досліджував педагогічні погляди Я. Коменського, К. Ушинського, висвітлював діяльність Київської та Луцької братських шкіл тощо.

Тв.: Зміст навчальної роботи в середній школі. Естетичне виховання. *Педагогіка* / за ред. С. Чавдарова. Київ, 1940; Історія педагогіки. Київ; Харків, 1947. 324 с.; К. Д. Ушинський. Київ, 1945. 29 с. (у співавт. з С. Чавдаровим); Я. А. Коменський і визвольна боротьба українського народу в XVII віці. *Рад. школа*. 1946. № 3. С. 30–34.

Літ.: Бондарчук О. Життєвий і творчий шлях професора М. Ф. Даденкова. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 37–40; Внесок М. Ф. Даденкова (1885–1955) в історико-педагогічну науку : (до 140-річчя від дня народж. укр. педагога, проф., викладача Фребелів. жіноч. пед. ін-ту та Вищ. пед. курсів у Києві, зав. каф. педагогіки Ніжин., Київ. та Кутаїс. пед. ін-тів, зав. від. історії педагогіки УНДІП) : вірт. кн. виставка / підгот. Мелещенко Л. М. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2025. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=42608; Дічек Н. П. Даденков Микола Федорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2. С. 257–266; Петренко О. Вчимося малювати – поради сторічної давності. URL: https://tinyurl.com/enkwvbb2; Полюхович Т. До 130-річчя Даденкова Миколи Федоровича. *Педагогічний музей України* : [офіц. сайт]. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/dadenkov_130_rokiv/.

Наталія Антонець

Фото: https://kpi.ua/files/images/demetc.jpg

ДЕ-МЕТЦ ГЕОРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ *(De-Metts Heorhii Heorhiiovych)* [21.05.1861, м. Одеса – 09.03.1947, м. Київ] – фахівець у галузі фізики та методики викладання фізики, доктор фізики (1891), професор (1891).

Закінчив Олександрівську гімназію в Миколаєві із золотою медаллю (1881) та математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі (1885). Був залишений в університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання. Після стажування у Страсбурзькому університеті та захисту магістерської дисертації (1888) читав курси з фізики в Новоросійському університеті. З 1892 р. викладав на кафедрі фізики Київського університету Св. Володимира, де заснував музей фізичних приладів. З 1896 р. працював у комітеті зі створення Київського політехнічного інституту (КПІ), при цьому, намагаючись якнайкраще використати досвід університетів Західної

Європи, суттєво вплинув на проєкт приміщень фізичної лабораторії та великої фізичної аудиторії. З 1898 р. обіймав посаду професора кафедри фізики КПІ (зі збереженням посади в Університеті Св. Володимира). Завдяки зусиллям Д. в КПІ було створено музей фізичної лабораторії, у якому в 1903 р. налічувалося 1046 експонатів. Водночас із 1906 р. очолював комісію з організації Зразкового фізичного кабінету при Педагогічному музеї. Протягом 1915–17 рр. – декан фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира, у 1917 р. тимчасово виконував обов'язки ректора. Брав участь у створенні Української академії наук (1918–19), де очолював Комісію з прикладної фізики. Обіймав посади ректора КПІ (1919), ректора Кубанського державного університету (1921), професора Київського інституту народної освіти (1921–28), Текстильного та Гірничо-геологічного інститутів (1928–35), завідувача кафедри фізики Київського педагогічного інституту (1934–41) і водночас у 1935–41 рр. очолював кафедру фізики в Київському хіміко-технологічному інституті.

Автор праць із різних розділів фізики, зокрема займався вивченням та застосуванням рентгенівських променів. У 1906–17 рр. редагував науково-популярний журнал «Фізичний огляд» («Физическое обозрение»). Узагальнивши передовий вітчизняний і закордонний досвід, у 1929 р. видав перший україномовний методичний посібник із викладання фізики в середній школі під назвою «Загальна методика навчання фізики: теорія та практика викладання». Д. вважав, що під час вивчення фізики учні повинні спостерігати за природними явищами, отримувати знання про методи пізнання природи, проводити практичні роботи в лабораторії, формувати свій науковий світогляд. Відповідно до тогочасної організації навчальної діяльності в школі в посібнику детально аналізуються можливості «Дальтон-плану» у процесі вивчення фізики.

Тв.: Загальна методика навчання фізики: теорія та практика викладання. Київ, 1929. 301 с.

Літ.: Головко М. В. Розвиток вітчизняної дидактики фізики наприкінці XIX – на початку XX ст. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 3. С. 291–298. URL: http://lib.iitta.gov.ua/107189/; Гутник М. В. Професор Георгій Георгійович Де-Метц (1861–1947) : бібліографія. Харків, 2019. 36 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/270038817.pdf; Пасічник Ю. А. Георгій Георгійович Де-Метц: до 150-річчя з дня народження заслуженого професора фізики. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя.* Серія: Психолого-педагогічні науки. 2011. № 7. С. 181–185. URL: https://tinyurl.com/2dtfbjdw.

Наталія Антонець

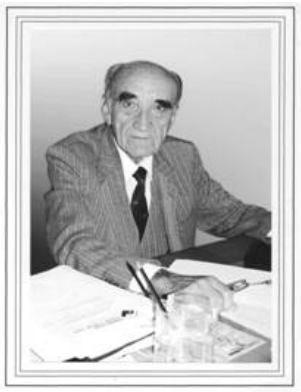

Фото: https://tinyurl.com/ytsxuvev

ДЕМИДЕНКО ВАСИЛЬ КУПРІЯНОВИЧ *(Demydenko Vasyl Kupriianovych)* [13.03.1929, смт. Ємільчине Житомирської обл. – 20.12.2004, м. Бердянськ] – фахівець у галузі педагогічної психології, доктор психологічних наук (1985), професор (1986), член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (1992).

Закінчив історичний факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка (1952). Працював у Миколаївському державному педагогічному інституті старшим викладачем (1955–57), завідувачем кафедри педагогіки та психології (1957–62), проректором (1962–66) і в Бердянському державному педагогічному інституті ректором (1966–81), завідувачем кафедри психології (1981–2004).

Досліджував проблеми психології навчання та виховання: закономірності засвоєння учнями наукових понять, зокрема доцільність використання в навчальному процесі алгоритмів й опорних конспектів; розвиток пізнавальних інтересів та їх основні види; психологічні особливості навчальної діяльності школярів та її мотивація; мовленнєвий розвиток особистості, місце слова в психічному розвитку учнів; різні аспекти морального виховання; проблеми розумового розвитку. Висвітлював питання психології здоров'я, статевого виховання учнів, профорієнтаційної роботи в школі, психологічної адаптації особистості до суспільних змін. Розробляв шляхи вдосконалення процесу формування професійної майстерності в студентів педагогічних закладів освіти, зокрема започаткував упровадження в систему підготовки майбутніх учителів театральної педагогіки. Низку своїх праць присвятив психологічному аналізу й поширенню спадщини відомих педагогів і психологів – Л. Виготського, К. Зіньківського, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Тв.: Демиденко В. К. Наукові праці / упорядник, наук. редактор К. О. Баханов. Донецьк, 2008. 559 с.; Деякі аспекти морального виховання: практ. матеріал для керівників, вихователів і вчителів. Київ, 1995. 40 с.; Навчання, виховання та розумовий розвиток. Бердянськ, 2002. 47 с.; Психологія вищої освіти : навч. посібник для магістрантів пед. ВНЗ. Бердянськ, 2003. 48 с.; Совість : навч.-метод. посіб. Київ, 2000. 86 с.

Літ.: Демиденко Василь Купріянович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник*. Київ : Фенікс, 2002. С. 124–125; Слово про вченого: Василь Купріянович Демиденко: до 75-річчя з дня народження / упорядкув. Т. М. Ткаченко [та ін.]. Бердянськ, 2004. 60 с.; Черезова І. Провідницькі ідеї В. К. Демиденка: погляд у майбутнє. *Наукові записки БДПУ*. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 2. С. 192–198. URL: https://tinyurl.com/4h5s9xv4.

Наталія Антонець

Фото: http://pmu.in.ua/nogroup/depolovych/

ДЕПОЛОВИЧ ЛІДІЯ ПЛАТОНІВНА *(Depolovych Lidiia Platonivna)* [27.11.1869, с. Ковчин Чернігівської обл. – 20.03.1943, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з методики початкової освіти, авторка букварів.

Закінчила Чернігівську жіночу гімназію (1893). Педагогічний шлях розпочала в с. Количівка на Чернігівщині, де вчителювала у 1893–1901 рр., а потім до 1908 р. була вчителькою Ковчинської земської школи. У 1909–26 рр. – у Чернігові: вчителька 5-ї Радянської школи, 18-ї Української школи ім. М. Коцюбинського. У 1920-х рр., маючи понад 30-річний педагогічний стаж, взялася за складання посібників для навчання грамоти, зосередившись на проблемах методики навчання в початковій школі. Працювала над методами навчання читання й письма, розвитку усного мовлення дітей, досліджувала питання вдосконалення майстерності вчителя. Створила авторський буквар «Нумо читати!» (1926), який був рекомендований як базовий підручник для початкової освіти, та його продовження – «Першу читанку» (1928).

Після переїзду до Києва в 1927 р. – на методичній роботі. Разом з О. Астрябом уклала «Математичний задачник» (1928). У співавторстві з О. Музиченком упродовж 1930–37 рр. підготувала кілька букварів, зокрема й у формі робітної (робочої) книжки (1930, 1931). Також створювала підручники для навчання дорослих. Її «Буквар для шкіл грамоти» видавали з 1936 р. до 1963 р. (8 видань). Однією з перших почала розробляти та запроваджувати в практику навчальні комплекси: підручник, методичний посібник для вчителя й робочий зошит для учня. Вершиною науково-методичної діяльності Д. став авторський буквар 1938 р. і відповідна методика «Як навчати грамоти за букварем Л. П. Деполович». Цей буквар до 1956 р. видавали 19 разів (загальний наклад – понад 12,5 мільйонів примірників). Повноколірне останнє видання (1956, наклад – 700 тисяч примірників) є своєрідним шедевром не тільки педагогічної, а й друкарської майстерності. Методика навчання читання та послідовність вивчення літер у букварі були настільки ефективними, що його адаптували для навчання незрячих дітей (1948). Букварна частина, розроблена Д., стала основою українського букваря, який видавали в Канаді від початку 1950-х до 1965 р. (10 видань).

У 1930–60-х рр. підручники Д. були одними з найпоширеніших в Україні. Їх тиражі сягали до 1 мільйона примірників на рік. За букварями Д. навчилося читати не одне покоління українських школярів. Під час нацистської окупації Києва вела щоденник, у якому розповідала про хаос у місті влітку – восени 1941 р. і перші дні окупації, трагедію Бабиного Яру, побутове життя киян.

Тв.: Буквар. Київ : Рад. школа, 1938. 96 с.; Те саме. Вид. 19-те. Київ : Рад. школа, 1956. 96 с.; Математичний задачник. Перший рік навчання в міській трудшколі / Л. Деполович та Ол. Астряб. Харків ; Київ : Держвидав України, 1928. 184 с.; Нумо читати! : буквар. Харків : Держвидав України, 1926. 48 с.; Перша читанка. Харків : Держвидав України, 1928. 98 с.; Робітна книжка для першого року навчання : (буквар) / склали: Деполович Л. П., Музиченко О. Ф., Музиченко Ю. О. Харків : Рад. школа, 1931. 56 с.

Літ.: Деполович Лідія Платонівна (1869–1943) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. Олександр Міхно ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2019. URL: https://tinyurl.com/yc4cys4j; Лідія Платонівна Деполович (1869–1943) : біографія, щоденник. записи, фот. / упоряд.: С. Спутай, Н. Халімон ; наук. ред. О. Коваленко. Київ : Логос, 2019. 116 с. URL: https://pmu.in.ua/nogroup/depolovych/#; Рудницька Т. До 150-річчя від дня народження Лідії Деполович (1869–1943), української педагогині, фахівчині з методики початкової освіти. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/nogroup/depolovych/.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/4wUs6nbv

ДЗЕВЕРІН ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ *(Dzeverin Oleksandr Hryhorovych)* [28.08.1908, с. Сулимівка Київської обл. – 05.10.1978, м. Київ] – педагог, історик освіти.

Закінчив Пирятинські вищі педагогічні курси (1927). Працював учителем історії та географії семирічних трудових шкіл м. Біловодськ (1927–29) і м. Яготин (1929–31), директором семирічної школи й викладачем історії в Харкові (1931–32). Аспірант Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП; Харків, 1932–35), науковий співробітник УНДІПу й одночасно викладач історії педагогіки в Харківському педагогічному інституті (1935–37). Завідувач кафедри педагогіки у Львівському університеті (1940). З 1946 р. – у Києві: науковий співробітник (1946–55), завідувач відділу історії педагогіки (1955–78) Науково-дослідного інституту педагогіки. Крім історії педагогіки, досліджував питання продуктивної праці учнів старших класів середньої школи, теоретично обґрунтовував запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі.

Перша наукова публікація Д. датована 1932 р., коли в СРСР відбувся форсований наступ на гуманітарну сферу й розпочалося реформування освіти та педагогічної науки за радянськими канонами, а історія педагогіки мала дати теоретичне обґрунтування радянської моделі освіти. Упродовж творчого шляху

педагогічний світогляд ученого еволюціонував від висвітлення ролі комуністичної партії в розвитку педагогічної науки та шкільництва (1930–50-ті рр.) до вивчення історії української освіти й педагогічної думки: дослідження педагогічної спадщини Т. Лубенця, І. Франка, Г. Сковороди, Х. Алчевської (друга половина 1950-х – 1970-ті рр.) та видання п'ятитомника праць В. Сухомлинського (Київ, 1976–77), у якому Д. був головою редакційної колегії.

Тв.: Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / редкол.: О. Г. Дзеверін (відп. ред.), В. З. Смаль, І. А. Табачников. Київ : Вища шк., 1972. 246 с. URL: https://tinyurl.com/4pcks8h3; Т. Г. Лубенець – видатний послідовник К. Д. Ушинського на Україні. *Рад. школа*. 1959. № 12. С. 66–72; Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / упоряд., вступ. ст. і прим. О. Г. Дзеверіна. Київ : Рад. школа, 1960. 299 с.

Літ.: Міхно О. Олександр Григорович Дзеверін (1908–1978): штрихи до наукового портрета. *Наук.-пед. студії.* 2020. Вип. 4. С. 33–44. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-33-44; Олександр Григорович Дзеверін (1908–1978) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. Олександр Міхно ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/yc2ytwdd.

Олександр Міхно

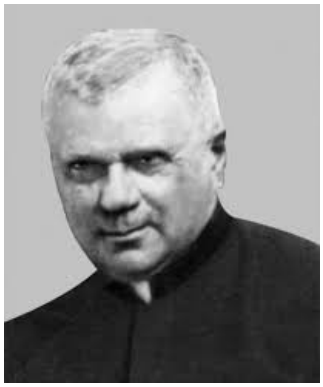

Фото: https://esu.com.ua/article-24098

ДЗЕРОВИЧ ЮЛІАН-КОРНИЛО ІГНАТОВИЧ *(Dzerovych Yulian-Kornylo Ihnatovych)* [03.01.1871, с. Смільне Львівської обл. – 08.04.1943, м. Відень, похований у Львові] – церковний та освітньо-культурний діяч, педагог.

Закінчив Львівську гімназію (1889). Богословську освіту здобув у Греко-католицькій духовній семінарії та на теологічному факультеті Львівського університету (1889–93). 1895 р. висвячений на священника й призначений душпастирем у Миколаєві на Львівщині. Викладав у жіночій школі в Бродах (1897–1907), гімназіях у Бережанах (1904–07) та Стрию (1908–18), учительській чоловічій семінарії у Львові (1913–18). Викладач і директор 3-ї державної учительської семінарії (1919–31). Професор Львівської греко-католицької духовної семінарії (від 1930 р.), заступник голови товариства «Рідна школа», голова товариства «Просвіта» (від 1939 р.). Один із організаторів 1-го українського педагогічного конгресу у Львові (1935).

Автор навчального посібника «Педагогіка» (1937), де викладено основні ідеї його педагогічної системи: наближення виховання та навчання до життя (активна й творча школа), індивідуальний розвиток дитини, соціальне та

релігійне виховання молоді, дисципліна як основний засіб виховання волі й характеру, вирішальна роль матері в моральному вихованні дитини. Наскрізний принцип виховання в педагогічній системі Д. – християнський гуманізм. Обстоював необхідність узгодження зусиль держави (суспільне виховання), сім'ї (індивідуальне виховання) і церкви (морально-релігійне виховання) для успішного виховання молоді. Важливого значення надавав фізичному вихованню – удосконаленню тіла різноманітними способами й засобами, яке називав плеканням. Запорукою ефективності виховання вважав вивчення дитини: особливостей її віку, характеру, темпераменту, ціннісних орієнтацій, врахування умов її життя, здібностей, життєвих планів, виявлення причин певної поведінки та вчинків тощо.

Виділив чинники українського національного виховання: нація, національна ідея, національно-духовні почуття, національна пам'ять і національна гідність, громадське життя та почуття національного. Основними засобами національного виховання називав рідну мову, історію, мистецтво, які сприяють формуванню національної гідності. Був ініціатором поширення освіти серед дорослого населення, провадив доброчинну діяльність, спрямовану на створення умов для навчання дітей із малозабезпечених сімей. Автор рецензії на працю І. Филипчака «За вчительським хлібом» (1932).

Тв.: Катихизи : для 1 і 2 кл. вселюдних шк. Львів : Накладом Греко-Катол. Богосл. Акад., 1938. 226 с. URL: https://tinyurl.com/3v5mb8p9; Педагогіка. Львів : Накладом Греко-Катол. Богосл. Акад., 1937. 240 с.; Праця І. Филипчака «За вчительським хлібом». *Дзвони.* 1932. Ч. 1. С. 750–753; Християнське релігійно-моральне виховання молоді : (у скор.). *Перший Український Педагогічний Конгрес, 1935*. Львів, 1938. С. 195–197. URL: https://tinyurl.com/mr2e8sp4; Як у світі жити, або Правила доброго виховання. Тернопіль, 1905. 180 с.

Літ.: Дзерович Юліян (1871–1943). Педагог, церковний і освітньо-культурний діяч : до 150-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/4k6sfhhz; Купчик Л. Видатний творець педагогічної думки. Отець Юліян Дзерович. *Дороговкази для українців.* Жовква, 2013. С. 129–138. URL: http://www.lida.kupchyk.lviv.ua/3/dorogovkazy.pdf; Пастушенко Н. М. Дзерович Юліан-Корнило Ігнатович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2007. URL: https://esu.com.ua/article-24098.

Олександр Міхно

Фото: Охтирський краєзнавчий музей

ДОВГОПОЛЮК МАТВІЙ ЛУКИЧ *(Dovhopoliuk Matvii Lukych)* [1893, м. Погребище Вінницької обл. – 28.02.1944, радянський концтабір поблизу м. Рибінськ Ярославської обл., РФ] – педагог, літератор, агроном.

Закінчив сільськогосподарську школу в с. Махаринці на Вінниччині (1911). Від 1913 р. – у м. Охтирка Сумської обл.: помічник головного агронома повіту, заступник голови, завідувач підвідділу професійної освіти, від 1921 р. – голова повітового відділу народної освіти. У 1921–22 рр. – редактор педагогічного журналу «Трудова освіта» (вийшло 23 номери), де публікував статті з питань освіти та виховання під власним ім'ям і під літературним псевдонімом «Толь Хуртовина». Один із засновників Охтирського краєзнавчого музею (1921). Разом із Б. Антоненком-Давидовичем та І. Багряним організував філію літературної організації «Плуг», був її головою.

У 1923–33 рр. очолював Охтирське дитяче містечко (з 1927 р. ім. М. Скрипника), організоване на місці чоловічого Свято-Троїцького монастиря, від якого успадкувало велике господарство: 120 гектарів орної землі, сади площею 50–70 га, корови, коні, свині, луки з покосами, пасіка, електростанція, олійниця, водяний і механічний млини, сушарня для фруктів, кузня, столярна, слюсарна, швейна майстерні; діяли медичний кабінет, пральня, бібліотека та клуб. Завдяки агрономічному фаху й адміністративно-педагогічному хисту Д. налагодив життєдіяльність закладу, визначивши трудове виховання провідною організаційною ланкою. Багатогалузеве господарство доглядали вихованці (на кінець 1923 р. в містечку виховували понад тисячу дітей). Розподіляли роботи, враховуючи вміння та можливості дітей, їхні вікові, індивідуальні, статеві особливості. Діяла низка стимулів і заохочень для вихованців: трудові книжки, кольорові картки за відмінне навчання, зразкову поведінку, сумлінну працю, за які в містечковій крамниці можна було придбати зошити, олівці, печиво, солодощі тощо. Освітній процес було організовано за навчальними програмами, що надходили з управління народної освіти м. Харкова. Велику увагу приділяли дитячому самоврядуванню та позакласній роботі (працювали гуртки: літературний, художній, драматичний, краєзнавчий, хореографічний, спортивний, хорового співу, духових інструментів). Д. керував літературним гуртком, заохочував літературні спроби вихованців, організовував зустрічі з українськими письменниками: С. Пилипенком, О. Копиленком, В. Підмогильним та ін., щоліта – походи до м. Гадяч, де юні туристи влаштовували велике свято: співали, танцювали, читали вірші, інсценували

«Лісову пісню» Лесі Українки. Містечко відвідували педагоги О. Залужний, О. Попов, І. Соколянський, П. Волобуїв, Ю. Самброс.

З 1933 р. у Харкові: науковий співробітник Дитячої дослідної сільськогосподарської станції (агроном-педагог) та одночасно Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук. У 1937 р. заарештований, звинувачений у контрреволюційній діяльності й засуджений до 10 р. ув'язнення. Покарання відбував у таборах на Далекому Сході, у Республіці Комі, у Ярославській обл. РФ. Реабілітований 1990 р.

Тв.: Завдання часу (професійна освіта). *Трудова освіта.* 1920. № 1. С. 3; Народня освіта. *Голос незаможника*. 1922. 11 січ. (№ 2). С. 2; Професійна освіта на Харківщині в 1920–21 рр. *Трудова освіта.* 1921. № 13. С. 8–9; Сільське господарство в школах, клюбах та дитячих будинках. *Трудова освіта.* 1921. № 14/15. С. 8–10.

Літ.: Козлова О. Г., Штань О. О. Порівняльна характеристика виховних систем А. Макаренка та М. Довгополюка (1920–1930 рр.). *Вісн. Глухів. нац. пед. ун-ту ім. Олександра Довженка. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Глухів, 2018. Вип. 3. С. 281–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_3_38; Міхно О., Тріпутіна Н. Матвій Довгополюк (1893–1944): педагог, літератор, агроном. До Дня пам'яті жертв політичних репресій. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://tinyurl.com/2s3snu5j; Тріпутіна Н. П. Дитяче містечко на Охтир-горі – форпост боротьби з безпритульністю в Україні (1920–1930 рр.). *Культурна спадщина Слобожанщини* : зб. наук. ст. / Харків. худож. музей та ін. Харків, 2021. Число 48. С. 112–118.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/UwIJtir1

ДОГА ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ *(Doha Vasyl Mykhailovych)* [1886, м. Златопіль, нині в складі м. Новомиргород Кіровоградської обл. – після 1940, ?] – педагог.

Закінчив Златопільську чоловічу гімназію (1903), Ніжинський історико-філологічний інститут (1909). Учителював у Чугуєві на Харківщині (1909–12), у 7-й київській гімназії (1912–17; працював разом із Д. Ревуцьким). Лектор (методика читання) однорічних педагогічних курсів, організованих Українською педагогічною академією (відрита в листопаді 1917 р. у Педагогічному музеї в Києві з метою підготовки учителів українських середніх шкіл). Дописувач журналу «Вільна українська школа» (1917–20), де публікував рецензії на видання навчальної літератури.

З грудня 1917 р. – директор, з 1920 р. – викладач Учительської семінарії в Києві (з 1921 р. – педагогічна школа, з 1923 р. – педагогічні курси, з 1925 р. – педагогічний технікум; викладали О. Дорошкевич, Г. Іваниця, П. Горецький

та ін.). З ініціативи Д. закладу присвоєно ім'я Бориса Грінченка, створено музей Б. Грінченка, а його поезія «До праці» стала гімном навчального закладу (музика – учителя співів, композитора М. Вериківського). Одночасно – учитель 1-ї трудової школи ім. Т. Шевченка (1919–23; директор В. Дурдуківський), викладач робітничого факультету Київського політехнічного інституту (1920–22), Київського інституту народної освіти (з 1928 р.). Керівник Досвідно-педологічної станції в Києві (1927–28). З 1925 р. працював у Науково-педагогічній комісії при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) та в Науково-педагогічному товаристві при ВУАН (секретар, потім член Ради, консультант із питань методики мови).

Автор читанки «Наше слово» (1918), у якій твори українських і зарубіжних письменників структуровано за 6 розділами: 1) життя дітей, сім'ї, виховання і його наслідки; 2) потреба праці для людей; 3) відносини між людьми; 4) поезія про найважливіші події української історії; 5) поетична лірика; 6) життя природи; подано короткі життєписи письменників (з фотопортретами), характеристику їхніх творів. У праці «Перші роки шкільного навчання» (1922) обґрунтував методи й подав плани роботи в трудовій школі. Долучився до створення робітних (робочих) книжок – виду навчальної літератури в Україні в 1920-х рр.: автор книжки з мови «Живе слово» (1928), співавтор, разом з О. Астрябом, Г. Іваницею та О. Соколовським, читанок для 1-го року навчання «До Світла» (1926) і для 2-го року навчання «До праці» (1926), що витримали кілька видань. Особливістю робітних книжок був зв'язок із життям, цікавий виклад матеріалу (задачі-оповідання, віршований виклад, математичні ігри), наявність завдань, які активізують діяльність учнів, спонукають їх самостійно працювати, досліджувати, робити висновки.

У вересні 1929 р. заарештований за звинуваченням у приналежності до Спілки визволення України (СВУ) і в квітні 1930 р. засуджений до трьох років висилки за межі України. У 1940 р. працював викладачем залізничної школи № 65 у м. Ульяновськ (РФ). Подальша доля невідома.

Тв.: До питання про методи навчання грамоти : (з матеріалів Пед. коміс. УАН). *Радянська освіта.* 1926. № 4. С. 29–40; Живе слово : робоча кн. з мови : 2-й рік навчання. Вид. 2-ге. Харків : Держвидав України, 1928. 72 с. URL: https://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/robitna_knyga/; Навчання грамоти. Спроба методики. 2-ге вид. Київ, 1928. 96 с.; Наше слово : укр. читанка : для 3-го і 4-го кл. серед. та вищ. початкової шк. Ч. 2 / уклад. і авт. передм. В. Дога. Київ : Час, 1918. 408 с.; Перші роки шкільного навчання : до питання про методи й плани праці в сучасній труд. шк. Київ : ВСЕУВИТО, 1922. 31 с. URL: https://tinyurl.com/33n3mbzv.

Літ.: Полюхович Т. Книжкова мандрівка у 1922 рік. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/knygy_1922/; Сухомлинська О. Педагогіка і педагоги в діяльності Всеукраїнської академії наук : (до 100-річчя НАН України і 25-річчя НАПН України). *Історико-педагогічний альманах* / Ін-т педагогіки НАПН України,

Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки. Умань, 2017. Вип. 1. С. 4–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2017_1_3; Шаповал Ю. І. Дога Василь Михайлович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2008. URL: https://esu.com.ua/article-20484.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/27muevkx

ДОРОШЕНКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ *(Doroshenko Dmytro Ivanovych)* [(псевд. – Н. Жученко) 08.04.1882, м. Вільнюс, Литва – 19.03.1951, м. Мюнхен, Німеччина] – історик, державний і громадський діяч, педагог. Чоловік Н. Дорошенко.

Навчався у Варшавському (1901), Санкт-Петербурзькому (1902) університетах. Закінчив історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира в Києві (1909). Брав активну участь в українському просвітницькому русі (співробітник низки громадських організацій, що допомагали мешканцям України, які постраждали від Першої світової війни тощо), працював у національних періодичних виданнях: «Україна», «Рада», «Дніпрові хвилі», «Світло» та ін. У різні роки викладав історію в закладах освіти: м. Дніпра (1909–13), м. Києва від 1913 р., м. Кам'янця-Подільського (початок 1919 р.; Український університет). Д. обіймав державні посади в Українській Центральній Раді, очолював Міністерство закордонних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (травень – листопад 1918 р.). Під час еміграції в 1921–51 рр. продовжив викладацьку й наукову діяльність у закладах вищої освіти: професор Українського Вільного Університет у Відні, Празі, Мюнхені; водночас у 1926–36 рр. – професор Карлового університету в Празі; Українського наукового інституту в Берліні (1926–31); професор православного богословського факультету Варшавського університету (1936–39); президент Української вільної академії наук (1945–51); професор Колегії Св. Андрія у Вінніпезі (1947–50). Відстоював ідею національної державності України. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1923). Ініціював створення Музею вільної боротьби України в Празі.

Автор понад 1 000 наукових досліджень з історії української державності княжого та козацько-гетьманського періодів; української Церкви; української історіографії; Української революції 1917–21 рр.; української культури. Брошуру «Тарас Шевченко – національний поет України» опубліковано німецькою (1929), французькою (1931), італійською (1939) і англійською (1946)

мовами. Створив низку підручників з історії України для середніх і вищих закладів освіти. Помер і похований у Мюнхені.

Тв.: Нарис історії України : у 2 т. Т. 1 (до половини XVII століття). Варшава : Укр. наук. ін-т ; Жовква : Друк. ОО. Василіян, 1932. 232 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004065; Нарис історії України : у 2 т. Т. 2 (від половини XVII століття). Варшава : Укр. наук. ін-т ; Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1933. 370 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003941; Нарис історії України / передм. І. О. Денисюка. Львів : Світ, 1991. 576 с.; Історія України, 1917–1923 рр. : у 2 т. Т. 1. Доба Центральної Ради. Ужгород : Свобода, 1932. 450 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8732; Історія України, 1917–1923 рр. : у 2 т. Т. 2. Українська Гетьманська держава 1918 року. Ужгород : Свобода, 1930. 500 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8731; Історія України : для шк. й родини / передм. та комент. В. А. Смолія і В. М. Рички. Київ : Освіта, 1993. 237 с.

Літ.: Божук Л. Роль Дмитра Дорошенка у формуванні українського освітнього простору. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. 2008. № 12. С. 32–35. URL: http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-12/Bozhuk.pdf; Веденєєв Д. В. Дорошенко Дмитро Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2008. Т. 8. URL: https://esu.com.ua/article-21046; Ворон Н. «Празький період» життя та діяльності Дмитра Дорошенка (1923–1945 рр.). *Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917–2017 рр.). До 100-річчя УНР* : зб. наук. праць : матер. на допом. виклад., вчит., студ. й учням вузів і шкіл / [редкол.: О. О. Рафальський, О. П. Реєнт, П. М. Чернега та ін.], 2017. Вип. 7. С. 279–283. Бібліогр. в кінці ст. (8 назв); Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2004. Т. 2. С. 455–456. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Doroshenko_D.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/3uy28hp4

ДОРОШЕНКО ОЛЬГА ІВАНІВНА *(Doroshenko Olha Ivanivna)* [29.04.1888, м. Чернігів – 09.06.1964, м. Київ] – одна із засновниць дошкільної педагогіки в Україні, професорка (1927).

Закінчила Чернігівську жіночу гімназію (1904). Під час навчання на Московських жіночих курсах брала участь у революційних подіях 1905 р., за що відбула заслання в Архангельську (1906–12). Після закінчення Вищих фребелівських курсів у Харкові (1914) працювала в дитячих садках Донецька (1914–17), брала участь у створенні дошкільних закладів на Харківщині (1917–19) і в Києві (1919–20). 1920 р. Д. за дорученням Народного комісаріату освіти УСРР почала працювати над створенням порадника для керівників дошкільного виховання «Дитячий садок». Порадник вийшов у світ у 1922 р. і став найпомітнішим явищем на теренах тогочасного українського дошкілля. У ньому автор розглянула такі

аспекти організації функціонування закладу, як обладнання приміщення, види ігор і методи їх проведення, специфіка проведення занять із малювання та ліплення, питання дисципліни, складання плану спостереження за дітьми, розвиток органів чуття у вихованців тощо. У пораднику обстоюється ідея національного виховання, у зв'язку з чим рекомендується під час роботи з дітьми широко використовувати українські пісні, казки, елементи народних традицій.

З 1923 р. Д. викладала в Київському інституті народної освіти (КІНО), з 1925 р. завідувала відділом дошкільної педагогіки кафедри експериментальної педології. Працюючи з 1927 р. деканом факультету соціального виховання КІНО, керувала роботою над складанням перших програм із курсу дошкільної педагогіки для вищих навчальних закладів, а також програм для дитячих садків. Незважаючи на те, що статті Д. в педагогічній пресі вже відповідали новим принципам комуністичного виховання, на початку 1930-х рр. почали з'являтися публікації, у яких діячка характеризувалася як «націоналістичний контрреволюційний елемент», зазначалося, що вона «цілком пристає до фашистських поглядів Русової», а її книжка «Дитячий садок» «просякнута відвертою пропагандою націоналістичного виховання, замаскованого псевдонауковими позиціями». Д. змушена була переїхати до Новосибірська, де займала посади заступника директора крайового методичного кабінету та консультанта науково-методичного інституту. Після закінчення Другої світової війни, повернувшись в Україну, до 1956 р. працювала в м. Біла Церква вихователем-методистом дитячого садка.

Залишила спогади про М. Коцюбинського, які опубліковані в збірниках Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського.

Тв.: Дитячий садок : порадник для керівників дошкільного виховання. Київ, 1922. 224 с.; Дитячий садок. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки в Україні* : навч. посіб. / упоряд. І. Г. Улюкаєва. 2-ге вид., доп. Донецьк, 2008. С. 115–138; До організації літніх дитячих майданів. *Рад. освіта*. 1925. № 6–7. С. 74–80; Проблема політехнізму в дошкільних установах. *Шлях освіти.* 1930. № 7–8. С. 131–141; Сучасний дитячий садок. *Шлях освіти*. 1925. № 7–8. С. 41–51.

Літ.: Венгловська О. Розвиток ідей суспільного дошкільного виховання в теоретико-практичній спадщині О. Дорошенко (20-ті роки XX-го століття). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. Вип. 43. С. 185–191. URL: https://tinyurl.com/4sppdpde; Сухенко Є. Горіння серця. *Дошкільне виховання*. 1967. № 10. С. 4–5; Філімонова Т. В. Дорошенко Ольга Іванівна (1888–1964). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 356–360.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/rckp9fzn

ДОРОШКЕВИЧ ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ *(Doroshkevych Oleksandr Kostiantynovych)* [27.09.1889, м. Бронниця, РФ – 01.04.1946, м. Київ] – літературознавець, критик, педагог, професор (1921), доктор філологічних наук (1946).

Закінчив 4-ту київську гімназію (1908) та історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1913). Залишився при університеті для підготовки до професорського звання, одночасно викладав російську літературу в гімназіях Києва. Обіймав посаду очільника відділу середньої школи департаменту вищої та середньої освіти Міністерства народної освіти Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (1918). З 1921 р. працював у Київському інституті народної освіти як професор української літератури та методики її викладання. Був ученим секретарем (з1921 р.) Науково-педагогічної комісії Всеукраїнської академії наук України (ВУАН) і нештатним постійним співробітником секції вищої школи цієї комісії (1923–25). У 1926–30 рр. – керівник Київської філії науково-дослідного Інституту Тараса Шевченка.

Хоча на зборах колективу ВУАН у листопаді 1929 р. підтримав засудження членів міфічної «контрреволюційної організації» Спілка визволення України, у середині 1930-х рр. сам зазнав репресивних дій і був висланий з України. Протягом другої половини 1930-х рр. – на початку 1940-х рр. читав курси історії російської літератури у вищих закладах освіти Єкатеринбурга, Рязані та Іжевська. У 1943–46 рр. – завідувач відділу української літератури 19 ст. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР, з 1944 р. за сумісництвом – професор, завідувач кафедри української літератури філологічного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка.

Один із провідних літературних критиків 20-х рр. Вивчав творчість класиків української літератури, зокрема І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Карпенка-Карого, І. Франка. Редагував загальнопедагогічний журнал «Вільна українська школа», що був органом Всеукраїнської учительської спілки (1917–20). Автор першої в історії методики української літератури теоретичної праці «Українська література в школі (Спроба методики)» (1921), підручника «Українська література» (п’ять видань протягом 1922–31 рр.), «Підручника історії української літератури» для робітничих факультетів, курсів і профшкіл (п’ять видань протягом 1924–30 рр.), хрестоматії «20–40-ві роки в українській літературі» (Т. 1 – 1922, Т. 2 – 1924) та ін.

Тв.: Підручник історії української літератури. Вид. 4-те. Київ, 1929. 351 с.; Українська література в школі (спроба методики). Київ, 1921. 286 с.; Українська література : підручна книга для старших груп семирічної школи. Київ, 1922. 486 с.; Хрестоматія по історії української літератури / упоряд.: Ол. Дорошкевич і Л. Білецький. Вип 2: Література середнього періоду (XVI–XVIII століття) : для старших класів гімназій (шкіл 2-го ступеня), учительських семінарій, учительських інститутів та самоосвіти. 1919.

Літ.: Бандура Г. О. Дорошкевич (псевдонім – С. Дорош) Олександр Костянтинович. *Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: https://tinyurl.com/36yf7u7y; Гаврилюк Н. Історія вивчення постаті Олександра Дорошкевича як методиста. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»* : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2020. Вип. 33. С. 13–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tdff_2020_33_4; Купріянов І. Т. Дорошкевич Олександр Костянтинович. *Українська літературна енциклопедія* : в 5 т. Київ, 1990. Т. 2. С. 97.

Наталія Антонець

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/246074573-146x200.jpg

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ *(Drahomanov Mykhailo Petrovych)* [(псевд. – Українець, Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький та ін.) 18.09.1841, м. Гадяч Полтавської обл. – 2.07.1895, м. Софія, Болгарія] – учений-історик, літературознавець, педагог, публіцист, громадський діяч.

Закінчив Гадяцьке повітове училище (1854), продовжив навчання в Полтавській гімназії, де рано виявив інтерес як до науки, так і до громадської діяльності. Вищу освіту здобув у Київському університеті Св. Володимира, де долучився до громадсько-політичного руху. Був одним із ініціаторів відкриття недільних україномовних шкіл. Із дозволу М. Пирогова, який опікувався Київським навчальним округом, таку школу, чи не одну з перших на теренах Російської імперії, відкрили у вересні 1859 р. Учителював у них, складав навчальну літературу. У 1863 р. блискуче закінчив університет і почав викладати у 2-й київській гімназії.

Із 1864 р. Д. – приват-доцент, а з 1873 р. – штатний доцент Київського університету, досліджував стародавню історію. У 1870 р. захистив магістерську дисертацію та отримав право на закордонне наукове відрядження. У 1870–73 рр. працював у європейських бібліотеках, слухав лекції в тамтешніх університетах. Після повернення викладав історію в Київському університеті, став активним діячем київської Громади. Національні проблеми були в центрі наукових інтересів Д., через що в 1875 р. його звільнили з університету. За дорученням

Громади оселився в Женеві, де видавав збірник «Громада». Підтримував творчі й родинні зв'язки з племінницею Лесею Українкою (Ларисою Косач).

Обстоюючи в політиці федералізм, у соціальному житті – демократизм, у культурі – раціоналізм, Д. поступово відійшов від громадівців. У 1889 р. прийняв запрошення Вищої школи (Болгарія) і повернувся до викладацької діяльності. Помер у Софії в 1895 р.

Педагогічні погляди й ідеї Д. тісно пов'язані з його ідеологічними, науковими інтересами та громадською діяльністю. Він приділяв значну увагу проблемам виховання дітей і молоді, опублікував чимало статей із питань шкільної освіти («Земство і місцевий елемент в народній освіті», 1866; «Про педагогічне значення малоросійської мови», 1866; «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», 1877), де висвітлював роль та значення української навчальної книги, традицій, мови для становлення й розвитку національної школи. На широкому фактологічному матеріалі (звіти, анкети, опитування) показав причини відсутності рідномовної школи та шляхи українського відродження через школу, освіту, виховання дітей і молоді. Д. зробив вагомий внесок в україністику, народознавчі студії. Багату фольклорно-етнографічну спадщину науковця використовують і нині в системі середньої та вищої освіти.

Тв.: Вибране. Київ : Либідь, 1991. 688 с.; Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. Geneve ; Bale ; Lyon : Вид. «Громада» ; H. Georg, 1877. 152 с.; Чудацькі думки про українську національну справу. Відень : Партія Укр. Соціялістів-Революціонерів. Наклад і друк парт. друк., 1915. 121 с.

Літ.: Бєлєнька Г. Педагогічні погляди Михайла Драгоманова у дзеркалі сучасності. *Витоки пед. майстерності.* 2015. Вип. 15. С. 72–76; Дічек Н. П. Михайло Петрович Драгоманов. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Наукова думка, 2005. Кн. 1. С. 376–384; Драгоманов Михайло Петрович : сторінка електрон. інформ.-бібліограф. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Покусовою О. С. ; онов. Чалою Н. В. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: http://surl.li/zwknik; Михайло Петрович Драгоманов. Твори : бібліографічний покажчик / упоряд. Н. І. Тарасова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 168 с.; Наукова спадщина Михайла Драгоманова : (до 180-річчя від дня народж.) : вірт. кн. виставка / підгот. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=29659.

Ольга Сухомлинська

Фото: https://tinyurl.com/4h2bzscr

ДУБИНЧУК ОЛЕНА СТЕПАНІВНА *(Dubynchuk Olena Stepanivna)* [21.05.1919, м. Ямпіль Вінницької обл. – 25.10.1994, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з методики викладання математики.

Навчалася в 7-й політехнічній та Ямпільській середній школі (1926–36). Закінчила механіко-математичний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка (1941). Під час Другої світової війни розпочала педагогічну діяльність в евакуації в Росії. У 1944–51 рр. – учителька математики в с. Тарасівка на Київщині. У 1951–54 рр. навчалася в аспірантурі Науково-дослідного інституту (НДІ) педагогіки УРСР і паралельно викладала курс елементарної математики в Київському педагогічному інституті. 1954 р. захистила кандидатську дисертацію «Вузлові питання арифметики в п’ятому класі». З 1967 р. – завідувачка сектору методики математики у відділі методики математики і фізики НДІ педагогіки. 1977 р. очолила новостворену лабораторію професійно-технічної освіти, з 1981 р. – завідувачка сектору дидактики відділу профтехосвіти, з 1985 р. – старший, з 1990 р. – провідний науковий співробітник лабораторії профтехосвіти НДІ педагогіки. З 1992 р. – провідний науковий співробітник лабораторії профтехосвіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Наукові зацікавлення: загальні та часткові питання викладання шкільного курсу математики (методики вивчення алгебри у 6, 7, 8 класах і геометрії у 8 класі, стереометрії, розв’язування трикутників методом розгалуженого програмування, розв’язування арифметичних задач за допомогою рівнянь), шляхи вдосконалення підручників із математики для середньої школи, зв’язок у викладанні математики з трудовим і виробничим навчанням, розвиток мислення учнів засобами математики, використання структурних матеріалів та ігор на початковому етапі навчання цього предмета (опубліковано понад 10 навчальних посібників). У зв’язку з організацією і функціонуванням в освітній системі України (1970-ті рр.) середніх професійно-технічних училищ (ПТУ) обґрунтовувала профілювання освітнього процесу в цих закладах. Активно залучала до наукових пошуків учителів, допомагала їм у публікації статей, сприяла участі в науково-практичних конференціях.

Тематика дисертацій, виконаних під керівництвом Д. (загалом 25), охоплює широкий спектр питань: від історії розвитку методико-математичної думки до часткових проблем певних математичних курсів. Авторка понад 200 публікацій.

У Педагогічному музеї України зберігається архів Д. (понад 130 одиниць зберігання – фото, оригінали дипломів, медалей, грамот, посвідчень, рукописів та ін.).

Тв.: Дубинчук Олена Степанівна : бібліогр. покажч. наук.-пед. пр. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України ; за ред. Ничкало Н. Г. ; упоряд. Оврас А. А. Київ, 1997. 27 с. URL: https://tinyurl.com/2tyzbn5j; Кабінет математики в середньому профтехучилищі. Київ : Вища шк., 1975. 76 с.; Математика. 10–11 : навч. посіб. для шк., ліцеїв та гімназій гуманітар. профілю / М. І. Бурда, О. С. Дубинчук, Ю. І. Мальований. Київ : Освіта, 2004. 224 с.; Методика викладання математики в IV і V класах : арифметика і початки алгебри / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки. Київ : Рад. школа, 1974. 206 с.; Професія і середня освіта : (пед. проблеми проф.-техн. освіти) / Т-во «Знання» УРСР. Київ, 1979. 48 с.

Літ.: Дубинчук Олена Степанівна (1919–1994) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот.: Бойко О. А., Демида Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2024. URL: https://tinyurl.com/b2bk4wyf; Гайдей В. 100 років від дня народження Олени Дубинчук (1919–1994), українського педагога, методиста, фахівця з методики викладання математики. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://pmu.in.ua/nogroup/dybunchyk/; Олена Степанівна Дубинчук (1919–1994): видатний науковець-педагог : до 100-річчя від дня народж. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна, Від. андрагогіки ; уклад. Аніщенко О. В. ; наук. ред. Лук'янова Л. Б. Київ : ДКС-Центр, 2019. 23 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716896/.

Олександр Міхно

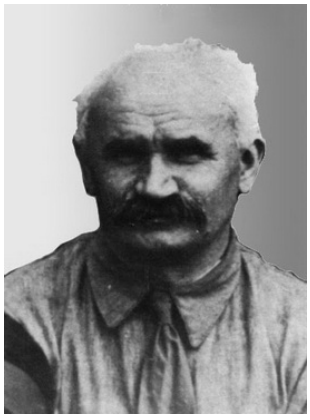

Фото: https://tinyurl.com/yct4e4re

ДУРДУКІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ *(Durdukivskyi Volodymyr Fedorovytch)* [(псевд. і крипт. – В. Мировець, В. Коновченко, Скавло, В. М. Д-ський, М-ць та ін.) 27.09.1874, с. Пединівка Черкаської обл. – 16.01.1938, м. Київ] – педагог, літературознавець, мовознавець, громадський діяч.

Навчався в духовному училищі, Київській духовній семінарії, яку закінчив у 1899 р. Розпочав свій педагогічний шлях в духовній семінарії, працював викладачем історії в жіночій гімназії. Брав активну участь у житті київської Громади, був діяльним членом і співробітником видавництва «Вік», українських наукових товариств (у Львові та Києві). У 1906 р. долучився до створення київської «Просвіти» і заснування Всеукраїнської спілки вчителів. Постійний автор журналу «Київська старовина» («Киевская старина»), один із фундаторів першого українського педагогічного журналу «Світло», а також журналу «Вільна українська школа».

Педагогічна, зокрема вчительська, праця була сенсом життя Д. Після 1917 р., у період діяльності українських урядів, він брав активну участь у створенні Товариства шкільної просвіти, що в березні 1917 р. заснувало 1-шу українську гімназію ім. Тараса Шевченка. Д. спочатку викладав тут українську мову та літературу, а пізніше – очолював заклад. Головним завданням гімназії була українізація освіти, а змістом і напрямом її роботи – українська культура й насамперед постать і спадщина Тараса Шевченка. З огляду на це в закладі складали навчальні плани, програми, писали підручники, вибудовували позакласну та позашкільну роботу; організовували курси з українознавства для вчителів, дбали про виховання і розвиток творчої особистості, плекали в дітей любов до рідної мови, літератури, мистецтва, історії.

У 1921 р., коли в Києві остаточно запанувала радянська влада, гімназію перетворили на семирічну трудову школу ім. Т. Шевченка, яка згодом дістала назву 1-ша зразкова трудова семирічна школа ім. Тараса Шевченка. Вона залишалась на національних засадах і розвивала нові методи й форми навчання: комплексну систему, гурткову роботу, дитячий кооператив, проєктну, лабораторну діяльність тощо. У межах дозволеного Д. і надалі провадив велику культурологічну роботу, незважаючи на все відчутніший партійний тиск на педагогіку й школу. У ранній радянський період Д. активно працював у Всеукраїнській академії наук (ВУАН): виконував обов'язки голови термінологічної комісії, члена-редактора Комісії словника живої мови, очолював Науково-педагогічне товариство, утворене з науково-педагогічної комісії.

У 1929 р. багатьох учителів керованої ним школи заарештували у справі Спілки визволення України. Д. також засудили на 8 років, випустили з-під варти в 1930 р. Упосліджений, він вів злиденне, напівголодне життя. У грудні 1937 р. Д. знову заарештували за «антирадянську діяльність» і за вироком «трійки» стратили 16 січня 1938 р. У 1965 р. постанову «трійки» відмінили, «за браком складу злочину», а в 1989 р. педагога реабілітували. Похований Д. на спецділянці Народного комісаріату внутрішніх справ у Національному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили».

Викреслене на десятиліття з історії культури й освіти, ім'я Д. в 1997 р. повернулося до педагогів, читачів та шанувальників. Нині історіографія про його життя і діяльність налічує 41 позицію, що свідчить про непересічність цієї постаті, внесок у розвиток національного культурологічного напряму української педагогіки.

Тв.: Матеріали для шкільних вечірок в пам'ять Тараса Шевченка. *Вільна українська школа.* 1918. № 7. С. 145–156; Педагогічна діяльність Б. Грінченка. Всеукраїнська акад. наук. Історико-філолог. відділ № 97. *Праці науково-педагогічної комісії.* 1929. Т 1. С. 1–78; Українознавство в середній школі. *Нова рада.* 1918. 26 липня, № 185.

Літ.: Даниленко В. Він був «душею школи». *Освіта.* 1997. № 2; Даниленко С. Громадська діяльність Володимира Дурдуківського (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна – Європа – Світ.* Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 11. С. 169–175; Дурдуківський Володимир Федорович : сторінка електрон. інформ.-бібліограф. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Мосієнко С. В., Скрипнік О. В. ; допов. Прохоренко О. М. ; онов. Демида Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2024. URL: http://surl.li/hvqclc; Сухомлинська О. В. Перша українська гімназія ім. Т. Г. Шевченка – утілення мрій української інтелігенції. *Нариси з історії розвитку навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)* : навч.-метод. посіб. Луганськ, 2010. С. 157–188.

Ольга Сухомлинська

Фото: http://tinyurl.com/c76ku3w2

ДУХНОВИЧ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ *(Dukhnovych Oleksandr Vasylovych)* [24.04.1803, с. Тополя, Словаччина – 30.03.1865, м. Пряшів, Словаччина] – педагог, письменник, організатор народної освіти на Закарпатті, громадський діяч, просвітитель, священник, автор шкільних підручників, першого в Західній Україні систематизованого посібника з педагогіки для народних учителів.

Початкову освіту здобув удома, відвідував сільську школу в Клокочові. Закінчив народну школу й гімназію в Ужгороді. У 1823–27 рр. навчався в Ужгородській богословській семінарії. Був посвячений у священники, працював архіваріусом єпархіальної канцелярії в Пряшеві. З 1830 р. працював домашнім учителем в Ужгороді. Наприкінці 1832 р. повернувся до Пряшева, працював у єпископській канцелярії, був духівником у селах Комлоші й Біловежа, завідувачем нотаріального відділу єпископської канцелярії в Ужгороді, священником у Пряшеві.

Підтримував демократичні ідеї відродження та єдності слов'янських народів, античної педагогіки. Д. володів грецькою, латинською, німецькою, старослов'янською, угорською, російською, польською, словацькою і чеською мовами. Його творчість охоплює: літературознавство, мовознавство, педагогіку, історію, філософію, взаємовплив слов'янських культур.

Д. пропагував ідеї необхідності організації освітнього процесу на засадах народної педагогіки, активно боровся проти зугорщення Закарпаття, сприяв самоствердженню свого народу. Закликав учителів розвивати в учнів почуття патріотизму, відводив домінантну роль моральному вихованню. 1857 р. у Львові він видав підручник «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ». Д. першим на Закарпатті ввів термін «народна педагогіка». На його

думку, народність школи полягає в демократизації освіти, тобто в створенні школи з рідною мовою викладання та національним змістом освіти.

Д. організовував школи, створював фонди для надання допомоги бідним дітям, зокрема грошовий фонд у Пряшівській гімназії. Доклав зусиль до створення Товариства Івана Хрестителя в 1862 р. для забезпечення здібних учнів із незаможних сімей житлом і харчуванням. Д. самостійно інспектував школи, добирав педагогічні кадри, порушив питання про відкриття педагогічного центру для підготовки вчителів народних шкіл.

Багатогранна діяльність Д. як ученого, культурно-освітнього та громадсько-політичного діяча слугувала розвиткові науки й культури краю, захистові національних інтересів народу. Він самовіддано служив рідній землі: виховував інтелігенцію, будив народну свідомість. Похований у Пряшеві.

Тв.: Вибрані твори / упорядкув., вступ. ст., підготов. текстів та прим. Д. М. Федаки ; редкол.: І. М. Різак [та ін.]. Ужгород : Закарпаття, 2003. 568 с.; Книжиця читалная для начинающихь / післямова Ю. Бачі. Факс. вид. 1847. Пряшів : NITECH s.r.o., 2003. 128 с. Післямова укр., англ., словац. мовами; Народна педагогія про загальні правила наставляння. *Педагогіка* : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омельяненко. 2-ге вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2006. С. 38–42; Про шкільний порядок. *Там само*. С. 42–44. URL: https://tinyurl.com/48a5arjm; Твори : в 4 т. / ред. І. Ребрик ; передм. М. Мушинки. Ужгород : Ґражда, 2019; Твори / упоряд. та підгот. текстів О. М. Рудловчак ; вступ. ст. Ю. А. Бачі, прим. Д. М. Федаки. Ужгород : Карпати, 1993. 242 с.; Я – русин : [твори] / упоряд. І. Ю. Петровцій. Ужгород : ПП Повч Р. М., 2010. 228 с. : іл. (Народна бібліотека); Virtue is More Important Than Riches : a Play in Three Acts / translater E. Rusinko. Fairview : The Carpatho-Rusyn Research Center, 1994. 86 p. (East European Monographs ; no. CCCXCIII). Текст англ., слов. мовами.

Літ.: Духнович Олександр Васильович (1803–1865) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Павленко Т. С. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/4ywup5uh; Ступарик Б. М. Духнович Олександр Васильович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 267–275; Ярмаченко М. Д. Духнович Олександр Васильович. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 242–243.

Христина Середа

Фото: https://esu.com.ua/article-19650

ДУЧИМІНСЬКА ОЛЬГА ВАСИЛІВНА *(Duchyminska Olha Vasylivna)* [08.06.1883, с. Миколаїв Львівської обл. – 24.09.1988, м. Івано-Франківськ] – педагогиня, письменниця, громадська діячка.

Після закінчення школи сестер Василіянок у Львові та державної жіночої учительської семінарії в Перемишлі (1902) упродовж майже 30 років учителювала в селах нинішніх Львівської та Івано-Франківської областей. У 1930–39 рр. – завідувачка відділу критики і рецензій журналу «Жіноча доля» (Коломия, 1925–39), разом із Н. Кобринською та К. Малицькою видавала серію «Жіноча бібліотека», де популяризувалися найкращі зразки світової літератури. Підтримувала дружні стосунки з І. Блажкевич.

Однією з перших порушила питання про святкування українською громадськістю Дня матері (1928, стаття «Мати»). Першопричиною запровадження свята визначила його педагогічну значущість. У статті «Значіння “Свята Матері”» (1930) наголошувала на його важливості в контексті національно-патріотичного виховання та подвійному значенні для народу, який живе в умовах чужої держави: по-перше, воно підносить і вшановує матір як першооснову всього сущого, як продовжувачку та берегиню роду, по-друге, – є символом відродження, оскільки в його межах віддається шана й «нашій другій неньці – Україні». У циклі статей «Про виховання» (1930) зробила спробу визначити головні фактори ефективності виховання дітей у сім’ї: потреба пізнання душі дитини, її вдачі, позитивних і негативних якостей; забезпечення єдності та цілісності фізичного й духовного розвитку; необхідність якомога швидше починати процес виховання (з моменту народження). На перше місце серед методів початкового виховання ставила приклад батьків, відповідність їхніх слів учинкам.

Володіла шістьома мовами – українською, польською, німецькою, російською, чеською, французькою (у такій послідовності сама їх подавала) і перекладала з чеської, німецької, російської. У літературу Д. увів І. Франко, опублікувавши в газеті «Діло» її поезію «Лебедина пісня» (1905). Авторка нарису до 80-річчя від дня народження С. Русової (1936). Від 1939 р. працювала у Львівському музеї етнографії і художнього промислу. У листопаді 1949 р. заарештована за звинуваченням у причетності до вбивства Я. Галана, засуджена до 25 років позбавлення волі. 1956 р. термін скорочено до 10 років. Покарання відбувала в Сибіру. Після звільнення за амністією (19 грудня 1958 р.) проживала у Львові в І. Вільде, у Чернівцях – у родини Кобилянських, від 1978 р. – в Івано-Франківську в М. Антонович. Реабілітована 1992 р.

Тв.: Вибрані твори / упоряд.: Є. Баран, В. Смирнов. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2014. 479 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Duchyminska_Olha/Vybrani_tvory/; Значіння «Свята Матері». *Жіноча Доля*. 1930. Ч. 19. С. 3; Мати. *Жіноча доля.* 1928. Ч. 11. С. 3; Про виховання. *Жіноча доля*. 1930. Ч. 46. С. 2 ; Ч. 47. С. 2 ; Ч. 48. С. 2 ; Ч. 49. С. 2; Софія Русова. *Жіноча доля*. 1936. Ч. 5. С. 5–6 ; Ч. 6. С. 4–5.

Літ.: Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2007. 762 с. URL: http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5937?mode=full; Остання сучасниця покоління великих. Ольга Дучимінська : рек. список літ. / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. М. Москва. Львів, 2018. 16 с. URL: http://lounb.org.ua/Files/DUTCHYMINSKA.pdf.

Олександр Міхно

Є

Фото: https://naps.gov.ua/uploads/images/news/1655291991.jpg

ЄВТУХ МИКОЛА БОРИСОВИЧ *(Yevtukh Mykola Borysovych)* [26.06.1938, смт. Зарічне Рівненської обл. – 15.06.2022, м. Київ] – фахівець у галузі історії педагогіки й освіти, педагогіки вищої школи, порівняльної педагогіки, доктор педагогічних наук (1996), професор (1991), заслужений працівник народної освіти України (1995), член-кореспондент (1994), дійсний член (1999) Національної академії педагогічних наук (НАПН) України.

Після закінчення філологічного факультету Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (1962) працював учителем української мови та літератури в школах Львова (1962–69). Обіймав посади старшого наукового співробітника Науково-дослідного інституту педагогіки, вченого секретаря Ради з координації наукових досліджень у галузі психолого-педагогічних наук України (1972–78), старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри педагогіки і психології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (1978–97), академіка-секретаря Відділення вищої освіти НАПН України (1997–2018), головного наукового співробітника відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України (2018–22).

Досліджував питання філософії освіти. Започаткував новий напрям у педагогічній науці – традиції виховання в закордонній народній педагогіці. Автор монографій, присвячених розвитку освіти та педагогічної думки в Україні в кінці 18 – першій половині 19 ст., а також навчальних посібників із теорії та історії педагогіки й психології вищої школи. Керував розробкою та

впровадженням у практику роботи вищих закладів освіти комп'ютерної навчально-контролюючої системи з курсу «Педагогіка».

Тв.: Особливості підготовки сучасного вчителя нової української школи (передумови стандартизації). *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2021. Вип. 13. С. 78–82. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726114/; Педагогіка: теорія та історія : навч. посіб. Київ, 1995. 237 с. (у співавт.); Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських вчених, письменників і громадських діячів кінця XVIII – першої половини XIX століття : монографія. Київ, 1995. 115 с.; Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX століття) : монографія. Київ, 1996. 254 с.; Соціальна педагогіка : підручник. Київ, 2002. 229 с. (у співавт.).

Літ.: Євтух Микола Борисович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 186–187; Євтух Микола Борисович. *Золота фортуна бізнес бук*. URL: https://tinyurl.com/2jm9753j; Микола Борисович Євтух: вчений-педагог, академік : бібліограф. покажчик / АПН України, ДНПБ України ; упоряд. Л. І. Ніколюк. Київ, 2003. 77 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/index_12_7.pdf; Микола Борисович Євтух. Вчений-педагог, академік: біобібліограф. нарис: до ювілею / НАПН України ; упоряд.: М. В. Набок, Н. О. Терентьєва. Київ ; Черкаси, 2013. 134 с.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/fsv6kyt9

ЄРЖКІВСЬКИЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ *(Yerzhkivskyi Mykola Mykolaiovych)* [01.01.1894, Полтавщина – 11.04.1967, м. Сиракузи, США] – математик, педагог, публіцист.

Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1917). Педагогічну діяльність розпочав 1917 р. в середніх школах Полтавщини. Викладав математику в Баришівській, Березанській гімназіях, згодом – у Березанській 7-річній трудовій школі (1920) та на Березанських 3-річних Вищих педагогічних курсах (завідувач 1920–23), працював київським окружним інспектором і секретарем профосвіти (1923–29). У 1926–27 рр. працював у київських профшколах № 2 та № 4. З 1929 р. – завідувач педагогічної частини й викладач математики у 2-й кооперативній профшколі Києва. У 1930–31 рр. – викладач математики Київського книгарського технікуму, завідувач навчальної частини Київських курсів підготовки викладачів для шкіл фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) і лектор вищої математики цих курсів. З 1931 р. – заступник директора та завідувач навчальної частини Київського 1-го комбінату кооперативної освіти. У 1931–32 рр. – завідувач навчальної частини й лектор математики Київських вищих педагогічних курсів, штатний асистент кафедри математики Київського

інституту профкооперації. У 1932–35 рр. – асистент математики Київського вечірнього освітянського університету, Київського українського педагогічного інституту, доцент Київського польського педагогічного інституту, Київського хіміко-технологічного інститут харчової промисловості.

У 1931–34 рр. у Київському інституті профкооперації працював разом із М. Кравчуком. Збереглася «Характеристика роботи М. М. Єржківського», власноруч написана та підписана М. Кравчуком, де зазначено: «Його викладання відзначалось ясністю, систематичністю, високими вимогами, об'єктивністю оцінки знань. Він вів значну роботу в кафедрі математики по виробленню програм, робітних планів, виступав з методичними доповідями, рецензіями підручників і т. ін.».

Після Другої світової війни емігрував до США, провадив журналістсько-публіцистичну діяльність під псевдонімом Микола Очерет. Друкувався в календарях-альманахах товариства «Відродження» (Аргентина), щоденнику «Свобода» (США), тижневиках «Новий шлях» (Канада), «Народня воля» (США), «Хлібороб» (Бразилія), «Українські вісті» (Німеччина) та ін.

Залишив спогади про своє вчителювання на Київщині, зокрема про зустріч із М. Зеровим у Баришівці.

Тв.: Відвідини в Баришівці. *Безсмертні : зб. спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару*. Мюнхен, 1963. С. 40–44. URL: https://tinyurl.com/3553kc6z.

Літ.: Гайдей В. До 125-річчя від дня народження Миколи Єржківського (1894–1967), українського математика, публіциста. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/erzkivskii_125_rokiv/; Міхно О. 125 років від дня народження Миколи Єржківського (1894–1967), українського математика, педагога, публіциста. *Освіта і суспво*. 2019. Січ. (№ 1). С. 10. (Педагогічний календар. Постаті. Січень 2019). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718253/.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/yck72t38

ЄРМАКОВ ІВАН ГНАТОВИЧ *(Yermakov Ivan Hnatovych)* [18.08.1949, с. Мала Лепетиха Херсонської обл. – 08.04.2021, м. Київ] – один із співавторів наукової школи педагогіки та психології життєтворчості, фахівець у галузі експериментальної і реабілітаційної педагогіки, кандидат історичних наук (1982), член-кореспондент Міжнародної академії богословських наук (2018).

Після закінчення Малолепетиської середньої школи (1966) навчався в Херсонському державному педагогічному інституті (1967–72) і водночас викладав українську мову та літературу у Великолепетиській заочній середній школі,

Рубанівській середній школі та Малолепетиській восьмирічній школі на Херсонщині. Обіймав різні посади в комсомольських і партійних структурах (1972–91), працював старшим науковим співробітником та в. о. завідувача лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України (1991–2008), старшим науковим співробітником, а з 2017 р. – завідувачем сектору наукового та навчально-методичного забезпечення змісту освіти дітей з особливими потребами відділу наукового та навчально-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України.

Розробляючи педагогіку життєтворчості, пропагував твердження, що дитинство є повноцінним періодом життя, у якому дитина реалізує свої базові потреби й інтереси, а не лише готується до майбутньої діяльності. Досліджував змістовні домінанти розвитку життєвої компетентності, висвітлював життєтворчі засади компетентнісно спрямованої освіти, проблеми розвитку життєвої компетентності в умовах різних типів навчальних закладів. Значну увагу вчений-педагог приділяв визначенню теоретичних засад функціонування шкіл нового типу. Розробляв питання реабілітаційної педагогіки, був організатором експериментально-інноваційної роботи в комунальному закладі вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради. Популяризував спадщину українських педагогів і психологів, зокрема Л. Деполович, В. Дурдуківського, О. Залужного, М. Корфа, Т. Лубенця, С. Русової, Г. Сковороди, Я. Чепіги (Зеленкевича) та ін.

Тв.: Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : зб. тез доповідей ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 жовт. 2019, Запоріжжя. Запоріжжя, 2019. С. 127–136. URL: https://tinyurl.com/55b5wk5p; Метод проєктів у контексті життєвих результатів діяльності у системі соціальної та життєвої практики учнів. *Постметодика*. 2016. Вип. 2. С. 24–34 ; 2017. Вип. 1. С. 23–32; На шляху до школи життєвої компетентності: проєктивний підхід. *Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати* : практико-зорієнт. зб. / АПН України, Ін-т педагогіки, Держ. наук.-пед. б-ка України та ін. Київ, 2003. С. 15–29; Творче кредо гімназії. *Директор шк., ліцею, гімназії.* 2003. № 3. С. 25–27; Школа життєтворчості – школа майбутнього України. *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості: досягнення та орієнтири для XXI століття* : ювілейний наук.-метод. зб. Запоріжжя, 2013. С. 290–295.

Літ.: Іван Гнатович Єрмаков: до 55-річчя від дня народження : каталог виставки / упоряд. Л. І. Ніколюк ; Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2004. URL: https://tinyurl.com/evs7ehms; Мистецтво життєтворчості Івана Єрмакова (спогади рідних, друзів, колег) / упоряд.: С. І. Єрмакова, Т. І. Єрмаков, Г. М. Сагач. Київ – Чернівці, 2022. 224 с.

Наталія Антонець

Фото: https://esu.com.ua/article-20170

ЄФИМЕНКО ОЛЕКСАНДРА ЯКІВНА *(Yefymenko Oleksandra Yakivna)* [(псевд. і крипт. – Александра Е., А-а Еф., Є-ва, А) 30.05.1848, с. Варзуга, за ін. даними – Кузомень Мурманської обл., РФ – 18.12.1918, с. Верхня Писарівка Харківської обл.] – історикиня, етнографиня, педагогиня, громадська діячка, докторка історії (1910). Дружина П. Єфименка.

Закінчила Маріїнську жіночу гімназію в Архангельську (1863), отримала свідоцтво домашньої вчительки й наставниці. Відтоді вчителювала, авторка численних праць з історії України. Від 1877 р. жила в Чернігові, з 1879 р. – у Харкові. Брала активну участь у роботі Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, Харківського товариства поширення у народі грамотності. Досліджувала проблеми історії України (вважала себе ученицею В. Антоновича). Від 1907 р. читала лекції з історії України (Південної і Західної Русі) та історії селянського землеволодіння на Бестужевських курсах у Санкт-Петербурзі. Під час занять ознайомлювала курсисток із життям і діяльністю Т. Шевченка, М. Драгоманова. Є. – перша в Російській імперії жінка, яка отримала ступінь почесної докторки історії (наданий 1910 р. Харківським університетом без захисту дисертації). Авторка збірників нарисів та оповідань «На Україні» (1919), оповідань для дітей «Свят-вечір» (1920), численних статей, передусім у часописі «Київська старовина» («Киевская старина»). Найвідомішою працею Є. стала «Історія українського народу» (1906), яка охоплює хронологічні межі з найдавніших часів і до 19 ст. Після смерті Є. Д. Багалій переклав цю працю українською мовою. Її використовували в освітньому процесі шкіл УНР до початку 1920-х рр. Є. підготувала рукопис нового видання «Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народних». 1917 р. повернулася на Харківщину, де загинула разом із дочкою під час бандитського нападу. Похована на території середньої школи с. Бугаївка Харківської обл.

Є. обстоювала думку про необхідність навчання в школах українською мовою, потребу вивчення історії України широкими верствами населення, захищала українську інтелігенцію. Займалася благодійницькою діяльністю задля видання українських книжок, організації спектаклів, хору бандуристів тощо.

Тв.: Історія українського народу. Вип. 2 / в пер. Б. П. Щербаненка ; за ред., з передм., прим. й дод. Д. І. Багалія. 1-ше укр. вид. Харків : Держвидав України, 1922. 222 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9378; Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народних / авт. післям. О. Г. Панадьяді. Харків, 1919. 90 с.

Літ.: Драч О. О. «Трудове життя дало вам учену славу»: Олександра Яківна Єфименко – науковиця модерної доби. *Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Історичні науки* / Черкас.

нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. 2017. № 3. С. 54–62; Марков П. Г. Єфименко Олександра Яківна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2009. Т. 9. URL: https://esu.com.ua/article-20170; Пінчук Ю. А. Єфименко Олександра Яківна. *Енциклопедія історії України* : електрон. версія / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Efymenko_O; Саєнко В. Книжкові видання авторства родини Єфименків середини XIX–XX ст. в Музеї книги і друкарства України. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві* : статті 10-ї і 11-ї наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 137–150. URL: https://tinyurl.com/3yfz53z2; Самоплавська Т. О. Єфименко Олександра Яківна. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 511–515; Шевелєва М. Олександра Єфименко – професор-самоук. Український інтерес : інтернет-видання. Київ, 2023. URL: https://uain.press/blogs/oleksandra-yefimenko-profesor-samouk-804788.

Лариса Березівська

Фото: *http://surl.li/resdk*

ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Yefremov Serhii Oleksandrovych)* [06.10.1876, с. Пальчик Черкаської обл. – 10.03.1939, табір ГУЛАГу] – учений-літературознавець, педагог, історик і теоретик літератури, організатор науки, просвітник, громадсько-політичний та державний діяч, академік УАН (1919).

Навчався в Уманському духовному училищі (1886–91), закінчивши яке, вступив до Київської духовної семінарії. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету (1897–1901). Завершивши навчання в університеті, багато уваги приділяв літературно-публіцистичній діяльності, співпрацював із редакціями «Українського життя» («Украинской жизни»), «Київської старовини» («Киевской старины»), «Літературно-наукового вісника», «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», «Світла» та ін.

Публікації Є. привертали увагу читачів гарною українською літературною мовою, використанням народних висловів, прислів'їв, приказок. Він усіляко опирався нав'язуванню російської системи навчання і виховання української молоді, закликав використовувати доступний матеріал українською мовою не лише в початковій ланці освіти, а й у середній та вищій, наголошував на важливості створення українських підручників.

Разом із колегами розробляв концепцію української державності. Був членом освітніх і наукових товариствах, зокрема Українського товариства шкільної освіти, що мало на меті поширення серед українського народу освіти

рідною мовою через початкові, середні та вищі заклади. Спільно з освітніми діячами (Б. Грінченком, В. Дурдуківським, С. Черкасенком) працював над заснуванням Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти задля розбудови української демократичної школи.

У 1922 р. обраний віцепрезидентом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Тоді-таки Є. очолював історико-літературне товариство та комісію в галузі літературознавства, приділяв велику увагу становленню українського правопису й виданню відповідних словників, уважав це «справою державної ваги». 1928 р. через політичні переслідування Є. звільнили від обов'язків віцепрезидента ВУАН та іншої академічної роботи.

21 липня 1929 р. Є. заарештували й за рішенням суду 19 квітня 1930 р. винесли смертний вирок, який замінили на 10 років ув'язнення. Реабілітований за відсутністю складу злочину 11 серпня 1989 р.

Тв.: Біля початків українознавства. *Україна*. 1924. Кн. 1–2; Голос природи. *Світло.* 1913. № 1. С. 26–30; Іван Франко: критич.-біогр. нарис. 2-ге вид. з дод. Київ : Слово, 1926. 256 с.; Історія українського письменства. Т. 1. Видання 4-те, з одмінами й додатками. Ляйпціг – Вецляр : Українська Накладня, 1924. 448 с.; Історія українського письменства. Т. 2. Вид. 4-те з одмінами й дод. Київ ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1919. 456 с.

Літ.: Бойко О. Д. Єфремов Сергій Олександрович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. С. 672. URL: http://surl.li/qucne; Єфремов Сергій Олександрович. *Незабутні постат*і / авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк ; редкол.: В. В. Скопенко (голова) та ін. Київ : Світ Успіху, 2005. С. 180–181. URL: http://surl.li/quout; Наєнко Н. К. Єфремов Сергій Олександрович. *Енциклопедія сучасної України*. : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2009. Т. 9. URL: http://surl.li/qvdsi; Самоплавська Т. О. Єфремов Сергій Олександрович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 100–108.

Тетяна Кочубей

Ж

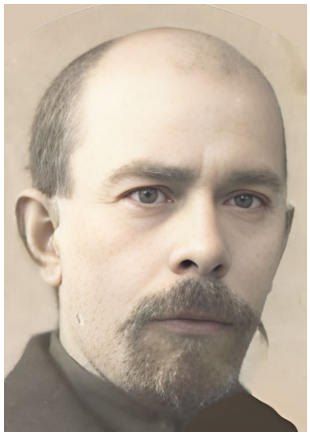

Фото: https://tinyurl.com/3y3435au

ЖИВОТКО АРКАДІЙ ПЕТРОВИЧ *(Zhyvotko Arkadii Petrovych)* [13.03.1890, с. Пухове Воронезької обл., РФ – 12.06.1948, м. Ашаффенбург, Німеччина] – педагог, один із фундаторів національного дошкільного виховання, громадський діяч.

Закінчив Петербурзький університет (1917). Член Української Центральної Ради від Воронезької губернії (1917–18). З 1918 р. – у Кам'янці-Подільському: учителював, був відповідальним секретарем газети «Життя Поділля» (органу Подільської «Просвіти»), одним із організаторів Товариства дошкільного виховання ім. Песталоцці (з 1919 р.), завідувачем відділу дошкільного виховання Подільської губернської народної управи (1919–20); співпрацював із першим ректором Кам'янець-Подільського університету І. Огієнком.

Автор концепції українського дошкілля, провідними положеннями якої є: навчання рідної мови з раннього дитинства з використанням усної народної творчості, залучення дітей до посильної праці з деревом, папером, глиною, піском та ін., формування сенсомоторної культури особистості засобами музики та співів, об'єктів природи рідного краю, опанування дорослими анатомією, фізіологією для забезпечення правильного фізичного й розумового розвитку дітей, створення нових типів дошкільних установ (ясел, захоронок, дитячих садків, майданів, колоній та ін.). Розробив схему залучення громадських установ, організацій і товариств до створення та підтримки недержавних дитячих закладів, започаткувавши фонд «Українська дитина». Запропонував систему позашкільної освіти дітей і молоді, структурними компонентами якої слугували клуби для дітей віком 8–15 років із природничими, математичними, історичними, літературними, музичними гуртками. Позашкільну освіту дорослих розглядав як необхідну ланку національної освітньої системи, умову формування національної свідомості. Задля цього створив програми діяльності шкіл та курсів для дорослих, а також програми для народного університету, бібліотек, читалень, народних театрів і музеїв. Особливу увагу приділяв просвітницькій діяльності у формі бесід, мандрівок, концертів, народних свят тощо. Автор творів на дитячу тематику: оповідання «Сонечко», «Василько», «В гостях у Деї», п'єси «Одної ночі», «Ріпка», «Снігова баба», «Сирітка», збірки «Весняночка», «Будемо бавитися» та ін.

1923 р. виїхав до Чехословаччини. Працював лектором дошкільного та позашкільного виховання в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (Прага). Співпрацював із С. Русовою. З 1945 р. жив у Німеччині. Працюючи в архівно-музейних установах української еміграції [Український національний музей-архів (1923–30, Прага), Український історичний кабінет (1930–45, Прага), філія музею-архіву Української вільної академії наук (1945–48, Ашаффенбург)], інформував емігрантів про умови побудови Української держави, ознайомлював Європу з минулим українського народу та його боротьбою за незалежність шляхом влаштування екскурсій для учнів гімназій, виставок архівних матеріалів.

Тв.: Будемо бавитися : (зб. забав для дітей). Ужгород : Уніо, 1926. 38 с.; Дошкільне виховання. Прага : Сіяч, 1926. 200 с. URL: https://tinyurl.com/3hf9cpmr; Передшкільне виховання в історичному розвитку. У*країнське дошкілля*. 1938. Ч. 7/8. С. 45–54; Промінь : зб. для праці з дітьми в дошк. закл. та в родинах. Катеринослав : Укр. вид-во в Катеринославі ; Лейпциг : друк. К. Ґ. Редера, 1922. 94 с. URL: https://tinyurl.com/5e5kvrw8; Розвиток творчости у дітей. *Просвітянин-кооператор*. 1919. Ч. 12. С. 4–8. URL: https://tinyurl.com/3yrzkbnc.

Літ.: Калічак Ю. Л. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка : автореф. дис… канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2001. 19 с.; Калічак Ю. Створення нових типів дошкільних навчальних закладів як результат співпраці Софії Русової й Аркадія Животка. *Людинознавчі студії* : зб. наук. пр. / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2014. Вип. 29 : Педагогіка, ч. 2. С. 83–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2014_29(2)__12; Нагачевська З. І. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ : НАІР, 2015. С. 119–121. URL: http://lib.pnu.edu.ua/elib/local/pv/2120.pdf.

Олександр Міхно

Фото: http://surl.li/resqr

ЖИТЕЦЬКИЙ ПАВЛО ГНАТОВИЧ *(Zhytetskyi Pavlo Hnatovych)* [04.01.1837, м. Кременчук, Полтавської обл. – 18.03.1911, м. Київ] – мовознавець, фольклорист, педагог, громадський діяч.

Навчався в Полтавському духовному повітовому училищі (1847–51), Переяславській духовній семінарії (1851–57), Київській духовній академії (1857–60) та Київському університеті Св. Володимира (1860–65). Більшу частину свого життя Ж. працював учителем мови й словесності: у середніх навчальних закладах Кам'янця-Подільського (1865–67), Києво-Подільській прогімназії (1868–69), 2-й Київській чоловічій гімназії (1869–76), Фундуклеївській жіночій гімназії (1870–75), Колегії Павла Ґалаґана (1874–80) та ін.

Ж. – активний громадський діяч, співробітник «Київської старовини» («Киевской старины»), засновник та учасник просвітницьких об'єднань другої половини 19 – початку 20 ст.: київської Громади (1859–76), Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1873–76), Історичного товариства Нестора-літописця (1872–1931), Наукового товариства ім. Шевченка в м. Києві (1897–1939), Українського наукового товариства в м. Києві (1907–21) та інших, які сприяли боротьбі українців за незалежність і свободу, національне відродження.

Загальнопедагогічні погляди та ідеї в творчій спадщині Ж.: неперервність освіти; обов'язковість початкової освіти для всіх соціальних верств населення; виховання в учнів непримиренності до соціальної та політичної нерівності; надання переваги з підліткового віку обдарованим учням; використання навчального матеріалу, який відповідає віку й розумовим можливостям дітей і викликає в них зацікавленість до предмета; недопустимість фізичних покарань у навчально-виховному процесі; робота в невеликих класах для реалізації індивідуального підходу; самоосвіта та самовиховання учнів; позакласна діяльність (зокрема інтермедії) у вихованні дітей.

Ж. – автор численних праць із питань розвитку освіти, культури, історії рідного краю; наукових розвідок з українського мовознавства, літератури та фольклору («Теорія поезії», «Нариси з історії поезії» та ін.). Він першим висвітлив значення «Енеїди» І. Котляревського для формування нової української літературної мови. Ж. називають «дослідником національної реліквії» – Пересопницького Євангелія. Про свої дослідження вчений уперше доповів колегам на 3-му Археологічному з'їзді, який відбувся в Києві (1874). Ж. відіграв визначну роль у боротьбі за національну справу: обстоював ідею запровадження навчання українською мовою в школах, збирав і популяризував зразки українського фольклору.

Тв.: «Енеїда» Котляревського у зв'язку з оглядом української літератури XVIII ст. *Вибрані праці. Філологія* : вступ. ст., упоряд. та комент. Л. Т. Масенко. Київ : Наукова думка, 1987. С. 139–253; З історії українського письменства: промова до українських громадян у Києві. *Літературно-науковий вісник.* 1913. Т. 63, Кн. 5. С. 296–303; Київська громада за 60-х років. *Україна.* 1928. № 1. С. 90–125; Про українські народні думи. Київ : Печатня Видавничого Тов-ва «Друкар», 1919. 116 с.; Шевченко і харківська молодь. *Україна*. 1925. № 1–2. С. 143–148.

Літ.: Ісаченко В. П. Педагогічна та просвітницька діяльність Павла Гнатовича Житецького (1837–1911) : монографія Умань : ФОП Жовтий, 2015. 252 с.; Масенко Л. Т. Житецький Павло Гнатович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2009. URL: http://surl.li/qvdyw; Піскова Е. М. Житецький Павло. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. С. 152–153. URL: http://surl.li/qwvzu; Побірченко Н. С. Житецький Павло Гнатович. *Українська педагогіка*

в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1. С. 449–460; Харченко В. Перший історик української літературної мови. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2012. URL: http://surl.li/alhev.

Наталія Коляда

З

Фото: https://esu.com.ua/article-15047

ЗАВГОРОДНЯ ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА *(Zavhorodnia Tetiana Kostiantynivna)* [18.01.1949, м. Івано-Франківськ – 22.10.2023, там само] – педагогиня, учена, докторка педагогічних наук (2000), професорка (2002), заслужена діячка науки і техніки України (2018).

Закінчила з медаллю середню школу № 3 м. Івано-Франківська та з відзнакою фізико-математичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту (1970). Працювала вчителем математики, заступником директора з навчально-виховної роботи зазначеної школи (1969–75), викладачем у Прикарпатському університеті (з 1981 р.), завідувачем кафедри історії педагогіки (від 2003 р.), кафедри педагогіки ім. Богдана Ступарика (кафедра педагогіки та освітнього менеджменту ім. Богдана Ступарика) (2006–20). Закінчила аспірантуру Науково-дослідного інституту педагогіки АПН України й захистила в 1984 р. кандидатську дисертацію з теорії виховання, у 2000 р. – докторську дисертацію «Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919–1939 роки)».

З. зробила значний внесок у дослідження проблем теорії та історії виховання і навчання, дидактики в Галичині 1920–30-х рр. Авторка (співавторка) приблизно 700 наукових публікацій у вітчизняних та закордонних виданнях, зокрема одноосібних монографій «Дидактична думка в Галичині (1919–1939 роки)» (1998), «Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки)» (1999), «Підвищення професійної кваліфікації вчителів Галичини (1919–1939 роки): Дидактичний аспект» (1999), «“Виховати творчого, працездатного і продуктивного громадянина” (Педагогічна концепція Ярослава Кузьміва)» (2001), «Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки)» (2007), науково-методичних посібників та колективних монографій. Засновниця наукової школи «Історія освіти в Галичині» (1998), кабінету-музею Б. Ступарика (2006). Брала активну участь у підготовці наукових кадрів, зокрема під її керівництвом захищено дисертації (25 кандидатських, 5 докторських). Була

членом редколегій наукових фахових видань із педагогіки («Гірська школа Українських Карпат», «Історико-педагогічний альманах», «Обрії» та ін.).

З. відзначена багатьма нагородами: грамоти Прикарпатського університету, міського й обласного відділу освіти, Почесна грамота МОН України (2005), премія ім. Мирослава Стельмаховича (2005), премія голови обласної державної адміністрації та голови обласної ради «Відомий науковець року» (2009), премія Національної спілки краєзнавців України ім. академіка Петра Тронька (2017), грамота і медаль Прикарпатського національного університету «За заслуги перед університетом» (2019) та ін. Похована на міському кладовищі м. Івано-Франківська.

Тв.: Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя XX століття : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Т. К. Завгородня та ін. ; за ред. Т. К. Завгородньої ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Плай, 2008. 479 с.; Дидактична думка в Галичині (1919–1939 роки) : монографія / Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Плай, 1998. 167 с.; Методологічні засади педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. / Т. К. Завгородня, І. В. Стражнікова ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2021. 120 с.; Проблеми педагогіки : історія, сучасність, перспективи : зб. наук. пр. / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. 427 с.; Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя XX століття: ідеї, афоризми, висловлювання : навч. посіб. / уклад.: Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2010. 211 с.

Літ.: Завгородня Тетяна Костянтинівна. *Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика. Педагогічний факультет Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника* : сайт. Івано-Франківськ, 2021. URL: https://kpibs.pnu.edu.ua/zavhorodnia-tetiana-kostiantynivna/; Кузьменко В. В., Слюсаренко Н. В. Активна життєва позиція доктора педагогічних наук, професора Тетяни Завгородньої. *Таврійський вісн. освіти*. 2019. № 1. С. 325–328; Педагогічний досвід і наукова школа Тетяни Костянтинівни Завгородньої : наук.-метод. посіб. / упоряд. І. В. Стражнікова. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2009. 164 с.; Стражнікова І. В. Завгородня Тетяна Костянтинівна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ. Київ, 2010. URL: https://esu.com.ua/article-15047.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/mr4ydcjy

ЗАКЛИНСЬКИЙ БОГДАН РОМАНОВИЧ *(Zaklynskyi Bohdan Romanovych)* [19.08.1886, м. Івано-Франківськ – 12.04.1946, м. Львів] – педагог, письменник, фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1913). Брат К. Заклинського.

Здобувши після закінчення Станіславської учительської семінарії (1909) право обіймати посаду вчителя в народних школах з українською та польською мовами навчання, викладав на Косівщині (села Старі Кути, Жаб'є, Ільці, Криве Поле). З початком Першої світової війни вступив до легіону Українських січових стрільців (УСС). Із січня 1915 р. працював у секції народного шкільництва Загальноукраїнської культурної ради у Відні, основним завданням якої була організація українських освітніх закладів і розробка перспективних планів їх роботи на повоєнний період. Після переведення легіону УСС на Волинь прилучився до заснування бібліотек, культурно-освітніх товариств, навчальних закладів. Учителював у с. Дорогинички Володимир-Волинського округу.

Із проголошенням Західноукраїнської Народної Республіки організував у Косові випуск українських підручників як основи становлення національної освіти (1919–20). Протягом 1920–27 рр. – учитель народних шкіл Закарпатської України (смт Великий Бичків, Ясіня). У 1927 р. працював у м. Золочеві в приватних українських закладах освіти педагогічного товариства «Рідна школа». У 1928 р. переїхав до Львова, де вчителював у школі ім. Т. Шевченка. Протягом 1929–41 рр. викладав у сільських школах на Бойківщині та Тернопільщині. 1941 р. повернувся до Львова. Спочатку працював у середній школі, а з 1944 р. – у Львівському відділенні Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії Академії наук УРСР.

Активно поширював ідею української державності. Провідним структурним компонентом розвитку особистості вважав формування патріотизму й працьовитості, а основою патріотизму визначав національну свідомість. Особливого значення надавав сім'ї як осердю нації. До найважливіших засобів виховання патріотизму зараховував український фольклор, особливо народну пісню. Укладав букварі («Український буквар», 1916; «Український буквар Володимир-Волинський», 1917), читанки («Читаночка для чемних діточок», 1917; «Букварева читанка», 1919; «Читанка для 2 кляси (перший піврік)», 1919; «Читанка для 3 кляси», 1919), розробляв методичні посібники («Національне виховання», 1927; «Діяльна школа», 1927),

публікував фольклорні й етнографічні матеріали. Організовував читальні «Просвіти», осередки «Рідної школи», об'єднання Пласту.

Тв.: Історія українського виховання (Педагогії). Коломия, 1919 ; Катехізм українця. Львів, 1918. 42 с.; Методика усного і писемного стилю для всіх шкіл. Львів, 1928. 192 с.; Опис рідного краю. Маленька географія України. 2-ге вид. Відень, 1915. 43 с.

Літ.: Домбровська Є. Богдан Заклинський і учительський видавничий процес у Галичині 20–30-х рр. XX ст. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.* 2008. № 1. С. 184–198 с. URL: https://tinyurl.com/nmvkdm2b; Каськів О. Й. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Б. Заклинського : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 1998. 16 с.; Рис І. Богдан Заклинський про формування громадянської позиції учнів засобами шкільної географії. *Гірська школа Українських Карпат*. 2014. № 11. С. 215–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2014_11_59; Ступарик Б. М. Заклинський Богдан Романович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 243–247.

Наталія Антонець

Фото: https://100krokiv.info/wp-content/uploads/2013/10/17.jpg

ЗАКЛИНСЬКИЙ КОРНИЛО РОМАНОВИЧ *(Zaklynskyi Kornylo Romanovych)* [01.08.1889, м. Львів – 01.04.1966, м. Прага, Чехія] – педагог, поет, фольклорист, літературознавець, культурно-освітній діяч. Брат Богдана Заклинського.

Після закінчення Станіславської гімназії спочатку два роки вивчав класичну філологію на філософському факультеті Віденського університету, а потім – українську філологію у Львівському та Чернівецькому університетах. Здобувши освіту (1913), учителював у с. Вашківці (Буковина). Протягом 1920–38 рр. – професор української приватної гімназії в м. Берегове, активний член Закарпатської крайової «Просвіти», один із організаторів пластового руху, упродовж 1923–26 рр. редагував газету «Берегівський пластун». З ініціативи Педагогічного товариства Підкарпатської Русі видав кілька підручників із латинської мови. Публікував статті з питань педагогіки, у яких, зокрема, провідну роль у вихованні молодого покоління відводив формуванню національної самосвідомості.

Восени 1938 р. заарештований угорською владою, після звільнення в 1939 р. переїхав до Праги, де продовжив педагогічну діяльність – працював професором української мови й історії в Українській гімназії в Модржанах (1939–47), згодом викладав російську мову в одній із середніх шкіл Праги. Був директором Музею визвольної боротьби України в Празі. Коли на початку

1950-х рр. українську мову стали викладати в школах Пряшівщини, читав лекції на курсах учителів, а також видав «Хрестоматію з української літератури» (1955). Проте невдовзі З. звинуватили в українському націоналізмі, він зазнав репресій із боку комуністичної влади Чехословаччини – був насильно відправлений на сім місяців до психіатричної лікарні в Богніцях. Після звільнення зосередився на науково-публіцистичній роботі.

Тв.: Латинська читанка для другої класи гімназійної. Ужгород, 1926; Латинсько-руський и русько-латинський словарь для низших клас гімназій. Ужгород, 1926; Національне виховання. *Підкарпатська Русь*. 1930. № 3; Хрестоматія з української літератури. Братислава, 1955.

Літ.: Герасимова Г. П. Заклинський Корнило Романович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zaklynsky_K_R; Мушинка М. Син славного роду Корнило Заклинський. *Пам'ять століть. Планета*. 2009. № 3–4. С. 171–178; Невмержицька О. В. Брати Богдан і Корнило Заклинські про виховання підростаючої особистості. *Наукові записки кафедри педагогіки* / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2012. Вип. 29. С. 92–101. URL: https://tinyurl.com/yt5nzzjt; Полякова Ю. Ю. Літературознавчий доробок українського педагога та письменника Корнила Заклинського (1889–1966). *Дриновський збірник*. Т. XI. Софія – Харків, 2018. С. 371–376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drinzb_2018_11_44.

Наталія Антонець

Фото: *http://surl.li/todjhq*

ЗАЛУЖНИЙ ОЛЕКСАНДР САМІЙЛОВИЧ *(Zaluznyi Oleksandr Samiilovych)* [21.12.1886, м. Апостолове Дніпропетровської обл. – 22.09.1938, м. Київ] – педагог, психолог, педолог, рефлексолог.

Навчався в земській школі, у Херсонській учительській семінарії, з якої його виключили через революційну діяльність. У 1907 р. заарештований та ув'язнений, згодом утік й емігрував до Франції, де навчався в Інституті механіки і прикладної математики в м. Нансі, опановував експериментальну психологію та соціологію, відвідував лекції Ж. Дюма та Е. Дюркгейма в Паризькій Сорбонні. Повернувшись у 1910 р. в Україну, З. знову захопився політичною діяльністю, невдовзі був заарештований, засуджений і відправлений на каторжні роботи до Сибіру. На засланні багато читав, займався самоосвітою. Після 1917 р. прибув до Києва й увійшов до складу Української Центральної Ради. Після Жовтневого перевороту переїхав до Владивостока, де закінчив педагогічний інститут і залишився працювати викладачем психології та соціології. У 1924 р. повернувся в Україну, був співробітником Харківського інституту народної

освіти, а також керував секцією колективознавства в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, брав участь в організації освіти, читав лекції на різних курсах, семінарах. Проводив велику експериментальну роботу, очолював кабінет соціальної педагогіки дослідно-експериментальної станції при Науково-педагогічному комітеті Головсоцвиху. Вирізнявся неабиякою ерудицією, досконало володів українською та трьома іноземними мовами (французькою, німецькою, англійською). Співпрацював із провідними вітчизняними й закордонними дослідниками в галузі педології та рефлексології, перекладав і рецензував їхні праці.

З. – автор ґрунтовних праць і статей із проблем організації та функціонування колективу, теорії виховання особистості в колективі, шкільної успішності, дисципліни, формування пізнавальних інтересів дитини й окремих груп, розроблення методів експериментальних досліджень, зокрема методики тестування, теорії та практики розбудови сільської школи, систем освіти за кордоном тощо. Був провідним вітчизняним рефлексологом, розглядав психічну діяльність дитини у зв'язку з нервовими процесами, залучаючи для пояснення психічних явищ фізіологію вищої нервової системи, використовуючи багатий фонд неврологічних даних. Разом із І. Соколянським та В. Протопоповим заснував Харківську школу рефлексології, яка в 1920-х рр. була центром теоретико-експериментальних пошуків у галузі педології та педагогіки. Науковий доробок З. плідний і різноманітний. За 11 років він написав чотири фундаментальні монографії та опублікував десятки статей у журналах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Дитячий рух», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології». На початку 1930-х рр. із зміною педагогічної парадигми праці З. засудили за «біологізаторство» і «механіцизм». У ці роки він сам критикує педологів та власні тексти. Незважаючи на самоосуд, заарештований у січні 1938 р., засуджений, розстріляний згідно з вироком виїзної сесії Верховного Суду СРСР у м. Києві. Похований З. на спецділянці Народного комісаріату внутрішніх справ у Національному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили».

Науково-педагогічна діяльність та теоретичні й експериментальні дослідження З. стали предметом вивчення українських дослідників, увійшли до скарбниці досягнень української педагогічної думки та освіти 20–30-х рр. 20 ст.

Тв.: Методи вивчення дитячого колективу: (Вступ до педагогіки колективу). Харків : Книгоспілка, 1926. 182 с.; Метод тестів в нашій школі. *Шлях освіти.* 1926. № 1. С. 63–85; Сільська трудова школа. Теорія і практика. Харків : ДВУ, 1926. 74 с.; Соціальні настановлення і колективні навички у дітей трудових шкіл. Харківська дослідно-педологічна НКО, кабінет соціальної педагогіки. Харків, 1930. 14 с.; Учення про колектив. Методологія – дитколектив. Харків : ДВУ, 1929. 224 с.

Літ.: Залужний Олександр Самійлович : сторінка електрон. інформ.-бібліограф. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Якобчук Н. О. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: http://surl.li/aeyanh; Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). Київ : Наук. світ, 2003. С. 14–146; Смолінчук Л. С. Науково-педагогічний доробок Олександра Самійловича Залужного (1886–1938) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2008. 22 с.

Ольга Сухомлинська

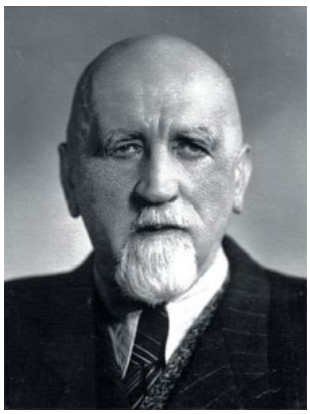

Фото: https://parafia.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/131.jpg

ЗАРИЦЬКИЙ МИРОН ОНУФРІЙОВИЧ *(Zarytskyi Myron Onufriiovych)* [21.05.1889, с. Стара Могильниця Тернопільської обл. – 19.08.1961, м. Львів] – учений-математик, педагог, доктор філософії (1930), професор (1945), кандидат фізико-математичних наук (1946), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1927), член Польського та Німецького математичних товариств, фундатор української математичної культури.

Середню освіту здобував у гімназіях Бережан (1899–1901), Тернополя (1901–05) і Перемишля (1905–07), вищу – у Віденському та Львівському університетах (1907–12). 1912 р., склавши учительський іспит, отримав звання вчителя середніх шкіл із математики й фізики. Викладав у приватних українських гімназіях Белза на Львівщині та Збаража на Тернопільщині. Протягом 1915–17 рр. як доброволець перебував у лавах Українських січових стрільців. У 1920–25 рр. продовжив педагогічну діяльність у гімназіях Коломиї та Тернополя, з 1925 р. – у гімназіях Львова. У 1939–41 рр. – продекан, 1945–47 рр. – декан фізико-математичного факультету й завідувач кафедри теорії ймовірностей, з 1948 р. – завідувач кафедри загальної математики Львівського університету. Водночас працював старшим науковим співробітником Львівського філіалу Академії наук УРСР, читав лекції у Львівському політехнічному інституті (1942–46) та Ужгородському університеті (1950–55). Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Автор наукових праць із теорії множин, математичної логіки, теорії ймовірностей, математичної статистики, теорії функцій дійсної змінної. Досліджував питання історії математики, зокрема видав «Хрестоматію грецької математики» (польською мовою, 1936), у якій вміщено невеликі уривки з творів Евкліда, Архімеда, Аполлонія Перзького та ін. у грецькому оригіналі й латинському перекладі, а також нарис «Астрономія в старовину» (польською

мовою, 1935). У польському журналі «Математика в школі» опублікував нариси з методики математики у зв'язку з історією.

Тв.: Алгебра Буля з замкненням і алгебра Буля з похідною. *Доповіді АН УРСР*. 1955. № 1; Деякі числові послідовності та їх застосування. *Наукові записки Львівського університету.* 1957. Т. 44. Вип. 8; Зауваження до проблем наближених обчислень в грецькій математиці. *Наукові записки Львівського університету*. 1949. Т. 5. Вип. 3.

Літ.: Возняк Г. Мирон Зарицький – фундатор української математичної культури. *Математика в школі*. 1999. № 3. С. 53–55; Зарицький Мирон. Тернопільська обласна бібліотека для молоді. URL: https://tobm.org.ua/zaryczkyj-myron/; Кушнерик Г., Пиндус Б. Зарицький Мирон Онуфрійович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. Тернопіль, 2004. Т. 1 : А–Й. С. 622. URL: https://tinyurl.com/m4mtn8p3; Рудяченко О. Мирон Зарицький. І з математиків, і з ліриків. URL: https://tinyurl.com/bdefxjsz; Шендеровський В. Педагог з великої літери – Мирон Зарицький. URL: https://parafia.org.ua/person/zarytskyj-myron/.

Наталія Антонець

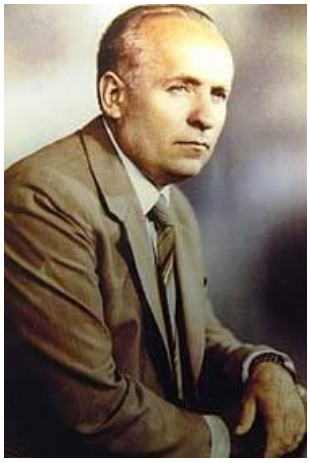

Фото: http://surl.li/reval

ЗАХАРЕНКО ОЛЕКСАНДР АНТОНОВИЧ *(Zakharenko Oleksandr Antonovych)* [02.02.1937, м. Кам'янка Черкаської обл. – 30.04.2002, с. Сахнівка, Черкаської обл.] – педагог, громадський діяч, заслужений учитель УРСР (1974), народний учитель СРСР (1983), член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР (1989), академік-засновник Академії педагогічних наук (АПН) України (1992).

Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті Черкаського педагогічного інституту (1959). Працював за призначенням до кінця свого життя в с. Сахнівка Черкаської області: учителем математики і фізики (до 1966 р.), понад 35 років очолював Сахнівську середню школу (з 1966 р.). Був відомим в Україні та за її межами як новатор, педагогічний мислитель, творець авторської школи, збагатив теорію і практику виховання оригінальними підходами та методами. Створив нову систему громадянського, сімейного й трудового виховання, реалізував ідею школи-родини як центру духовності та культури, сформував її потужну матеріально-технічну базу. Результатом науково-дослідної роботи учнів стало видання «Енциклопедія шкільного роду» (2000).

З. – представник інноваційної освітньої практики, ініціатор упровадження в освітній процес педагогіки співробітництва, побудованої на принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості дитини. Основоположними принципами концепції авторської школи були: спрямованість освітнього процесу на поглиблення знань учнів; турбота про

здоров’я дітей, їхню фізичну витривалість; вивчення традицій і звичаїв народу; виховання патріотичних почуттів та гордості за родину й Батьківщину. Завданням школи вбачав те, щоб її випускники в знаннях не відрізнялися від учнів престижних закладів.

В АПН України працював у Відділенні дидактики, часткових методик та інформаційних технологій. У складі парламентської делегації перебував у США та ФРН як керівник громадської організації «Педагоги за мир», очолював Творчу спілку вчителів (з 1992 р.). У 2002 р. Сахнівській школі надано статус «Авторської школи О. А. Захаренка». 2003 р. відбулися 1-ші Всеукраїнські педагогічні читання «Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи».

Тв.: Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв’язати? *Педагогіка толерантності*. 1999. № 3/4. С. 12–15; 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998–2000 року : [метод. посіб.] / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. Сахнівка : [б.в.], 2002. 295 с.; Енциклопедія шкільного роду : Автобіографічні дані, спогади, роздуми. Сахнівка. 2001. Т. 1–2. 364 с. ; Т. 3–4. 502 с.; З щоденника директора школи (Сахнівська середня школа Черкаської області). *Радянська школа*. 1987. № 4. С. 76–78 ; № 5. С. 66–68; Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і людини, краю і Батьківщини. Черкаси, 1997. 28 с.

Літ.: Березівська, Л. Д., Побірченко Н. С. Авторська школа Олександра Антоновича Захаренка / [наук. ред. О. В. Сухомлинська] ; НАПН України, Головне упр. освіти і науки Черкас. облдержадмін., Чернівец. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Черкаси : [б. в.], 2010. 64 с.; Захаренко Олександр Антонович (1937–2002 рр.) : біобібліогр. покажч. (до 80-річчя від дня народж.) [укр. педагога, директора Сахнів. серед. шк. Черкас. обл., акад. НАПН України] / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького [та ін. ; уклад.: Прокопенко Л. І. та ін. ; наук. ред. О. І. Ляшенко]. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. 111 с.; Захаренко Олександр Антонович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Заліток Л. М. ; онов. Василенко С. Б. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/u3u3h47e; Крутенко, О. В. Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О. А. Захаренка : автореф. дис. … канд. пед. наук / Ін-т проблем виховання НАПН України. 2012. 23 с.; Мальований Ю. І. Захаренко Олександр Антонович. *Енциклопедія освіти* / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. С. 361–362; Олександр Захаренко: педагогіка, спрямована в майбутнє / Комунал. навч. заклад Черкас. обл. ін.-т післядипломної освіти працівників Черкас. обл. ради ; [авт.-уклад.: Н. М. Чепурна, О. В. Крутенко]. Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2017. 151 с.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/msmmz745

ЗІЛИНСЬКИЙ ІВАН МИХАЙЛОВИЧ *(Zilynskyi Ivan Mykhailovych)* [22.05.1879, с. Красна, Польща – 21.04.1952, м. Прага, Чехія] – мовознавець, фольклорист, педагог, доктор філології (1931), професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1917).

Закінчив гімназію в Перемишлі (1892–1900), навчався на теологічному факультеті Львівського університету (1900–01), закінчив філософський факультет (класична філологія та славістика) Віденського університету (1907). Працював учителем української, німецької і латинської мов у гімназіях міст Бережани (1907–09), Івано-Франківськ (1910–12), Львів (1909, 1913–14). Із початком Першої світової війни мобілізований до австрійської армії, у 1918 р. вступив до Армії Української Народної Республіки. Викладав діалектологію, фонетику української мови в Українському таємному університеті у Львові (1921–25). У 1921 р. за дорученням мовознавчої комісії Наукового товариства ім. Шевченка працював над реформою українського правопису, який став обов'язковим для видань цього товариства. Брав участь у діяльності товариства «Просвіта», був членом Руського педагогічного товариства у Львові. У 1926–39 рр. працював професором на кафедрі слов'янських мов факультету славістики Ягеллонського університету в Кракові. У 1941–44 рр., обіймаючи посаду директора «Українського видавництва» в Кракові, підготував та видав «Український правопис». Після Другої світової війни – професор слов'янської філології, завідувач кафедри української мови та літератури Карлового університету в Празі.

Тв.: Карта українських говорів. Варшава, 1933. 20 с.; Моя наука в Перемиській гімназії. Перемишль, 1938; Український правопис. Вид. 3-тє, доп. Краків, Львів, 1943. 76 с.

Літ.: Євсеєнко І. В. Зілинський Іван. *Енциклопедія історії України* / НАН України. Інститут історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zilynsky_I; Мушинка М. І., Хобзей Н. В. Зілинський Іван Михайлович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2010. URL: https://esu.com.ua/article-16147; Новіцька Ю. Науково-педагогічна діяльність Івана Зілинського в Кракові за часів Другої Речі Посполитої. *Дні науки історичного факультету*: Матеріали ІІІ Міжнар. наук. конф. молодих учених. Вип. 3. Житомир, 2010. С. 116–118. URL: http://eprints.zu.edu.ua/6759/.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/yt8h5n3u

ЗІЛЬБЕРШТЕЙН АНДРІЙ ІЛЛІЧ *(Zilbershtéin Andrii Illich)* [24.09.1897, м. Москва, РФ – 30.06.1984, м. Харків] – педагог, професор (1947).

Після закінчення Харківського реального училища № 1 навчався в Петроградському психоневрологічному інституті (1914–17), у Харківському інституті народного господарства на промисловому (1920–23) та правовому факультетах (1926). Від 1919 р. очолював курси підготовки позашкільних працівників і відділ у Харківському губернському відділі народної освіти; 1921–34 рр. – курси підготовки позашкільних працівників та відділ Наркомосу УСРР; 1928–35 рр. – кафедру Всеукраїнського інституту комуністичної освіти; 1935–37 рр. – відділ Центрального психоневрологічного інституту (м. Харків). Активно співпрацював із відділом історії педагогіки Українського науково-дослідного інституту педагогіки. У 1922–34 рр. був заступником редактора журналу «Шлях освіти». Під час Другої світової війни працював у військовому шпиталі. Протягом 1939–74 рр. завідував кафедрою педагогіки Харківського державного педагогічного інституту. Викладав курси лекцій: система народної освіти, політико-просвітницька робота, педагогіка, історія педагогіки. З. підготував 26 кандидатів наук.

Автор понад 100 наукових праць, присвячених переважно дидактичним проблемам: наочність у навчанні, активізація пізнавальної діяльності школярів і студентів, проблемне навчання, управління пізнавальною діяльністю учнів під час того, як вони виконують пізнавальні завдання тощо. З. жив і працював у радянський час, тому його твори мають комуністичні атрибути. Працю педагога «Питання наочності у навчанні» (1958) відзначено премією ім. К. Ушинського. Обґрунтував поняття «наочність навчання», визначив типи, роль і значення засобів наочності в навчанні, способи її використання. Проблеми підготовки спеціалістів у педагогічних закладах вищої освіти виклав у таких виданнях: «Деякі психолого-педагогічні якості особистості вчителя фізкультури та їх формування в умовах вузу. Наукові основи підготовки вчителя» (1969), «Учитель, його призначення і функції в суспільстві. Посібник для студентів-заочників. Вступ до педагогіки» (1972) та ін. Розробив методичні вимоги до підручника з педагогіки: принципи науковості, єдності теорії та практики, історизму; чіткість структури тощо. Досліджував творчу спадщину Й. Песталоцці, Г. Сковороди, К. Ушинського та ін.

Тв.: Керування пізнавальною діяльністю учнів в умовах проблемного навчання. *Питання проблемного навчання* : зб. наук. пр. Київ, 1978. С. 7–20; Наочність у навчанні як принцип радянської дидактики. *Питання наочності в навчанні* : наук. зап. каф. педагогіки та психології / Харків. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1958. Т. 29. С. 3–35;

Наполегливо вивчати і творчо застосовувати педагогічну теорію. *Дошк. виховання*. 1965. № 2. С. 5–12. URL: http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2017/09/pdfjoiner.pdf; Проведення екзаменів та заліків у вищій школі / А. І. Зільберштейн, Т. Д. Солдатова. Київ : Вища шк., 1979. 87 с.; Система народної освіти : збірка / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. Харків : Держвидав України, 1929. 318 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Зільберштейн Андрій Ілліч. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 452–456; Гнізділова О. А. Наукова школа А. І. Зільберштейна: минуле і сучасне. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. / Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. Вип. 54. С. 78–85. Бібліогр.: с. 83–85 (29 назв); Губко О. Т. Зільберштейн Андрій Ілліч. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2010. Т. 10. URL: https://esu.com.ua/article-16165; Єфімова В. До 120-річчя від дня народження Андрія Ілліча Зільберштейна (1897–1984), українського педагога. *Педагогічний музей України* : офіц. вебсайт. Київ, 2017. URL: https://tinyurl.com/yz49sy2r.

Лариса Березівська

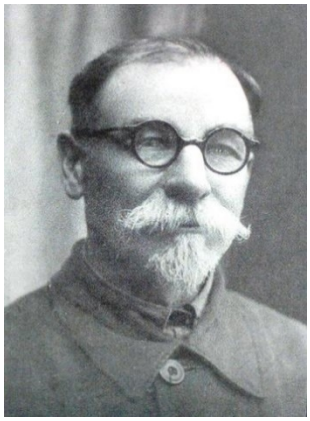

Фото: https://cutt.ly/R6QsA3k

ЗІНЬКІВСЬКИЙ КОСТЯНТИН МАКСИМОВИЧ *(Zinkivskyi Kostiantyn Maksymovych)* [29.05.1873, м. Бердянськ – 28.03.1959, там само] – педагог, краєзнавець, поет.

Закінчив Бердянське трикласне училище та Феодосійський учительський інститут (1892). Педагогічну діяльність розпочав 1892 р. як викладач математики: спочатку в Молдові – у повітових училищах м. Кишинів і м. Сороки; із 1894 р. в Україні – у Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії, згодом – у Нікополі, Херсоні, Павлограді та Маріуполі. У 1917 р. – шкільний інспектор у м. Павлоград. 1922 р. – окружний інспектор народної освіти на Кубані.

1926 р. переїхав до Бердянська, очолював трудову школу ім. І. Франка до 1930 р. Насамперед приділяв увагу таким проблемам: упровадження комплексного методу викладання, створення ефективних методичних посібників, розвиток трудових навичок учнів, використання краєзнавчого принципу під час викладання історії та географії. Далі працював на посадах викладача математики й педагогічної практики Бердянського педагогічного технікуму, інструктора-методиста райвно (1931–34), викладача Бердянського педагогічного інституту (1938–41, 1944–46), учителя в школах Бердянська (1946–52). Загалом на педагогічній ниві служив понад 60 років.

Педагогіку розглядав як невід'ємний складник національної культури. Обстоював необхідність створення для школярів «робітної книги» (аналог сучасного навчального комплекту), укладаючи навчальний матеріал для якої, варто передовсім враховувати краєзнавчий принцип: учні мають знати не лише історію, а й геологію, археологію рідного краю.

Автор низки поетичних творів: поема «Зруйнований мур» (1906), казка «Морська царівна» (1908), вірші «Прийде час» (1909), «Весняний ранок» (1909) та ін., україномовний переклад поеми «Слово о полку Ігоревім» (перекладено 1906 р., повністю опубліковано 1967 р.).

Тв.: Комплексність і комплексний метод в викладанні. 1927 // Бердянський краєзнавчий музей. Архів К. М. Зіньківського; Робоча книга для шкіл півдня України. 1926 // Там само.

Літ.: Калюжна І. В. К. М. Зіньківський – видатний педагог Приазовського краю. *Трохим Зіньківський* : вебсайт. 2012. URL: https://tinyurl.com/28vtv4f3; Константінова В. М. Зіньківський Костянтин (Кость) Максимович. *Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах* / під заг. ред. І. Т. Богданова. Київ, 2017. С. 87; Костянтин Зіньківський: 150 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/mr24tryy; Міхно О. 150 років від дня народження Костянтина Зіньківського (1873–1959), українського педагога, поета. *Освіта і сусп-во*. 2023. Квіт. – трав. (№ 4/5). С. 26. (Педагогічний календар. Квітень – травень 2023. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735507/.

Олександр Міхно

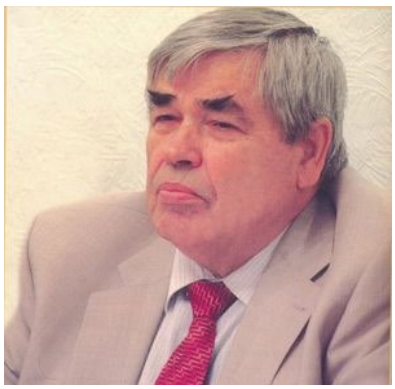

Фото: *https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/124/*

ЗЯЗЮН ІВАН АНДРІЙОВИЧ *(Ziaziun Ivan Andriiovych)* [03.03.1938, с. Пашківка Чернігівської обл. – 29.08.2014, там само, похований на сільському цвинтарі] – учений, філософ, педагог, психолог, дійсний член Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1992), доктор філософських наук (1977), професор (1978), заслужений працівник вищої школи УРСР (1988).

Середню освіту здобув у Пашківській семирічній (1952) і Галицькій (1955) середніх школах. Закінчив Гірничо-промислове училище № 5 м. Свердловськ на Луганщині (1956–58), історико-філософський факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка (1959–64). Працював у закладах вищої освіти (1964–90): викладачем філософії в Театральному інституті ім. І. Карпенка-Карого (м. Київ), Дніпропетровському сільськогосподарському інституті та ін. У 1975–90 рр. – ректор Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка (1975–90). Міністр народної освіти України (1990–92). Завідувач лабораторії естетичного виховання Інституту педагогіки Міністерства освіти України (1992–

93). Директор-організатор Інституту педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України (1993–2014).

З. зробив вагомий внесок у розвиток сучасної філософії і педагогіки, філософії освіти, теорії та методики професійної освіти, естетичного виховання, педагогічної естетики й етики, психопедагогіки. Фундатор нового напряму педагогіки з проблем педагогічної майстерності. Заснував Академію педагогічної майстерності та 36 центрів педагогічної майстерності в усіх областях України. Його ідеї щодо педагогічної майстерності поширилися в українській і зарубіжній педагогічній освіті.

Автор понад 500 наукових праць, зокрема монографій, підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, серед яких: «Педагогічна майстерність» (1997), «Краса педагогічної дії» (1998), «Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи» (2000), «Педагогіка добра» (2000). Під керівництвом З. захищено 20 докторських і 20 кандидатських дисертацій. Відзначений багатьма нагородами. 2017 р. в с. Пашківка на Чернігівщині відкрито Меморіальний музей-садибу. З 2019 р. в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна НАПН України діє музей-бібліотека.

Тв.: Педагогічна майстерність : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закл. / упоряд.: І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 2006; Розвиток педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю в умовах інформаційно-технологічного суспільства : монографія / авт.: Зязюн І. А. та ін. ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ : Пед. думка, 2012. 388 с.; Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності : монографія / авт.: І. А. Зязюн та ін. ; за наук. ред. О. М. Отич ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Бердян. держ. пед. ун-т. Київ ; Бердянськ : Ткачук О. В., 2013. 333 с.; Філософія педагогічної дії : монографія. Київ ; Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.

Літ.: Зязюн Іван Андрійович (03.03.1938 – 29.08.2014) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/3ymd8zcb; Іван Андрійович Зязюн: Педагог. Вчений. Філософ : біобібліогр. покажч. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; упоряд. Л. Н. Штома ; наук. ред. Н. Г. Ничкало. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 228 с. URL: https://tinyurl.com/yvt9n938; Кремень В. Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна в контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії* : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Київ ; Полтава, 2018. Вип. 17. С. 9–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2018_17_3; Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 квіт. 2019 р., Чернігів / Нац. ун-т «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка та ін. Чернігів : Чабаненко Ю. А., 2019. 173 с.; Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 трав. 2021 р., Харків

/ НАПН України, Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний інститут» та ін. ; за заг. ред. Романовського О. Г. Харків : НТУ «ХПІ», 2021. 323 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727959/.

Лариса Березівська

І

Фото: https://cutt.ly/UIUwsWo

ІВАНИЦЯ ГРИГОРІЙ МИКИТОВИЧ *(Ivanytsia Hryhorii Mykytovych)* [30.01.1892, м. Шостка, Сумської обл. – 24.08.1938, Північно-східний табір, Магаданської обл., РФ] – педагог, мовознавець.

Навчався в класичній гімназії при Ніжинському історико-філологічному інституті (1902–10) та на класичному відділення цього інституту (1910–14). Після його закінчення – викладач латинської мови в Клинцівській гімназії Чернігівської губернії, пізніше направлений до Київського університету для підготовки до професорського звання зі спеціалізацією по класичній філології. Дописувач журналу «Вільна українська школа» (1917–20). Викладач педагогіки Київського інституту народної освіти (1920–29); співредактор журналу «Радянська освіта», де часто публікувався. У 1924–27 рр. – секретар комісії Історико-філологічного відділу Науково-педагогічної комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН) й одночасно співробітник Інституту української наукової мови. Автор підручників з української мови та читанок для трудової школи, шкіл для дорослих, посібників і статей із методики навчання української мови.

На поширення в Україні в 1920-х рр. ідей комплексності в навчанні відгукнувся працею «Комплексний метод» (1923), де розглянув його як один із важливих чинників будівництва нової школи, яку бачив як трудову й демократичну. Вважав, що за комплексного підходу навчальний процес має проходити три етапи: 1) спостереження над матеріалом, що вивчається; 2) вивчення та систематизація, аналіз навчального матеріалу; 3) виявлення наслідків проведеної роботи. Саме навчання розглядав як поєднання трьох основних психофізіологічних етапів розвитку дитини: перцепції (сприйняття), аперцепції (активного спостереження) й асиміляції (освоєння нової інформації). Такий підхід відповідав закордонним концепціям експериментальної психології, біхевіоризму та педології. Не підтримував ідеї єдиної навчальної програми для всіх шкіл України. Вважав, що в програмах варто відображати лише загальні тенденції, а кожен адміністративний район, навіть кожне місто й село, самі

обирали 6 теми, які найповніше відповідають інтересам та уподобанням учнів. Декларуючи необхідність методологічної аргументації в дослідженнях історії освіти, у 1926 р. запропонував використовувати «метод соціально-генетичного аналізу» життя і поглядів педагогів минулого (на засадах марксизму), розкрив вимоги до його застосування та продемонстрував його реалізацію на прикладі персоналій Платона і Я. Коменського.

У 1929 р. заарештований у справі Спілки визволення України, засуджений до шести років позбавлення волі з суворою ізоляцією, висланий у с. Улья Красноярського краю (РФ). Заарештований удруге в 1937 р. за звинуваченням в антирадянській агітації та пропаганді й засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Реабілітований 1988 р.

Тв.: До марксівської методології історії педагогіки : (проблема соц.-генет. аналізи). *Записки Київського інституту народньої освіти*. 1926. Т. 1. С. 10–11; До принципів будування програми укр. мови й літератури для старшого концентру трудшколи. *Радянська освіта.* 1928. № 4. С. 24–31. URL: https://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2017/01/Радянська-освіта-№4-1928.pdf; Життя та слово : читанка : до вжитку в 3–4 групах трудшколи. Ч. 1. Вид. 3-тє. Харків : Книгоспілка, 1926. 181 с.; Комплексний метод : (до питання про форми пед. праці в новій шк.). Київ : ВСЕУВИТО, 1923. 32 с.; На порозі нової школи : (кілька побіж. заміток до реформи шк. на Вкраїні). *Вільна українська школа*. 1918–19. № 8/9. С. 92–99. URL: https://tinyurl.com/4pfa5cse.

Літ.: Ільницький В., Галів М. Теоретична аргументація в історичному наративі України другої половини XIX – першої половини XX ст. : (на прикладі дослідж. з історії освіти). *Емінак*. 2022. № 3. С. 66–80. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591; Міхно О. Педагогічний календар. Січень – Лютий 2022. Постаті. 130 років від дня народження Григорія Іваниці (1892–1938), українського педагога. *Національна академія педагогічних наук України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/calendar/2660/; Рудницька Т. До 125-річчя від дня народження Григорія Іваниці (1892–1938). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: https://tinyurl.com/mr3h8r4y.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/bwEGnaS4

ІВЧУК ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ *(Ivchuk Vasyl Yakovych)* [21.11.1902, с. Яблунівка Хмельницької обл. – 02.10.1938, м. Київ] – педагог, рятівник людей у часи Голодомору, Герой України (2007, посмертно).

Почав навчатися у 20-річному віці. Закінчив Славутську гімназію на Хмельниччині (1929). Член профспілки працівників початкових і середніх шкіл (з 1927 р.). Після закінчення учительських курсів (1932) призначений на посаду директора й учителя історії неповної середньої школи в с. Дударків на Київщині. Як директор дбав про здоров'я учнів та їхній всебічний

розвиток. У школі працювали численні гуртки – спортивний, художній, музичний, драматичний і хоровий, стрілецький, санітарний, юних мічурінців та юних моделістів. За короткий час вона стала однією з найкращих у районі.

У 1932–33 рр. організаторські й господарські здібності І. допомогли йому врятувати школярів від голодної смерті. Директор створив на базі школи підсобне господарство для трудової практики учнів, для цього орендувавши в колгоспу 8 десятин землі, 2 корови та коня. Це дало змогу організувати безплатні сніданки в школі. Відмінників преміював двома шматками хліба, які дозволяв забирати з собою з їдальні – для молодших братів і сестер, що були вдома. Також домовився з керівництвом Дарницького м'ясокомбінату про те, що школярі в позаурочний час працюватимуть на сільськогосподарських угіддях підприємства. Платнею був черпак юшки на вечерю. Це врятувало життя понад 200 школярам і вчителям: за офіційними даними, у Дударкові за час Голодомору померло 153 людини, але до цього списку не потрапив жоден школяр.

Як активна й авторитетна людина, перебував під наглядом радянських спецслужб. У 1932 р. йому інкримінували контрреволюційну діяльність, та через відсутність будь-яких доказів звільнили з-під варти. Удруге заарештований у травні 1938 р., звинувачений в участі в контрреволюційній повстанській організації та антирадянській пропаганді й розстріляний в одній із київських в'язниць. Похований у Биківнянському лісі. Реабілітований у 1958 р.

Літ.: Бривко М. Сторінками Биківнянського мартиролога: Василь Івчук. *Биківнянські могили. Національний історико-меморіальний заповідник* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/3t269jdy; Історичний календар. Листопад. 21. 1902 – народився Василь Івчук, педагог, рятівник людей в часи Голодомору. *Український інститут національної пам'яті* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://cutt.ly/CwEGb6yl; Рокицька О. Д. Івчук Василь Якович, Герой України: подвиг людяності в нелюдський час. *Народна освіта.* 2010. Вип. 1. URL: https://tinyurl.com/mwufz4e9.

Олександр Міхно

К

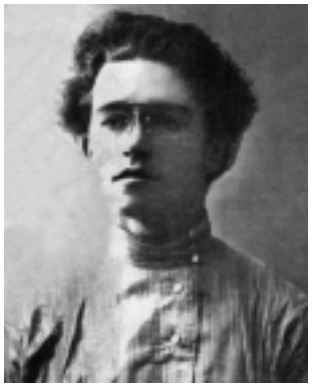

Фото: https://esu.com.ua/article-12231

КАЗКА АРКАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ *(Kazka Arkadii Vasylovych)* [23.09.1890, м. Седнів Чернігівської обл. – 23.11.1929, м. Одеса] – поет, перекладач, педагог.

Початкову освіту здобув у церковнопарафіяльній школі. Під час навчання в Чернігівському реальному училищі (закінчив у 1910 р.) мешкав у монастирському гуртожитку й товаришував із майбутнім поетом П. Тичиною, з яким співав у церковному хорі та відвідував літературні «суботи» М. Коцюбинського. У 1913 р. продовжив освіту в Київському комерційному інституті (не закінчив через матеріальні нестатки). Був членом Братства самостійників – таємної організації, яку в 1912 р. створила група київських студентів із метою пропаганди ідеї суверенітету й державності України.

Захоплено зустрів революційні події 1917 р. Брав активну участь у діяльності українських культурно-освітніх організацій, зокрема в заходах чернігівської «Просвіти». З 1919 р. разом із дружиною учителював на Дніпропетровщині (села Підгороднє, Василівка), з 1922 р. продовжив педагогічну діяльність на Київщині – викладав мову та співи в Межигірському дитячому будинку, у Ново-Петрівцівській семирічці, читав лекції з українознавства в Межигірському художньо-керамічному технікумі. У 1925 р. у складі групи вчителів, делегованих Народним комісаріатом УСРР, переїхав до Одеси із завданням сприяти українізації залізничної трудової школи № 77, де викладав мову й співи. Різнобічно обдарований (окрім літератури мав хист до співів, музикування, малювання), влаштовував із своїми учнями хори, драматичні гуртки, заохочував їх до літературної творчості тощо. Цікаві спогади про К. як педагога опублікував у збірці «Зустрічі» (1982) його колишній учень – поет і перекладач В. Мисик.

Вірші К. публікували в часописах «Літературно-науковий вісник», «Червоний шлях», «Нова громада». Був членом Спілки селянських письменників «Плуг».

Заарештований 10 вересня 1929 р. у справі сфальсифікованої Спілки визволення України. Доведений слідчим до самогубства (за ін. даними – вбитий у камері слідчого відділу). Реабілітований 27 листопада 1997 р.

Тв.: Васильки: поезії / упоряд. та передм. С. Тельнюка. Київ, 1989. 261 с.; Казка А. Вибрані твори. Київ, 2010. 663 с. Шугай О. В. Крапля сонця у морі блакиту: повість про Аркадія Казку.

Літ.: Аркадій Васильович Казка. *Чернігівська районна централізована бібліотечна система*. URL: https://tinyurl.com/4ke6hb5r; Демченко Т. Аркадій Казка: поет із розстріляного покоління. *Сіверянський літопис.* 2010. С. 193–200. URL: https://tinyurl.com/dv222k4e; Демченко Т., Бойко В. Знайомство з Аркадієм Казкою. Присяга. *День*. 2015. 27 серп. URL: https://tinyurl.com/2d94whre; Шкварчук В. Винуватий, бо українець. *Чернігівщина incognita*. URL: https://tinyurl.com/2k5k2z2n.

Наталія Антонець

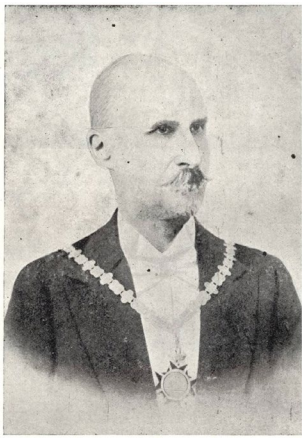

Фото:
Записки чина св. Василія Великого. Т. V. Вип. 1–4. Львів – Жовква, 1932–1941. С. 185

КАЛУЖНЯЦЬКИЙ ОМЕЛЯН ІЄРОНІМОВИЧ *(Kaluzhniatskyi Omelian Ieronimovych)* [23.01.1845, с. Тур'є Львівської обл. – 03.07.1914, м. Чернівці] – мовознавець, педагог, освітній діяч.

Закінчив 4-класну головну окружну школу оо. Василіян у Лаврові та Самбірську гімназію (1863). Навчався у Львівському (1863–65) і Віденському (1865–67) університетах, де студіював філологію, історію та філософію. Педагогічну діяльність розпочав як помічник учителя Краківської гімназії Св. Анни (1868), далі викладав у гімназії Жешува (1871) й Академічній гімназії у Львові (1871–74). Від 1875 р. – професор слов'янської філології, декан філософського факультету (1886–87), ректор Чернівецького університету (1889–90). Один із найактивніших і найпопулярніших науковців та громадських діячів на Буковині кінця 19 – початку 20 ст. Завдяки діяльності К. український гуманітарний дискурс у краї набував академічних стандартів. Володів талантом оратора. Високу оцінку його лекціям і науковому доробку дав І. Франко. Учнем К. був В. Сімович.

У 1877 р. мав тривале відрядження для роботи в архівах та бібліотеках Берліна, Києва, Петербурга, Праги й інших міст, у 1882 р. працював у книгосховищах молдавських монастирів, 1884 р. подорожував на Балканах. Зібрані та вивчені матеріали стали джерельною базою його праць німецькою, латинською, польською, російською, румунською мовами, які друкувалися в різних країнах Європи. Досліджував мовностильовий аспект стародавніх пам'яток різних слов'янських народів, їхньої літературної історії. Бібліографічні студії К. стосовно опрацювання українських стародруків залишили помітний слід у світовій бібліографії. Заклав основу для вивчення такого питання української філології, як розгляд українсько-румунських взаємин. У нарисі «Русинська мова і література» (1899) зробив першу спробу аналізу українського мовного й літературного процесу на Буковині від давньоруських часів до кінця 19 ст.

У 1881–84 рр. очолював «Руську бесіду» – перше українське культурно-освітнє товариство на Буковині (1869–1940). Член-кореспондент Бухарестської Академії наук (1890). Колекціонував рукописні книги, які збирав переважно на Буковині та на півночі Молдови. Під час відступу російської армії з Чернівців наприкінці 1916 р. зібрання К. було викрадене й перевезене до Росії, де нині зберігається в Бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі. Некролог із приводу смерті К. написав С. Смаль-Стоцький.

Тв.: Юрій Федькович. *Юрій Федькович в розвідках і матеріалах*. Київ, 1958. С. 216–218; Aus der panegyrischen Literatur der Sudslaven. Berlin, 1901; Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven. Wien, 1883; Obzor slavjano-russkih pamjatnikov jazyka i pis'ma, nahodjashhihsja v bibliotekah i arhivah L'vovskih. Київ, 1876; Polikarpa mnicha Kijowskich pieczar żywot Mojżesza Węgrzyna. Lwow, 1884.

Літ.: Гуйванюк Н. В. Калужняцький Омелян Ієронімович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2012. URL: https://esu.com.ua/article-10682; Міщук С. Внесок західноукраїнських книгознавців у дослідження української старовини (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.). *Матеріали X Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (16–17 листопада 2018 р., м. Житомир)* : зб. наук. пр. / Житом. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2018. С. 22–25. URL: http://eprints.zu.edu.ua/30933/; Щербанюк Л. «Цілковито відданий науці». *Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського* : офіц. сайт. Чернівці, 2015. URL: http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=485997.

Олександр Міхно

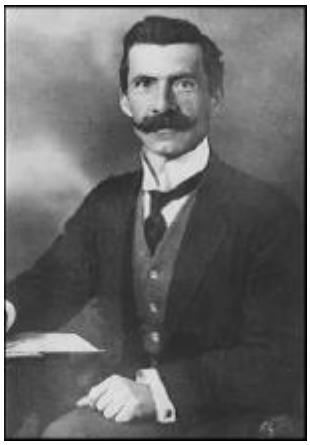

Фото: https://tinyurl.com/2jft3b92

КАНЮК СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ *(Kaniuk Serhii Ivanovych)* [(псевд. і крипт. – Кс. Недоленко, К. Юнак, С. Аннюта, С. К.) 15.07.1880, с. Хлівище Чернівецької обл. – 15.03.1945, м. Маріїнськ, РФ] – письменник, педагог, публіцист, громадський діяч.

Навчався в початковій школі в Кіцмані, закінчив із відзнакою Чернівецьку учительську семінарію (1900). Працював сільським учителем і завідувачем народних шкіл у Вашківецькому повіті, шкільним інспектором у Вашківцях, журналістом. Автор «Дидактики» (1911) для учительських семінарій та вчителів народних шкіл, «Букваря» (1921). Публікував вірші, оповідання, нариси, статті з життя трудівників Буковини. У період розпаду Австро-Угорської імперії обстоював ідею возз'єднання Буковини з Україною. Висловлювався проти румунізації краю, боровся за національні та громадянські права корінного населення, тому румунська окупаційна влада його переслідувала, зазнавав арештів.

У 1922 р. нелегально емігрував до СРСР. Деякий час працював у Народному комісаріаті освіти, де завідував шкільним курсовим відділом. Протягом 1930–33 рр. – директор Центральної наукової бібліотеки Харківського університету. У квітні 1934 р. К. заарештували за звинуваченням у «веденні шкідливої роботи в системі Наркомату освіти, підготовці терористичного акту проти центрального керівництва в Україні». 25 травня 1934 р. засуджений до десяти років виправно-трудових таборів. Незважаючи на закінчення терміну ув'язнення, утримувався в одному з відділень Сибірського виправно-трудового табору, де помер, так і не дочекавшись звільнення. 18 квітня 1964 р. Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду УРСР скасувала рішення щодо засудження К., справу припинили за відсутністю складу злочину.

Тв.: Дидактика: доповнена «Основами льогіки»: для вжитку учительських семинарий і учителів народних шкіл. Чернівці, 1911. 118 с. URL: https://web.nlu.org.ua/object.html?id=45; Твори: оповідання, новели, ескізи, повість, поезії / упоряд. О. Меленчук. Чернівці, 2020. 264 с.

Літ.: Канюк Сергій Іванович. *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. — 1941 р.)* : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2017. С. 195 . URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002146; Фостій І. П. Сергій Іванович Канюк. *Реабілітовані історією*. Чернівці, 2007. С. 438–446. URL: https://www.reabit.org.ua/files/store/Chernivci-1-598.pdf.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/IedqiVk7

КАРБУЛИЦЬКИЙ ІЛАРІЙ ІВАНОВИЧ *(Karbulytskyi Ilarii Ivanovych)* [17.09.1880, с. Горішні Шерівці Чернівецької обл. – 30.01.1961, м. Чернівці] – педагог, письменник, видавець, громадський діяч.

Закінчив Чернівецьку державну гімназію (1895) і Чернівецьку учительську семінарію (1900). Учителював у буковинських селах Ревне, Стрілецький Кут, Старі Мамаївці. У 1906–35 рр. працював у школі с. Станівці Горішні спочатку вчителем, а з 1923 р. – директором. Редактор та видавець педагогічних часописів «Промінь» (1904−07) і «Каменярі» (1909−14), на сторінках яких публікував науково-педагогічні й публіцистичні статті на актуальні теми розвитку освіти та культури. Упродовж 1903−05 рр. редагував і видавав «Крейцарову бібліотеку» – популярне видання для дітей та школи, яке виходило маленькими брошурами (16 сторінок) і мало на меті заохотити дітей до читання (з'явилося 9 видань загальним тиражем 180 тисяч примірників, якими користувалися школярі Буковини й Галичини). Тут опубліковані його перші оповідання для дітей

«Сліпий Юра», «Циган у школі», «Качка з однією ніжкою» та ін. Провідними ідеями літературної спадщини К. (художні твори різних жанрів, рецензії, мемуари) є любов до рідної мови, рідного краю, його природи; гуманістичні взаємини між людьми, особливо батьками і дітьми; повага до народних традицій, звичаїв, культури тощо. Автор спогадів про О. Кобилянську та Лесю Українку.

У праці «Розвій народного шкільництва на Буковині» (1907), що є одним із перших українськомовних історико-педагогічних досліджень початкової освіти, розкрив історичні умови та їхній вплив на розвиток і становлення шкільництва в регіоні з 1774 р. до 1905 р. Учасник громадських товариств «Буковинський учительський союз» (з 1901 р.), «Руська школа» (з 1902 р.), «Українська школа» (1908), «Вільна організація українського учительства на Буковині» (1909).

Проживаючи в Чернівцях, працював заступником голови Українського Народного Дому (1936), у 1940–41 рр. – директором школи № 10, згодом – учителем шкіл № 2, № 4. З 1936 р. – член виконавчого комітету Української національної партії (УНП). Саме за причетність до УНП (1936–38) у 1945 р. заарештований за звинуваченням у антирадянській націоналістичній діяльності й майже 10 років провів у виправно-трудових таборах. У 1954 р. повернувся до Чернівців. Реабілітований у 1990 р. Був власником однієї з найбільших книгозбірень українки на Буковині (2 340 книг), яку розграбували після його арешту.

Тв.: Дітям про дітей. Вашківці, 1905. 18 с.; Мої спомини про Лесю Українку з її побуту на Буковині в 1901 р. *Спогади про Лесю Українк*у. Вид. 2-ге, допов. Київ, 1971. С. 182–184; Розвій народного шкільництва на Буковині. Вашківці, 1907. 148 с.; Школа для школи. *Каменярі.* 1910. № 10. С. 2; Яким способом можна заохотити молодіж до читання книжок? *Буковина*. 1902. 24 груд.;

Літ.: Галів М. Епістемологічні засади історико-педагогічних поглядів Ілярія Карбулицького. *Молодь і ринок*. 2015. № 4. С. 77–84. URL: https://tinyurl.com/3nm5btp8; Іларій Карбулицький (1880–1961), український педагог, політичний діяч, публіцист : до 140-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://pmu.in.ua/mc-events/іларій-карбулицький-140-років/; Коняхін Ю. О., Гуменюк О. В. Постать Ілярія Карбулицького: історіографія питання. *Наука, освіта, суспільство очима молодих* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців, 16 трав. 2018 р., Рівне / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2018. С. 267–268. URL: https://rshu.edu.ua/images/nauka/11_mignar_konf_160518_2.pdf; Шевчук О. Р. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Ілярія Карбулицького (1880–1961 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 241 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U000035.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/PedBZ8mq

КАРХУТ СПИРИДОН ВАСИЛЬОВИЧ *(Karkhut Spyrydon Vasylovych)* [30.09.1869, с. Новосілка Тернопільської обл. – 17.03.1931, м. Львів] – священник, філолог, педагог, перекладач.

Закінчив Львівську академічну гімназію (1887), а також богословський (1891) і філософський (1903) факультети Львівського університету. У 1892–99 рр. – священник Української греко-католицької церкви в Станіславській єпархії на Івано-Франківщині. У 1903–06 рр. – учитель чоловічої гімназії та водночас викладач Українського інституту для дівчат у Перемишлі (читав лекції з латинської, грецької та української мови). Від 1906 р. – викладач катехизму й класичних мов у Львівській академічній гімназії. Підкреслював важливість середньої освіти для дівчат із метою забезпечення їм доступу до університетських студій. Один із засновників і перший директор (1906–09, 1912–1913) та вчитель класичних мов Української приватної дівочої гімназії сестер Василіянок у Львові. Як директор, дбав про відповідне шкільне обладнання, навчальне приладдя і навчальні кабінети, а передусім про добір педагогів (у 1906–07 н. р. українську мову викладав О. Макарушка, а руханку – І. Боберський); влаштовував учительські конференції, збираючи відомості про стан навчання та успіхи учениць.

Від 1908 р. – радник Митрополичої греко-католицької консисторії. Професор (від 1929 р.), декан філософського факультету (1930–31) Греко-католицької богословської академії. Брав активну участь у діяльності товариства «Учительська громада» (у 1926–27 рр. – голова). Переклав із давньогрецької мови й видав із власною передмовою «Життєпис Перікла» Плутарха, упорядкував для учнів гімназій «Вибір з писем римських елегіків Катулля, Тибулля, Проперція і Овідія» (обидві – 1911). Автор «Граматики української церковнослов'янської мови» (1927). Один із лідерів Католицького русько-народного союзу (від 1911 р. – Християнсько-суспільна партія – ХСП). У жовтні – листопаді 1918 р. – член Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки від ХСП.

Тв.: Вибір з писем римских елєґіків Катулля, Тибулля, Проперція і Овідія : для ужитку в ґімназиях з руским викладовим язиком. Львів : Накладом книгарні Л. Хмілєвского, 1911. XIX, 125 с.; Граматика української церковнослов'янської мови сучасної доби у зв'язку із староцерковнослов'янською мовою. Фоно-морфольоґія. У Львові, 1927. XIX, 284 с. URL: https://www.tula-online.org/items/show/2535; Плутарх. Плютарха життєпись Перікля / у вступ та словарець заосмотрив і для ужитку в гімназиях з руским викладовим язиком видав Спиридон Кархут. Львів : друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1911. VIII, 114 с.

Літ.: Лев В. Директори гімназії СС Василіянок. *Пропам'ятна книга гімназії сестер Василіянок у Львові* / голов. ред. Василь Лев. Ню Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто, 1980. С. 57–

64. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14305/file.pdf; 150 років від дня народження Спиридона Кархута (1869–1931), священника УГКЦ, мовознавця, педагога. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://pmu.in.ua/mc-events/спиридон-кархут-150-років/?mc_id=77.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/yrz8mu6h

КАЮКОВ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ *(Kaiukov Vasyl Ivanovych)* [25.01.1945, м. Кропивницький – 11.11.2001, там само] – педагог, громадський діяч, кандидат педагогічних наук (1996), заслужений учитель України (1996).

Закінчив українське відділення філологічного факультету Кіровоградського педагогічного інституту (1968). Учителював у школах Кіровоградщини. Вивчав і популяризував педагогічний досвід В. Сухомлинського, реалізовуючи у своїй діяльності його основоположні ідеї, зокрема принципи людяності та гуманізму в ставленні до учнів, індивідуального підходу до розвитку особистості кожної дитини, формування духовності й моральних цінностей засобами освіти, а також створення сприятливого освітнього середовища, що забезпечувало гармонійний розвиток учнів.

У 1990–2001 рр. – директор Кіровоградської школи № 21, де розробляв, апробував і вдосконалював систему національного виховання учнів й у такий спосіб втілив авторську концепцію української національної школи на засадах козацько-лицарського виховання. У цій системі важливе місце відводив шкільному музею. Створив у школі музейний комплекс із розумінням ролі музею як простору не лише для збереження історії, а передусім для формування історичної пам’яті, національної ідентичності та патріотизму: музеї Т. Шевченка й М. Смоленчука, історії навчального закладу, історії українського одягу ім. Олекси Воропая, літературні світлиці І. Карпенка-Карого та В. Винниченка, музейні кімнати «Рідне місто», історії української діаспори, історії українського війська й запорозького козацтва, української казки ім. В. Сухомлинського, народних ремесел, зал козацької слави, козацька світлиця, кабінети української етнопедагогіки та краєзнавства, світлиця юної поетеси М. Губко, портретні галереї культурно-освітніх діячів України. У школі функціонувала система козацько-лицарського виховання: працювали дитячі організації перевеслят (1–4 класи), козачат (5–9 класи), січовиків-наставників (10–11 класи). Досвід діяльності школи узагальнив у кількох навчально-методичних посібниках для вчителів.

Автор статей у педагогічних часописах «Початкова школа», «Українська мова і література в школі», «Рідна школа». Провадив значну громадську роботу як голова Кіровоградської організації Товариства охорони пам'яток історії та культури, первинних організацій Всеукраїнської асоціації ім. Василя Сухомлинського й Товариства ім. Григорія Ващенка, член правління обласної організації «Просвіта» та ін.

Тв.: Виховуємо патріотів України. Кіровоград, 2000. 192 с.; Лицарське виховання у школі : навч.-метод. посіб. для вчителів. Кіровоград, 1997. 263 с.; Педагог з великої літери : сценарій Дня пам'яті В. О. Сухомлинського. *Провісник педагогіки людяності* : до 80-річчя з дня народж. В. О. Сухомлинського. Кіровоград, 1998. С. 27–37; Школа козацького виховання : метод. посіб. Кіровоград, 1996. 92 с.

Літ.: Гайда Л., Міхно О., Полюхович Т. Козацько-лицарська педагогіка: до 80-річчя Василя Каюкова (1945–2001). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://tinyurl.com/4ma4cur2; Калініченко Н. Проблеми патріотичного виховання в теорії і практиці Василя Каюкова (1945–2001). *Наук. зап. Серія: Педагогічні науки* / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2016. Вип. 147. С. 8–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2016_147_4; Каюков Василь Іванович. *Видатні особистості Кіровоградщини* : сайт / ОУНБ ім. Д. І. Чижевського. Кропивницький, 2021. URL: https://tinyurl.com/zrmjat6z.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/Qed5dvG5

КИВЛИЦЬКИЙ ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Kyvlytskyi Yevhen Oleksandrovych)* [20.02.1861, м. Санкт-Петербург, РФ – 04.01.1921, м. Київ] – історик, педагог, бібліотекознавець.

Закінчив Новозибківське реальне училище (1877–80). Навчався на природничому (1881–82) й історико-філологічному (1883–89) факультетах Київського університету. Працював у Києві, поєднуючи роботу в кількох закладах: секретарем (1889–90), виконувачем обов'язків редактора (1890–93) у журналі «Київська старовина» («Киевская старина»); у канцелярії Київського дворянського депутатського зібрання (1891–1916); помічником бібліотекаря Київського університету (1891–98); викладачем історії, географії, класичних мов, російської мови та словесності в 4-й чоловічій гімназії (1891–1914), приватній жіночій гімназії О. Дучинської (деякий час був головою педагогічної ради в ній), Володимирському кадетському корпусі (1891–1917); лектором з історії на загальноосвітніх курсах для народних учителів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1910), а також у Києві та Чернігові; інспектором шкіл, окружним інспектором Київського навчального округу

(1917); скарбником Київського товариства сприяння початковій освіті (до 1921 р.); завідувачем у справах російської школи в Департаменті народної освіти уряду Української Народної Республіки (24.12.1917–18).

Автор праць з історії освіти. Розробив проєкт розширення програми 8-го класу жіночих гімназій із перетворенням його на дворічний практичний курс із двома відділами: педагогічним і господарським. Останні роки життя присвятив українській бібліотечній справі. 21 лютого 1919 р. обраний головою Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки України при Українській академії наук. З вересня 1919 р. до вересня 1920 р. – голова Ради бібліотекарів і завідувач (фактично – перший директор) Всенародної (Національної) бібліотеки України (ВБУ) при Всеукраїнській академії наук у м. Києві. Під керівництвом К. здійснено перші організаційні заходи з функціонування ВБУ.

Брав активну участь у київській Старій громаді, де зав'язав плідні стосунки з П. Житецьким, В. Антоновичем, М. Василенком, В. Науменком та ін. Член Історичного товариства ім. Нестора-Літописця, Українського наукового товариства в Києві, Історико-філологічного товариства Інституту князя Безбородька, Київської комісії народних читань та ін.

Тв.: Kharkovskii universitet v pervie godi svoego sushchestvovaniya. *Kievskaya starina*. 1899. T. 65, kn. 2 (mai). S. 155–180 (Otd. 1) ; T. 66, kn. 1 (iyul). S. 1–23 (Otd. 1) ; T. 67, kn. 1 (okt.). S. 93–106 (Otd. 1). Ref. kn.: Bagalei D. I. Opit istorii Kharkovskogo universiteta : (po neizdannim materialam). T. 1 (1802–1815 g.). Kharkov, 1893–1898. URL: https://tinyurl.com/ywtyfp4h; Pamjati A. S. Lashkevicha : (k 10-letiju so dnja ego konchiny). *Kievskaya starina.* 1899. T. 67, kn. 2 (noyab.). S. 243–248 (Otd. 1). URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7380; Uchebnye zavedenija v Zapadnoj Rossii v 1783–1803 gg. *Chteniya v Istoricheskom obshchestve Nestora Letopistsa*. Kiev, 1895. Kn. 9. S. 38–42 (Otd. 1). URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008789.

Літ.: Гарбар Л. В. Ківлицький Євген Олександрович. *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/y5z3jyme; Міхно О. 160 років від дня народження Євгена Кивлицького (1861–1921), українського історика, філолога, педагога. *Рідна школа.* 2021. № 4/5. С. 74. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730989/.

Олександр Міхно

Фото: https://naps.gov.ua/uploads/images/news/1454431859.jpg

КИРИЧУК ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ *(Kyrychuk Oleksandr Vasylovych)* [07.06.1929, с. Воютин Волинської обл. – 02.02.2016, м. Київ] – фахівець у галузі педагогіки, соціальної та педагогічної психології, доктор педагогічних наук (1974), професор (1977), дійсний член Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1992), президент Товариства психологів України (1990–2010), віцепрезидент Асоціації професійних психологів України (2010–16), заслужений працівник освіти України (2004).

Закінчив історичний факультет Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки (1957). Працював інспектором шкіл, завідувачем Ківерцівського районного відділу народної освіти на Волині (1953–61). Обіймав посади доцента, професора, завідувача кафедри педагогіки і методики початкової освіти (з 1972 р.) Київського державного педагогічного інституту (1964–85), головного редактора журналу «Початкова школа» (1969–72), радника ректора педагогічного інституту в Республіці Куба в провінції Вілла-Клара (1977), завідувача кафедри соціальної та педагогічної психології Київського державного університету ім. Т. Шевченка (1985–90), директора Інституту психології НАПН України (1989–95), віцепрезидента (1993–94), керівника Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України (1993–97), завідувача кафедри психології управління Державної академії керівних кадрів освіти (1998–99), завідувача кафедри психології Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України (з 2001 р.).

Досліджував шляхи забезпечення умов фізичного, психологічного, соціального й духовного розвитку дітей, проблеми педагогічної взаємодії та педагогічного управління, психологічні особливості особистості безробітного. Розробив авторську концепцію виховання підростаючого покоління, в основу якої покладено суб'єктивно-вчинкову парадигму. Здійснював наукове керівництво розробленням першої Державної національної програми «Діти України», Концепції державної допомоги творчо обдарованій молоді України в умовах екологічної кризи (1994).

Тв.: Народження та зростання духовної особистості: теорія, діагностика, тренінг : навч.-метод. посіб. Київ, 2008. 87 с. (у співавт.); Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 6-те вид., стер. Київ, 2006. 630 с.; Психічний розвиток дитини в умовах постчорнобильської катастрови : метод. посіб / за ред. О. В. Киричука. Київ, 1998. 192 с. (у співавт.); Психологія праці й управління в контексті суб'єктивно-вчинкової парадигми. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2009. № 2. С. 25–29; Шкільний клас, як пізнати й виховувати його душу. Київ, 1994. 206 с. (у співавт.).

Літ.: Киричук Олександр Васильович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 128–129; Олександр Васильович Киричук – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений працівник освіти України : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: С. П. Пєєва, Л. О. Пономаренко, Н. А. Стельмах. Київ, 2010. 82 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/index_12_9.pdf.

Наталія Антонець

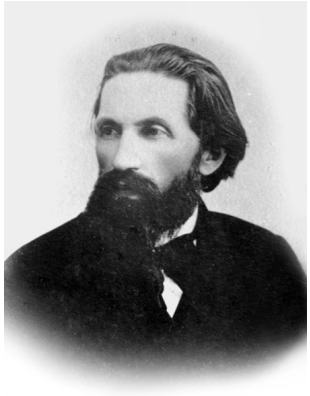

Фото: http://surl.li/reuxm

КИРПИЧОВ ВІКТОР ЛЬВОВИЧ *(Kyrpychov Viktor Lvovych)* [08.10.1845, м. Санкт-Петербург – 20.10.1913, там само] – професор, учений-механік, інженер, педагог, організатор і теоретик вищої технічної освіти, громадський діяч.

К. був засновником і перший директором Харківського технологічного інституту (1885–98), а також Київського політехнічного інституту (1898–1902). Основні напрями діяльності: дослідження з опору матеріалів, будівельної і технічної механіки, міцності машин та конструкцій. Розробив методи розрахунку різних статично невизначених конструкцій. Роботи К. з будівельної механіки у європейській науково-технічній літературі вирізнялися оригінальністю й виразністю викладу. Проводив експериментальні дослідження з вивчення напруженого стану в елементах конструкцій із використанням поляризаційно-оптичного методу, вказував на перспективність оптичних методів під час експертизи пружних деформацій і виготовленні деталей машин, відкрив закон подібності в механіці, висвітлив шляхи розвитку вітчизняного машинобудування з урахуванням тогочасного науково-технічного прогресу країн Європи та Північної Америки. Один із основоположників нової науки – графічної статики.

К. створив при Київському політехнічному інституті першу Київську наукову школу механіки в галузі динамічної і статичної міцності машинобудівного напряму, яка відіграла вагому роль у розвитку вітчизняної науки та техніки. Важливого значення надавав науковій і загальнокультурній підготовці фахівців, яка сприяла виробленню в них навичок винахідливості, творчої уяви, технічної фантазії, оригінальності рішень. Під час навчального процесу гармонійно поєднував теоретичну підготовку з практичними й лабораторними заняттями. Підготував і видав підручники: «Основи графічної статики» (1897), «Опір матеріалів. Вчення про міцність будівель і машин» (Ч. 1, 1898; Ч. 2, 1900) та ін.

Розроблені К. методи викладання механіки, навчальні посібники істотно вплинули на формування професійної підготовки фахівців у галузі механіки й інженерії на міжнародному рівні. Його праці «Бесіди про механіку» (1901), «Зайві невідомі у будівельній механіці» (1903) стали класичними.

Тв.: Kristallzatsiya zheleza ot sotryasenii v mostakh i mashinakh. *Zapiski Kharkovskogo otdeleniya Imperatorskogo russkogo Tekhnicheskogo Obshchestva*. 1892. Vip. I. S. 1–42; Lektsii po mekhanike : [statika tverdogo tela ; prylozhenie statiki ; kinematika]. [Kiev, 1900. 240 s.]; Soprotivlenie materialov. Uchenie o prochnosti postroek i mashin : v 2-kh ch., Kharkov : Tipografiya Adolfa Darre, 1898. Ch. 1. 323 s.; Soprotivlenie materialov : v 2-kh ch. Uchenie o prochnosti postroek i mashyn. Kiev : Kn. mah. N. Ya. Ogloblina ; Typ. S. V. Kulzhenko,1900. Ch. 2. VIII, 428 s.

Літ.: Бєсов Л. М. Видатний організатор інженерної освіти в Україні Віктор Львович Кирпичов. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. Харків : НТУ «ХПІ», 2009. Вип. 21. С. 63–77; Кирпичов Віктор Львович. *Сто видатних українців.* URL: http://surl.li/qwmul; Радогуз С. А. Наукова спадщина професора Віктора Львовича Кірпічова. *Дослідження з історії техніки = Research on the History of Technology.* Київ, 2016. Вип. 22. С. 52–57; Радогуз С. А. Роль професора В. Л. Кірпічова в поступі початкової технічної освіти: створення школи слюсарної справи при механічних майстернях ХПТІ. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Харків : НТУ «ХПІ», 2014. № 30. С. 139–145.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/yv45ypkx

КИСІЛЕВСЬКИЙ КОСТЯНТИН ЙОСИПОВИЧ *(Kysilevskyi Kostiantyn Yosypovych)* [23.02.1890, с. Рошнів Івано-Франківської обл. – 20.09.1974, м. Ірвінгтон, США] – мовознавець, літературознавець, педагог, доктор філософії (1912), професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1914), член-кореспондент Української вільної академії наук (США, 1948) та Міжнародної вільної академії наук (Франція).

Після закінчення польської гімназії в Івано-Франківську навчався у Віденському (1908–09, 1911–12) і Лейпцігському (1910) університетах. 1914 р. у Відні склав кваліфікаційний учительський іспит на право викладання української, польської, латинської, грецької та німецької мов у середніх школах. Учителював у гімназіях Івано-Франківська (1913–28) та Львова (1928–38). З 1937 р. викладав у Львівському педагогічному інституті (1939–41 рр. – завідувач кафедри мовознавства) і водночас у Львівському університеті (1939–41). Був директором і вчителем Української семінарії в Рогатині (1942–44). З 1944 р. перебував в еміграції в Німеччині. Засновник і директор Української таборової гімназії в Байройті (1945–49). Обіймаючи з 1945 р. посаду професора Українського

вільного університету (Мюнхен), в умовах браку підручників, як і інші викладачі, власними силами створював так звані «скрипти» – зшитки з коротким викладом змісту лекцій. Зокрема, збереглося одне з таких видань К. – посібник «Українська мова: на основі викладу “Описова граматика української мови”» (1948). Переїхавши 1949 р. у США, зініціював створення в Нью-Йорку школи українознавства (1949) та університету українознавства (1954), у якому був деканом мовно-літературного факультету. У 1960-х рр. переселився в Ньюарк, де також організував школу українознавства, у якій був директором і викладачем української мови та літератури до кінця життя.

Автор дидактичних праць, підручників і методик викладання української мови, укладач читанок, хрестоматії з української літератури, словників. Досліджував питання діалектології, історії української мови, мови творів І. Котляревського, Марка Вовчка, В. Стефаника, М. Шашкевича, І. Франка, Т. Шевченка, опублікував нариси про наукову діяльність І. Верхратського, І. Зілинського, І. Панькевича, С. Смаль-Стоцького, І. Франка.

Тв.: Граматика української мови для школи й самонавчання. Вид. 4-те, перероб. Нью-Йорк, 1955. 52 с. URL: https://tinyurl.com/hp9spfmr; Методика правописних і словесних вправ. Станіслав, 1929; Слово рідне: читанка з українознавства. Нью-Йорк, 1952; Українська мова: на основі викладу «Описова граматика української мови». Мюнхен, 1948. 112 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9440; Хрестоматія з української літератури для шкіл і курсів українознавства. Нью-Йорк, 1961.

Літ.: Болтівець С. І. Кисілевський Кость. *Енциклопедія сучасної України* / НАН України, НТШ. ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-6591; Городиловська Г. Г. Невтомний дослідник на полі української мовознавчої науки: професор Кость Кисілевський. *Закарпатські філологічні студії.* 2021. Т. 1, вип. 20. С. 7–15. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/20/part_1/1.pdf; Руснак І., Романюк С. Кость Кисілевський – педагогічна і наукова спадщина. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2022. № 4. С. 166–178. URL: https://tinyurl.com/temwvztw.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/3zu76n8u

КОБЗАР БОРИС СТЕПАНОВИЧ *(Kobzar Borys Stepanovych)* [31.12.1926, с. Очеретувате Полтавської обл. – 12.07.2001, м. Київ] – доктор педагогічних наук (1968), професор (1969), академік Міжнародної педагогічної академії (ЮНЕСКО, 1996).

Трудову діяльність розпочав у рідному селі секретарем сільської ради (1943–44). Був учасником Другої світової війни (з 1944 р.). У повоєнний час закінчив Харківське військово-медичне училище (1947) та школу

робітничої молоді в Горлівці (1948). У 1949 р. заочно вступив на історико-філологічний факультет Донецького державного педагогічного інституту, який закінчив 1951 р., одержавши диплом учителя історії. Працював у Горлівці директором школи (1950–51), завідувачем районного (1951–54) і міського (1954–61) відділів народної освіти, першим заступником завідувача Донецького обласного відділу народної освіти (1961–62). З 1962 р. до 1971 р. обіймав різні партійні посади. У 1971–73 рр. – директор Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, 1973–83 рр. – старший науковий співробітник сектору школознавства, завідувач (1983–94) та головний науковий співробітник (1994–96) лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу, школах і групах подовженого дня цього інституту. З 1997 р. до кінця життя продовжував наукову діяльність в Інституті проблем виховання НАПН України, де обіймав посади головного наукового співробітника й завідувача лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу.

Автор 25 монографій, навчальних посібників, 18 брошур. Публікації К. охоплюють широкий спектр питань загальної педагогіки, школознавства, навчально-виховної роботи в групах подовженого дня, удосконалення форм і методів морального виховання молоді. Особливе місце в спадщині педагога займають проблеми функціонування шкіл-інтернатів, навчально-виховної роботи з їх вихованцями, підготовки педагогічного персоналу до діяльності в закладах освіти цього типу. Публікації К. видавали в Німеччині, Чехії, Киргизстані, Таджикистані та інших країнах світу.

Тв.: Запобігання відхиленням у поведінці школяра / за ред. Б. С. Кобзаря. Київ, 1992. 141 с.; Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і групах продовженого дня. 2-ге вид., доп. й перероб. Київ, 1985. 303 с. (у співавт.); Організація суспільно корисної, продуктивної праці та професійної орієнтації учнів у школах-інтернатах для дітей, які потребують особливих умов виховання : метод. рекомендації. Київ, 1995. 52 с. (у співавт.); Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Київ, 1997. 312 с. (у співавт.); Управління виховною роботою в школі-інтернаті. Київ, 1996. 268 с. (у співавт.)

Літ.: Антонець Н. Б. Кобзар Борис Степанович. *Інститут педагогіки АПН України. 80 років*. Київ, 2006. С. 224–225; Збірник матеріалів про доробок українського педагога Бориса Кобзаря (з нагоди ювілею) / ред. В. Г. Слюсаренко. Київ, 1996. 113 с.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/2p8r9zm6

КОБИЛЯНСЬКИЙ ЮЛІАН ЮЛІАНОВИЧ *(Kobylianskyi Yulian Yulianovych)* [26.12.1859, м. Гура-Гуморулуй, Румунія – 11.09.1922, м. Чернівці] – педагог, мовознавець, лексикограф, перекладач. Брат письменниці, громадсько-культурної діячки Ольги Кобилянської та живописця Степана Кобилянського.

Навчався в Чернівецькому та Ягеллонському (Краків) університетах (1878–83), де отримав право викладання класичних мов і філософії. Працював професором латинської та давньогрецької мови й літератури в гімназіях Радівців, Сучави (Румунія), у 1-й німецькій гімназії в Чернівцях, викладав класичну філологію в українських класах Коломийської гімназії. З 1897 р. і до кінця життя обіймав посаду професора в українських класах 2-ї цісарської гімназії в Чернівцях, читаючи лекції з класичних мов та каліграфії.

Вагомим внеском у розвиток педагогічної справи на Буковині стали праці К. «Педагогіка для педагогічних училищ» (1900) і «Естетичне виховання в гімназії» (1901). Широко вживаним підручником була перекладена ним із німецької на українську мову «Педагогіка для семінарій учительських і вчителів шкіл народних» (1901) М. Барановського. Досліджував латинсько-українську й грецько-українську лексикографію, укладав словники, зокрема першим в українській лексикографії створив латинсько-український словник (1912), який до початку 21 ст. залишався найбільшим у цій царині. Видав шість випусків вправ для перекладу з української мови на латину (1903–08). Був багаторічним секретарем товариства «Українська школа» та очільником «Товариства вчителів вищих шкіл імені Григорія Сковороди у Чернівцях», які утверджували національні ідеї в непростих умовах бездержавності. Перекладав твори Г. Гейне, Ф. Шиллера та ін.

Тв.: Естетичне виховання в гімназії. Чернівці, 1901; Книга вправ Галера для першого класу. Чернівці, 1906; Латинсько-український словар для середніх шкіл. Відень, 1912. 660 с.; Педагогіка для педагогічних училищ. Сучава ; Чернівці, 1900; Руcько-латинський словарець для руських гімназій. Чернівці, 1907.

Літ.: Вознюк В. О. Кобилянський Юліан Юліанович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2013. URL: https://esu.com.ua/article-8871; Маловідомі педагоги. Юліан Кобилянський / Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека. Львів, 2014. URL: https://tinyurl.com/3t7h4mpw; Щербанюк Л. Інтелектуальний календар. Грудень 2019 / Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. Чернівці, 2019. URL:

https://tinyurl.com/5t3tt84f; Юліан Кобилянський: 160 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://tinyurl.com/bdfdf2u4.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/bd8bpyy7

КОВАЛЕНКО ГРИГОРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Kovalenko Hryhorii Oleksiiovych)* [(псевд. і крипт. – Г. К., Грицько Коваленко, К. Вільний та ін.) 05.02.1868, смт Баришівка Київської обл. – 15.12.1937, м. Полтава] – письменник, художник, журналіст, історик, етнограф, громадський діяч.

Після закінчення Полтавської фельдшерської школи (1886) чотири роки працював земським фельдшером на Переяславщині і вчителював у с. Дем'янець. З 1890 р. до 1905 р. під час роботи в клініці Московського університету був його вільним слухачем. Обіймав посаду секретаря Чернігівської міської управи (1896–1905). Входив до Української демократичної партії (1904) та Української радикально-демократичної партії (1905–17). З 1905 р. жив у Полтаві, працював секретарем міської думи. Один із організаторів і редакторів (1905–06) часопису «Рідний край», видавець та редактор медично-природничого журналу «Вісник життя і знання» (1913–14). У 1917 р. був обраний на посаду інспектора позашкільної освіти Полтавської губернії. Співзасновник Полтавського товариства «Просвіта» (1917) та Полтавського наукового товариства при Всеукраїнській академії наук (1919). Упродовж 1920–30-х рр. – директор і викладач Полтавської фельдшерсько-акушерської школи, читав лекції з історії та гігієни на різних курсах для дорослих, займався редакторською роботою та літературно-мистецькою діяльністю.

Уболівав за видання рідною мовою доступної для пересічного українця літератури з різних галузей знань. Вважаючи своїм обов'язком поширювати знання серед народу, став автором підручників «Українська історія» (у ньому вперше українська історія розглядається в контексті всесвітньої, 1906, 1912, 1917, 1992, 1993) та «Анатомія і фізіологія людини в популярнім огляді» (1918, 1923, 1929). Підготував значну кількість науково-популярних нарисів із медицини («Від чого вмерла Мелася?», 1897; «Клопіт у селі Білашівці: оповідання про погану хворобу», 1910; «Як гоїти рани», 1914 та ін.) і української літератури («Хто такий Тарас Шевченко», 1913; «Григорій Сковорода, його життя і твори», 1919; «Панас Мирний», 1920 та ін.). Писав вірші, прозові та драматичні твори. Створив низку живописних полотен, портретів письменників, ілюстрував книжки.

У 1926 р. широко відзначався 40-річний ювілей громадської та творчої діяльності К. Проте в 1937 р. його було заарештовано як «учасника підпільної контрреволюційної націоналістичної організації» і розстріляно в Полтавській міській в'язниці. Реабілітований 1968 р.

Тв.: Анатомія і фізіологія людини в популярнім огляді. Харків, 1929; В справі видання науково-популярних книжок. *Зоря*. 1897. С. 438; Від чого вмерла Мелася? : оповідання про обклад. СПб, 1902. 36 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=11933; Пошестна хвороба чума на людях: як розпізнавати цю хворобу і як від неї боронитися. Чернігів, 1897. 20 с.; Українська історія. Оповідання з історії України від найдавніших до нових часів, з вступним словом про Всесвітню історію. Київ, 1993. 174 с. URL: https://tinyurl.com/muucaess.

Літ.: Білокінь С. І., Ротач П. П. Коваленко Григорій (Грицько) Олексійович. *Українська літературна енциклопедія* : в 5 т. Київ, 1990. Т. 2: Д–К. С. 508–509; Кузнєцова Т. Григорій Коваленко у Чернігові (до 155-річчя митця). Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського. Чернігів, 2023. URL: https://tinyurl.com/2tbdmepz; Науменко Т. В., Ширшова Л. Г. Григорій (Грицько) Олексійович Коваленко (1868–1937). *Національна історична бібліотека України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/623/; Пироженко Л. В. Коваленко Григорій Олексійович (1868–1937). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2. С. 85–88.

Наталія Антонець

Фото: https://ube.nlu.org.ua/Image/2020111111444628.jpg

КОМАРОВ МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ *(Komarov Mykhailo Fedorovych)* [(псевд. і крипт. – М. К., М. У., М. Уманець, М. Комарь та ін.) 23.01.1844, с. Дмитрівка Дніпропетровської обл. – 19.08.1913, м. Одеса] – фундатор національної літературної бібліографії, літературознавець, фольклорист, лексикограф, видавець, громадський діяч.

Навчався на юридичному факультеті Харківського університету й водночас учителював у с. Гаврилівка на Харківщині. Здобувши освіту (1867), почав працювати в окружному суді в Острогожську (повітове місто знаходилось у тій частині Воронезької області, де переважало українське населення). За умов офіційної заборони україномовної школи дієвим засобом поширення знань серед малоосвічених прошарків населення вважав створення відповідної науково-популярної літератури. У зв'язку з цим переклав із російської мови, дещо переробив і видав дві брошури А. Іванова (псевдонім О. Строніна) – «Розмова про небо та землю» (1874, надає елементарні знання з астрономії) та «Розмова про земні сили» (1875, висвітлює основні фізичні властивості повітря, води, звуку, світла, електрики). У 1879 р. переїхав до Києва, де поєднував працю присяжного повіреного з українською

культурологічною діяльністю. Зокрема, відкрив платну приватну бібліотеку та її коштом видав збірку творів М. Кропивницького. Протягом 1883–87 рр. жив в Умані. У 1887 р. переїхав до Одеси, де до кінця життя працював у власній нотаріальній конторі.

Не маючи змоги через цензурні заборони брати активну участь у літературній і просвітницькій діяльності в Російській імперії, тісно співпрацював із львівською «Просвітою». Саме у Львові впродовж 1893–98 рр. разом із колективом мовознавців-аматорів, що об'єдналися під загальним псевдонімом А. Спілка, тобто «Адеська спілка», видав 4-томний «Словарь російсько-український». Був активним членом Благодійного товариства для видання загальнокорисних і дешевих книг, яке в 1898 р. у Петербурзі заснувала українська громада. Заходами товариства вийшло дві науково-популярні брошури К. – «Оповідання про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська» (1901, у ній у дуже стислій формі викладено історію українського козацтва) та «Оповідання про Богдана Хмельницького. Як визволив він Україну од неволі польської» (1901, є, по суті, короткою історією України від часів Київської Русі до 1657 р., тобто року смерті Б. Хмельницького). Після підписання Миколою II 17 жовтня 1905 р. маніфесту, що обіцяв, зокрема, свободу спілок, став одним із фундаторів, а в 1906 р. – головою одеської «Просвіти». Це товариство в 1907 р. надрукувало брошуру К. «Про запорожські вольності», де розповідається, як господарювало українське козацтво. Останнім прижиттєвим виданням К. стала науково-популярна брошура «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову» (1913).

Тв.: Оповідання про Богдана Хмельницького. Як визволяв він Україну од неволі польської. СПб, 1901. 80 с.; П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову. Одеса, 1913. 84 с.; Про запорожські вольності. Одеса, 1907. 40 с.

Літ.: Антонець Н. Б. Комаров Михайло Федорович (1844–1913). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1. С.469–475; Комаров М. Ф. (1844–1913) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Видатні бібліотекознавці» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: А. І. Рубан. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/3vcmd6yf; Стамбол І. Михайло Комаров. Харків, 2021. 128 с.

Наталія Антонець

Фото:
http://surl.li/revou

КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ *(Konyskyi Oleksandr Yakovych)* [18.08.1836, с. Переходівка Чернігівської обл. – 12.12.1900, м. Київ] – педагог, професійний адвокат, письменник, публіцист, громадський діяч, перекладач, видавець.

К. у 9 років розпочав навчання в Ніжинському повітовому училищі та через рік вступив до Чернігівської гімназії. У 4-му класі захопився творчістю Т. Шевченка й під її впливом почав писати вірші українською мовою, за що був виключений із гімназії. Працював у суді: спочатку в Прилуках (1854), потім – у Полтаві (1856). Самостійно вивчав юриспруденцію, читав праці В. Шекспіра, Й. Гете, Дж. Байрона, В. Текерея, Ч. Дікенса, Вольтера, Л. Феєрбаха. Вирішальний вплив на формування світогляду К. справила творчість Т. Шевченка, що утвердила національну свідомість, любов до українського народу та переконання в необхідності його просвітництва.

Влітку 1861 р. взяв активну участь в організації полтавської Громади. К. піклувався про відкриття недільних шкіл для простолюду Полтавщини. Учителями шкіл стали представники інтелігенції, зокрема члени Громади. У 1861 р. ввійшов до складу загальної педагогічної ради, створеної в Полтаві для координації роботи шкіл різних типів на громадських засадах. У цьому місті з ініціативи К. вперше започатковано й народні читання. Видав «Українські правописи» рідною мовою для учнів початкових класів і розпочав роботу над створенням підручника з математики українською мовою. К. був проти антипедагогічних методів покарання, особливо в жіночих гімназіях.

З 1862 р. у просвітницькій роботі педагога та членів полтавської Громади почали виникати труднощі, влада закрила недільні школи, а громадівців звинуватила в «сепаратизмі». До слідства притягнули й К. Улітку 1862 р. його заслали до м. Вологда під поліцейський нагляд. 1872 р. з К. зняли поліцейський нагляд і дозволили жити в Києві. У 1873 р. він став членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві. Через К. київські громадівці мали зв’язок із галицькими діячами. За його ініціативи 1874 р. заснували Наукове товариство у Львові. Як депутат Київської міської ради (1878) і член київської Громади, К. порушував питання про навчання українською мовою в народних школах (1881). 1898 р. окремою книжкою (1-й том) українською мовою вийшла перша ґрунтовна біографія Т. Шевченка, написана К., у 1901 р. побачив світ 2-й том. 1897 р. за його участі засновано Всеукраїнську загальну організацію українських громад. «Молитва за Україну» авторства К.

набула статусу духовного гімну, звучить під час державних і громадських заходів.

Тв.: Граматка, або Перша читанка за для початку вченья. Київ, 1882. 48 с.; Народна моральність на Україні. *Правда.* 1892. № 3. С. 146–152; Наські граматки. *Основа.* 1862. № 1. С. 64–82; Огляд стану освіти на Україні. ІЛ НАНУ ВРФТ. Ф. 77, оп. 1, спр. 27, арк. 1–3 зв.; Український націоналізм. *Правда*. 1875. № 14. С. 569.

Літ.: Кониський Олександр Якович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Демида Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: http://surl.li/qxjrv; Левченко І. К. Постать Олександра Конського в громадсько-політичному житті Великої України та Галичини другої половини XIX століття: стан дослідження проблеми. *Ніжинці відомі й невідомі: особистісний фактор у регіональній історії* (друга міськрайонна науково-практична конференція). 2016. С. 49– 60; Левченко І. К. Становлення поглядів О. Конського щодо україно-польського питання. *Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 2016. Т. 8. С. 63–67; Листи Олександра Конського до Іллі Шрага : наукове видання / Упоряд., передм., приміт. Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. Чернігів : Просвіта, 2011. 210 с.; Побірченко Н. С. Кониський Олександр Якович (1836–1900). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX ст. С. 394–406.

Тетяна Кочубей

Фото: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2021/03/01/unnamed.jpg

КОРДУБА МИРОН МИХАЙЛОВИЧ *(Korduba Myron Mykhailovych)* [02.03.1876, с. Острів Тернопільської обл. – 02.05.1947, м. Львів] – історик, доктор філософії (1898), професор (1920), громадський і політичний діяч, член Наукового товариства ім. Шевченка (1903).

Закінчив гімназію у Львові (1893), навчався на факультеті філософії Львівського університету (1893–95) й у Віденському університеті (1895–98). Працював у бібліотеці Віденського університету (1898–1900), викладав історію та географію у 2-й державній гімназії в Чернівцях (1900–13). У роки Першої світової війни вів просвітницьку роботу в таборі українських військовополонених Зальцведель (Німеччина). У 1919 р. повернувся до Львова, працював викладачем історії в Академічній гімназії (1920–28), водночас був співорганізатором і викладачем Українського таємного університету (1921–25, протягом 1921–23 рр. – декан філософського факультету). Упродовж 1929–39 рр. – професор історії гуманітарного факультету Варшавського університету. З початком Другої світової війни переїхав до Хелма (Польща), де викладав історію в українській гімназії.

Наприкінці 1941 р. перебрався до Львова, працював у Науковій бібліотеці міста (1941–42), учителював у 1-й та 2-й українських гімназіях. З 1944 р. читав лекції з історії у Львівському університеті (з 1945 р. – завідувач кафедри історії південних і західних слов'ян історичного факультету), водночас протягом 1944–46 рр. обіймав посаду старшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту історії України Академії наук УРСР. У повоєнні роки як представник історичної школи М. Грушевського став об'єктом ідеологічних цькувань, піддавався публічним засудженням. Похований на Личаківському цвинтарі.

Автор ґрунтовних наукових праць з історії України, які побачили світ у Львові, Чернігові, Києві, Відні, Парижі, Берліні, Кракові, Варшаві й характеризуються чіткою державницькою позицією. Був членом багатьох міжнародних товариств істориків. У 1906 р. вийшла друком «Ілюстрована історія Буковини», що була рекомендована як підручник для українських шкіл. Книжка ознайомлює з географічними особливостями краю, популярно висвітлює його історію у зв'язку з подіями в інших українських регіонах.

Тв.: Ілюстрована історія Буковини. Чернівці, 1906. 87 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9533.

Літ.: Білинський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / Нац. академія наук України; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип. 5. С. 192–198. URL: https://tinyurl.com/9js8u9vf; Опенько Я. Ю., Ширшова Л. Г. Кордуба Мирон Михайлович (1876–1947). *Національна історична бібліотека України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/377/; Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940). *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / Нац. академія наук України; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип. 5. С. 184–191. URL: https://tinyurl.com/25fwdy2d; Рубльов О. С. Кордуба Мирон Михайлович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2008. Т. 5. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Korduba_M; Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.). Тернопіль, 2001. 127 с.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/revve

КОРФ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Korf Mykola Oleksandrovych)* [14.07.1834, м. Харків – 25.11.1883, там само] – педагог, методист, просвітник, організатор шкіл та бібліотек в Україні, публіцист, почесний член Женевської Академії наук.

Початкову освіту здобув у приватній школі Д. Градовського (РФ). У 1844–45 рр. навчався в закладі Крюммера в м. Верро (Естонія), де опанував німецьку мову. Працював у департаменті Міністерства юстиції (1854–56).

У 1866–72 рр. розгорнув діяльність щодо відкриття на Запоріжжі майже 100 облаштованих шкіл із підготовленими вчителями, наочними посібниками та бібліотеками. Розробив для таких шкіл навчальні плани й підручники. Він особисто інспектував школи, навчав учителів, провадив зразкові уроки. К. був активним членом, а пізніше й головою повітової училищної ради в м. Запоріжжя.

Вимушено переїхав до Швейцарії, де вивчав шкільну справу (1872–80). Коли повернувся до свого маєтку в с. Нескучне на Донеччині (1880), відкрив народну школу й бібліотеку, виписав для неї книжки, журнали та газети французькою, німецькою та англійською мовами.

К. сприяв поширенню знань серед народу, а школу вважав одним із наймогутніших засобів цього процесу. Створив новий тип сільської школи («корфівська тризимка») – трирічну земську школу з одним учителем, уперше спроєктував навчальну програму для неї, розробив навчальні посібники та методику роботи в малокомплектній школі. Уважав, що навчатися потрібно рідною мовою, плекаючи повагу до всіх національностей, природничі науки мають розвивати в дітей здібність знаходити істину й виховувати «іскру любові до Бога», а вчителеві варто застосовувати різноманітні методи, наочність та індивідуальний підхід до учнів.

Помер у Харкові, похований у с. Нескучному на Донеччині.

Тв.: Кочергін І. Корф Микола Олександрович. 1834–1883. До 185-річчя від дня народження : бібліограф. покажчик / Управління культури, національ. і релігій Дніпропетр. облдержадміністрація, Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'ян. Кирила і Мефодія ; упор. бібліограф.: І. О. Кочергін, М. В. Шилкіна, ред. І. С. Голуб. Дніпро : ДОУНБ, 2019. 74 с. https://www.libr.dp.ua/mfullkr/index.php?pbp=589.

Літ.: Антощак М. Духовний концепт спадщини М. О. Корфа: історико-педагогічний аспект. *Наукові записки* Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 2. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 2. С. 20–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2018_2_4; Корф Микола Олександрович (1834–1883) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот. Польова О. В ; перероб. і допов. Золотаренко Т. О. ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2024. URL: http://surl.li/qxerq; Щербакова Н. Теоретико-дидактичні засади педагогічної спадщини М. Корфа / Надія Щербакова, Марина Москаленко. *Наук. зап. Бердян. держ. пед. ун-ту*. Серія : Педагогічні науки. 2023. Вип. 2. С. 17–26. URL: https://tinyurl.com/5nnnc5ur; Щетина Т. П. Роль Миколи Корфа у розвитку початкової освіти на півдні України. *Вісн. Черкас. Нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького*. Серія : Педагогічні науки. 2018. Вип. 17. С. 67–70. URL: https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3063.

Тетяна Кочубей

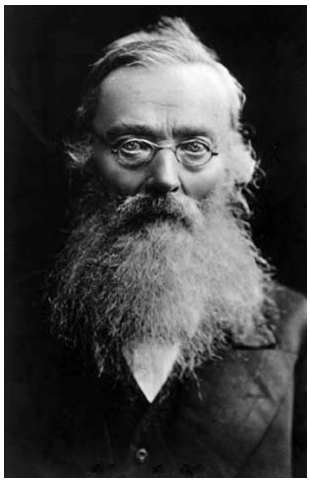

Фото: https://tinyurl.com/mr345nk2

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ *(Kostomarov Mykola Ivanovych)* [(псевд. – Ієремія Галка, Іван Богучаров) 16.05.1817, с. Юрасівка Воронезької обл., РФ – 19.04.1885, м. Санкт-Петербург, РФ] – історик, джерелознавець, етнограф, публіцист, педагог, письменник, громадський діяч.

1833 р. закінчив гімназію, до 1837 р. навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Саме тоді сформувалася його любов до української культури, історії, мови. Після захисту дисертації працював учителем історії в закладах середньої освіти: Рівненській гімназії, 1-й київській гімназії. Із травня 1846 р. – ад'юнкт-професор Київського університету. Брав активну участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (1846–47), зокрема склав його програмний документ («Книги буття українського народу»). Після арешту 1847 р. перебував на засланні в Саратові до 1857 р., потім виїхав на лікування до Швеції. З 1858 р., повернувшись, продовжив наукові дослідження, працював професором Петербурзького університету. 1861 р. активізував наукову й громадську роботу. Заснував і був активним членом петербурзької Громади (кінець 1860–62 рр.) як об'єднавчого центру українських сил, зокрема довкола українського часопису «Основа» (1861–62).

К. зробив вагомий внесок у розвиток українського підручникотворення. У статті «Про викладання південно-російською мовою» («О преподавании на южно-русском языке», 1862) обґрунтував значення освіти народу за допомогою рідномовних підручників. Ця публікація спонукала до збирання коштів для друку підручників українською мовою, на які 1863 р. видано підручники з математики О. Конiського та К. Рубісова. Після Валуєвського указу про заборону видання всіх українських книжок для народу та підручників (1863) зібрані кошти (більш як 4 000 рублів) К. вніс до Імператорської академії наук для авторів найкращого словника української мови. Таку премію присудили 1905 р. колективному великому українсько-російському словнику за редакцією Б. Грінченка.

К. є автором понад 300 фундаментальних праць з історії України 16–18 ст. (монографія «Богдан Хмельницький», 1857 та ін.), у яких обстоював самостійність української нації, її історію. Написав українською мовою під псевдонімом Ієремія Галка низку поетичних («Українські баляди», 1839) і прозових творів («Сорок років», 1840; «Казка про дівчину семилітку», 1860; «Кудеяр», 1875 та ін.). У наукових і художніх роботах порушував проблеми українського шкільництва, його засади: доступність освіти; рівноправність усіх

людей в одержанні освіти рідною мовою; світський характер навчання та якість одержуваних знань. Доводив необхідність освіти рідною мовою, значення вивчення історії українського народу задля формування його національної свідомості. Похований у Санкт-Петербурзі.

Тв.: Богдан Хмельницький : іст. монографія / пер. з рос. Т. С. Завгородньої. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 843 с. URL: https://tinyurl.com/29nvr8zd; Дві руські народності / за заг. ред. Лариси Івшиної. Київ : Укр. прес-група, 2012. 71 с.; Історичні постаті / пер. з рос. І. С. Голуб. Дніпропетровськ : Січ, 2008. 735 с.; Книга буття українського народу. Б. м., 2015. 23 с. URL: https://tinyurl.com/3tx6mnyf; Слов'янська міфологія : вибр. пр. з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 384 с. URL: https://tinyurl.com/25wehb2f.

Літ.: Гончар О. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. 273 с. URL: https://tinyurl.com/2ukpv3y9; Дутко О. М. Педагогічні погляди та науково-просвітницька діяльність М. І. Костомарова у контексті культурно-освітнього руху в Наддніпрянській Україні XIX століття : монографія / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. 215 с.; Побірченко Н. С. Костомаров Микола Іванович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 428–430; Товт О. О. Історична драматургія М. Костомарова: проблематика та поетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2019. 20 с. URL: https://tinyurl.com/58bkkpbu; Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров / за ред. В. А. Смолія. Київ : Либідь, 2018. 302 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013942.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/k6jhuj48

КОСТЮК ГРИГОРІЙ СИЛОВИЧ *(Kostiuk Hryhorii Sylovych)* [05.12.1899, с. Могильне Кіровоградської обл. – 24.01.1982, м. Київ] – психолог, педагог, засновник української психологічної школи, фахівець із дитячої та педагогічної психології, кандидат психологічних наук (1928), професор (1935), заслужений діяч науки УРСР.

Здобув освіту в Колегії Павла Ґалаґана. Закінчивши навчання (1919), рік учителював у рідному селі, після чого вступив на філософсько-педагогічний відділ Київського вищого інституту народної освіти. Ще студентом викладав математику в київській трудовій школі № 61 ім. І. Франка. Здобувши вищу освіту (1923), обійняв посаду директора цієї школи. З 1930 р. водночас очолював кафедру психології Київського педагогічного інституту та відділ психології Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Під час Другої світової війни, перебуваючи в евакуації, спочатку завідував кафедрою педагогіки і психології педагогічного інституту у Волгограді, а потім викладав в Об'єднаному українському університеті в Кзил-

Орді (Казахстан). Восени 1943 р. повернувся у звільнений Київ, де працював на довоєнних посадах. У 1945 р. домігся створення Науково-дослідного інституту психології, який очолював протягом 27 років. З 1972 р. – завідувач лабораторії психології особистості в цьому інституті. Наукову роботу поєднував із викладацькою діяльністю в Київському педагогічному інституті.

Розробляв широке коло питань загальної, дитячої і педагогічної психології. Серед них – концепція особистості, теоретичні положення принципу розвитку в психології, психологічні закономірності процесу мислення, педагогічне керівництво навчально-виховним процесом, професійне самовизначення молоді, проблеми програмованого навчання, історія психології. Опікувався підготовкою психологічних кадрів. Був співавтором і редактором першого в Україні підручника з психології для вищих закладів освіти (1939). У подальшому підручники за його редакцією «Психологія» (1941, 1955, 1961, 1968) та «Вікова психологія» (1976) довгий час лишалися провідними в підготовці вчителів.

Тв.: Вікова психологія : підручник / за ред. Г. С. Костюка. Київ, 1976. 268 с.; Здібності та їх розвиток у дітей. Київ, 1963. 80 с.; Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ, 1989. 608 с.; Про психологічні основи підвищення ефективності шкільного навчання. *Рад. школа*. 1977. № 3. С. 48–57; Психологія програмованого навчання. Київ, 1973. (у співавт.)

Літ.: Біографія Г. С. Костюка / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. URL: https://tinyurl.com/yn2s32h2; Григорій Силович Костюк (1899–1982) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Павлова Л. В., Прохоренко О. М., Горбенко Н. А.; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2024. URL: https://tinyurl.com/4r5wa8cn; Дічек Н. П. Костюк Григорій Силович (1899–1982). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2. С. 425–435; Список праць Г. С. Костюка / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. URL: http://psychology-naes-ua.institute/info/258/; Список праць про Г. С. Костюка / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. URL: http://psychology-naes-ua.institute/info/257/.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/qenLl7iR

КРАВЧУК МИХАЙЛО ПИЛИПОВИЧ *(Kravchuk Mykhailo Pylypovych)* [10.10.1892, с. Човниця Волинської обл. – 09.03.1942, радянський концтабір на Колимі, РФ] – математик, педагог, організатор освіти, доктор фізико-математичних наук (1924), професор (1925).

Закінчив Луцьку чоловічу гімназію (1910), фізико-математичний факультет Київського університету (1914). Педагогічну діяльність розпочав учителем математики Київської чоловічої гімназії Л. Жука (1914), де розробив українськомовні математичні курси, які тут же апробувалися. У 1917–20 рр. брав активну участь у розбудові української науки, становленні національної середньої і вищої шкіл: учитель у київських 1-й та 2-й українських гімназіях, член організаційного комітету зі створення Українського народного університету, у 1918–19 рр. очолював Українські підготовчі до університету курси. У 1918–20 рр. працював в архітектурному інституті й електротехнічній школі. К. – перший в Україні викладач, який читав вищу математику українською мовою, якою володів бездоганно. У 1920–22 рр. – директор школи в с. Саварка на Київщині, де викладав математику й астрономію; реорганізував навчальний заклад у семирічну трудову школу, розширив навчальні програми, написав підручник «Геометрія для семирічних трудових шкіл» (1920), який було апробовано в школі. У закладі було створено осередок «Просвіти», бібліотеку, шкільний музей, діяльність яких поєднувалася з туристично-краєзнавчою роботою (відбувалися шкільні екскурсії до Канева на могилу Т. Шевченка, до Києва).

Першим в УРСР захистив докторську дисертацію (14 лютого 1924 р.). 1929 р. у віці 37 років обраний дійсним членом Всеукраїнської академії наук (наймолодший академік). Упродовж 1920–30-х рр. викладав у київських інститутах: кооперативному, народного господарства, народної освіти, політехнічному, ветеринарно-зоотехнічному, авіаційному. У 1930–37 рр. – організатор і керівник кафедри математики в Київському педагогічному інституті. З 1935 р. співпрацював з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки. Ініціатор проведення першої в Україні математичної олімпіади (1935). У 1936–37 рр. опублікував низку статей із питань методики викладання математики, значно оптимізувавши процес вивчення школярами логарифмів, наближених обчислень і теорії подібності. Приділяв увагу проблемам дидактики: оновленню змісту математичної освіти, вдосконаленню процесу навчання та його методичному забезпеченню, популяризації математичних знань.

Автор понад 180 праць (наукових математичних, з історії і методики математики, науково-популярних, підручників із математики для вишів, програм із математики). Розробляв українську математичну термінологію. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1925), член математичних товариств Німеччини (1926), Франції, Італії (1927). Заарештований 21 лютого 1938 р. за сфабрикованим обвинуваченням у зрадництві й шпигунстві. Засуджений до 20 років в'язниці та 5 років заслання. Реабілітований 1956 р.

Тв.: Вибрані праці. Історія і методика математики / Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут», Пед. музей України ; упоряд.: Н. О. Вірченко, В. О. Гайдей, О. П. Міхно. Київ : Спринт-Сервіс, 2014. 250 с. URL: https://pmu.in.ua/download/михайло-кравчук-вибрані-праці/; Математика для сільськогосподарських профшкіл / М. П. Кравчук, І. П. Білик. Харків : Держвидав України, 1925. 351 с.; Науково-популярні праці / уклад. Н. О. Вірченко. Київ, 2000. 232 с.URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001898; Новий метод викладання логарифмів в середній школі / М. Кравчук, Б. Малінова. *Комуністична освіта*. 1936. № 1/2. С. 96–104; Теорія подібності в середній школі. *Комуністична освіта*. 1937. № 1. С. 76–80.

Літ.: Гнепа О. В. Освітня діяльність та педагогічна спадщина Михайла Пилиповича Кравчука (1892–1942 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2016. 242 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0416U000446; Міхно О. 130 років від дня народження Михайла Кравчука (1892–1942), українського математика, педагога. *Освіта і сусп-во*. 2022. Жовт. – листоп. (№ 10/11). С. 14. (Педагогічний календар. Жовтень – листопад 2022. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734016/.

Олександр Міхно

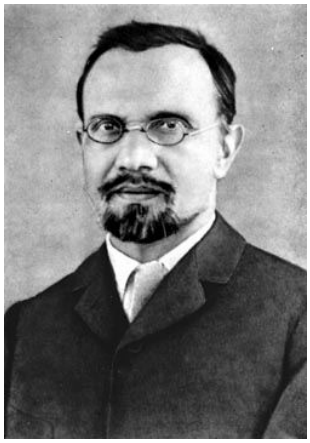

Фото: http://tinyurl.com/39bme9y3

КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ ЮХИМОВИЧ *(Krymskyi Ahatanhel Yukhymovych)* [(псевд. і крипт. – А. Хванько, Хванько Кримський, Ївхимець, Панько Рогач, Мирза-Джафар та ін.), 15.01.1871, м. Володимир-Волинський Волинської обл. – 25.01.1942, м. Кустанай, Казахстан] – сходознавець, мовознавець, літературознавець, історик, викладач, письменник, перекладач, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1903), академік Української академії наук (УАН, 1918).

Середню освіту здобув у Звенигородському міському училищі (1876–81), Острозькій прогімназії (1881–84), 2-й київській гімназії (1884–85), Колегії П. Ґалаґана в Києві (1885–89). Завдяки П. Житецькому вивчив українську мову, співпрацював з Б. Грінченком, Лесею Українкою, І. Франком. Навчався в Лазаревському інституті східних мов (м. Москва) (1889–92), на історико-філологічному факультеті Московського

університету (1892–96). Знав понад 50 мов. К. поєднував наукову й викладацьку діяльність. У публікаціях і листах називав себе свідомим українцем. Від 1896 р. читав лекції в Лазаревському інституті східних мов. З 1918 р. продовжив діяльність у Києві, один із академіків-засновників УАН, де очолював кабінет арабо-іранської філології, Комісії словника живої мови, історії української мови та ін., ініціював створення низки установ у її структурі. Працював професором всесвітньої історії Київського університету (1918–21). У 1921–29 рр. керував Інститутом української наукової мови. Захищав колег, які зазнали репресій. Після процесу в справі Спілки визволення України (1929–30) звільнений з усіх наукових посад та усунутий від викладацької діяльності. Мешкав у Києві та Звенигородці. Лише 1937 р. К. залучено до підготовки аспірантів в Інституті мовознавства Академії наук УРСР, де 1938 р. він очолив відділ української мови. 1941 р. К. заарештовано за звинуваченням в українському націоналізмі. Помер у Кустанайській тюремній лікарні. Реабілітований 1957 р. завдяки клопотанням Л. Булаховського.

Автор приблизно 900 наукових, понад 160 оригінальних і перекладних літературних творів. Зробив вагомий внесок у розвиток української мови. Написав «Українську граматику» (1907). Під його керівництвом складено «Найголовніші правила українського правопису» (1921). Здійснив наукове редагування низки словників («Російсько-український словник», 1924–33, т. 1–3 тощо) та ін. видань; підготував літературні розвідки про І. Вишенського, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянську, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Лесю Українку, П. Тичину та ін. Генеральна Асамблея ООН внесла К. до переліку видатних діячів світу (1970).

Тв.: До історії вищої освіти у арабів та дещо про Арабську академію наук / А. Кримський та Ол. Боголюбський. У Київі : з друк. Всеукр. акад. наук, 1928. XIX, 84 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022128; Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI–XVIII вв. / Ол. Шахматов, Аг. Кримський. Київ : Друкар, 1922. 182, II с. URL: https://tinyurl.com/ye8kf58y; Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ, 1996. С. 16–37. URL: https://tinyurl.com/bddtwcur.

Літ.: А. Ю. Кримський : бібліогр. покажч. / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського ; упоряд.: О. Д. Василюк, Ю. М. Кочубей. Київ, 2016. 276 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017535; Василюк О. Д. Агатангел Кримський та український правопис. *Рукописна та книжкова спадщина України* : археогр. дослідження унік. арх. та бібл. фондів : збірник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2015. Вип. 19. С. 20–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2015_19_4; Кримський, Агатангел Юхимович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ : Енциклопед. вид-во : Ін-т програм. систем НАН України, 2021. URL: https://vue.gov.ua/Кримський,_Агатангел_Юхимович; Огнєва О. Д. Агатангел Кримський: учитель та учні. Одеса : Астропринт, 2019. 34 с.; Пріцак О. Й. Кримський Агатангел Юхимович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.:

І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2014. Т. 15. URL: https://esu.com.ua/article-1082; Серед віків і народів. Агатангел Кримський : метод.-бібліогр. рек. / авт.-уклад. Н. Філахтова ; Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін., Обл. б-ка для юнацтва ім. Василя Симоненка Черкас. облради. Черкаси, 2021. 64 с. URL: http://www.symonenkolib.ck.ua/image/Doc/krimski_2021.docx.

Лариса Березівська

Фото: http://tinyurl.com/4e72tj46

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН ПЕТРОВИЧ *(Krypiakevych Ivan Petrovych)* [(псевд. і крипт. – Іван Горишівський, Іван Петренко, Іван Холмський, І. К., Крч, І. Кр-ч, Viator) 25.06.1886, м. Львів – 21.04.1967, там само] – історик, археограф, педагог, мовознавець, письменник, бібліотекознавець, громадсько-освітній діяч, журналіст, доктор філософії (1911), доктор історичних наук (1941), професор (1941), академік Академії наук (АН) УРСР (1958), заслужений діяч науки УРСР (1961).

Закінчив польську гімназію (1904), навчався на філософському факультеті у Львівському університеті (1904–08). Учителював у закладах освіти: м. Рогатин Івано-Франківської обл. (1909–10), м. Львів (1912–25), м. Жовква Львівської обл. (1929–34). У 1914 р. керував Бюро культурної допомоги для Холмщини та Волині, створеним під егідою Союзу визволення України, організовував українське шкільництво. Був головою Історико-філософської секції та керівником Комісії старої України Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), водночас викладав історію України у Львівській богословській академії (1934–39). К. працював у Львівському університеті: в. о. професора (1939), в. о. декана історичного факультету (1941). Паралельно, з 1940 р., завідував Львівським відділом Інституту історії України АН УРСР. Незабаром, особливо інтенсивно від середини 1946 р., почали паплюжити його та інших учнів М. Грушевського. Після ліквідації львівських відділів гуманітарних інститутів АН УРСР К. вимушено переїхав до Києва, де став старшим науковим співробітником Інституту історії України АН УРСР і завідувачем відділу стародруків Державної публічної бібліотеки УРСР. Повернувшись 1948 р. до Львова, працював у Музеї етнографії та художнього промислу, деякий час залишався без офіційної роботи. 1951 р. К. призначено завідувачем відділу історії України створеного у Львові Інституту суспільних наук АН УРСР, але вже наступного року звільнено. Після смерті Й. Сталіна 1953 р. працював директором цього інституту (20 січня 1993 р. йому присвоєно ім'я К.). Підтримував учених, які використовували легальні можливості для збереження української культури й національної свідомості.

Автор численних розвідок з історії України, краєзнавства. Підготував приблизно 60 праць із педагогічних проблем (нариси з історії освіти, школи, методики навчання історії, виховання молоді, підручники для закладів освіти та підручникові нариси для широкого кола читачів). Писав художні твори для дітей. Член громадських освітніх і наукових організацій: НТШ, «Просвіта» та ін. Похований на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Історія України / Іван Крип'якевич та ін. Львів : Фенікс, 1991. 167 с.; Коротка історія України : для початкових шк. та 1-ї кляси ґімназій. Київ ; Львів ; Відень : Вернигора, 1918. 87 с.; Новий підручник української історії для середніх шкіл : (крит. замітки). *Наша школа*. 1912. № 1. С. 18–25; Огляд історії України : посіб. для використання в навч. процесі. Київ : Вища шк., 1995. 143 с.; Оповідання з історії України : для нижчих кляс серед. шк. Ч. 1. Княжа доба. Львів : Укр. книжка ; Київ : Вернигора, 1918. 84 с.

Літ.: Ісаєвич Я. Д. Крип'якевич Іван Петрович *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2014. URL: https://esu.com.ua/article-1579; Крип'якевич-Лукомська Л. Іван Крип'якевич – мій стрийко (дядько) в родинних і в моїх споминах. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 28. С. 346–352. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2016_28_37; Крип'якевич Р. Участь Івана Крип'якевича в діяльності «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 28. С. 391–394. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2016_28_46; Крип'якевич Іван Петрович (1886–1967) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Хоптою С. М. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/3hcyydt5; Левдер А. І. Науково-педагогічна діяльність Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Житом. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2014. 20 с.

Лариса Березівська

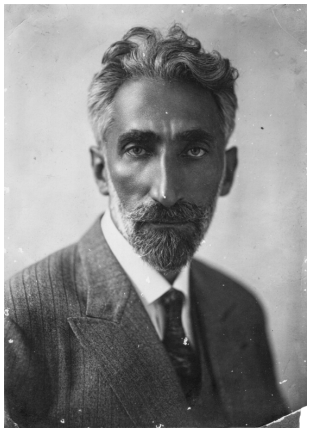

Фото: https://tinyurl.com/bdn829ep

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН ВОЛОДИСЛАВОВИЧ *(Krushelnytskyi Antin Volodyslavovych)* [(псевд. і крипт. – А. К., І. Ф. [разом з І. Франком], С., С-ий, Володиславич, Журбенко, Педагог, Не-Педагог, Спокійненький та ін.) 04.08.1878, м. Ланцут, Польща – 03.11.1937, урочище Сандармох поблизу м. Медвеж'єгорськ, Карелія, РФ] – педагог, письменник, перекладач, літературознавець, публіцист, громадський і політичний діяч, автор підручників.

Закінчив ґімназію в м. Перемишль, філософський факультет Львівського університету (1901), де його

наставником був М. Грушевський. Працював учителем у гімназіях міст Коломия (1902–05, 1908, 1926), Івано-Франківськ (1905, 1908), Долина (1914), директором приватних гімназій: української – у м. Городенка (1912–18, з перервами) та Рогатин (1925–26), єврейської – у м. Коломия (1926). У 1915 р. – бургомістр Городенки; у квітні – серпні 1919 р. – міністр освіти УНР в уряді Б. Мартоса (м. Кам'янець-Подільський). Очільник педагогічної місії УНР у Відні з видання підручників для українських шкіл (1919). Учителював в Ужгороді (1923). 1925 р. повернувся в Галичину. За пропаганду політики українізації в УСРР його переслідувала польська влада. З липня 1934 р. жив у Харкові. Арештований Народним комісаріатом внутрішніх справ УСРР, страчений 3 листопада 1937 р. Реабілітований 19 жовтня 1957 р.

К. зробив вагомий внесок у розроблення теорії і практики національної освіти й виховання, українського підручникотворення (букваристики). Розвивав ідеї розбудови української школи як однієї з головних умов розвитку нації, держави на національних, демократичних, гуманістичних, трудових засадах. Розглядав відповідність мети виховання національним, державним і суспільним потребам. Автор 28 підручників і посібників з української мови для шкіл, методичних рекомендацій для вчителів. Був співвидавцем низки періодичних видань, де висвітлювалися проблеми освіти: «Молода Україна» (1900–03), «Прапор» (1907–12) та ін. Брав активну участь у просвітницькому русі, зокрема в культурно-освітніх товариствах («Взаїмна поміч українського вчительства», «Учительська громада», «Просвіта» та ін.).

Тв.: Граматка (буквар) і Перша читанка для першого року науки. Київ ; Відень ; Львів : Земля, 1922. 136 с. URL: https://tinyurl.com/yxutyshd; Дитяче господарство – основа української національної діяльної школи. В Коломиї : з друк. М. Бойчука, 1927. 23 с. URL: https://tinyurl.com/5f7yz5jk; Друга читанка для другого року науки в Єдиній школі. Київ ; Відень ; Львів : Чайка, 1922. 140 с. URL: https://tinyurl.com/3emk3dcp; Проєкт зміни способу навчання української мови й літератури в школі : (реферат виголош. на краєвому з'їзді українців у Львові 1 лип. 1928 р.). Львів : Діло, 1928. 15 с. URL: https://tinyurl.com/ymcdy2sc; Третя читанка для третього року науки в Єдиній школі. Київ ; Відень ; Львів : Чайка, 1922. 199 с. URL: https://tinyurl.com/e6j4u8n2; Чергові завдання Українського Уряду і громадянства в справі шкільництва. *Воля*. 1920. Т. 1, ч. 4. С. 161–166. URL: https://tinyurl.com/4hnhmehw; Читаночки української дитини. Київ : Вернигора, 1919. 15 с. URL: https://tinyurl.com/3fb6vtaa; Шоста читанка для шостого року науки в Єдиній школі. 5-те вид. Київ ; Відень ; Львів : Чайка, 1922. 382 с. URL: https://tinyurl.com/3xuuar9w.

Літ.: Зуляк І., Зуляк М. Антін Крушельницький: життя і діяльність (1878–1937 рр.) : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2019. 301 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27093; Зуляк І., Зуляк М. Педагогічна праця Антона Крушельницького (1901–1927 рр.). *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія* : зб. наук. пр. Тернопіль, 2017. Вип. 2, ч. 1. С. 134–144. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9224; «Одержимий роботою для України» : до 145-річчя від дня народж. А. В. Крушельницького (1878–1937) : вірт. кн. виставка / підгот.

Авер'янова А. Й. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2023. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=35657; Павлишин А. С. Крушельницький Антін Володиславович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2014. Т. 15. URL: https://esu.com.ua/article-221; Чаграк Н. І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

Лариса Березівська

Фото: *http://surl.li/rewdk*

КУБІЙОВИЧ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ *(Kubiiovych Volodymyr Mykhailovych)* [23.09.1900, м. Новий Санч, Польща – 02.11.1985, м. Париж, Франція] – історик, географ, педагог, енциклопедист, видавець, громадсько-політичний діяч.

Навчався в народній школі Нового Санча (1906–10); 1-й новосанчівській гімназії (1910–18). 1918 р. вступив до Ягеллонського університету (Краків), який не закінчив через початок війни в Галичині. У 1918–19 рр. – артилерист в Українській галицькій армії (УГА). Після відступу УГА за Збруч 1919 р. залишився в Галичині, а пізніше повернувся до Кракова, де продовжив навчання (1919–23). Протягом 1928–39 рр. – на посаді доцента Ягеллонського університету; 1939–40 рр. – професор Українського вільного університету у Празі; з 1931 р. – дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) та голова його географічної секції.

1929 р. очолив президію 1-го Українського з'їзду учителів географії у Львові, виступав із доповідями на міжнародних наукових конгресах у Празі (1932), Варшаві (1934), Болгарії (1936). У дослідженнях польсько-українських окраїн К. послідовно обстоював українські геополітичні інтереси й провадив наукову дискусію з польськими вченими, яких звинувачував у підробленні статистичних даних, за що в 1939 р. його позбавили кафедри в Ягеллонському університеті. Очолював Український центральний комітет (УЦК) у Кракові (1940–44), який координував діяльність українських громадсько-культурних організацій у Генерал-губернаторстві. Під керівництвом К. комітет відіграв велику роль у піднесенні української культури й авторитету українців, став їхнім головним репрезентантом перед німецькою владою. Заснував українське видавництво в Кракові.

У квітні 1943 р. як один із організаторів Військової управи (ВУ) доклав багато зусиль для формування частин дивізії військ СС «Галичина». Разом із

членами ВУ К. вдалося домогтися дозволу німецьких чиновників на набір до української дивізії з усього Генерал-губернаторства.

У 1944 р. емігрував до Парижа. Після Другої світової війни жив на еміграції в Німеччині та Франції, зосередився на науці. У 1947–51 рр. К. був генеральним секретарем НТШ, із 1952 р. – головою НТШ у Європі. Автор понад 80 наукових праць із географії України; головний редактор «Енциклопедії українознавства» (Париж – Нью-Йорк, 1955–84) та «Енциклопедії України» («Encyclopedia of Ukraine», Торонто, Баффало, Лондон, 1984–85).

Тв.: Географія українських і сумежних земель. Краків ; Львів : Українське видавництво, 1943. 517 с.; Дискусія довкола питання про міжнародно-правний статус УССР. *Вісті із Сарселю* : неперіодичний бюлетень Акції-С. 1979. Ч. 21 (листопад). С. 3–7; Етнографічна мапа Галичини. *Україна: українознавство і французьке культурне життя*. 1951. Ч. 6. С. 442–445; З демографічних проблем української еміграції (На прикладі таборів у Міттенвальді). *Сучасне й минуле* : вісник українознавства. Рік 3-й. Мюнхен ; Нью-Йорк : накл. НТШ, 1949. С. 14–27; Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального комітету. Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с.

Літ.: Грузін Д. В. Кубійович Володимир Михайлович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2008. Т. 5. URL: http://surl.li/qygnp; Жуковський А. Кубійович Володимир Михайлович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2014. Т. 15. С. 616–617. URL: http://surl.li/qyfxm; Кубійович Володимир Михайлович. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://surl.li/qygai; Кучер В. Кубійович Володимир Михайлович. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 378.

Тетяна Кочубей

Фото: https://naps.gov.ua/ua/press/releases/1461/

КУЗЬ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ *(Kuz' Volodymyr Hryhorovych)* [28.07.1938, с. Попеляни Львівської області – 10.10.2018, м. Умань] – педагог, науковець, громадський діяч, доктор педагогічних наук (1992), професор (1991), дійсний член Національної академії педагогічних наук України (2003), заслужений діяч науки і техніки України (1995), академік Академії наук вищої школи України (1996).

Навчався у Львівському музично-педагогічному училищі (1956), на музично-педагогічному факультеті Дрогобицького педагогічного інституту (1965–1970). Педагогічну діяльність розпочав учителем музики і співів у м. Ізяслав на Хмельниччині (1956–57, 1960–69). Далі обіймав посади: викладача Красилівської дитячої музичної школи (1969–70); організатора позакласної

виховної роботи Ізяславської школи № 5 (1970–73); викладача, завідувача кафедри музики Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (1973–77). Протягом 1977–80 рр. навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Працював у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті: старшим викладачем кафедри педагогіки (1980–81); доцентом кафедри педагогіки та методики початкової освіти (1985); деканом педагогічного факультету (1981–89). Подальша діяльність К. пов'язана з Уманським державним педагогічним інститутом ім. Павла Тичини, який він очолював у 1989–2005 рр. Обіймав посади керівника науково-дослідної лабораторії «Василь Сухомлинський і школа XXI століття» (1996–2018), професора (2005) і завідувача кафедри дошкільної педагогіки та психології (2009–18) цього вишу.

За ректорства К. було відкрито нові спеціальності, факультети, магістратуру, аспірантуру, докторантуру, введено нові навчальні корпуси, інститут пройшов акредитацію за IV рівнем і здобув статус університету (1998), увійшов до десятки найкращих педагогічних закладів вищої освіти України.

Досліджував особливості організації навчально-виховного процесу в комплексі «школа – дошкільний навчальний заклад» та педагогічну спадщину В. Сухомлинського. Був фундатором науково-педагогічної школи з проблем професійної підготовки фахівців для сільських шкіл, гувернерів, ініціатором створення навчально-виховних комплексів «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад». Великого значення надавав розвитку сільської школи, питанням національного виховання, української козацької педагогіки й духовності.

К. належить до двох тисяч провідних учених світу 21 ст. Він лауреат премії ім. Сократа «За особистий внесок в інтелектуальний розвиток модерного суспільства» (Оксфорд, Велика Британія). Його ім'я занесено до книги «Золота еліта України».

Тв.: В. О. Сухомлинський: лонгітюдне дослідження в Павлиші. *Педагогіка і психологія.* 2010. № 1. С. 5–13; Нова українська школа за концепцією розвитку освіти на період 2015–2025 рр. *Педагогіка і психологія.* 2017. № 1. С. 21–26; Плекаймо сучасну інтелектуальну еліту. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 3. С. 31–36; Сухомлиністика нова парадигма виховання. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : до 20-річчя НАПН України : зб. наук. пр. : в 5 т. Київ, 2012. Т. 1. С. 125–134; Філософія освіти – філософія педагогіки партнерства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2017. № 2. Ч. 1. С. 219–226.

Літ.: Володимир Григорович Кузь – провідний вчений, педагог, академік : до 75-ї річниці з дня народження : біобібліографічний покажчик / гол. ред. Н. С. Побірченко; укл. С. С. Попиченко, Т. В. Григоренко, Т. С. Ткаченко, І. В. Панчук. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 120 с.; Кочубей Т. Д. Володимир Григорович Кузь: штрихи до портрета. *Історико-педагогічний альманах.* 2019. № 2. С. 4–8; Примножувач наукових та академічних традицій, або педагог із Божою іскрою в серці. *Нова доба*. 2018. № 30. С. 8; Рогальська І. П. Кузь

Володимир Григорович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2014. URL: http://surl.li/qykar.

Тетяна Кочубей

Фото: http://surl.li/dfycs

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Kulish Panteleimon Oleksandrovych)* [07.08.1819, с. Вороніж Сумської обл. – 14.02.1897, м. Борзна Чернігівської обл.] – прозаїк, поет, драматург, перекладач, публіцист, критик, літературознавець, етнограф, фольклорист, мовознавець, педагог, філософ, історіософ, культуролог, релігієзнавець, соціолог, політолог, художник, видавець, громадський діяч.

Навчався в Новгород-Сіверській гімназії, згодом – у Київському університеті Св. Володимира, де познайомився з М. Максимовичем. Педагогічну діяльність розпочав у 1841 р. Протягом 1843–44 рр., як член Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, вивчав фольклорно-етнографічну спадщину й написав рідною мовою поему «Україна». Із 1845 р. працював учителем у Петербурзі. У 1846 р. написав для дітей книгу з історії українського народу «Повість про український народ». Підтримував ідеї національної самобутності. У квітні 1847 р. його арештували в справі Кирило-Мефодіївського товариства й заслали, заборонивши друкуватися (до 1855 р.). У 1857 р. заснував у Петербурзі друкарню. Видав підручник для початкової школи «Граматка» (1857 р. перше видання, 1861 р. – друге). Щоб зберегти етнографічну спадщину українського народу, упорядкував і випустив у світ два томи «Записок про Південну Русь» (1856–57). К. був редактором і видавцем збірок «Народні оповідання Марка Вовчка» (1857), «Повісті Квітки-Основ'яненка» (1857); автором першого українського історичного роману «Чорна рада. Хроніка 1663 року». У 1860 р. вийшов україномовний альманах «Хата», у якому поряд із власними творами вмістив поезії Т. Шевченка, Є. Гребінки, Я. Щоголіва, прозу Марка Вовчка та Ганни Барвінок. К. причетний до діяльності першого загальноукраїнського журналу «Основа» (1861–62), а також галицької «Правди», де друкували його педагогічно-просвітницькі публікації, виступи на захист української мови. Був ініціатором друкування творів українського письменства, публікації критичних статей з української літератури, розвідок з історії України та етнографії. У 1860–62 рр. у його друкарні вийшла серія українських народних видань під загальною назвою «Сільська бібліотека». Переклав українською мовою «Біблію» (разом з І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким), праці В. Шекспіра, Дж. Байрона, Ф. Шиллера, ліричні поезії Г. Гете.

Тв.: Викохування дітей за підмогою школи. *Правда*. 1869. Ч. 23. С. 198–199; Граматка. СПб : [б. в.], 1857. 149 с.; Дві мови, книжня і народня. Україна. 1914. Кн. 3. С. 22–34; Kakie rukovodstva udobnee upotrebliat pri pervonachalnom obuchenii krestianskikh detei? *Chernigovskyi listok*. 1862. № 26. S. 202–204 ; № 27. S. 210–212; Povest ob ukrainskom narode, napisal dlia detei starshogo vozrasta P. Kulesh. SPb. : [b. v.], 1846. 112 s.

Літ.: Куліш Пантелеймон Олександрович. : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Щочкіною І. М. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2014. URL: http://surl.li/dfycs; Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Літературознавчі студії» ; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. 2007. Вип. 11. 463 с.; Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Літературознавчі студії». Вип. 11/12 ; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. Київ : Український письменник, 2007. Т. 2 : Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. 2007. Вип. 12. 462 с.; Побірченко Н. С. Пантелеймон Куліш. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1. С. 334–345; Кравченко О. Життя, віддане просвітництву : монографія. Умань : РВЦ «Софія», 2008. 336 с.

Наталія Коляда

Фото: http://surl.li/rffku

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЮЛІАНОВИЧ *(Kulchytskyi Oleksandr Yulianovych)* [08.02.1895, м. Скалат, Тернопільської обл. – 30.04.1980, м. Сарсель, Франція] – філософ, соціолог, психолог, педагог, громадський і культурно-освітній діяч української діаспори, доктор філософії (1930), член Міжнародної середземноморської академії в м. Палермо (Італія), заступник голови Міжнародної академії наук у Парижі.

Навчався в гімназії (1913), на філософському факультеті Львівського університету (1913–14). У жовтні 1918 р. К. обрали делегатом до Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), де він представляв інтереси студентства. У 1919–20 рр. входив до складу дипломатичної місії ЗУНР на Паризькій мирній конференції. Після Першої світової війни опановував філософію, психологію та романістику в Сорбонні (Париж, 1919–20). 1924 р. відновив навчання у Львівському університеті (до 1926). Від 1925 р. учителював на Львівщині й Івано-Франківщині. Стажувався в Ягеллонському університеті (Краків, 1930–32).

У 1940 р. вимушено емігрував зі Львова до Мюнхена (Німеччина), де спочатку працював в Інституті психології та психотерапії, а від 1945 р. – на різних посадах в Українському вільному університеті (1945 – професор, 1962–63 – ректор, 1968–72 – проректор, 1973–79 – декан і продекан філософського факультету). У 1951 р. переїхав до Франції. Був обраний заступником голови Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) в Європі та головою Західноєвропейського осередку НТШ (Сарсель, біля Парижа), який став центром української європейської науки. У 1952–80 рр. очолював Комісію допомоги українському студентству. К. заснував Український психологічний інститут та Українсько-польське товариство в Парижі, яким водночас і керував.

К. вивчав проблеми української етнопсихології, філософські праці Г. Сковороди, українську кордоцентричну традицію. Він запропонував власну концепцію формування української психіки, сприяв налагодженню наукової співпраці європейської професури з українським науковим світом США та Канади.

Автор майже 400 статей і монографій у галузі філософії, психології, антропології, характерології, етнографії, педагогіки, германістики й літературознавства, видрукуваних українською, англійською, німецькою, французькою мовами.

Тв.: Введення в філософічну антропологію. Мюнхен, 1973. 198 с.; По дорозі у велику тайну (Останній етап творчості Моріса Метерлінка). *Літературно-науковий вісник*. Річник: XXII (1923 р.). Томи LXXIX–LXXXI. С. 147–158; Психологія Адлера (Вдача, виховання, родина у світлі індивідуальної психології Адлера). Коломия, 1939. 61 с.; Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. Т. 2. С. 708–718; Світовідчуття українця. *Українська душа*. Київ, 1992. С. 48–65.

Літ.: Жуковський А. І. Кульчицький Олександр Юліанович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-51541; Ковальчук О. О. Кульчицький Олександр. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2008. Т. 5. С. 489–490. URL: https://tinyurl.com/yp9zydmm; Кульчицький Олександр Шумило фон. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін ; Інститут філософії ім. Григорія Сковороди АН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.; Мельничук Б. Кульчицький Олександр Юліянович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2 : К– О. С. 279.

Тетяна Кочубей

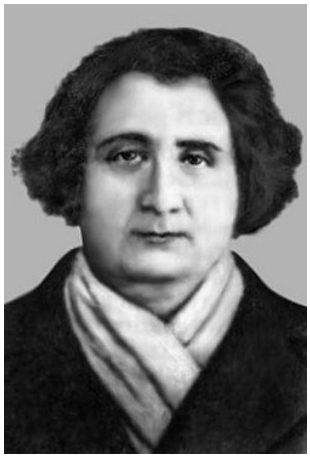

Фото: https://tinyurl.com/3x55pbec

КУРИЛО ОЛЕНА БОРИСІВНА *(Kurylo Olena Borysivna)* [18.10.1890, м. Слонім, Білорусь – після жовтня 1946 р., ?] – мовознавиця, педагогиня.

У 1911–13 рр. навчалася на відділі слов'янознавства історико-філологічного факультету Вищих жіночих курсів при Варшавському університеті, де зацікавилася україністикою завдяки своєму педагогові – відомому українському мовознавцю Є. Тимченку. Здобувши освіту, склала іспити на звання вчительки з педагогіки, історії педагогіки та методики російської мови.

Після Лютневої революції взяла активну участь у налагоджені в Україні рідномовного навчального процесу. З 1917 р. в Києві викладала українську мову та її методику на курсах для військових старшин, педагогічних курсах та курсах для вчителів залізничних шкіл. У 1918 р. побачив світ підручник К. «Початкова граматика української мови» у двох частинах, що широко використовувався в школах і витримав багато перевидань. Наступного року вийшов підручник «Курс українського правопису», призначений як для шкіл, так і для самонавчання. Педагогічну роботу протягом 1921–23 рр. продовжила в Київському інституті народної освіти.

Водночас брала участь у розробленні української термінології, зокрема в галузях медицини, природознавства, хімії. Діяльність у цій царині була пов'язана із співпрацею з термінологічною комісією Українського наукового товариства, а з 1921 р. – із роботою в Інституті української наукової мови. Як науковиця зробила значний внесок у розвиток діалектології, фонології, досліджувала питання синтаксису, фразеології та інших аспектів мовознавства. Однією із найзначніших праць К. є «Уваги до сучасної української літературної мови» (уперше видана в 1920 р., з 1930-х рр. заборонена в УРСР), у якій автор доводить, що мова власного народу з притаманними їй історичними особливостями (а не штучні, неприродні словотвори або запозичення з російської) має стати джерелом подальшого розвитку української літературної мови. З 1930 р. працювала в Інституті мовознавства Всеукраїнської академії наук.

Після припинення українізації на початку 1930-х рр. під час кампанії проти українських мовознавців зазнала цькувань за «націоналізм». 1933 р. заарештована вперше, але за півтора місяця звільнена. 1938 р. заарештована вдруге та із звинуваченням у належності до «українського контрреволюційного націоналістичного підпілля» засуджена на вісім років концтаборів. Ув'язнення відбувала в Карагандинському таборі (Казахстан). Звільнена 1946 р., дальша доля невідома. Реабілітована 1989 р.

Тв.: Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання. Київ, 1919. 157 с.; Початкова граматика української мови. Ч. 1. 11-те вид. Київ, 1926. 95 с.; Початкова граматика української мови. Ч. 2. 7-ме вид. Київ, 1924. 47 с.; Уваги до сучасної української літературної мови. 2-ге вид. Київ, 1923. 118 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9630.

Літ.: Карікова Н. «Уваги до сучасної української літературної мови» Олени Курило: від «мініятюрного видання» до «найсоліднішої наукової праці». *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків, 2009. Т. 13. С. 207–228; Курило Олена. *Електронна бібліотека «Культура України».* URL: http://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=330; Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ, 2002. С. 58–92.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/rffsb

КУРІННИЙ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ *(Kurinnyi Petro Petrovych)* [01.05.1894, м. Умань Черкаської обл. – 25.11.1972, м. Мюнхен, Німеччина] – історик, археолог, етнограф, музеєзнавець, педагог, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1947) та Міжнародної вільної академії наук у Парижі (1951).

Під час навчання в гімназії проводив археологічні дослідження на Уманщині, Звенигородщині, Липовеччині, Черкащині (1911–13). Заснував Уманську філію Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (1913–18). У 1913–17 рр. навчався в Київському університеті, пройшов стажування з археології в Б. Фармаковського, М. Біляшівського та В. Хвойки. Секретар історико-географічного гуртка при Київському університеті (1915), вчений секретар Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні (1917). Від 1918 р. працював в Українській гімназії ім. Б. Грінченка в Умані. З 1921 р. – директор Уманської чоловічої гімназії, фундатор і директор Соціально-історичного музею Уманщини. З 1924 р. – директор Музею культів і побуту й дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету. У 1926–32 рр. очолював Державний історико-культурний заповідник «Всеукраїнський музейний городок». Із 1926 р. обіймав посаду секретаря Трипільської комісії, 1927 р. – головного редактора збірника «Український музей», з 1929 р. – учений секретар Всеукраїнського археологічного комітету. У 1928–30 рр. працював науковим співробітником кафедри мистецтвознавства при Всеукраїнській академії наук; у 1938–41 рр. – старшим науковим співробітником Інституту археології Академії наук (АН) УРСР і консультантом Центрального історичного музею УРСР (м. Київ). У роки німецько-радянської війни перебував на посадах: інспектора охорони пам'яток міської управи в Харкові (1941), заступника директора Краєвого музею первісної та стародавньої історії в Києві (1942).

1943 р. супроводжував потяг із фондами українських музеїв, які окупаційна влада вивозила з території України до Кракова, а згодом – до м. Гохштадтам-Майн (Німеччина). З лютого 1944 р. жив у Німеччині.

К. був одним із організаторів Української вільної академії наук (УВАН, 1945) у Німеччині. Від 1946 р. – науковий співробітник Інституту мартирології в Мюнхені, з 1947 р. – професор церковної археології Богословської академії Української автокефальної православної церкви. Наприкінці 1940-х рр. обраний професором кафедри археології та етнографії Українського вільного університету (м. Мюнхен), де працював до 1972 р.

Президент УВАН у Європі. 1954–61 рр. очолював українську редакцію Інституту з вивчення СРСР, що видавав «Українські збірники» (17 випусків протягом 1954–69 рр.). Досліджував пам'ятки трипільської та білогрудівської культур, давньоруські пам'ятки Києва. Визначив українське авторство наявних у Михайлівському Золотоверхому соборі (м. Київ) мозаїк і фресок.

Тв.: З минулого Уманьщини / П. Курінний. [Умань : вид. Уман. Кооперат. Союзу, 1918]. 6 с.; Історичні плани Києва = Tabulae urbis Kioviae historicae : [картографічний матеріал] / Петро Корінний, Олеса Повстенко. Авгсбург : Augustae Vindelicorum, 1947. 17 карт.; Історичні пляни Києва / Курінний П., Повстенко О. Авґсбурґ, 1947. 24 с.; Історія археологічного знання про Україну. Вид. 2-ге, репринтне / передм. Супруненко О. Полтава, 1994. Препринт. Вип. 1. 140 с.; Перша Українська гімназія ім. Б. Грінченка на Уманщині. Умань : Електр. друк. А. Галкіна, 1919. 16 с.

Літ.: Кострица М. Ю. Петро Курінний. *Постаті землі Бердичівської: Історико-краєзнавчі нариси* : 2-х т. Житомир : Вид. М. Г. Косенко, 2005. Т. 1. 248 с.; Кот С. І. Курінний Петро Петрович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2008. Т. 5. С. 522. URL: https://tinyurl.com/bdf7pau8; Курінний Петро Петрович *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: http://surl.li/qzabu; Принь О., Принь М. Листування у науковому співтоваристві: три листи Олександра Якубського до Петра Курінного. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. Вип. 19. С. 261–266.

Тетяна Кочубей

Фото: Педагогічний музей України

КУЧЕРЕНКО ЄВГЕНІЯ МАРКІЯНІВНА *(Kucherenko Yevheniia Markiianivna)* [27.12.1922, с. Качанівка Вінницької обл. – 29.12.2020, м. Львів] – педагогиня, фахівчиня з методики викладання української літератури, кандидатка педагогічних наук (1972).

Закінчила Вінницький педагогічний інституту (1946) і відтоді впродовж 50 років (до виходу на пенсію в 1996 р.) працювала вчителькою української мови та літератури в середній загальноосвітній школі № 74 м. Львова. З 1962 р. – нештатний методист-консультант із питань методики викладання української мови та літератури Львівського інституту удосконалення вчителів. Спираючись на власний досвід, підготувала й захистила дисертацію «Розвиток мови учнів у процесі вивчення української літератури» (1972).

Сфера її наукових інтересів – передовсім методика викладання української літератури в 4–7 класах середньої школи, зокрема психолого-дидактичні основи розвитку мови учнів на уроках літератури, форми роботи з розвитку мови у зв'язку з формуванням в учнів навичок виразного читання, повторення вивченого матеріалу, позакласне читання, словникова робота як засіб удосконалення зв'язного мовлення учнів. Розробила систему методичних прийомів із розвитку мови на матеріалі художніх творів, яка містить запитання для усних і письмових відповідей, вправи на складання плану, написання творів тощо.

Авторка понад 70 наукових праць, з-поміж яких навчальні посібники, статті з методики викладання української літератури. У 1990-х рр. – співавторка підручників, хрестоматій з української літератури для 5–8 класів. Одна з ініціаторів створення кімнати-музею Марійки Підгірянки в школі № 74 м. Львова (відкрита 1998 р.). Відзначена багатьма нагородами.

У Педагогічному музеї України зберігається персональний комплекс матеріалів К. (понад 50 одиниць зберігання: фото, рукописи, вітальні листівки, посвідчення, газетні вирізки тощо).

Тв.: Письмові роботи з літератури в 6 класі. *Укр. мова і літ. в школі.* 1975. № 11. С. 57–64; Розвиток мови на уроках української літератури в 5 класі. Київ : Рад. школа, 1965. 137 с.; Розвиток мови на уроках української літератури в 4–5 класах. Київ : Рад. школа, 1976. 144 с.; Українська література. 8 клас : хрестоматія / уклад.: Є. Кучеренко, Б. Біляк. Львів : Світ, 1997. 416 с.; Українська література : підруч. для 6 кл. / О. М. Бандура, Є. М. Кучеренко. 22-ге вид. Київ : Освіта, 1997. 256 с.

Літ.: Степанович К. До 100-річчя від дня народження Євгенії Кучеренко (1922–2020), української педагогині. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/mr3k8bu6.

Олександр Міхно

Л

Фото: Педагогічний музей України

ЛЕБЕДИНЦЕВ КОСТЯНТИН ФЕОФАНОВИЧ *(Lebedyntsev Kostiantyn Feofanovych)* [25.10.1878, м. Радом, Польща – 26.10.1925, м. Київ] – педагог, математик.

Закінчив 2-гу київську гімназію (1896), фізико-математичний факультет Київського університету (1900). У 1900–06 рр. викладав математику у 2-й київській гімназії, Київському комерційному училищі, приватній гімназії В. Науменка й на Київських вищих жіночих курсах А. Жекуліної. Член Київського фізико-математичного товариства (з 1902 р.). У 1909–18 рр. – у Москві та Санкт-Петербурзі: викладач математики в гімназіях, член комісії з реформування середньої школи (склав «Проєкт програми з математики для загальноосвітньої школи», 1915), окружний інспектор Петроградського навчального округу (1916), лектор на педагогічних курсах при Московському університеті (1918). З 1919 р. – у Києві: дописувач журналу «Вільна українська школа», консультант при Відділі трудової школи Народного комісаріату освіти України, викладач математики й методики математики на російських вищих трирічних педагогічних курсах ім. М. Пирогова та українських вищих трирічних педагогічних курсах ім. Б. Грінченка (1919–21), голова спілки працівників школи й культурно-просвітницьких закладів (1919–20), член і заступник голови колегії експертів Київського губернського відділення народної освіти (1920). У 1921–25 рр. працював у Київському інституті народної освіти, читав лекції з вищої математики та методики математики; був членом правління інституту, його проректором, деканом факультету соціального виховання і деканом факультету професійної освіти; у 1923 р. – організатор і керівник семінару підвищеного типу з методики математики.

Надавав математиці важливого значення для культурного життя людини, наголошував, що її варто вивчати не тільки як наукову систему, але і як потужний засіб світорозуміння. Розв’язав низку методичних проблем: визначив зміст курсу шкільної математики, обґрунтував методи викладання математики на різних етапах навчання. Уважав, що з програми математики потрібно вилучити питання, які не мають безпосереднього застосування в житті й не слугують для її теоретичного обґрунтування та розвитку, наприклад, складні й штучні алгебричні перетворення; натомість слід запровадити ознайомлення з функціональною залежністю, із системою декартових координат на площині, з поняттями похідної та інтеграла і їхніми застосуваннями. Розробив конкретно-

індуктивний метод викладання математики, який ґрунтується на розгляді конкретних прикладів та зразків (спільно з С. Шохор-Троцьким, який називав його «методом доцільних задач»). Сучасна методика викладання широко використовує цей метод. Уважав, що цифрова система оцінювання знань є суб'єктивною, і пропонував замінити її складанням детальних характеристик знань та ставлення учнів до навчання.

У своїх підручниках і задачниках з алгебри повністю реалізував або накреслив ідеї з покращення викладання математики в середній школі. Навчальні посібники Л. відіграли важливу роль у розвитку методики викладання математики.

Тв.: Алгебра : для труд. шк. або самонавчання. Ч. 1. Вид. 2-ге. Київ : Держвидав України, 1923. 140 с.; Демократизація школи та інтереси культури : (з приводу брошури проф. Челпанова «Демократизація школи»). *Вільна українська школа*. 1919/20. № 4/5. С. 132–139; Збірник алгебричних задач. Ч. 2. Вид. 2-ге, перероб. Київ : Держвидав України, 1926. 60 с.; Лічба й міра. Аритметика в зв'язку з початками геометрії : для труд. шк. або самонавчання. Ч. 1. Київ : Держ. вид-во, 1921. 154 с.; Математика в трудовій школі. *Вільна українська школа*. 1919/20. № 1/3. С. 17–24.

Літ.: Гайдей В. 140 років від дня народження Костянтина Лебединцева (1878–1925), українського вченого математика, педагога-новатора. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2018. URL: https://tinyurl.com/5n9anv8p; Дічек Н. П. Лебединцев Костянтин Феофанович (1878–1925). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 571–578.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/yprtufku

ЛЕВИЦЬКИЙ МОДЕСТ ПИЛИПОВИЧ *(Levytskyi Modest Pylypovych)* [(псевд. – М. Пилипович, Виборний Макогоненко, М. Поліщук та ін.) 25.07.1866, с. Вихилівка Хмельницької обл. – 16.06.1932, м. Луцьк] – лікар, письменник, педагог, перекладач-поліглот, мовознавець, громадський і політичний діяч.

Закінчив Кам'янець-Подільську гімназію (1884). У 1884 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, 1888 р. перевівся на медичний факультет, який закінчив у 1893 р. Працював лікарем на Волині (1894–97, у цей час став другом і лікарем сім'ї Косачів), на Поділлі (1897), у Боярці на Київщині. Співпрацював з київською Старою громадою, один із засновників Української радикальної партії (згодом – Українська радикально-демократична партія). Від 1904 р. жив у Києві, був директором фельдшерської школи та завідувачем Лук'янівського притулку для покинутих дітей. Брав участь у діяльності київського товариства «Просвіта»

(1906–09). Працював залізничним лікарем на станції Радивилів (1909–11). Від 1912 р. – залізничний лікар у Білій Церкві, у 1917 р. очолив місцеву «Просвіту», а також став директором і викладачем української мови в українській гімназії. В уряді Української Народної Республіки (1918) обійняв посади головного санітарного лікаря залізниць України та директора культурно-освітнього відділу Міністерства шляхів. Від січня 1919 р. – радник української дипломатичної місії в Греції, згодом – її голова. Від 1920 р. жив у Відні, пізніше – у Польщі. Протягом 1922–27 рр. працював лікарем і водночас викладав українську мову в Українській сільськогосподарській академії в м. Подебради (Чехія). З 1927 р. – у Луцьку: викладав українську мову в гімназії українського педагогічного товариства «Рідна школа», а також гігієну на просвітянських жіночих курсах.

Творча спадщина Л. характеризується україноцентричною світоглядною позицією. Автор мовознавчих статей, підручника «Українська граматика для самонавчання», що витримав декілька перевидань, читанки для курсів для дорослих, україномовних популярних брошур на медичні теми, які вийшли заходами київської «Просвіти» та Благодійного товариства для видання загальнокорисних і дешевих книг, художніх творів для дітей повчального характеру.

Тв.: Конспект теорії письменства. Подєбради, 1923. 61 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011675; Паки й паки (Про нашу літературну мову). Відень ; Київ, 1920. 67 с. URL: https://tinyurl.com/59x42td2; Українська граматика для самонавчання. 3-тє вид., випр. й доп. Ляйпціг-Берлін, 1923. 197 с. URL: https://tinyurl.com/2u7djzan; Українська читанка : підручник на II ступінь курсів для дорослих. Рівне, 1930. 120 с.; Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах. Київ, 1906. 24 с.

Літ.: Болабольченко А. Три долі: Модест Левицький. Петро Стебницький. Максим Славинський: біогр. нариси. Київ, 1999. 85 с.; Ліпницька І. М. Приятель страждаючої людяності. Творчість Модеста Левицького в ідейно-естетичних параметрах доби : монографія. Київ, 2016. 137 с.; Спогади про Модеста Левицького В. Левицького і Д. Дорошенка. Вінніпег, 1967. 40 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/4177/file.pdf; Сяйво душі Модеста Левицького (Життя і творчість). Луцьк, 2009. 300 с.; Яблонська О. В. Модест Левицький: творчість крізь призму біографії. *Укр. біографістика*. 2020. Вип. 19. С. 231–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2020_19_15.

Наталія Антонець

Фото:
http://surl.li/rffxd

ЛЕВИЦЬКИЙ СЕВЕРИН МИХАЙЛОВИЧ *(Levytskyi Severyn Mykhailovych)* – [(пластовий псевд. – Сірий Лев) 06.09.1890, с. Щуровичі, Львівської обл. – 30.01.1962, м. Баффало, США, 2008 р. перепохований у Львові] – педагог, пластовий і громадський діяч, перший Начальний пластун.

Навчався в Бродівській гімназії. У 1908–13 рр. – студент філософського факультету Львівського університету, де брав участь у студентському русі, зокрема в справі визволення з тюрми М. Січинського. Через це, здобувши освіту, Л. не зміг отримати державну посаду. Учительську працю розпочав у Яворові в гімназії «Рідної школи», де викладав один навчальний рік (1912–13). Л. організував і вів відділи Українських січових стрільців (УСС).

На початку Першої світової війни Л. призвали до австрійської армії; воював у складі легіону УСС і дослужився до рангу четаря. У 1915–17 рр. – перекладач у німецькій армії. 1917 р. повернувся до УСС та виїхав із окупаційними частинами австрійської армії на зайняті центральні українські землі. 1918 р. відряджений до Львова, брав участь у боях за місто. Решту війни Л. пройшов як вояк Української галицької армії. У 1918 р. одружився з Оксаною Стернюк, дочкою українського католицького пароха в Пустомитах. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки призначений повітовим комісаром Бродів. Від 1920 р. працював професором учительської семінарії у Львові. Водночас брав активну участь у діяльності «Пласту». 1924 р. обраний головою Верховної пластової команди з титулом Верховного отамана (очолював організацію до її закриття польською владою в 1930 р.).

Протягом життя в Україні Л. провадив педагогічну діяльність: професором у чоловічій учительській семінарії, організованій о. Ю. Дзеровичем (1920–24), польській учительській семінарії (1924–37) і Педагогічному ліцеї (1937–39), де викладав українську, німецьку мови та літератури. Входив до редакції журналів «Молоде життя» (до 1930 р.) і «Вогні» (1931–39), публікував у них статті. У 1939–40 рр., коли почалася Друга світова війна й на Галичину прийшли більшовики, Л. перебував у Львові, обіймав посаду професора Українського педагогічного інституту (викладав українську мову та західноєвропейську літературу), а в 1940–41 рр. був деканом мовно-літературного факультету. Згодом німці, що окупували Львів, дозволили створити й контролювали Український крайовий комітет, у якому відділ опіки над молоддю очолив Л. (1942–44). Був він і керманичем проводу Учительського об’єднання праці та одночасно співпрацював зі створеними в 1942 р. «Виховними спільнотами української молоді», які функціонували при Українському центральному

комітеті (Краків) за пластовими зразками. 1944 р. залишив Львів та емігрував до Німеччини. На з'їзді «Пласту» у м. Регенсбург 1947 р. обраний Начальним пластуном (очільником усього українського пластового руху у світі). 1949 р. емігрував до США, де продовжив громадську діяльність.

Тв.: Пластовий листок. 1962. Ч. 1 (80). Січень – лютий. С. 7–9; Український Пластовий улад 1911–1945 у спогадах автора. Мюнхен, Вид-во «Молоде Життя», 1967. 135 с.

Літ.: Гуцал П. З. Левицький Северин Михайлович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: http://surl.li/raqhb; Енциклопедія Української Діяспори: [у 7 т.] / гол. ред. Василь Маркусь ; Наукове товариство ім. Шевченка, Національна академія наук України. Київ : ІНТЕЛ, 2009. Т. 1 : Сполучені Штати Америки. Кн. 2. С. 15.

Тетяна Кочубей

Фото: http://surl.li/rclck

ЛЕОНТОВИЧ МИКОЛА ДМИТРОВИЧ *(Leontovych Mykola Dmytrovych)* [13.12.1877, с. Монастирок Вінницької обл. – 23.01.1921, с. Марківка Вінницької обл.] – композитор, хоровий диригент, музично-громадський діяч, педагог, фольклорист.

Навчався в Шаргородській духовній школі (Вінницька обл., 1888–92), Кам'янець-Подільській духовній семінарії (Хмельницька обл., 1892–99), студіював композицію в Б. Яворського (1908–13). Працював учителем співу й диригентом у закладах освіти Вінниці та Гришино на Донеччині (1904–07). 1903 р. видав «Другу збірку пісень з Поділля» у Вінниці (першу не опубліковано). 1908–17 рр. – час пошуків і шліфування стилю Л. за підтримки К. Стеценка. Успіх «Щедрика» у Різдвяних концертах Студентського хору О. Кошиця (1916) уславив Л. Від 1918 р. – у Києві: викладав у Музично-драматичному інституті, в учительській семінарії, працював у музичному відділі Міністерства освіти, у Всеукраїнській церковній раді, брав участь у концертній подорожі Україною 1-го національного хору (диригент К. Стеценко, солістка М. Литвиненко-Вольгемут).

Митця виплекала співацька культура Поділля, у якій домінував хоровий спів православної традиції a cappella. Як педагог-практик значну увагу приділяв навчальним, церковним та аматорським хоровим колективам; його педагогічна діяльність була пов'язана з духовними закладами освіти України. Л. сповідував такі загальнопедагогічні й національно-патріотичні принципи навчання та виховання, як-от: дитиноцентризм, гуманізм, урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, актуалізація історичної та соціальної пам'яті, полікультурність, національна свідомість. Основними напрямами культурно-

просвітницької роботи Л. уважав лекції та літературно-музичні вечори, присвячені історії українського народу, його культурі. Такі заходи сприяли відродженню української мови, традицій, звичаїв, обрядів. Педагогічна спадщина Л. налічує понад 50 праць, із-поміж них підручники, посібники й навчально-методичні розробки: «Матеріали до методики співу в початковій школі», «Деякі методичні вказівки щодо організації нотного співу в народних школах», «Практичний курс навчання співу в середніх школах України», «Сольфеджіо: початковий курс на 1 і 2 голоси», «Нотний спів у школі», «Ритміка. Практичні вправи», «Практичні вказівки до методики навчання співу в хорах».

Діяльність Л. як композитора й педагога мала важливе значення для розвитку національної композиторської школи та всього обширу галузей української музики. Він збагатив музичну освіту цінними ідеями та заклав основи національної музичної педагогіки.

Тв.: З досвіду організації шкільного оркестру (уривок із статті «Як я організував оркестр у селянській школі») // ІР НБУВ. Ф.1. Спр. 36456. С. 1–2; Матеріали до методики співу в початковій школі // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 1513. Арк. 20 зв.; Практичний курс навчання співу в середніх школах України (з педагогічної спадщини композитора) / упоряд. Л. О. Іванова. Київ : Музична Україна, 1989. 134 с.; Практичні вказівки до методики навчання співу в хорах (як провадити співанку в хорах) // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 1513. Арк. 70–71. Зв.; Як я організував оркестр в селянській школі. Музика. 1925. № 1. С. 16–20.

Літ.: Дічек Н. П. Леонтович Микола Дмитрович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред О. В. Сухомлинської. Київ, 2005, Кн. 1. С. 545–551; Литвиненко Г. Леонтович у Вінниці. *Легенди та історії Вінниці*. Вінниця, 2019. С. 154–157; Пархоменко Л. О. Леонтович Микола Дмитрович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: http://surl.li/rclbn; Пшемінська Л. О. Духовно-сакральна музична спадщина М. Леонтовича як важливий чинник формування у молодого покоління ціннісних орієнтацій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 30. С. 57–65; Янковська О. В. Леонтович Микола Дмитрович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2009. Т. 6. URL: http://surl.li/rclck.

Наталія Коляда

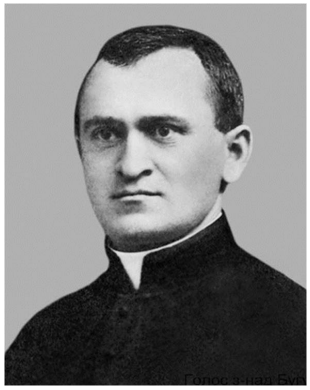

Фото: https://esu.com.ua/article-54553

ЛЕЩУК ОСИП МИКИТОВИЧ *(Leshchuk Osyp Mykytovych)* [18.01.1894, с. Стаївка Львівської обл. – 28.08.1949, радянська в'язниця в с. Божкове біля м. Полтава] – теолог, педагог, письменник, громадський діяч.

Закінчив Перемишльську гімназію (1913), навчався на теологічному факультеті Віденського (1913–14) і богословському факультеті Львівського (1915–17) університетів. У 1918–19 рр. служив у лавах Українських січових стрільців, був старшиною Української галицької армії. 1921 р. закінчив Перемишльську духовну семінарію. Протягом 1921–45 рр. у м. Рава-Руська (Львівська обл.) працював священником у школах; водночас від 1933 р. – професор реальної гімназії.

Своє життєве кредо – «підносити Бога і Вітчизну» – втілював у релігійній, громадській, педагогічній, письменницькій діяльності. Голова філії товариства «Просвіта» (м. Рава-Руська, 1923), Марійської дружини молоді та жіноцтва (1926). Брав участь у роботі товариств «Рідна школа», «Відродження», Товариства опіки над обездоленими, Комітету допомоги голодуючим в Україні. У педагогічній практиці дотримувався засад взаємозв'язку морально-етичного виховання з навчальним процесом, єдності школи та сім'ї, впливу громадськості на формування особистості. Розробив й апробував у школі педагогічну систему, основними принципами якої були загальнодоступність освіти та поєднання чотирьох аспектів життєвої і діяльної позиції людини: аналітичне сприймання дійсності, почуттєве осмислення дійсності, намагання до узагальнення досягнень, синтез дії та поведінки через морально-етичну позицію. Надавав важливого значення моральному вихованню поряд з успіхами в навчанні, ефективність якого залежала, зокрема, від працьовитості, наполегливості вчителя, знання ним людської душі. Уважав за потрібне плекати в учнів такі риси, як мужність, стійкість та інші вольові якості. Обґрунтував необхідність поєднання морально-релігійного виховання на засадах християнських цінностей і національно-патріотичного виховання. Розробив «10 засад для педагога». Володів старогрецькою, староєврейською, латинською, польською, німецькою, чеською, французькою мовами. Автор низки художніх творів (переважно новел та оповідань), зокрема для дітей («Ганя»).

Ув'язнений восени 1945 р. Відмовився підписати відречення від своєї віри й перейти з рангу греко-католицького священника в російське православ'я.

Тв.: Вишкіл кандидатів Марійських дружин. Львів, 1937. 77 с.; Відповідь Осипа Лещука. *Новий час.* 1928. 12 листоп.; Ганя : оповідання на тлі сектянських відносин. Жовква : Друк. оо. Василіян, 1929. 110 с.; Християнське виховання молоді в світлі Пастирського Листа

перемиського Епископа Кир Йосафата. Перемишль : Криниця, 1939. 48 с. URL: https://cutt.ly/HwIF3eFn.

Літ.: Ігнатюк М. В. Лещук Осип Микитович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-54553; Осип Лещук (1894–1949), український педагог, письменник, теолог : до 125-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://tinyurl.com/y9adwjkj.

Олександр Міхно

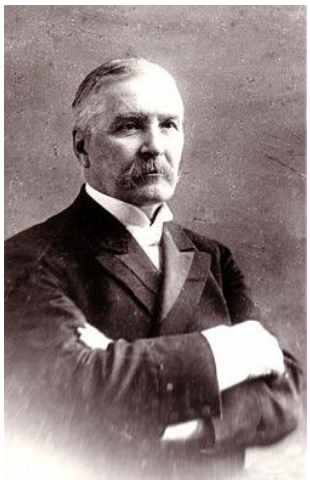

Фото: https://tinyurl.com/mvrtefj5

ЛИСЕНКО МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ *(Lysenko Mykola Vitaliiovych)* [20.03.1842, с. Гриньки Полтавської обл. – 06.11.1912, м. Київ] – композитор, піаніст, педагог, хоровий диригент, музично-громадський діяч, основоположник української класичної музики.

Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира (1864). У студентські роки долучився до створення українських недільних шкіл, викладав у недільній школі на Подолі. Вищу музичну освіту (фортепіано й теорія музики) здобув у Лейпцизькій (1867–69) та вдосконалював (клас інструментовки) у Петербурзькій (1874–76) консерваторіях. Повернувшись до Києва, виступав як піаніст у концертах. В умовах жорсткої асимілятивної політики в Російській імперії всіляко пропагував національну музику, яка є частиною української ідентичності. Зокрема, збирав, обробляв і видавав у збірниках народні пісні, організовував хори, з якими виступав у містах і селах України. У цих хорах здобули початкову мистецьку освіту такі відомі українські музичні діячі, як К. Стеценко, П. Демуцький, Я. Яциневич та ін. Автор багатьох музичних творів, зокрема опер «Утоплена» (1883), «Наталка Полтавка» (1889), «Тарас Бульба» (1890), «Енеїда» (1910), дитячих опер «Коза-дереза» (1883), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892), композицій на тексти Т. Шевченка, М. Старицького, Лесі Українки, І. Франка, С. Руданського та ін., фортепіанних творів різних жанрів тощо. Підготував фольклористичні праці («Народні музичні інструменти на Україні», 1894). Брав участь у діяльності київської «Просвіти».

З ім'ям Л. пов'язаний розвиток музичної освіти в Україні. З 1869 р. викладав у приватних музичних школах, музичному училищі Російського музичного товариства, Інституті шляхетних дівчат (1865–67, 1890–1904), давав приватні уроки. У 1904 р. заснував у Києві Музично-драматичну школу, одним із головних завдань якої (хоча й неафішовано) було виховання національних

високоосвічених митців, що їх потребували українська музика та театр. Школа мала музично-вокальне й драматичне відділення. Завдяки політичним змінам Л. вдалось у 1906 р. відкрити клас української декламації і сценічної гри, таким чином його школа стала єдиною в Російській імперії, де навчання (хоча б частково) здійснювалося українською мовою. Протягом 1907–08 рр. під керівництвом відомого сліпого кобзаря І. Кучугури-Кучеренка функціонував перший у музичній школі та єдиний на теренах усієї Російської імперії клас гри на бандурі. У школі викладали найкращі представники мистецької еліти – скрипалька О. Вонсовська, співаки М. Зотова, О. Муравйова, О. Мишуга, актриса і режисер М. Старицька, літературознавець І. Стешенко, театрознавець В. Перетц, а також сам Л., який завдяки багаторічній педагогічній практиці розробив власну систему занять. У закладі здобули освіту українські композитори К. Стеценко, Л. Ревуцький, співак М. Микиша, мистецтвознавець Д. Ревуцький, хоровий диригент О. Кошиць, композитор В. Верховинець та інші відомі представники української музичної і театральної культури.

Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: Народні музичні інструменти на Україні / ред. М. Т. Щоголь. Київ, 1955. 62 с.

Літ.: Антонець Н. Б. Музично-драматична школа Миколи Лисенка у вимірі становлення національної освіти в Україні: напередодні 120-річчя створення. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка».* 2023. № 11 (17). С. 496–509. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738439; Мартинюк Т. Художня естетика та педагогічні принципи Миколи Лисенка в контексті становлення національної моделі музичної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. Вип. 20 (2). С. 111–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2016_20%282%29__21; Микола Лисенко: бібліографія. Харків, 2009. 221 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10604; Скорульська Р. Лисенки. *Мистецтво України: біограф. довідник* / за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1997. С. 365–366.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/rfgco

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ *(Lysiak-Rudnytskyi Ivan Pavlovych)* [27.10.1919, м. Відень, Австрія – 25.04.1984, м. Едмонтон, Канада] – історик, педагог, політолог, публіцист.

Освіту здобув у Львові: навчався в українській початковій школі (1925–29), в Академічній гімназії (1929–37) та на юридичному факультеті Львівського університету (1937–39). Після 1939 р. жив за кордоном. Здобувати вищу освіту продовжив на факультеті зовнішніх відносин Берлінського університету (1940–43). Захистив докторську дисертацію про політичні погляди М. Драгоманова в

Карловому університеті в Празі (1945). Після Другої світової війни переїхав до Австрії, а 1947 р. – до Женеви (Швейцарія), де відвідував лекції в Інституті вищих міжнародних досліджень. У 1951–71 рр. проживав у США. У 1951–52 рр. стажувався в Колумбійському університеті та здобув науковий ступінь доктора філософії. Наукові зацікавлення: українська історія 19–20 ст., головно – проблеми української суспільно-політичної думки. Майстерно володів жанром невеликого науково-публіцистичного есе. Його есе мали логічну побудову, добре продуманий філософський контекст і були адресовані не тільки фахівцям, а й широкому колу читачів. Проблеми минулого українського народу розглядав на тлі всесвітньої історії, з урахуванням методологічного арсеналу західної історичної науки, яким досконало володів.

У 1956 р. обійняв посаду викладача історії, згодом – професора, у Філадельфійському католицькому коледжі Ла Саль. Працював там 11 років. 1967 р. долучився до написання тексту «Заяви», надісланої від імені провідних американських інтелектуалів українського походження до керівництва СРСР і УРСР із політичними вимогами встановити громадянство УРСР, налагодити дипломатичні відносини між УРСР і зарубіжними країнами, надати українській мові статус державної в УРСР, легалізувати Українську автокефальну православну церкву та Українську греко-католицьку церкву. У 1967–71 рр. працював в Американському університеті у Вашингтоні. Від 1971 р. проживав у Канаді, де отримав посаду професора в Альбертському університеті і створив серію курсів, що охоплювали різні етапи історії України. З 1971 р. були запроваджені два односеместрові курси з історії України 19 і 20 ст. У 1973 р. реорганізував їх, розширивши на чотири етапи: середньовіччя, рання модерна доба, 19 та 20 ст. За його ініціативою в 1978 р. в університеті введено спецкурс з української історії для старшокурсників, а в 1980-х рр. – курс з історії української громади в Канаді. Педагогічна діяльність Л.-Р. сприяла формуванню нової генерації канадських науковців, які продовжили вивчення української історії та культури (серед його учнів – О. Субтельний). Член Наукового товариства ім. Шевченка й Української вільної академії наук, один із засновників Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті. Дописувач до українських емігрантських періодичних видань: газети «Українські вісті», журналів «Сучасність» та «Зустрічі».

Тв.: Історичні есе : [в 2 т.] / Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ : Основи, 1994. (Західна історіографія України ; вип. 1) Т. 1 . 1994. XXIII, 530 с.; Історичні есе : [в 2 т.] / Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ : Основи, 1994. (Західна історіографія України ; вип. 1) Т. 2 . 1994. 573 с.; Між історією й політикою : ст. до історії та критики укр. суспільно-політичної думки. Мюнхен : Сучасність, 1973. 441 с.; Нариси з історії нової України. Львів : Меморіал, 1991.

101 с.; Mykhailo Drahomanov: A Symposium and Selected Writings. New York: The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. 1952. n. 1 (3). 234 p.

Літ.: Ґеник М. Українсько-польське примирення в політичній думці Івана Лисяка-Рудницького. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 572–580; Діптан І. Іван Лисяк-Рудницький про українське націєтворення в європейському контексті. *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 63–76. DOI: 10.5281/zenodo.4394421; Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років = Jerzy Giedrous Emigracja ukrainska. Listy 1950–1982 / уклад., пер. слово, комент. Б. Бердиховської, пер. з пол. О. Гарасим, С. Грачова [та ін.]. Київ : Критика, 2008. 747 с.; Кондратюк К. К. «Між історією і політикою»: життєві й інтелектуальні простори українського історика-емігранта Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984). *Новітня доба*. 2023. Вип. 11. С. 238–247. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001421316; Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2009. Т. 6. URL: https://tinyurl.com/msmtdspk.

Тетяна Кочубей

Фото: http://tinyurl.com/2s494h32

ЛИТВИНОВ СТЕПАН АНДРІЙОВИЧ *(Lytvynov Stepan Andriyovych)* [14.08.1898, с. Чурсіно, Курської обл., РФ – 29.12.1982, м. Київ] – педагог, доктор педагогічних наук (1971), професор (1971).

Закінчив Казанську вчительську семінарію, з 1916 р. працював учителем двокласної початкової школи на ст. Синельникове, а з 1919 р. до 1922 р. – у семирічній школі смт Люботин Південної залізниці. Навчався на факультеті соціального виховання Харківського інституту народної освіти (1926) та в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові (1929). Здобувши освіту, обіймав посади асистента, викладача, а у 1934–39 рр. – завідувача кафедри педагогіки в Харківському педагогічному інституті. Від 1939 р. діяльність Л. пов’язана з Київським педагогічним інститутом [з перервою в 1941–43 рр., коли був інспектором, завідувачем Ілійського районного відділу народної освіти (Казахстан)], де він працював заступником директора з навчально-наукової роботи (до 1950 р.), завідувачем кафедри спеціальної педагогіки (1950), завідувачем (1951–68), професором кафедри загальної педагогіки (від 1968 р.).

Автор понад 200 наукових праць із теорії та історії педагогіки, брав участь у підготовці монографії «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917–1967 рр.», розділів у підручнику «Педагогіка» (1940), за його редакцією вийшла «Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки» (1959). Досліджував питання організації та методики виховної роботи в школі-інтернаті. Під керівництвом Л. створено посібник «Методика виховної роботи в школі» (1963)

для студентів і викладачів педагогічних інститутів, учителів та вихователів шкіл-інтернатів.

Праці вченого наповнені комуністичними ідеологемами, притаманними радянському періоду. Водночас його педагогічні ідеї, зокрема щодо розвитку системи народної освіти, методики організації виховної роботи в школах-інтернатах, є актуальними для сучасної освіти, педагогіки.

На педагогічній ниві загалом пропрацював понад 66 років, зокрема більш як 50 років присвятив науково-педагогічній діяльності в педагогічних вишах України.

Тв.: Г. С. Сковорода про виховання і розвиток розуму. *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди*. Київ, 1972; Історія педагогіки : навч. посіб. Київ, 1973 (співавт.); Педагогіка і життя. Київ, 1967.

Літ.: Майборода В. К., Лесик Г. В. Степан Андрійович Литвинов: учитель, вчений, інтелігент. Луганськ, 2011; Майборода В. К. Литвинов Степан Андрійович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-55205.

Христина Середа

Фото: https://cutt.ly/ywRSK9kr

ЛИТВИНОВА-БАРТОШ ПЕЛАГЕЯ ЯКІВНА *(Lytvynova-Bartosh Pelaheia Yakivna)* [15.10.1833, хутір Теребень біля с. Землянка Сумської обл. – 08.09.1904, с. Землянка Сумської обл.] – педагогиня, фольклористка, етнографиня.

Навчалася в приватному пансіоні Г. Серебрякової в м. Шостці (1846), потім у Єлизаветинському інституті (1847–52, Москва). 1853 р. одружилася з чернігівським поміщиком П. Литвиновим. У шлюбі народила 10 дітей (7 синів і 3 доньки), сама їх і виховувала, перебуваючи під час їхнього навчання в Глухові, Новгород-Сіверську, Москві. З 1872 р. мешкала в Києві, де познайомилася з родинами Русових, Антоновичів, Лисенків, Старицьких, а також із Б. Грінченком і Ф. Вовком, і під їхнім впливом зацікавилася долею і культурою українського народу.

1875 р. відкрила в Києві приватну початкову школу, для учнів якої впорядкувала посібники «Азбука для народних шкіл» та «Оповідання для дітей» (1877). У педагогічній діяльності керувалася методикою К. Ушинського. «Азбуку…» намагалася зробити цікавою для українських дітей, тому писала її зрозумілою для школярів мовою, доступно пояснювала деякі російські слова. «Азбука…» містила алфавіт, склади, речення, прописи, цифри та ілюстрації.

Уважала, що просту лічбу й письмо доцільно вивчати, поєднуючи з читанням. Її «Оповідання» також написані простою та зрозумілою для дітей мовою. Захопливі оповідання про враження хлопчика, який відвідав село, і розповіді про свійських тварин та птахів водночас містили численні відомості наукового характеру.

З 1886 р. до кінця життя проживала в с. Землянка. Була активною діячкою Глухівського земства. Здійснювала краєзнавчі дослідження: збирала матеріали з народного ткацтва, рибальства, кулінарії, народних вірувань, традицій, побуту тощо. Опублікувала кілька альбомів народних візерунків та низку дописів, статей і споминів у часописі «Київська старовина» («Киевская старина»). Переклала комедії Ж.-Б. Мольєра «Жорж Данден, або Обдурений чоловік» (під назвою «Грицько Дендрик, або Одарчин чоловік») та «Лікар мимоволі». Найзначніша її етнографічна праця – «Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту в Чернігівщині» (1900, Львів). Членкиня Наукового товариства ім. Шевченка (1903).

Тв.: Azbuka dlya narodnyih shkol : sostavlena po zvukovomu sposobu dlya naglyadnogo obucheniya. Kiev : Tip. S. T. Eremeeva, 1877. 42 s.; Rasskazyi dlya detey o domashnih zhivotnyih. Kiev, 1877.

Літ.: Місостов Т. Науково-епістолярна спадщина П. Я. Литвинової-Бартош. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич, 2021. Вип. 37, т. 2. С. 4–10. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-1; Пелагея Литвинова-Бартош (1833–1904), педагогиня, фольклористка, етнографиня, мистецтвознавиця : до 190-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/5y4dbadd; Якобчук Н. П. Я. Литвинова (1833–1904): доля призабутого етнографа. *Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.* : матеріали IX наук. семінару, 14 груд. 2013 р., Київ / Музей видат. діячів укр. культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького. Київ, 2014. С. 95–115.

Олександр Міхно

Фото: http://surl.li/rfimm

ЛОБОДА АНДРІЙ МИТРОФАНОВИЧ *(Loboda Andrii Mytrofanovych)* [26.06.1871, м. Свенцяни, Литва – 01.01.1931, м. Київ] – фольклорист, літературознавець, етнограф, педагог, історик театру, академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1922), член-кореспондент Академії наук СРСР (1925), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1924).

1890 р. закінчив Катеринославську класичну гімназію, 1894 р. – історико-філологічний факультет Київського університету. Л. навчався у відомих професорів П. Владимирова, М. Дашкевича та Т. Флоринського. Протягом 1895–97 рр. – професорський стипендіат, а згодом – приват-доцент Київського університету.

На основі досліджень билин про сватання в 1904 р. Л. захистив магістерську дисертацію, відтак обійняв посаду екстраординарного професора Київського університету. У 1906 р. став одним з ініціаторів повторного відкриття Вищих жіночих курсів у Києві, де водночас працював професором. Із 1915 р. був головним редактором видання «Університетські вісті». Від 1917 р., після захисту докторської дисертації про шекспіріану, Л. призначили ординарним професором кафедри мови та літератури, а згодом – завідувачем кафедри літератури Київського університету. З 1921 р. очолив Етнографічну комісію при ВУАН. 1923–25 рр. – віцепрезидент ВУАН зі спеціальності етнографія. Завідував секцією літератури Київської науково-дослідницької кафедри мовознавства. Тривалий час був секретарем Історичного товариства Нестора-літописця. Засновник і головний редактором часопису «Етнографічний вісник» (1925–30). 1927 р. нагороджений Великою золотою медаллю Всесоюзного географічного товариства за значний внесок в українське народознавство та розвиток краєзнавчого руху. Автор приблизно 100 наукових праць, основні з яких присвячено дослідженням східнослов'янського героїчного епосу й історії української фольклористики. Вивчав творчість В. Антоновича, П. Куліша, М. Максимовича та ін. Л. підготував друге видання книги М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи», ініціював створення та редагував покажчик, укладений О. Андрієвським «Бібліографія літератури з українського фольклору» (1930, т. 1). Автор посібників «Конспект лекцій з історії малоросійської літератури, що читалися на вищих жіночих курсах в Києві в 1907–1908 н. р.» («Конспект лекций по истории малорусской литературы, читаных на высших женских курсах в Киеве в 1907–1908 акад. г.»), «Лекції з народної словесності» («Лекции по народной словесности») (1910), які є одними з перших із фольклористики в Україні. Л. звернув увагу на те, що російська

література запозичувала мотиви з українського народно-поетичного багатства. Наголошував, що курси лекцій, присвячені літературознавству, мають бути практичними, охоплювати всі питання, пов'язані з літературними творами, а не розвивати тільки теорію. Уважав, що викладач не повинен обмежуватися знаннями окремих аспектів літератури, а мати уявлення про характерні особливості літературного твору, його структуру та історію розвитку. Л. зроблено вагомий внесок у розвиток української етнографії, фольклористики, літературознавства. Він був одним із організаторів краєзнавчого руху в Україні.

Тв.: Бібліографія літератури з українського фольклору / ред. А. Лобода ; уклад. О. Андрієвський. Київ : Друк. Всеукр. Акад. наук, 1930. 2, XXVII, 823 с.; Рец. на кн.: Сумцов М. Українські співці й байкарі. Черкаси : Сіяч, 1917. 42 с.; [Рецензія]. *Книгаръ*. 1918. Чис. 11. С. 659–662; Рец. на кн.: Свєнціцкий І. Основи науки про мову Українську. Київ : Видання Т-ва «Час», 1917. 100 с.; Сучасний стан і чергові завдання української етнографії. *Етнографічний вісник*. Кн. 1 / ред.: А. Лобода, В. Петров. Київ, 1925. С. 1–11.

Літ.: Березовський І. П. Лобода Андрій Митрофанович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-56016; Клименко І. Лобода Андрій Митрофанович. *Особові архівні матеріали Інституту рукопису* : путівник. Київ, 2002. URL: http://surl.li/rdijy; Патик В. В. Наукова та педагогічна діяльність Андрія Митрофановича Лободи. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 13. С. 173–188. URL: http://biography.nbuv.gov.ua/data/vidannya/13/JRN/PDF/16.pdf; Шандра В. С., Грузін Д. В. Лобода Андрій Митрофанович. *Енциклопедія історії України* : електрон. версія / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2009. Т. 6. С. 251. URL: https://tinyurl.com/3h7px8m4.

Тетяна Кочубей

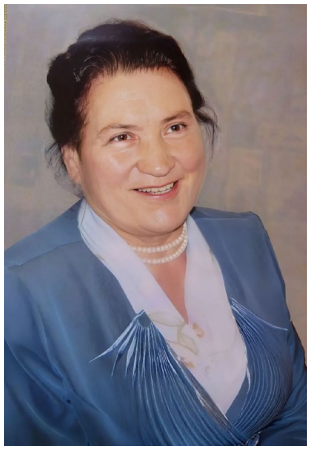

Фото: https://tinyurl.com/5cevcdx6

ЛОГАЧЕВСЬКА СВІТЛАНА ПАНАСІВНА *(Lohachevska Svitlana Panasivna)* [30.10.1938, с. Червона Кам'янка Кіровоградської обл. – 06.07.2024, с. Інгулецьке Кіровоградської обл.] – педагогиня, фахівчиня з методики навчання в початковій школі, кандидатка педагогічних наук (1998), заслужена вчителька України (1976).

Закінчила Олександрійський педагогічний технікум (1957), факультет педагогіки і методики початкового навчання Кіровоградського педагогічного інституту (1969). 60 років працювала вчителькою початкових класів у Добронадіївській (1957–60) та Балахівській (1960–2017) школах на Кіровоградщині.

Розвиваючи гуманістичні ідеї В. Сухомлинського, розробила методику внутрішньокласної диференціації, ключовими елементами якої є: прийом

багаторазового пояснення нового матеріалу, вибір учнями завдань для самостійної роботи на основі самооцінки своїх можливостей, завершення уроку виконанням спільного завдання. Класифікувала види диференційованих завдань: диференціація за ступенем складності завдань і диференціація за ступенем самостійності учня. До необхідних умов застосування диференційованого навчання зараховувала: вивчення навчальних можливостей школярів, ефективне використання навчального часу, вміння викликати в учнів інтерес до знань, постійний «взаємозворотній зв'язок» між учнями й учителем. Уважала, що диференційовані завдання передбачають індивідуальну роботу з усіма категоріями учнів, конкретну допомогу кожній дитині для максимального розвитку її розумових здібностей, дають можливість одночасно працювати зі школярами різного рівня готовності до навчальної діяльності.

Авторка численних методичних статей у журналі «Початкова школа», понад 20 навчально-методичних посібників, у яких подала диференційовані завдання з мови та математики для учнів початкових класів відповідно до навчальних можливостей окремих груп дітей. Науковий редактор перших посібників Л. – Олександра Савченко.

Розробила програму авторських курсів із проблеми «Диференційований підхід до навчальної діяльності молодших школярів в умовах масової школи», постійно ділилася досвідом роботи з питань диференціації з українськими вчителями, прийняла у своєму класі сотні педагогів майже з усіх регіонів України, провела понад 350 педагогічних зустрічей, практичних семінарів та майстер-класів для освітян у різних містах. 35 учнів Л. стали вчителями.

Лавреатка обласної педагогічної премії ім. В. О. Сухомлинського (2002).

Тв.: Вчимося розв'язувати задачі : навч. посіб. з математики для 4 кл. Київ : Початкова шк., 2012. 129 с.; Диференціація у звичайному класі : посіб. для вчителя / за ред. Савченко О. Я. Київ : Заповіт, 1998. 336 с.; Дійти до кожного учня / за ред. Савченко О. Я. Київ : Рад. школа, 1990. 158 с.; Математика. 3 клас : підруч. для 3 кл. закл. заг. серед. освіти : (у 2 ч.) / С. Логачевська, Т. Логачевська, О. Комар. Київ : Літера, 2020; Методика диференційованого навчання. 150 фрагментів уроків мови і математики в 1–4-х класах з елементами диференціації. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. 240 с.

Літ.: Гудовсек О. А. Інноваційна технологія диференційованого навчання Світлани Логачевської. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2016. Вип. 3. С. 108–114. URL: http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/1520/; Онишків З. М. Проблема розвивального навчання в початковій школі в педагогічній спадщині педагогів-новаторів. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 8. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13121090.

Олександр Міхно

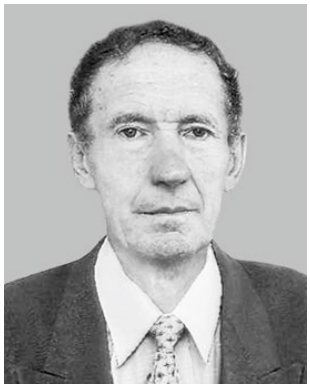

Фото: https://tinyurl.com/yuja3wyd

ЛОСЮК ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ *(Losiuk Petro Vasylovych)* [04.03.1936, с. Яворів Івано-Франківської обл. – 10.02.2020, там само] – педагог, фахівець у галузі управління, виховання учнівської молоді засобами народного мистецтва, кандидат педагогічних наук (1974), член-кореспондент Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1994), заслужений учитель України, народний учитель України, почесний професор Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (2016).

Закінчив із відзнакою фізико-математичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту (1962). Працював директором Яворівської школи (1963–2013); водночас із 1994 р. очолював науково-дослідну лабораторію гуцульської етнопедагогіки і гуцульщинознавства (м. Косів). Видавав журнал «Гуцульська школа» (1994–2000).

Автор понад 80 наукових праць («Гуцульська школа», «Творчість юних», «Школа здібностей», «Моя Гуцульщина», «Гуцульщинознавство в українській національній школі», «Люблю тебе, Гуцульщино!», «На вістрі часу», «Косівщина. Освіта», «Хрестоматія з гуцульщинознавства» та ін.).

Л. теоретично обґрунтував та експериментально підтвердив організаційно-педагогічні основи діяльності гуцульської школи; педагогічну доцільність поєднання мистецтва й художньої праці в школах тих місцевостей, де розвинуті народні художні промисли; методику використання в освітньому процесі регіону етнографічного компонента (у Гуцульському регіоні – гуцульщинознавства) як засобу морального та національно-патріотичного виховання дітей і молоді; дидактичну систему поєднання профільного навчання з професійною підготовкою старшокласників однокомплектної сільської школи до господарювання в гірській місцевості. Створив «Школу здібностей», застосовував на практиці авторську методику розвитку нахилів і здібностей школярів; упроваджував систему трудового, естетичного й інтелектуального виховання дітей на основі декоративно-прикладного мистецтва Гуцульщини. З 1991 р. очолював громадське науково-методичне об’єднання «Гуцульська освітянська рада». Відзначений багатьма нагородами, зокрема медалями НАПН України «Ушинський К. Д.» та «Григорій Сковорода»; лауреат Всеукраїнської премії ім. В. І. Вернадського. Похований у с. Яворів Івано-Франківської обл.

Тв.: Гуцульщинознавство в українській національній школі / АПН України, Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство». Косів : Писаний Камінь, 2001. 165 с.; На вістрі часу : освіт.-краєзнав. статті / Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство», НАПН України. Косів : Писаний камінь, 2016. 275 с.; Регіональний

етнографічний компонент у сучасній школі : (на прикладі Гуцул. регіону) : монографія / АПН України, Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство». Снятин : Прут Принт, 2007. 158 с.; Ростимо юних патріотів України : метод. матеріали з нац.-патріот. виховання дітей та учн. молоді / упоряд.: Петро Лосюк, Аделя Григорук ; Косів. райдержадмін., Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство», НАПН України. Косів : Писаний камінь, 2015. 237 с.; Хрестоматія з гуцульщинознавства : для загальноосвіт. шк., гімназій, ліцеїв та вищ. навч. закл. / авт. передм. і упоряд. Петро Лосюк ; АПН України, Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство». Косів : Писаний Камінь ; Снятин : Прут Принт, 2001. 655 с.

Літ.: Григорук А. Г. Лосюк Петро Васильович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-56515; Джус О., Паска Т. Гуцульський освітянський корифей Петро Васильович Лосюк. *Гірська шк. Українських Карпат.* 2013. № 8/9. С. 193–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_55; Лосюк Петро Васильович. *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника* : вебсайт. Івано-Франківськ, 2024. URL: https://pnu.edu.ua/liusiuk-petro-vasylovych/; Народний учитель України Петро Лосюк : статті, дослідження, документи / упоряд., заг. ред. А. Григорук ; Н.-д. лаб. «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство», НАПН України. Снятин : Прут Принт, 2011. 150 с.; Національна академія педагогічних наук України глибоко сумує з приводу тяжкої втрати – пішов з життя член-кореспондент НАПН України Петро Лосюк / прес-служба НАПН України. *Національна академія педагогічних наук України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/1734/; Паска Т. Збережемо пам'ять про фундатора гуцульської школи та гуцульщинознавства : до 85-річчя від дня народж. науковця, педагога, громад. діяча Петра Васильовича Лосюка. *Гуцульський край.* 2021. № 12. С. 5. URL: https://kosivart.if.ua/2021/03/23/10539/.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/5n6t7jsr

ЛОТОЦЬКИЙ АНТІН ЛЬВОВИЧ *(Lototskyi Antin Lvovych)* [(псевд. – А. Вільшенко, Лотан, Тото-Долото, А. Бей та ін.) 13.01.1881, с. Вільховець Тернопільської обл. – 28.05.1949, м. Львів] – дитячий письменник, педагог, видавець, журналіст, громадський діяч, член Спілки письменників УРСР (1946).

Після закінчення Бережанської гімназії (1903) вступив на філософський факультет Львівського університету, де слухав лекції з історії України М. Грушевського. З 1911 р. вчителював в українській приватній гімназії в Рогатині. З серпня 1914 р. – доброволець легіону Українських січових стрільців, активний діяч його ідеологічного та культурно-просвітницького відділу «Пресова квартира». У 1922 р. повернувся до Рогатинської гімназії, проте в 1923 р. залишив

учителювання, став співзасновником видавництв «Журавлі», «Сині дзвіночки», випускав журнал «Рогатинець» – орган Українського педагогічного товариства. Після Другої світової війни переїхав до Львова, де мешкав в інтернаті для людей похилого віку.

Автор чотиритомника «Історія України для дітей» (1934), який довгий час був підручником для українських дітей у діаспорі, а також циклу оповідань з історії 10–14 ст. «Було колись на Україні» (кн. 1–5, 1934–38). У співпраці з М. Угрином-Безгрішним видав підручник «Коротка граматика української літературної мови» (1936). Перші літературні твори Л., що розповідали про події історії українського народу та виховували в дітей любов до рідного краю («Цвіти з полі», 1907; «Ведмедівська попівна», 1909; історична повість із часів Хмельниччини «Триліси», 1910), були опубліковані товариством «Просвіта» ще під час його навчання в університеті. Співробітничав із львівським журналом «Світ дитини» (з 1919 р.). Автор літературних обробок народних казок, легенд, історичних переказів та оповідань для дітей і юнацтва («Пан Коцький», 1920; «Вільгельм Тель», 1921; «Пригоди Лиса Микити», 1924 та ін.). Написав низку історичних повістей із княжих і козацьких часів («Роксолана», 1936; «Отрок князя Романа» 1937; «Сім чудес світу», 1939; «Княжа слава», 1942 та ін.). Займався перекладами світової дитячої літератури.

Похований у Львові на Личаківському кладовищі.

Тв.: Добірка творів А. Лотоцького у е-бібліотеці. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lototskyi_Antin/; Історія України для дітей : для дітей серед. шк. віку. Львів, 1990. 238 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001344; Коротка граматика української літературної мови. Рогатин, 1937. 112 с.; Михайло-семиліток : для серед. шк. віку. Київ, 2007. 252 с.; Повні тексти творів А. Лотоцького. URL: https://osvita.ua/school/literature/tag-lototskyi_antin/.

Літ.: Дудник Н. Маловідомі сторінки життя і діяльності О. Лотоцького. *Вісник Прикарпатського університету.* Педагогіка, вип. 25. Івано-Франківськ, 2008. С. 38–44; Кирчів Р. Ф. Лотоцький Антін Львович. *Українська літературна енциклопедія* : в 5 т. Київ, 1995. Т. 3 (К–Н). С. 231; Мельничук Б. Лотоцький Антін Львович. *Тернопільський енциклопедичний словник :* у 4 т. Тернопіль, 2005. Т. 2 : К–О. С. 394. URL: https://archive.org/details/tec00/tec_2/page/n393/mode/2up; 1881 – народився Антін Лотоцький, боєць легіону Українських Січових Стрільців, письменник і видавець. *Історичний календар* / Український інститут національної пам'яті. URL: https://tinyurl.com/3n8njnuf.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/33a7k4mb

ЛУБЕНЕЦЬ НАТАЛІЯ ДМИТРІВНА *(Lubenets Nataliia Dmytrivna)* [1877, ? – 1943, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з дошкільного виховання, громадська діячка, лекторка Фребелівського педагогічного інституту, членкиня Колегії дошкільного виховання при Департаменті народної освіти. Дружина Т. Лубенця.

Засновниця і редакторка журналу «Дошкільне виховання» (1911–17), членкиня благодійних товариств у Києві (Товариство допомоги малолітнім злочинцям при Лук'янівській в'язниці), фундаторка й очільниця Товариства народних дитячих садків. Разом із Товариством трудової допомоги інтелігентним жінкам м. Києва відкрила в 1907 р. Київський Фребелівський жіночий інститут із трирічним терміном навчання та запросила на посаду директора відомого вченого І. Сікорського. Основна мета педагогічної та громадської діяльності Л. – популяризація ідеї суспільного дошкільного виховання, боротьба за національні інтереси, організація народних дитячих садків, уведення їх до загальної системи народної освіти. Обґрунтовуючи ідею народного дитячого садка, акцентувала увагу на вимогах до особистісних якостей вихователь ок.

Для розробки теорії та методики виховання в дитячих садках велике значення мали статті Л. «Суспільні та сімейні засади у дошкільному вихованні» (1911), «Дошкільне виховання та народна школа» (1913), лекція «Народний дитячий садок» (1911). У цих публікаціях вона розкрила призначення і функції дошкільних закладів, завдання, принципи, засоби й методи виховної роботи в них, співпрацю з сім'єю, наступність між дитячим садком і школою. У 1920 р. залишила роботу в галузі дошкілля й почала працювати вчителькою дослідної школи в Пущі-Водиці. Педагогічну практику Л. поєднувала з написанням підручників і посібників для початкової школи. Зі своїм чоловіком (директором школи в Пущі-Водиці) підготувала читанки для початкової школи: «Перша читанка для трудових шкіл» (1923) та «Друга читанка для трудових шкіл» (1923).

Здобутий досвід роботи педагогиня виклала в таких публікаціях: «Комплексова система в другій групі» (1925), «Соціально-політичні уявлення у дітей молодшого концентру трудшкіл» (1929). В останні роки життя викладала українську мову в київській школі.

Тв.: Друга читанка для трудових шкіл : для вжитку в дитячих установах соцвиху / Лубенець Т., Лубенець Н. ; вид. 9-те, переробл. Київ : Друкар, 1923. 132 с.; Комплексова система в другій групі. *Радянська освіта*. 1925. № 8–9. С. 36–41; Перша читанка : для трудових шкіл : [для вжитку в дошкільних установах соцвиху] / Лубенець Т., Лубенець Н. ; з рис. Світлицького ; вид. 9-те, переробл. Київ : Друкар, 1923. 125 с.; Соціально-політичні

уявлення у дітей молодшого концентру трудшколи. *Записки Київського науково-педагогічного товариства ВУАН*. Київ, 1929. С. 38–43.

Літ.: Єфімова В. До 140-річчя від дня народження Наталії Лубенець (1877–1943?) *Педагогічний музей України* : веб-сайт. URL: http://surl.li/rdksr; Куліш Т. І. Проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877–1943) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2006. 230 с.; Лубенець Наталія Дмитрівна (1877–1943?) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Кропочева Н. М. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: http://surl.li/rdksw; Організаторка суспільного дошкільного виховання в Україні : до 145-річчя від дня народж. Н. Д. Лубенець – укр. педагогині, засн. Київ. т-ва нар. дит. садків : вірт. кн. виставка / підгот. Авер'янова А. Й. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=31504; Педагогиня, фахівчиня з методики дошкільного виховання, громадська діячка / ідея О. Міхна ; тексти В. Бондаренко ; наук. консультант О. Сухомлинська. *Педагогині*. Київ, 2020. С. 26–27. URL: http://surl.li/dllfp; Самоплавська Т. О. Лубенець Наталія Дмитрівна (1877–1943?). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 218–223.

Наталія Коляда

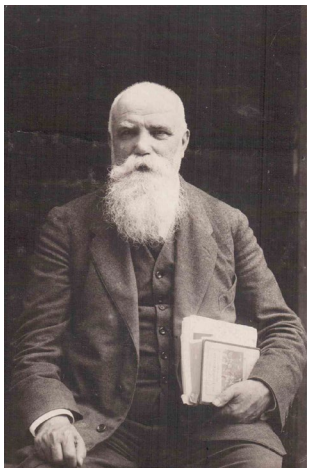

Фото: https://tinyurl.com/2k9srnve

ЛУБЕНЕЦЬ ТИМОФІЙ ГРИГОРОВИЧ *(Lubenets Tymofii Hryhorovych)* [(псевд. – Норець, Т. Хуторний) 21.02.1855, м. Кролевець, Сумської обл. – 14.04.1936, м. Київ] – учитель, директор школи, фахівець із теорії й методики початкового навчання, дошкільного виховання та освіти дорослих. Чоловік Н. Лубенець.

Навчався в Кролевецькому повітовому училищі, у Чернігівській учительській семінарії. Закінчивши семінарію (1873), учителював на Чернігівщині та Вінниччині. Укладав підручники для початкової школи. Зазнав переслідувань. Від 1883 р. – учитель російської мови й арифметики підготовчого класу 1-ї київської гімназії; інспектор народних училищ при управлінні Київського навчального округу, директор народних училищ на Київщині (у 1913 р. звільнено за демократичну діяльність у галузі освіти без права викладати). 1914 р. за підтримки інтелігенції Києва відновив викладацьку діяльність. Читав лекції з педагогіки й методики, до 1918 р. був деканом педагогічного факультету Київських вищих жіночих курсів. 1919–24 рр. очолював дослідну трудову школу № 4 у Пущі-Водиці. Із дружиною заснував Київське товариство народних дитячих садків (1906), брав участь у роботі з ліквідації неграмотності, організації трудових шкіл.

Українськомовні підручники й посібники для початкової школи та дорослих Л. («Загальнокорисний задачник: посібник при повторенні цілих чисел з різних галузей знання», 1876; «Збірник арифметичних задач: для початкового викладання арифметики в народних училищах», 1880; «Читанка», 1883 та ін.) відіграли значну роль у становленні національної освіти. Багато праць присвятив питанням теорії та методики початкового навчання, дошкільного виховання, освіти дорослих («Про покарання в дитячому віці», 1908; «Про іграшки», 1908; «Про наочне викладання», 1911; «Граматка. Український буквар з малюнками», Вид. 4, 1917; «Педагогічні бесіди», 1913 та ін.).

Тв.: Друга читанка для трудових шкіл. 4-те вид., переробл. Харків, 1923; До історії українських граматок. *Радянська освіта*. 1926. № 11; Лубенець (Норець) Т. К. Граматка (Український буквар), з малюнками. 1906. 48 с.; Перша читанка для трудових шкіл : для вжитку в дитячих установах Соцвиху. Вид. 9-те, переробл. Київ, 1923; Школа та її робітники. *Радянська освіта*. 1924. № 9–10.

Літ.: Лубенець Тимофій Григорович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Павловою Л. В. ; онов. Чалою Н. В. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: http://surl.li/rdlhy; Міхно О. Тимофій Лубенець: вірую в силу і твердість освіти. *Визначні постаті*. 2020. № 12. С. 14–15; Самоплавська Т. О. Лубенець Тимофій Григорович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 459–460; Самоплавська Т. О. Лубенець Тимофій Григорович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2017. URL: http://surl.li/rdlkm; Самоплавська Т. О. Лубенець Тимофій Григорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 69–74.

Наталія Коляда

Фото: http://surl.li/izyqlb

ЛУКАШ МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Lukash Mykola Oleksiiovych)* [19.12.1919, м. Кролевець Сумської обл. – 28.08.1988, м. Київ] – перекладач, лексикограф, педагог, культуролог, мовознавець, поліглот.

Змалку виявляв лінгвістичні здібності, засвоюючи мови спільнот тогочасного Кролевця, зокрема їдиш і циганську. Під час навчання в семирічній школі опанував французьку, німецьку та англійську мови. У 1937 р. вступив на історичний факультет Київського університету. Одночасно працював перекладачем в Архіві давніх актів. Через матеріальну скруту взяв академічну відпустку й у 1939–40 рр. викладав німецьку мову, українську мову та

літературу в середній школі с. Копачів на Київщині. З 1945 р. – у Харкові: студент факультету французької філології педагогічного інституту іноземних мов; у 1947–53 рр. викладав англійську, французьку та німецьку мови в цьому інституті, а також у сільськогосподарському інституті й університеті. Методика викладання Л. ґрунтувалася на інтегрованому підході до вивчення мов: він не обмежувався традиційним засвоєнням граматики та лексики, а впроваджував ідею глибокого занурення в мовне середовище, що полягала в осягненні культурного контексту мови, розвитку мовного чуття, формуванні поваги до слова й усвідомленні багатогранності мов і культур. Особливу увагу Л. приділяв вимові, уважаючи її важливим аспектом навчання іноземних мов. Застосовував передовий на той час метод роботи з магнітофоном, який передбачав індивідуальну практику студентів над вимовою. Вони записували свій голос, прослуховували власні записи та аналізували фонетичні недоліки. Цей метод забезпечував об'єктивну оцінку артикуляції, ефективно сприяючи розвитку фонетичного слуху й правильності вимови.

Саме в харківський період Л. захопився перекладацькою діяльністю. Він перший в Україні, кому вдалося перекласти «Фауста» Й. Гете (опубліковано 1955 р.). Володів 20 мовами та був одним із небагатьох перекладачів, які могли працювати з оригіналом твору, а не проміжними російськомовними перекладами. До заслуг Л. належать переклади українською поезій Шиллера, роману Г. Флобера «Мадам Боварі», поеми Ю. Тувіма «Бал в опері». Також він переклав староукраїнською мовою 17–19 ст. твір Дж. Бокаччо «Декамерон» та М. Сервантеса «Дон Кіхот». У 1956 р. за рекомендаціями М. Пригари, М. Рильського, М. Терещенка став членом Спілки письменників України (СПУ). Згодом Л. виключили із СПУ через підтримку Івана Дзюби, коли того переслідували за книжку «Націоналізм чи русифікація?». Надалі влада безперестанно цькувала Л. Тричі його кандидатуру висували на здобуття Шевченківської премії і тричі відхиляли. Загалом він переклав понад 1 000 видатних творів світової літератури 100 авторів із 20 мов.

Тв.: Бернс Р. Вибране. Київ : Держлітвидав УРСР, 1959; Лукаш М. Шпигачки : невелика книжка епіграм-«шпигачок» / упоряд. та післямова Л. В. Череватенко. Київ : Ярославів Вал, 2003. 69 с.; Переклади: Гейне Г. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1. Київ : Держлітвидав УРСР. 1956; Тувім Ю. Вибрані поезії. Київ : Держлітвидав, 1963; Шіллер Й. Ф. Лірика. Драми. Харків : Фоліо, 2004.

Літ.: Геніальний перекладач Микола Лукаш : краєзнавча пам'ятка / Центр. міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича / укладач В. І. Салогуб. Ромни, 2019. 12 с.; Жолдак Б. Під зіркою Лукаша. Київ : Дух і літера, 2018. 320 с.; Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу : біографічно-бібліографічний та мистецький нарис / Черноватий Л. М. та ін. Вінниця : Нова Книга, 2009. 445 с.; Савчин В. Микола Лукаш –

подвижник українського художнього перекладу : моногр. Львів : Літопис, 2014. 374 с.; Черняков Б. Микола Лукаш: 1953–2005 : біобібліогр. покажч. Київ : Критика, 2007. 576 с.

Тетяна Кочубей

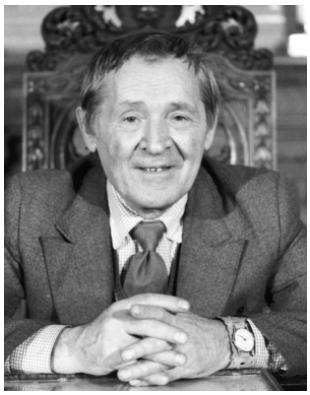

Фото: https://cutt.ly/GehgCexW

ЛУНЬОВ ПАНАС ФЕДОРОВИЧ *(Lunov Panas Fedorovych)* [19.01.1919, с. Щегольок Курської обл., РФ – 07.02.2004, с. Пархомівка Харківської обл.] – педагог, музеєзнавець.

Закінчив три курси історичного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1937–40). У жовтні 1941 р. був захоплений у полон, перебував у німецьких таборах до серпня 1945 р. Закінчив екстерном повний курс історичного факультету Харківського державного університету (1947–49). У 1945–95 рр. – учитель історії Пархомівської середньої школи на Харківщині. У 1953 р. створив шкільний краєзнавчий гурток «Юний історик», згодом реорганізований у історико-мистецький клуб «Райдуга». 1955 р. заснував Пархомівський історико-художній музей (першу експозицію було відкрито 1953 р. у двох шкільних кімнатах, з 1986 р. музею надано статус «державного», відтоді він є відділом Харківського художнього музею; 2008 р. музею присвоєно ім'я П. Луньова). Основою художньої колекції стала особиста невелика збірка творів живопису, акварелей, ікон, малюнків, придбаних Л. З метою поповнення фондів музею організував пошуково-збиральницьку роботу, до якої залучив учнів: відшукували, збирали експонати як у своєму, так і в навколишніх селах, зокрема й під час туристських походів. Іншими джерелами поповнення музейної колекції були подарунки Спілок художників СРСР, України, Харкова.

Музей працював за правилами державних музеїв, а директорами, екскурсоводами, доглядачами та іншими музейними працівниками були школярі. Музей став удало знайденою формою і методом практичної педагогіки, музеєзнавчої, мистецтвознавчої та краєзнавчої роботи. У роботі з учнями Л. застосовував такі форми музейно-педагогічної діяльності: організація в різних місцевих установах виставок репродукцій із картин славетних художників; читання для односельчан лекцій з історії мистецтва; демонстрація слайдів відомих картин у сільському Будинку культури перед початком фільмів, яка супроводжувалася коментарями, підготовленими самими учнями під керівництвом учителя; спілкування із художниками, мистецтвознавцями, музеєзнавцями (збереглося тривале листування учнів із художником І. Їжакевичем). Згуртовуючи школярів навколо практичної музейної роботи,

Л. реалізовував власну спеціальну освітню 4-річну програму з історії мистецтва. Крім послідовного вивчення історії образотворчого мистецтва, ця програма позашкільних занять передбачала ознайомлення з класичною музикою та літературою відповідного періоду, а також відвідування театральних вистав і музеїв під час екскурсій до великих міст.

Відмінник народної освіти (1957). Заслужений працівник культури України (1990). Лауреат премії ім. Д. І. Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців (2004).

Тв.: Історико-художній музей в школі : (з досвіду роботи). Київ : Рад. школа, 1964. 72 с.; Пархомівський історико-художній музей: сторінки історії та сьогодення. *Скарбниці національної культури* : тези доп. наук.-практ. конф. з музеєзнавства, присвяч. 40-річчю Пархом. іст.-худож. музею (жовт. 1995). Харків ; Пархомівка, 1995. С. 4–8; Робота шкільного історичного музею. *Школи Харківщини на шляху перебудови*. Київ, 1961. С. 131–136.

Літ.: Ковальчук І., Ковальчук І. Історія однієї картини І. С. Їжакевича або Тарас Бульба та учні Пархомівської середньої школи. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2023. 79 с. URL: https://cutt.ly/jehgUbU4; Павлова О. Музейний педагог Афанасій Луньов (1919–2004): до 60-річчя Пархомівського художнього музею імені А. Луньова. *Науковий вісник Національного музею історії України* : зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 1, ч. 2. С. 42–44. URL: https://tinyurl.com/muwvxj5s; Панас Луньов (1919–2004), український педагог, музеєзнавець, мистецтвознавець : до 100-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://cutt.ly/GehgCexW.

Олександр Міхно

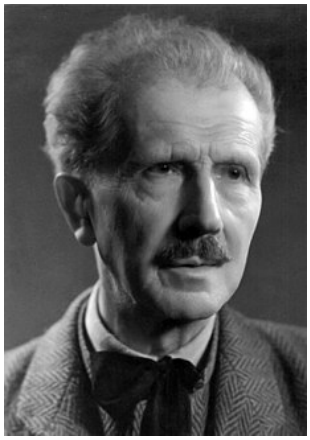

Фото: https://tinyurl.com/39urfcey

ЛЮДКЕВИЧ СТАНІСЛАВ ПИЛИПОВИЧ *(Liudkevych Stanislav Pylypovych)* [24.12.1879, м. Ярослав, Польща – 10.09.1979, м. Львів] – композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, доктор філософії в галузі музики (1908), фундатор провідних музичних жанрів (насамперед симфонічного та інструментального), член Наукового товариства ім. Шевченка, лауреат Державної премії УРСР ім. Тараса Шевченка (1964), заслужений діяч мистецтв УРСР, громадський діяч.

Після закінчення Ярославської гімназії навчався на відділі української та класичної філології філософського факультету Львівського університету (1898–1901). Водночас був вільним слухачем у консерваторії Галицького музичного товариства (1897–99). Отримавши диплом викладача української та латинської мов, працював у львівських гімназіях (1901–03), проходив військову службу у Відні (1903–04), читав лекції в українській гімназії та в музичній школі Руського інституту для дівчат у Перемишлі. Протягом 1907–08 рр. стажувався у Відні на

музикознавчому факультеті Музично-історичного інституту Віденського університету, здобуття освіти продовжив на відділенні музикології Лейпцизького університету. Один із організаторів і професор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові (інспектор, 1910–14 – директор, від 1919 р. – викладач теоретичних дисциплін та інспектор філій, від 1936 р. – інспектор філій). Під час Першої світової війни мобілізований до австрійської армії, перебував у російському полоні в м. Перовськ. З 1919 р. жив у Львові. Був ініціатором створення та співробітником Інституту церковної музики. З 1939 р. – професор, завідувач кафедри теорії та композиції Львівської консерваторії, водночас у 1939–51 рр. (з перервою у 1941–44 рр.) – старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту фольклору Академії наук УРСР.

Автор монументальних вокально-симфонічних творів на вірші Т. Шевченка, І. Франка, симфонічних творів, опери «Довбуш» (1955), фортепіанних та скрипкових концертів, хорових композицій, обробок народних пісень, солоспівів тощо. Був музичним редактором (з 1905 р.) першого українського мистецького журналу «Артистичний вісник».

Похований у Львові на Личаківському кладовищі.

Тв.: Дослідження, статті, рецензії. Т. 1. Львів, 1999. 495 с.; Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 2. Львів, 2000. 815 с.; Загальні основи музики: (теорія музики). Коломия, 1921. 136 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8361.

Літ.: Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т. 1 (1879–1939). Львів, 2005. 635 с.; Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т. 2 (1939–1979). Львів-Жоква, 2009. 360 с.

Наталія Антонець

М

Фото: https://tinyurl.com/2v84z9vk

МАЗУРКЕВИЧ ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ *(Mazurkevych Oleksandr Romanovych)* [09.09.1913, с. Торків Вінницької обл. – 08.10.1995, м. Київ] – літературознавець, педагог, фахівець із методики літератури, доктор педагогічних наук (1964), професор (1966), дійсний член Академії педагогічних наук СРСР (1968) і Академії педагогічних наук України (1992), член Спілки письменників СРСР (1959).

Закінчив Тульчицький педагогічний технікум, мовно-літературний факультет Вінницького педагогічного інституту (1941). Педагогічну діяльність

розпочав на посаді вчителя початкової школи в с. Кобилівці Вінницької обл. (1930–31). У 1937–41 рр. – учитель російської та української мови й літератури, директор середньої школи, завідувач педагогічного кабінету в м. Тростянці Вінницької обл.; у 1941 р. – учитель української та російської мови й літератури в середній школі с. Куземіна Сумської обл. та с. Полівки Саратовської обл. (в останній – був також директором). М. працював заступником директора (проректором), старшим викладачем кафедри російської літератури Вінницького педагогічного інституту (1945–50); у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР: з 1951 р. – старшим науковим співробітником відділу літератури; з 1958 р. – завідувачем відділу літератури й відділу методики української, російської літератури, історії, суспільствознавства, основ держави і права; з 1987 р. – головним науковим співробітником. Водночас М. викладав теорію літератури в Київському державному інституті, методику літератури – у Київському педагогічному інституті. 1952 р. захистив кандидатську дисертацію, 1964 р. – докторську (на основі книжки «Нариси історії методики української літератури»).

У різні роки активно займався журналістською діяльністю, зокрема був співробітником, завідувачем редакції районних газет, головним редактором журналу «Радянська школа» (1950–58) та ін.

Учений досліджував проблеми літературної освіти, історію української літератури, творчість і педагогічні погляди П. Грабовського, С. Васильченка, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Г. Сковороди, Лесі Українки, А. Тесленка, І. Франка, Т. Шевченка. Автор понад 300 наукових праць, серед яких: 68 книжок, зокрема 6 підручників; 30 брошур. М. брав участь у створенні підручників, методичних посібників для вчителів літератури. Здебільшого його праці (до 90-х років 20 ст.) мають ідеологічне забарвлення, та попри те вони сприяли розвитку української літератури, методики її викладання в школі, розвитку літературної освіти в Україні. Учасник Другої світової війни, отримав важке поранення. Відзначений багатьма нагородами.

Тв.: Воскресіння нетлінного, відродження заповітного : наук.-пед. та літ.-худож. спадщина укр. словесності в концепції нац. освіти. *Рідна шк.* 1994. № 7. С. 18–27 ; № 8. С. 18–23 ; № 9. С. 18–25 ; № 10. С. 17–25; За рідне слово в рідній школі : на шляху становлення методики укр. літ. Київ ; Херсон, 1995. 207 с.; Наша національна гордість : Микола Гоголь як укр. письменник. *Відродження.* 1994. № 4. С. 3–9. URL: https://tinyurl.com/ynpwsrcx; Пантелеймон Куліш в оцінці Михайла Коцюбинського. *Рідна шк.* 1996. № 9. С. 12–14. URL: https://tinyurl.com/mr2t9cju; Рідне слово в концепції національної освіти. *Рідна шк.* 1993. № 9. С. 2–11 ; № 10. С. 7–17. URL: https://tinyurl.com/82zub3jb, https://tinyurl.com/2v9e8eev.

Літ.: Балаховська Ю. М. Характеристика основних концептів навчання літератури у творчій спадщині О. Р. Мазуркевича. *Соціально-гуманітарний вісник* : зб. наук. пр. / Соц.-гуманітар. наук.-твор. майстерня «Новий курс». Харків, 2021. Вип. 38. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2021_38_19; Березівська Л. Життєвий шлях і науково-

педагогічна діяльність Олександра Мазуркевича : до 100-річчя від дня народж. *Укр. літ. в загальноосвіт. школі.* 2013. № 10. С. 2–4; Боднар Д. М. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 22 с. URL: https://tinyurl.com/26973s5u; Мазуркевич Олександр Романович (09.09.1913 – 08.10.1995) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/yk2zd2wf.

Лариса Березівська

Фото: *http://surl.li/hbvrjj*

МАКАРЕНКО АНТОН СЕМЕНОВИЧ *(Makarenko Anton Semenovych)* [01.03.1888, м. Білопілля, Сумської обл. – 01.05.1939, м. Голіцино, РФ] – педагог, письменник, публіцист.

Навчався в Білопільському залізничному училищі (з 1896 р.), згодом – у Кременчуцькому міському чотирикласному училищі (1901–04), після чого закінчив однорічні педагогічні курси з підготовки вчителів початкової школи. З 1905 р. – помічник учителя двокласного залізничного училища. У 1917 р. закінчив Полтавський учительський інститут і почав керувати залізничним училищем у Крюкові. У 1920-х рр. організував та очолював трудову колонію, яка спершу розташовувалася в с. Ковалівці на Полтавщині, а згодом – у колишньому Курязькому Свято-Преображенському монастирі біля Харкова. У 1927–32 рр. – очільник Комуни ім. Ф. Дзержинського в с. Новий Харків, у 1932–35 рр. – заступник начальника комуни, керівник її навчально-педагогічної частини. У 1935–37 рр. – у Києві: заступник начальника відділу трудових колоній та комун Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, одночасно з жовтня 1936 р. – завідувач колонії для неповнолітніх у м. Бровари на Київщині. Розробив і апробував теорію виховного колективу, яка стала важливим внеском у світову педагогіку. Її концептуальні положення щодо колективного виховання, ролі самоуправління у формуванні відповідальності та дисципліни визнані й використовуються в освітніх системах різних країн. Водночас діяльність М. розгорталася в умовах тоталітарного режиму, а педагогічні методи, хоч і мали позитивний соціальний ефект, були реалізовані в його контексті. Він автор низки творів із проблем дитячо-підліткового виховання: «Марш 30-го року» (1932), «Педагогічна поема» (1-ша частина, 1933; 2-га – 1934; 3-тя – 1935), «Книга для батьків» (1937), «Прапори на баштах» (1938), «Лекції для батьків» (1940). Повне

видання праць М. («Твори» у 7-ми томах) українською мовою вийшло в 1953–55 рр. у Києві.

Серед дослідників макаренкіани спостерігається тенденція до глибокого та об'єктивного аналізу спадку педагога з нової перспективи: розгляд постаті М. крізь призму деколоніального підходу, дослідження його доробку як складника української педагогічної спадщини з акцентом на внесок у світову педагогіку, підкреслення його гуманістичних ідей і принципів, що мають універсальну цінність і виходять за межі радянської ідеології. У фаховому висновку Українського інституту національної пам'яті зазначено, що М. є особою, пов'язаною з розвитком української науки та культури радянської доби, і обмеження Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (2023) не поширюються на дослідження його діяльності та творчої спадщини. Помер від серцевого нападу. Похований у Москві (РФ).

Тв.: Вибрані твори в 2-х томах. Т. 1. Київ : Держвидав, 1950. 530 с.; Твори в 7-ми томах. Т. 1 : Педагогічна поема. Київ : Рад. школа, 1953. 711 с.; Твори в 7-ми томах. Т. 2 : Марш 30 року : повість. Фд-1 : повість. Мажор : п'єса. Київ : Рад. школа, 1953. 440 с.; Твори в 7-ми томах. Т. 3 : Прапори на баштах : повість. Київ : Рад. школа, 1954. 466 с.; Твори в 7 ми томах. Т. 4 : Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Виступи з питань сімейного виховання. Київ : Рад. школа, 1954. 523 с.

Літ.: Дічек Н. П. Макаренко Антон Семенович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 177–187; Макаренко Антон Семенович (1888–1939). *Український інститут національної пам'яті* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: http://surl.li/upgvb; Наумов Б. М. А. С. Макаренко та Харківщина : 125-річчю з дня народження А. С. Макаренка присвячується / МОНмолодьспорту України, Харківський НПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : Кроссроуд, 2013. 151, [1] с.; Ярмаченко М. Д. Макаренко Антон Семенович. *Енциклопедія освіти* / голов. ред. Василь Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 471–472.

Тетяна Кочубей

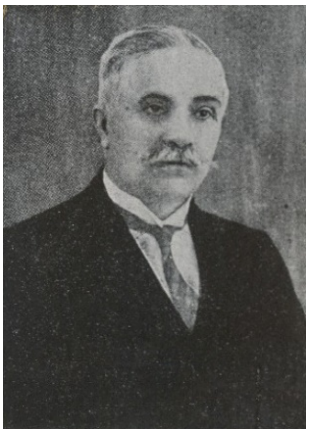

Фото: https://tinyurl.com/4bf3mcsw

МАКАРУШКА ОСТАП *(Makarushka Ostap)* [09.08.1867, м. Яворів Львівської обл. – 21.11.1931, м. Львів] – педагог, філолог, громадський та освітній діяч, доктор філософії (1904).

Закінчив філософський факультет Львівського університету (1889). Учитель українських гімназій у Львові (1894–1905) та Коломиї (з 1895 р.), директор Львівської учительської семінарії (1911–21), інспектор середніх шкіл товариства «Рідна школа» (1921–31), професор, завідувач кафедри педагогіки й викладач класичної філології в

Українському таємному університеті у Львові (1921–25). Педагогічну діяльність поєднував із науково-методичною (обґрунтування ідеї розвитку рідномовного шкільництва, ролі вчителя як рушія пробудження національної свідомості молоді, теоретико-методологічних засад виховання і навчання; підготовка підручників з української мови та літератури, з теорії виховання, розроблення методичних рекомендацій щодо вивчення мови й літературних творів) і громадсько-освітньою [член Руського педагогічного товариства з 1890 р. (з 1912 р. – Українське педагогічне товариство, з 1926 р. – «Рідна школа»), у якому впродовж 1890–1910 рр. обіймав різні адміністративні посади: заступник голови, секретар, голова редакційної (видавничої) секції, голова (1910–11, 1915–19)]. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1893).

Трактував педагогіку передовсім як науку виховання. Головними соціальними інститутами виховання вважав родину, школу, церкву, виховні заклади (інтернати, бурси, духовні семінарії, військові заклади). Виокремив чинники (рідна мова, література, історія, суспільна праця для громади, мистецтво, природа, релігія, руханка, рисунок, ручні роботи та ін.) і форми (Шевченківські свята, народні свята, лекції, спів, декламування, сценічні вистави, забави, екскурсії, ігри, бесіди, диспути та ін.) національного виховання. Високо оцінював роль «Пласту» у вихованні молоді. Важливого значення надавав викладанню української мови та літератури, вивченню, аналізу, популяризації реформаторських ідей зарубіжних педагогів Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнера й інших серед українського вчительства, критичному осмисленню американського та європейського педагогічного досвіду. Автор понад 50 праць із педагогіки, теорії виховання, дидактики, мовознавства, історії.

Ініціатор дискусії у вчительській спільноті про вплив війни на виховання молоді. Проаналізувавши соціально-педагогічні аспекти війни, переконував, що вона формує в людей молодого віку такі риси, як дисциплінованість, співчуття, справедливість, патріотизм, національну ідентичність, релігійність. Водночас наголошував і на негативних наслідках війни: здичавіння, неповага до чужої власності, приниження людської гідності, алкоголізм, грубе сексуальне насилля, наруга над релігійними святинями.

Тв.: Впливи війни на вихованє. Львів : з друк. НТШ, 1917. 20 с.; До реформи навчання української мови й письменства в гімназіях. *Рідна школа*. 1927. Р. 1, ч. 4. С. 7–8; До реформи середньої школи. Львів : друк. НТШ, 1930. 19 с.; Методичне навчання української мови в середніх школах. *Українська школа.* 1925. Т. 1, зш. 13/14. С. 55–60; Наука вихованя : підруч. для шкіл і родин. У Львові : з друк. НТШ, 1922. 152 с.

Літ.: Бодак Л. Й. Педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність Остапа Макарушки (1867–1931 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Дрогобич ; Тернопіль, 2019. 265 арк. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/12345678

9/13511; Карпенко О., Чепіль М. Остап Макарушка про педагогіку як науку виховання. *Молодь і ринок*. 2024. № 9. С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.312269; Binytska K., Nahorniy Ya. Analysis of cultural-educational and pedagogical activity of Ostap Makarushka. *Молодь і ринок*. 2019. № 8. С. 6–9. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.179280.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/mry8udkm

МАЛИЦЬКА КОСТЯНТИНА ІВАНІВНА *(Malytska Kostiantyna Ivanivna)* [30.05.1872, с. Кропивник Івано-Франківської обл. – 17.03.1947, м. Львів] – педагогиня, письменниця, культурно-освітня діячка.

Закінчила Львівську вчительську семінарію (1892), опісля вчителювала в школах Галичини й Буковини. Приятелювала з Є. Ярошинською та О. Кобилянською. Управителька дівочої виділової школи ім. Т. Шевченка у Львові (1906–14, 1922–26). Під час Першої світової війни депортована (1915) російською військовою адміністрацією в Красноярськ, а звідти – по Єнисею в Тунгуський край. З 1917 р. проживала в Єнисейську, потім – у Красноярську, де організувала українську школу ім. І. Котляревського (1919), була в ній першою вчителькою та директоркою. 1921 р. повернулася до Львова. Працювала в психотехнічній секції «Порадні до вибору звання» при Українському педагогічному товаристві, яка розробляла й запровадила в школах тестування, анкетування. У 1934 р. за її безпосередньої участі було підготовлено понад 500 тестів для визначення в учнів ступеня концентрації їхньої уваги, абстрактного мислення, зорової та вербальної пам’яті, уміння орієнтуватися в просторі. Підґрунтям освітньо-виховної діяльності вважала громадянське виховання, до провідних форм якого зараховувала використання народної творчості, традицій українського народу, наповнення змісту навчального матеріалу громадянським компонентом. Великого значення надавала дошкільному вихованню, розглядаючи дошкільні заклади як підмурівок народної школи; водночас підкреслювала, що дитячі садки школою не є і бути не повинні.

Педагогічну діяльність поєднувала з науково-методичною (авторка педагогічних розвідок, статей із дидактичних та виховних проблем, методики викладання української мови й літератури, які друкувала у виданнях Галичини й Буковини – «Дзвінок», «Діло», «Літературно-науковий вістник», «Промінь», «Рідна школа», «Світло», «Українській дитині», «Bukowiner Schule»), громадсько-просвітницькою (почесна членкиня товариств «Просвіта», «Рідна школа»; засновниця і довголітня голова гуртка ім. Ганни Барвінок; провідна

діячка «Жіночої громади» у Чернівцях і Львові; заступниця голови світового «Союзу українок»), літературною (авторка збірок дитячих оповідань педагогічно-дидактичного змісту «Гостинець для руських дітей», «Малі герої. Картини з життя дітей», «З трагедій діточих душ», «Оповідання з життя звірят», «В гурті краще: дитяча читаночка», «І звірята співпрацюють», циклу художніх та публіцистичних творів для дітей і дорослих – віршів, оповідань, новел, дитячих п'єс тощо), журналістсько-видавничою [участь у виданні українських часописів «Дзвінок» (у 1906–14 рр. – редакторка), «Учитель», «Промінь», «Нове життя»] та перекладацькою (з англійської, російської, польської, норвезької, шведської мов). Поезія М. «Чом, чом, чом, земле моя», покладена на музику Д. Січинським, стала відомою народною піснею.

З 1944 р. працювала у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР, де укладала бібліографію української дитячої літератури з найдавніших часів до 1946 р.

Тв.: В боротьбі за рідну школу. *Літ.-наук. вістник*. 1924. Кн. 12. С. 261–265; В гурті краще : дит. читаночка. Львів : з друк. НТШ, 1938. 32 с. URL: https://tinyurl.com/mv2kpa29; Мої завваги про кооперацію в школі. *Рідна школа*. 1932. Ч. 17/18. С. 246–247; Наші дівчата в наших школах. *Звіт шкіл Руського Товариства Педагогічного за рік шкільний 1909/10*. Львів, 1910. С. 3–10; Твори / упоряд.: О. Івасюк, В. Бузинська. Чернівці : Букрек, 2011. 520 с.

Літ.: Бойко А. Т. Педагогічні погляди та освітня діяльність Костянтини Малицької (1872–1947 рр.) : дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ужгор. нац. ун-т. Тернопіль, 2012. 235 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0412U005068; Виховниця поколінь. Костянтина Малицька : рек. список літ. / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. О. Сорока. Львів, 2018. 16 с. URL: http://lounb.org.ua/Files/MALYTSKA.pdf; Міхно О. 150 років від дня народження Костянтини Малицької (1872–1947), української письменниці, педагогині. *Освіта і сусп-во*. 2022. Трав. (№ 5). С. 12. (Педагогічний календар. Травень 2022. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730623/.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/ytzaz5nn

МАМОНТОВ (МАМОНТІВ) ЯКІВ АНДРІЙОВИЧ *(Mamontov (Mamontiv) Yakiv Andriyovych)* [(псевд. – Я. Лірник, Я. Пан, Ясь М. та ін.) 20.10.1888, с. Шапошникове Сумської обл. – 31.01.1940, м. Харків] – педагог, науковець, поет, драматург, історик театру.

Навчався в церковнопарафіяльній школі с. Шпилівка, двокласній початковій школі с. Нижня Сироватка. Маючи неабиякі здібності й потяг до освіти, вступив у 1901 р. до сільськогосподарського училища в Дергачах (під Харковом), де значна увага приділялася гуманітарним дисциплінам. Після закінчення отримав атестат із

відзнакою, що надавав право вступу до вищого навчального закладу. Продовжив освіту в Київському й Московському комерційних інститутах (педагогічній групі) (1909–11), у 1914 р. захистив дипломну роботу «Художньо-дидактичний метод у викладанні» та отримав звання кандидата економічних наук. У 1914–17 рр. перебував на фронтах Першої світової війни, у 1917 р. повернувся на хутір Стріличний, де залишався до кінця буремних років, супроводжуваних змінами влади, анархією, соціальними потрясіннями. У 1920 р. М. розпочав викладацьку діяльність у Харкові в Академії теоретичних знань, на основі якої в 1921 р. організовано Харківський інститут народної освіти (ХІНО). Тоді-таки створив та очолив Українську державну театральну студію, де викладав психологію творчості й естетику, складав і друкував поетичні та драматичні твори, працював у Харківському музично-драматичному театрі, але все ж віддав перевагу педагогіці.

У 1922 р. вийшла програмна праця М. «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як мистець». Спираючись на ідеї «філософії життя», сильної індивідуальності Ф. Ніцше, педагогіки особистості Г. Шарельмана, інтуїтивізм А. Бергсона, індивідуалізм Е. Кей та ін., розробив власну концепцію педагогічної творчості – художньо-дидактичний метод «естетизації особистості», в основі якої лежить ідея розвитку в школярів чуттєвої сфери через використання учителем усіх видів мистецтв (художнє слово, музика, малюнок, театр). М. був прихильником ідеї «педагога-мистця», концепції «індивідуальної естетизації особистості», спрямованої на вільний творчий розвиток сил і здібностей кожної дитини. Як теоретик, здійснив класифікацію і систематизацію наявних на той час педагогічних течій, згрупував їх за цілепокладанням, методичними принципами й соціальними засадами («Хрестоматія сучасних педагогічних течій»).

У 1920-х рр. М. активно та плідно працював у ХІНО, очолював секцію історії педагогіки в створеному 1926 р. Українському науково-дослідному інституті педагогіки, активно виступав у педагогічній пресі.

Коли посилився партійний тиск, М. припинив педагогічну діяльність і перейшов на викладацьку роботу в Харківський музично-драматичний інститут, зосередився на художній творчості. Створив більш як 30 п’єс і лібрето опер. У 1934 р. втратив роботу й лише зрідка читав лекції в різних вищих навчальних закладах. Вже тяжко хворий, М. разом з академіком О. Білецьким склав «Хрестоматію з історії українського театру» і «Теорію та техніку драматичного мистецтва».

Ім’я педагога повернулося із забуття в українську літературу 1962 р., коли вийшла збірка його вибраних п’єс. Педагогічні погляди М. почали аналізувати лише після 1991 р. в статтях О. Сухомлинської, дисертаціях Г. Головко,

А. Соколової. Від 2015 р. в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України присуджують премію ім. Якова Мамонтова в номінації «Загальна педагогіка та історія педагогіки».

Тв.: Індивідуалізм та колективізм у сучасній педагогіці. *Рад. освіта.* 1926. Число 6. С. 14–19; Особистість і суспільність у педагогічних течіях. *Рад. освіта.* 1926. Число 7/8. С. 19–28; Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як мистець. [Б. м.] : Держвидав. України, 1922. 77 с.; Хрестоматія сучасних педагогічних течій / пер.: М. Васильківський, Б. Щербаненко. Харків : Держвидав. України, 1926. 633 с.

Літ.: Головко Г. О. Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я. А. Мамонтова (1888–1940) : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1995. 251 с.; Лісковацька Х. М. Внесок Я. А. Мамонтова в розвиток порівняльної педагогіки на Харківщині. *Наука і освіта.* 2010. № 4/5. С. 111–114; Сухомлинська О. В. Мамонтов Яків Андрійович (1888–1940). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 188–195.

Ольга Сухомлинська

МАНЖОС (МАНДЖОС) БОРИС СЕМЕНОВИЧ *(Manzhos (Mandzhos) Borys Semenovych)* [05.03.1891, м. Київ – 1938, ?] – учитель, викладач вищої школи, дидакт.

Закінчивши 4-ту Київську гімназію (1909), вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, учень В. Перетца. У 1911 р. перевівся до Московського університету, який закінчив 1914 р. з дипломом 1-го ступеня. Під час навчання (1913) перебував у закордонному відрядженні, прослухав цикл лекцій із трудового й громадянського виховання, професіоналізації школи, методів навчання на педагогічних курсах Г. Кершенштейнера в Мюнхені, які й визначили його подальші наукові інтереси.

Після участі в Першій світовій війні повернувся до Києва, учителював у Київській жіночій гімназії С. Ігнатьєвої (1918). У період Української революції долучився до суспільно-політичного життя столиці, друкувався в газетах. 1919 р. опинився в Кам’янці-Подільському, був знайомий з І. Огієнком, обіймав посаду директора театру, поставив виставу «Похорон Івана Франка». Коли Україна втратила державність, М. перебрався в село, завідував школами в с. Фурси на Київщині (1921), с. Жуляни під Києвом (1922). Переїхав до Києва й працював на різних посадах у багатьох установах освітянської сфери: завідувачем відділу соціального виховання Київської політнаросвіти (1922), інспектором Київського губсоцвиху (1923), викладав у Всеукраїнському інституті народної освіти (1923–24), завідував навчальною частиною дитячого містечка «Ленінськ» (з 1924 р.), був організатором фабрично-заводської семирічки при Київському

паровозовагоноремонтному заводі (1926), помічником директора з навчальної роботи в Польському інституті соціального виховання в м. Києві (1930) та ін.

Цими роками молодий педагог почав публікувати свої праці, здебільшого статті, присвячені ідеям трудової школи, політехнічного й виробничого навчання, продуктивної праці. Відповідно до тогочасних тенденцій обстоював педологію та рефлексологію, цікавився й аналізував гештальтпсихологію і біхевіоризм («Дві теорії навчання. Проблеми навчання Gestaltpsychologie та бігевіоризм», 1928). Упродовж декількох років працював над підручником із дидактики, що вийшов під назвою «Основи радянської дидактики. Ч. 1. Аналітика педагогічного процесу» (1930). Це була одна з перших праць, присвячених зазначеній проблематиці.

7 лютого 1931 р. М. заарештували й інкримінували підривну контрреволюційну діяльність, він погодився з усіма звинуваченнями й підписав зізнання, які йому нав'язували. Вийшовши з-під арешту, зазнав серйозних випробувань: підручник із дидактики підпав під нищівну критику через відсутність ідеологічних підвалин та настанов і прихильність до педології, рефлексології та вільного виховання. До них додалися і звинувачення в контрреволюційній діяльності.

Подальший життєвий і творчий шлях М. важко простежити, більше немає згадок про нього навіть у критичних педагогічних публікаціях. Хоча прізвище М. ще зустрічається у справах Комітету державної безпеки СРСР на співробітників Київського інституту народної освіти в 1938 р.

Тв.: Дві теорії навчання. Проблеми навчання Gestaltpsychologie та бігевіоризм. *Шлях освіти.* 1928. № 12. С. 200–220; Дитяча праця в шкільних майстернях. Київ : Держвидав України, 1929. 182 с.; Праця в майстернях трудової школи при виробництві як педагогічний процес. *Шлях освіти.* 1927. № 1. С. 163–176 ; № 2–3. С. 45–68.

Літ.: Манжос Борис Семенович // Держ. архів м. Києва. Ф. 87. Оп. 1. Спр. 653. 20 арк.; Манжос (Манджос) Борис Семенович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Демидою Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: http://surl.li/juilut; Назаренко О. В. Науково-педагогічна спадщина вчених Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (20–50-ті роки XX століття) : дис. … канд. пед. наук. Київ, 2015. 232 с.; Сухомлинська О. Той, кого не торкнулася відлига. *Освіта України.* 2018. 28 лют. (№ 8). С. 14–15.

Ольга Сухомлинська

Фото: https://geo.knu.ua/deans/marynych/

МАРИНИЧ ОЛЕКСАНДР МЕФОДІЙОВИЧ *(Marynych Oleksandr Mefodiiovych)* [04.09.1920, с. Суботці Кіровоградської обл. – 23.08.2008, м. Київ] – фізико-географ, педагог, доктор географічних наук (1961), професор (1962), член-кореспондент Академії наук (АН) України (1969).

Навчався в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка (1937–41), закінчив Казанський університет (1942). Учасник Другої світової війни. У 1945–48 рр. – аспірант, асистент геологічного факультету Київського університету. 1948 р. захистив кандидатську дисертацію «Геоморфологія Подільського Придністров'я», 1961 р. – докторську «Геоморфологія південного Полісся». 1949 р. разом з академіками В. Бондарчуком, П. Заморієм створив кафедру геоморфології в Київському університеті, на якій працював доцентом до 1955 р. У 1956–71 рр. – завідувач кафедри фізичної географії, у 1956–58 рр. і 1960–68 рр. – декан географічного факультету, у 1968–71 рр. – проректор із навчальної роботи Київського університету.

У 1971–79 рр. – міністр освіти України; особливу увагу надавав розвиткові матеріальної бази освіти та мережі середніх навчальних закладів, зокрема будівництву нових шкіл, підготовці та підвищенню кваліфікації вчителів, керівних кадрів закладів освіти. У передмові до книги «Здобутки народної освіти Української РСР» (Київ, 1976) наголошував на важливих питаннях поступу освіти: забезпечення повного переходу до загальної середньої освіти; діяльність груп подовженого дня; розвиток позашкільних закладів і гурткової роботи, міжшкільних виробничих комбінатів та професійно-технічних училищ; профорієнтаційна робота з учнями; впровадження кабінетної системи навчання та ін.

У 1979–89 рр. – керівник Відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна АН України. Один із засновників Інституту географії Національної академії наук України (НАН України, 1991). У 1956–64 рр. – віцепрезидент, у 1964–95 рр. – президент Українського географічного товариства; від 1994 р. – керівник Національного комітету географів України. Наукові інтереси: теоретичні й прикладні проблеми геоморфології та ландшафтознавства, фізико-географічне районування України, історія географічної науки. Автор і співавтор понад 450 наукових праць, зокрема 20 монографій, підручників, навчальних посібників, а також статей у «Географічній енциклопедії України» (ініціатор видання, відповідальний редактор; 1989–93, т. 1–3), «Енциклопедії сучасної України» (від 2001 р. – член

редколегії; усі – Київ). Підготував 27 кандидатів наук, 7 докторів наук. Заслужений діяч науки і техніки України (1991), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1993) за цикл колективних монографій «Географічні основи регіонального природокористування в Україні».

Тв.: Ми повинні навчити учня думати, самостійно здобувати знання та вміти їх застосовувати в житті : інтерв'ю про геогр. освіту. *Географія та основи економіки в шк*. 2000. № 4. С. 39–43; Про стан і заходи до дальшого поліпшення навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах Української РСР : доповідь. *Третя сесія Верховної Ради УРСР восьмого скликання* : бюлетень. Київ, 1972. № 1. С. 8–30; Фізична географія України : підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. 3-тє вид. Київ : Знання, 2006. 511 с.; Фізична географія Української РСР / А. І. Ланько, О. М. Маринич, М. І. Щербань. Київ : Рад. шк., 1969. 268 с.

Літ.: Гродзинський М. Д. Маринич О. М. *Географи Київського Університету* : електрон. енциклопедія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, геогр. ф-т. Київ, 2024. URL: https://knu.uageo.com/personalities/marinich-om/; Жуковський А. І., Бортник С. Ю. Маринич Олександр Мефодійович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-63629; Міхно О. 100 років від дня народження Олександра Маринича (1920–2008), українського географа-геоморфолога, міністра освіти України (1971–1979). *Рідна школа*. 2020. № 5/6. С. 24. URL: https://cutt.ly/MKzUmQc.

Олександр Міхно

Фото: http://surl.li/ipdcoq

МАРТОС БОРИС МИКОЛАЙОВИЧ *(Martos Borys Mykolaiovych)* [20.05.1879, с. Градизьк, Полтавської обл. – 19.09.1977, м. Ірвінгтон, США] – учений-економіст, педагог, державний, громадський і політичний діяч, професор.

Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету (1908). Ще студентом долучився до визвольного руху. 1906–10 рр. викладав у гімназіях і на вищих курсах м. Харків. За політичну діяльність позбавлений права педагогічної практики. У 1910–13 рр. працював у кооперaційних організаціях Волині і Кубані, 1913–17 рр. – інспектор кооперації Полтавського губернського земства, організатор кооперативного товариства, голова ради Дніпровського союзу споживчих товариств. 1917 р. – член Української Центральної Ради (УЦР) і Малої ради від Української соціал-демократичної робітничої партії. Входив до складу Центрального комітету Селянської спілки (заступник голови). З 17 червня 1917 р. – генеральний секретар земельних справ у першому складі Генерального секретаріату УЦР. М. – один із авторів проєкту земельного закону УЦР, редактор тижневика

«Воля» – друкованого органу УСДРП. 1918 р. очолював Український кооперативний комітет, викладав у Київському комерційному інституті. Із грудня 1918 р. – міністр продовольчих справ; 9 квітня – 27 серпня 1919 р. – міністр фінансів і голова Ради народних міністрів Української Народної Республіки. 1920 р. емігрував до Німеччини, згодом – до Чехословаччини. Був одним з організаторів та професором (з 1924 р.) Української господарської академії в Подєбрадах, 1936–38 рр. – директором Українського технічно-господарського інституту. 1945 р. у Мюнхені (Німеччина) заснував і очолив Українську вищу школу економіки (1945–49) та Український господарський інститут (1945–49). Працював в Інституті з вивчення СРСР (1954–58). З 1958 р. жив у США.

Наукові дослідження М. пов'язані з теорією кооперативного руху та фінансовою справою. Видав праці «Теорія кооперації» (Подєбради, 1924), «Кооперативна ревізія» (Львів, 1927) та ін. Залишив спогади з історії національно-визвольних змагань. Попри похилий вік, брав посильну участь у роботі Української вільної академії та Наукового товариства ім. Шевченка.

Помер на 98-му році життя, похований у м. Ірвінгтон (штат Нью-Джерсі, США).

Тв.: Визвольний здвиг України. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1979 ; 1989; Кооперативна ревізія. Львів, 1927; М. С. Грушевський, яким я його знав. *Український історик*. 1966. Ч. 1–2; Перші кроки Центральної Ради. *Український історик*. 1973. № 1–3; Теорія кооперації. Подєбради, 1924.

Літ.: Нестуля О. О., Аліман М. В. Борис Мартос і кооперація : монографія : у 2 кн. / за ред. О. О. Нестулі ; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». Полтава : ПУЕТ, 2017; Солдатенко В. Мартос Борис Миколайович. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2011. С. 428; Осташко Т. С. Мартос Борис Миколайович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-63957; 1879 – народився Борис Мартос, державний діяч. *Український інститут національної пам'яті* : вебсайт. URL: http://surl.li/ftidya.

Тетяна Кочубей

Фото: https://cutt.ly/U7BcWii

МАРЧЕНКО НІНА МИХАЙЛІВНА *(Marchenko Nina Mykhailivna)* [07.02.1929, с. Гатне Київської обл. – 15.04.2011, м. Київ] – педагогиня, учасниця правозахисного руху, кандидатка педагогічних наук (1968). Мати дисидента-правозахисника, літературознавця, перекладача Валерія Марченка.

1955 р. закінчила Київський педагогічний інститут. У 1952–61 рр. учителювала в київській середній школі № 70. Із 1961 р. – молодший науковий співробітник відділу методики викладання мови Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (НДІП). 1968 р. захистила кандидатську дисертацію «Наступність при вивченні граматичного матеріалу в середній школі». З 1967 р. – старший викладач української мови та літератури в науково-дослідній лабораторії навчального телебачення при Київському педагогічному інституті, авторка перших навчальних телевізійних передач з української мови й літератури на українському телебаченні. 1976 р. повернулася у відділ методики викладання мови НДІП, де працювала до виходу на пенсію 1984 р. У 1970 р. одружилася з Василем Смужаницею, українським педагогом, ученим секретарем спеціалізованої вченої ради НДІП у 1976–84 рр.; взяла його прізвище.

Після арешту сина (1973) активно долучилася до правозахисної діяльності: виносила з зони суворого режиму заборонені тексти, які написав її син та інші політв'язні, щоб розповісти світовій громадськості про беззаконня й жорстокість радянської влади (безпідставні звинувачення та вироки, відсутність медичної допомоги, жахливі побутові умови в переповнених тюрмах і таборах). Домоглася від відповідних органів у Санкт-Петербурзі видачі тіла сина й поховала його на свято Покрови в с. Гатне. Підготувала та видала книги: «Марченко Валерій. Листи до матері з неволі» (1994), «Марченко Валерій. Творчість і життя» (2001; обидві – Київ), «Марченко Валерій. Вірити і тільки» (Дрогобич, 2005).

Лауреатка Міжнародної літературно-мистецької премії ім. О. Теліги (2002). Нагороджена орденом «За мужність» 1-го ступеня (2006).

Тв.: Підвищувати якість знань учнів / Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Н. М. Смужаниця та ін. *Укр. мова і літ. в школі*. 1982. № 7. С. 29–36; Телевізійні передачі на уроках української мови і літератури. *Методика викладання української мови і літератури*. Київ, 1978. Вип. 8. С. 132–140; Телепередачі для учнів. *Укр. мова і літ. в школі*. 1972. № 9. С. 93–95.

Літ.: Овсієнко В. В. Марченко Ніна Михайлівна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-64070; Овсієнко В. Марченко (Смужаниця) Ніна Михайлівна. *Дисидентський рух в Україні* : вірт. музей : сайт. Харків, 2005. URL: http://museum.khpg.org/1113916581.

Олександр Міхно

Фото: http://pmu.in.ua/nogroup/masalsky_125/

МАСАЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ *(Masalskyi Volodymyr Ivanovych)* [25.07.1896, м. Київ – 14.01.1979, там само] – мовознавець, педагог, доктор педагогічних наук (1963), професор (1966).

Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету (1920). Викладав мову, історію мови, загальне мовознавство, методику та теорію літератури в закладах освіти (педагогічний технікум, вчительські курси тощо) Бердянська, Білої Церкви та ін. Навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту мовознавства Академії наук (АН) УСРР (1930–33), працював науковим співробітником Інституту мовознавства АН УРСР (1933–37). М. викладав методику мови й літератури в закладах вищої освіти: Київському інституті професійної освіти, Київському вечірньому університеті для вчителів (1931–33), Київському польському педагогічному інституті (1933–35).

З 1937 р. працював в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, зокрема з 1944 р. – завідувачем відділу методики мов. Він зосередився на створенні стабільного підручника з української мови для середньої школи, писав статті про методику вивчення орфографії, про роботу над помилками тощо. Учений керував семінаром із методики української мови для аспірантів. У 1960–71 рр. завідував кафедрою слов'янської філології в Київському університеті.

Автор наукових розвідок із проблем професійної підготовки вчителя, теорії та методики навчання мови, лінгводидактики; підручників. Основні роки його творчості припали на час жорсткого радянського ідеологічного тиску, коли необхідно було «нещадно викривати всі хиби та недоліки» у власній роботі, будь-який аспект наукової діяльності розглядати у світлі теорії класової боротьби, а вияви національної культури, патріотизму кваліфікувати як ознаки буржуазного націоналізму й послідовно викорінювати їх. Тому публікації М. не позбавлені ідеологічного забарвлення, цитат «великих вождів», що було велінням радянської доби. Проте його наукові праці сприяли розвиткові української мови, методики її навчання, упровадження в практику роботи школи нових методів навчання.

Тв.: Культура мови в початковій школі. Київ : Рад. шк., 1949. 146 с.; Мова і стиль творів М. Коцюбинського. Київ : Рад. шк., 1965. 123 с.; Питання методики граматики, правопису і розвитку мови учнів. Київ : Рад. шк., 1953. 136 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Масальський Володимир Іванович (1896–1979). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 420–424. URL: https://tinyurl.com/bdh7yeju; Кушнірова Л. В.

Дослідження В. І. Масальським вітчизняної педагогічної спадщини. *Пед. науки* : зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. Ч. 2. С. 44–49. Бібліогр.: 7 назв. URL: https://tinyurl.com/49sj4s47; Кушнірова Л. Методичні погляди і рекомендації В. І. Масальського щодо граматичного розбору в середній школі. *Укр. мова і літ. в шк.* 2015. № 4. С. 28–32; Кушнірова Л. Методичні поради В. І. Масальського щодо підвищення ефективності уроку мови. *Укр. мова і літ. в шк.* 2015. № 1. С. 2–5; Очеретянко С. І. Масальський Володимир Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-64144.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/bdhch5wy

МАСЛОВ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ *(Maslov Serhii Ivanovych)* [28.11.1880, м. Ічня, Чернігівської обл. – 11.01.1957, м. Київ] – літературознавець, книгознавець, бібліотекознавець, історик літератури та педагог, доктор історичних наук, професор (1935), член-кореспондент Академії наук УРСР (1939).

У 1898–1900 рр. навчався в Київському політехнічному інституті. 1907 р. закінчив Університет Св. Володимира в Києві й залишився професорським стипендіатом на кафедрі історії російської мови та літератури (1907–13). У 1912–13 рр. склав магістерські іспити й розпочав викладацьку діяльність у цьому університеті (1913–50), на Вищих жіночих курсах (1913–20), в Археологічному інституті (1918–24, 1921–22 – ректор) та ін. Був дійсним членом Українського наукового товариства в Києві, членом і секретарем Історичного товариства Нестора-літописця, фундатором та головою Історично-літературного товариства при Київському університеті. Одним із перших в Україні викладав історію давньої української літератури й історію книги. З 1923 р. одночасно працював в Українській академії наук: дійсним членом науково-дослідної кафедри мовознавства (1923–30), очолював Комітет з опису українських стародруків при академії (від 1924), відділи стародруків Всенародної бібліотеки України (1926–37) і давньої української літератури в Інституті літератури (1939–50). У 1926–36 рр. за сумісництвом був головою секції та комісії історії книги в Українському науковому інституті книгознавства.

Автор приблизно 100 наукових праць. Розробив концепцію створення бібліографічного репертуару українських стародруків, започаткував бібліографування вітчизняних рукописних творів і стародруків, сформував принципи збирання, наукового каталогізування та початкового коментування

давніх текстів. Створив опис колекції рукописних книг Софіївського собору (1906), товариства Нестора-літописця (1908) та бібліотеки Університету Св. Володимира (1910). Був знавцем стилю бароко в українській літературі, віднайшов тексти збірника К. Зіновієва; дослідив і частково опублікував ораторську прозу М. Смотрицького, Л. Карповича, Г. Кониського, М. Максимовича; вивчав твори К. Саковича, І. Величковського, Л. Крщоновича та інших поетів українського бароко; аналізував барочну драматургію М. Козачинського. Переклав «Слово о полку Ігоревім». 1946 р. звинувачений в українському буржуазному націоналізмі через участь у написанні знищеного «Нарису історії української літератури» (1945), у 1947 р. – за підготовлену колективну працю «Українська культура» (1944).

Тв.: Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. / Український науковий інститут книгознавства. Київ : Держ. Трест «Київ-Друк», 2-га друкарня, 1924. 39 с.; Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст. *Українська література*. 1943. № 12. С. 100–113; Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII ст. / Українська академія наук. У Київі : З друкарні УАН, 1928. 28 с.; Українська друкована книга XVI–XVIII ст. / Український науковий інститут книгознавства. Київ : Державне видавництво України, 1925. 76 с.

Літ.: Ємчук О. І. Сергій Маслов – учений і педагог (до 130-річчя від дня народження). *Архіви України*. 2010. № 5. С. 200–208; Ємчук О. С. І. Маслов: формування особистості вченого. *Волинські історичні записки.* Житомир, 2008. Т. 1. С. 219–225; Ковальчук Г. І. Архів професора С. І. Маслова як джерело з історії філологічних студій та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2009. Вип. 13. С. 36–48; Рева Л. Сергій Іванович Маслов – основоположник теорії наукового опису українських стародруків та рукописних раритетів. Ніжинська старовина. 2010. Вип. 10 (13). С. 165–171; Степченко О. П. Маслов Сергій Іванович, завідуючий відділом стародруків ВБУ в 1926–1941. *Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934)*. Київ, 2008. С. 93–109.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/bdx567r2

МИРОНОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ *(Myronov Mykola Mikolayovich)* [05.05.1901, м. Київ – 1998, там само] – педагог, методист із початкового навчання, фахівець із проблем дитячих та юнацьких рухів.

У 1909–19 рр. навчався в 1-й київській гімназії; у 1919 р. – слухач перших в Україні педагогічних курсів для підготовки керівників дитячих трудових комун. З 1920 р. – інструктор дитячих будинків та учитель російської мови в м. Гомель; 1923 р. очолив Центральне бюро комуністичного дитячого руху. Протягом 1924–27 рр. навчався в Харківському інституті народної освіти; у 1927–

30 рр. – перебував в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) та захистив кандидатську дисертацію (1930); залишився працювати в УНДІПі на посаді завідувача секції дитячої літератури. У 1934–39 рр. – головний редактор видавництва «Дитяча література» у Харкові; у 1939–41 рр. – проректор із наукової роботи Харківського державного педагогічного інституту. У роки евакуації був директором Старобільського педагогічного інституту; після визволення Києва – головним редактором державного педагогічного видавництва «Радянська школа». З 1946 р. – доцент кафедри педагогіки, а згодом – кафедри методики початкового навчання Київського державного педагогічного інституту. Упродовж 1980–95 рр. – старший науковий співробітник лабораторії історії та теорії педагогіки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України. Досліджував проблеми дитячо-юнацького громадського руху, дитячої літератури, педагогічний доробок К. Ушинського, І. Соколянського та ін.

Автор праць, присвячених історії дитячих громадських організацій в Україні, історії розвитку методики викладання української мови, методики початкового навчання («Робоча книжка з мови, літератури й суспільствознавства для ІІІ класу», 1930; «Літературна читанка для 4 класу», з 1932 р. здійснено 35 перевидань), а також загальних історичних та історико-педагогічних розвідок (про діяльність УНДІПу). Прищеплював учням віру в майбутнє України, бажання наслідувати героїчні вчинки та найкращі людські риси: доброту, працелюбність, повагу до людей і праці. М. до кінця життя залишився ідеологом, пропагандистом та істориком дитячого руху.

Тв.: Батьківські турботи : літературна читанка : 4-й кл. Київ ; Одеса : Рад. школа, 1938. 159 с.; Методика пояснювального читання : посіб. для вчителів поч. шк. та для пед. училищ. Київ : Рад. школа, 1957. 210 с.; Роздуми про виховання дітей у сім'ї. Київ : Знання, 1967. 48 с.; Роль позакласної роботи в піднесенні успішності. *Рад. школа*. 1965. № 8. С. 85–91; Хрестоматія з дитячого руху. Харків : Держ. вид-во України, 1926. 302 с.

Літ.: Коляда Н. Микола Миколайович Миронов (1901–1998) – історик, ідеолог та популяризатор дитячого руху в Україні. *Історико-педагогічний альманах.* 2008. Вип. 2. С. 64–70; Кудина Г. Педагогічна та освітня діяльність Миколи Миколайовича Миронова (1901–1998). *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]*. 2011. Вип. 2. С. 192–196; Миронов Микола Миколайович (1901–1998) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: О. Міхно; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/btbneb3a; Пироженко Л. Миронов Микола Миколайович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : ХХ століття. С. 512–517; Пироженко Л. Педагогічний портрет у номері: Микола Миронов. *Директор школи*. 2005. № 6–7. С. 45–53.

Наталія Коляда

Фото: http://surl.li/wqxjrt

МІРЗА-АВАКЯНЦ НАТАЛЯ ЮСТИНІВНА *(Mirza-Avakyancz Natalya Yustynivna)* [23.10.1888, м. Бориспіль Київської обл. – 1940, ?] – археографиня, джерелознавиця, історикиня, юристка, педагогиня, професорка (1920).

Закінчила Київську жіночу гімназію Св. княгині Ольги (1907) і Київські вищі жіночі курси. У 1913 р. переїхала до Москви. Слухала лекції В. Ключевського та Б. Віппера в Московському університеті й Московському міському народному університеті ім. А. Шанявського. 1913–17 рр. викладала в жіночій гімназії в Москві, а від кінця 1917 р. до початку 1918 р. – у Київській комерційній жіночій школі Товариства вчителів і зразковій школі при педагогічних курсах А. Жекуліної. Протягом 1918–24 рр. працювала в Полтавському вчительському інституті та на історико-філологічному факультеті Полтавського університету (від 1920 р. обіймала посаду професорки). Із 1922 р. – аспірантка при кафедрі історії української культури (Харків). З 1924 р. перебувала на посаді професорки Харківського інституту професійної освіти та Всеукраїнського інституту комуністичної освіти. Після відновлення Харківського університету завідувала кафедрою історії України. Одночасно викладала в Інституті червоної професури. У 1932–34 рр. читала лекції із загальної історії в Луганському педагогічному інституті. Від 1934 р. очолювала кафедру історії України в Київському університеті. Із середини 1930-х рр. М-А. почали переслідувати.

Досліджувала історію Лівобережної України 16–18 ст.; історію селянських рухів початку 20 ст. Однією з перших в українській історіографії розглянула історію України в контексті світового історичного процесу в праці «Історія України у зв'язку з історією Західної Європи, ч. 1» (Харків, 1929). 1937 р. М.-А. завершила роботу над чорновим варіантом рукопису «Історії Запоріжжя» (зник у Києві під час гітлерівської окупації), його фрагмент у квітні 1938 р. було подано до друку в «Історичний збірник» Академії наук СРСР. Авторка підручників з історії України. 1936 р. звільнена з роботи, 12 червня 1938 р. ув'язнена. Розстріляна на початку 1940 р. Реабілітована 1959 р.

Тв.: З побуту української старшини кінця XVII століття. *Записки Українського наукового товариства на Полтавщині*. Вип. 1. Полтава, 1919; Нариси з історії суду в Лівобережній Україні у другій половині XVII ст. *Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури*. 1926. Число 2–3 ; 1927. № 6; Селянські розрухи на Україні 1905–1907 року. Харків, 1925. 71 с.; Українська жінка в XVI–XVII ст. Полтава, 1920; Istoriya Ukraini v svyazi s istoriei Zapadnoi Yevropi. Kharkov, 1928. 270 с.

Літ.: Білокінь С. І. Мірза-Авак'янц Наталя Юстівна. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2009. Т. 6. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mirza_Avakyanc_N_Yu; Білокінь С., Суслопаров М.

Біобібліографія істориків Києва. Вип. 1 : Мірза-Авак'янц Н. Ю. : пам'ятка вечора. *Сторінки історії київського міського транспорту*. Київ, 1985; Верба І. Історик Н. Ю. Мірза-Авакянц. *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* : міжвідом. наук. зб. Київ, 2001. Вип. 4 : Студії на пошану Р. Пирога. С. 559–578; Петренко І. М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1889–1940?): життя і наукова спадщина : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2021. 235 с.; Петренко І. М. Мірза-Авакянц Наталія Юстинівна. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2019. URL: https://esu.com.ua/article-67817.

Тетяна Кочубей

Фото: https://cutt.ly/defTQw9c

МОЛОКОВ-ЖУРСЬКИЙ ПАВЛО ПЕТРОВИЧ *(Molokov-Zhurskyi Pavlo Petrovych)* [21.11.1894, с. Михайлівка Кіровоградської обл. – 31.10.1937, м. Сімферополь] – геолог, педагог, краєзнавець.

Навчався в Олександрійській учительській семінарії, з якої 1912 р. його виключили за участь у революційному гуртку. 1914 р. закінчив Чорноліську лісну школу (фахова школа, заснована 1888 р. в с. Водяне Кіровоградської обл.; діє досі) і розпочав трудову діяльність викладачем комерційного училища в Кропивницькому. Через початок Першої світової війни виїхав до Сімферополя, де працював лісовим кондуктором на півдні України. У 1920–21 н. р. учителював у м. Вознесенськ на Миколаївщині. У 1923–24 н. р. в м. Корсунь-Шевченківський на Черкащині викладав українську мову й літературу на Вищих трирічних педагогічних курсах, створив краєзнавчий гурток, вів роботу з вивчення історії краю. У 1924 р. закінчив Кримський сільськогосподарський інститут.

У 1924–27 рр. у Кропивницькому викладав українську мову та літературу й агробіологічні дисципліни в педагогічному технікумі (застосовував ланкову форму навчання), організував краєзнавчий гурток, збирав відомості про місцевих діячів. Автор ювілейних статей про педагогів С. Смолінського та В. Харцієва. З 1927 р. – у Кременчуці: викладач у педагогічному технікумі; організатор округового краєзнавчого музею, що розміщувався при педтехнікумі в трьох великих кімнатах і мав такі головні розділи: місцевих культурних діячів, археологічний, сільськогосподарський. Створив студентський краєзнавчий гурток і керував його діяльністю, зокрема розробив план вивчення гуртківцями колективних об'єднань Кременчуччини (комун та артілей), з-поміж питань якого значне місце відведено дослідженню стану освіти: школа (охоплення нею дітей, роль учителя, позашкільне значення школи), самоосвіта (групова, індивідуальна), дошкільне виховання (у яких формах організоване, сили). Один

із організаторів Кременчуцького краєзнавчого товариства, діяльність якого висвітлював у журналі «Краєзнавство» (1928, № 2–3, 6–10); автор праць, виданих під егідою товариства: «Риби Кременчуччини» (1928), «Гірські породи і мінерали Кременчуччини» (1929), «Географічне положення, природа й підсоння м. Кременчука» («Кременчук (короткий довідник)», 1929).

З 1932 р. – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту геології в Києві. З 1935 р. – у Криму: науковий працівник лісового дослідного пункту Кримської обласної науково-дослідницької станції в м. Судак. Заарештований у квітні 1937 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності та пропаганді й відправлений до Сімферопольської в'язниці. Засуджений до розстрілу. Винним себе не визнав. Місце поховання невідоме. Реабілітований у 1989 р.

Тв.: Дослідження комун та артілей Кременчуччини. *Краєзнавство*. 1928. № 6/10. С. 9–14; Географічне положення, природа й підсоння м. Кременчука. *Кременчук* : (корот. довід.). Кременчук, 1929. С. 5–14. URL: https://surl.li/nrzuqn; На геологічному фронті. *Четвертинний період*. 1931. Вип. 3. С. 215–220; Професор В. І. Харцієв. *Зінов'євський пролетарій*. 1927. 9 берез.; Чверть віку на педпраці : (до ювілею С. М. Смолінського). *Рад. освіта*. 1926. № 2. С. 57–59.

Літ.: Лушакова А., Гігер Д. Молоков-Журський Павло Петрович. *Світло згаслої зорі. Історія Кременчуцького педагогічного закладу вищої освіти у 1921–1941 роках*. Кременчук, 2023. С. 123–126; Павло Молоков-Журський (Молоків-Журський) (1894–1937), український учений-агроном, лісовод, геолог, педагог, краєзнавець : до 125-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://cutt.ly/oefTkFuC; Сергієнко М. Про дідуся, якого я не знав. Бердянськ, 2014. 49 с. URL: https://cutt.ly/defTQw9c.

Олександр Міхно

Фото: https://esu.com.ua/article-69906

МУЗИЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ *(Muzychenko Oleksandr Fedorovych)* [18.08 або 21.08.1875, м. Бердянськ Запорізької обл. – 12.10.1937 (за ін. даними – 1940), м. Київ] – учитель, директор школи, методист, освітній діяч.

Середню освіту здобув у Бердянській гімназії. Вищу – розпочав у Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті, затим перевівся на словесне відділення Ніжинського історико-філологічного інституту ім. князя Безбородька, який закінчив у 1900 р. Був призначений у 4-ту чоловічу гімназію м. Одеси. У 1904 р. прикріпився до Новоросійського університету для підготовки до професорського звання під керівництвом професора М. Ланге, виїхав у відрядження до Німеччини на два роки (1906–08), де студіював праці І. Гербарта, вивчав педагогічний досвід

В. Рейна. Враженнями про побачене ділився на сторінках педагогічної преси та у звітних матеріалах про поїздку («Монізм і школа», 1908, «Звіт про спеціальні заняття педагогікою в закордонному відрядженні», 1909, «Філософська-педагогічна думка і шкільна практика в сучасній Німеччині», 1909).

Після повернення з-за кордону молодого вченого запросили читати лекції з педагогіки та філософії в Ніжинському історико-філологічному інституті. 1940 р. М. переїхав до Києва, де викладав у 4-й київській гімназії; у 1914 р. очолив приватну гімназію Товариства сприяння середній освіті у м. Києві і працював директором (на громадських засадах) у тільки-но створеному Педагогічному музеї ім. спадкоємця цесаревича Олексія Миколайовича, побудованому на кошти меценатів. Продовжував велику просвітительську роботу серед української інтелігенції, розглядав працю вчителя як творчість, був прихильником вільного виховання.

Події Української революції 1917 р. відкрили перед педагогом широкі можливості щодо докорінної перебудови шкільництва на демократичних засадах. М. належав до тієї невеликої когорти освітян (С. Русова, Я. Чепіга), які формували нову шкільну політику українських урядів. Завдяки професіоналізму, обізнаності з ідеями західноєвропейської педагогіки обраний на посаду генерального інструктора Генерального секретаріату освіти. М. очолив комісію з питань розробки проєкту єдиної школи в Україні, виклав свої міркування в низці публікацій («Реформа школи чи шкільна реформація», 1918, «Питання про єдину школу на Україні», 1918–19).

За радянських часів керував київською трудовою школою № 43, втілював у життя ідеї трудової школи й індивідуалістичної педагогіки, давав показові публічні уроки в Київському будинку вчителя; у Київському інституті народної освіти читав курс лекцій «Зразкові школи на Заході і в Америці».

На початку 1930-х рр. наукові інтереси М. зосередилися на методиці навчання читання та письма в початковій школі, розвитку усного мовлення. У підручниках, підготовлених у цей час («Читання і культура слова», 1928, «Методпоради до навчання грамоти за букварем», 1933, «Буквар», 1933 та ін.), педагог намагався подолати однобічний інтелектуалізм і книжність у навчанні, що не враховували інтереси школярів, не розвивали мовлення, мислення та творчість дітей. Зазвичай, підручники він писав у співавторстві з Ю. Музиченком (сином) і Л. Деполович.

Різка зміна шкільної парадигми 1930-х рр. змусила вже немолодого М. відійти в тінь, не друкувати своїх праць, але не вплинула на його погляди. Помер у 1937 р. (за ін. даними – 1940), похований у м. Києві на Лук'янівському цвинтарі.

Тв.: Проблеми комплексності в Німеччині і у нас. *Шлях освіти.* 1924. № 4–5. С. 68–106; Реформа школи чи шкільна реформація. *Вільна українська школа.* 1918–1919. № 6/7. С. 3–10; Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці. Київ, 1919. 109 с.; Читання і культура слова в сучасній школі. *Нариси з методики педагогічної праці в трудшколі першого концентру* : зб. матеріалів. Харків, 1930. С. 92–142.

Літ.: Музиченко О. Ф. // Держ. архів м. Києва. Ф. Р-346. Оп. 1. Од. зб. 11; Музиченко О. Ф. // Філ. Черніг. обл. держ. архіву в м. Ніжині. Ф. Історико-філологіч. інституту кн. Безбородька. Спр. № 387. Оп. 1. Од. зб. 1482. 116 арк.; Прохоренко О. М., Демида Є. Ф. Музиченко О. Ф. : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Прохоренко О. М. ; допов. Демидою Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: http://surl.li/qvwrdj; Тринус О. Розвиток педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині О. Музиченка (1875–1937) : монографія. Київ : ТОВ «ДКС Центр», 2018. 218 с.; Ярмак Н. О. Освітня діяльність і педагогічні погляди О. Ф. Музиченка : наук. вид. / ред. Є. І. Коваленко. Ніжин : МІЛАНК, 2007. 191 с.

Ольга Сухомлинська

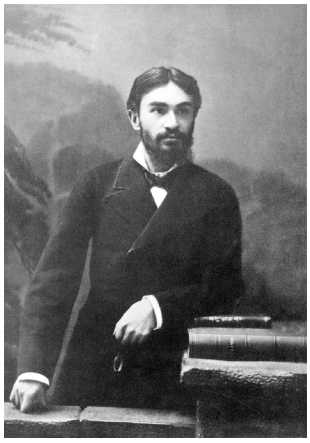

Фото: https://tinyurl.com/3d97kadk

МУРАШКО МИКОЛА ІВАНОВИЧ *(Murashko Mykola Ivanovych)* [20.05.1844, м. Глухів Сумської обл. – 22.09.1909, м. Буча Київської обл.] – художник, педагог.

У 1858–63 рр. був учнем художника-реставратора в Києві. У 1863–67 рр. навчався в Петербурзькій академії мистецтв (не закінчив через хворобу). 1868 р. отримав звання вчителя малювання і розпочав педагогічну діяльність: викладав малювання в київських гімназіях, реальному училищі, Колегії Павла Ґалаґана. Засновник і викладач (1875–1901) приватної Київської рисувальної школи, що відіграла важливу роль у розвитку образотворчого мистецтва та художньої освіти в Україні. Меценатом закладу був І. Терещенко, підтримували її українські художники І. Ріпин та І. Айвазовський. Характерні риси школи: загальнодоступність для всіх охочих незалежно від віку, статі, освіти, стану тощо (учнями, окрім дітей, були студенти, ремісники, військові, селяни) і демократизм (учні-бідняки мали пільги щодо плати за навчання, а найобдарованіших звільняли від неї). Заклад підтримували кияни (пожертви грішми, гравюрами, етюдами, рисунками тощо), що відіграло важливу роль на початку його діяльності, оскільки коштів на придбання необхідного обладнання, зокрема наочних посібників, у М. не було. Вступати до школи можна було протягом усього навчального року й приходити на заняття у вільний час, що потребувало індивідуального підходу до кожного учня й

унеможливлювало одночасне навчання всіх вихованців за єдиною програмою. Розпочинали з малювання орнаментів і геометричних форм. Поступово учні переходили до малювання з гіпсових моделей, набуваючи навичок у відтворенні об'єму, далі малювали з натури та вивчали живописну техніку. З 1883 р. М. упровадив метод малювання з пам'яті: вихованці мали п'ять хвилин на розгляд твору мистецтва, а потім малювали його з пам'яті. У школі було створено вітрини, де щотижня змінювалася виставка гравюр, офортів, фотографій, рисунків, акварелей тощо. За задумом М., вивчення, порівняння та аналіз експонованого мали надихати учнів на творчі роздуми й плани. Крім занять у класі, великого значення надавав методам милування красою природи, особливо навесні й ранньої осені. Від багатства краси природи до краси людської душі – мистецько-педагогічне кредо М.

У 1884–85 н. р. в школі навчалося 180 учнів (серед яких 25 дівчат), а на початку 1890-х рр. – 250. Загалом у ній здобули художню освіту приблизно 3 000 осіб. Вихованці закладу: М. Пимоненко, О. Мурашко, К. Малевич, Г. Світлицький, І. Їжакевич, М. Жук, П. Холодний та ін. На початку 1880-х рр. навчалася Леся Українка. Учні й викладачі школи брали участь у реставрації фресок Кирилівської церкви (1883–84) та в розписах Володимирського собору в Києві (1885–96). 1901 р. школу закрили й на її базі створили Київське художнє училище.

Похований у Києві на Лук'янівському цвинтарі.

Тв.: Спогади старого вчителя. Київ : Мистецтво, 1964. 166 с.

Літ.: Антонець М. Я. Київська рисувальна школа М. І. Мурашка (кін. XIX – 10-і рр. XX ст.). *Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)* : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. Луганськ, 2010. С. 91–106; Снагощенко В. В. М. І. Мурашко – фундатор Київської рисувальної школи (1875–1901). *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. / Нац. заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Глухів. нац. пед. ун-т ім. Олександра Довженка. Глухів ; Київ, 2018. Вип. 11. С. 241–244. URL: https://tinyurl.com/3ydzsvst; Чуліпа І. І. Мурашко Микола Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70500.

Олександр Міхно

Н

Фото: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/CATALOGI/0208/p1.html

НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ *(Naumenko Volodymyr Pavlovych)* [19.07.1852, м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл. – 08.07.1919, м. Київ] – педагог, мовознавець, історик, етнограф, державний і громадський діяч.

Закінчив 2-гу київську гімназію (1869). Навчався в Університеті Св. Володимира в Києві на історико-філологічному факультеті (1869–73). Працював учителем у закладах освіти м. Києва: 2-й чоловічій (1873–1903) і Фундуклеївській жіночій (1873–94) гімназіях, Колегії Павла Ґалаґана (1880–82), від 1893 р. – у кадетському корпусі. 1905 р. відкрив у Києві приватну гімназію, яку очолював до 1914 р. Редактор (1897–1906) і видавець (1902–06) журналу «Київська старовина» («Киевская старина»), від 1907 р. – редактор-видавець часопису «Україна». Брав активну участь у громадських організаціях [Стара громада, київська «Просвіта», Київське товариство грамотності (голова), Українське наукове товариство (співзасновник і голова) та ін.]. Заступник голови Української Центральної Ради, куратор Київської шкільної округи, директор Педагогічного музею (1917), міністр освіти та мистецтв Української Держави (15 листопада – 15 грудня 1918 р.). У 1919 р. працював в Українській академії наук. 7 липня 1919 р. заарештований за проукраїнську діяльність, розстріляний. Похований у загальній могилі на Лук'янівському цвинтарі Києва. Реабілітований 1991 р.

Н. обстоював запровадження навчання рідною мовою, українознавчих дисциплін, розвивав ідеї українського шкільництва. Зробив вагомий внесок у підручникотворення, методичне забезпечення освітнього процесу. Автор низки статей із питань української мови та історії літератури; програм, підручників і посібників з української мови. Проводив значну роботу зі збирання, опрацювання, упорядкування матеріалів і здійснив першу редакцію чотирьох літер (А–Г) «Словаря української мови» Б. Грінченка. Опублікував низку пам'яток з історії української мови та літератури, зокрема епістолярну спадщину М. Максимовича. Розглядав виховання на гуманістичних, національних цінностях, трудовому принципі як комплексний вплив на особистість задля розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учня. Домагався розвитку української освіти і культури.

Тв.: До історії указа 1876 року про заборону українського письменства. *Україна*. 1907. Т. 2, № 5. С. 135–136; Загальні принципи українського правопису. Київ : Укр. школа, 1917.

20 с.; Нові матеріали для історії початків української літератури XIX віку. Київ : Друк. Всеукр. акад. наук, 1923. 84 с.; Старогромадська бібліотека в м. Києві. *Книжний вісн*. 1919. № 1. С. 53–58; Уривок із поеми невідомого автора про Кочубея (1828-го року). *За сто літ* : матеріали з громад. і літ. життя України XIX і поч. XX ст. / за ред. Михайла Грушевського. Київ, 1928. Кн. 2. С. 1–9.

Літ.: Білокінь С. І. Науменко Володимир Павлович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70725; Винарчук Т. В. Українська інтелігенція: вибір ідентичності наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* : збірник. Запоріжжя, 2019. Т. 1, вип. 52. С. 77–84. URL: https://istznu.org/index.php/journal/article/view/163/170; Міхно О. Червень – липень 2022. Постаті. *Освіта і сусп-во.* 2022. Черв. – лип. (№ 6/7). С. 14–15. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731574/; Науменко Володимир Павлович (07.07.1852 – 08.07.2019) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Якобчук Н. О. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/4vsm659w; Якобчук Н. О. Постать Володимира Науменка (1852–1919) у спогадах його сучасників. *Інновац. педагогіка.* 2022. Вип. 48, т. 2. С. 35–42. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.2.7.

Лариса Березівська

Фото: https://knu.ua/pdfs/Shevchenkiana/encyclopedia.pdf

НЕДІЛЬКО ВСЕВОЛОД ЯКОВИЧ *(Nedilko Vsevolod Yakovych)* [26.04.1925, смт Сахновщина Харківської обл. – 11.04.2002, м. Київ] – педагог, літературознавець, фахівець із методики викладання української літератури, кандидат педагогічних наук (1972).

Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка в 1957 р. й відтоді вчителював у середніх навчальних закладах Києва. У 1961–91 рр. – у Київському університеті: заступник начальника навчальної частини університету, викладач, старший викладач, з 1967 р. – доцент, в останні роки – професор кафедри історії української літератури. Читав нормативний курс і спецкурси з історії української літератури 20 ст., курс методики викладання української літератури в середній школі, керував педагогічною практикою студентів філологічного факультету.

Досліджував історію української літератури 20 ст., розробляв методику викладання української літератури в середній школі, зокрема вивчення літератури на факультативних заняттях. У 1970-х рр. створив методичну концепцію, у якій урок трактував як основну форму навчання літератури, запропонував класифікацію типів уроків літератури (вивчення нового матеріалу; повторення, закріплення та узагальнення знань; позакласного читання та

написання твору), актуалізував проблему самостійної роботи учнів на уроках літератури.

Як незмінний упорядник і постійний автор збірника літературно-критичних матеріалів про дитячу літературу «Література. Діти. Час» (1976–90) започаткував наукове осмислення дитячої книжки через систематичний аналіз тенденцій розвитку дитячої літератури (статті «Школяр у сучасному житті й літературі», 1976; «НТР і завдання дитячої літератури», 1978; «Виднокола наукової фантастики для дітей», 1987 та ін.) і творчості окремих письменників (В. Близнець, Н. Забіла, О. Іваненко, В. Нестайко та ін.). Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. працював над оновленням навчальних програм та методичного забезпечення вивчення української літератури в середній школі як упорядник посібників для вчителів та учнів «Дніпрова хвиля» (хрестоматія нововведених до шкільних програм творів письменників, 1990), «Нові імена в програмі з української літератури» (1993).

Тв.: Література. Діти. Час : зб. літ.-крит. ст. про дит. літ. : щорічник / упоряд. В. Я. Неділько. Київ : Веселка, 1976–1990. 15 вип.; Методика викладання української літератури в середній школі : підруч. для студентів ун-тів і пед. ін-тів. Київ : Вища шк., 1978. 248 с.; Нові імена в програмі з української літератури : посіб. для вчителя / упоряд. В. Я. Неділько. Київ : Освіта, 1993. 351 с.; Обрії літератури для дітей та юнацтва. Київ : Знання, 1979. 47 с.; Факультативні заняття з української літератури в середній школі : метод. лист / М-во освіти УРСР. Київ : Рад. шк., 1971. 59 с.

Літ.: Гнатенко В., Жадько В. Неділько Всеволод Якович. *«Коли б то Бог дав мені притулитися до університету»* / упоряд. В. Жадько. Київ, 2021. С. 741. URL: https://knu.ua/pdfs/Shevchenkiana/encyclopedia.pdf; Єфімова В. Всеволод Неділько (1925–2002): методична спадщина педагога в онлайн-форматі. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://pmu.in.ua/nogroup/vsevolod-nedilko/; Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : Пед. думка, 2016. 360 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705923/.

Олександр Міхно

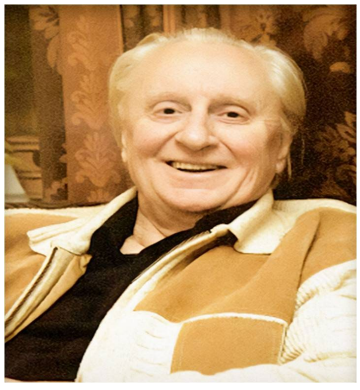

Фото: https://cutt.ly/swRBs9zC

НЕСТАЙКО ВСЕВОЛОД ЗІНОВІЙОВИЧ *(Nestaiko Vsevolod Zinoviiovych)* [30.01.1930, м. Бердичів Житомирської обл. – 16.08.2014, м. Київ] – дитячий письменник.

Закінчив філологічний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка (1952). З 1950 р. – літературний редактор та коректор дитячого журналу «Барвінок», де були опубліковані його перші твори (1954). У 1956–87 рр. – завідувач редакції у видавництві

дитячої літератури «Веселка». У 1999–2009 рр. – ведучий авторської радіопередачі «Радіобайка Всеволода Нестайка» на Українському радіо. Член Спілки письменників України (1956). Автор понад 30 книжок оповідань, казок, повістей і п'єс, головні теми яких – дитинство, пригоди й школа. 1956 р. в Києві вийшла друком перша книжка «Шурка і Шурко», 2009 р. – остання прижиттєва «Найновіші пригоди Косі Вуханя та Колька Колючки». Тексти Н. органічно синтезують гумор і фантастику, гру, веселі пригоди й водночас глибоке осмислення онтологічних, екзистенційних питань, загальнолюдських цінностей, виховують високі моральні якості – вірність у дружбі, чесність, порядність, мужність, людяність, доброту, любов до рідної землі. Художньо-образна система творів вибудувана з урахуванням вікових психологічних особливостей читацької аудиторії. Окремі тексти Н. вміщено до шкільних підручників, хрестоматій з української літератури.

Став відомим завдяки трилогії «Тореадори з Васюківки» для учнів молодшого та середнього шкільного віку. До неї належать книжки «Пригоди Робінзона Кукурузо» (1964), «Незнайомець з 13-ї квартири» (1966) та «Таємниця трьох невідомих» (1970). Це захоплива розповідь про двох веселих і непосидючих, сміливих та відважних сільських школярів Яву (Івана) Реня та Павлушу Завгороднього, які організували собі оригінальний відпочинок на канікулах і заразом показали приклад справжньої дружби, взаємної підтримки й відданості. Н. для своїх головних героїв створив цілісні образи та охарактеризував їх за посередництвом їхніх вчинків і дій. У 2004 р. опубліковано нову авторську редакцію трилогії, де вилучено старі ідеологічні догми минулої епохи, незрозумілі для сучасного читача, та додано нові сюжети. Книжка витримала понад 30 видань. У 1979 р. Міжнародна рада з дитячої та юнацької літератури внесла трилогію до «Особливого почесного списку Ганса Крістіана Андерсена» (Special Hans Christian Andersen Honor List) як один із найвидатніших творів сучасної дитячої літератури.

Загалом у Н. вийшло (із перевиданнями) приблизно 200 книжок загальним накладом понад два мільйони примірників. Його твори перекладено 20 мовами. Лауреат літературних премій: ім. Олександра Копиленка (1980), ім. Лесі Українки (1982) та ім. Миколи Трублаїні (1988).

Тв.: Країна Сонячних Зайчиків. Київ : Країна мрій, 2009. 349 с.; Неймовірні детективи. Київ : Укр. письменник, 1995. 175 с.; Одиниця з обманом. Київ : Веселка, 1976. 144 с.; Пригоди журавлика. Київ : Майстер-клас, 2012. 112 с.; Тореадори з Васюківки. Київ : Веселка, 1973. 415 с.; Те саме. Вид. 32-ге. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 542 с.; Чудеса в Гарбузянах. Київ : Веселка, 1984. 159 с.

Літ.: Всеволод Нестайко: «Я все життя писав саме для дітей – писав з любов'ю, болем і тривогою» : біобібліогр. покажч. / Нац. б-ка України для дітей ; наук. ред. А. І. Гордієнко ; уклад.: О. М. Тіхненко, Н. О. Гажаман ; авт. літературознав. ст. Н. П. Марченко. Вид. 2-ге

допов., перероб. Київ, 2025. 292 с. URL: https://chl.kiev.ua/mbm/Book/Show/928; Ліончук Р. А. Трилогія Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» та її основні персонажі. *Scientific Collection «InterConf»*. Brussels, 2022. № 123 : with the Proc. of the 1st Intern. Sci. and Practical Conf. «Science in the Environment of Rapid Changes» (Sept. 6–8, 2022). С. 133–143. URL: https://cutt.ly/9wRV7GJb; Марченко Н. П. «Сонячний зайчик» української літератури : (на пошану В. З. Нестайка, 1930–2014). *Українська біографістика* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. Вип. 11. С. 375–379. URL: https://cutt.ly/FwRV5toZ; Тичініна А. Р. Нестайко Всеволод Зиновійович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2021. URL: https://esu.com.ua/article-73735.

Олександр Міхно

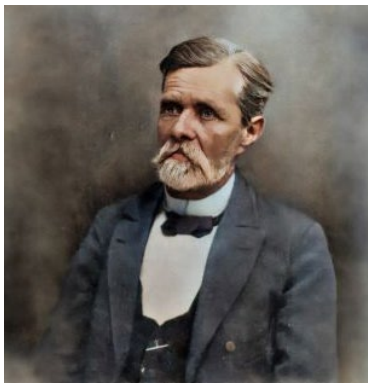

Фото: https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1647

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН СЕМЕНОВИЧ *(Ivan Semenovych Nechui-Levytskyi)* [13.11.1834, с. Стеблів, Черкаської обл. – 02.04.1918, м. Київ] – письменник, етнограф, фольклорист, педагог.

Навчався в Богуславському духовному училищі. Закінчивши його, 14-річний Н.-Л. вступив до Київської духовної семінарії, де здобував освіту до 1859 р. У семінарії захоплювався творами Тараса Шевченка, Миколи Гоголя й інших, цікавився звичаями, побутом селян та українським фольклором. У 1861–65 рр. – студент Київської духовної академії. Упродовж 1865–67 рр. Н.-Л. написав перші твори, зокрема оповідання «Панас Круть», викладав російську мову, літературу, історію та географію в Полтавській духовній семінарії. Згодом, до 1872 р., – у гімназіях Каліша та Седлеця (Польща). З 1873 р. перевівся в Кишинів та працював у чоловічій гімназії викладачем російської словесності. 1885 р. Н.-Л. подав у відставку та переїхав до Києва, де присвятив себе літературній праці.

Створив понад 50 романів, повістей, оповідань, п’єс, казок, нарисів, гуморесок і літературно-критичних статей. Автор підручників з української мови.

Черкаське видавництво «Сіяч» у 1917 р. перевидало 16 його творів. 1968 р. на батьківщині письменника, у Стеблеві, відкрили Літературно-меморіальний музей І. С. Нечуя-Левицького.

Тв.: Вибрані твори. Харків : Держ. літ. вид-во, 1937. 312 с.; Граматика українського язика: для двох нижчих кл. гімназії та для двохклас. і трьохклас. нар. шк. Частка 1 : Етимологія. Київ : Друк. Другої Артілі, 1913. 80 с.; Граматика української мови. Частка 2 : Синтаксис. Київ : Друк. І. І. Чоколова, 1914. 94 с.; Світогляд українського народу. Київ : Обереги, 1992. 88 с.

Літ.: Пашковська Г. В. Нормотворення української мови: роль І. С. Нечуя-Левицького / за ред. Ю. Л. Мосенкіса ; АН вищої освіти України, Рада молодих учених. Київ ; Умань : Жовтий О. О., 2011. 395, [1] с.; Пашковська Г. В. Формування норм української мови: концепція Івана Нечуя-Левицького / АН вищої освіти України, Рада молодих учених. Київ ; Умань : Жовтий О. О., 2010. 211, [1] с.; Пилипенко Є. М. Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19, [1] с.; Побірченко Н. С. Нечуй-Левицький Іван Семенович (1834–1918). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 501–510; Побірченко Н. С. Проблеми виховання підростаючого покоління в педагогічній спадщині Івана Нечуя-Левицького : монографія. Умань : Софія, 2008. 183, [1] с.

Тетяна Кочубей

Фото: http://tinyurl.com/2s45n7ny

НІЖИНСЬКИЙ МИКОЛА ПАВЛОВИЧ *(Nizhynskyi Mykola Pavlovych)* [18.12.1905, с. Польова Лисіївка Вінницької обл. – 17.01.1986, м. Київ] – педагог, кандидат педагогічних наук, професор. Учасник Другої світової війни.

1923 р. отримав атестат про семилітню освіту. 1939 р. заочно закінчив Київський педагогічний інститут ім. О. М. Горького зі спеціальності «фізика» і вступив до аспірантури. У 1939 р. – завідувач Жовтневого районного відділу народної освіти м. Києва. До 1941 р. – завідувач шкільного сектору Київського обласного відділу народної освіти. З вересня 1945 р. обіймав посаду старшого викладача кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З кінця 1940-х рр. працював в Українському науково-дослідному інституті педагогіки: у відділі історії педагогіки й деякий час (1949–53) був заступником директора. Протягом 1955–73 рр. викладав курси педагогічних дисциплін у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов і завідував кафедрою педагогіки.

Наукова спадщина Н. досить різнопланова. Він досліджував проблеми сімейного виховання, політехнічного навчання в середній школі, організації трудового навчання учнів, висвітлював та аналізував педагогічний досвід учителів України. Автор історико-педагогічних розвідок. Загалом підготував приблизно 100 наукових праць.

Тв.: Батько. Київ : Знання, 1976. 31 с.; З досвіду політехнічного навчання в школі № 4 м. Вінниці / Ніжинський М. П., Комарницький Т. П. Київ : Рад. школа, 1959. 59 с.; Колектив і особистість. Київ : Рад. школа, 1965. 42 с.; Сім'я і школа. Київ : Рад. школа, 1941. 34 с.; Школа

на батьківщині Тараса Шевченка. Київ : Рад. школа, 1962. 87 с.; Школа, учитель, педагогіка. (Історичний нарис). Київ : Рад. школа, 1978. 117 с.

Літ.: Бондаренко В. До 110-річчя від дня народження Миколи Ніжинського (1905–1986). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2015. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/110_rokiv_nizhinskii/; Дічек Н. П. Ніжинський Микола Павлович. *Інститут педагогіки АПН України. 80 років*. Київ, 2006. С. 275–277.

Христина Середа

Фото: https://tinyurl.com/muuwfen n

НІКОЛЕНКО ДМИТРО ФЕДОТОВИЧ *(Nikolenko Dmytro Fedotovych)* [07.11.1899, с. Жаботин Черкаської обл. – 17.09.1993, м. Київ] – психолог, педагог, кандидат психологічних наук (1948), професор (1974).

Закінчив Черкаську учительську семінарію (1920). Учителював у Степанківській трудовій школі на Черкащині, потім – у Черкаській трудовій школі № 2. Водночас працював інструктором Черкаського повітового відділу народної освіти й кореспондентом місцевої газети «Вісті». Здобувши освіту в Київському інституті народної освіти (1924), викладав українську мову в школі фабрично-заводського учнівства Південно-Західної залізниці. У 1928 р. заснував і очолив Бюро професійної орієнтації та консультації при Київському окружному відділі праці. З 1930 р. – викладач, у 1932–35 рр., 1947–50 рр. – декан педагогічного факультету, у 1952–81 рр. – завідувач, у 1981–93 рр. – професор кафедри психології Київського педагогічного інституту. Під час Другої світової війни перебував на підпільній роботі в окупованому Києві.

Автор приблизно 200 публікацій. Наукові інтереси: загальна, вікова й педагогічна психологія, педологія, психотехніка, психодіагностика, профорієнтація, психологічна служба в школі та закладах вищої освіти. Вивчав розвиток емоційної сфери, пам’яті, мислення і мовлення в дошкільників, засвоєння ними граматичних категорій, формування навичок, сприймання дітьми числових фігур тощо. Н. належить першість у дослідженні індивідуально-психологічних особливостей особистості вчителя, структури педагогічних здібностей, особливостей підготовки вчителя.

Один із фундаторів української психології, разом із Г. Костюком, О. Залужним, П. Чаматою, з якими розпочав свою діяльність і з якими дружив. Член товариства «Знання», Педагогічного товариства УРСР.

У фондах Педагогічного музею України зберігається персональний комплекс матеріалів Н., що містить особисті документи, фото, рукописи та ін. (понад 70 од. зберігання).

Тв.: Дошкільна педагогічна психологія : навч. посіб. для студентів пед. ін-тів / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : Вища шк., 1987. 181 с.; Загальна, вікова і педагогічна психологія : практикум : навч. посіб. для студентів пед. ін-тів / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : Вища шк., 1980. 205 с.; Педагогічна психологія : навч. посіб. для студентів пед. ін-тів / за ред. Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенка. Київ : Вища шк., 1991. 183 с.; Психологія особистості радянського вчителя : посіб. для студентів педін-тів. Київ, 1973. 145 с.; Формування естетичних почуттів у дітей дошкільного віку. Київ : Рад. школа, 1967. 95 с.

Літ.: Гайдей В. О. Ніколенко Дмитро Федотович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2021. URL: https://esu.com.ua/article-74376; Міхно О. 120 років від дня народження Дмитра Ніколенка (1899–1993). *Освіта і сусп-во*. 2019. Листоп. (№ 11). С. 10. (Педагогічний календар. Листопад 2019. Постаті). URL: https://cutt.ly/iegf2Nac; Рудницька Т. До 120-річчя від дня народження Дмитра Ніколенка (1899–1993), українського психолога, організатора психолого-педагогічної освіти. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://tinyurl.com/muuwfenn.

Олександр Міхно

О

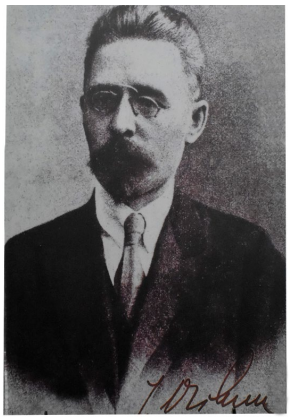

Фото: https://tinyurl.com/4wwr87b2

ОГІЄНКО ІВАН ІВАНОВИЧ *(Ohiienko Ivan Ivanovych)* [15.01.1882, м. Брусилів Житомирської обл. – 29.03.1972, м. Вінніпег, Канада] – мовознавець, педагог, теолог, громадський діяч, професор (1918).

Початкову освіту здобув у Брусилівській 4-річній міністерській школі. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1903–09). Навчався на вчительських курсах у Києві, учителював, викладав у Київському університеті, де захистив дисертацію (1915), брав участь у громадсько-просвітницькій роботі («Просвіта», Українське наукове товариство та ін.). З 1917 р. долучився до розбудови освіти на національному ґрунті: читав авторський курс лекцій з історії української мови, створив програму навчання української мови й української граматики для початкової школи, уклав орфографічний словник рідної мови. За часів Української революції як голова комісії зі створення національних вищих шкіл брав участь в організації в Києві першого Українського народного університету (1917), Української педагогічної академії, Книжкової палати, університету в Кам'янці (1918), який очолив улітку 1918 р. Міністр народної освіти й мистецтв (грудень 1918 р.), згодом – міністр віросповідань. Наприкінці 1920 р. вимушено виїхав до Польщі, після Другої

світової війни – до Швейцарії, далі – до Канади. Під час еміграції зосередився на науково-педагогічній діяльності (у 1926–32 рр. – професор Варшавського університету). 1940 р. прийняв чернецтво, був обраний спочатку єпископом, а з 1944 р. – митрополитом (під ім'ям Іларіон) Української греко-православної церкви на теренах Польщі. З 1951 р. – першоієрарх Української автокефальної православної церкви в Канаді, де став ректором заснованого у Вінніпезі Українського народного університету (1948).

Автор приблизно 2 000 наукових розвідок з історії українського книговидання 15–18 ст., мовознавства, культурології, богословських трактатів, словників, підручників і посібників з української мови. Зробив вагомий внесок у розвиток національної освіти та культури України, розроблення теоретичних основ національно-патріотичного виховання дітей і молоді засобами сім'ї, школи, рідної мови й літератури, історії, церкви, культури; сприяв утвердженню національної самосвідомості українського народу.

Тв.: Навчаймо дітей своїх української мови! : проповіді. Вінніпеґ, 1961. 63 с.; Нариси з історії української мови: система українського правопису : попул.-наук. курс з іст. освітленням. Вид. 2-ге. Вінніпеґ : Волинь, 1990. 228 с.; Українська граматика : підруч. для першого року навчання в нар. шк. та для підготов. класу шк. середніх. Ч. 1. Основи вкраїнського правопису. 2-ге незмін. вид. Київ ; Львів ; Відень : Вернигора, 1921. 49 с.; Українська граматична література : розгляд підруч., по яких можна вчитись і вчити укр. мови. Київ, 1908. 20 с.; Українська культура : корот. історія культур. життя укр. народу : курс чит. в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культур. діячів. Репр. відтворення вид. 1918 р. Київ : Абрис, 1991. 272 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001566; Український стилістичний словник : підруч. книжка для вивч. укр. літ. мови / Ін-т дослідів Волині. Вид. 2-ге. Вінніпеґ : Волинь, 1978. 496 с.

Літ.: Бондар С. В. Життєвий шлях та погляди на церкву, мову й освіту митрополита Іларіона (Івана) Огієнка. *Таврійський вісн. освіти*. 2021. № 4. С. 5–17; Дічек Н. П. Огієнко Іван Іванович. *Енциклопедія освіти* / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. С. 657; Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : (до 140-річчя від дня народж. Івана Огієнка) : наук.-допом. бібліогр. покажч. змісту / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; уклад.: Г. Гайшук, Л. Климчук ; редкол.: С. Копилов (голова редкол.) та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2021. 103 с. (Хмельниччина краєзнавча ; вип. 7); Копилов С. Іван Огієнко: у пошуку української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина XX ст.). Кам'янець-Подільський : Рута, 2022. 378 с.; Огієнкознавство (1927–2021 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. змісту / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; уклад.: Г. Гайшук, Л. Климчук ; редкол.: С. Копилов (голова редкол.) та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2022. 183 с. (Хмельниччина краєзнавча ; вип. 8). URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7695.

Лариса Березівська

Фото: https://kubg.edu.ua/images/stories/rector/official_photos/4.JPG

ОГНЕВ'ЮК ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Ohneviuk Viktor Oleksandrovych)* [10.04.1959, с. Вовчинці Вінницької обл. – 21.10.2022, м. Київ] – філософ, історик, педагог, організатор загальної середньої та вищої освіти, громадський діяч, доктор філософських наук (2003), професор (2005), дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України (2010).

Здобув загальну середню освіту у Вовчинецькій середній школі (1976), вищу – на історичному факультеті Вінницького педагогічного інституту (1980). Працював учителем історії, директором восьмирічної та середньої шкіл, завідувачем районного відділу освіти Київської області. Очолював Київське обласне управління освіти (1993–96). Перебував на керівних посадах від 1996 р. – у міністерствах України, зокрема був заступником міністра освіти і науки України (2000–06). Радник в Академії педагогічних наук України (2006–07). Як ректор Київського університету ім. Б. Грінченка (2007–22) зробив вагомий внесок у його становлення і розвиток.

Автор понад 100 праць (монографії, хрестоматії, посібники, підручники тощо), які присвячені проблемам освіти, філософії освіти, освітології. Захистив кандидатську «Культуротворчий потенціал історії та виховання молоді» (1996) і докторську «Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект)» (2003) дисертації з філософських наук. Ідейний натхненник нового міждисциплінарного наукового напряму – освітологія, обґрунтував поняття «освітологія» та «homo educatus». Розробник законопроєктів про освіту. Керівник проєкту й голова редакційної ради видання «Борис Грінченко: Зібрання творів» (2013–20). Науковий керівник проєкту «Початкова школа: Освіта для життя» у рамках Всеукраїнського експерименту «Нова українська школа». Автор підручників для учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема «Філософія. Історія філософії» для 10-го класу (2010). Шеф-редактор електронного наукового журналу «Освітологічний дискурс». Президент Всеукраїнської громадської організації «Українська Академія Акмеологічних Наук» (з 2006 р.). О. – активний учасник Революції гідності, з 24 лютого 2022 р. входив до добровольчого формування територіальної громади Київської області. Відзначений численними нагородами, повний кавалер ордена «За заслуги» (2009, 2017, 2021). Похований на Київщині.

Тв.: Заборонити рашизм / В. Огнев'юк та ін. ; за заг. ред. В. Піскун / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2023. 251 с. DOI: https://doi.org/10.28925/2023.94327br; «Мрії, вистраждані життям...» : до 145-ї річниці з дня народж. Б. Д. Грінченка : колект. монографія : у 2 ч. / В. О. Огнев'юк та ін. ; Київ. міськ. пед. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2009; Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2003.

447 с.; Освітологія: фахова підготовка : навч.-метод. посіб. / В. О. Огнев'юк та ін. ; за ред. В. О. Огнев'юка ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ : Едельвейс, 2014. 620 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711892/; Філософія освіти : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / уклад.: В. О. Огнев'юк, О. М. Кузьменко ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2014. 506 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6674/; Фундаментальна акмеологія – наука XXI століття : монографія / редкол.: В. О. Огнев'юк, В. М. Гладкова, Я. С. Фруктова. Київ : Інтерсервіс, 2019. 204 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27937/.

Літ.: Віктор Олександрович Огнев'юк : біобібліогр. покажч. / Київ. столич. ун-т ім. Бориса Грінченка, бібліотека ; упоряд.: Опришко Т. С., Гузенко С. І. Київ, 2024. 43 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48545/; Книга спогадів про Віктора Огнев'юка. Служити людині, громаді, суспільству / Київ. столич. ун-т ім. Бориса Грінченка ; керівник проєкту О. П. Турунцев ; уклад.: М. С. Ангелова, І. С. Руснак ; за заг. ред. Л. Є. Огнев'юк. Київ, 2024. 258 с.; Опришко Т. С. Огнев'юк Віктор Олександрович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2022. URL: https://esu.com.ua/article-74888; Terra Rectora : пам'яті Віктора Огнев'юка. *АстудіЯ Університету Грінченка*. URL: http://surl.li/pnwlmf.

Лариса Березівська

Фото: http://pmu.in.ua/news/omelchenko/

ОМЕЛЬЧЕНКО ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ *(Omelchenko Yurii Andriiovych)* [16.06.1937, м. Київ – 17.09.2017, там само] – педагог, історик, музеєзнавець, культуролог, кандидат історичних наук (1972).

Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка в 1963 р. й відтоді працював учителем історії в Київській спеціалізованій школі-інтернаті фізико-математичного профілю при університеті. З 1966 р. – науковий співробітник Державного історичного музею. У 1972 р. очолив науково-методичний відділ Києво-Печерського історико-культурного заповідника. З 1974 р. – у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР: старший науковий співробітник відділу історії педагогіки, з 1978 р. – завідувач сектору шкільних та педагогічних музеїв. У 1981–2002 рр. – у Київському університеті: викладач, з 1986 р. – доцент кафедри археології і музеєзнавства історичного факультету, викладав курси «Музеєзнавство», «Історія музейної справи», «Методика екскурсійної та експозиційної роботи», «Методика фондової роботи» та ін. У 2002–04 рр. – доцент кафедри давньої та середньовічної історії Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, у 2005–11 рр. – кафедри культурології Київського інституту соціальних та культурних зв'язків ім. Св. княгині Ольги, у 2013–14 рр. – кафедри археології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Кандидат історичних наук (1972, дисертація «Історія музейного будівництва в Україні 1917–1932 рр. (на матеріалах музеїв історичного та краєзнавчого профілів)». Досліджував основні тенденції розвитку музейної справи через узагальнення історичного досвіду роботи музеїв різних типів і профілів, а також особливості формування музейних фондів та різні форми їх використання. Першим у науці докладно розглянув специфіку діяльності музеїв при закладах освіти на теренах колишнього СРСР і зробив порівняльний аналіз музеїв, які функціонують у країнах Європи та США, відтворив історію таких музеїв в Україні. У праці «Шкільні музеї» (1981) розкрив особливості діяльності шкільних музеїв у 1960–70-х рр., висвітлив правові аспекти їх створення та методику роботи, спираючись на авторитет В. Сухомлинського, обґрунтував інтеграцію цих музеїв в освітній процес. Особливу увагу приділив естетичному вихованню учнів, залучаючи їх у сферу музейництва, обстоював необхідність запровадження в закладах освіти посади «педагог – керівник музею».

У 1977 р. в Інституті педагогіки створив експозицію «Розвиток народної освіти і педагогічної науки в УРСР» (1917–77), що стало основою створення в 1977 р. Педагогічного музею УРСР у складі Інституту (у 1983–92 рр. – окрема установа – Республіканський педагогічний музей, з 1992 р. – Педагогічний музей України). Праці О. в царині музейної педагогіки сприяли поступу досліджень у цій сфері в Україні (Л. Гайда, Н. Ганнусенко, О. Караманов, Р. Маньковська та ін.). У Педагогічному музеї України зберігається персональний комплекс матеріалів О. (понад 50 одиниць зберігання: фото, документи, нотатники та ін.).

Тв.: Друга підсистема музейництва : (історія, теорія, практика) / Ю. А. Омельченко, Л. О. Данилова. *Vita Antiqua* : зб. наук. ст. / Т-во археології та антропології. Київ, 1999. № 2. С. 251–257. URL: https://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/601; Перша підсистема музейництва : (теоретичні засади, витоки, формування). *Культурологічні студії* : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», каф. культурології та археології. Київ, 1999. Вип. 2. С. 288–311. URL: https://tinyurl.com/2suy6w69; Розвиток учбових музеїв : навч. посіб. / М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Навч.-метод. каб. з вищ. освіти. Київ, 1988. 196 с.; Формування вітчизняної культурної спадщини. *Vita Antiqua* : зб. наук. ст. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Т-во археології та антропології. Київ, 2003. № 5/6. С. 219–230. URL: https://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/1133; Шкільні музеї : посібник. Київ : Рад. школа, 1981. 124 с.

Літ.: Кепін Д. В. Музеєзнавчі дослідження Юрія Омельченка : (до 80-річчя від дня народж.). *Музей історії Десятинної церкви* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: http://mdch.kiev.ua/node/564; Полюхович Т. До 85-річчя Юрія Омельченка (1937–2017), українського історика, музеєзнавця. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: http://pmu.in.ua/news/omelchenko/.

Олександр Міхно

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/2-12.jpg

ОНИЩУК ВАСИЛЬ ОНИСИМОВИЧ *(Onyshchuk Vasyl Onysymovych)* [26.02.1919, с. Жабокричі Вінницької обл. – 29.11.1989, м. Київ] – педагог, дидакт, кандидат педагогічних наук (1958).

Після закінчення семирічної школи (1927–34) навчався в Одеському консервному технікумі, на вечірньому робітфаці при Одеському університеті. Учасник Другої світової війни. 1946 р. закінчив географічний факультет Одеського університету. У 1946–55 рр. викладав педагогіку, психологію, географію і методику географії в Бершадському педагогічному училищі. З 1955 р. переведений на посаду завідувача кабінету історії Вінницького обласного інституту вдосконалення вчителів. У 1955–59 рр. – завуч Плисківської середньої школи у Вінницькій області. Після захисту кандидатської дисертації працював на різних посадах у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР: старшого наукового співробітника відділу дидактики, з грудня 1965 р. – завідувача сектору дидактики інституту, від жовтня 1970 р. до липня 1982 р. – відділу дидактики.

Наукові інтереси О. зосереджувались у галузі дидактики. Він досліджував зміст і структуру засвоєння учнями знань, формування навичок та вмінь, шляхи підвищення якості знань й ефективності процесу навчання; типологію, структуру та методику уроку. Сформулював завдання і вимоги до уроку. Праці вченого про методи дидактичних досліджень сприяли розширенню наукових розвідок, що спиралися на експеримент. Підготував 12 кандидатів наук. Автор підручників, приблизно 20 книжок для вчителів. Деякі з них перекладено литовською, латвійською, молдовською, польською та вірменською мовами. Серед них: «Дидактичні умови усвідомлення учнями навчального матеріалу (5–8 класи)», 1964; «Вправи учнів на уроках», 1966; «Шлях до глибоких знань. Суть і закономірності процесу засвоєння знань», 1969; «Узагальнення і систематизація знань учнів (4–8 класи)», 1970; «Активізація навчання старшокласників», 1978; «Організація навчання в умовах кабінетної системи», 1980; «Уроки природознавства в 2 і 3 класах трирічної початкової школи», 1986 та ін. Помер О. від інфаркту.

Тв.: Активізація навчання старшокласників. Київ : Рад. школа, 1978. 128 с.; Вправи учнів на уроках у 5–8 класах. Київ : Рад. школа, 1966. 115 с.; За високу ефективність навчання в школі. *Рад. школа*. 1977. № 5. С. 25–33; План і карта в початкових класах. *Початкова школа*. 1969. № 4. С. 80–83; Шлях до глибоких знань : суть і закономірності процесу засвоєння знань. Київ : Знання, 1969. 48 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Онищук Василь Онисимович. Енциклопедія сучасної України : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк

та ін. Київ, 2022. URL: https://esu.com.ua/article-75416; Бондаренко В. До 100-річчя від дня народження Василя Онисимовича Онищука (1919–1989). 2019. *Педагогічний музей України* : офіц. портал. URL: http://pmu.in.ua/nogroup/onuschyk/; Міхно О. Лютий 2019. Постаті. *Освіта і суспільство*. 2019. № 2. С. 10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/718254/; Онищук Василь Онисимович (1919–1989) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; матеріал підгот.: С. В. Чернобровкіна ; допов. Т. С. Павленко ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2014. URL: http://tinyurl.com/v43u2xxp; Павленко Т. С. Персоналія В. О. Онищука як складник інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу». *Рідна школа.* 2019. № 5/6. С. 67–71. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722130/.

Лариса Березівська

Фото: https://cutt.ly/5wqehET7

ОРИШКЕВИЧ ПЕТРО СЕМЕНОВИЧ *(Oryshkevych Petro Semenovych)* (29.04.1909, с. Олесько Львівської обл. – 05.10.1982, м. Вашингтон, США) – педагог, географ, громадський діяч, доктор географії (1949).

Закінчив Академічну гімназію у Львові (1928), Львівський університет (1933). Магістр філософії (1933). У 1937–38 рр. проходив дворічну вчительську практику в гімназії в Перемишлі. Склавши педагогічний іспит (1939) у Львівському університеті на право навчання географії та природи в середній школі, учителював у школі № 1 м. Золочева. У 1942–44 рр. – учитель стенографії, машинописання і географії Торговельної школи в Золочеві, одночасно у 1943–44 рр. – у новоствореній семінарії в Золочеві.

1944 р. емігрував до Чехословаччини, потім – до Німеччини, де перебував у таборах для переміщених осіб. Після захисту в Українському вільному університеті в Мюнхені докторської дисертації «Українці Засяння» (науковий керівник – В. Кубійович) емігрував до США. У 1951–77 рр. працював у Службі військових мап. Засновник і директор (1955–74) Школи українознавства у Вашингтоні. Під його керівництвом заклад отримав державну акредитацію.

Для вищих класів шкіл українознавства в США підготував підручник «Початкова географія України і українських поселень» (Нью-Йорк, 1974), у якому, як і інші українські географи в еміграції, дотримувався поняття батьківщини як території суцільних етнічних земель України; підручник ілюстровано численними світлинами, діаграмами та мапами. О. активно долучився (зокрема фінансово) до видання збірника «Золочівщина» (Торонто, 1982), де надруковано його статті «Географія Золочівщини» і «Шкільництво у Золочеві в роках 1939–1944». Автор атласів із географії, наукових та

публіцистичних статей. Член-кореспондент Наукового товариства ім. Шевченка, у 1962–82 рр. – секретар його Вашингтонського осередку. Член двох американських організацій: Асоціації американських географів і Крайового географічного товариства. Засновник і диригент хору при церкві Пресвятої родини у Вашингтоні.

Тв.: Географічні мапи України. Нью Йорк : The Shevchenko Sci. Society, 1963. 3 к.; Те саме. 2-ге вид. Нью Йорк, 1970; Те саме. 3-тє вид. Нью-Йорк, 1990; Географія українців (русинів) Великого Вашінґтону. Вашінґтон ; Нью-Йорк : Вид. Осередку Н.Т.Ш. у Вашінґтоні, 1981. 64 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025709; Творчий шлях Станислава Людкевича. *Свобода : укр. щоденник*. 1980. 23 квіт. (№ 93). С. 2 ; 24 квіт. (№ 94). С. 2, 5. URL: https://archive.svoboda-news.com/pdf-1980/; Українці Засяння : геогр.-іст. нарис / Укр. віл. ун-т. Мюнхен ; Філадельфія : America, 1962. 49 с. URL: https://tinyurl.com/3zneyckd.

Літ.: Стецюк О. Доктор географії Петро Оришкевич (1909–1982): життєвий шлях та наукова спадщина. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна* : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. Вип. 52. С. 283–292. URL: https://tinyurl.com/4bj2w9e8; Шаблій О. І. Оришкевич Петро. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2022. URL: https://esu.com.ua/article-75734; Шинкаренко І. Українська школа у Вашингтоні відзначила 60-річчя з рекордною кількістю учнів. *Голос Америки (VOA)* : офіц. сайт. США, 2023. URL: https://cutt.ly/5wqehET7; Sushko W. C. Ukrainian Heritage Schools. *The Ukrainians of Maryland*. Baltimore, 1986. Chap. 9. P. 299–336. URL: https://file.litdiaspora.org.ua/pdf/1237-ukrainians-of-maryland.pdf.

Олександр Міхно

П

Фото: http://surl.li/jmllvv

ПАВЛОВСЬКИЙ ІВАН ФРАНЦОВИЧ *(Pavlovskyi Ivan Frantsovych)* [09.01.1851, с. Боброве Калузької обл., РФ – 14.05.1922, м. Полтава] – історик, архівіст, педагог.

Закінчив 1-шу Полтавську гімназію (1870) та історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира в Києві (1874). Викладав історію в Полтавському кадетському корпусі (1874–1913). Від 1913 р. перебував у відставці. Одночасно провадив літературно-наукову працю. П. – один із фундаторів і секретарів Полтавської губернської ученої архівної комісії (1903–18), член Таврійської (від 1915 р.) та інших губернських учених архівних комісій, Полтавського церковного історико-археологічного комітету.

Створив й очолив музей Полтавської битви (1909–18), також організовував народні читання і недільні школи на Полтавщині. Брав активну участь в обговоренні урядового проєкту охорони пам'яток та старожитностей. Підтримував доброзичливі стосунки з В. Модзалевським. Вивчав історію Полтавщини, досліджував й оприлюднював матеріали місцевих архівів. Низку публікацій присвятив історії української літератури. Автор понад 150 наукових праць. Співпрацював із часописом «Київська старовина» («Киевская старина»), у якому опублікував приблизно 40 статей про Полтавщину, а також з іншими періодичними виданнями: «Праці Полтавської ученої архівної комісії» («Труды Полтавской ученой архивной комиссии»), «Україна», «Хуторянин», «Праці Полтавського церковного історико-археологічного комітету» («Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета»), «Полтавські єпархіальні відомості» («Полтавские епархиальные ведомости») та ін.

2019 р. на фасаді школи № 38 у Полтаві, зведеній на місці будинку, де мешкав П., встановлено меморіальну дошку.

Тв.: Istoricheskii ocherk Petrovskogo Poltavskogo kadetskogo korpusa (1840–1890): po ofitsialnim dannim. 1890; Kratkii byograficheskii slovar uchenikh i pisatelei Poltavskoi gubernii s polovini XVIII stoletiya. 1912; Poltava. Istoricheskii ocherk yee kak gubernskogo goroda v epokhu upravleniya general-gubernatorami (1802–1856): po arkhivnim dannim, s 80 ris. i planom goroda. 1910; Poltavskii institut blagorodnikh devits. 1818–1898. 1902; K istorii Shvedskoi mogili: K istorii poltavskogo dvoryanstva. 1802–1902 g.: Ocherky po arkhivnim dannim. Vip. 1–2. S. 190–607.

Літ.: Висовень Д. І. І. Ф. Павловський – перший дослідник життя і діяльності князя Миколи Григоровича Рєпніна-Волконського. *Зб. наук. пр. НДІ краєзнавства*. Київ, 2007. Т. 16 : на пошану проф. Я. Калакури; Ротач П. Павловський Іван Францевич. *Полтавська Шевченкіана*. Кн. 2. Полтава, 2009; Ротач П. П., Ротач О. П. Павловський Іван Францевич. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-880583; Скрипник П. І. Павловський Іван Францевич. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 15.

Тетяна Кочубей

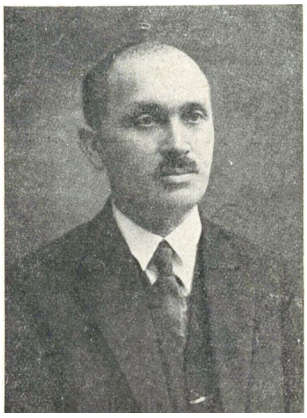

Фото: Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська громада». Львів, 1935. С. 148

ПАВЛЮХ ГНАТ ГНАТОВИЧ *(Pavliukh Hnat Hnatovych)* [13.08.1879, с. Хащів Львівської обл. – 10.03.1972, м. Самбір Львівської обл.] – педагог, освітній діяч.

Навчався в Самбірській, згодом – у Перемишльській гімназії, яку закінчив 1900 р. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті Віденського університету, вивчав німецьку мову та літературу. Педагогічну працю розпочав 1905 р. в Академічній гімназії Львова. З 1908 р. – в Івано-Франківську: викладач німецької і латинської мов (1908–28), директор української гімназії (1919–21), голова гуртка товариства «Рідна школа» (1908–28), голова філії Українського педагогічного товариства (1910), яке в співпраці з товариством «Рідна школа» у 1912 р. створило приватну народну школу ім. Маркіяна Шашкевича.

Один із засновників товариства «Учительська громада» (1908, Львів). Під час Першої світової війни мобілізований до австро-угорської армії (1915). У 1918 р. – член Української Національної Ради (УНРада) Західноукраїнської Народної Республіки у Львові та повітової УНРади в Івано-Франківську, де завідував шкільними справами. 1928 р. повернувся до Львова, учителював в Академічній гімназії.

Активний діяч Пласту: член Окружної пластової ради в Івано-Франківську, опікун пластових частин, зокрема 11 полку ім. І. Мазепи в місцевій гімназії. Після того, як 1930 р. польська влада заборонила пластову діяльність, очолював Комісію виховних осель і мандрівок молоді Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові, яка організовувала щорічно від 9 до 12 «літніх осель» (колишніх пластових таборів) для дітей і молоді, де могли відпочивати кілька сотень вихованців. У 1945–47 рр. – директор школи в с. Лопушанка на Львівщині. Збереглося листування П. з І. Блажкевич.

Тв.: «Рідна Школа» в Станиславові. *Народний календар на переступний рік 1924.* Станиславів : Бистриця, 1923. С. 135–138.

Літ.: Жерноклеєв О. С. Павлюх Гнат. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-880099; Міхно О. 140 років від дня народження Гната Павлюха (1879–1972), українського педагога, освітнього діяча, активіста пластунського руху. *Освіта і сусп-во*. 2019. Серп. (№ 8). С. 10. (Педагогічний календар. Серпень 2019. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717391/.

Олександр Міхно

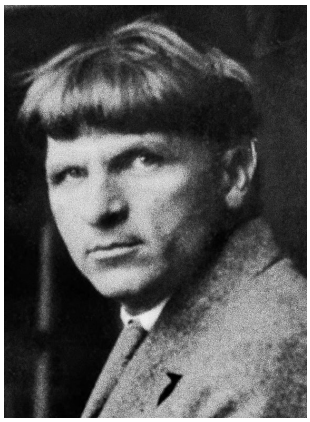

Фото: https://tinyurl.com/34mserrp

ПАДАЛКА ІВАН ІВАНОВИЧ *(Padalka Ivan Ivanovych)* [15.11.1894, с. Жорнокльови Черкаської обл. – 13.07.1937, м. Київ] – художник, педагог.

Навчався в Миргородській художній школі в О. Сластіона (1909–12), у Київському художньому училищі у Ф. Кричевського (1913–17) та в Українській академії мистецтв у М. Бойчука (1917–20). Під впливом викладачів сформував власний мистецький світогляд, наповнював свої твори національними змістом і формою. Педагогічну діяльність розпочав 1920 р. як викладач керамічного малювання в Миргородському художньо-керамічному технікумі. Одночасно завідував майстернею художніх іграшок. У 1922–25 рр. – викладач Межигірського художньо-керамічного технікуму. З 1925 р. – у Харківському художньому технікумі (пізніше – художньо-промисловий інститут), де працював до 1934 р. Саме тут сформувалася «школа Івана Падалки», що стала відомою в усій Європі. У 1934–36 рр. – професор живопису в Київському художньому інституті. Виховав плеяду українських художників, передаючи їм власне бачення мистецтва та національної ідентичності. Серед учнів П. – О. Довгаль, М. Котляревська, Б. Бланк, М. Фрадкін, І. Хотінок, Й. Дайц та ін. Як педагог, наслідував навчально-педагогічну систему свого вчителя М. Бойчука, основним педагогічним принципом якого було не вчити, а лише скеровувати думку учня: «Не вчити, а направляти». Уважав, що для розуміння основ мистецтва необхідно звертатися до його витоків, зокрема до стародавнього монументального мистецтва, вивчав з учнями фрески та мозаїки Софійського собору в Києві, мистецтво Єгипту, Індії. Однак П. не обмежувався лише далеким минулим – учні також ознайомлювалися з живописом імпресіоністів, постімпресіоністів і неопримітивістів. Підтримував ідею колективної роботи в мистецтві, що виявлялося в організації студентських групових виставок. На його думку, спільна творчість сприяє обміну ідеями та збагачує художній процес.

Досліджував художню спадщину Т. Шевченка (стаття «Тарас Шевченко – художник», 1926). Практикував різні види образотворчості: живопис, гобелен, плакат, порцеляна, книжкова графіка. Ілюстратор видань для дітей: «Індуські народні казки» (Київ, 1919), збірник для дітей середнього віку «Барвінок» (Київ, 1919; разом із Т. Бойчуком) та ін. Оформлював обкладинки до творів І. Нечуя-Левицького, І. Котляревського, І. Франка, М. Йогансена, О. Досвітнього та ін., оформлював книжки зарубіжних класиків (Дідро, Кеведо-і-Вільєгас). Створив портрети письменників Г. Сковороди, М. Коцюбинського та ін.

Арештований у вересні 1936 р. За сфабрикованою справою звинувачений в участі в «націонал-фашистській терористичній організації». 13 липня 1937 р. засуджений до вищої міри покарання і того ж дня розстріляний. Останки П. покояться на території Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». Реабілітований 1958 р.

Тв.: Автоінтерв'ю. *Універсальний журнал.* 1929. № 2. С. 92–93. URL: https://tinyurl.com/ym8b963y; Тарас Шевченко – художник. *Нове мистецтво.* 1926. № 10. С. 2–3. URL: https://tinyurl.com/zcubu2h3.

Літ.: Педагогічний календар 2019. Іван Падалка: 125 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://cutt.ly/nenLQcMm; Яшан О. «Розстріляне відродження»: Іван Падалка, український митець і патріот. *Персоналістичний вимір історії Черкащини* : матеріали Другої регіон. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 85-річчю з дня народж. д-ра іст. наук, проф., заслуж. працівника освіти України Бушина М. І., 15 берез. 2023 р., Черкаси / Черкас. держ. технол. ун-т та ін. Черкаси, 2023. С. 305–310. URL: https://cutt.ly/JenLvqam.

Олександр Міхно

Фото: *https://esu.com.ua/article-879189*

ПАНЧЕНКО ВОЛОДИМИР ЄВГЕНОВИЧ *(Panchenko Volodymyr Yevhenovych)* [02.09.1954, с. Демидівка Одеської обл. – 14.10.2019, м. Кропивницький, похований у с. Олексіївка Кіровоградської обл.] – літературознавець, письменник, педагог, громадський і політичний діяч, доктор філологічних наук (1998), професор (2001), заслужений діяч науки і техніки України (2009).

Закінчив філологічний факультет Одеського державного університету (1975), де після захисту кандидатської дисертації (1979) викладав. У 1984–2001 рр. – у Кропивницькому: доцент, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики педагогічного вишу. У 2001–14 рр. – професор кафедри філології, у 2002–07 рр. – віцепрезидент Києво-Могилянської академії.

Автор науково-популярних розвідок, посібників для вчителів, школярів, студентів: «Художня література і проблеми шкільного виховання» (1987), «Урок літератури: книга для вчителя» (2000), численних статей у журналі «Дивослово». У 1997 р. започаткував авторську серію «Урок літератури», у якій побачили світ видання «Поезія Ліни Костенко: літературний огляд» (1997), «Арки і шибениці...: (драматургія Миколи Куліша)» (1997), «"Бо я – українець": літературний портрет Володимира Винниченка» (2003) та ін. Один із авторів посібників для вчителів «...І вічна таїна слова: Аналіз великого епічного твору» (1990), «Гроно нездоланих співців: літературні портрети українських письменників XX ст., твори яких увійшли до оновлених шкільних програм» (1997), підручника з

української літератури для 11 класу (1998), навчального посібника «Історія української літератури XX століття» для студентів вищих навчальних закладів (2007). Для праць П., адресованих учням, студентам і вчителям, характерні глибокий та всебічний аналіз літературних творів, спрямований на розкриття їхньої художньої цінності й смислових пластів, а також доступність викладу, яка робить ці складні літературознавчі концепти зрозумілими для широкої аудиторії.

Народний депутат України (1990–94). У 1992 р. привіз із Мужена (Франція) кабінет В. Винниченка, який відтоді зберігається в Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї. Автор праць «Юрій Яновський: Життя і творчість» (1988), «Магічний кристал: сторінки історії українського письменства» (1995), «Володимир Винниченко: парадокси життя і творчості» (2004), «Неубієнна література» (2007), «Кільця на дереві» (2016) та ін. У 2007 р. став засновником та шеф-редактором українського вебпорталу «ЛітАкцент». У 2018–19 рр. видав книжки «Повість про Миколу Зерова», «Літературний ландшафт України. XX століття», «Сонячний годинник. Книга пілігрима», які стали своєрідним підсумком його наукового й життєвого шляху.

Тв.: «Бо я – українець» : літ. портрет Володимира Винниченка. 3-тє вид. Київ : Веселка, 2008. 36 с.; Зарубіжна література. 8–9 класи : навч. посіб. / за ред. В. Є. Панченка. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. 291 с.; Урок літератури : кн. для вчителя. Кіровоград : ДЛАУ, 2000. 200 с.; Художня література і проблеми шкільного виховання. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1987. 47 с.

Літ.: Волович О. Володимир Панченко єднає нас і сьогодні. *З перших уст* : вебсайт. Кропивницький, 2022. URL: https://tinyurl.com/44dfythv; Володимир Євгенович Панченко : некролог. *Слово і час.* 2019. № 11. С. 126–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_11_19; Клочек Г. Д. Панченко Володимир Євгенович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-879189.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/35bjem4k

ПАРТИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН ЙОСИПОВИЧ *(Partytskyi Omelian Yosypovych)* [28.05.1840, с. Тейсарів Львівської обл. – 01.02.1895, м. Львів] – мовознавець, етнограф, історик, педагог, видавець, журналіст, громадський діяч.

Навчався у Львівській бернардинській гімназії, Львівській духовній семінарії та Львівському університеті, який закінчив у 1863 р., одержавши дипломи етнографа, історика, педагога й мовознавця української літератури. Викладав у гімназії в Чернівцях, цісарсько-королівській Тернопільській гімназії (учитель української та класичних

мов, 1864–68), Академічній гімназії у Львові (1868–71), Львівській учительській семінарії (1871–95).

Сповідував ідеї народовців, які обстоювали розвиток української мови й культури, підвищення культурно-освітнього рівня і національної свідомості українського населення Австро-Угорської імперії. Відстоюючи право українців навчатись рідною мовою, створив підручники «Руска читанка для низших кляс середних шкіл» (1871), «Руский буквар для шкіл людових» (1876), «Руска читанка для третьої кляси шкіл народних» (1878), «Граматика руского язика для ужитку в школах людових» (1880). Видавав власним коштом і редагував двотижневик «Зоря» (1880–85), «Газету школьну» (1875–79), у якій, зокрема, опублікував цикл статей про сімейне виховання, де розглядав значення безпосереднього спілкування батьків із дитиною, застерігав від надмірної батьківської опіки, підкреслював важливу роль казки та іграшки в розумовому розвитку, висвітлював шляхи протидії дитячим лінощам, наголошував на необхідності співпраці батьків та вчителів. Був співзасновником і співкерівником львівського товариства «Просвіта», редактором його видань, разом з А. Вахнянином випускав часопис «Письмо з Просвіти» (1877–79). Один із організаторів «Руського товариства педагогічного» (1881). Укладач «Словника німецько-руського» (1866–67), автор історичних досліджень «Скандинавщина в давній Руси» (1887) та «Старинна історія Галичини» (1894).

Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Гадки про вихованє домашнє. *Газета школьна.* 1877. Ч. 21. С. 173–174. Скандинавщина в давній Руси. Львів, 1887; Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Ч. 1. Львів, 1871. 480 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000682; Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Ч. 2. Львів, 1871. 572 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000686; Старинна історія Галичини. Львів, 1894. Т. 1: від VII віку перед Христом до року 110 по Христі. 372 с.

Літ.: Качмар О. Педагогічна спадщина та громадсько-просвітницька діяльність Омеляна Партицького : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.; Коцопей Г. В. Омелян Партицький про виховний ідеал української молоді. *Педагогічна освіта: теорія і практика:* зб. наук. пр. 2014. Вип. 1 (16). С. 63–69. URL: https://tinyurl.com/5y39tfyu; Омелян Партицький – славний син Тейсарова : бібліографічний покажчик / Жидачівська центральна районна бібліотека для дорослих. Жидачів, 2010. URL: https://tinyurl.com/4be3dzpm; Пастушенко О. Теоретичні засади національного виховання і освіти у педагогічній спадщині О. Партицького. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон, 2005. Вип. 40. С. 267–272; Пиндус Б., Ханас В. Партицький Омелян Йосипович. *Тернопільський енциклопедичний словник.* Тернопіль, 2008. Т. 3: П–Я. С. 33. URL: https://tinyurl.com/yfhmn8h9.

Наталія Антонець

Фото: https://esu.com.ua/article-880600

ПАРХОМЕНКО ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Parkhomenko Volodymyr Oleksandrovych)* [21.09.1880, с. Сміле Сумської обл. – 1942, м. Санкт-Петербург, РФ] – історик, педагог.

Закінчив Полтавську духовну семінарію (1901) та Санкт-Петербурзьку духовну академію (1905). Від 1905 р. викладав історію Церкви в Полтавській духовній семінарії. Подальша педагогічна діяльність П. охоплювала широкий регіональний спектр та різні рівні освіти – від гімназій і семінарій до університетів. Від 1912 р. працював у Тбіліському вчительському інституті, згодом очолював Сухумську учительську семінарію (Грузія). У 1917–18 рр. – директор української гімназії в Каневі; від 1919 р. – приват-доцент Таврійського університету, діловод Кримського Міністерства народної освіти в Сімферополі, викладач Кубанських політехнічного інституту та університету в Краснодарі. Від 1921 р. – у структурах Всеукраїнської академії наук (ВУАН) у Києві: співробітник з окремих наукових доручень, член Археологічного комітету, Комісії з вивчення Софії Київської, науковий співробітник Київської науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом М. Василенка; водночас викладав курс, присвячений початкам Київської держави, у Київському інституті народної освіти (ІНО). Від 1925 р. – у Дніпрі, де поєднував викладацьку, наукову й музейну діяльність: професор ІНО, керівник семінару підвищеного типу з історії України, завідувач відділу історії кочовиків Степу крайового історико-археологічного музею. Очолював Дніпропетровське наукове товариство при ВУАН, співпрацював із Д. Яворницьким.

Автор майже 130 праць з історії України. Особливістю наукового стилю П. була лаконічність (переважають публікації обсягом дві-три сторінки). Вів жваве листування, про що свідчить коло його кореспондентів: М. Грушевський, Д. Багалій, С. Єфремов, Н. Полонська-Василенко, Д. Дорошенко та ін.

У 1929 р. заарештований та обвинувачений за сфальсифікованою справою Спілки визволення України, засуджений до 10 років таборів. Покарання відбував на Соловках (РФ). У 1933 р. звільнений як інвалід. Наприкінці 1930-х рр. переїхав до Санкт-Петербурга, працював у місцевій філії Академії наук СРСР. Реабілітований у 1989 р.

Тв.: Нові історичні проблеми Київської Русі. *Україна.* 1928. Кн. 6. С. 3–5; Олег та Ігор. До питання про їх взаємовідносини. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук.* Київ : Друк. ВУАН, 1923. С. 145–147. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007272; Початок історично-державного життя на Україні. Київ, 1925. 36 с.; Чи була Коліївщина 1786 р. народнім рухом? *Червоний шлях : громадсько-політичний і літературно-*

науковий місячник / ред. О. Шумський. Харків : Друкарня Держвидаву України, 1923. С. 101–102. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014709.

Літ.: Портнов А. Бібліографія наукової спадщини Володимира Пархоменка. *Записки НТШ*. 2000. Т. 240; Портнов А. В. Історії істориків. *Обличчя й образи української історіографії XX століття*. Київ : Критика, 2011. 245 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022361; Ричка В. М. Пархоменко Володимир Олександрович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2011. Т. 8. С. 79. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Parkhomenko_V; Ротач П. П., Ротач О. П. Пархоменко Володимир Олександрович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-880600; 140 років від дня народження Володимира Пархоменка (1880–1942), українського історика, педагога. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/4824dewu.

Тетяна Кочубей

Фото: http://www.nbuv.gov.ua/node/5123

ПЕРЕТЦ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ *(Peretts Volodymyr Mykolaiovych)* [19.01.1870, м. Санкт-Петербург, РФ – 24.09.1935, м. Саратов, РФ] – філолог-славіст, літературознавець, фольклорист, доктор філології (1902), професор (1903), дійсний член Петербурзької академії наук (АН, 1914) та АН УРСР (1919), педагог, організатор освіти.

Після закінчення Санкт-Петербурзького університету (1893) розпочав педагогічну діяльність у середніх навчальних закладах Санкт-Петербурга, а з 1896 р. викладав там в університеті. У 1903–19 рр. – професор Київського університету, засновник і керівник «Семінарію руської філології акад. В. М. Перетца» при історико-філологічному факультеті. Семінар став центром української філологічної науки та потужною школою з підготовки науковців-гуманітаріїв, об’єднуючи молодих викладачів і студентів. Його учасниками були О. Дорошкевич, Б. Манжос, І. Огієнко, Д. Ревуцький, Є. Рихлік та ін. Під орудою П. сформувалася наукова школа, що поєднувала філологічні студії з методикою наукового дослідження та принципами педагогічного наставництва. Окрім викладання в університеті, читав курс історії української драми на театральному відділенні Музичної школи Миколи Лисенка. У 1906 р. взяв участь у відродженні Київських вищих жіночих курсів і заснуванні вечірніх історико-філологічних курсів. Викладав на Вечірніх вищих жіночих курсах А. Жекуліної, де в 1914–15 рр. редагував заснований із його ініціативи часопис «Літопис Вечірніх вищих жіночих курсів» («Летопись Вечерних высших женских курсов»). У своїй викладацькій діяльності наголошував на важливості

історичного підходу до вивчення літератури, необхідності розуміння національного контексту та значення усної народної творчості.

З 1908 р. член Українського наукового товариства, голова його філологічної секції та редактор «Записок» цього товариства. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1908). Автор численних досліджень, що стосувалися української усної словесності, писемної традиції, стародруків, барокової поезії та літератури 18–19 ст. Ще 1892 р. у часописі «Київська старовина» («Киевская старина») опублікував статтю про українські пісні, де обґрунтував самостійність української народної творчості серед інших слов'янських культур.

У 1934 р. заарештований у Санкт-Петербурзі за звинуваченням у причетності до «Російської національної партії» та засланий на три роки до Саратова. Реабілітований у 1957 р.

Тв.: Матеріали до історії української літературної мови зі збірника П. Ф. Сімсона № 2, XVI ст.) Додаток: I–II. *Записки товариства імені Шевченка* / під ред. Михайла Грушевського. Львів, 1905. Т. LXVII. Кн. V. С. 1–32; Нові дані до історії школярських братств на Вкраїні. *ЗІФВ*. II–III. 1923; Слово о полку Ігоревім: пам'ятка феодальної України-Руси XII віку : вступ, текст, коментар. У Київі : З друк. Укр. акад. наук, 1926. IX, 351, 6 с. (Збірник Історично-філологічного відділу / Укр. акад. наук ; № 33); Українські Синаксари в київських та львівських тріодях XVI–XVII вв. Епізод з історії «простої мови» на Україні. 1926. С. 67–84; Ще раз дума про Олексія Поповича. *Записки НТШ*. 1926. Т. 141–143.

Літ.: Брега Г. С., Колибанова К. В. Перетц Володимир Миколайович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Peretts_V; Гарбар Л. В. Перетц Володимир Миколайович (1870–1935) : з нагоди ювілею вченого / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/5123; Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ : НБУВ, 2017. 616 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002146; Міщук С. М. Археографічно-бібліографічна школа В. М. Перетца (1907–1914). *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2008. Вип. 18. С. 47–58; Росовецький С. К. Володимир Перетц: біографія інтелектуала. Київ: Дух і Літера, 2023. 376 с.

Тетяна Кочубей

Фото: https://poltava.to/project/8114/

ПЕТРІВ ВСЕВОЛОД МИКОЛАЙОВИЧ *(Petriv Vsevolod Mykolaiovych)* [14.01.1883, м. Київ – 10.07.1948, м. Реґенсбурґ, похований у м. Авґсбурґ, Німеччина] – військовий і громадсько-політичний діяч, педагог.

Закінчив Київський кадетський корпус (1900), Павловське вище воєнне училище в Петербурзі (1902), Миколаївську академію Генерального штабу (1910). На фронтах Першої світової війни займав штабні посади в різних частинах. У 1917–20 рр. – на військовій роботі в збройних силах Української Народної Республіки (УНР) та Української Держави. Після падіння Директорії перебував на еміграції в Польщі й Чехословаччині: викладав в Українській гімназії в м. Хуст, Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі (читав лекції з фізичного виховання), Українській реальній гімназії в м. Модржани поблизу Праги, на курсах старшин УНР у Каліші (Польща).

Цікавився питаннями фізичної культури, фізичного виховання молоді, військово-фізичної підготовки. Уважав, що фізичне виховання та спорт є одним із найважливіших шляхів виховання української молоді фізично, духовно й морально, а опора будь-якої державності – сильна, розумна, поєднана ідеологічно та вузами товариства молодь. Виховання такої молоді забезпечать спортивні й військово-спортивні ігри, просвітницькі товариства, гуртки, читальні, публічні зустрічі, масові заходи, мета яких – формування свідомості. Це сприятиме соціалізації дитини з раннього віку, залученню до громадської діяльності, розвитку культури здорового тіла, а духовні цінності вона зможе перейняти від моральних наставників: колишніх військових, учителів і публічних діячів. У праці «Фізична вихова людности» (1929) теоретично узагальнив форми, засоби та методи фізичного виховання. Серед засобів фізичного виховання виділяв ігри, туризм, гімнастику (руханку), фехтування, важку атлетику.

Досліджував військове мистецтво й воєнну історію УНР. У соціально-історичному нарисі «Суспільство й військо» (1924) та курсі лекцій «Воєнне теренознавство» (1931) стверджував, що лише належне ставлення до української збройної сили забезпечить можливість її ефективного використання на благо рідного народу. Брав участь у громадсько-політичному житті української діаспори. Спроєктував теоретичний план щодо впорядкування та експонування документів національного музею-архіву при інституті Громадознавства в Празі з метою збереження культурно-історичних пам’яток історії України, зокрема

періоду національно-визвольної боротьби 1917–21 рр. З 1945 р. – у Західній Німеччині. Помер у таборі для переміщених осіб.

Тв.: Житомирська юнацька школа: формування, наука, бої, перший випуск української старшини : сторінки з недрук. щоденника. *Літопис Червоної Калини.* 1936. № 5. С. 18–19 ; № 6. С. 7–10 ; № 7/8. С. 15–18 ; № 10. С. 11–15 ; № 11. С. 14–17 ; 1937. № 1. С. 19–21 ; № 3. С. 14–17 ; № 6. С. 17–18. URL: https://tinyurl.com/4hmyerre; Фізична вихова людности. Прага ; Подєбради, 1929. 83 с.; Юнацтво у боротьбі. *Військово-історичні праці. Листи.* Київ, 2004. С. 345–349.

Літ.: Міхно О. 140 років від дня народження Всеволода Петріва (1883–1948), військового і громадського діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, педагога. *Освіта і сусп-во*. 2023. Січ. – лют. (№ 1/2). С. 21–22. (Педагогічний календар. Січень – лютий 2023. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734770/; Науменко К. Є. Петрів Всеволод Миколайович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-879913.

Олександр Міхно

Фото: https://uacademic.info/ua/document/0406U003708

ПЕТРІВ ІВАННА ВАСИЛІВНА *(Petriv Ivanna Vasylivna)* [20.01.1892, м. Львів – 05.11.1971, м. Торонто, Канада] – педагогиня, письменниця, культурно-освітня та громадська діячка.

Закінчила виділову жіночу школу ім. Т. Шевченка у Львові (1907), де особливий вплив на її становлення як майбутньої педагогині мала К. Малицька, та Львівську жіночу учительську семінарію (1910). У 1910–41 рр. – учителька початкових класів у сільських школах поблизу Львова, приватної української школи ім. М. Шашкевича, де працювала разом зі своїм чоловіком Д. Петрівим, та єврейської школи ім. Лєнартовича у Львові. Практичний педагогічний досвід узагальнювала в підручниках і методичних посібниках [«Зразкові лєкції з природи» (1925) у співавторстві з Д. Петрівим, буквар «Моя перша книжечка» (1937) у співавторстві з О. Рожанківською, «Вчіть неписьменних» (1938) у співавторстві І. Ющишиним] та численних науково-методичних статтях із проблем навчання, виховання і методики викладання шкільних дисциплін у педагогічних часописах Галичини «Методика і шкільна практика», «Світ дитини», «Учительське слово», «Шлях виховання й навчання». Методичний доробок П. пройнятий ідеєю пріоритетності виховання в освітньому процесі, яка реалізовувалася шляхом використання навчального матеріалу з високим виховним потенціалом. У своїх працях обстоювала думку про те, що виховання та навчання мають ґрунтуватися на національній ідеї. У виховному процесі важливу роль відводила позаурочній роботі,

популяризувала й розвивала ідею використання «прогулянок» (екскурсій), розробила методику їх організації та проведення. Серед методів навчання особливого значення надавала діалогу. Педагогічну діяльність поєднувала з громадською й культурно-освітньою як діячка товариств «Просвіта» і «Взаїмна поміч українського вчительства».

З 1944 р. – у Німеччині. З 1945 р. – у Бельгії: діячка Українського допомогового комітету, заступниця голови Об'єднання українок Бельгії (1948–54), вела курси вихователів для Союзу української молоді, видала брошуру про виховання української дитини в чужомовному середовищі «За душу дитини» (1949), публікувала в різних періодичних виданнях (переважно релігійного змісту) як поетичні, так і прозові літературні твори для маленьких українців, що опинилися в еміграції. З 1954 р. – у Канаді: членкиня управи Ліги українських католицьких жінок (ЛУКЖ) у Торонто, редактор «Сторінки ЛУКЖ» у тижневику «Наша мета», заступниця голови Об'єднання українських педагогів Канади, членкиня редколегії журналу «Рідна школа», методична редакторка часопису «Учительське слово». Розробляла проблему національного виховання української молоді в чужому культурному оточенні (збереження менталітету, національних традицій, рідної мови, звичаїв, а отже, й культури загалом).

Тв.: Вчіть неписьменних : метод. порадник для тих, що пояснюватимуть неписьменним буквар «До сонця» / І. Ющишин, І. Петрів. Львів, 1938. 32 с.; За душу дитини. Малін : Укр. Вид-во в Бельгії, 1949. 40 с. URL: https://tinyurl.com/59pnxuys; Зразкові лєкції природи в ІІІ клясі в 1, 2, 3, 4, 5, 6 і 7-ми клясових вселюдних школах, зладжені згідно з міністеріяльною програмою ; Як вести дневничок ; Українсько-польський словарець : підруч. для учителя / Д. Петрів і І. Петровова. Львів, 1925. 64 с.; Моя перша книжечка : буквар / О. Рожанківська, І. Петрова. Львів, 1937. 65 с.

Літ.: Стражнікова І. В. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів (1892–1971 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 265 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0406U003708; Стражнікова І. Іванна Петрів: педагог, громадський діяч, письменник : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2016. 130 с. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/9260; Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2007. 762 с. URL: http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5937?mode=full.

Олександр Міхно

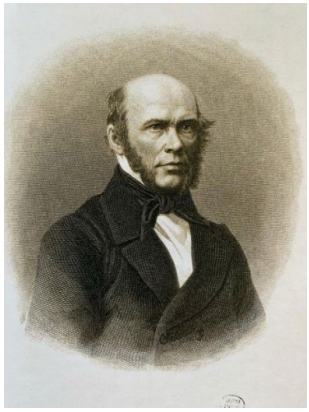

Фото: https://tinyurl.com/3z6vyr65

ПИРОГОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ *(Pyrohov Mykola Ivanovych)* [13.11.1810, м. Москва, РФ – 23.11.1881, м. Вінниця] – анатом та хірург, учений, педагог, громадський діяч, професор.

П. до 11 років навчався вдома. Далі – у приватному пансіоні В. Кряжева. Випускник Московського (1828) і Дерптського (1832, Естонія) університетів. 1832 р. захистив докторську дисертацію латиною та витримав іспит на звання доктора медицини. У 1832–41 рр. обіймав посаду професора кафедри хірургії і був керівником хірургічної клініки Дерптського університету. З 1836 р. читав лекції з хірургічної анатомії німецькою мовою, через рік нею ж опублікував зібрання клінічних лекцій «Анали (хроніки) хірургічної клініки» «Annalen (Chroniken) einer chirurgischen Klinik». У 1841–56 рр. працював професором кафедри госпітальної хірургії Петербурзької медико-хірургічної академії. 1856 р. через погіршення здоров'я вийшов у відставку й призначений попечителем Одеського навчального округу. З родиною переїхав до Одеси. Прагнув піднести значення педагогічних рад гімназій, обстоював гуманне ставлення до дітей. За його ініціативою Рішельєвський ліцей в Одесі перетворено на Новоросійський університет (1863).

У журналі «Морський збірник» надрукував статтю «Питання життя» (1856), де порушив проблеми виховання молодого покоління та критикував тодішню систему освіти. Ця праця набула широкого розголосу в колах демократичної інтелігенції і поклала початок педагогічній діяльності П.

У 1857 р. вийшла публікація «Про публічні лекції з педагогіки» («О публичных лекциях по педагогике»). Упродовж 1858–61 рр. обіймав посаду попечителя Київського навчального округу, де доклав зусиль до демократизації та гуманізації освіти на українських землях. 1859 р. в Києві за допомогою П. відкрито недільну школу для дорослих. У 1859 р. він запропонував проєкт видання українського букваря із застосуванням латинки. Великого значення надавав змісту навчання, його формам і методам, був прихильником розвиткового навчання, перевагу віддавав наочному викладанню. Запропонував ідею нерозривного навчання та виховання, що нині є одним із принципів дидактики. У 1862–66 рр. керував підготовкою молодих учених у професорському інституті в Німеччині. Автор 1 300 книжок і статей на медичні й педагогічні теми.

Помер у маєтку в с. Вишні. Забальзамоване тіло П. зберігається в склепі-усипальниці церкви Миколи Чудотворця в Національному музеї-садибі М. Пирогова.

Тв.: Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч : (до 200-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Пєєва С. П. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Бондар Л. С. ; наук. ред. Рогова П. І.]. Київ : Пед. думка, 2011. 124 с. (Сер. «Видатні педагоги світу» ; вип. 7); Уривки з основних педагогічних праць. Питання життя. *Хрестоматія з української педагогіки* : навч.-метод. посіб. / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка ; [упоряд.: О. С. Березюк, О. М. Власенко]. Житомир, 2017. С. 107–112.

Літ.: Гурський В. А. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність М. Пирогова на Поділлі. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія філологічна : наук. зб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 15. С. 304–309; Микола Пирогов. *Український інститут національної пам'яті* : вебсайт. URL: http://surl.li/psnwvq; Пирогов Микола Іванович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Покусовою О. С. ; допов. Демидою Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/27cndr2j; Шевченко Л. В. Пирогов Микола Іванович. *Інститут історії України НАН України* : офіц. сайт. Київ, 2016. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pyrohov_M; Якимчук О. Роль освіти в становленні національної свідомості українського народу (на основі творчості М. Пирогова, М. Драгоманова, І. Франка). *Вища освіта України*. 2018. № 3. С. 34– 38.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/3nmk5mtf

ПІДГІРЯНКА МАРІЙКА *(Pidhirianka Mariika)* [справжнє ім'я – Ленерт-Домбровська Марія Омелянівна; 29.03.1881, с. Білі Ослави Івано-Франківської обл. – 18.05.1963, смт Рудне Львівської обл.] – педагогиня, дитяча письменниця.

1896 р. в Коломиї склала екстерном іспит за восьмикласну жіночу виділову школу. 1900 р. екстерном закінчила жіночу вчительську семінарію у Львові та здобула учительський фах і розпочала 40-річну педагогічну діяльність у школах Прикарпаття й Закарпаття. Під час Першої світової війни евакуювалася до Австрії, де в таборах для біженців працювала вихователькою, учителькою на шкільних курсах для українських дітей (м. Ґмінд) разом із Б. Заклинським. Була домашньою вчителькою внуків І. Франка. Підтримувала творчі стосунки з О. Маковеєм, А. Крушельницьким, К. Малицькою, Г. Хоткевичем. Для початкових класів упорядкувала й видала в Ужгороді авторські віршовані читанки «Ластівочка» (1925, 1927), «Збірник віршів для підкарпатських діточок» (1926), у співавторстві з чоловіком А. Домбровським в Івано-Франківську – «Буквар для українських шкіл» (1941).

У педагогічній практиці вдало використовувала свій поетичний талант і художнє слово. Авторка віршів для дітей, які друкувала в дитячих журналах «Світ дитини», «Дзвіночок», «Віночок», «Пчілка», підручниках для початкової школи, пластунських альманахах. Спеціально для шкільного театру створила п'єси «Святий Миколай на Підкарпатській Русі», «В чужім пір'ї». Багатьом віршам П. притаманні навчальна спрямованість і дидактично-ігровий характер. Особливістю її творів про школу й школярів є деталізація, правдивість, впізнаваність описаних ситуацій: уроки в школі, виконання домашніх завдань, збирання на заняття вранці, відпочинок, спілкування і забави з однолітками, дитячі турботи та клопоти. У своїх віршиках П. талановито виховувала, навчала, розважала дитину. Її поетичні тексти виявляють своєрідну авторську рецепцію національної традиції в естетичному сенсі – формують українську дитину освіченою і відданою Україні засобами рідної культури, дібраними з науковою точністю педагога-психолога. У статті «Національне патріотичне виховання молоді» (1907) виклала власне бачення патріотизму як обов'язку кожної людини перед своєю нацією, підкреслюючи важливість виховання цього почуття в учнів не на зразках геройства, мучеництва чи слави, а на усвідомленні відповідальності перед народом.

1940 р. травмувалася і наступні роки хворіла, від 1957 р. мешкала в смт Рудне біля Львова. У рідному селі діє музей П.

Тв.: Для Вкраїни вірно жиймо : твори. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2009. 784 с.; Марійчин Великдень. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 96 с.; Національне і патріотичне виховання молодіжи. *Прапор*. 1908. № 1–8.

Літ.: Василь Левицький: «Праця зі словом усе життя мене надихає…» : інтерв'ю із зав. Білоослав. музею Марійки Підгірянки В. Левицьким / провів Ігор Лазоришин. *Галичина* : інтернет-ресурс газ. Івано-Франківськ, 2022. URL: https://tinyurl.com/yaw9sphp; Музейне інтерв'ю. Про кімнату Марійки Підгірянки у Львівській школі № 74 : розмова із Т. Р. Шкурпило, заст. дир. Львів. ЗОШ І–ІІІ ступенів № 74, де створено музейну кімнату педагогині-галичанки / розмову вела Лариса Гайда. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: http://pmu.in.ua/actual-info/intervy/; Ткаченко Л. Застосування естетичної словесної гри в процесі навчання та розваг : (на прикладі вірш. творчості Марійки Підгірянки). *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 20, ч. 2. С. 428–433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2016_20(2)__78; Ходанич Л. П. Підгірянка Марійка. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-879397.

Олександр Міхно

Фото: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/energy_of_soul_of_pidtuchenko/

ПІДТИЧЕНКО МАРІЯ МАКСИМІВНА *(Pidtychenko Mariia Maksymivna)* [06.06.1912, с. Чорноглазівка Дніпропетровської обл. – 21.07.1991, м. Київ] – педагогиня, організаторка освіти, громадська діячка, кандидатка філософських наук (1947), професорка (1964), дійсна членкиня Академії педагогічних наук СРСР (1968).

Закінчила історико-філософський факультет Харківського державного університету (1934). Викладала філософію у вищих начальних закладах Дніпра: Металургійному (1934–36) та Хіміко-технологічному інститутах (1936–40). Під час Другої світової війни брала участь у створенні молодіжних партизанських з'єднань, в організації і проведенні радіомовлення на окупованій території. З 1946 р. – у Києві: викладачка кафедри суспільних наук журналістського відділення філологічного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1946–49), завідувачка кафедри філософії в Київському державному інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого (1948–50, 1954–56).

У 1956–70 рр. – ректор Київського державного педагогічного інституту. Під її керівництвом оновлено зміст навчального процесу, запроваджено активні форми, методи, засоби навчання (видання науковцями інституту численних методичних посібників, запрошення досвідчених учителів, директорів шкіл для читання лекцій студентам, організація поїздок у Павлиську школу до В. Сухомлинського та ін.); педагогічну практику студентів стали розглядати як важливу ланку загальної підготовки майбутнього вчителя.

Авторка праць із психолого-педагогічних проблем вищої школи й педагогічної теорії, суспільно-політичного життя країни та міжнародного жіночого руху. Публікації П. базуються на марксистсько-ленінській методології, яка домінувала в науковому дискурсі того часу, і характеризуються виразною комуністичною риторикою. Учасниця міжнародного жіночого руху. У 1945 р. обрана до Генеральної ради виконавчого комітету Міжнародної демократичної федерації жінок від СРСР і УРСР. 1958 р. була в складі делегації жінок України на сесії Генеральної Асамблеї ООН у США. Одна із засновників (1948) і керівників Товариства «Знання», у якому все життя працювала.

Тв.: Виступ на ІІІ з'їзді учителів УРСР. *Третій з'їзд учителів Української РСР, 18–19 червня 1968 р.* Київ, 1969. С. 119–120; Курс «Школознавство»: з практики КДПІ ім. О. М. Горького. *Освіта.* 1960. 21 груд.; Шляхи дальшого розвитку середньої школи. *Рад. освіта.* 1957. 31 серп.; Якими повинні бути базові школи пединститутів. *Рад. школа*. 1968. № 5. С. 91–93.

Літ.: Марія Максимівна Підтиченко : біогр. нарис / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; упоряд. Н. І. Тарасова ; наук. ред. Л. В. Савенкова. Київ, 2018. 70 с. URL: http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2018/txt/g1/3025.pdf; Міхно О. 110 років від дня народження Марії Підтиченко (1912–1991), української педагогині. *Освіта і сусп-во*. 2022. Черв. – лип. (№ 6/7). С. 14. (Педагогічний календар. Червень – липень 2022. Постаті). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731574/; Підтиченко В. І. Підтиченко Марія Максимівна. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-882602.

Олександр Міхно

Фото: *https://tinyurl.com/58ea455z*

ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО НАТАЛЯ ДМИТРІВНА *(Polonska-Vasylenko Natalia Dmytrivna)* [13.02.1884, м. Харків – 08.06.1973, м. Дармштадті, Німеччина] – історикиня, викладачка, громадська діячка, докторка історичних наук (1940). Дружина академіка М. Василенка.

Закінчила Фундуклеївську Маріїнську жіночу гімназію (1901), історико-філологічне відділення Вищих жіночих курсів при Київському університеті (1913). Викладала історію на Вищих жіночих курсах, у середніх і вищих закладах освіти (1910–24). 1913 р. П.-В. отримала диплом, а через два роки склала магістерський іспит. Перша жінка, котру обрали приват-доцентом історико-філологічного факультету Київського університету (1916). Брала активну участь у діяльності громадських організацій: Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Історичного товариства Нестора-літописця, Таврійської вченої архівної комісії. 1924 р. після арешту й засудження до 10 років ув'язнення чоловіка П.-В. звільнили з усіх посад. Вона добилася амністії для чоловіка. 1927 р. відновила викладацьку роботу як професор Київського художнього інституту, де до 1932 р. читала курс з археології. 1930 р. П.-В. обрали дійсною членкинею археологічної комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН), яку очолював М. Грушевський. У 1930-ті рр. вчена зазнала переслідувань, зокрема її звільнили з ВУАН (1934). Працювала в наукових установах: старшим бібліографом Інституту економіки Академії наук (АН) УРСР, старшим науковим співробітником відділу феодалізму Інституту історії АН УРСР. Захистила докторську дисертацію «Нариси з історії заселення Південної України в середині 18 ст. (1734–75 рр.)» (1940). Викладала спецкурс з історії України на історичному факультеті Київського державного університету (1940–41), де була обрана професором. П.-В. очолювала Інститут археології відновленої Української академії наук (жовтень 1941) та ін. установи.

19 вересня 1943 р. разом із чоловіком і групою науковців виїхала до Львова. На початку 1944 р. отримала запрошення викладати українську історію в Українському вільному університеті (УВУ) у Празі. Переїхала до Мюнхена, де взяла активну участь у відновленні УВУ. В еміграції опублікувала численні дослідження з історії України. Викладала курс історії України, була деканом філософського факультету УВУ. 1946 р. працювала на кафедрі історії української церкви Української православної богословсько-педагогічної академії. 1964 р. стала однією із співзасновників Українського історичного товариства, що об'єднувало науковців еміграції. 1947 р. її обрали дійсною членкинею Наукового товариства ім. Шевченка, 1948 р. – Української вільної академії наук, 1953 р. – Міжнародної академії наук у Парижі.

Авторка майже 200 наукових праць. У книжці «Видатні жінки України» (1969) висвітлила діяльність знаменитих українських жінок від княжої доби. Підсумком усієї наукової діяльності історикині стала двотомна «Історія України» (1973–76). Похована на цвинтарі м. Новий Ульм (Німеччина).

Тв.: Бібліографія наукових та науково-популярних праць проф. д-ра Наталі Полонської-Василенко**.** *Наукові Записки УВУ***.** 1963. ч. 7. С. 128–137. URL: https://tinyurl.com/4uu9sj8x; Історія України : у 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. 672 с.; Історія України : у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. 608 с.; Спогади / упоряд., вступ. ст. та імен. покажч. Валерія Шевчука. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 592 с.

Літ.: Моргунова І. Участь Н. Полонської-Василенко в історико-етнографічному гуртку при університеті Св. Володимира. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 100. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2010_100_13; Наталія Полонська-Василенко – 135 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. URL: http://pmu.in.ua/my-calendar/?mc_id=27; Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті* / авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк ; голов. ред. В. В. Скопенко. Київ, 2005. С. 207–208; Тараніна Б. Жінка, яка спростувала Новоросію [Електронний ресурс]. *Локальна історія* : Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України. 2022. URL: https://tinyurl.com/en97fj6k.

Лариса Березівська

Фото: http://tinyurl.com/szxydbv5

ПОМАГАЙБА ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ *(Pomahaiba Vasyl Ivanovych)* [14.01.1892, с. Гнатівка Хмельницької обл. – 25.12.1972, м. Київ] – педагог, фахівець у галузі дидактики, навчання в початковій школі, кандидат педагогічних наук (1929), професор (1934).

Навчався у двокласній учительській школі, після закінчення якої склав іспити спочатку на звання вчителя початкової школи, а потім – учителя повітового місцевого училища. Працював учителем (1907–16), завідувачем початкової школи в м. Хмільнику та в с. Дубовому Хмельницької обл. Здобувши освіту у Вінницькому вчительському інституті мови й літератури, завідував семирічною школою, повітовим відділом народної освіти, викладав педагогічні дисципліни в Хмільницькому педагогічному технікумі. 1923 р. переїхав до Києва, де жив, навчався і працював: був директором школи та одночасно завідувачем кабінету соціальної педагогіки Київської обласної дослідно-педологічної станції, а потім – директором станції. Після навчання в аспірантурі Київського інституту народної освіти захистив дисертацію «Аналіз техніки уроку» (1929). Завідував секцією дидактики Київської філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) (1929–32), керував написанням кандидатських дисертацій аспірантів, очолював кафедру педагогіки в Київському інституті народної освіти, де викладав педагогіку. Був членом Науково-педагогічного товариства, яке діяло при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) (1926–29).

П. працював в УНДІПі у Харкові, керував секцією дидактики (1932–37). Він став жертвою сталінського режиму. У вересні 1936 р. П. звільнили з роботи через членство в Науково-педагогічному товаристві ВУАН, 1938 р. його заарештували й за постановою Особливої Ради вислали в Казахстан на 5 років. У січні 1940 р. – квітні 1946 р. учений обіймав посаду доцента кафедри педагогіки Кзил-Ординського педагогічного інституту. У квітні 1946 р. Міністерство народної освіти України відкликало П. з Казахстану. Працював на кафедрі педагогіки Київського педагогічного інституту (травень – грудень 1946 р.). До 1954 р. – у Ніжинському педагогічному інституті доцентом кафедри педагогіки. Захистив другу кандидатську дисертацію з теми «Основні шляхи подолання другорічництва в початкових класах» (1953). З 1954 р. – в УНДІПі, де 1961 р. очолив відділ дидактики. Досліджував проблеми визначення суті, законів і закономірностей освітнього процесу, уточнення та поглиблення дидактичних принципів і правил навчання; сільської школи (планування роботи, організація літньої праці, завдання та техніка проведення уроку з двома класами в малокомплектній школі тощо); підготовки вчителя до уроку, початкового

навчання, дидактики, навчання грамоти в дошкільних закладах, вищої педагогічної освіти, історії освіти та ін.

Автор низки монографій і брошур («Попередження неуспішності у навчанні грамоти», 1958; «Основні вимоги до методики дидактичних досліджень», 1965; «Як допомагати дітям добре вчитися»,1966 та ін.). Разом із дружиною Г. Савицькою створив багато підручників для початкової школи, зокрема: «Буквар» (1933, 1934), «Українська мова для першого року навчання» (1932) та ін. Похований на Берковецькому цвинтарі.

Тв.: Попередження неуспішності у навчанні грамоти. Київ : Рад. школа, 1958. 111 с.; Як допомагати дітям добре вчитися. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1966. 48 с.; Про унормування учбового навантаження учнів : метод. лист. Київ : Рад. школа, 1963. 125 с.; Робота вчителя в малокомплектних школах. Київ : Рад. школа, 1958. 123 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Помагайба Василь Іванович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 394–400; Кириченко І. С. Василь Помагайба про роботу вчителя сільської малокомплектної школи. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України* : електрон. наук. фахове вид. Хмельницький, 2010. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_1_9; Кириченко І. С. Педагогічна спадщина В. І. Помагайби (1892–1972 рр.) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2010. 19 с.; Міхно О. Січень – лютий 2022. Постаті. *Освіта і сусп-во*. 2022. Січ. – лют. (№ 1/2). С. 9–10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730569/.

Лариса Березівська

Фото: https://cutt.ly/Ieqb01mH

ПОПОВ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ *(Popov Oleksandr Ivanovych)* [10.08.1891, с. Куп'єваха Харківської обл. – 06.05.1958, м. Форт-Вейн, США] – педагог, організатор освіти, громадський діяч.

Закінчив 2-гу Харківську гімназію (1909), Харківський університет (1915). Від 1916 р. здійснював педагогічну діяльність у гімназіях Харкова, 1919–21 рр. очолював Гімназію ім. Б. Грінченка. Приятелював з Г. Хоткевичем, під впливом якого захопився грою на бандурі. Від 1919 р. був завідувачем науково-педагогічного підвідділу губернського відділу освіти, від 1920 р. – головою науково-педагогічного відділу Ради соціального виховання Народного комісаріату освіти УСРР. Під керівництвом П. розроблено «Декларацію Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей», яка тривалий час була основою системи виховання молодого покоління. Перший декан факультету соціального виховання (від 1921 р.), засновник науково-дослідної кафедри

педагогіки Інституту народної освіти (1923), організатор і перший директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП; від 1926 р.; обидва – Харків).

Автор праць із питань соціального виховання, зокрема «Порадника по соціальному вихованню дітей» (Харків, 1921; 1925). Засновник і головний редактор журналу «Радянська освіта» (1923). Співредактор видання «Дитячої бібліотеки української літератури» (1920-ті рр.). 1931 р. засуджений до п’яти років таборів за звинуваченням у причетності до так званого Українського національного центру, згодом вирок замінено на 3 роки умовного покарання. Працював у школах Харкова. 1937–39 рр. перебував в ув’язненні. 1941–43 рр. брав участь у діяльності товариства «Просвіта». 1943 р. у Києві висвячений на диякона Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), служив вікарним священником в Андріївській церкві, а також у кількох парафія Львова.

Від 1945 р. мешкав у Німеччині, брав участь у діяльності осередку прихильників ідеї «соборноправства» в УАПЦ, 1947 р. став співорганізатором Ашаффенбурзького з’їзду, учасники якого виступили проти церковних канонів УАПЦ за кордоном. За відступництво й змову відлучений від Церкви. Редагував часопис «Православний українець» (1947–50). У 1950 р. переїхав до США, був членом Малої і Великої рад УАПЦ «соборноправної» у США.

Тв.: Актуальні справи дитячої літератури як дитячого чинника. *Рад. освіта*. 1930. № 1. С. 30–35; Від абабагаламаги до соцвиху. *Шлях освіти*. 1924. № 10. С. 34–39; Дитячий рух в системі соціяльного виховання. *Шлях освіти*. 1924. № 1. С. 7–15; Український Науково-Дослідчий Інститут педагогіки в Харкові. *Шлях освіти*. 1929. № 8/9. С. 130–138; Шевченко педагогом. *Рад. освіта*. 1925. № 3. С. 8–14.

Літ.: Богомолова М. Ю. Практично-педагогічна діяльність О. Попова – ідеолога концепції соціального виховання 20-х – 30-х рр. XX ст. в Україні. *Вісн. Глухів. нац. пед. ун-ту ім. Олександра Довженка. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Глухів, 2018. Вип. 2, ч. 2. С. 246–252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2(2)__35; Дьякова О., Топчій Д. Діяльність Олександра Попова на освітянській та духовній ниві. *Історія науки і біографістика*. 2022. № 2. С. 1–19. DOI: doi.org/10.31073/istnauka202202-01; Міхно О. П. Попов Олександр Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-882041.

Олександр Міхно

Фото:
Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник. Київ, 2002. С. 144–145.

ПОСТОВОЙТОВ ЄВГЕН ПАВЛОВИЧ *(Postovoitov Yevhen Pavlovych)* [03.04.1946, м. Потсдам, Німеччина – 06.10.2003, м. Київ] – фахівець у галузі методики навчання та виховання дітей, хворих на дитячий церебральний параліч, кандидат педагогічних наук (1991), старший науковий співробітник, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (НАПН України, 1995).

Закінчив фізико-математичний факультет Черкаського державного педагогічного інституту (1972) та дефектологічний факультет Київського державного педагогічного інституту (1987). Обіймав посади вчителя, заступника директора, директора загальноосвітніх середніх шкіл № 205, 131, 198 м. Києва (1972–82), заступника директора, директора спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 15 м. Києва для дітей із наслідками поліомієліту та церебральним паралічем (з 1982 р.). За сумісництвом – старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України (1994–97), з 1997 р. – Інституту проблем виховання НАПН України.

Дослідник проблем реабілітації, навчання, виховання та працевлаштування дітей, хворих на дитячий церебральний параліч. Один із авторів розробленої і впровадженої в життя моделі навчально-реабілітаційного центру для таких дітей.

Тв.: Виховання соціальної відповідальності у вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків. Київ, 2000. 226 с. (у співавт.); Зняття адаптаційних труднощів у дітей в соціально-реабілітаційному центрі. Київ, 1999. 130 с. (у співавт.); Науково-педагогічні основи функціонування навчально-реабілітаційного центру для учнів з дитячим церебральним паралічем. Київ, 2002. 261 с.; Організаційно-педагогічні аспекти спеціальної освіти осіб з наслідками поліомієліту та церебральними паралічами: соціально-трудова адаптація. *Дефектологія.* 1996. № 1. С. 45–47; Сучасні тенденції соціалізації осіб з дитячим церебральним паралічем. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, К. В. Луцько. Київ, 2000. С. 35–38.

Літ.: Постовойтов Євген Павлович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник*. Київ : Фенікс, 2002. С. 144–145.

Наталія Антонець

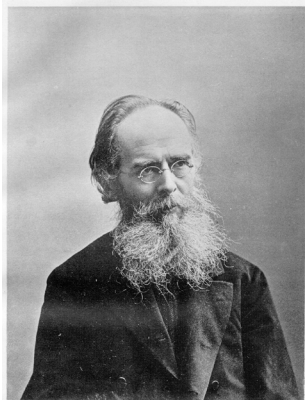

Фото:
http://surl.li/locvzo

ПОТЕБНЯ ОЛЕКСАНДР ОПАНАСОВИЧ *(Potebnia Oleksandr Opanasovych)* [12.09.1835, с. Гаврилівка Сумської обл. – 11.12.1891, м. Харків] – мовознавець, педагог, філософ, фольклорист і літературознавець, етнограф, громадський діяч, доктор філології, професор (1874).

Навчався на юридичному (1851) та історико-філолологічному факультеті Харківського університету (1852–56). Здобувши освіту, розпочав педагогічну діяльність у 1-й харківській гімназії. 1861 р. захистив магістерську дисертацію «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» і став ад'юнктом Харківського університету, згодом – доцентом кафедри слов'янського мовознавства та секретарем історико-філологічного факультету. У 1862–63 рр. перебував у закордонному науковому відрядженні в Німеччині, Чехії, Австрії. У перші роки викладацької роботи став членом харківської Громади, яка опікувалася недільними школами. Уклав підручник «Азбука для недільних шкіл» (1861), що залишився неопублікованим. У 1865 р. П. передав рукопис В. Гнилосирову, який 1898 р. опублікував його як додаток до журналу «Київська старовина» («Киевская старина»). Підручник, написаний за звуковим методом, вирізнявся світським характером, опорою на народну фразеологію (понад 200 прислів'їв і приказок, 30 загадок), принципами доступності, поступовості та виховного навчання. Матеріали «Азбуки…» використала С. Русова в «Українському букварі. По підручнику Потебні» (Полтава, 1917; Київ, 1919). У 1860-х рр. П. долучився до створення в Харкові школи для підготовки сільських учителів, у якій викладав на громадських засадах; розробив навчальні програми для цієї школи.

Один із засновників Харківського історико-філологічного товариства (очолював його в 1877–90 рр.), діяльність якого була спрямована на вивчення історії, мови, культури та етнографії України. У 1880-х рр. зосередився на дослідженні народної творчості. Першим переклав українською мовою поему Гомера «Одіссея».

Педагогічні погляди П. формувалися на основі його мовознавчої концепції, у центрі якої – ідея органічного зв'язку мови й мислення. Розвинув думку про мову як породження і вияв «народного духу». Уважав, що мова являє собою єдино властивий для кожного народу спосіб сприймання та осмислення світу. Націоналізм витлумачував як світогляд, що визнає і шанує національне розмаїття людства. Наголошував на тому, що ідея національності здатна сприяти людському поступу, якщо вона стверджує взаємоповагу до права народів на самостійне існування та розвиток, зокрема культури рідною мовою. Протестував

проти національного гноблення. Денаціоналізацію прирівнював до духовного розтління. Завдяки П. українська філологія завоювала авторитет у слов'янському світі, вийшла на загальноєвропейський рівень.

Тв.: Obyasnenie malorusskikh i srodnikh narodnikh pesen. Ch. I. Otdelnii ottisk iz «Filologycheskikh Zapisok». Varshava : tip. M. Zemkevicha i V. Noakovskogo, 1883. 268 s.; Obyasnenie malorusskikh i srodnikh narodnikh pesen. Ch. II. Otdelnii ottsk iz «Filologicheskikh Zapisok». Varshava : V Tipografii Mikhaila Zemkevicha, 1887; O nekotorikh simvolakh v slavyanskoi narodnoi poezii. Kharkov : V Univ. tip., 1860. 155 s.; Rukovodstvo k obucheniyu gramote, sostavlennoe dlya malorusskikh voskresnikh shkol A. A. Potebnei; Bukvar / Vst. st. V. Gavrisha. *Kiev. starina*. 1899. avgust. S. 1–12. Prilozhenie; Slovo o Polku Igoreve: tekst i primechaniya: s dop. iz chernovikh rukopisei «O Zadonshchine» ; Obyasnenie malorusskoi pesni XVI veka. 2-e izd. Kharkov : Tip. «Mirnii Trud», 1914. 233, 2 s.

Літ.: Дмитренко М. Потебня Олександр Опанасович. *Українська фольклористична енциклопедія* / [голов. ред. Г. Скрипник; редкол.: Л. Вахніна та ін.]; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2019. С. 623–625; Ковальчук О. І. Потебня Олександр Опанасович. Матеріали до української фольклористичної енциклопедії / Василь Сокіл, Оксана Бриняк та ін. *Народознавчі зошити*. 2015. № 3 (123). С. 569–571; Лукінова Т. Б. О. О. Потебня як компаративіст і етимолог. *Мовознавство*. 2015. № 6. С. 15–21; Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі : зб. наук. пр. / Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України ; редкол.: В. Ю. Франчук (відп. ред.) та ін. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 277, [2] с.; Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності / В. Ю. Франчук. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/mr2hvw7e

ПРІСНЯКОВ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ *(Prisniakov Volodymyr Fedorovych)* [18.06.1937, м. Верхівцеве Дніпропетровської обл. – 28.11.2009, м. Дніпро] – учений у галузі ракетно-космічних двигунів та енергетичних установок, розробник математичних моделей психічних процесів, дослідник людино-машинних систем, доктор технічних наук (1973), професор (1974), академік Національної академії наук (НАН) України (1990), академік Національної академії педагогічних наук України (1992), заслужений діяч науки УРСР (1982), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1995).

Закінчив фізико-технічний факультет Дніпропетровського державного університету (1960). Обіймав посади асистента, старшого викладача, доцента кафедри ракетних двигунів (1960–68), завідувача кафедри ракетних двигунів (з 1968 р.), проректора (1972–77), ректора (1986–98) цього закладу освіти.

З 1983 р. – завідувач відділу високотемпературної теплотехніки Інституту геотехнічної механіки НАН України (м. Дніпро).

Вивчав динаміку ракетних двигунів, динаміку теплових процесів із фазовими перетвореннями робочих тіл у ракетно-космічних двигунах і енергетичних системах, нестандартні процеси в електроракетних двигунах; здійснював дослідження в галузі нестаціонарної макроекономіки та економічної психології. Розробляв математичні моделі активності людини. Створив у Дніпропетровському державному університеті унікальну базу для аналізу процесів у плазмових двигунах і космічних енергетичних установках. За педагогічну діяльність удостоєний медалі Ф. Маліни Міжнародної астронавтичної федерації «За видатний внесок у космічну освіту», що підтвердило міжнародний престиж української вищої школи й чільну роль ученого в підготовці фахівців із ракетної техніки.

Тв.: Виклики сучасності: математичні моделі. Оптимальні вирішення. Дніпропетровськ, 2007. 212 с.; Про результати математичного моделювання гуманітарних процесів. *Педагогіка і психологія.* 2007. № 4. С. 62–74 (у співавт.); Про результати математичного моделювання гуманітарних процесів. *Педагогіка і психологія.* 2008. № 1. С. 112–119 (у співавт.); Solar Power Satellites – A Space Energy System for Earth. New York ; Toronto, 1998 (у співавт.).

Літ.: Академік Володимир Федорович Прісняков : біобібліогр. покажчик: до 70-річчя з дня народження / склад. Л. Руденко. Дніпропетровськ, 1997. 194 с.; Прісняков Володимир Федорович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 146–147; Прісняков Володимир Федорович / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: https://tinyurl.com/fus4e62x; Ройтман А. Б. Прісняков Володимир Федорович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2003. URL: https://esu.com.ua/article-878139.

Наталія Антонець

Фото: *http://surl.li/hkvacn*

ПРІЦАК ОМЕЛЯН ЙОСИПОВИЧ *(Pritsak Omelian Yosypovych)* [07.04.1919, с. Лука Львівської обл. – 29.05.2006, м. Бостон, США] – педагог, філолог, сходознавець, історик, доктор філології (1948), професор.

Навчався в Польській класичній гімназії в Тернополі (1928–36). Під впливом учителя Ф. Михальського досліджував східні джерела. Вивчав семітські, іранські та алтайські мови у Львівському університеті (1936–40). Був молодшим науковим співробітником, науковим секретар Львівської філії Інституту історії України Академії наук УРСР (1940). Упродовж 1946–48 рр. студіював

тюркологію, іраністику й славістику в Геттінгенському університеті, де й захистив докторську дисертацію «Караханідські студії I–IV». У 1949–50 рр. працював лектором української та польської мов цього ж університету. Від 1952–60 рр. – доцент, професор Гамбурзького університету.

Викладав у Кембриджському (1954), Краківському та Варшавському (1959) університетах. Був президентом Міжнародного товариства з вивчення мов і редактором часопису «Урало-Алтайські щорічники» («Ural-Altaische Jahrbücher», 1954–66). Від 1961 р. – у США: керівник кафедри алтаїстики, тюркології та євразійської історії у Вашингтонському університеті в Сіетлі (1961–64); професор лінгвістики, тюркології та історії Центральної Азії Гарвардського університету (1964–90); організатор українознавчого центру цього ж університету (1964–73). Наполягав на впровадженні нових інституціональних та організаційних форм української науки поза межами України.

1968 р. уклав угоду з Гарвардським університетом про заснування трьох кафедр з україністики (історії, мовознавства та літературознавства). П. був фундатором і першим директором Українського наукового інституту Гарвардського університету (1973–90). Обстоював засадні принципи української наукової школи в Гарвардському університеті. Співзасновник Міжнародної асоціації україністів (1989). У 1991–98 рр. – директор Інституту сходознавства ім. А. Кримського Національної академії наук України. Похований у Києві.

Тв.: Історія формування української нації: із наукової спадщини. *Східний світ*. 2009. № 1. С. 157–180; Походження Русі: стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Т. 1. Київ, 1997. 1076 с.; Походження Русі: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. Т. 2. Київ : Обереги, 2003. 1303 с.; Чому катедри українознавства в Гарварді? : вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). Кембридж ; Нью-Йорк : Фонд кафедри українознавства, 1973. XXXVI, 188 с.; The First Constitution of Ukraina (5 April 1710). *Harvard Ukrainian Studies*. 1998. Vol. XXII. P. 471–496.

Літ.: Дірявко Ю. П., Олешко М. С. Культура Галицько-Волинської держави як черговий етап генези українського суспільства. *Мови й культури: між Сходом і Заходом* : (пам'яті Омеляна Пріцака). Київ, 2015. С. 25–34; Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Листування Ярослава Ісаєвича з Омеляном Пріцаком. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.»*. Серія: Історичні науки. Київ, 2014. Т. 156. С. 79–84; Потульницький В. А. Створення Омеляном Пріцаком кафедри історіософії у Київському університеті у 1992–1994 роках та її значення. *Укр. археогр. щорічник*. 2016. Вип. 19/20, т. 22/23. С. 362–375; Сидорчук Т. Листи Наталії Полонської-Василенко до Омеляна Пріцака як джерело про видання праць Миколи Василенка в «Гарвардській серії українських студій» (1970–1971). *Український археологічний щорічник*. 2016. Вип. 19/20, т. 22/23. С. 60–70; Фелонюк А. Сходознавчі зацікавлення Омеляна Пріцака у львівський період життя (1936–1943 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія: Історичні науки. Луцьк, 2015. Вип. 7 (308). С. 115–120.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/yvbcmav3

ПРОКОПЕНКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ *(Prokopenko Ivan Fedorovych)* [10.06.1036, с. Васильки Полтавської обл. – 29.06.2021, м. Харків] – фахівець у галузі теорії та історії педагогіки, організації й управління освітою, підготовки педагогічних кадрів, доктор педагогічних наук (1996), професор (1985), академік Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1992), заслужений працівник освіти України.

Закінчив Харківський юридичний інститут (1964), отримавши спеціальність правознавство. Обіймав посади викладача, доцента, завідувача кафедри політичної економії Харківського юридичного інституту (1965–80). Упродовж 1980–2020 рр. – ректор Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, з 1984 р. до 2015 р. – завідувач кафедри економічної теорії, з 2002 р. – директор Інституту українського козацтва цього вишу, з 2020 р. – радник ректора.

Під науковим керівництвом П. створено й впроваджено в практику закладів вищої освіти концепцію інтенсифікації навчальної діяльності студентів, концепцію сучасного вчителя, нові педагогічні технології. Розробник теоретико-методичних засад економічної освіти та виховання школярів, стандартів економічної освіти, дидактичного забезпечення курсу економіки для середньої загальноосвітньої школи. Автор перших в Україні підручників з макро- та мікроекономіки для школярів, з економічної теорії, педагогіки, психології, соціології. Дослідник історії економічної думки в Україні. З 1992 р. – член президії НАПН України, упродовж 1998–2001 рр. – член Ради з питань мовної політики при Президентові України, з 2010 р. – член Комітету з Державної премії України в галузі освіти.

Тв.: Аналітична економіка та макроекономічна політика : навч. посіб. для студентів спец. «Економіка» / за ред. І. Ф. Прокопенка. Харків, 2019. 416 с. URL: https://tinyurl.com/2vtutdjk; Вища освіта як чинник економічного зростання України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка* : зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 17. С. 5–14. (у співавт.) URL: https://tinyurl.com/mrxptyad; Педагогічні технології в підготовці вчителів : навч. посіб. 3-тє вид., допов. і переробл. Харків, 2018. 457 с. (у співавт.) URL: https://tinyurl.com/yc8h9mmr; Пріоритетні напрями розвитку національної економіки України в контексті глобалізаційних викликів : кол. монограф. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка. Харків, 2018. 196 с. URL: https://tinyurl.com/kypwvdb9; Технологічні уклади та сучасна освіта. *Рідна школа*. 2016. № 4. С. 14–19. URL: http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/228.

Літ.: Наукові публікації І. Ф. Прокопенка. *Електронний архів Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.* URL: https://tinyurl.com/myrd5et9; Прокопенко Іван Федорович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 36–37; Прокопенко Іван Федорович, доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України: до 85-річчя від дня

народження: біобібліографія: 1968–2021 рр. / уклад. В. П. Захарченко. 2-ге вид., доп. та перероб. Харків, 2021. 93 с. URL: https://tinyurl.com/mr2wv534; Прокопенко Іван Федорович. *Науковці України еліта держави*. URL: https://tinyurl.com/39ftwkbp.

Наталія Антонець

Фото: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_135_narodzhennia_Prokopovycha.php

ПРОКОПОВИЧ В'ЯЧЕСЛАВ КОСТЯНТИНОВИЧ *(Prokopovych Viacheslav Kostiantynovych)* [(псевд. – С. Волох) 22.06.1881, м. Київ – 7.06.1942, м. Бесанкур, Франція] – педагог, історик, політичний і громадський діяч, публіцист.

Середню освіту здобув у Білоцерківській гімназії. Закінчив історико-філософський факультет Київського університету (1900–04). Викладав історію в київських державних і приватній гімназіях. Провадив активну громадську, політичну й журналістську діяльність. У 1911–14 рр. – редактор українського педагогічного часопису «Світло». Працював на посаді бібліотекаря в Київському міському музеї. Під час Української революції був членом Української Центральної Ради та долучився до створення першого Міністерства освіти. На початку 1918 р. – міністр освіти, сприяв українізації школи. Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського вийшов з уряду. У 1919 р. – на початку 1920 р. працював у Києві разом із О. Гермайзе, В. Дурдуківським, С. Єфремовим. У травні – жовтні 1920 р. був головою Ради Міністрів Української Народної Республіки (УНР), на початку 1921 р. – міністром освіти в кабінеті А. Лівицького. Підтримував українізацію закладів вищої освіти. Спочатку емігрував до Польщі, наприкінці 1923 р. разом із С. Петлюрою виїхав до Будапешта, потім до Відня й Женеви, Парижа. Обіймав ключові посади в уряді УНР в екзилі (за кордоном): 1924–39 рр. – голова Ради Міністрів УНР, жовтень 1939 р. – травень 1940 р. – заступник голови Директорії та Головного отамана УНР. 1925 р. С. Петлюра організував видавництво «Тризуб» задля консолідації української еміграції, головним редактором якого став П. За сприяння П. 1927 р. в Парижі засновано Українську бібліотеку ім. Симона Петлюри. Допомагав об'єднанню української еміграції навколо ідеї незалежності України. Помер у Бесанкурі (поблизу Парижа), де й похований.

Автор історичних студій. Написав низку статей, де обстоював відродження української школи, рідномовне навчання. Окремі з них присвятив відомим українцям (Б. Грінченко, Т. Шевченко). Довів, що Шевченко є символом

національного відродження, рекомендував його твори для вивчення в закладах вищої освіти.

Тв.: Волох С. «Ви повинні». *Світло*. 1911. Кн. 8. С. 3–6; Волох С. «Історичні згадки». *Світло*. 1913. Кн. 2. С. 6–15; Волох С. Невиконані постанови. *Світло*. 1911. Кн. 6. С. 22–26; Волох С. По святах. *Світло*. 1911. Кн. 7. С. 28–32; Волох С. Святе Письмо. *Світло*. 1911. Кн. 3. С. 6–13; Волох С. Теорія і практика. *Світло*. 1912. Кн. 7. С. 47–52; Народна школа і рідна мова на Україні. *Педагогічний дискурс про реформування загальної середньої освіти в Україні (XX – початок XXI ст.)* : хрестоматія / Лариса Березівська ; НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2024. С. 97–107. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741965/; Прокопович В. Проєкт тимчасового закону про нові функції педагогічних рад по середніх школах України, ухвалений Шкільною Радою. *Вільна українська школа*. 1918. № 8/9. С. 259–261.

Літ.: Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005. 496 с.; Міхно О. Червень 2021. Постаті. *Освіта і суспільство.* 2021. Черв. (№ 6). С. 11. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730962/; Палієнко М., Срібняк І. Вячеслав Прокопович у боротьбі за українську державність та національну ідею: штрихи до портрета політичного діяча і науковця. *Архіви України.* 2022. № 3. С. 32–78. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2022.332.032.

Лариса Березівська

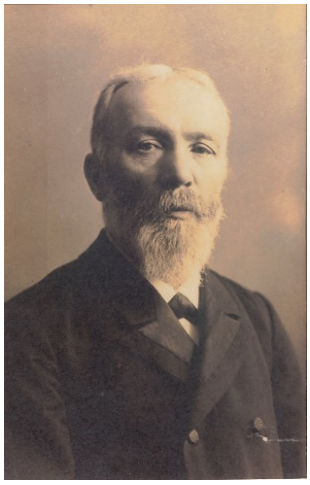

Фото: https://tinyurl.com/mvfde4au

ПУЛЮЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ *(Puliui Ivan Pavlovych)* [02.02.1845, смт Гримайлів Тернопільської обл. – 31.01.1918, м. Прага, Чехія] – фізик, електротехнік, винахідник, педагог, політолог, громадський діяч, доктор філософії з фізики (1876), перекладач Біблії.

Навчався в початковій школі Гримайлова. Закінчив із відзнакою німецькомовну Тернопільську класичну гімназію (1865), технологічний (1869) і філософський (1872) факультети Віденського університету. З 1865 р. здобував освіту в Греко-католицькій духовній семінарії (Відень). Разом із П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким здійснив перший переклад Святого Письма Нового й Старого Завіту українською мовою. У 1868 р. з українськими студентами-громадівцями заснував у Відні студентське товариство «Січ», діяльність якого високо оцінив І. Франко. Упродовж 1869–72 рр. навчався на фізичному факультеті Віденського університету. Потім до 1874 р. працював у цьому виші асистентом кафедри експериментальної фізики професора фон Лянга. У 1874–75 рр. викладав фізику, механіку та математику у Військово-морської академії в м. Рієка (Хорватія). У 1875–76 рр. П. як стипендіат австрійського Міністерства освіти навчався і працював у Страсбурзькому університеті у фізичному інституті

професора Августа Кундта. 1878 р. відзначений срібною медаллю на Всесвітній виставці в Парижі за конструювання приладу для вимірювання механічного еквівалента теплоти. Міністерство освіти Австро-Угорської імперії в 1884 р. запропонувало П. очолити кафедру фізики Німецької вищої технічної школи в Празі, яку він 1903 р. перетворив у першу в Європі кафедру фізики та електротехніки, завідував нею понад 32 роки. У 1888–89 рр. – ректор цього вишу.

П. відкрив Х-промені та здійснив успішні спроби їх застосування. Досліджував проблеми молекулярної фізики, властивості й природу катодних променів. Автор приблизно 50 наукових і науково-популярних праць із фізики та електротехніки українською, німецькою й англійською мовами. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1899), почесний член Віденського електротехнічного товариства (1913). Належав до спільноти вчених світової слави, які формували світ 20 ст.

Тв.: Іван Пулюй. Збірник праць / за ред В. Шендеровського. Київ, 1996. 712 с.; Нові і перемінні зьвізди. 3-тє вид. з доповненням «Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок». Відень : З друкарні Адольфа Гольцгаузена, 1905. 122 с.; Strahlende Elektrodenmaterie. *Wiener Berichte*. 1880. Bd. 81. P. 864–923 ; 1881. Bd. 83. P. 402–420, 693–708 ; 1882. Bd. 85. P. 871–881; The Fourth State of Matter. A. Refutation. *Science*. 1880. Vol. 1. Is. 5. P. 58–59; Ukraina und ihre Internationale Politische Bedeutung. Wien : Bund zur Befreiung der Ukraina, 1915. 41 p.

Літ.: Ґайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість. 2-ге вид., уточ. й допов. Львів : Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2019. 220 с.; Кушерець В., Шендеровський В. Апостол правди і науки : (до 175-річчя від дня народження). Київ : Знання України, 2020. 94 с.; Пулюй Іван Павлович. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Пулюй, Іван Павлович; Шендеровський В. Іван Пулюй. *Історія України у особах XIX століття* / В. Шандра та ін. Київ : Україна, 2015. С. 291–304; Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки : в 4 т. Київ : Рада, 2003. Т. 1. С. 251–263.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/mryvsvst

ПЧІЛКА ОЛЕНА *(Pchilka Olena)* [справжнє ім'я – Косач Ольга Петрівна; 29.06.1849, м. Гадяч Полтавської обл. – 04.10.1930, м. Київ] – письменниця, фольклористка, етнографка, педагогиня, публіцистка, редакторка, видавчиня, перекладачка, громадська діячка, членкиня-кореспондентка Всеукраїнської академії наук (1925). Мати Лесі Українки, сестра М. Драгоманова.

Закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат (1866). Як мати двох синів і чотирьох дочок мала багатий досвід сімейного навчання та

виховання. Надаючи велике значення вихованню любові й поваги до рідної мови, уважала, що саме нею необхідно здобувати початкову освіту. Тому в умовах офіційної заборони україномовного навчання сама керувала догімназійною освітою синів і дочок. Засуджуючи мовну політику царського уряду, разом із Лесею Українкою, М. Лисенком та П. Житецьким надіслала заяву міністру освіти Російської імперії з вимогою дозволити українцям навчатися рідною мовою.

Від березня 1907 р. була редактором-видавцем громадсько-політичного й літературного часопису «Рідний край» (з 1906 р. виходив у Полтаві, з листопада 1907 р. до кінця липня 1914 р. – у Києві). У виданні значна увага приділялася боротьбі за рідномовну школу, рецензувалися україномовні підручники, публікувалися роздуми вчителів про нагальні шкільні проблеми тощо. У 1906 р. та протягом 1908–1914 рр. «Рідний край» мав місячний додаток – єдиний на той час на Наддніпрянщині дитячий журнал «Молода Україна».

Була членом київської (1906–10) і гадяцької (1917–19) «Просвіт». З ініціативи П. при гадяцькій «Просвіті» діяла комісія з національного виховання дітей. Стала засновником Гуртка українознавства гадяцької української шкільної молоді (1917–19), який організовував шевченківські свята, історичні та літературні лекції, інсценізації драматичних творів українських письменників. Питання запровадження рідної мови в школах турбувало П. і в період створення Української Народної Республіки, про що свідчать її публікації «Українізація шкіл», «Шило в мішку», «Чого нам радіти?», «Синиця» (1917) на сторінках «Газети Гадяцького земства».

Фольклорно-етнографічні праці П. («Український народний орнамент», 1876; «Українська гумористика», 1911; «Мелодії українських народних дум», 1911; «Українське селянське малювання на стінах», 1929 та ін.) сприяють пробудженню почуття національної самоповаги й гідності, доводять етнографічну самобутність українців, виховують повагу до культурних цінностей свого народу. Гарне знання дитячої психології знайшло відображення в художніх творах письменниці, зокрема в книжках «Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей» (1914), «Байки. Для сім'ї та школи» (1918), «Дві п'єски для дитячого театру» (1919) та ін.

Похована в Києві на Байковому кладовищі. У 1991 р. засновано щорічну літературно-мистецьку премію ім. Олени Пчілки для відзначення оригінального твору сучасного автора, упорядкування антологічного чи енциклопедичного видання для дітей, оригінального навчального видання, редакторської роботи, здобутків у багаторічному процесі перекладу творів світової класики для дітей українською мовою, творчості в ілюструванні національної літератури для дітей, просвітницької діяльності серед дітей і підлітків.

Тв.: Зібрання творів: у 12 т. Луцьк, 2025; Український народний орнамент: вишивки, тканини, писанки. Вип. 8. Репринт. відтворення першого вид. 1876 р. Ковель, 2010.

Літ.: Новаківська Л. В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1999. 15 с. URL: https://tinyurl.com/578yfzek; Пчілка Олена (1849–1930) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Ксендзук У. С., Кирій С. В., Хопта С. М. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://tinyurl.com/3264tdwa.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/5n77medf

ПЯРТЛІ КОСТЯНТИН ПЕТРОВИЧ *(Piartli Kostiantyn Petrovych)* [15.11.1899, м. Могилів-Подільський Вінницької обл. – 1986, м. Київ] – економіко-географ, педагог, кандидат географічних наук (1939), доцент.

У 1902 р. закінчив двокласне міське училище. 1905 р. почав учитися на телеграфіста. У 1907–10 рр. працював за фахом у Могильові, потім – у Києві. Здав екстерном екзамен на атестат зрілості (1916) і вступив до Київського університету, де навчався на природничо-філологічному факультеті (1916–21). 1920–23 рр. – інструктор в Українлісі й водночас студент лісового факультету Київського сільськогосподарського інституту (не закінчив). У 1923 р. вчителював у середній школі № 46 м. Київ. 1924–26 рр. перебував на посаді доцента Київського механічного інституту. У 1926 р. вступив до Київського інституту народної освіти на факультет профосвіти та закінчив його повний курс у 1927 р. із кваліфікацією викладача історичних наук. У 1934–35 рр. викладав географію й економічну географію в Київській міській вечірній партійній школі. З 1935 р. працював викладачем на кафедрі економічної теорії Київського державного університету, а з 1941 р. – доцентом кафедри економічної географії. У 1939 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Дослідження економіки Японії». Учасник Другої світової війни.

У 1946–47 рр. обіймав посаду доцента та завідував кафедрою економічної географії в Київському державному університеті. Упродовж 1947–61 рр. – директор Науково-дослідного інституту географії при Київському університеті. Протягом 1953–59 рр. очолював кафедру економічної географії Київського університету ім. Тараса Шевченка. У 1954–56 рр. був деканом географічного факультету Київського університету.

Читав курси «Теоретична економіка» та «Економічна географія зарубіжних країн». Наукові інтереси вченого охоплювали методологію

економічної географії, географії, теорії економіки, методику викладання економічної географії, історії економічної географії, розміщення продуктивних сил. Автор 45 наукових праць.

Тв.: Історизм в трактуванні географічного середовища в економічній географії. Київ, 1949; Нариси з методології і методики економічної географії капіталістичних країн. Київ, 1941; Розміщення чорної металургії УРСР. Київ, 1949.

Літ.: Географи Київського університету : довідник / Олійник Я. Б. та ін. Київ, 2003; Географічний факультет у персоналіях / Олійник Я. Б. та ін. Київ, 2008; Костянтин Пяртлі: 120 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: http://surl.li/gxczeq; Пяртлі Костянтин Петрович. *Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://geo.knu.ua/deans/pyartli/; Пяртлі Костянтин Петрович. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті*. Київ : Світ Успіху. 2005. С. 75.

Тетяна Кочубей

Р

Фото: http://tinyurl.com/hwzcuhs4

РЕВУЦЬКИЙ ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ *(Revutskyi Dmytro Mykolaiovych)* [05.04.1881, с. Іржавець Чернігівської обл. – 29.12.1941, м. Київ] – мистецтвознавець, літературознавець, музикознавець, фольклорист, перекладач, педагог, один із основоположників лисенкознавства, професор (1923). Брат композитора Л. Ревуцького.

Здобував освіту в Чернігівській (1891–99) і Прилуцькій (1890, 1899–1900) гімназіях. Під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету (1900–06) співав у студентському хорі, завдяки чому став одним із найближчих соратників М. Лисенка. Після закінченні університету викладав словесність у Таллінні (Естонія). Із 1909 р. обіймав посаду вчителя словесності в київській гімназії В. Науменка та водночас із 1910 р. у 7-й київській гімназії, після 1917 р. викладав у 49-й київській трудовій школі. Серед учнів Р. були відомі в майбутньому поет М. Рильський, літературознавець М. Алексєєв, зоолог С. Крашенінніков.

У 1918–32 рр. – професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка, де читав лекції з дикції, декламації та спеціальний курс «Історія пісні». З метою допомоги українській школі здійснювати патріотичне виховання в 1919 р. видав книгу «Українські думи і пісні історичні». Автор першого

українського театрального підручника «Живе слово. Теорія виразного читання для школи» (1920), який сприяв формуванню методичних засад вивчення сценічного мовлення як предмета. У 1932 р. Р. звільнили з інституту, звинувативши його в «буржуазному націоналізмі» та поширенні «петлюрівської ідеології». У 1938–39 рр. працював старшим науковим співробітником Інституту українського фольклору Академії наук УРСР.

Незважаючи на вимогу до всіх відомих діячів покинути Київ перед його окупацією німецькими військами, залишився в місті за станом здоров'я через перенесений інсульт. 29 грудня 1941 р. Р. і його дружину в їхній квартирі убив агент Народного комісаріату внутрішніх справ. Похований у Києві на Байковому цвинтарі. Повернення імені Р. та його творчого доробку розпочалося в 1990-х рр.

Тв.: Живе слово. Теорія виразного читання для школи. Львів, 2001. 156 с.; Микола Лисенко: повернення першоджерел. Київ, 2003. 330 с.; Українські думи та пісні історичні. Київ, 2001. 370 с.

Літ.: Кузик В. В. Педагогічні засади Дмитра та Левка Ревуцьких у контексті формування музичної освіти України 20–30 рр. XX ст. *Проблеми мистецької освіти* : зб. наук.-метод. статей. Ніжин, 2011. Вип. 6. С. 14–25. URL: https://tinyurl.com/5n775jn3; Кузик В. Ревуцький Дмитро Миколайович. *Укр. муз. енциклопедія*. Т. 6. Київ, 2023. С. 44–48. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000028208.

Наталія Антонець

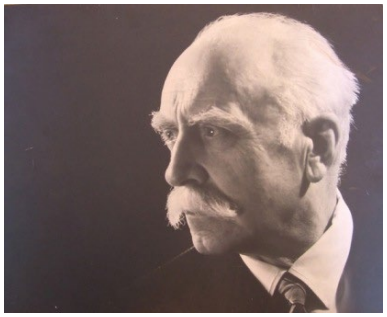

Фото: http://tinyurl.com/d7mhjrzr

РЕВУЦЬКИЙ ЛЕВ МИКОЛАЙОВИЧ *(Revutskyi Lev Mykolaiovych)* [20.02.1889, с. Іржавець Чернігівської обл. – 30.03.1977, м. Київ] – композитор, педагог, музичний і громадський діяч, професор (1935), доктор мистецтвознавства (1941), народний артист СРСР (1944), академік Академії наук УРСР (1957), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1966). Брат Д. Ревуцького.

Навчався в Прилуцькій гімназії (1899–1903). У 1903 р. зарахований до київської приватної гімназії Г. Валькера та одночасно до музичної школи М. Тутковського, де навчався грі на фортепіано в М. Лисенка. Музичну освіту продовжив протягом 1904–07 рр. у київській Музично-драматичній школі М. Лисенка, з 1907 р. – у Київському музичному училищі, у 1913–16 рр. – у Київській консерваторії. Паралельно закінчив юридичний факультет Київського університету (1916).

У 1915–18 рр. перебував в армії на фронтах Першої світової війни. З 1924 р. – викладач теоретичних дисциплін та композиції в Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка в Києві, з 1934 р. – Київської

консерваторії. У 1941–44 рр. – завідувач кафедри композиції, теорії та історії музики Ташкентської консерваторії, з 1944 р. – завідувач кафедри композиції та теорії музики Київської консерваторії. У 1944–48 рр. – голова правління Спілки композиторів України. З 1966 р. проводив наукову роботу в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії.

Автор багатьох музичних творів, музичний редактор творчості М. Лисенка. У творах Р. органічно поєдналися український мелос із формами й засобами універсального європейського мислення. Здійснював обробку українських народних пісень, зокрема видав збірку пісень для дітей «Сонечко» (1925). Композиторська школа Р. налічує понад 50 митців, серед яких композитори В. Гомоляка, В. Кирейко, Г. Майборода, П. Майборода, А. Філіпенко.

Похований у Києві на Байковому цвинтарі. З 1977 р. почесне ім'я Р. носить Чернігівський фаховий музичний коледж.

Тв.: Ревуцький Л. М. Повне зібрання творів : у 11 т. Київ, 1981–88.

Літ.: Бабенко М. Лев Миколайович Ревуцький (1889–1977). Життєвий та творчий шлях. 8 трав. 2022 р. URL: https://tinyurl.com/mrx2awb4; Кузик В. В. Логіка «мудрої музики» Левка Ревуцького. *Українське мистецтвознавство* : матеріали, дослідження, рецензії. 2015. Вип. 15. С. 8–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmyst_2015_15_4; Кузик В. В. Педагогічні засади Дмитра та Левка Ревуцьких у контексті формування музичної освіти України 20–30 рр. XX ст. *Проблеми мистецької освіти* : зб. наук.-метод. статей. Ніжин, 2011. Вип. 6. С. 14–25. URL: https://tinyurl.com/5n775jn3; Кузик В. В. Ревуцький Лев Миколайович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Revutskyj_L; Левко Миколайович Ревуцький (1889–1977). Штрих до портрету. *Чернігів. обл. біб-ка для дітей*. URL: https://tinyurl.com/48utf96k .

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/hnvrvb

РЕФОРМАТСЬКИЙ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ *(Reformatskyi Serhii Mykolaiovych)* [02.04.1860, с. Борисоглебське Івановської обл., РФ – 28.07.1934, м. Москва, РФ] – хімік-органік, педагог, доктор хімічних наук (1890), член-кореспондент Академії наук СРСР (1928).

Початкову освіту здобув у сільській школі, середню – у духовному училищі та Костромській духовній семінарії (1878). Цього ж року вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Казанського університету. Працював у лабораторії А. Зайцева. У 1882 р. закінчив університет із золотою медаллю і ступенем кандидата. У 1882–89 рр. – у Казанському університеті. З 1882 р. був хранителем музею лабораторії А. Зайцева. У 1887 р. відкрив спосіб отримання ß-оксикислот

взаємодією складних ефірів α-галогензамісних карбонових кислот та альдегідів у присутності цинку. Спосіб відкриття отримав назву реакції Реформатського. На основі реакції отримано ß-кетокислоти й ненасичені органічні сполуки. Реакція була покладена Р. в основу штучного синтезу вітаміну А та його похідних. Навіть після відкриття в 1900 р. Гріньяром зручнішого методу отримання органічних сполук, метод Р. зберігає своє значення.

Продовжив освіту під керівництвом В. Мейєра в Геттінгені та Гейдельберзі, В. Оствальда в Лейпцизькому університеті (1889–90). За кордоном Р. працював над докторською дисертацією на тему «Дія суміші цинку і монохлороцетного ефіру на кетони та альдегіди», яку захистив у Варшавському університеті.

У 1891 р. обраний професором Київського університету. Відтоді – професор Київських вищих жіночих курсів. У 1892 р. вивчав відновлення третинних спиртів до вуглеводів. Упродовж 1931–34 рр. провів дослідження в галузі отримання натурального каучуку з рослин. Двічі обирався головою фізико-хімічного товариства Київського державного університету (1910–16, 1920–33). Засновник київської школи хіміків-органіків. Його учнями були Е. Гришкевич-Трохимовський, М. Жданович, Я. Михайленко та В. Яворський. Ім’ям Р. названо одну з лабораторій хімічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Автор понад 50 наукових праць і підручника «Початковий курс органічної хімії», який витримав 17 видань із 1893 р. Похований у Києві на Лук’янівському цвинтарі.

Тв.: Vvedenie v khimicheskii analiz i tablitsi kachestvennogo khimicheskogo analiza / S. N. Reformatskii, Ya. I. Mikhailenko, 1907. 79 s.; Vvedenie v khimicheskii analiz i tablitsi kachestvennogo khimicheskogo analikha / S.N. Reformatskii prof., Ya. I. Mikhailenko, prof. 2-e izd., izm. Kiev : Izd. kn. mag. I.A. Rozova ; Lito-tip. Chokolova, 1904. [2], 74, 45 s.

Літ.: Жадько В. Український некрополь. Київ, 2005. С. 275; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: незабутні постаті / авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк ; редкол.: В. В. Скопенко та ін. Київ : Світ Успіху, 2005. С. 414–415; Реформатський Сергій Миколайович (1860–1934). *Київський національний університет імені Тараса Шевченка* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/reformattskiy/; Реформатський Сергій Миколайович. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: https://kpi.ua/taxonomy/term/585.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/mpc4yd8b

РЄЗНІК ЯКІВ БОРИСОВИЧ *(Rieznik Yakiv Borysovych)* [22.04.1892, м. Чорнобиль Київської обл. – 17.06.1952, м. Старобільськ Луганської обл.] – фахівець у галузі дидактики, психології та виховання, професор (1928), перший в Україні доктор педагогічних наук (1940).

Після закінчення Чорнобильських вищих єврейських хлоп'ячих курсів (1905–09) успішно склав іспити із семи мов (єврейської, російської, української, латинської, німецької, англійської і французької). У 1909 р. організував у Чорнобилі нелегальну єврейську народну школу, у якій викладав ідиш. З 1911 р. до 1918 р. працював у Києві учителем єврейської мови в школі № 3 на Подолі. Протягом 1915–18 рр. – студент медичного факультету Київського університету Св. Володимира. Отримавши диплом провізора, продовжив навчання на філологічному факультеті (1919–23), де здобув кваліфікацію викладача української мови та літератури. Керував дитячим будинком для сиріт і напівсиріт іудейської віри, який було створено під егідою єврейської культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга». Протягом 1928–30 рр. викладав педагогіку та історію педагогіки в Одеському інституті народної освіти. Повернувшись до Києва, працював на кафедрах педагогіки Київського інституту народної освіти та Київського університету. З 1935 р. – науковий співробітник відділу педагогіки в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП). Під час Другої світової війни перебував в евакуації в Кустанайську (Казахстан), де обіймав посаду завідувача кафедри педагогіки вчительського інституту (1941–45). Повернувшись у 1945 р. до Києва, поєднував викладання в педагогічному інституті (1945–46 рр. – заступник директора інституту, 1946–47 рр. – в. о. завідувача кафедри педагогіки) з роботою в УНДІПі (1945–46 рр. – завідувач сектору дидактики, 1947–48 рр. – завідувач відділу педагогіки). У 1948 р. звинувачений у буржуазному націоналізмі й космополітизмі та звільнений із посад. Переїхав до Старобільська Луганської області, де до кінця життя працював у місцевому вчительському інституті.

Автор численних наукових і методичних публікацій, надрукованих єврейською, українською та російською мовами. Зокрема, видав низку посібників із математики, праці з дидактики («Лекція і бесіда як методи викладання в школі», 1938; «Домашнє завдання та організація самостійної роботи учнів», 1938; «Методика закріплення навчального матеріалу», 1940 та ін.), дослідження з психології («Інтерес і увага у викладанні», 1938 та ін.), висвітлював різні аспекти виховної роботи («Все про виховання», 1938; «Сила виховання», 1940 та ін.)

Тв.: Нові принципи побудови комплексної системи. *Рад. освіта*. 1925. № 6–7. С. 9–16; Організація навчальної роботи в дитячому будинку. *Рад. освіта*. 1924. № 3. С. 17–26; Пояснювальне читання в початковій школі. Київ, 1947; Психологічні основи навчального процесу. Київ, 1940; Формалізм у навчанні та способи його усунення. *Рад. школа*. 1945. № 1–2. С. 1–14.

Літ.: Шевченко С. М. Педагогічна спадщина Я. Б. Рєзніка (1892–1952) : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2008. 20 с. URL: https://tinyurl.com/yadr6f82; Яків Борисович Рєзнік (22.04.1892–17.06.1952) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. О. С. Покусова, С. М. Шевченко, О. П. Міхно ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/zx87ycbe; Яків Резнік: 130 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/ycy6skwe.

Наталія Антонець

Фото: https://www.istvolyn.info/post/93

РИХЛІК ЄВГЕН АНТОНОВИЧ *(Rykhlik Yevhen Antonovych)* [16.11.1888, с. Вільшанка Житомирської обл. – 1937, радянський концтабір, м. Медвежегорськ, Карелія, РФ] – учений-славіст, педагог, етнограф, краєзнавець.

Навчався в народному однокласному училищі у Вільшанці, реальній школі в Празі, Києво-Печерській гімназії. 1913 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. У 1913–18 рр. викладав слов'янську філологію на Вищих жіночих курсах у Києві, російську мову та педагогіку – у жіночій гімназії К. Євсеєвої, жіночій гімназії В. Жеребцової, Києво-Подільській гімназії. У 1917–18 рр. – приват-доцент Київського університету. У 1919–20 рр. викладав у 1-му українському державному університеті в Києві. У 1920–23 рр. як член Етнографічної комісії при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) перебував на Волині, де проводив монографічне обстеження с. Вільшанка, організував роботу Вільшанської чеської трудової школи. У 1923–25 рр. – завідувач Київської чеської трудової школи № 105 (на Шулявці).

З 1925 р. – професор факультету соціального виховання Ніжинського інституту народної освіти (НІНО), викладав мовознавство, українську літературу й методику мови, брав участь в організації навчального процесу за Дальтон-планом, який передбачав триместрову систему, максимізацію самостійної роботи студентів і зосередження всієї методично-організаційної роботи в предметових комісіях. У межах запровадженої в 1925–26 н. р. у вищих навчальних закладах України програми педагогізації, що встановлювала тісний

зв'язок із семирічними школами, допомагав студентам у проведенні уроків у підшефних 1-й і 2-й школах Ніжина, працював з учителями, надаючи їм методичну допомогу. Із 1927 р. – декан Ніжинського робітничого університету. У 1925–27 рр. керував роботою термінологічної комісії, у 1927–30 рр. – секції української мови та літератури Ніжинської науково-дослідної кафедри при НІНО. Активний діяч Ніжинського наукового товариства краєзнавства при ВУАН. Із 1930 р. виконував обов'язки керівника створеного 1929 р. Кабінету для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН.

Заарештований у січні 1931 р. за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Чехословаччини, засуджений до 10 років ув'язнення. Покарання відбував у виправних закладах Управління Сибірських виправно-трудових таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР, потім – у таборі м. Медвежегорськ (РФ). Помер за нез'ясованих обставин. За однією з версій, став жертвою масового розстрілу, що стався між 27 жовтня і 4 листопада 1937 р., похований у спільній могилі поблизу озера Онєга під Медвежегорськом. Реабілітований 1958 р.

Тв.: Досліди над чеськими колоніями на Україні : (заг. уваги). *Записки Етнографічного товариства.* Київ, 1925. Кн. 1. С. 33–37; Науково-дослідча праця серед нацменів. *Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук.* 1928. № 10. С. 1–8; Слов'янофільство Кирило-Методіївців : (з ідеології Кирило-Методіїв. братства). *Записки Ніжинського інституту народньої освіти*. 1926. Кн. 6. С. 195–220; Як організовано справу виучування української етнографії поза межами радянської України. *Етнографічний вісник*. 1929. Кн. 8. С. 184–189. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014953.

Літ.: Березюк О., Березюк Ю., Процюк І. Умови реформування слов'янської освіти в педагогічних працях Вацлава Першгоди та Євгена Рихліка. *Укр. полоністика*. 2021. Вип. 19. С. 151–159. DOI: https://doi.org/10.35433/2220-4555.19.2021.ped-4; Павленко Л. А. Науково-педагогічна та громадська діяльність Євгена Рихліка : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2007. 231 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0408U000188#page-top; Юркова О. В. Рихлік (Рихлик) Євген Антонович. *Україна в міжнародних відносинах* : енциклопед. словник-довідник / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2016. Вип. 6 : Біографічна частина: Н–Я. С. 150–151. URL: http://resource.history.org.ua/item/10919.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/5dxy3u2k

РОМАНЧУК ЮЛІАН СЕМЕНОВИЧ *(Romanchuk Yulian Semenovych)* [24.02.1842, с. Крилос Івано-Франківської обл. – 22.04.1932, м. Львів] – педагог, письменник, журналіст, громадський і політичний діяч.

Здобувши середню освіту в гімназіях Івано-Франківська (1852–54) і Львова (1854–60), вступив на філософський факультет Львівського університету, де вивчав класичну філологію. Із 1863 р. – заступник учителя в німецькій гімназії, з 1868 р. – в українській гімназії, з 1877 р. до 1900 р. – професор української Академічної гімназії у Львові. У 1883–95 рр. – посол до Галицького сейму, у 1891–97 рр. і 1901–18 рр. – посол до австрійського парламенту (із 1910 р. – віцепрезидент парламенту), у 1918 р. – делегат Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки. 24 березня 1923 р. на львівській площі Св. Юра прийняв присягу на вірність українській державності від учасників мітингу-протесту проти затвердження Лігою Націй анексії Східної Галичини Польщею.

Член-засновник львівського товариства «Просвіта» (1868), довголітній його голова (1896–1906), автор і редактор видань товариства. Зокрема, як дослідник текстів Т. Шевченка зініціював друк першого в Галичині повного популярного видання творів поета. Також був видавцем-редактором серії книжок українських класиків «Руська письменність», яка виходила під егідою «Просвіти» з 1904 р. У 25 томах серії вперше на всіх українських землях з'явилося повне видання українських письменників від І. Котляревського до І. Нечуя-Левицького з їхніми життєписами (авторства Р.), що сприяло зміцненню національної свідомості та всеукраїнської єдності. Наполягав на потребі реформування системи освіти в Австро-Угорській імперії задля збільшення народних шкіл та гімназій з українською мовою навчання. Як член комісії з укладання українських шкільних підручників у крайовій шкільній раді (з 1869 р.) видав «Читанку для низших кляс середніх шкіл» (у 2-х частинах) і «Руську читанку для четвертого класу народних шкіл» (всі – 1879 р.) народною мовою, відмовившись під час написання їх від «язичія», яке панувало в той час в освіті. Пізніше разом з О. Барвінським упорядкував і надрукував український фонетичний правопис. Один із засновників Наукового товариства ім. Шевченка (1873), освітньо-виховного товариства «Рідна школа» (1881), Товариства українських учителів середніх і вищих шкіл «Учительська громада» у Львові (другий голова, згодом – почесний член) та інших товариств і політичних об'єднань. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Деякі причинки до поправнійшого видання поезій Тараса Шевченка. *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* 1900. Т. 34, кн. 2. С. 1–32. URL: https://tinyurl.com/5n72z473; Критичні замітки до тексту поезій Шевченка. *Там само.* 1912. Т. 111, кн. 5. С. 84–116. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006778; Недруковані твори Артемовського-Гулака. *Там само.* 1904. Т. 60, кн. 4. С. 1–14. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006179.

Літ.: Андрусяк Т. Романчук Юліан. *Мала енциклопедія етнодержавства* / НАН України. Київ, 1996. С. 879–880; Пилипишин О. Формування Юліана Романчука як особистості, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча у 60–80-х рр. XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.* Серія «Історія». 2010. Вип. 2. С. 30–34. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/5594; Чорновол І. П. Романчук Юліан. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2012. Т. 9. URL: https://tinyurl.com/yc5rv5s4.

Наталія Антонець

Фото: *https://cutt.ly/mwR3krSt*

РУДНИЦЬКА МІЛЕНА ІВАНІВНА *(Rudnytska Milena Ivanivna)* [15.07.1892, м. Зборів Тернопільської обл. – 29.03.1976, м. Мюнхен, Німеччина] – громадсько-політична діячка, педагогиня, журналістка, одна з ідеологинь українського жіночого руху, докторка філософії (1917). Сестра М. Рудницького. Мати І. Лисяка-Рудницького.

Навчалася на філософських факультетах Львівського й Віденського університетів (1910–17), здобувши кваліфікацію учительки філософії і математики. Захистила дисертацію «Математичні основи естетики Ренесансу». У 1923 р. отримала диплом із педагогіки та дидактики. Педагогічну працю розпочала вчителькою львівських середніх навчальних закладів, у 1921–28 рр. викладала на Вищих педагогічних курсах у Львові. Провідну роль у вихованні відводила родині й матері, уважаючи, що сім'я є осередком, де закладаються основи національної самосвідомості дитини зусиллями національно свідомої освіченої матері. Надання фахової допомоги жінці-матері щодо виховання дитини в умовах відсутності державної системи української освіти покладала на українське педагогічне товариство «Рідна школа». Ініціаторка (разом з О. Дучимінською й О. Кисілевською) запровадження Свята матері 12 травня (1929), яке у 1930-х рр. широко відзначалося в усьому Західному регіоні України.

Очолювала низку жіночих рухів та об'єднань, зокрема: голова центральної управи «Союзу українок» (1928–39) та світового «Союзу українок», очільниця політичної жіночої організації «Дружина княгині Ольги», редакторка двотижневика «Жінка» (1935–39), учасниця і репрезентантка українського жіноцтва на міжнародних жіночих з'їздах. Упродовж двох каденцій (1928–30,

1930–35) обиралася послом до польського Сейму, де працювала в освітній комісії, обстоюючи інтереси української національної школи. У 1933 р. домоглася, щоб справу Голодомору в Україні винесли на розгляд Ліги Націй та Міжнародного Червоного Хреста. Засуджувала комуністичну й нацистську ідеологію, будь-які авторитарні режими.

З 1939 р. – на еміграції: Краків (1939–40), Берлін (1940–43), Прага (1943–45), Женева (1946–50), Нью-Йорк (1950–58), Мюнхен (від 1959 р.). В еміграційний період: представниця Української національної ради у Швейцарії (1948–50), співробітниця газети «Свобода» (Нью-Йорк, 1950–58), української редакції радіо «Свобода» (Мюнхен, 1956–60). У 1993 р. перепохована у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Доля українського шкільництва в Польщі : з промови пос. М. Рудницької в соймі. *Діло*. 1934. Ч. 43. С. 4; Політика і школа : промова посолки Мілени Рудницької на засід. Сойму 10 лютня ц. р. підчас дебати над буджетом м-ва віросповідань та освіти. *Рідна школа.* 1934. № 4/5. С. 53–55; Статті. Листи. Документи / упоряд. М. Дядюк. Львів : Місіонер, 1998. 844 с.; Школа і родинний дім. *Жінка*. 1935. Ч. 3. С. 1.

Літ.: Мархель Л. Діяльність Мілени Рудницької в культурно-освітньому полі Західної України (20–30 рр. XX ст.). *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки* : зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 12. С. 168–178. URL: https://tinyurl.com/5n73f5nt; Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2007. 762 с. URL: https://tinyurl.com/2bkpph56; Потіха О. Українське шкільництво в ретроспективі парламентської діяльності Мілени Рудницької. *ELARTU – Інституційний репозитарій ТНТУ імені Івана Пулюя*. Тернопіль, 2016. С. 1–12 (розд. паг.). URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/17774.

Олександр Міхно

Фото: *https://tinyurl.com/2s3fa7bm*

РУДНИЦЬКА ОКСАНА ПЕТРІВНА *(Rudnytska Oksana Petrivna)* [01.12.1946, м. Київ – 13.06.2002, там само] – фахівчиня в галузі мистецької освіти, докторка педагогічних наук (1994), професорка (1995).

Після закінчення Київської середньої спеціальної школи ім. М. Лисенка навчалась на фортепіанному факультеті Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського за спеціальністю «виконавець, концертмейстер, соліст камерного ансамблю, викладач» (1965–70). Протягом 1970–2002 рр. працювала на кафедрі теорії, історії музики та гри на музичних інструментах Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (концертмейстерка, викладачка, з 1995 р. – завідувачка кафедри). За сумісництвом з 1995 р. до 2002 р. очолювала

лабораторію педагогіки і психології мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України.

Обґрунтувала методологічні, теоретичні й методичні засади мистецької освіти як самостійної галузі професійної освіти, визначила пріоритети її розвитку в умовах зміни освітньої парадигми та соціокультурної динаміки 21 ст. Досліджувала проблеми загальної педагогіки, теорії музичного сприймання, художньо-естетичного розвитку особистості, інтеграції мистецтв у контексті художньої освіти. Висвітлювала питання підготовки вчителя до викладання мистецьких дисциплін і предметів освітньої галузі «Культурознавство», методології науково-педагогічного дослідження. Описала вплив мистецтва на формування особистості в контексті модернізації та глобалізації культурно-освітніх процесів у світі. Авторка понад 200 наукових праць, зокрема 15 монографій, навчальних і навчально-методичних посібників, 9 навчальних програм та методичних рекомендацій.

Тв.: Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : навч. посіб. Київ, 1998. 248 с.; Основи викладання мистецьких дисциплін : навч. посіб. для студентів. Київ, 1998. 183 с.; Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. Тернопіль, 2005. 360 с.; Сприйняття музики і педагогічна культура вчителя : навч. посіб. для студентів. Київ, 1992. 96 с.; Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. Київ, 2000. 208 с.

Літ.: Василенко С. Б. Творча спадщина Оксани Петрівни Рудницької як джерело новаційних ідей сучасної педагогічної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. С. 18–22. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729571/1/4.pdf; Васянович Г. Життєво-культурологічні смисли творчості професора Оксани Рудницької. *Естетика і етика педагогічної дії* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 15. С. 9–16 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2017_15_3; Рудницька Оксана Петрівна (1946–2002)) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Василенко С. Б. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/44s83ase; Соломаха С. О. Досвід мистецько-педагогічної школи Оксани Рудницької. *Мистецтво та освіта*. 2016. № 1. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mtao_2016_1_15.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/xbzrcy

РУДНИЦЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ *(Rudnytskyi Mykhailo Ivanovych)* [07.01.1889, м. Підгайці, Тернопільської обл. – 01.02.1975, м. Львів] – громадський діяч, літературний критик, літературознавець, письменник, поет, журналіст і перекладач, педагог, доктор філософії (1914), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1935). Брат М. Рудницької.

Здобув освіту в Бережанській гімназії (1907) та Львівському університеті (1912). У 1910–11 рр. навчався в Сорбонні. У Парижі вступив до Франко-слов'янського товариства та зблизився із його очільником Полем Казеном на ґрунті спільного інтересу до польської мови й місцевої «Української громади». Повернувся до Львова, продовжив навчання у Львівському університеті, який закінчив у 1913 р. Вивчав зарубіжну літературу, англійську та французьку мови в Лондоні й Парижі. Працював у «Книгарні Польській» секретарем літературознавця Остапа Ортвіна, завдяки якому мав вишкіл і широку ерудицію. Від вересня 1917 р. викладав німецьку мову у 2-й українській гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства. Упродовж 1917–18 рр. працював в Українському народному університеті на посаді доцента кафедри філософії.

У грудні 1918 р. залишив Київ. До Галичини не повернувся через українсько-польську війну, відтак виїхав до Парижа. Від 29 березня 1919 р. працював секретарем дипломатичної місії Української Народної Республіки, перекладачем при українському хорі Олександра Кошиця. У 1920–21 рр. проживав у Лондоні, звідки повернувся до Парижа. 1922 р. переїхав до Львова. Обіймав посаду професора французької та англійської літератури Таємного українського університету в м. Львів (1922–25), завідував літературним відділом (вересень 1923–29) і був співредактором (1929–39) львівської газети «Діло» та журналу «Назустріч» (1934–38) разом із О. Боднаровичем і В. Сімовичем. Брав активну участь у діяльності «Товариства українських письменників і журналістів імені Івана Франка» у Львові. Від 1939 р. й до кінця життя працював професором Львівського університету (1940–41, 1944–74). Викладав курс історії світової драматургії в театральних студіях при Львівському театрі ім. М. Заньковецької. Здійснив низку розвідок, присвячених шевченкознавству. Один із найавторитетніших дослідників творчості І. Франка.

Тв.: Береги моєї любові. Бережани, 1995. С. 49–52; Богдан Лепкий. *Слово і час*. 1992. № 11. С. 28–31; Європа і ми : літературознавча праця. *Форум.* 1996. № 1. С. 19–25; Між ідеєю і формою. *Форум*. 1996. № 1. С. 137–176 ; № 2. С. 152–185; Спогади з-над Золотої липи. *Бережанська гімназія. Сторінки історії: ювілейна дата*. Бережани ; Тернопіль, 2007. С. 154–155.

Літ.: Баган О. Парадоксальний інтелектуал на перехрестях доби: літературний критик М. Рудницький. *Дивослово*. 2020. № 1. С. 49–57; Василик А. Рудницький Михайло Іванович. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: М. Г. Жулинський та ін. Київ, 2015. Т. 5 : Пе-С. С. 577–578; Ковалів Ю. Михайло Рудницький. *Слово і час.* 2019. № 1. С. 85–88; Омельчук О. Р. Михайло Рудницький про Євгена Маланюка / вступна стаття та підготовка текстів Олесі Омельчук. *Слово і час*. 2019. № 2. С. 80–90. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001067533; Рудницький Михайло Іванович (07.01.1889 – 01.02.1975) – письменник, перекладач, літературознавець і педагог. *Провідники духовності в Україні*. Київ, 2003. С. 289–299.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/52ukupk3

РУДНИЦЬКИЙ СТЕПАН ЛЬВОВИЧ *(Rudnytskyi Stepan Lvovych)* [03.12.1877, м. Перемишль, Польща – 03.11.1937, урочище Сандармох поблизу м. Медвежегорськ, РФ] – фундатор української географічної науки, академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1929), доктор філософії (1901), професор (1904), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1901).

Закінчив Тернопільську гімназію, філософський факультет Львівського університету (1899), поглиблював знання у Віденському й Берлінському університетах. Від 1899 р. викладав географію та історію в гімназіях Львова й Тернополя. У 1908–19 рр. з перервою – професор кафедри географії Львівського університету. У 1914–18 рр. – військовий географ при Генеральному штабі австрійської армії у Відні. Протягом 1918–21 рр. – активний учасник національно-визвольних змагань українського народу (радник уряду Західноукраїнської Народної Республіки з економічних і географічних питань, делегат міжнародних мирних конференцій). У 1919 р. емігрував. Працював у Віденській академії експорту і світової торгівлі. З 1921 р. до 1926 р. – у Празі: декан географічного факультету Українського вільного університету, професор Карлового університету, професор географії та декан філософського факультету Вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. У 1926 р. повернувся в Україну, мешкав у Харкові. З 1927 р. очолював Науково-дослідний інститут географії і картографії, з 1929 р. – керівник кафедри географії ВУАН, Комісії краєзнавства, Музею антропології та етнографії ім. Ф. Вовка. У березні 1933 р. арештований і звинувачений у приналежності до контрреволюційної організації, шкідництві та шпигунстві. Засуджений до п’яти років позбавлення волі. Ув’язнення відбував у РФ – у таборі «Свірлаг», на об’єктах Біломорсько-Балтійського каналу, у таборі особливого призначення на Соловецькому архіпелазі в Білому морі. У жовтні

1937 р. особливою трійкою Народного комісаріату внутрішніх справ засуджений до страти. Розстріляний в урочищі Сандармох. Реабілітований у 1965 р.

Автор низки підручників із географії. Одним із перших запровадив до наукового обігу географічний термін «Україна». Всупереч російській географічній традиції, яка виходила із заперечення українського етносу й української мови, розвивав думку про Україну як окрему антропогеографічну одиницю безвідносно до кордону, що розділяв українські землі між Російською та Австро-Угорською імперіями. Обґрунтував територіально-географічний аспект державної незалежності українців. Започаткував картографічний напрям у вітчизняній географії, автор перших мап України. Будучи, по суті, фундатором національної політичної географії, зауважував, що від статусу України залежить, чи відбуватиметься в Європі стабільний розвиток, чи вона стане новим центром майбутніх міжнародних конфліктів.

Тв.: До основ українського націоналізму. 2-ге вид. Відень ; Прага, 1923. 162 с. URL: https://tinyurl.com/34wv4mx7; Коротка географія України. Київ ; Львів, 1910. 152 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000026734; Початкова географія для народних шкіл. Київ ; Львів ; Відень, 1919. 191 с. URL: https://tinyurl.com/bdesja6n; Україна – наш рідний край. 2-ге вид. Львів, 1921. 128 с. URL: https://tinyurl.com/33xhzw38; Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, 1923. 282 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008571.

Літ.: Горобець С. 1877 – народився Степан Рудницький. *Український інститут національної пам'яті*. URL: https://tinyurl.com/3djaf85p; Макаренко Д. Є., Шаблій О. І. Рудницький Степан Львович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-879325; Нагорна Л., Римаренко Ю. Рудницький Степан Львович. *Мала енциклопедія етнодержавства* / НАН України. Київ, 1996. С. 880–881.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/2uxm6r7c

РУДНИЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ-БОГДАН АНТОНОВИЧ *(Rudnytskyi Yaroslav-Bohdan Antonovych)* [28.11.1910, м. Перемишль, Польща – 19.10.1995, м. Монреаль, Канада] – славіст, мовознавець, педагог, науковий і громадський діяч, літературознавець, фольклорист, доктор філософії (1937), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1947).

1929 р. закінчив Стрийську гімназію. 1929–37 рр. студіював українську мову, ономастику й етнологію у Львівському університеті, там же 1934 р. здобув ступінь магістра слов'янських наук. Працював в Українському науковому інституті в Берліні (1938–40). Від 1940 р. – доцент, з 1943 р. – професор Українського вільного й Карлового університетів у Празі. Упродовж 1945–48 рр. обіймав

посаду професора Гейдельберзького університету (Німеччина). Був засновником і завідувачем відділу славістики Манітобського університету (1949–76). Працював професором в Українському вільному університеті в Мюнхені (Німеччина, 1949–80) та Українському католицькому університеті в Римі (від 1963 р.). Член-засновник Української вільної академії наук (УВАН) у Канаді (1955–69 рр. – президент). Започаткував і редагував серію видань УВАН: «Slavistica» (1949–73), «Onomastica» (1951–75), «Рудницькіяна», продовжив випуск «Літопису УВАН». Організатор наукових об'єднань: Канадської асоціації славістів, Канадського лінгвістичного товариства (обидва – 1954 р.), Канадського інституту назвознавства, Канадської асоціації порівняльного літературознавства (обидва – 1967 р.), Міжнародної академії гуманістичних і суспільних наук Канади (1974). Був членом Королівської комісії двомовності і двокультурності Канади (1963–71), головою уряду Української Народної Республіки в екзилі (1980–89). Відновив діяльність Української Могилянсько-Мазепинської академії наук (1978). Мовознавчі праці Р. присвячено українському словотвору, акцентології, діалектології, топоніміці, лексикографії. Приблизно 40 років працював над дослідженням – «Етимологічний словник української мови» («An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language», у 2 т., Вінніпег; Оттава, 1962–82). Був співукладачем «Українсько-німецького словника» (Лейпциг, 1943; Вісбаден, 1983). Автор українських перекладів творів В. Шекспіра, Р. Бернса та ін., а також англійських перекладів поезій Лесі Українки та Б.-І. Антонича. Перевидавав власним коштом «Кобзар» Т. Шевченка, надрукував чотири томи українського фольклору в Канаді.

Тв.: Бернс і Шевченко. Вінніпег, 1959. 32 с.; Бібліотека товариства «Просвіта» в Порт-Артурі, Онтаріо. Вінніпег ; Порт-Артур, 1961. 16 с.; Найближчі завдання шевченкознавства. Вінніпег, 1958. 32 с.; Нарис української діялектології. Авгсбург, 1946. 48 с.; Українська мова та її говори: (з двома мапами в тексті). Львів : Накладом вид-ва «Рідної шк.», 1937. 78 с.

Літ.: Зорівчак Р. П. Рудницький Ярослав-Богдан. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-882220; Ковальчук О. О., Майдан І. Г. Рудницький Ярослав-Богдан. *Енциклопедія історії України* / Інститут історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 354; Рудницький Ярослав-Богдан. *Українська мова* : енциклопедія. Вид. 2-ге, випр., допов. / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 563–564; Рудницький Ярослав-Богдан. *Шевченківська енциклопедія* : у 6 т. / голов. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 5. С. 578–579; 1910 – народився Ярослав-Богдан Рудницький, мовознавець / підготувала Наталя Слобожаніна. *Український інститут національної пам'яті* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: http://surl.li/xbmhrp; Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. Кн. 1. 3-тє вид. / за ред. Е. Бабчук. Київ : Простір, 2009. С. 22–240. URL: http://surl.li/fqzcjz.

Тетяна Кочубей

Фото: http://surl.li/qqwzqa

РУСОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Rusov Oleksandr Oleksandrovych)* [19.02.1847, м. Київ – 08.10.1915, там само] – громадський діяч, статистик, етнограф, фольклорист, педагог. Чоловік С. Русової.

У 1856–64 рр. навчався у 2-й київській гімназії. Упродовж 1964–68 рр. – студент історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира. Викладав латину й грецьку мову в Києво-Подільській та 1-й київській гімназіях, вивчав етнографію і працював у видавничій галузі. Від 1870 р. член, а згодом – один із керівників київської Старої громади. Співзасновник Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві (1873). За ініціативою Р. в Петербурзі було створено Товариство любителів малоросійської словесності і мови та Товариство любителів малоросійської словесності в Харкові. 1875 р. з дружиною переїхав до Праги, де вони видали повний «Кобзар» Тараса Шевченка. Одночасно з науковою й організаційною активністю Р. не полишав і педагогічної діяльності. Приділяв велику увагу питанню збереження самобутності української мови та необхідності її вдосконалення до рівня розвинених літературних мов, запровадженню її в школах та видання підручників українською мовою, розвитку вітчизняної освіти і науки. Уважав, що навчання рідною мовою найбільш ефективне для засвоєння знань. Обстоював ідею національного змісту освіти та процесу навчання. Наголошував на тому, що завданнями школи є розповсюдження серед молоді національної ідеї та надання їй національної освіти, яка ґрунтувалася б на українськомовному навчанні, врахуванні традицій, народній педагогіці, історії, фольклорі українців і відповідала світовому рівню. Наполягав на важливості створення національної школи, здатної формувати та зберігати національну культуру. Акцентував увагу на необхідності організації освіти на демократичних засадах, яка задовольняла б природну потребу в навчанні. Школа, на його погляд, має закладати основи гуманізму, терпимості та поваги до інших національностей і вірувань.

З другої половини 70-х рр. 19 ст. і до кінця життя цілком присвятив себе царині статистики, здійснював статистичні дослідження в різних містах (Чернігів і Ніжин, Херсон, Харків). 1908 р. науковець вчергове приїхав до Києва на запрошення директора Київського комерційного інституту М. Довнар-Запольського викладати статистику. Цю роботу поєднував із редагуванням журналу «Новини Київського комерційного інституту» («Известия Киевского комерческого института») та різнобічною громадською діяльністю. 1915 р.

Київський комерційний інститут евакуювали до Саратова, де Р. захворів і помер. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Тв.: Видатки 8-ми українських губерній на початкову школу і народну освіту. *Світло.* 1914. № 7–8; Думки з приводу неможливості існування вільних освітніх установ за наявних політичних умов царизму // ІР НБУВ. Ф. 2. № 11009; Звіт про закордонне відрядження з приводу знайомства з навчально-педагогічним процесом в гімназіях // ІР НБУВ. Ф. 2. № 475; Про український правопис на українській мові // ІР НБУВ. Ф. 1. № 529; Спомини про пражське видання «Кобзаря». *Україна*. 1907. № 1–3.

Літ.: Іваницька С. Олександр Олександрович Русов у індивідуальних згадках та колективній пам'яті представників української ліберально-народницької еліти початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. Вип. XXXIII. С. 273–282; Резніченко І. Г. Педагогічно-просвітницька діяльність Олександра Русова (1847–1915 рр.) : монографія. Київ : НВФ Славутич Дельфін, 2015. 173 с.; Русов Олександр Олександрович як один із фундаторів української статистичної науки. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: http://nbuv.gov.ua/node/2511; 1847, народився Олександр Русов. *Український інститут національної пам'яті* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: http://surl.li/giustg; С. Г. Іваницька. «Українське дев'ятнадцяте довге століття» в мемуарах та щоденниках Олександра Русова : рец. на кн. О. О. Русов. Щоденники та спогади / упоряд., підготовка до друку, вступ. ст., коментарі О. Я. Рахна ; Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Черніг. від-ня Ін-ту укр. археографії, Черніг. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. Чернігів : Десна : Поліграф, 2011. 317 с.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/ms5srhwm

РУСОВА СОФІЯ ФЕДОРІВНА *(Rusova Sofiia Fedorivna)* [01.03.1856, с. Олешня Чернігівської обл. – 05.02.1940, м. Прага, Чехія] – педагогиня, громадська діячка, організаторка українського жіночого руху. Дружина О. Русова.

Закінчила Фундуклеївську гімназію в Києві (1870). 1871 р. разом із сестрою відкрила в Києві перший приватний дитячий садок, вихованцями якого здебільшого були діти української інтелігенції. У зв'язку із роботою чоловіка та власною політичною діяльністю часто змінювала місця проживання. У 1874–76 рр. працювала в Петербурзі в українському земляцтві, допомагала чоловікові в Празі в підготовці видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1876). Згодом працювала на хуторі біля м. Борзна акушеркою, займалася культурно-просвітньою роботою. У 1881 р. ув'язнена за зв'язки з народовольцями, надалі перебувала під постійним наглядом поліції. Брала активну участь у діяльності київської та одеської українських Громад, Харківському товаристві грамотності. З 1909 р. жила в

Києві, викладала в Комерційному інституті, комерційній школі 1-го учительського товариства, Фребелівському інституті. Після Лютневої революції 1917 р. завзято долучилася до розбудови національної системи освіти: членкиня Української Центральної Ради, керівниця департаменту дошкільної та позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти, голова Всеукраїнської учительської спілки, викладачка кількох закладів освіти в Києві. Через події громадянської війни в 1920 р. переїхала до Кам'янця-Подільського, де викладала в університеті й учительській семінарії. Наприкінці 1921 р. емігрувала. Читала лекції в Українській господарській академії в Подєбрадах (1922–23), Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі (1923–33). У 1924–25 рр. взяла участь у створенні притулку для дітей українців-емігрантів, який очолювала впродовж п'яти років.

Праці Р. «Дошкільне виховання» (1918), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Нові методи дошкільного виховання» (1927) та ін. заклали основи для становлення українського дошкілля. Думки педагогині щодо концепції національної школи відображені в творах: «Нова школа» (1917), «Єдина діяльна (трудова) школа» (1924), «Нова школа соціального виховання» (1924), «Дидактика» (1925) тощо. Обстоюючи право українського народу на навчання рідною мовою, створила низку підручників, які неодноразово перевидавалися («Український буквар», 1906; «Початкова географія», 1911; «Перша читанка для дорослих для вечірніх та недільних шкіл», «Початковий підручник французької мови задля самонавчання і перших класів гімназії», 1918). Публікувала статті з різних питань освіти на сторінках багатьох періодичних видань. Співредакторка єдиного в Російській імперії українського педагогічного журналу «Світло» (1910–14), членкиня редакційної колегії часопису «Вільна українська школа» (1917–20). Видавала науково-популярні брошури, призначені для малоосвічених верств населення.

Похована в Празі на Ольшанському цвинтарі.

Тв.: Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. / за заг. ред. Є. І. Коваленко. Київ, 1997, 2008, 2009; Мемуари. Щоденник. Київ, 2004. 544 с.; Софія Русова: З маловідомого і невідомого / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. Ч. 1–3. Івано-Франківськ, 2006, 2007, 2012.

Літ.: Антонець Н. Б. Русова Софія Федорівна. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 136–145; Русова Софія Федорівна : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Лога Т. В., Павленко Т. С. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/mr346zda; Поперечна Л. А. Русова Софія Федорівна. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Київ, 2024. URL: https://tinyurl.com/4bsdxahm; Софія Федорівна Русова (1856–1940) – видатна українська педагогиня, громадсько-освітня діячка : (до 165-річчя від дня народж.) : вірт. кн. виставка / підгот. фахівцями від. зберігання фонду та обслуговування користувачів. *Державна науково-*

педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=27165.

Наталія Антонець

Фото: http://tinyurl.com/3hpthskd

РУСЬКО ОЛЕКСІЙ МИКИТОВИЧ *(Rus'ko Oleksiy Mykytovych)* [30.03.1906, м. Білосток, Польща – 25.08.1964, м. Київ] – педагог, методист хімії, суспільно-освітній діяч, організатор народної освіти, кандидат педагогічних наук (1948).

У 1932 р. закінчив Київський хіміко-технологічний інститут і був запрошений працювати до Київського інституту соціального виховання. У 1932–38 рр. – на викладацькій і керівній роботі в Київському педагогічному інституті. З квітня 1938 р. – ректор Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Під час Другої світової війни призначений ректором Об'єднаного українського державного університету (з лютого 1942 р. до липня 1943 р.), який створено на базі Київського й Харківського університетів, евакуйованих до м. Кзил-Орда (Казахстан). Брав участь у відбудуванні Харківського державного університету, виконував обов'язки ректора (вересень – листопад 1943 р.). 6 листопада 1943 р. знову очолив Київський університет, з серпня 1943 р. призначений уповноваженим Уряду УРСР щодо відновлення культурних установ і закладів вищої освіти Харкова, у листопаді – Києва. З червня 1944 р. до 1958 р. – заступник міністра освіти УРСР, у 1958–1964 рр. – директор Науково-дослідного інституту (НДІ) педагогіки УРСР. Один із організаторів і перший голова Педагогічного товариства УРСР (з 1960 р.), керівник комітету з освіти республіканської комісії ЮНЕСКО.

Запровадив при НДІ педагогіки УРСР громадський інститут наукових кореспондентів із числа досвідчених учителів-практиків і працівників освіти, які досліджували актуальні проблеми навчально-виховної роботи безпосередньо в школах за планами й завданнями науковців-консультантів. Відзначений багатьма нагородами.

Автор приблизно 100 праць з історії розвитку принципу поєднання навчання з продуктивною працею, проблем організації народної освіти й питань школознавства; підручників, навчальних і методичних посібників із хімії для закладів вищої та середньої освіти. Його твори насичені комуністичними ідеологемами, властивими радянському періоду.

Тв.: В ногу з життям / Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР. Київ : Рад. Україна, 1963. 40 с.; Загальна хімія : підруч. для природн. ф-тів пед. ін-тів / О. І. Астахов, О. М. Русько.

Київ : Рад. школа, 1958. 532 с.; За дальший розвиток педагогічної науки на Україні. *Рад. школа*. 1958. № 8. С. 24–38; Предмет сучасного школознавства. *Деякі питання школознавства* / М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки. Київ, 1966. С. 6–13.

Літ.: Дічек Н. П. Русько Олексій Микитович (1906–1964). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 349–355; О. М. Русько (1906–1964): штрихи біографії й педагогічної творчості : біобібліогр. список / уклад. Є. Ф. Демида ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2021. 7 с. URL: https://tinyurl.com/3drh8xbn; Русько Олексій Микитович (17(30).03.1906 – 25.08.1964) : рек. список літ. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Наук. б-ка ім. М. Максимовича, Інформ.-бібліогр. від. ; упоряд.: І. І. Тіщенко, Н. В. Кошлякова ; наук. ред. О. О. Сербін. Київ, 2021. 33 с. URL: https://tinyurl.com/5fa76fvh; Русько Олексій Микитович (1906–1964) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Демидою Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/yfv7uue4; Сліпушко О. Олексій Русько – ректор Київського університету на зламі епох : життєпис ректора Київ. Шевченків. ун-ту Олексія Микитовича Руська – важлива сторінка історії освіти в Україні. *Дзеркало тижня*. 2019. 12–18 жовт. (№ 38). С. 15. URL: https://tinyurl.com/yjwccpy6.

Христина Середа

Фото: https://tinyurl.com/bdz4nwmr

РЯППО ЯН ПЕТРОВИЧ *(Riappo Yan Petrovych)* [11.04.1880, Естонія – 14.04.1958, м. Таллінн, Естонія] – педагог, освітній та політичний діяч.

Після здобуття вищої освіти на історико-філологічному факультеті та факультеті східних мов Петербурзького університету (1904–09) учителював спочатку на батьківщині, потім – у Петербурзі. У 1915 р. був мобілізований до російської армії, воював на фронтах Першої світової війни, після революції перебував у лавах Червоної армії. Очолював Миколаївську Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів (1917–18), народний відділ освіти Миколаївщини (1918–19), Одеський губернський відділ народної освіти (1920–21). Член Російської комуністичної партії (більшовиків) із 1920 р. Обіймав посаду заступника народного комісара (наркома) освіти (1921–28), водночас із 1922 р. до 1927 р. – головний редактор педагогічного журналу «Шлях освіти». Керував секцією системи освіти в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (1926–28). У 1932–34 рр. – нарком легкої промисловості, потім – заступник голови Вищої ради народного господарства УРСР. Під час Другої світової війни працював у Народному комісаріаті освіти Башкирії, пізніше очолив московську філію українського педагогічного видавництва

«Радянська школа», організовував видання підручників для шкіл України. Повернувшись 1944 р. у звільнений від окупації Київ, керував центральним науково-методичним кабінетом заочного навчання Міністерства освіти УРСР. У 1948 р. вийшов на пенсію, займався літературною діяльністю. Останні роки жив у Житомирі.

Співтворець радянської системи освіти УСРР. Численні публікації Р. відображають реформаційні процеси в українському шкільництві 1920-х рр.: налагодження системи виховання молодого покоління в дусі комуністичних переконань, намагання держави охопити дітей початковою школою, поєднання загальної і спеціальної (професійної) підготовки, що давало змогу молоді у віці 15–17 років мати певну спеціальність, створення широкої мережі дитячих будинків, дитячих містечок, трудових колоній, які вирішували проблему соціального виховання, упровадження комплексної системи навчання та відповідні зміни в змісті шкільних планів, програм і методах роботи вчителів, розвиток системи шкіл робітничої молоді, робітничих факультетів, зміни у функціонуванні вищої школи (зокрема ліквідація університетів) тощо. Праці Р. як представника партійно-радянської номенклатури відповідають політико-ідеологічним принципам більшовицької ідеї суспільного розвитку, водночас завдяки великому масиву документального й статистичного матеріалу вони є цінною базою джерел для історико-педагогічних досліджень.

Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

Тв.: Народна освіта на Україні за десять років революції. Харків, 1928. 126 с.; Новий етап в праці Наркомосвіти. *Рад. освіта*. 1925. № 2. С. 8–12; Професійна школа замість загальноосвітньої словесної школи. *Шлях освіти.* 1924. № 1. С. 6–18; Система народної освіти на Україні : зб. матеріалів, ст. і доп. Харків, 1926. 123 с.; Чергові завдання народної освіти. *Рад. освіта*. 1927. № 5. С. 10–13.

Літ.: Виговський М. Ян Ряппо: реформатор системи освіти в Україні 1920-х років. *Пам'ять століть.* 2004. № 2. С. 79–89. URL: https://tinyurl.com/yc842xz8; Ігнатьєва А. Організаційна і громадсько-педагогічна діяльність Я. П. Ряппо в Україні у 20–30-і роки XX століття : монографія. Харків, 2014. 166 с.; Ряппо Ян Петрович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Сізінцева Н. М., Шолохова Н. Є.; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2010. URL: https://tinyurl.com/44pbtc3v; Самоплавська Т. О. Ряппо Ян Петрович (1880–1958). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 37–42; Ян Ряппо: 140 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/2yjaa4y6.

Наталія Антонець

С

Фото: https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2116/

САВЧЕНКО ОЛЕКСАНДРА ЯКІВНА *(Savchenko Oleksandra Yakivna)* [08.05.1942, м. Ізмаїл Одеської обл. – 06.11.2020, м. Київ] – педагогиня, учена в галузі загальної педагогіки та дидактики початкової школи, докторка педагогічних наук (1984), професорка, дійсна членкиня Національної академії педагогічних наук (НАПН) України, заслужена працівниця освіти України.

1963 р. закінчила факультет педагогіки та методики початкового навчання Ізмаїльського державного педагогічного інституту. Учителювала в початкових класах шкіл м. Києва й викладала в Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького (1963–67). 1967 р. вступила до аспірантури Українського науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР. Працювала на наукових посадах, зокрема завідувача відділу початкової освіти Інституту педагогіки. Заступниця міністра освіти України (1995–2000). З 1992 р. – академкиня-засновниця Академії педагогічних наук (АПН) України та головна учена секретарка, у 1998–2002 рр. – академкиня-секретарка Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті, у 2000–07 рр. – віцепрезидентка АПН України. Брала активну участь у підготовці законодавчої бази й формуванні стратегії розвитку української освіти та науки, Державного стандарту для основної і старшої школи, Концепції 12-річної загальноосвітньої школи. Очолювала Міжвідомчу раду з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні НАПН України, Всеукраїнську асоціацію Василя Сухомлинського. Фундаторка наукової школи, підготувала 16 докторів та 32 кандидати педагогічних наук.

Авторка (співавторка) понад 700 наукових праць, серед яких монографії, навчально-методичні посібники, декілька поколінь шкільних підручників; засновниця педагогічної системи формування пізнавальної самостійності дітей молодшого шкільного віку. Наукова діяльність С. охоплює сферу концептуального та нормотворчого супроводу розвитку загальної середньої освіти в Україні. Відзначена багатьма нагородами. Була почесною професоркою багатьох університетів. Похована в м. Києві на Лісовому кладовищі.

Тв.: Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Грамота, 2013. 503 с.; Методичний потенціал нового підручника з літературного читання у 3-му класі. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2020. Вип. 25. С. 133–148. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-25-133-148; Система міжпредметних завдань на уроках з літературного читання : метод. посіб. / Ін-т педагогіки

НАПН України. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 103 с. URL: https://tinyurl.com/35z6nax7; Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра : посібник / НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ : Пед. думка, 2014. 174 с. URL: https://tinyurl.com/49n766kc .

Літ.: Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану : зб. матеріалів Других міжнар. пед. читань пам'яті О. Я. Савченко, 3 листоп. 2022 р., Київ / НАПН України та ін. ; за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко. Київ : Освіта, 2022. 164 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk.pdf; Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення : зб. матеріалів Третіх Всеукр. пед. читань пам'яті О. Я. Савченко, 9 листоп. 2023 р., Київ / НАПН України та ін. ; за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко. Київ : Пед. думка, 2023. 222 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-644-750-3-2023-222; Матвеєва Н., П'ятка Н. Внесок О. Я. Савченко у розвиток початкової освіти. *Молодь і ринок.* 2021. № 11/12. С. 90–95. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.249215; Олександра Яківна Савченко. Людина, вчитель, особистість : до 80-річчя від дня народж. : вірт. кн. виставка / підгот. фахівцями від. зберігання фонду та обслуговування користувачів. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2022. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=30853; Олександра Яківна Савченко. Уроки співпраці і спілкування : зб. матеріалів Перших всеукр. пед. читань пам'яті О. Я. Савченко (4 листоп. 2021 р., Київ) / НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін. ; уклад. О. В. Онопрієнко. Київ : Пед. думка, 2021. 96 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-644-601-8-2021-104; Савченко Олександра Яківна (08.05.1942 – 06.11.2020) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/2saraj2e.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/5fxp9nm7

САМБРОС ЮРІЙ ПЕТРОВИЧ *(Sambros Yurii Petrovych)* [20.04.1894, м. Тростянець Сумської обл. – 06.11.1975, м. Свердловськ, РФ] – педагог, кандидат педагогічних наук (1954).

Навчався в Сумській чоловічій гімназії, після закінчення якої (1915) вступив до Харківського університету. У 1916 р. мобілізований до армії, воював на фронтах Першої світової війни. У 1920–22 рр. – в Охтирці: завідувач організаційно-інструкторського, пізніше – позашкільного підвідділу повітового відділу народної освіти, учитель українознавства в педагогічній школі, один із редакторів та авторів публікацій журналу «Трудова освіта» (1921–22). Разом з іншими працівниками відділу (Б. Антоненко-Давидович, М. Довгополюк, Г. Сергієнко) проводив дерусифікацію шкіл повіту:

учителі вивчали мову, студіювали граматику й правопис, ознайомлювалися з українською літературою, розбирали методику навчання української грамоти, переводили шкільне діловодство на українську мову. Брав участь у заснуванні Охтирського дитячого містечка, де згодом неодноразово бував.

З 1922 р. – у Тростянці: завідувач навчальної частини та викладач української літератури в сільськогосподарській школі. З 1923 р. – у м. Суми: інспектор соціального виховання Сумського окружного відділу народної освіти, у 1925–30 рр. – редактор часопису «Наша освіта» (1925–30), викладач педагогіки, завідувач навчальної частини Сумського педагогічного технікуму. Набутий практичний досвід узагальнив у методичному посібнику «Система безперервного педагогічного практикуму в І концентрі трудшколи» (Харків, 1930).

Автор численних статей у провідних українських педагогічних часописах 1920-х рр.: «Радянська освіта», «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки», «Шлях освіти». Тематика публікацій: педагогічна практика студентів, підготовка й перепідготовка вчительства, методика викладання української мови. У 1931–33 рр. – завідувач педагогічної практики студентів Всеукраїнського інституту народної освіти в Харкові. 1933 р., рятуючись від хвилі репресій, виїхав з України. Проживав у м. Камишлов Свердловської області (РФ), працював в освітній сфері. Захистив дисертацію «Вивчення вчителем учнів і складання на них психолого-педагогічної характеристики (відповідно до умов педагогічних училищ)». Листувався з П. Сапухіним. Залишив спогади, які є не лише свідченням його життєвого досвіду, а й цінним документом з історії культурного поступу 1920-х рр. і сталінських репресій в Україні, зокрема Голодомору 1932–33 рр. (опубліковані 1988 р. в США).

Тв.: Досвід постановки тексту українського правопису. *Шлях освіти.* 1927. № 1. С. 177–184; З п’ятирічного минулого «Нашої освіти». *Наша освіта.* 1929. № 10/12. С. 11–21; Оцінка мови студентства педвишів. *Укр. вісн. рефлексології та експерим. педагогіки.* 1929. № 2. С. 43–58; Поточна педпрактика студентів. *Комуністична освіта.* 1933. № 6. С. 126–136; Щаблі. Мій шлях до комунізму : мемуар. нариси. Нью-Йорк : Сучасність, 1988. 417 с. URL: https://tinyurl.com/4xdzwz24.

Літ.: Баглай А. Юрій Самброс. *Сумський історичний портал*. Суми, 2019. URL: https://tinyurl.com/yeyw8xcx; Удовенко В. Комплекс матеріалів педагога Юрія Самброса у фондовому зібранні Сумського обласного краєзнавчого музею. *Краєзнавчий збірник* : ст. та повідомл. / Упр. культури Сум. облдержадмін., Сум. обл. краєзнав. музей. Суми, 2020. С. 68–75. URL: https://tinyurl.com/5fxp9nm7.

Олександр Міхно

Фото: https://cutt.ly/swIBsZgt

САПУХІН ПАВЛО АНДРІЙОВИЧ *(Sapukhin Pavlo Andriiovych)* [07.04.1893, с. Ямне Сумської обл. – 10.08.1970, м. Суми] – педагог, краєзнавець, один із фундаторів шкільного краєзнавства в Україні.

Навчався в Сумському духовному училищі (1903–08), Харківській духовній семінарії (1908–14), на літературно-словесному відділенні Петроградської духовної академії (1914–17). Педагогічну діяльність розпочав у вересні 1917 р. шкільним учителем у м. Сватове Луганської області (1917–20). У 1920–41 рр. жив у Великій Писарівці на Сумщині, учителював, водночас провадив краєзнавчу, журналістську й музейну діяльність. 1920 р., обійнявши посаду вчителя Великописарівської семирічної трудової школи, заснував один із перших в Україні шкільних краєзнавчих музеїв, 1922 р. створив та очолив шкільний краєзнавчий гурток. Гуртківці під його керівництвом досліджували місцеві археологічні знахідки, церковні архіви, видали два рукописних збірники з матеріалами про місцеву історію, склали сім історичних нарисів про рідний край, проводили екскурсії в шкільному музеї; за п’ять років існування гуртка прочитали понад 50 лекцій краєзнавчого змісту для мешканців району.

Розробив алгоритм роботи педагога-керівника шкільного музею, а також форми інтеграції шкільного музею в освітній процес: проведення окремих занять у музеї, демонстрація експонатів музею під час уроків у класі, самостійна лабораторна й дослідна робота учнів над різними експонатами музею – колекціями, документними та архівними джерелами. Постулював краєзнавство як методичний підхід, що дає змогу уникнути одноманітних уроків, схем і штампів викладання за підручником. Аргументував, що краєзнавчий матеріал є ілюстрацією процесів та явищ минулого, слугує його живим прикладом, забезпечує дотримання принципів доступності, наочності й конкретності, розширює систему методичних прийомів (наочний, лабораторно-дослідницький, екскурсійний), формує в учнів спостережливість, навички самостійної роботи тощо.

У 1920-х рр. – активний дописувач провідних педагогічних журналів «Радянська освіта» та «Шлях освіти». Тематика публікацій: методичні аспекти організації і діяльності шкільного музею, підготовка й проведення екскурсій для школярів, розвиток усного та писемного мовлення учнів із використанням шкільної стінгазети й шкільних часописів, культура дитячої мови та ін. З 1948 р. – у Сумах: інспектор шкіл Сумського обласного відділу народної освіти (1948–50), завуч Сумської семирічної школи № 13 (1950–51), завідувач кабінету педагогіки Сумського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів (1951–55),

заступник директора цього інституту (1955–58). Як краєзнавець, досліджував окремі питання топоніміки, архітектури, охорони пам'яток історії та культури, літературне минуле Сумщини. Брав участь у роботі товариства «Знання» (1948–70), Товариства охорони пам'яток історії та культури (1966–70).

Тв.: Дослідницька робота щодо вивчення історії місцевого краю. *Шлях освіти*. 1925. № 11. С. 111–128; Культура слова й дитжурналістика. *Рад. освіта.* 1928. № 12. С. 29–37; Музейна робота в школі. *Шлях освіти*. 1926. № 3. С. 70–78; Набуття ортографічної і стилістичної грамотності в школі. *Шлях освіти*. 1926. № 12. С. 42–60; Наш шкільний музей. *Рад. освіта.* 1929. № 2. С. 74–82.

Літ.: Кудінов Д. Організація П. А. Сапухіним краєзнавчої роботи у Великописарівській середній школі. *Сумський історичний портал*. Суми, 2018. URL: https://cutt.ly/swIBsZgt; Павло Андрійович Сапухін: портрет розбудовника краєзнавства на Сумщині : до 125-річчя від дня народж. дослідника / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Л. П. Сапухіна, О. М. Малиш, О. К. Линник. Суми : Триторія, 2018. 175 с.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/ymjvd9vj

СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ ПАТРИКІЙОВИЧ *(Svydnytskyi Anatolii Patrykiiovych)* [13.09.1834, с. Маньківка Вінницької обл. – 18.07.1871, м. Київ] – письменник, етнограф, педагог, фольклорист, публіцист, громадський діяч, один із перших педагогів-демократів.

Навчався в Крутянському духовному училищі (1843–51), Кам'янець-Подільській духовній семінарії (1851–56) та Київському університеті на медичному факультеті (1857). За власним бажанням перевівся на історико-філологічний факультет у березні 1857 р. Через нестатки повного курсу не закінчив. Із осені 1860 р. до 1862 р. працював на Полтавщині в Миргородському повітовому училищі, викладав українською мовою, відкрив недільну школу, де читав словесність. Через брак посібників С. розробив власну методику навчання, якою зацікавився учитель-громадівець В. Гнилосиров. Підготував і видав підручник «Російська азбука» (1868), написав філологічну розвідку «Вимова наша українська і потреби нашого орфографування», яку надіслав до журналу «Основа», але її не надрукували. Розповідав учням і батькам про українську літературу та поезію Тараса Шевченка. Одним із перших вивчав і популяризував його творчість. Володів грецькою, латинською, французькою, польською та болгарською мовами. С. – педагог-демократ, близький за поглядами до І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, П. Куліша, Б. Грінченка, К. Ушинського, М. Пирогова та ін.

Займався етнографічними дослідженнями, які описані в його фольклористично-етнографічних нарисах «Злий дух», «Великдень у подолян», «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського» та ін., опублікованих у журналі «Основа», газетах «Киянин» («Киевлянин») та «Одеський вісник» («Одесский вестник»). Автор поезій-пісень на власні мелодії, частину з них заборонила царська й радянська цензура («Україна, наша мати», «В полі доля стояла» та ін.); першого реалістичного побутового роману в Україні «Люборацькі» (1862), надрукованого посмертно 1886 р. завдяки О. Кониському та І. Франкові.

Тв.: Лист до В. С. Гнилосирова. Вірші. *Україна.* 1924. № 4; Люборадські : повість / Анатоль Свидницький ; редактор Дмитро Штикало. Краків ; Львів : Українське Видавництво, 1944. XI, 187 с.; Твори. Вступна стаття В. Я. Герасименка. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958.

Літ.: Герасимова Г. П. Свидницький Анатолій Патрикійович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / Інститут історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ, 2012. Т. 9. С. 472. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Svydnytskyj_A; Побірченко Н. С. Свидницький Анатолій Патрикійович (1834–1871). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 299–307; Хропко П. Свидницький Анатолій Патрикійович. Біографія. *Бібліотека української літератури.* URL: https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1903; Шевчук В. Класик «розумного битопису». *Свидницький А. П. Люборацькі: сімейна хроніка; Оповідання. Нариси та статті*. Київ : А.С.К., 2006. С. 5–46.

Тетяна Кочубей

Фото: https://cutt.ly/OwYfLdaz

СВІТЛИЧНА НАДІЯ ОЛЕКСІЇВНА *(Svitlychna Nadiia Oleksiivna)* (08.11.1936, с. Половинкине Луганської обл. – 08.08.2006, м. Матаван, США, похована в Києві на Байковому цвинтарі) – філологиня, педагогиня, журналістка, учасниця правозахисного руху.

Закінчила відділення української мови та літератури філологічного факультету Харківського університету (1958). Педагогічну діяльність розпочала вчителькою української мови й літератури, потім була завучем і директором (1958–62) школи робітничої молоді шахти «Центрально-Боківська» (м. Антрацит). Викладала в Старобільському медичному училищі, працювала бібліотекаркою в с. Байдівка й учителювала в Половинчанській середній школі на Луганщині (1963). З 1964 р. – у Києві: редактор, методист Українського республіканського заочного сільськогосподарського технікуму (м. Боярка Київської обл., 1964–65), літературний редактор видавництва

«Радянська школа» (1965), старший інженер відділу науково-технічної інформації Інституту ботаніки Академії наук УРСР (1966), лаборант сектору методики мови Науково-дослідного інституту педагогіки й за сумісництвом – учителька заочної середньої школи № 4 в Дарниці (1967). З травня 1967 р., після участі у вшануванні пам'яті Т. Шевченка, перебувала під наглядом радянських спецслужб. У червні 1967 р. звільнена з роботи.

Відвідувала Клуб творчої молоді (діяв у Києві 1959–64 рр.), який проводив культурно-просвітницькі акції на захист національної спадщини українського народу. Там здружилася з багатьма «шістдесятниками». У грудні 1970 р. у м. Василькові Київської області разом з Є. Сверстюком знайшла забиту подругу – художницю А. Горську, організувала похорон і зведення пам'ятника на її могилі. Збереглося листування С. та А. Горської.

Заарештована 1972 р. і в травні 1973 р. засуджена за антирадянську діяльність до чотирьох років таборів. 1976 р. повернулася до Києва й написала відмову від радянського громадянства, мотивуючи тим, що «бути громадянкою найбільшого у світі, наймогутнішого і найдосконалішого концтабору» нижче її гідності. 1978 р. виїхала спочатку до Рима, де її прийняв Папа Римський Павло II, потім – до США. Працювала перекладачкою в Гарвардському університеті. Приєдналася до куреня «Верховинки» Пласту в Нью-Йорку, брала участь у патріотичному та спортивному вихованні діаспорної молоді, організовувала й проводила зустрічі та вечори, присвячені І. Світличному, Л. Костенко, В. Стусу, А. Горській, В. Івасюку, Г. Снєгірьову та ін. До 1985 р. регулярно видавала «Вісник репресій в Україні» (коштом української діаспори). У 1983–94 рр. працювала в Українській редакції «Радіо Свобода». Підготувала до друку книгу В. Стуса «Палімпсести» (Мюнхен, 1986), що вважала головною справою свого життя. У 1980 р. виступила перед Гельсінською комісією при конгресі США з промовою «Політика русифікації в Україні», у якій, спираючись на статистичні дані, довела, що русифікація охоплює всі ланки освіти й починається з дитячих садків, а загалом у культурному просторі провадиться політика обмеження українськомовного духовного життя рамками специфічно етнічного матеріалу з метою перетворення українського народу на етнографічну масу, більш придатну для подальшої тотальної русифікації. З 1994 р. працювала позаштатно в Українському музеї в Нью-Йорку. Лавреатка Державної премії України ім. Тараса Шевченка за активну журналістську й публіцистичну діяльність (1994, разом із братом І. Світличним, якому премію в галузі «Література» присуджено посмертно). С. належить ідея створення Музею шістдесятництва в Києві, основу фондової колекції якого становить її архів – фотографії, документи, меморіальні речі.

Тв.: Бесіда з Надією Світличною на Володимирській гірці в Києві 23 вересня 1998 року / записав Василь Овсієнко ; з випр. Н. Світличної у верес. 2003 р. *Дисидентський рух в Україні* : вірт. музей. Харків, 2005. URL: https://tinyurl.com/2p9hrsnm; З живучого племені Дон Кіхотів / Іван Світличний, Надія Світлична ; упоряд.: М. Х. Коцюбинська, О. І. Неживий. Київ : Грамота, 2008. 816 с.; Твори : автобіографія. Спогади. Статті. Інтерв'ю. Листи / упоряд., авт. передм. О. І. Неживий. Луганськ : Знання, 2006. 212 с.

Літ.: Надія – голос свободи / упоряд. О. Лодзинська, Н. Єсипенко, Г. Почверук ; вступ. стаття Б. Гориня. Харків : ТОВ «Видавництво "Права людини"», 2024. 268 с.; Огнєва Л. Та, що світила всім. Київ : Маслаков Р. О., 2021. 425 с. URL: https://cutt.ly/kwTIFTAh; Світлична Надія Олексіївна. Особова справа // Архів Інституту педагогіки НАПН України. Т. 39. 10 арк.; Скрипка Т. Надія Світлична. *Історична правда* : онлайн-видання. Київ, 2022. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/11/8/162014/.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/38wawsu

СИНИЦЯ ІВАН ОМЕЛЯНОВИЧ *(Synytsia Ivan Omelianovych)* [06.08.1910, с. Корделівка Вінницької обл. – 08.11.1976, м. Київ] – психолог, педагог, фахівець із педагогічної психології, доктор психологічних наук (1968).

Навчався у Вінницькому інституті соціального виховання (1928–32), на філологічному факультеті Київського педагогічного інституту (1937–38). Працював завучем і вчителем української мови та літератури в середній школі с. Літки на Київщині (1935–41). Учасник Другої світової війни. Після демобілізації – завуч середньої школи № 70 м. Києва, інспектор міського відділу народної освіти (1944–51). З 1951 р. – співробітник Науково-дослідного інституту психології УРСР, де з 1955 р. очолював відділ педагогічної психології, з 1960 р. – лабораторію психології навчання. Представник школи Г. Костюка. 1954 р. захистив кандидатську дисертацію з проблем психології засвоєння лексики п'ятикласниками, 1968 р. – докторську, у якій уперше в українській психологічній науці зробив порівняльний аналіз розвитку письмового й усного мовлення в дітей, на основі чого розробляв практичні рекомендації для вчителів щодо поліпшення формування розмовної та зв'язної розповідної мови в дітей шкільного віку (і усної, і письмової). Стверджував, що культура писемного й усного мовлення потребує гармонійного поєднання навчальної та виховної роботи. Як і В. Сухомлинський, заохочував самостійні літературні спроби школярів.

Теоретично обґрунтував сутність педагогічної майстерності вчителя, її окремі складники (світогляд, моральність, досконале володіння фаховими знаннями й практичними методичними вміннями) і доповнив їх таким, як

педагогічний такт, що вважав найхарактернішою професійною ознакою вчителя, оскільки такт виявляється в поведінкових звичках, мові, уподобаннях і навіть у зовнішньому вигляді педагога. Доводив, що педагогічна майстерність – це не лише висока й всебічна загальна та методична освіченість учителя, а й вміння донести кожну думку, слово до свідомості та почуттів учня, домогтися, щоб трансльовані знання діти пережили й засвоїли.

Автор приблизно 200 наукових праць, зокрема 12 монографій і науково-популярних видань для батьків та вчителів. Мав літературний талант. Ще зі студентських років друкувався в періодичній пресі, уклав збірку «Народна лірика» (1956). Серед учителів мали популярність книги С. про педагогічний такт, кожен розділ яких завдяки літературному хисту автора є закінченою педагогічною новелою: «Про педагогічний такт учителя» (1963, 1969), «Про такт та майстерність» (1976), «Педагогічний такт та майстерність учителя» (1981, 1983, 1987).

Тв.: З чого починається педагогічна майстерність. Київ : Рад. школа, 1972. 167 с.; Культура мови дітей у сім'ї. Київ : Рад. школа, 1959. 64 с.; Педагогічний такт і майстерність учителя. Київ : Рад. школа, 1981. 319 с.; Психологія писемної мови учнів 5–8 класів. Київ : Рад. школа, 1965. 316 с.; Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. Київ : Рад. школа, 1974. 207 с.

Літ.: Дічек Н. П. Синиця І. *Енциклопедія освіти* / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. С. 916; Загородня А. А. Особистість учителя у педагогічній спадщині І. О. Синиці : дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2011. 258 арк. URL: https://tinyurl.com/y44k7khv; Іван Синиця (1910–1976). Український психолог і педагог : до 110-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/3efvzrj7.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/2fzfj493

СИРОТЕНКО АНАТОЛІЙ ЙОСИПОВИЧ *(Syrotenko Anatolii Yosypovych)* [01.05.1935, с. Ружин Житомирської обл. – 15.09.2009, м. Київ] – фахівець у галузі методики навчання географії в закладах середньої та вищої освіти, кандидат географічних (1976), доктор педагогічних (1996) наук, професор (1997), почесний академік Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (2008), заслужений діяч науки і техніки України (2001).

Закінчив Харківське авіаційне училище штурманів (1957) і географічний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка (1967). Служив штурманом у військовій авіації (1957–63), викладав географію в

середніх школах м. Києва, перебував на дипломатичній роботі в Конго (1970–72, 1974–77). 1977–78 рр. – викладач Київського державного педагогічного інституту; 1978–80 рр. – головний радник із питань освіти в уряді Афганістану; 1980–83 рр. – старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР; 1983–87 рр. – заступник директора Науково-дослідного інституту психології УРСР; 1987–92 рр. – завідувач лабораторії навчання історії, суспільствознавства та географії, 1992–97 рр. – заступник директора Інституту педагогіки НАПН України; від 1997 рр. – головний науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України.

Співавтор концепції шкільної географічної освіти, Державного освітнього стандарту базової і повної середньої освіти, навчальних програм із географії для 6–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Підручники та методичні посібники С. вийшли українською, польською, угорською, румунською, узбецькою, російською мовами, а також мовами дарі, пушту й фарсі. Серед них – підручник «Фізична географія» для афганських шкіл (1979) та «Методика викладання географії в школах ДРА» (1980) мовами дарі та пушту, пробний підручник для 9 класу шкіл України з румунською мовою навчання (1996), «Країнознавство: матеріали до курсу» (2008) та ін. Автор ілюстрованої енциклопедії для дітей «Моя планета Земля» (2006) і науково-популярних публікацій країнознавчої тематики («Салам алейкум, Кабул», «Знайомтесь: Конго», «Африканські подорожі. Малі», «Минуле і сьогодення Анголи» тощо).

Тв.: Економічна і соціальна географія України : проб. підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ, 2001. 222 с.; Економічна й соціальна географія України. 9 клас : посіб. для вчителя. Харків, 2009. 124 с. (у співавт.); Економічна та соціальна географія України. 9 клас : зошит для практ. робіт. 7-ме вид., випр., доп. Харків, 2009. 64 с. (у співавт.); Проблеми конструювання шкільних підручників з географії. *Географія та основи економіки в школі.* 2001. № 6. С. 12; Світові тенденції розвитку шкільної географії. *Географія та основи економіки в школі.* 2003. № 5. С. 2–3.

Літ.: Братко М. Відділ навчання географії та економіки в особистостях: Анатолій Йосипович Сиротенко. *Історія – діалог – траєкторія розвитку* : зб. матеріалів круглого столу, присвяченого 85-річчю відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України (08 жовтня 2019 р., Київ). Київ, 2019. С. 74 – 78. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/history.pdf; До 80-річчя від дня народження А. Й. Сиротенка. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2015. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=16724; Докукіна О. М. Сиротенко Анатолій Йосипович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2025. URL: https://esu.com.ua/article-888212.

Наталія Антонець

Фото:
http://surl.li/gdhkdj

СІМОВИЧ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ *(Simovych Vasyl Ivanovych)* [09.03.1880, с. Гадинківці Тернопільської обл. – 13.03.1944, м. Львів] – учений-мовознавець, літературознавець, педагог, громадський і культурний діяч, видавець, доктор філософії (1913), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ).

Навчався в Станиславівській класичній гімназії (1891–99), Чернівецькому університеті на філософському факультеті (1899–1904), де здобув спеціальність «українська, слов'янська та класична філологія». У 1914–18 рр. – член та голова просвітницького відділу й референт Союзу визволення України, організатор культурно-освітнього життя полонених українців у таборах Австрії та Німеччини. У 1919–20 рр. працював в Українській військово-санітарній місії Української Народної Республіки в таборах з осідком у Берліні (Німеччина), був редактором газети «Шлях». Протягом 1920–23 рр. – на посаді редактора берлінського видавництва Я. Оренштайна «Українська накладня», редагував зібрання творів Т. Шевченка, І. Франка, Б. Лепкого. З 1923 р. – професор Українського високого педагогічного інституту в Празі (Чехія) та його ректор (1926–30). Активний діяч українського товариства в Празі. У 1930–33 рр. був організатором і координатором роботи «празької групи» українських учених – співробітників «Української загальної енциклопедії». Улітку 1933 р. повернувся до Львова, де очолив редакцію науково-популярного місячника «Життя і знання». З 1936 р. редагував «Записки Наукового товариства імені Шевченка» та видав низку праць із проблем філософії. У 1938–39 рр. – редактор місячника НТШ «Сьогочасне і минуле». Після приєднання Західної України до СРСР працював професором кафедри української мови, деканом філологічного факультету Львівського університету (1939–41) та одночасно (1940–41) – старшим науковим співробітником львівського відділу української мови Інституту української мови Академії наук УРСР. Під час гітлерівської окупації виконував обов'язки ректора Львівського університету (1941). Обіймав посаду наукового редактора мовознавчих праць в «Українському видавництві» у Львові та львівській філії «Українського видавництва» у Кракові – Львові (1941–44). Із липня 1941 р. був членом Української національної ради, а в 1942–44 рр. очолював науковий фонд Українського центрального комітету. Досліджував мову Т. Шевченка, П. Куліша, Ю. Федьковича. Автор праць із граматики, історії літературної мови й правопису, історії мовознавства.

Тв.: Граматика української мови : для самонавчання та в допомогу шкільній науці. 2-ге вид. з одмінами й дод. Київ ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1919. 584 с.; До морфології українських прикметників. Slavia. Praha, 1933. XII. С. 62–70; Листування Лесі Українки з Й. Маковеєм : із дод. О. Пчілки та влас. споминів про побут Л. Українки в Чернівцях. Львів :

Накладом Вид. кооп. «Хортиця», 1938. 78 с.; Моє перше знайомство з творами О. Кобилянської. *Ольга Кобилянська: альманах у пам'ятку її сорокалітньої письменницької діяльності (1887–1927).* Чернівці : Ф. Ганіцький, 1928. С. 253–263; Тарас Шевченко. Його життя й творчість : з нагоди 120-х роковин уродин (1814–1934). Львів : Накладом Т-ва «Просвіта» : З друк. Вид. С-ки «Діло», 1934. 72 с.

Літ.: Довбня Л., Товкайло Т. Внесок Василя Сімовича в історію української мовознавчої науки. *Society. Document. Communication = Соціум. Документ. Комунікація*. 2021. № 1 (12). С. 124–144; Зубченко В. М. До правописних питань у працях Василя Сімовича. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* Філологічні студії. 2014. Вип. 11. С. 62–70; Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця XIX – першої половини XX ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2019. 277 с.; Професор Василь Сімович на службі українського народу. *Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.)*. Чернівці : Золоті литаври, 2007. 425–453; Шелюх О. М. Сімович Василь Іванович. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Сімович, Василь Іванович.

Тетяна Кочубей

Фото: http://surl.li/pasdbs

СІРОПОЛКО СТЕПАН ОНИСИМОВИЧ *(Siropolko Stepan Onysymovych)* [15.08.1872, с. Обичів Чернігівської обл. – 21.02.1959, м. Прага, Чехія] – учений, педагог, бібліотекознавець, публіцист, громадський та політичний діяч, бібліограф, історик освіти, музеєзнавець, біографіст, редактор.

Середню освіту здобув у Прилуцькій гімназії, вищу – на правничому факультеті Московського університету (1897). Убачав тісний зв'язок і взаємозалежність між питаннями національної школи й бібліотечною справою. Засуджував нові правила офіційної політики щодо народних бібліотек (1912), у які тодішній уряд не допускав українських книжок. У 1908–17 рр. вивчав теоретичні та практичні проблеми вітчизняної бібліотечної справи. 1912–17 рр. був редактором українського відділу літературно-наукового й загальнополітичного журналу «Українське життя» («Украинская жизнь»). Під час Першої світової війни працював над випуском часопису «Промінь» – єдиного українського періодичного видання в Росії. 1917 р. повернувся в Україну. Обраний членом міської управи для керівництва народною освітою в Києві. Наприкінці 1917 р. очолив організаційне бюро з підготовки наради в справі організації народної освіти в Україні, яка започаткувала реорганізацію школи, нові форми управління освітою на основі принципів демократизму, децентралізму й національно-персональної автономії. З липня 1919 р. – радник Міністерства народної освіти Української Народної Республіки. С. був одним із

засновників Всеукраїнського бібліотечного товариства (Київ, 1918). Завідував бібліотекою Кам'янець-Подільського університету (1920–23), де й викладав. З 1925 р. переїхав до Праги та працював редактором українського відділу місячника слов'янської бібліографії «Славянська книга», професором педагогічних дисциплін Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. У 1937 р. вийшла монографія С. «Історія освіти на Україні» (Львів). Член Українського історико-філологічного товариства в Празі (1925–38).

Великого значення надавав проблемам національної освіти, висвітленим у статті «Національне виховання». Наголошував, що навчання в школі має відбуватися рідною мовою. Автор приблизно 500 праць.

Тв.: Дальтон-плян в шкільному вихованню та навчанню / С. Сірополко. Львів, 1928. 36 с.; Завдання нової школи. *Учительський календар на звичайний 1922 рік*. Коломия, 1921. С. 17–26; Історія освіти на Україні. Львів, [б. в.], 1937. 174 с.; Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи. Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1924. 128 с.; Співпраця школи та родини в освітній справі. *Рідна школа*. 1927. Ч. 1. Рік І. С. 3–5.

Літ.: Абрамович С. Д. Степан Сірополко про багатовекторність української освіти XVI–XVII. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. у-т ім. Івана Огієнка. 2013. Вип. 3. С. 95–98; Брицький П. П. Степан Сірополко – видатний педагог, бібліотекознавець та історик освіти України. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. у-т ім. Івана Огієнка. 2013. Вип. 3. С. 18–26; Самоплавська Т. О. Сірополко Степан Онисимович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 287–295; Сірополко Степан Онисимович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Бабуцька О. О., Рубан А. І. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ. URL: http://surl.li/xrtyyp; Хронологія життя і діяльності С. Сірополка. *Степан Онисимович Сірополко (1872–1959*) : біобібліографіч. покажч. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад., життєпис, хронологія життя і діяльності Т. І. Ківшар ; наук. ред. В. І. Попик ; редкол. : О. С. Онищенко та ін. Київ, 2012. С. 28–35.

Тетяна Кочубей

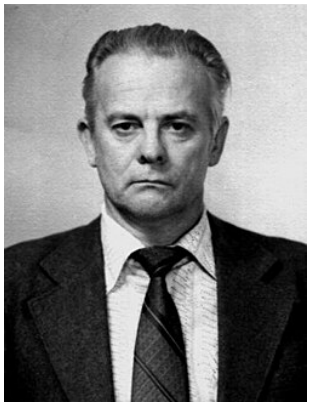

Фото: https://tinyurl.com/uwmz4zu

СКОК ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ *(Skok Volodymyr Ivanovych)* [04.06.1932, м. Київ – 20.12.2003, там само] – учений-нейрофізіолог і біофізик, фахівець із фізіології периферичної вегетативної нервової системи, доктор біологічних наук (1968), професор (1977), член-кореспондент (1973), академік (1979) Академії наук (АН) України, академік Академії наук (АН) СРСР (1987), дійсний член Академії педагогічних наук України (1992), лауреат Державної премії СРСР (1989) та Державної премії України в галузі науки і техніки (2003).

Закінчив біологічний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1955). Протягом 1955–1956 рр. – асистент кафедри фізіології Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, 1956–62 рр. – науковий співробітник відділу загальної фізіології Науково-дослідного інституту фізіології цього університету. У 1962–2003 рр. працював в Інституті фізіології ім. О. Богомольця АН УРСР (з 1971 р. до кінця життя – завідувач відділу фізіології вегетативної нервової системи). У 1974–78 рр. і 1981–88 рр. – академік-секретар відділення біохімії, фізіології і теоретичної медицини АН України, у 1988–93 рр. – віцепрезидент Академії.

Досліджував електрофізіологічні властивості нейронів зірчатого ганглія, клітинні та молекулярні властивості нікотинових холінорецепторів вегетативних гангліїв, молекулярні механізми дії гангліоблокаторів. У 1986 р. разом із колегами вперше зареєстрував електричну активність одиночного каналу нікотинового ацетилхолінового рецептора. Вивчав дії фармакологічних препаратів на нервову систему тварин і людини. З 1959 р. читав спецкурси з нервово-м’язової фізіології, загальної фізіології, фізіології вегетативної нервової системи в Київському університеті ім. Тараса Шевченка, протягом 1991–98 рр. – курс фізіології нервової системи в Міжнародному Соломоновому університеті. Співавтор підручника «Нервово-м’язова фізіологія» (1986).

Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: Вегетативна нервова система: знахідки та гіпотези. *Фізіол. журнал*. 2002. № 2. С. 14; Нервово-м’язова фізіологія. Київ, 1986. 224 с. (у співавт.); Фармакологічна блокада серцевих і ентеральних гангліїв шлунка новим парасимпатолітиком. *Фізіол. журнал*. 1999. № 4. С. 61–68 (у співавт.).

Літ.: Буц М. А. Внесок академіка В. І. Скока в розвиток фізіології нервової системи в другій половині XX – початку XXI століття : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2017. 24 с.; 90 років від дня народження Володимира Скока (1932–2003), українського вченого-нейрофізіолога, академіка-засновника НАПН України. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/4ykpf4hk; Клименко Л. О. Наукова спадщина академіка В. І. Скока. *Проблеми екологічної та медичної генетики і клінічної імунології.* Київ – Луганськ, 2011. Вип. 1. С. 31–42. URL:

https://tinyurl.com/mr3886uf; Скок Володимир Іванович. *Академія педагогічних наук України.* Інформаційний довідник. Київ : Фенікс, 2002. С. 150–151.

Наталія Антонець

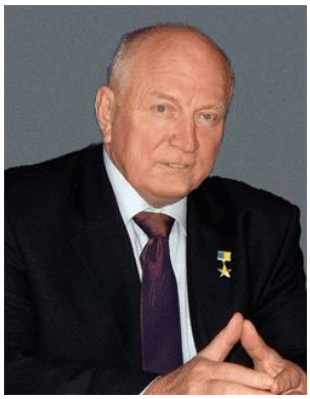

Фото: http://logos-ukraine.com.ua/project/photo.php?id=125

СКОПЕНКО ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ *(Skopenko Viktor Vasylovych)* [18.12.1935, м. Новгородка Кіровоградської обл. – 05.07.2010, м. Київ] – фахівець у галузі хімії координаційних сполук, доктор хімічних наук (1970), професор (1972), член-кореспондент (1978), академік (1988) Національної академії наук України, дійсний член Національної академії педагогічних наук України (1992), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1990, 1995), заслужений діяч науки і техніки України (1991), Герой України (1999).

Навчався на хімічному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1953–58). Після закінчення аспірантури (1962) обіймав посади асистента, старшого викладача, доцента хімічного факультету (1966–70), професора кафедри неорганічної хімії, завідувача кафедри неорганічної хімії хімічного факультету (1977–98), першого проректора з навчальної роботи (1975–84), ректора (1985–2008) Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Вивчав координаційні сполуки, що містять псевдогалогенідні ліганди. Проводив дослідження в галузі біонеорганічної хімії амідних, гідразидних та оксимних похідних амінокислот; результати аналізу С. реакцій комплексоутворення за участю металічних порошків, оксидів і сульфідів металів дали можливість сформувати новий науковий напрям – прямий синтез координаційних сполук. Розвідки С. в царині твердофазного синтазу та синтезу із розплавлених солей різноманітних функціональних матеріалів на основі фосфатів, оксидів і сульфатів металів стали перспективними для одержання матеріалів сучасної електронної техніки. Автор підручників із хімії для закладів вищої освіти. Брав участь у роботі державної комісії з реформування вищої освіти, з 1993 р. очолював Спілку ректорів вищих навчальних закладів України. Був прихильником ідеї підготовки здібних учнів у спеціальних закладах середньої освіти підвищеного рівня. За наукові, педагогічні й організаційні досягнення відзначений багатьма державними та міжнародними нагородами. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: Координаційна хімія : підручник для студ. вищих навч. закл. 2-ге вид, перероб. і доп. Київ, 2004. 424 с. (у співавт.); Координаційна хімія. Практикум : підручник для студ. хім. ф-тів ун-ту. Київ, 2002. 332 с. (у співавт.); Найважливіші класи неорганічних сполук : навч.

посібник для студ. хім. спец. вузів. Київ, 1996. 152 с. (у співавт.); Що означає ректорство. *Вища школа*. 2004. № 2–3. С. 5–19.

Літ.: Зуб В. Я. Віктор Васильович Скопенко. Київ, 2010. 62 с.; Скопенко Віктор Васильович. *Академія педагогічних наук України*. Інформаційний довідник. Київ : Фенікс, 2002. С. 214–215; Ректори Київського університету. 1834–2006. Київ, 2006. С. 285–288. URL: https://knu.ua/ua/geninf/history-rectors/skopenko/; Скопенко Віктор Васильович. *Науковці України – еліта держави*. Київ, 2010. URL: https://tinyurl.com/mrp8zj2k.

Наталія Антонець

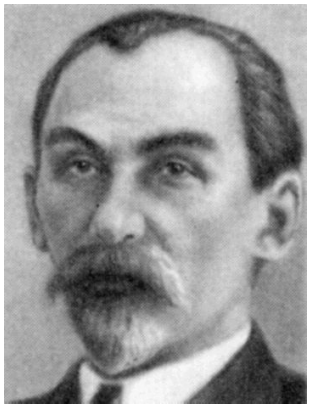

Фото: https://files.nas.gov.ua/photo/PersonalSite/HR/SkripnikMO18721933.jpg

СКРИПНИК МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Skrypnyk Mykola Oleksiiovych)* [25.01.1872, м. Ясинувате Донецької обл. – 07.07.1933, м. Харків] – радянський державний, політичний і громадський діяч, організатор освіти, дійсний член Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1929).

Після закінчення Барвінківської двокласної сільської школи навчався в реальному училищі в м. Ізюмі на Харківщині (відрахований за революційну пропаганду). 1900 р. вступив до технологічного інституту в Петербурзі, де продовжив політичну й революційну діяльність, за яку його 1902 р. також відрахували. У1917–27 рр. жив в Україні, працював на державних посадах у радянському уряді. 1927 р. очолив Народний комісаріат освіти УСРР. Постать С. – суперечлива. Під його керівництвом засновано нові школи, упроваджено загальне обов'язкове початкове навчання. С. керував організацією дошкільного виховання і освіти дорослих, ліквідацією неписьменності населення, підготовкою наукових і технічних кадрів для промисловості. Сприяв українізації українського суспільства, передусім системи освіти (підтримував створення українських шкіл, запровадження української мови до закладів освіти, видання українських підручників, періодики, відкриття українських бібліотек тощо). Приділяв увагу проблемам освіти національних менших. Водночас він активно впроваджував загальнодержавну партійно-класову освітню політику.

Автор понад 800 публікацій (доповідей і статей), зокрема присвячених питанням організації освітньої системи («Основні завдання культурно-освітньої роботи за доби реконструкції соціалістичного господарства», 1929; «За єдину систему народної освіти», 1930), методології освіти («З приводу програм соціально-економічних дисциплін», 1930; «За нові методи й темпи роботи над підручником», 1931), українізації («Про національну політику в трудшколах (українізація шкіл і забезпечення нацменшостей)», 1930; «Есперантизація чи

українізація», 1930) та ін. Ці праці адекватно часу мають радянську риторику, проте містять фактологічний матеріал для вивчення історії освіти відповідного періоду.

Після утвердження тоталітарного режиму С. зазнав утисків і переслідувань. Був звинувачений у «викривленні» національно-культурної політики та прихильності до ідей «українського буржуазного націоналізму». У лютому 1933 р. звільнений із посади народного комісара освіти й призначений заступником голови Ради народних комісарів УСРР і головою Держплану УСРР. С. вкоротив собі віку. Реабілітований посмертно 1990 р. Біографія С. свідчить про неможливість збереження української ідентичності в межах комуністичної ідеології як підґрунтя тоталітарного режиму.

Тв.: Вибрані твори / Ін-т політ. дослідж. ; упоряд.: І. Ф. Курас (керівник) та ін. Київ : Україна, 1991. XVIII, 617 с. URL: https://tinyurl.com/yypdydzx; За українське літературознавство. *Шлях освіти*. 1929. № 4. С. 5–10; Про системи народної освіти. *Рад. освіта*. 1929. № 3. С. 3–17.

Літ.: Єфіменко Г. Микола Скрипник – українець і комуніст, що намагався поєднати непоєднуване : бесіда з істориком Геннадієм Єфіменком / провів Дмитро Шурхало. *Радіо Свобода* : сайт. Україна, 2022. URL: https://tinyurl.com/2p9tmtnr; Романович Л. Вірний партієць з українським ухилом. *Запорізька січ*. 2009. № 2. С. 22–26; Самоплавська Т. О. Скрипник Микола Олексійович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 830–831; Солдатенко В. Українізація – життєвий апогей Миколи Скрипника. *Пам'ять століть*. 2002. № 2. С. 8–36; Субота В. Вірний ідеї : до 135-річчя від дня народж. Миколи Скрипника. *Культура і життя*. 2007. 28 берез. (№ 13). С. 1; Шарпатий В. Г. Діяльність М. О. Скрипника на чолі наркомату освіти радянської України (1927–1933 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Історія України» / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 1994. 184 с.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/3e6ktex3

СКРИПЧЕНКО НАДІЯ ФЕДОРІВНА *(Skrypchenko Nadiia Fedorivna)* [15.08.1931, с. Лисянка Черкаської обл. – 09.08.1996, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з початкової освіти, заслужена учителька України.

Освіту здобула в Лисянській середній школі (1951) і Черкаському педагогічному інституті (факультет української філології, 1958). Працювала вчителем початкових класів 112-ї середньої школи м. Києва. З вересня 1960 р. – молодший науковий співробітник відділу інтернатних установ Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Навчалася в аспірантурі (1963–65), захистила кандидатську дисертацію «Формування навчальних дій в учнів початкових класів».

Закінчивши аспірантуру, обіймала посаду молодшого, а згодом – старшого наукового співробітника сектору початкового навчання відділу дидактики. За її керівництва здійснено широкий експеримент (1965–70), зумовлений переходом початкової ланки школи з чотирирічного на трирічний термін навчання. Разом із чоловіком О. Скрипченком створила при середній школі № 166 м. Києва одну з перших лабораторій для вивчення навчання, виховання та розвитку молодших школярів. З 1976 р. очолювала лабораторію з проблем навчання і виховання дітей шестирічного віку. Саме тоді проведено було ґрунтовне дослідження, результати якого дали підстави стверджувати, що більшість дітей-шестиліток готові до систематичного навчання. Розроблено дидактичні, навчальні й методичні посібники для вчителів і вихователів, які працювали з шестилітніми дітьми («Вивчення української мови в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл», 1978; «Дидактичні ігри і пізнавальні завдання в підготовчих класах», 1984; «Навчання письма шестирічних», 1984; «Заняття з дітьми, які не відвідують підготовчих класів і дошкільних закладів. 2 книги», 1985; «Дидактичний матеріал з навчання грамоти», 1989). Підготувала вісім кандидатів педагогічних наук.

Авторка приблизно 400 наукових і науково-методичних праць (підручники для початкових класів (букварі та читанки), які витримали десятки перевидань, навчальні посібники для шести- й семилітніх першокласників, збірники для самостійного читання, альбоми-картини з розвитку мовлення учнів початкових класів, методичні посібники для вчителів, вихователів дошкільних закладів, програми викладання української мови на факультетах підвищення кваліфікації учителів початкових класів педагогічних інститутів і училищ). Досліджувала актуальні проблеми навчання та виховання школярів-шестиліток в умовах педагогічного експерименту. Входила до складу редакційної колегії журналу «Початкова школа», редакційної ради видавництва «Радянська школа», була фундаторкою газети-журналу «Розкажіть онуку». Членкиня Науково-методичної ради Міністерства освіти УРСР, Художньо-технічної ради Держкомвидаву УРСР з навчально-методичної літератури. Удостоєна багатьох нагород.

Тв.: Вивчення української мови в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл : метод. розробки / Упр. шкіл М-ва освіти УРСР, НДІ педагогіки УРСР ; розроб. Вашуленком М. С. і Скрипченко Н. Ф. Київ, 1978. 212 с.; Керівництво і контроль за читанням у початкових класах : метод. рек. для керівників шк. і вчителів початкових кл. / М-во освіти України, Ін-т систем. дослідж. освіти ; авт.-уклад. Н. Ф. Скрипченко. Київ, 1995. 52 с.; Лабораторія навчання і виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 7–13; Навчання грамоти в підготовчих класах : посіб. до букваря / М. С. Вашуленко, Н. Ф. Скрипченко. Вид. 3-тє, перероб. Київ : Рад. школа, 1982. 174 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Скрипченко Надія Федорівна (1931–1996). *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 507–511. URL:

https://tinyurl.com/ykf4jn2m; Особова справа Скрипченко Н. Ф. (1931–1996) / Архів Ін-ту педагогіки НАПН України. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/njatt5k7; Скрипченко Надія Федорівна (15.08.1931 – 09.08.1996) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/4auyscsm.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/3m3wjes3

СКУРАТІВСЬКИЙ ЛЕОНІД ВІТАЛІЙОВИЧ *(Skurativskyi Leonid Vitaliiovych)* [29.04.1946, с. Чеповичі Житомирської обл. – 17.06.2007, м. Ірпінь Київської обл.] – педагог, лінгводидакт, публіцист, науковець.

У 1971 р. закінчив українське відділення філологічного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Здобувши освіту, упродовж кількох років працював учителем української мови та літератури й методистом у кабінеті технічних засобів Міністерства освіти України. З 1979 р. – в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України: обіймав посади від молодшого наукового співробітника до завідувача лабораторії навчання української мови (1996–2004). 1991 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Формування пізнавальної самостійності на уроках української мови учнів 5–6 класів». 1997 р. заснував журнал «Українська мова і література в школі» і був його незмінним головним редактором.

Коло наукових інтересів С. – проблеми мовленнєвої генези особистості з огляду на суспільний поступ в Європу, практична риторика в курсі української мови, психолого-дидактичні тенденції загального й мовленнєвого розвитку школярів у науці та практиці середньої школи 20 ст. Автор приблизно 190 наукових праць, серед яких – монографія «Пізнавальні завдання з української мови» (1987), довідник «Українська мова в таблицях» (1993), підручники з української мови для 4–11 класів, методичні посібники до підручників для 4-го (1996) та 10–11-х класів (1998), а також низка програм з української мови, робочі зошити «Рідна мова» для 5–7 класів, збірники переказів із творчими завдання, збірники й зошити тестових завдань для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів та ін.

Тв.: Інтелектуальні засади мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 2. С. 15–20; Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 4. С. 7–16; Історичний погляд

на проблему мовленнєвого розвитку особистості у взаємозв'язку з тенденціями суспільного поступу в Європі. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 7. С. 18–24; Можливості реалізації особистісно зорієнтованого мовленнєвого розвитку учнів основної школи. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. Сер. Пед. науки. Глухів. 2006. Вип. 6. С. 126–132; Психолого-дидактичні тенденції загального і мовленнєвого розвитку школярів у науці і практиці середньої школи XX століття. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 8. С. 22–27;.

Літ.: Левченко Т. В., Чубань Т. В. Видатні особистості лінгвістики та лінгводидактики : навч.-метод. пос. Переяслав-Хмельницький: ФОП «Домбровська Я. М.», 2019. С. 95–97; Леонід Віталійович Скуратівський – людина, педагог, науковець : бібліографічний покажчик / упоряд.: Л. В. Галаєвська. Київ : Педагогічна думка, 2023. 28 с.; Новосьолова В. І. Проблема формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти у лінгводидактичній спадщині Л. В. Скуратівського. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 3. С. 29–31; Цінько С. Пам'яті людини, педагога, науковця – Леоніда Віталійовича Скуратівського. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 3. С. 4–5.

Тетяна Кочубей

Фото: https://cutt.ly/2eTtgzuD

СЛЄПКАНЬ ЗІНАЇДА ІВАНІВНА *(Sliepkan Zinaida Ivanivna)* [16.01.1931, спецпоселення Печенжиця Вологодської обл., РФ – 30.01.2008, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з теорії та методики навчання математики, докторка педагогічних наук (1987), професорка (1989), заслужена працівниця народної освіти України (1995), відмінниця освіти України (1997).

Закінчила фізико-математичний факультет Мелітопольського педагогічного інституту (1953). У 1953–59 рр. – асистент, старший викладач кафедри математики Мелітопольського пединституту, учителька математики середньої школи № 4 м. Мелітополя. 1962 р. захистила кандидатську дисертацію «Культура тригонометричних обчислень у восьмирічній і середній школах», 1987 р. – докторську дисертацію «Методична система реалізації розвивальної функції навчання математики в середній школі» і стала першою в Україні і СРСР жінкою – доктором педагогічних наук із методики навчання математики.

З 1966 р. – доцентка, з 1983 р. – завідувачка кафедри елементарної математики та методики математики, у 1989–96 рр. – проректорка з навчально-методичної роботи, з 1997 р. – професорка кафедри математики та методики викладання математики Київського педагогічного інституту; читала лекційні курси «Методика навчання математики» і «Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі».

Коло наукових інтересів: теорія та методики навчання математики, зокрема проблема навчання алгебри й початків аналізу в загальноосвітній школі і професійно-технічних училищах, психологічні закономірності окремих навчальних процесів (засвоєння математичних понять, розв'язування задач, доведення теорем), розвивальне навчання математики, розроблення стандартів для вищої і середньої шкіл, фахова (фундаментальна) та методична підготовка майбутніх учителів математики та ін. Авторка понад 200 праць, серед яких – підручники та навчальні посібники з математики. У співавторстві з М. Шкілем та О. Дубинчук створила підручники «Алгебра і початки аналізу, 10–11» (1995, 1998, 2001), «Алгебра і початки аналізу, 10» (2002, 2003), «Алгебра і початки аналізу, 11» (2003, 2004). Засновниця наукової школи «Теорія і методика навчання математики в середніх і вищих закладах освіти», яка налічує п'ять докторів та 29 кандидатів педагогічних наук.

Тв.: Алгебра і початки аналізу : підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук. Київ : Зодіак-Еко, 1995. 608 с.; Методика навчання математики : підруч. для студентів мат. спец. пед. навч. закладів. Київ : Зодіак-Еко, 2000. 512 с.; Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2005. 239 с.; Психолого-педагогічні та методичні основи розвивального навчання математики. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2004. 240 с.; Тригонометричні обчислення в школі : посіб. для вчителя. Київ : Рад. школа, 1962. 107 с.

Літ.: Зінаїда Іванівна Слєпкань : біобібліогр. покажч. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, фіз.-мат. ф-т, наук. б-ка ; упоряд. Н. І. Тарасова. Київ, 2016. 105 с. URL: https://cutt.ly/2eTtgzuD; Зінаїда Іванівна Слєпкань (16.04.1931 – 30.01.2008) – видатний український вчений в галузі теорії та методики навчання математики : матеріали регіон. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю з дня народж., 15–16 квіт. 2016 р., Чернігів / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; упоряд. Соколенко Л. О. Чернігів, 2016. 125 с. URL: https://cutt.ly/1eTtgA7y; Зінаїда Слєпкань (1931–2008). Українська педагогиня, фахівчиня у галузі методики викладання математики : до 90-річчя з дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://cutt.ly/beTtf7yJ.

Олександр Міхно

Фото: http://surl.li/vfhmwf

СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ РОМАН СТЕПАНОВИЧ *(Smal-Stotskyi Roman Stepanovych)* [08.01.1893, м. Чернівці – 27.04.1969, м. Вашингтон, США] – мовознавець, філолог-славіст, педагог, політичний діяч, дипломат, професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка. Син С. Смаль-Стоцького.

Навчався в 2-й чернівецькій гімназії (1903–11), Віденському, Лейпцизькому та Мюнхенському університетах, які закінчив у 1914 р. 1915 р. захистив

дисертацію на тему «Нарис словотвору українських прикметників». Викладав в Орієнтальній академії (Берлін, Німеччина). Під час Першої світової війни служив у 41-му піхотному полку, а пізніше став активним діячем Союзу визволення України. Із 1917 р. працював у Вищій школі дипломатичної служби в Берліні та видав у співавторстві з професором В. Сімовичем серію монографій «Нові шляхи». Із 1919 р. був дипломатичним представником Західноукраїнської Народної Республіки. Упродовж 1921–23 рр. перебував на посаді радника посольства й посла Української Народної Республіки в Берліні. У 1923–24 рр. – професор Українського вільного університету в Празі (Чехословаччина), у 1926–39 рр. – професор Варшавського університету, із 1929 р. – секретар і редактор Українського наукового інституту (УНІ) у Варшаві. У 1939–45 рр. обіймав посаду професора Празького університету. Після 1945 р. емігрував у Німеччину, а з 1947 р. – у США, де був професором історії, директором Слов'янського університету (Мілоукі, штат Вісконсин, згодом – Вашингтон, округ Колумбія).

С.-С. – діяч Українського конгресового комітету (з 1951 р. член його політради), інформатор американського світу про проблеми українського життя. Із 1952 р. був головою, а з 1955 р. – президентом Наукового товариства ім. Шевченка в США. Автор праць у галузі мовознавства (морфологія, семантика, українська народна етимологія, табуїзми тощо) і літературознавства, серед них – «Нарис словотвору прикметників української мови» (Прага, 1925), «Мазепа» (Т. 1, Т. 2, 1938) та ін. У 1926–29 рр. у співпраці з І. Огієнком видав у Варшаві шість випусків серії «Студії до української граматики». С.-С. відредагував перше видання двохтомника «Нарис історії України» Дмитра Дорошенка, яке вийшло друком в УНІ у Варшаві (Т. 1, 1932; Т. 2, 1933). Досліджував питання української народної етимології. Велику увагу приділяв науковій роботі та брав активну участь в організації культурно-освітньої діяльності для українців, які перебували в таборах військовополонених у Німеччині.

Тв.: Значіння українських прикметників. Варшава : Накладня Лєона Ідзіковського, 1926. 85 с.; Нарис словотвору прикметників української мови / др. Роман Смаль-Стоцький. Прага : Накладом Укр. Ун-ту в Празі, 19-?. 85 с.; Правдиве значення совєтського терміну «Україна». Нью-Йорк – Вашингтон, 1968. 48 с.; Українська мова в совєтській Україні. Друге поширене видання. НТШ в ЗДА, Нью-Йорк – Торонто – Сидней – Париж, 1969. 318 с.; Slavs and Teutons: The Oldest Germanic-Slavic Relation. Milwaukee : The Bruce Publishing Company, 1950. 180 p.

Літ.: Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922). Вид-во «Золоті литаври», Чернівці, 2007. 483 с.; Добржанський О. В., Огуй О. Д. Смаль-Стоцький Роман Степанович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 667. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Smal_R; Єсипенко Д. Смаль-Стоцький Роман Степанович. Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / гол ред.

М. Г. Жулинський. Київ, 2015. Т. 5. С. 847. URL: https://archive.org/details/shevch05/page/847/mode/1up?view=theater; Смаль-Стоцький Роман Степанович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 6. Біографічна частина : Н–Я / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Ін-т історії України, 2016. С. 211–212.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/29eeuej5

СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ СТЕПАН ЙОСИПОВИЧ *(Smal-Stotskyi Stepan Yosypovych)* [09.01.1859, с. Немилів Львівської обл. – 17.08.1938, м. Прага, Чехія] – педагог, мовознавець, літературознавець, історик, доктор слов'янської філології (1884), професор (1885), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1899), академік-фундатор Української академії наук у Києві (1918), культурний і громадсько-політичний діяч. Батько Романа Смаль-Стоцького.

Здобував освіту в гімназіях Львова, на відділенні класичної, слов'янської та української філології філософського факультету Чернівецького (1878–82) та у Віденському (1883) університетах. Працював приват-доцентом Віденського університету (1884–85). Викладав українську та російську мови в Чернівецькому університеті (1885–1918), у 1894 р. обраний деканом філософського факультету. Домагався рівноправності українців в адміністрації та політичному житті Буковини. Депутат Буковинського крайового сейму (1892–1912) та Австрійського парламенту (1911–12). Під час Першої світової війни – офіцер австрійської армії при штабі Чернівецької бригади, проводив культурну працю в таборах українських військовополонених. Голова Управи Українських січових стрільців (1917–18). Посол Західноукраїнської Народної Республіки в Празі (1918–21), надалі залишився в Чехословацькій республіці. Професор Українського вільного університету в Празі (з 1921 р.).

Брав активну участь в обговоренні українського правопису, докладав багато зусиль для створення умов розвитку національного шкільництва. Автор теоретичних публікацій і підручників з української мови. Зокрема, значну роль у розвитку українського правопису відіграв підручник, який С.-С. створив разом із австро-угорським мовознавцем Теодором Ґартнером за фонетичним принципом (перше видання вийшло 1893 р. під назвою «Руска граматика», четверте – 1928 р. під назвою «Граматика української (руської) мови»), що до початку Другої світової війни широко використовувався вчителями Галичини й Буковини. Опублікував низку наукових розвідок про І. Котляревського, І. Франка, Ю. Федьковича, Т. Шевченка та ін. Співзасновник та член багатьох українських товариств, зокрема товариства «Руська школа» (1887 р., перший

голова, з 1910 р. – «Українська школа»), активний діяч «Руської бесіди» (з 1885 р., голова – з 1889 р.), почесний член товариства «Просвіта» у Львові (1925). Один із засновників Музею визвольної боротьби України в Празі, фундатор і перший президент Української Могилянсько-Мазепинської академії наук (1938).

За заповітом похований біля дружини на Раковицькому кладовищі в Кракові (Польща).

Тв.: Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці, 1897. 295 с. URL: https://tinyurl.com/478jhz7z; Граматика української (руської) мови. 4-те вид. Львів, 1928. 209 с. (у співавт.) https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9418; Правописна справа. *Україна*. 1926. № 4. С. 180–191. URL: https://tinyurl.com/34bvkjhz; Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1960. 14 с. URL: https://tinyurl.com/59cwe7ak; Читанє Шевченкових поезій. Львів, 1914. 22 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=3027.

Літ.: Академік Степан Смаль-Стоцький: біобібліографія. Київ, 2017. 8 с. URL: https://tinyurl.com/35yf4ha9 ; Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною». Київ, 2023. 336 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0018621; Завгородня Т. К. Смаль-Стоцький Степан Йосипович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 123–127; 1859, народився мовознавець Степан Смаль-Стоцький. *Український інститут національної пам'яті.* URL: https://tinyurl.com/5bhwymsn.

Наталія Антонець

Фото: http://surl.li/tfxfho

СМОЛІНСЬКИЙ СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ *(Smolinskyi Serhii Mykhailovych)* [16.09.1884, с. Звенигородка, за ін. даними – с. Вороновиця, Черкаської обл. – 27.10.1950, м. Львів] – науковець, педагог, професор.

Навчався в учительській семінарії. Закінчивши її, працював у сільській школі. У 1920-х рр. учителював у Дніпрі, був деканом Херсонського інституту народної освіти. З 1926 р. обіймав посаду професора Бердянського педагогічного технікуму. Викладав дидактику школознавства та педологію. Упродовж 1927–28 рр. підготував до друку праці «Педагогіка колективу та колективний дитячий рух», «Природничі та виробничі сили Бердянщини як дидактичний та формально навчальний матеріал». У 1930-х рр. очолив кафедру педагогіки Житомирського інституту соціального виховання ім. Івана Франка. 1939 р. призначений на посаду заступника директора Львівського педагогічного інституту. У 1941–42 рр. перебував із родиною в евакуації в Дагестані, де працював у районному

відділі освіти Касумкента та в педагогічному інституті Махачкали. На початку 1943 р. С. отримав призначення в Полтавський педагогічний інститут, в якому працював до 1944 р. Потім очолив Львівський педагогічний інститут.

Із 1948 р. завідував кафедрою педагогіки у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Похований на Личаківському кладовищі у Львові.

Тв.: Нариси з педагогіки колективу / Смолінський С., Федорівський К. Державне видавництво УРСР, 1929. 160 с.

Літ.: Галів М., Свйонтик О., Ющишин М. Науково-педагогічні кадри Львівського державного педагогічного інституту у перші повоєнні роки (1944–1953): повсякдення професійної діяльності. *Молодь і ринок*. 2021. № 11–12. С. 12–20. URL: https://surl.li/xjrpey; Сараєва О. В. Педагогіка колективу як актуальний напрям досліджень 20–30 рр. XX ст. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/185/154; Смолінський Сергій Михайлович – 135 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://surl.gd/meeolf.

Тетяна Кочубей

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Sobotovych.jpg

СОБОТОВИЧ ЄВГЕНІЯ ФЕДОРІВНА *(Sobotovych Yevheniia Fedorivna)* [30.03.1935, м. Санкт-Петербург, РФ – 24.01.2007, м. Київ] – дефектологиня, фахівчиня в галузі логопедії, докторка педагогічних наук (1984), професорка (1986), членкиня-кореспондентка Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1999).

Закінчила історико-філологічний (1958) і дефектологічний (1961) факультети Ленінградського державного педагогічного інституту. Працювала вчителькою-логопедом дитячої поліклініки (1962), асистенткою кафедри психоневрології та логопедії Ленінградського державного педагогічного інституту (1967–70). З 1970 р. діяльність С. пов'язана з Україною: асистентка, старша викладачка, доцентка, професорка, завідувачка кафедри сурдопедагогіки та логопедії Київського державного університету ім. М. Драгоманова (1970–94); головна наукова співробітниця, завідувачка лабораторії корекційного навчання дітей дошкільного віку й лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (1994–2007).

Основні напрями наукової діяльності: логопедія, лінгвістика, психолінгвістика, дитяча психологія та патопсихологія. Розробляла проблеми мультидисциплінарного вивчення і корекції відхилень у розумовому й мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку. Уперше в логопедії виокремила, обґрунтувала та систематизувала форми недорікуватості, їхні прояви,

симптоматику, особливості перебігу, розкрила різні аспекти шляхів подолання недорікуватості в дітей дошкільного віку. Створила концепцію моторної алалії як мовленнєвого порушення. Виявила складний диференційований характер недорозвитку мовлення в дітей із порушеннями інтелектуальної діяльності та дітей із моторною алалією. Розвинула вчення про закономірності мовленнєвого розвитку дітей з алалією, олігофренією та затримкою психічного розвитку, розкривши структуру й механізми порушень мовленнєвої діяльності, збагатила методи диференційної діагностики та корекційної логопедичної роботи з такими дітьми. Заснувала психолінгвістичний підхід до вивчення закономірностей мовленнєвого дизонтогенезу мовлення, психічного розвитку в дітей-логопатів, діагностики й корекції порушень мовленнєвої діяльності. Авторка концепції лінгвістичної підготовки дошкільників до навчання в школі, стандартів спеціальної освіти дітей дошкільного віку з вадами мовлення.

До фундаментальних праць С. належать «Формування правильного мовлення в дітей із моторною алалією» (1981), «Психолінгвістична структура мовленнєвої діяльності та механізми її формування» (1997), «Мовленнєвий недорозвиток у дітей та шляхи його корекції» (2002).

Тв.: Вибрані праці з логопедії / уклад. В. В. Тищенко, Є. Ю. Линдіна. Київ, 2015. 308 с.

Літ.: Євгенія Федорівна Соботович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С.156–157; Євгенія Федорівна Соботович: до 70-річчя від дня народження : каталог виставки / Акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, упоряд. Л. О. Пономаренко. Київ, 2005. 30 с. URL: https://tinyurl.com/kx2u3zuk; Линдіна Є. Ю. Внесок науково-педагогічної спадщини Є. Ф. Соботович у розвиток вітчизняної логопедії : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 2016. 295 с.; Линдіна Є. Ю. Історія української логопедії в персоналіях: Євгенія Федорівна Соботович. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 35. 2018. С. 47–53. URL: https://tinyurl.com/5n7uvnw7.

Наталія Антонець

Фото: https://pmu.in.ua/nogroup/sokoliansky/

СОКОЛЯНСЬКИЙ ІВАН ПАНАСОВИЧ *(Sokolyanskyi Ivan Panasovych)* [06.04.1889, Краснодарський край, РФ – 27.11.1960, м. Москва, РФ] – педолог, тифлосурдопедагог, організатор освіти.

Початкову освіту здобув у станиці, педагогічну – у Кубанській учительській семінарії, навчався на педагогічному відділенні природничо-історичного факультету Санкт-Петербурзького психоневрологічного інституту (1908–13). Рано зацікавився роботою з дітьми, що мали вади. Педагогічну діяльність розпочав 1910 р.

в Олександрівському училищі глухонімих. На початку Першої світової війни мобілізований, у серпні 1918 р. повернувся в Олександрівське училище. 1919 р. організував школу для глухих в Умані, завідував тамтешнім міським відділом народної освіти. У 1920 р. його перевели до Києва, де він очолив Київське управління вищих навчальних закладів. 1923 р. почався харківський період життя педагога: працював у керівництві Народного комісаріату освіти УСРР, посідав провідне місце в науковому забезпеченні системи освіти, формував ідеологію раннього періоду радянської педагогічної науки. С. зосереджувався на загальних проблемах педагогіки, розробляв їх із позицій рефлексології та педології, природничо-наукової концепції розвитку педагогічної науки, водночас намагався надати їй класове, марксистське підґрунтя. Розглядав середовище як головне джерело розвитку дитини, про що писав у журнальних статтях («Про поведінку особистості», 1925; «Педагогіка школи і родини в системі соціального виховання», 1928; «Про дисципліну», 1927 та ін.). С. обстоював ідею про те, що сліпоглухоніма дитина від народження має нормальний розвиток, а за умови відповідної організації навчання в неї є всі можливості жити повноцінно. Задля цього дбав про створення лікарсько-педологічних / педагогічних кабінетів по всій Україні, проводив велику роботу з учителями й соціальними працівниками з організації навчання і розвитку дітей із вадами. Відкрив у Харкові Школу для сліпоглухих (сліпоглухонімих) дітей (1923) та Клініку сліпоглухих дітей, яка діяла до 1938 р., опікувався створенням і функціонуванням Харківського лікарсько-педагогічного інституту. Заснував, був членом редколегії журналу «Український вісник експериментальної педагогіки і рефлексології» (1925–30), де друкував статті: «Про так зване читання з губ глухонімих» (1926), «До класифікації подразників» (1926) та ін. Плідною була і його викладацька діяльність у Харківському інституті народної освіти, де обіймав посади професора, декана факультету соціального виховання. С. – один з організаторів Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП, 1926), працював у ньому.

Його творчий доробок у галузі загальної педагогіки (а це переважно статті) був розкритикований на дискусійній сесії УНДІПу (15–20 лютого 1931 р.) через розгляд педагогіки як природничої, а не соціальної науки, прихильність до рефлексології. Після критики й самокритики зосередився на вирішенні проблем спеціальної педагогіки, яку завжди вважав справою всього свого життя. У 1930 р. в Харкові за ініціативою С. відкрили Інститут дефектології, і він став його першим директором. Саме в цьому закладі вчений зробив низку винаходів (наприклад, читальну машину для сліпих), які сприяли залученню дітей до активного життя.

Розгорнутий на початку 1930-х рр. червоний терор торкнувся і С.: 1937 р. його двічі заарештовували – спочатку за «належність до української контрреволюційної організації» (відбув декілька місяців тюрми), потім «за націоналістичну діяльність» (20 місяців під арештом). У 1938 р., зважаючи на умови, що склалися, переїхав до Москви, працював над питаннями тифлосурдопедагогіки та керував Загорською спеціальною школою-інтернатом для сліпоглухонімих дітей. 8 січня 1957 р. військова колегія Верховного Суду СРСР реабілітувала С., з нього зняли всі звинувачення.

Тв.: На педагогічні теми. *Вільна українська школа*, 1917. № 1. С. 7–10; Організація педагогічного процесу за комплексною системою, методика і методична техніка. *Рад. освіта.* 1928. № 10. С. 3–14; Про навчання українських глухонімих дітей рідній мові. *Світло*. 1911. Січ. (кн. 5). С. 46–49.

Літ.: Єфіменко Н. Іван Панасович Соколянський : монографія. Київ : Наук. світ, 2000. 206 с.; Соколянський Іван Панасович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Боровкова Т. В. ; онов.: Щочкіна І. М., Золотаренко Т. О. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2024. URL: https://surl.lu/yqjhzp; Сухомлинська О. В. Соколянський Іван Панасович (1889–1960). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. Київ, 2005. Кн. 2: XX ст. С. 296–302.

Ольга Сухомлинська

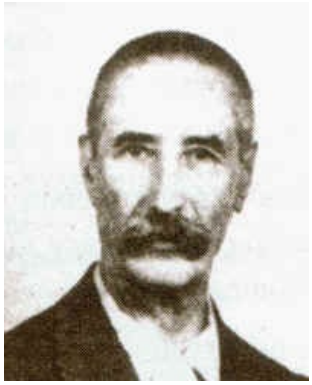

Фото: http://histpol.pl.ua/img/pages/3014.jpg

СОЛОВЕЙ ДМИТРО ФЕДОРОВИЧ *(Solovei Dmytro Fedorovych)* [04.11.1888, с. Срібне Чернігівської обл. – 09.07.1966, м. Сент-Пол, США] – історик, економіст, статистик, педагог, публіцист, письменник, дійсний член Української вільної академії наук (УВАН) у США.

1909 р. закінчив Сумську гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету (1909–14), з якого його відрахували за належність до українського студентського руху. 1914 р. заарештований за участь у підготовці демонстрації проти заборони святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка та висланий під поліцейський нагляд до Полтави. Ініціатор і співзасновник української молодіжної організації «Юнацька спілка». 1917 р. солдатська громада обрала С. делегатом Всеукраїнського національного конгресу в Києві. 1917–23 рр. – інструктор Полтавської спілки споживчих товариств, 1919–25 рр. – член, у 1922–25 рр. – очільник термінологічної секції Полтавського наукового товариства й співробітник редакції газети «Вісті» (Харків), один із фундаторів видання та редактор кооперативного журналу для молоді «Молода громада» (Полтава,

1922). Від 1923 р. завідував відділом економічної статистики Статистичного бюро Полтавського губернського виконавчого комітету й викладав економічну географію в Полтавському кооперативному технікумі. У 1923–25 рр. керував секцією Полтавського губернського статистичного бюро, водночас у 1925–33 рр. очолював підвідділ Центрального статистичного управління УСРР і був аспірантом Науково-дослідної кафедри історії української культури (1926–29). 1933–36 рр. – завідувач відділу Української промислової кооперації. У 1936–43 рр. учителював у Харкові. Емігрував, 1945 р. проживав у Німеччині, а з 1950 р. – у США.

До кола наукових інтересів С. належали проблеми економічної статистики, соціально-економічної історії України. Під керівництвом академіка Д. Багалія захистив дисертацію на тему «Динамічні показники внутрішньої торгівлі на Лівобережній Україні наприкінці 18 ст.» та одержав звання і посаду наукового співробітника в Інституті історії української культури (до 1932 р.). Наукову й публіцистичну діяльність провадив і в еміграції, зосередившись на дослідженнях таких проблем, як «Голодомор 1932–33 років в УСРР», політичних репресіях в Україні та її колоніального становища в складі СРСР. У розвідках здійснював порівняльний аналіз всесоюзних переписів населення 1926 і 1939 рр., щоб встановити втрати населення України від Голодомору. С. був організатором видавництва «Шляхи на Україну», яке опублікувало збірки вибраних творів І. Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся, М. Рильського та збірник вправ з українського правопису.

Автор приблизно 400 українознавчих, бібліографічних і літературознавчих праць, художніх творів для дітей, споминів тощо.

Тв.: Голгофа України, частина І: Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою та другою світовою війною. 1953; Розгром Полтави. 1974, 1994; Стежками на Голгофу: Винищення в Україні мільйонів людей штучним голодом в 1929–1933 рр. 1952; Україна в системі совєтського колоніалізму. 1959; Українська наука в колоніальних путах. 1963.

Літ.: Одарченко П. В. Соловей Дмитро Федорович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-885325; Соловей О., Юренко О. Дмитро Федорович Соловей. Матеріяли до бібліографії. Нью-Йорк – Полтава, 2003; Юренко О. П. Соловей Дмитро Федорович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2012. Т. 9. С. 700. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Solovej_D; Юренко О. Соловей Дмитро Федорович. Листопад, 4, 1888 – липень 1996. В кн.: Реабілітовані історією: Полтавська обл., кн. 5. Київ, Полтава, 2007.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/m4pb47dm

СТЕБНИЦЬКИЙ ПЕТРО ЯНУАРІЙОВИЧ *(Stebnytskyi Petro Yanuariiovych)* [07.12.1862, с. Гореничі Київської обл. – 14.03.1923, м. Київ] – учений, письменник, публіцист, видавець, громадський, політичний та освітній діяч.

Закінчив 1-шу київську гімназію (1881) та фізико-математичний факультет Київського університету (1886). Переїхав до Санкт-Петербурга, де майже 30 років працював на різних посадах (у Головному управлінні пошт і телеграфів, Торгово-телеграфному агентстві тощо), водночас публікуючи в періодичних виданнях статті на економічні теми. У кінці 1890-х рр. долучився до створення петербурзької української громади, згодом став одним з її керівників. 1898 р. взяв участь у фундації Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг, яке спеціалізувалося на випуску українських книжок, зокрема підручників та науково-популярних видань для малоосвічених читачів (1903–09 рр. – секретар, 1909–16 рр. – голова товариства). Автор статей, присвячених питанням українського національного життя, у російській та українській пресі. Засновник Товариства українських поступовців у Санкт-Петербурзі (1908), один із організаторів і секретар Української Національної Ради в Петрограді (1917), член Центрального Комітету відновленої Української партії соціалістів-федералістів. У липні 1917 р. затверджений Українською Центральною Радою на посаді комісара в справах України при Тимчасовому уряді.

У червні 1918 р. повернувся до Києва. З осені 1918 р. виконував обов'язки голови київського товариства «Просвіта». У жовтні – листопаді 1918 р. – міністр освіти та мистецтва Української Держави. Перебуваючи на цій посаді, підписав указ про створення Української академії наук (з 1919 р. керував її постійною Комісією для складання біографічного словника українських діячів). У 1919 р. увійшов до складу Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави, протягом 1922–1923 рр. очолював відділ «Україніка» цієї книгозбірні. Автор нарисів про Б. Грінченка, М. Драгоманова, П. Куліша, В. Доманицького, у яких висвітлював, зокрема, їхню просвітницьку діяльність.

Похований у Києві на горі Щекавиця.

Тв.: Вибрані твори / упорядкув., вступ. ст. І. Старовойтенко. Київ, 2009. 632 с.; Українська справа. Петроград, 1917. 45 с. URL: https://tinyurl.com/nmjcf7f7.

Літ.: Борець А. А. Публіцистика Петра Стебницького: проблема держави та нації : автореф. дис. … канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2012. 20 с.; Демуз І. Петро Януарович Стебницький: штрихи до біографії (1862–1923). *Історичні науки і біографістика*. 2009. № 4. С. 1–13; Листування

П. Я. Стебницького / [упорядкув., вступ. ст. і комент. І. Демуз]. Корсунь-Шевченківський, 2011. 248 с.; Петро Стебницький в українському національному житті (до 150-річчя від дня народження) : [монографія] / [Миронець Н. та ін.] ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Київ, 2013. 249 с.; Солоіденко Г. І. Петро Стебницький – оборонець української книги та української мови. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 2. С. 29–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2007_2_6.

Наталія Антонець

Фото: *http://tinyurl.com/4mr8aam3*

СТЕЛЬМАХОВИЧ МИРОСЛАВ ГНАТОВИЧ *(Stelmakhovych Myroslav Hnatovych)* [25.06.1934, с. Уличне Львівської обл. – 23.04.1998, м. Коломия, Івано-Франківської обл.] – педагог, етнограф, фахівець з етнопедагогіки, дослідник традиційного родинного виховання, доктор педагогічних наук (1991), професор (1992), дійсний член Академії педагогічних наук (АНП) України (1992).

Після завершення Уличнянської середньої школи вступив на філологічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту ім. Івана Франка, який закінчив 1957 р. У 1957–1960 рр. – інспектор Турківського районного відділу народної освіти (Львівська обл.). Працював у сільських закладах освіти на Івано-Франківщині: заступник директора Великокам'янської восьмирічки (1960), директор Жуківської (1961–65) та Великоключівської (1965–68) шкіл. З 1968 р. навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту педагогіки, захистив кандидатську дисертацію «Розвиток усного мовлення учнів при вивченні фонетики й морфології у середній школі» (1970). З 1969 р. – в Івано-Франківському педагогічному інституті ім. Василя Стефаника: асистент (1969–70), старший викладач (1970–71), доцент (1971–73) кафедри педагогіки та психології, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання (1973–85). Після захисту докторської дисертації (1990) очолював кафедру українознавства цього вишу. Учасник 1-го з'їзду працівників освіти України (1992), член редколегій багатьох педагогічних видань, причетний до заснування і роботи Науково-методичного центру «Українська етнопедагогіка і народознавство» АПН України і Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника (провідний науковий співробітник). Співпрацював із науковим центром «Гуцульщина» у с. Верховина на Івано-Франківщині.

С. належить визначна роль у глибинному дослідженні української етнопедагогіки та традиційного родинного виховання. З 1988 р. він започаткував рух за відродження і розвиток автентичної української педагогіки та

шкільництва на засадах національної педагогічної культури, вивчення українського народознавства в школі. Наголошував на потребі формування особистості українця, національної свідомості в учнів. Багато уваги приділяв теорії та практиці підготовки майбутніх педагогів, визначив перелік професійних обов'язків сучасного українського вчителя (посібник «Українська народна педагогіка», 1997).

Автор понад 300 наукових праць (монографії, навчальні посібники, брошури та статті) з актуальних проблем педагогіки, історії української педагогіки, етнопедагогіки, українознавства, проблем теорії і практики національного виховання, методики викладання української мови в школі, української родинної педагогіки, родинознавста (фамілістики); розробник і співрозробник важливих у педагогічній науці концепцій: «Педагогіка народознавства», «Дошкільне виховання в Україні» та ін. Почесний член Товариства української мови «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенка. Відзначений багатьма нагородами, зокрема знаком «Відмінник народної освіти» (1980), лауреат премії Президії АПН України (1996). Похований у рідному с. Уличне.

Тв.: Актуальні питання методики мови в педагогічній системі В. О. Сухомлинського. *Укр. мова і літ. в школі*. 1977. № 6. С. 71–79; Історія української педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; [за ред. М. Г. Стельмаховича]. Київ : Ін-т змісту і методів навчання МО України, 1999. 355, [1] с.; Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. Київ : Знання, 2006. 447 с.; Концепція школи нової генерації – української національної школи-родини / П. П. Кононенко, М. Г. Стельмахович, Т. П. Усатенко, М. П. Кононенко. *Всеполтавський посвіт школи-родини* : навч.-метод. посіб. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 12–33; Методика викладання народознавства в школі : посіб. для вчителів, вихователів, студ. і викл. пед. ін-тів та ун-тів / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович ; ред. Р. П. Скульський ; АПН України, Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1995. 176 с.; Мудрість народної педагогіки. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1971. 48 с.; Народна дидактика. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1985. 48 с. (Серія 7: Педагогічна; № 6); Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. *Педагогіка* : хрестоматія. 2-ге вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2006. С. 185–189; Народне дитинознавство. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1991. 48 с. (Серія 7: Педагогічна; № 2); Наш орієнтир – народна педагогіка : метод. рек. для студентів спеціальності 03.08 «Дошкільне виховання» / Ін-т систем. дослідж. освіти ; [уклад. М. Г. Стельмахович ; відп. за вип. Н. Д. Максюта]. Київ : ІСДО, 1993. 43 с.; Національна педагогіка. *Початкова школа*. 1991. № 18. С. 2; Педагогіка життя. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1980. 48 с. (Серія 7: Педагогічна); Рідне слово в школі. *Укр. мова і літ. в школі*. 1966. № 1. С. 43–48; Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. Київ : Рад. шк., 1981. 136 с.; Сіяч зерна добірного. *Рад. школа*. 1968. № 1. С. 62–64; Спецкурс з народної педагогіки у ВУЗІ. *Початкова школа*. 1991. № 1. С. 42–45; Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.

Літ.: Ситнік Т. Стельмахович Мирослав Гнатович – етнопедагог, філолог : (до 80-річчя від дня народження). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2014. URL: https://tinyurl.com/39w437nc.

Христина Середа

Фото: https://tinyurl.com/bdedfwym

СТЕПАНИШИН БОРИС ІЛЬКОВИЧ *(Stepanyshyn Borys Ilkovych)* [03.04.1925, с. Ратинів на Холмщині, Польща – 08.08.2004, м. Рівне] – педагог, літературознавець, фахівець із методики викладання української літератури, громадський діяч, кандидат педагогічних наук (1975).

Закінчив Львівський університет ім. Івана Франка (1952). Викладав українську мову та літературу в школах Львівщини та Рівненщини (1952–71). У 1972–82 рр. – доцент кафедри української літератури Рівненського державного педагогічного інституту (РДПІ). 1975 р. захистив кандидатську дисертацію «Система самостійної роботи учнів з літератури та її вплив на ефективність навчального процесу». У 1982 р. за прояви так званого «буржуазного націоналізму» звільнений із роботи. З 1991 р. – професор кафедри української літератури РДПІ. У 1991–97 рр. – голова Рівненської обласної організації товариства «Просвіта». Автор приблизно 500 проблемних статей, рецензій, нарисів у різних часописах, 52 підручників та науково-методичних праць. Укладач хрестоматії з української літератури для учнів 9 класу «Джерела пружно б’ють», яка в 1995–2003 рр. витримала п’ять видань.

Посилаючись на авторитет В. Сухомлинського, аргументував тезу про необхідність поєднання «інтелектуального входження у світ із розвитком морально-естетичної культури» учнів-читачів. У 1990-х рр. запропонував методичну концепцію організації самостійної роботи школярів у процесі вивчення української літератури, яка мала сформувати їхню здатність самотужки пізнавати. Стверджував, що успішне самонавчання залежить від уміння учнів без чиєї-небудь допомоги здобувати знання та практично їх застосовувати, що є життєвою необхідністю кожної людини. Наголошував на важливості формування спеціальних читацьких умінь для адекватного сприйняття художніх творів: мислити художніми образами, розуміти метафоричну мову літературного твору, відчувати асоціативне багатство слова, сприймати умовність художньої форми, поетичний домисел. Рекомендував види учнівської діяльності, які переважно стосувалися її змістового аспекту та потребували розширення в діяльнісному напрямі: вивчення біографії

письменника, робота над текстом художнього твору, опрацювання додаткових джерел інформації тощо. Визначив види самостійної роботи: самостійно-репродуктивна, репродуктивно-критична й критично-творча. Концепція С. стала підґрунтям для реалізації принципів розвивального шкільного літературного навчання, на ідеях якого удосконалюється методична наука в 21 ст.

Лавреат Державної премії України в галузі науки і техніки за підручник «Українська література» для учнів 9 класу загальноосвітньої школи (1995), який упродовж 1992–98 рр. витримав п'ять видань. Своєрідним підсумком педагогічної і науково-методичної діяльності С. є його остання праця «Дума про школу: літературна освіта й естетичне виховання учнів 5–12 класів загальноосвітніх шкіл» (Рівне, 2004).

Тв.: Викладання української літератури в школі : метод. посіб. для вчителя. Київ : Проза, 1995. 256 с.; Еволюція і корекція програми української літератури для 5–11 класів. *Укр. мова і літ. в школі*. 1999. № 1. С. 44–50; Література – вчитель – учень : (самост. вивч. учнями літ.) : посіб. для вчителя. Київ : Освіта, 1993. 240 с.; Стратегія і тактика в літературній освіті учнів: роздуми старого методиста-словесника, або Від «альфи» до «омеги» у викладанні рідного письменства в школі : посіб. для вчителів. Київ : Веселка ; Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2003. 191 с.

Літ.: Він був великим українцем : (до 90-річчя від дня народж. Бориса Ількoвича Степанишина) : біобібліогр. покажч. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, наук. б-ка ; уклад.: С. Н. Грипич, О. В. Іванчук, Л. В. Ковальчук. Рівне : РДГУ, 2015. 89 с. URL: https://library.rshu.edu.ua/images/2022/nayk_praz/STEPAN1.pdf; Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : Пед. думка, 2016. 359 с. URL: https://cutt.ly/kwiQGyPz.

Олександр Міхно

Фото:
Книгиницька О. В. Громадська, військова та науково-педагогічна діяльність Олени Степанів. Львів, 2018. С. 224

СТЕПАНІВ-ДАШКЕВИЧ ОЛЕНА ІВАНІВНА *(Stepaniv-Dashkevych Olena Ivanivna)* [07.12.1892, с. Вишнівчик, Львівської обл. – 11.07.1963, м. Львів] – історикиня, географиня, педагогиня, громадська та військова діячка; перша у світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцерки, четарка Української галицької армії, докторка філософії, доцентка.

Навчалася в гімназії, жіночій учительській семінарії Українського педагогічного товариства у Львові, після закінчення яких заробляла на життя репетиторством. Самотужки поглиблювала свої знання з історії українського народу, літератури, економіки, соціології та ін. У 1912 р. вступила до Львівського університету на філософський факультет, де вивчала історію та географію. У студентські роки брала участь у діяльності товариства «Сокіл», молодіжному, пластовому й січовому русі та очолювала його першу жіночу чоту у Львові. Членкиня Української радикальної партії, «Академічної громади» та проводу Українського студентського союзу. З початком Першої світової війни спільно з однодумцями організувала сестринське відділення і пішла в армію. Була хорунжою, командувала стрілецькою чотою в легіоні Українських січових стрільців. Відзначена медаллю хоробрості (1914) та військовим хрестом Карла V (1918). У 1915–17 рр. перебувала в полоні. З листопада 1918 р. – четарка 4-ї золочівської бригади Української галицької армії, референтка державного секретаріату закордонних справ Західноукраїнської Народної Республіки. Закликала жінок брати участь у громадському, політичному та військовому житті. Членкиня організації «Січові Стрільці – 2». Упродовж 1919–21 рр. навчалася у Віденському університеті, де й захистила докторську дисертацію. З 1922 р. викладала історію та географію у Львівській гімназії сестер Василіянок і Львівському таємному українському університеті. З 1929 р. очолювала Географічну комісію товариства «Учительська громада». У роки Другої світової війни вчителювала в середній школі, керувала статистичним бюро м. Львів (1941–44). З 1944 р. до 1949 р. – на посаді доцентки Львівського університету, а також завідувачки сектору відділення Інституту економіки Академії наук УРСР. У 1946–47 рр. працювала в Києві. 20 грудня 1949 р. була заарештована й засуджена Особливою нарадою Міністерства державної безпеки УРСР до 10 років ув'язнення. Покарання відбувала в Мордовських таборах. 1956 р. звільнена за станом здоров'я та повернулася до Львова, де проживала до кінця життя.

Тв.: Архітектурне обличчя Львова. 1945; Мандруймо по рідному краю. 1943; Напередодні великих подій: Власні переживання і думи 1912–1914. 1930, 1968 (спогади); Сучасний Львів (1943, 1956, 1992).

Літ.: Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправ. і допов. Львів, 2007. С. 577–583; Кметь В. Олена Степанів: школа боротьби та гідності / передм. А. Садового (Серія «Будівничі державності». Вип. 1). Львів, 2015. 24 с.; Книгиницька О. В. Громадська, військова та науково-педагогічна діяльність Олени Степанів : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 224 с.; Кос А. Героїня України Олена Степанів. Львів, 2005. 32 с.; Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. Тернопіль. 2002; Олена Степанівна – Роман Дашкевич: Спогади і нариси / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, Львів. від-ня, Ін-т нац. пам'яті у Львові ; [упоряд.: Г. Сварник, А. Фелонюк ; передм. Я. Дашкевич]. Львів, 2009. 631 с.

Тетяна Кочубей

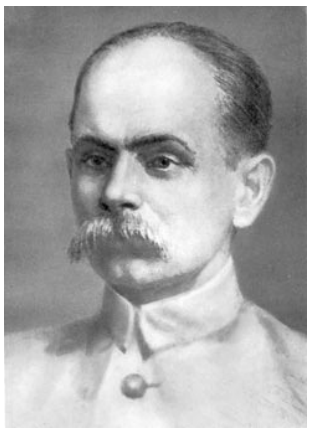

Фото: https://tinyurl.com/ycxdjzcr

СТЕЦЕНКО КИРИЛО ГРИГОРОВИЧ *(Stetsenko Kyrylo Hryhorovych)* [24.05.1882, с. Квітки, Черкаської обл. – 29.04.1922, с. Веприк Київської обл.] – педагог, композитор, хоровий диригент, критик, музичний і громадський діяч, один із засновників Української автокефальної православної церкви, учень і послідовник М. Лисенка.

Відвідував сільську церковнопарафіяльну школу. 1892 р. вступив до київської художньої школи М. Мурашка й Софійської духовної школи, яку закінчив у 1897 р. Далі здобував освіту в Київській духовній семінарії (1897–1903). Під час навчання в цьому закладі 1899 р. познайомився з композитором М. Лисенком. Під його впливом ознайомився зі світською та народною музикою, увійшов у коло однодумців, що відстоювали ідеї розвитку й демократизації української культури. Спілкування з М. Лисенком, засвоєння його творчих принципів і досвіду відіграли ключову роль у формуванні професійного світогляду С., сприяли зацікавленню фольклором та усвідомленому вибору життєвого шляху як народного вчителя.

Навчався також у музичному училищі Київського відділення Російського музичного товариства та Музично-драматичній школі ім. М. Лисенка. Працював учителем співу в Києві. 1907 р. за підтримку революційного руху був висланий із міста. Викладав спів у Олександрівську-Грушевському, Білій Церкві. 1909 р. повернувся до Києва, де протягом року працював в учительському інституті, фельдшерській школі, гімназіях. Розробив педагогічну систему, мета котрої – поступове оволодіння музичною грамотою в комплексі з навичками сольного й хорового співу. Публікувався в газеті «Рада», спільно з Олексою Коваленком

організував нотне видання «Кобза», співпрацював із журналом «Боян». 1910 р. С. переїхав до містечка Тиврів на Поділлі, де обіймав посаду вчителя співів духовного училища. Цей період життя став одним із найплідніших у творчості композитора. 1912 р. прийняв сан священника; проживав і служив у с. Голово-Русава на Вінничині, завідував місцевою парафіяльною школою, керував шкільним і сільським хором. Протягом 1915–16 рр. читав лекції з методики співу на вчительських курсах у м. Ямполі. У 1917–21 рр. працював у Міністерстві освіти і мистецтва Української Народної Республіки та Української Держави, у Всеукраїнському музичному комітеті відділу мистецтв при Народному комісаріаті освіти УСРР. Очолював музично-хорову секцію при відділі «Дніпросоюзу», викладав у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. З його ініціативи було створено мандрівні хорові капели.

Педагогічні ідеї С. формувалися в тісному зв'язку з реаліями освітнього процесу. Він зробив значний внесок у становлення національної методики викладання музики й співу, приділяв увагу розробці цілісної системи музичного виховання – від дошкільного рівня до вищої школи. Особливої ваги надавав музично-естетичному вихованню молодших школярів. Уважав, що культурний поступ нації неможливий без підготовки фахівців – дослідників народної творчості та носіїв національної культури, що мають діяти передусім через шкільну освіту. Готувати таких учителів музики й співів, на думку С., мають консерваторії.

Метою своєї педагогічної діяльності вбачав виховання молоді на основі художніх переживань, естетичних почуттів і прагнення до краси як вияву вічної істини. Наголошував на необхідності загальної доступності й обов'язковості естетичного виховання, науковому підході до навчання, відповідності навчального матеріалу віковим та психологічним особливостям дітей.

Після ліквідації «Дніпросоюзу» (1920) переїхав до с. Веприк Київської області. Помер від тифу в розквіті творчих сил.

Тв.: Записки з педагогіки // ІР НБУВ. Ф. 62. І–42020; Луна : 36 пісень для сім'ї і школи. Київ, 1918; Методика шкільного співу (автограф) // ІР НБУВ. Ф. 62. І–42021; Початковий курс навчання дітей нотного співу : методико-дидакт. матеріал. Київ, 1918; Пояснювальна записка: До проєктів програми зі співів // ІР НБУВ. Ф. 62. І–42018; Стеценко К. Збірка народних пісень у хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народних / упоряд. М. Лисенко. Київ, 1908; Українська пісня в народній школі. Вінниця, 1917; Українські колядки і щедрівки для мішаного і однорідного хору з супровідом фортепіано. Київ, 1909–1912; Шкільний співаник : Ч. 1–3. Київ, 1918.

Літ.: Бондарчук П. М. Стеценко Кирило Григорович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2012. Т. 9. С. 854. URL: https://tinyurl.com/2hepc4hj; Дічек Н. П. Стеценко Кирило Григорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн.1 : X–XIX ст. С. 558–564; Тичина П. Подорож з

капелою К. Г. Стеценка. Київ, 1982; Федотов Є. Кирило Григорович Стеценко-педагог. Київ, 1977.

Христина Середа

Фото: http://tinyurl.com/wa5t2zpp

СТЕШЕНКО ІВАН МАТВІЙОВИЧ *(Steshenko Ivan Matviiovych)* [(псевд. – Ів. Сердешний, Ів. Січовик, Ів. Сепура, Світленко) 24.06.1873, м. Полтава – 30.07.1918, там само] – педагог, викладач, літературознавець, письменник, державний і громадський діяч, перший міністр освіти Української Народної Республіки. Чоловік О. Стешенко.

Освіту здобув у Полтавській класичній гімназії та на історико-філологічному факультеті Київського університету. Після закінчення університету (1896) викладав у Фундуклеївській жіночій гімназії м. Києва. Заарештований за політичну діяльність і після п'яти місяців ув'язнення висланий із Києва без права вчителювати й проживати в університетських містах. У 1897–1900 рр. провадив літературну, перекладацьку та наукову працю на Чернігівщині. 1900 р. повернувся до Києва та продовжив викладацьку, громадську й політичну активність. З 1906 р. С. викладав у чоловічій гімназії м. Слуцька на Волині, з 1907 р. – у комерційній школі м. Києва, невдовзі – у Фребелівському інституті, на Вищих жіночих курсах А. Жекуліної. У музично-драматичній школі М. Лисенка першим став навчати історії драми українською мовою. Брав активну участь у просвітницьких товариствах («Стара громада», «Просвіта», «Літературно-артистичне товариство» та ін.), у роботі ради Товариства українських поступовців (1908–17), яке координувало український національно-визвольний рух за українізацію народного шкільництва (вивчення української мови, літератури й історії в закладах освіти), функціонування української мови в громадських установах, суді й церкві. Редактор педагогічного журналу «Сяйво» (1913–14). У 1917–18 рр. С. – активний учасник процесу українського державотворення, формування Української Центральної Ради (УЦР). У квітні – травні 1917 р. очолював Тетянівську гімназію з українською мовою навчання для дітей-біженців Галичини, а з червня – на посаді інспектора Київського шкільного округу. Засновник та очільник Товариства шкільної освіти (1917), що опікувалося питаннями підготовки українського вчительства, запровадження української термінології та правопису, створення українських підручників. Як генеральний секретар народної освіти (червень 1917 р.), а згодом – міністр (січень – лютий 1918 р.) УЦР, продовжив розбудову національної школи. Його

зусиллями 1917 р. відкрито 39 українських гімназій, Український народний університет, Академію мистецтв. За Гетьманату С. – генеральний комісар народної освіти (1918). Трагічно загинув від рук більшовиків, похований на Байковому кладовищі.

С. зробив вагомий внесок у розбудову національної освіти та виховання, сприяв відкриттю українських шкіл, запровадженню української мови в усі сфери життя. Приділяв значну увагу вчителю під час реформування освіти.

Тв.: До справи українізації середньої школи : циркуляр. *Вільна українська школа*. 1917. № 2 (жовт.). С. 111–112. URL: http://surl.li/rfuzw; До українців поза межами України сущих : звернення Ген. Секретаря Нар. Освіти. *Там само*. С. 112; Про поліпшення матеріального становища учителя : циркуляр. *Там само*. С. 110–111; Про українську літературну мову. Київ : Друк. 1-ї Київ. Друк. Спілки, 1912. 36 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=802; Циркуляр до директорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України. *Вільна українська школа*. 1918. № 5/6 (січ. – лют.). С. 72–73. URL: http://surl.li/rfvaw.

Літ.: Самоплавська Т. О. Стешенко Іван Матвійович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 873–874; Сойко І. М. Педагогічна діяльність Івана Стешенка : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Рівнен. екон.-гуманітар. ін-т. Рівне, 2001. 208 с.; Стешенко Іван Матвійович (1873–1918) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Демидою Є. Ф. ; онов. Тарнавська С. В. ; наук. керівник Л. Д. Березівська ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://surl.li/dfylz; 1873 – народився Іван Стешенко, перший міністр освіти УНР. *Український інститут національної пам'яті* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: http://surl.li/rgsuy.

Лариса Березівська

Фото: https://zbruc.eu/node/109459

СТЕШЕНКО ОКСАНА МИХАЙЛІВНА *(Steshenko Oksana Mykhailivna)* [24.01.1875, с. Карпівка Вінницької обл. – 1942, радянський концтабір, Казахстан] – педагогиня, дитяча письменниця, громадська діячка. Донька М. Старицького. Дружина І. Стешенка.

Закінчила гімназію В. Ващенко-Захарченко в Києві (1892). Учасниця літературно-мистецького гуртка української молоді «Плеяда», який діяв у Києві у 1888–93 рр. 1907 р. закінчила Музично-драматичну школу М. Лисенка. Упродовж 1908–14 рр. вела громадську роботу в українському клубі «Родина». У 1917 р. працювала у відділі позашкільної освіти Міністерства освіти Української Народної Республіки. Водночас учителювала в 1-й українській гімназії ім. Т. Г. Шевченка в Києві (директор – В. Дурдуківський); за рішенням

педагогічної ради гімназії організувала на різдвяні свята шкільний вертеп, у якому ролі ляльок виконували учні (декорації виготовили вчителі малювання – художники М. Козик та І. Макушенко, музику написав учитель співу – композитор П. Козицький). Член Науково-педагогічного товариства, яке діяло при Всеукраїнській академії наук у 1926–29 рр. Авторка читанки «Рідні колоски», яка витримала чотири видання (1917, 1918, 1923, 1924 рр.; у 1924 та 1925 рр. видавалася також під назвою «Колоски життя»). Уміщені в читанці твори класиків української літератури й закордонних письменників охоплюють різні жанри літературної творчості: вірші, оповідання, казки, байки, пісні, приказки. Матеріал складено концентричними колами: душа дитини, збудження симпатії до людини, звірів, рослин, народний побут, народна поезія, історичні спогади. Важливого значення С. надавала ілюстративному матеріалу: читанка 1918 р. ілюстрована рисунками та малюнками українських художників М. Бурачека, М. Жука, В. Старицької, О. Судомори, П. Холодного, Т. Шевченка. 1924 р. перевидана з позначкою: «Читанка для 3-ої і 4-ої групи трудшкіл. Науково-Педагогічний Комітет Головсоцвиху Наркомосвіти для вжитку в установах соціального виховання дозволив». Мета її – ознайомити дітей із соціальним життям. Увесь матеріал читанки поділений на три розділи: соціальне життя, праця, краєзнавство.

За радянських часів працювала тільки в літературній царині, переважно в галузі дитячої літератури. Для молодших школярів писала невеликі віршовані твори, які друкувало київське видавництво «Культура» з барвистими ілюстраціями відомих українських художників («Чай», 1925, з малюнками І. Кисіля; «Задача», 1930, з малюнками С. Бутника). Для дітей старшого шкільного віку створювала пригодницькі оповідання і повісті («Як Юрко подорожував на Дніпрові пороги», 1929; «Герої зв'язку», 1931). Авторка спогадів про Лесю Українку. Членкиня Спілки письменників України (1939).

У липні 1941 р. разом із сестрою Л. Старицькою-Черняхівською заарештована за звинуваченням в антирадянській діяльності. Обох сестер у товарному арештантському вагоні вислано етапом у Казахстан, де Оксана померла в одному з радянських концтаборів. Місце поховання невідоме.

Тв.: Герої зв'язку : кіно-оповідання. Харків ; Київ : Молодий більшовик, 1931. 84 с.; Рідні колоски : читанка для мол. кл. гімназії. Ч. 1. Вид. 2-ге, випр. й допов. Київ : ВСЕУВИТО, 1918. 213 с. URL: https://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/chitanka.pdf; Як Юрко подорожував на Дніпрові пороги. Київ : Держвидав України, 1929. 86 с.; Ясній пам'яті товариша. *Спогади про Лесю Українку.* Вид. 2-ге, допов. Київ, 1971. С. 319–331.

Літ.: Аліксійчук О. С., Федорчук В. В. Просвітницька діяльність сестер Старицьких у контексті культурно-освітнього процесу кінця XIX – початку XX століття. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 16. С. 125–129. URL:

https://tinyurl.com/3md3xm8f; Богданець-Білоскаленко Н. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті роки XIX ст. – 50-ті роки XX ст.). Київ : Славутич-Дельфін, 2014. С. 35–36. URL: https://tinyurl.com/y277wvtn; Хорунжий Ю. Оксана Стешенко. Валькірія з чорною косою. *Шляхетні українки* : есеї-парсуни. Київ, 2004. С. 91–110. URL: https://tinyurl.com/4t99whna.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/5n8ewepk

СТОЦЬКИЙ ОМЕЛЯН ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Stotskyi Omelian Oleksandrovych)* [15.08.1894, с. Богутин Львівської обл. – 10.01.1979, с. Східниця Львівської обл.] – педагог і дослідник, першовідкривач Східницького родовища мінеральних вод.

У 1915 р. закінчив гімназію у Львові. У 1916–19 рр. брав участь у Першій світовій війні, потрапив в італійський полон. У 1920–21 рр. – службовець нафтового об'єднання «Сільва Пляна», а у 1921–24 рр. – Бориславського нафтопромислу. Навчався в Бориславській крайовій школі на бурильному курсі (1924–26). Після закінчення школи до 1927 р. працював оператором газолінового заводу «Нафта» у Бориславі. Митрополит Андрей Шептицький порадив і допоміг йому вступити 1928 р. до Львівського університету на філологічний факультет. У 1933 р. С. склав іспит та отримав ступінь магістра німецької філології. До Другої світової війни вчителював у державній гімназії Івано-Франківська й у державній гімназії № 1 ім. С. Конарського в Ряшеві (Польща). Під час війни деякий час мешкав в Австрії. С. навчав дітей музики, знав кілька іноземних мов, надавав перевагу читанню творів улюблених авторів мовою оригіналу. У 1940–42 рр. працював у Ряшівському машинописному бюро, а пізніше, до 1944 р., – у машинописному бюро в м. Львів. У 1945–49 рр. – директор, а потім головний інженер газолінового № 10 тресту «Укргаз» у Східниці. У 1956 р. вийшов на пенсію, весь вільний час досліджував рідну місцевість. Розвідав 38 цілющих джерел. Тепер бальнеологічний курорт носить ім'я цього подвижника. Похований у Східниці.

Літ.: Базар М. Східниця. Краєзнавчий нарис. Дрогобич : Коло, 2004. С. 31–33; Омелян Стоцький: 125 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://surl.li/kajpds.

Тетяна Кочубей

Фото:
https://tinyurl.com/473kcvcy

СТУПАРИК БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ *(Stuparyk Bohdan Mykhaylovych)* [07.03.1940, с. Задубрівці Івано-Франківської обл. – 19.10.2002, м. Івано-Франківськ] – педагог, доктор педагогічних наук (1995), професор (1996), член-кореспондент Академії педагогічних наук України (1997), заслужений працівник професійно-технічної освіти України.

Навчався в Задубрівській семирічці, згодом – у Снятинській середній школі (1953–56). 1960 р. вступив на фізико-математичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту, який закінчив із відзнакою. Педагогічну діяльність розпочав у 1962 р. як учитель математики та фізики в Угорницькій середній школі сільської молоді. Упродовж 1965–67 рр. обіймав посади майстра виробничого навчання, заступника директора з навчально-виробничої роботи, а згодом – директора Отинійського міського професійно-технічного училища (ПТУ) № 9. Також керував Отинійською середньою школою робітничої молоді. 15 років очолював Івано-Франківське ПТУ № 3, за цей час воно стало одним із провідних у системі професійно-технічної освіти України. Упровадив авторську систему керівництва, яка сприяла поліпшенню морально-психологічного клімату в колективах, застосував новаторські підходи до організації навчально-виховного процесу, учнівського самоврядування, профорієнтаційної роботи, налагодив співпрацю з базовими підприємствами, розвинув технічну творчість як основу трудового виховання.

У березні 1980 р. С. захистив кандидатську дисертацію на тему «Спільна діяльність колективів професійно-технічного училища і базового підприємства з трудового виховання учнів». Після публікації низки новаторських праць став визнаним фахівцем у галузі трудового виховання. У 1984–85 рр. – завідувач Івано-Франківського міського відділу народної освіти; на цій посаді вдруге – 1993–94 рр. сприяв посиленню національного компонента в змісті освіти. З 1985 р. – викладач, доцент, завідувач кафедри наукових основ управління школою Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника (згодом – університету). У 1994 р. – старший науковий співробітник, підготував та захистив (1995) докторську дисертацію «Розвиток шкільництва в Галичині (1772–1939 рр.)». Заснував власну наукову школу. Із його ініціативи в Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника 1995 р. створено першу в Україні кафедру історії педагогіки. Керівник і науковий консультант численних досліджень аспірантів та докторантів з України, Польщі й Румунії. Очолював педагогічну секцію Івано-Франківського відділення Наукового товариства ім. Шевченка, був членом

комісії з питань освіти при голові обласної державної адміністрації, заступником голови опікунської ради Української гімназії № 1 м. Івано-Франківська, членом правління обласної та заступником голови правління міської організації товариства «Просвіта», членом президії Клубу української інтелігенції ім. Богдана Лепкого.

С. вів активну науково-організаційну діяльність: ініціював проведення наукових конференцій і семінарів, налагоджував широкі міжнародні зв'язки. Голова спеціалізованої вченої ради в Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника, член аналогічної ради в Тернопільському педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка. Обіймав посаду головного редактора «Вісника Прикарпатського університету» (серія «Педагогіка»), входив до складу редакційних колегій фахових видань: «Педагогіка і психологія професійної освіти», «Обрії», «Джерела», «Вісник Львівського університету» та інших. Завдяки громадянській активності та патріотичній позиції став помітною постаттю в національно-культурному житті Прикарпаття та України загалом.

Фундатор нового напряму педагогічних досліджень, присвяченого вивченню історії становлення і розвитку теорії та практики національної освіти й національного виховання в Галичині. Великого значення надавав утвердженню ідеї національної школи та національного виховання. Глибоко усвідомлював, що без національної ідеї не може існувати повноцінна держава, а щоб ця ідея була дієвою, вона має супроводжувати весь навчально-виховний процес.

У 2006 р. рішенням вченої ради Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника створено кафедру педагогіки ім. Богдана Ступарика.

Тв.: Вчитель-громадянин Григорій Врецьона / Богдан Ступарик, Любов Калинчук ; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 69 с.; Громадська діяльність В. Стефаника. *Стефанські читання* / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ : [б. в.], 1993. Вип. 2. С. 146–149. URL: https://tinyurl.com/ycxcdccb; Життя, віддане національній ідеї / Богдан Ступарик, Віра Ковальчук ; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 56 с.; Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк ; за ред. Б. М. Ступарика ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Коломия : Вік, 1995. 173 с.; Концептуальні основи виховання у спадщині Г. С. Сковороди. *Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України* : тези доп. міжвуз. наук. конф., провед. до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди, 15 листоп. 1994 р. Івано-Франківськ : [б. в.], 1994. С. 55–56. URL: http://lib.pnu.edu.ua/files/tezy-10.pdf; Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 333 с.; Розвиток середньої спеціальної та професійно-технічної освіти на Прикарпатті / В. Б. Моцюк, Б. М. Ступарик. *Тези обл. наук.-практ. конф., присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська*. Івано-Франківськ, 1987. С. 119–121. URL: http://lib.pnu.edu.ua/files/Tezy-14.pdf; Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин / Володимир Полєк, Богдан Ступарик ; Каф. укр. літ. Прикарпат. ун-ту ім. Василя Стефаника, Ін-т українознавства при Прикарпат. ун-ті ім. Василя Стефаника, Ком.

допомоги галиц. німцям. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 142 с.; Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ : [б. в.], 1994. 143 с. URL: https://tinyurl.com/4jt36mzt.

Літ.: Богдан Ступарик: 80 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/y374etvm; Завгородня Т. Богдан Михайлович Ступарик. *Проблеми педагогіки: історія, сучасність, перспективи* : [зб. наук. пр.] / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : [б. в.], 2008. С. 411–417; Завгородня Т. К. Ступарик Богдан Михайлович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. Сухомлинської О. В. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 538–543; Копиленко Н. Б. Ступарик Богдан Михайлович. *Педагогічний словник* / за ред. Ярмаченка М. Д. Київ, 2001. С. 435; Ступарик Б. М. З порога вічності : автобіогр. сповідь / [упоряд. та літ. ред. – авторські]. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. 207 с.

Христина Середа

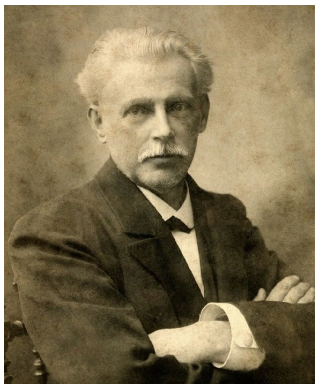

Фото: https://ube.nlu.org.ua/Image/20150129161527 65.jpg

СУМЦОВ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ *(Sumtsov Mykola Fedorovych)* [18.04.1854, Санкт-Петербург, РФ – 12.09.1922, м. Харків] – фольклорист, етнограф, літературознавець, історик, педагог, бібліограф, доктор філологічних наук (1885), професор (1888), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1908), академік Української академії наук (1919), громадський діяч.

Середню освіту здобув у 2-й харківській гімназії, вищу – на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1875), де був залишений професорським стипендіатом на кафедрі світової літератури. У 1876 р. слухав лекції в Гейдельберзькому університеті (Німеччина). З 1878 р. до кінця життя викладав у Харківському університеті, від 1909 р. – декан історико-філологічного факультету. Всупереч адміністративним заборонам став першим викладачем цього закладу освіти, який почав читати академічні лекції українською мовою. Завідувач університетського Етнографічного музею. У 1897–1919 рр. – голова Харківського історико-філологічного товариства при Харківському університеті, 1892 р. очолив створений із його ініціативи Педагогічний відділ цього товариства.

Численними працями з питань української народної словесності та етнографії заклав підвалини українознавства. Чимало робіт присвятив творчості українських літераторів 17 – початку 20 ст., серед них – І. Вишенський, І. Галятовський, І. Гізель, І. Котляревський, П. Куліш, Г. Сковорода, М. Старицький, Т. Шевченко та ін. Автор багатьох статей про українських діячів у «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона». Один із засновників Харківської громадської бібліотеки. Почесний член київського товариства

«Просвіта» (1907). У 1920 р. ініціював та керував створенням Харківського історичного музею, який нині носить його ім’я.

Усвідомлюючи потреби української школи, що почала розбудовуватися після революційних події 1917 р., долучився до національного підручникотворення. Разом із сином Дмитром написав і видав підручник «Географія України» (1918), у якому навів відомості з історії виникнення Української держави, дав детальний опис її географічного положення, кліматичних умов, природних ресурсів. Крім того, склав хрестоматію з української літератури у двох частинах (1918). У першій умістив зразки народної словесності, давньої літератури та літератури середніх віків, другу частину присвятив літературі кінця 18 – початку 20 ст. Навчальні книжки неодноразово перевидавалися, при цьому кожне наступне видання автор доповнював новим матеріалом.

Тв.: Географія України. Харків, 1921. 140 с. (у співавт.); Народна словесність : хрестоматія по укр. літ. для нар. вчителів, шк. учител. та серед. і для самоосвіти. Харків, 1919. 87 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10793; Слобожане: іст.-етногр. розвідка / підгот. тексту, мовна ред., вступ. сл. та прим. Л. Ушакова. Харків, 2017. 255 с.; Хрестоматія по українській літературі. Т. 1. Народня словесність – письменство XI–XVIII вв. 4-те вид., випр. та значно пошир. Харків, 1922. 284 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=14042.

Літ.: Галганова О. О. Сумцов Микола Федорович. *Українська бібліотечна енциклопедія.* URL: https://tinyurl.com/4r9hbjnb; Кін О. М. Проблеми навчання і виховання в педагогічній спадщині М. Сумцова : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2001. 19 с.; Микола Федорович Сумцов – золотий фонд української науки: 170 років від дня народження : виставка-презентація / підгот. Авер’янова А. Й., Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/Sumtsov-M.F.-2024.pdf; Міхно О. П. Квітень 2019. Постаті. *Освіта і суспільство*. 2019. Квітень. С. 10; Самоплавська Т. О. Сумцов Микола Федорович (1854–1922). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 552–557.

Наталія Антонець

Фото: https://cutt.ly/EeR967Zh

СУХОВЕРСЬКА ОКСАНА СТЕПАНІВНА *(Sukhoverska Oksana Stepanivna)* [08.04.1891, с. Жашків Львівської обл. – 12.01.1977, м. Львів] – педагогиня, фахівчиня з фізичного виховання, хореографка, громадська та культурно-освітня діячка.

Закінчила учительський семінар Українського педагогічного товариства у Львові (1910). У 1910–14 рр. під керівництвом І. Боберського займалася руханкою в товаристві «Сокіл-Батько». 1914 р. склала іспит із гімнастики у Львівському університеті, отримавши диплом учителя гімнастики («руханки»), який давав можливість викладання в середніх школах.

Учителька руханки та ритміки у Львові: у народній школі ім. Б. Грінченка (1915–16), в учительській семінарії товариства «Рідна школа» (1916–20), у жіночій гімназії сестер Василіянок і гімназії «Рідної школи» (1920–39), у школі № 4 (1939–41), у ремісничій та господарській школах (1941–44), у Державній музичній школі при Львівській консерваторії (1941–58). Опікунка 2-го пластового полку, з 1924 р. – куреня ім. Марти Борецької, який діяв у жіночій гімназії сестер Василіянок. Після того, як польська влада заборонила пластову діяльність (1930), очолила роботу руханково-спортивного гуртка «Жіночий український спортовий кружок». 1930 р. відкрила школу ритмопластики, у якій до 1932 р. виокремились чотири курси: дитячий, два для молоді, жіночий. У Дівочій школі ім. Т. Шевченка організувала 1934 р. курси методики руханки, а в 1935–36 рр. – ритміки.

Практик і теоретик шкільної гімнастики, особливо жіночої. Авторка теоретико-методичних праць із проблем фізичного виховання («Рухові забави й гри з мелодіями й примівками», «Роль жінки у фізичному вихованні», «Ритміка» у 2 томах та ін.). Уважала, що фізичне виховання є невід'ємною частиною гармонійного розвитку особистості, підкреслюючи важливу роль жінки у формуванні здорового покоління через фізичну активність, зокрема ігри та танці, і гігієну. Вивчала історію танцю, його різні форми (релігійно-обрядовий, народний, придворний, балетний тощо). На основі європейських зразків модерної хореографії поширювала мистецтво ритмо-пластичного танцю в школах, де працювала, навчаючи розкривати зміст музичного твору через ритмічну інтерпретацію, через пластику тіла. Ритмічні танці для учнів ставила під народну музику та вносила в постановки український національний колорит.

Тв.: Дещо про ритмічний танок. *Життя і знання.* 1934. № 12. С. 360–363; Роля жінки у фізичному вихованні. *Українське юнацтво*. 1933. № 6. С. 12–13; Рухові забави й гри з мельодіями й примівками. Львів : накладом О. Суховерського, 1924. 120 с. URL: https://tinyurl.com/4szd6u5t; Стан руханки серед галицького жіноцтва. *Наша книга : альм.*

«Жіночої долі» з дод. календаря на рік 1929. Коломия, 1928. С. 116–121. URL: https://tinyurl.com/5rx4pppc.

Літ.: Гавалюк Р., Сова А. Невідома історія Оксани Суховерської. *Фотографії старого Львова* : сайт. Львів, 2018. URL: https://cutt.ly/EeR967Zh; Марушка М. М. Розвиток хореографічної освіти у Галичині (1919–1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2021. 268 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U102467; Сова А. Маловідома публікація Оксани Суховерської про роль жінки у фізичному вихованні. *Фотографії старого Львова* : сайт. Львів, 2018. URL: https://cutt.ly/heR3qvGH.

Олександр Міхно

Фото: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741520/

СУХОМЛИНСЬКА ГАННА ІВАНІВНА *(Sukhomlynska Hanna Ivanivna)* [(дівоче прізвище – Дев'ятова) 14.02.1918, с. Мутасьєво Тамбовської обл., РФ – 08.09.2003, м. Київ] – педагогиня, дружина Василя Сухомлинського, публікаторка творів педагога, збирачка й популяризаторка його спадщини.

Після навчання в місцевій початковій школі (1924–28) і Кузнецькій дев'ятирічці (1928–31) вступила до лісотехнічного технікуму, який через рік залишила через хворобу. У 1933 р. почала працювати вчителькою початкових класів у Євлашевській неповній середній школі, згодом навчалася в Куйбишевському педагогічному інституті на факультеті дошкільної педагогіки (1935–39). Закінчивши його, викладала педагогіку та психологію у Воткінському педучилищі Удмуртської АРСР (1939–41), працювала в Народному комісаріаті освіти цієї ж республіки (м. Іжевськ) (1941–44). У 1944 р. взяла шлюб з В. Сухомлинським, який після поранення виконував обов'язки директора школи в с. Ува. Подружжя повернулося в Україну одразу ж після її звільнення, і С. була призначена директором Онуфріївської середньої школи, де пропрацювала чотири роки (1944–48). У 1948–71 рр. – учителька Павлиської середньої школи, яку очолював її чоловік. Брала активну участь у роботі школи – психологічних семінарах, педагогічних нарадах, батьківській школі. Вивчала питання позакласного й домашнього читання школярів, проводила творчі літературні вечори, етичні заняття, зокрема на тему «Культура взаємовідносин у сім'ї» тощо.

Після виходу на пенсію в 1971 р. переїхала в Київ (до дочки) і присвятила себе виданню праць В. Сухомлинського, багато яких залишалося в рукописах («Як виховати справжню людину», 1975; «Сто порад учителеві», 1976; «Розмова з молодими директором», 1977), а також упорядкуванню доробку чоловіка,

складанню картотеки з довідковою інформацією щодо його творів і літератури про нього, що вийшли друком в Україні та за її межами. Була укладачем трьох біобібліографічних покажчиків праць педагога й публікацій про нього (1978, 1987, 2001). Написала спогади про В. Сухомлинського, збирала листи та спомини його товаришів і знайомих. Опікувалася роботою Педагогічно-меморіального музею В. Сухомлинського в с. Павлиш, куди передала речі й експонати, які стали основою його експозиції. Похована в с. Павлиш на Кіровоградщині, поряд із чоловіком.

Тв.: Сила духу і розуму. Спогади про Сухомлинського / ред. С. Заволока. Київ : Рад. шк., 1990. С. 15–31; Сухомлинський В. О. Гаряча квітка / упоряд. Г. І. Сухомлинська. Київ : Веселка, 1978. 193 с.; V. A. Sukhomlinskii: Biobibliografiya / Sost.: A. I. Sukhomlinskaya, O. V. Sukhomlinskaya. Kiev : Rad. shk., 1987. 255 s.

Літ.: Міхно О., Бондаренко В. *Педагогині.* [худож. дизайн А. Онищук ; наук. консультант О. Сухомлинська]. Київ : Педагогічний музей України, 2020. С. 40. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741520/; Петренко О. «Віддана мені, як я їй». Про Ганну Іванівну Сухомлинську : монографія. Рівне : Волин. обереги, 2020. 100 с.; Рябоконь Л. Педагогічне соло в сімейному супроводі. *День.* 2003. 23 верес. С. 5.

Ольга Сухомлинська

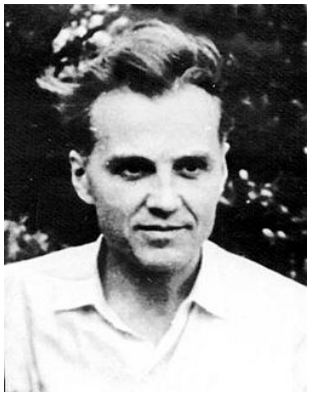

Фото: https://tinyurl.com/f5esd4ds

СУХОМЛИНСЬКИЙ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych)* [28.09.1918, с. Василівка Кіровоградської обл. – 02.09.1970, с. Павлиш Кіровоградської обл.] – педагог, публіцист, дитячий письменник.

Після навчання в семирічній школі (1926–33) та на підготовчих курсах (1934), вступив на факультет української мови та літератури вчительського інституту в м. Кременчук. Через хворобу залишив навчання (1935) і розпочав роботу вчителем у сільських школах Онуфріївського району Кіровоградської області, одночасно навчався заочно в Полтавському педагогічному інституті, закінчив його екстерном у 1938 р., працював завучем та вчителем у середній школі с. Онуфріївка. У 1941 р. був мобілізований, брав участь у бойових діях. Через тяжке поранення комісований (1942), очолив школу с. Ува в Удмуртії. Після звільнення України впродовж 1944–48 рр. завідував Онуфріївським районним відділом освіти. З 1948 р. й до кінця життя – директор і вчитель середньої школи в с. Павлиш на Кіровоградщині. Похований у с. Павлиш.

Автор педагогічної концепції, яка ввійшла до загальнозначущих надбань як гуманістична, зорієнтована на розвиток кожної дитини, довіру й повагу до

особистості, її самоцінність і неповторність; убачав мету виховання в розвитку творчих сил та здібностей школяра в умовах колективу на основі емоційного сприйняття етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю та саморозвиток. І хоча послуговувався комуністичною риторикою, розглядав освіту з позицій загальногуманістичних цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, її моральних імперативах і культах, а навчальну діяльність учнів – як насичений творчими відкриттями процес пізнання та самопізнання; стверджував, що виховувати потрібно без покарань, наголошував на великій ролі слова й особистості вчителя в цьому процесі; обстоював засади природного виховання, наполягав на необхідності формування в дітей і підлітків «культури бажань», «культури почуттів», висував ідеї захисного виховання школярів. Розширюючи педагогічний простір, почав складати казки, оповідання, притчі й активно застосовувати їх в етико-естетичному вихованні. Зазнавав критики та несприйняття від представників офіційної радянської педагогіки, що компенсувалося великою прихильністю до його думок і напрацювань не лише освітян, а й широкої громадськості.

Свої міркування щодо освіти та виховання дітей оприлюднював у педагогічних і публіцистичних працях, надрукованих у багатьох країнах світу. На початок 21 ст. вийшло 65 назв його творів накладом понад 15 млн примірників, перекладених 59 мовами народів світу, серед яких: «Серце віддаю дітям» (1968) – 59 видань 30 мовами світу; «Павлиська середня школа» (1969) – 16 видань; «Народження громадянина» (1970) – 32 видання; «Розмова з молодим директором школи» (1973) – 14 видань; «Сто порад учителеві» (1981) – 17 видань та ін. Побачили світ тематичні збірки праць С. та уривків з них, підготовлені різними упорядниками: «Батьківська педагогіка» (1978), «Батьківщина в серці» (1978), «Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей» (2008) та ін. Його ім’ям названо більш ніж 10 закладів освіти різних рівнів. У 2018 р. з нагоди 100-річчя від дня народження ім’я педагога було внесено до Календаря пам’ятних дат ЮНЕСКО.

Тв.: Вибрані твори в 5 т. Київ : Рад. шк., 1976–1977; Любов до рідного слова : темат. зб. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2008. 195 с.; «Обережно: дитина!» В. О. Сухомлинський про важких дітей : темат. зб. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2008. 263 с.; Серце віддаю дітям. Харків : Акта, 2012. 537 с.; Я розповім вам казку… Філософія для дітей. Харків : Школа, 2016. 574 с.

Літ.: Василь Олександрович Сухомлинський: до 100 річчя від дня народження. Біобібліогр. покажч. Вінниця : Твори, 2018. 395 с.; В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : моногр. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2012. 504 с.; Сухомлинський Василь Олександрович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Заліток Л. М. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ. URL: https://surl.li/nrvxzd; Sukhomlynska O.,

Cockerill A. Moral Education as a Constant Factor in the Pedagogical Process. *Second International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing. Springer International Handbooks of Education. Springer, Cham.* 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031- 24420-9_24.

Ольга Сухомлинська

Фото: https://tinyurl.com/yckbvtpz

СУШКЕВИЧ АНТОН КАЗИМИРОВИЧ *(Sushkevych Anton Kazymyrovych)* [23.01.1889, м. Борисоглібськ Воронезької обл., РФ – 30.08.1961, м. Харків] – математик, педагог, творець теорії узагальнених груп, професор.

Упродовж 1906–11 рр. навчався в Берлінському університеті. З 1916 р. викладав математику в гімназіях Харкова. 1917 р. склав магістерські іспити в Харківському університеті й залишився там працювати. На початку 1918 р. обіймав посаду приват-доцента, а з 1920 р. – професора цього вишу. 1926 р. захистив докторську дисертацію «Теорія дії як загальна теорія груп». Наприкінці 1929 р. обраний дійсним членом Українського науково-дослідного інституту математики і механіки. Одночасно працював професором Харківського геодезичного інституту. З 1937 р. очолював Харківське математичне товариство. У 1956–61 рр. завідував об’єднаною кафедрою загальної математики, вищої алгебри та теорії чисел.

Учений-алгебраїст, один із творців теорії узагальнених груп, саме в цій царині отримав найвизначніші результати, які висвітлив у монографії «Теорія узагальнених груп» (1937). С. започаткував дослідження квазігруп, увів поняття напівгрупи, а також зробив значний внесок у створення теорії напівгруп.

Автор понад 60 наукових праць і низки підручників: «Основи вищої алгебри», «Значення алгебри», «Теорія чисел», «Елементи нової алгебри» тощо, які в 30-х – 50-х рр. 20 ст. багато разів перевидавали. Його дослідження з теорії напівгруп отримали міжнародне визнання. За рішенням ЮНЕСКО столітній ювілей С. у 1989 р. відзначали в усьому світі.

Тв.: Teoriya obobshchennikh grupp. Kharkov ; Kiev,, 1937; Teoriya chisel. 2-e izd. Kharkov, 1954; Uber suchungen uber verallgemeinerten Substitutionen. *Atti del Congresso Internaz. del Hatem*. 1928. T. 2; Vidneishie matematiki Zapadnoi Yevropi XVII–XIX st. : ucheb. posob. Kharkov, 1957.

Літ.: Рябухо О. М., Парконєна Н. С. Дослідження А. К. Сушкевича з теорії напівгруп перетворень над нескінченними множинами. *Збірник наукових праць фізико-математичного факультету Донбаського державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 2. С. 77–81;

Hollings Ch. Anton Kazimirovich Suschkewitsch (1889–1961). *BSHM Bulletin* : journal of the British Society for the History of Mathematics. 2009. Вип. 24(3) (November). P. 172–179.

Тетяна Кочубей

Т

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/2018_01_30_2.jpg

ТЕСЛЕНКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ *(Teslenko Ivan Fedorovych)* [26.01.1908, с. Домоткань Дніпропетровської обл. – 22.12.1994, м. Київ] – педагог, учений-методист, перший доктор педагогічних наук в Україні в галузі методики навчання математики.

Склав екстерном іспити за семирічну школу (1923) та вступив на підготовчий курс Верходніпровського педагогічного технікуму. 1926 р. розпочав трудову діяльність у середній школі № 1 м. Верходніпровськ. Закінчивши технікум (1927), працював учителем-класоводом у с. Бородаївці Верходніпровського району. З 1929 р. викладав математику й фізику в дев'ятирічній школі Брянської копальні Донбасу, керував районною предметною комісією вчителів математики, був головою штабу з ліквідації неписьменності. Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті Харківського державного університету (1934–39). Після закінчення з відзнакою університету одержав направлення на роботу до Харківського педагогічного інституту викладачем математики. Під час Другої світової війни працював начальником цеху на Актюбинському будівельному комбінаті й викладачем математики будівельного технікуму. З 1945 р. продовжив педагогічну діяльність у Львівському педагогічному інституті на посаді старшого викладача, потім протягом восьми років – завідувача кафедри математики, декана фізико-математичного факультету. 1950 р. захистив кандидатську дисертацію «Про деякі методи розв'язання геометричних задач на побудову в курсі елементарної геометрії (метод інверсії)». Викладав різноманітні курси математики в закладах вищої освіти м. Львова, керував Львівським обласним семінаром учителів математики. 1958 р. очолив відділ методики математики Науково-дослідного інституту (НДІ) педагогіки УРСР. Після захисту докторської дисертації «Педагогічні основи навчання геометрії» (1971) здобув звання професора. Він уперше в Україні розробив наукові підходи до вдосконалення шкільної геометричної освіти й запропонував методичну систему ефективного навчання в

середній загальноосвітній школі. Очолював Республіканську координаційну раду з методичних досліджень у галузі методики математики та креслення, секцію Республіканського педагогічного товариства. Був головним редактором науково-методичного збірника «Методика викладання математики і фізики». З 1984 р. завідував лабораторією в НДІ педагогіки УРСР «Інформатика і обчислювальна техніка», сприяв введенню інформатики в школи України.

Наукові дослідження Т. присвячені проблемам змісту геометричної освіти, історії і методики навчання геометрії в середній школі й педагогічних інститутах, формування наукового світогляду учнів на уроках математики, розвитку логічного мислення, методики навчання інформатики. Автор понад 300 праць (монографії, підручники й навчальні посібники для вчителів середньої школи, здобувачів вищої освіти та ін.). Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: Алгебраїчний метод розв'язування конструктивних задач : навч. посіб. для студентів-заочників фіз.-мат. ф-тів пед. ін-тів. Київ : Рад. школа, 1957. 122 с.; Зміст і основні ідеї нової програми з математики для восьмирічної школи. Київ : Рад. школа, 1969. 64 с.; Методика експериментальної перевірки програмованих посібників з математики для середньої школи. Київ : Рад. школа, 1964. 43 с.; Метричні простори в шкільному курсі математики : посіб. для самоосвіти вчителів. Київ : Рад. школа, 1986. 160 с.; Науково-технічна революція і математика в школі. Київ : Рад. школа, 1973. 31 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Тесленко Іван Федорович (1908–1994). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 492–495; Малюга В. Поезія математики Івана Тесленка : до 105-річчя від дня народж. видат. укр. педагога, фахівця з мат. освіти, відомого науковця, громад. діяча. *Пед. газета*. 2013. Січ. (№ 1). С. 6; Орел О. В. Проблеми шкільної математичної освіти у спадщині І. Ф. Тесленка (1908–1994 рр.) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 2016. 20 с.; Тесленко Іван Федорович (26.01.1908 – 22.12.1994) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С. ; оновила Демида Є. Ф. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/4s4n36c7.

Лариса Березівська

Фото: https://cutt.ly/9wYfLwxy

ТИСОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ *(Tysovskyi Oleksandr Vasylovych)* (09.08.1886, м. Львів – 29.03.1968, м. Відень, Австрія) – педагог, доктор філософії (1909), засновник української скаутської організації «Пласт».

Навчався в Академічній гімназії у Львові (1898–1904), де його вчителем німецької мови та гімнастики був І. Боберський. Закінчив Львівський університет. До 1939 р. викладав в Академічній гімназії у Львові, 1920–24 рр. – у Львівському таємному українському університеті, 1939–41 рр. – у Львівському університеті.

1911 р. серед своїх учнів створив перші пластові гуртки й розробив принципи діяльності «Пласту» (уклав текст пластової присяги, вимоги пластового іспиту тощо), спираючись передовсім на традиції українського козацтва, долучивши водночас багато правил з англійського скаутингу. 12 квітня 1912 р. в Академічній гімназії у Львові склали присягу перші пластуни. Одночасно з Т. пластові гуртки заснували П. Франко при філії Академічної гімназії у Львові, І. Чмола при львівській «Січі». У 1913–14 рр. опублікував низку статей про засади й напрями діяльності «Пласту», 1913 р. видав перший пластовий підручник (перероблене видання – «Життя в Пласті», 1921), де виклав основи пластового світогляду та сформулював основні ідейно-організаційні засади «Пласту» з чітко вираженими національними ознаками. На початку Першої світової війни всі члени пластового гуртка Т. вступили до легіону Українських січових стрільців. Т. відігравав провідну роль у «Пласті» і в міжвоєнний період. Написав слова пластового гімну «Цвіт України і краса». Після заборони цієї організації 1930 р. співпрацював із нелегальними пластовими структурами – Пластовим центром, кооперативом «Пласт», журналом «Вогні». Під час Другої світової війни Т. спільно з Українським центральним комітетом безуспішно намагався відновити пластові організації.

Автор низки статей із проблем виховання української молоді, зокрема «Наша молодіж (психологічна студія природника)», «Дещо про умови виховання», «На тему сучасного виховання» (ці рукописні матеріали зберігаються в особовому фонді Т. в Центральному державному історичному архіві України в м. Львові). У статті «Виховання перед школою для школи» (1921) обґрунтував важливість родинного виховання та навчання, називаючи сім'ю «первісною виховною інституцією». Член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1927). Із 1944 р. перебував на еміграції у Відні, де помер і похований. 2022 р. останки Т., його дружини та сина перевезено до Львова й перепоховано на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Виховання перед школою для школи. *Світло* : місячник посвяч. справам нац. й сусп. виховання. 1921. Ч. 1. С. 2–3; Життя в Пласті : посіб. для укр. пласт. юнацтва. 4-те вид. Торонто : Голов. Пласт. Булава, 1997. 551 с. URL: https://cutt.ly/twRSN64B; Пласт (scouting for boys) в українських школах. *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913*. У Львові, 1913. С. 3–45. URL: https://tinyurl.com/yc7fwb93.

Літ.: Середа О. В. Тисовський Олександр. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2013. Т. 10. С. 86–87. URL: https://cutt.ly/HwRDbkFd; Сова А. «Вічно читаємо про війну з усіх боків». З листів Івана Боберського до Олександра Тисовського. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника* : зб. наук. пр. Львів, 2016. Вип. 8. С. 203–216. URL: https://cutt.ly/gwRFkUEs; Соловей М. В. Ціннісні та організаційні основи «Пласту» в поглядах Олександра Тисовського (1886–1968). *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельн. гуманітар.-пед. академія. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 668–673. URL: https://cutt.ly/YwRFktMo.

Олександр Міхно

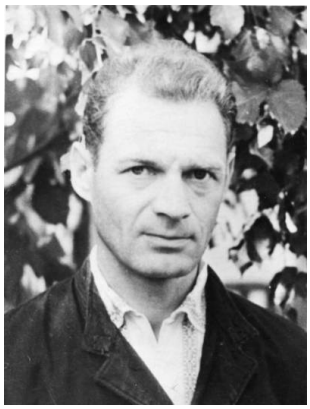

Фото: https://tinyurl.com/4y53epz2

ТИХИЙ ОЛЕКСА (ОЛЕКСІЙ) ІВАНОВИЧ *(Tykhyi Oleksa (Oleksii) Ivanovych)* [27.01.1927, с. Їжівка Донецької обл. – 06.05.1984, тюремна лікарня м. Перм, РФ] – дисидент, правозахисник, педагог.

Закінчив філософський факультет Московського університету (1953; дипломну роботу «Теорія і практика організації колективу А. С. Макаренка» підготував на кафедрі педагогіки). З 1950 р. працював учителем біології в Ново-Костянтинівській школі Запорізької області. З 1953 р. мешкав у с. Рубці на Донеччині, викладав у школі. З 1954 р. – учитель історії в рідному селі, у 1954–56 рр. – завуч Олексієво-Дружківської середньої школи Донецької області. У 1956 р. виступив із відкритою заявою проти окупації радянськими військами Угорщини, за що 1957 р. засуджений на сім років таборів суворого режиму та п’ять років позбавлення громадянський прав. Покарання відбував у Мордовії, РФ. Після звільнення, у 1964–67 рр., обіймав посади вчителя математики, фізики, англійської мови. На початку 1970-х рр. залишив педагогічну роботу, працював на цегельні, вантажником, слюсарем-механіком, оператором-дефектоскопістом, пожежником. Свою діяльність спрямував у правозахисну сферу, активно вивчав мовні питання. У публіцистичних творах обстоював відродження української мови й національної культури на Донеччині. У 1973–77 рр. написав низку статей із питань педагогіки («Думки про виховання», «Якою я уявляю школу майбутнього», «Про проблеми реформи шкільної освіти», «Домашні завдання» та ін.), уклав збірку «Мова – народ» і «Словник мовних покручів». За життя праці Т. не були опубліковані, вони побачили світ у 2000–10-х рр.

У педагогічних статтях і листах виклав своє бачення пріоритетів шкільної освіти, окреслив проблеми тогочасної школи та запропонував шляхи їх вирішення: важливість дошкільного й родинного виховання, скасування домашніх завдань, скорочення програмного матеріалу та його практичне наповнення, зменшення кількості уроків упродовж дня, факультативне вивчення окремих дисциплін, поєднання навчання з вихованням (естетичним, моральним, соціальним) і значущість самовиховання та створення умов для розвитку самостійності та ініціативи в дітей, індивідуальний підхід до учня, врахування у формуванні особистості дитини всіх аспектів її життя (сім'я, школа, оточення, культурне середовище, зокрема радіо й телебачення), зменшення кількості вчителів у класі завдяки призначенню одного головного вчителя з помічником та окремими вчителями для фізичного виховання і художніх дисциплін.

Автор цілісної педагогічної концепції, що базується на етиці та українській мові й містить п'ять основних складників, які забезпечують комплексний підхід до освіти та розвитку дитини: національний дух, інтернаціональний аспект, народна спрямованість, політехнічний підхід, трудовий компонент.

1976 р. став членом-засновником однієї з перших правозахисних організацій – Української Гельсінської групи. Літературна й правозахисна діяльність Т. спричинили його арешт у 1977 р. Засуджений до позбавлення волі на десять років із засланням на п'ять років. З 1981 р. тяжко хворів. 19 листопада 1989 р. його прах перепохований на Байковому кладовищі в Києві поряд із прахом В. Стуса та Ю. Литвина (ділянка № 33). Реабілітований 1990 р.

Тв.: Думки про виховання. Вид. 2-ге, допов. Донецьк : Норд-Комп'ютер, 2011. 83 с. URL: https://tinyurl.com/yxytu6xs; Мова – народ : висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий. Київ : Смолоскип, 2007. 416 с.; Мова народу – доля людини : (пед. роздуми) / упоряд. Л. Огнєва. Дніпро : Домінанта Прінт, 2018. 153 с. URL: https://tinyurl.com/yhsyh6xc; На перехресті думок / упоряд. Л. Огнєва. Донецьк : Норд-Комп'ютер, 2013. 437 с. URL: https://tinyurl.com/3u65medt; Словник мовних покручів / упоряд. і ред. В. Овсієнко. Донецьк : Норд-Комп'ютер, 2009. 129 с. URL: https://tinyurl.com/5n8zvdkf .

Літ.: Білько Д. Практикуючи утопію: коротка розвідка про педагогічний досвід Олекси Тихого. *Донецький обласний краєзнавчий музей* : офіц. сайт. Краматорськ, 2018. URL: https://cutt.ly/xwoIHbmF; Мислити з Олексою Тихим: гідність, виховання, ідентичність : зб. наук. пр. / Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця ; Дружківка, 2017. 259 с. URL: https://tinyurl.com/4zk64wh7; Міхно О. Олекса Тихий (1927–1984) та його педагогічна візія. *Наук.-пед. студії.* 2024. Вип. 8. С. 64–86. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86; Олекса Тихий – голос українського Донбасу. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара* : офіц. сайт. Херсон, 2024. URL: https://tinyurl.com/wmrmy8pd.

Олександр Міхно

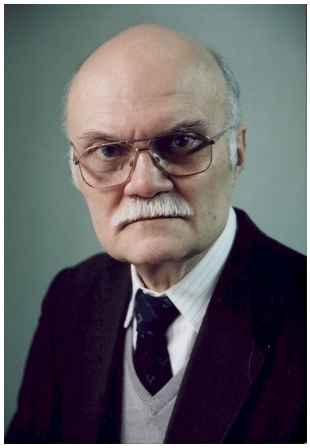

Фото: https://tinyurl.com/ahasdt6z

ТИЩЕНКО КОСТЯНТИН МИКОЛАЙОВИЧ *(Tyshchenko Kostiantyn Mykolaiovych)* [30.07.1941, м. Глухів Сумської обл. – 23.07.2023, м. Львів, похований у Києві] – мовознавець, педагог, перекладач, доктор філологічних наук (1992), професор (1995), заслужений працівник освіти України (2008).

Закінчив факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Тараса Шевченка в 1963 р. й відтоді постійно працював у цьому закладі: на кафедрах романської філології, загального мовознавства і класичної філології, теорії та практики перекладу. У 1992–2000 рр. – завідувач кафедри теорії та практики східних мов, потім – професор кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу. Паралельно в 1993–2001 рр. – провідний науковий співробітник Інституту сходознавства Національної академії наук України. 1992 р. захистив докторську дисертацію «Метатеорія мовознавства».

Читав лекції із загального мовознавства, розробив перші в Україні курси лінгвістики для сходознавців, основ іраністики та кельтології. У різні роки вів практичні курси французької, італійської, іспанської, португальської, перської, фінської, баскійської, валлійської мов. Започаткував новий жанр авдиторних занять – ознайомчі та оглядові лекції з типологічно різноманітних мов світу, зокрема турецької, грузинської, гінді, суахілі, нідерландської, польської, білоруської, а також з українських діалектів. Для дослідження методичних проблем лінгводидактики зініціював (разом з І. Магушинцем) створення експериментальних груп із паралельним вивченням п’ятьох іноземних мов – чотирьох романських та англійської (випуски 1989, 1991 рр.).

Автор понад 250 праць із загального мовознавства, метатеорії мовознавства, семіотики, лінгвопедагогіки, романського та східного мовознавства. На засадах метатеорії створив перший у світі Лінгвістичний навчальний музей (1992, з 2024 р. – ім. Костянтина Тищенка). Головні розділи експозиції: 1) Система лінгвістичних знань. Метатеорія мовознавства; 2) Мови світу. Діалекти. Ідіолекти. Мовні структури. Мовні знаки. Виникнення мови. Історія мов; 3) Хронологічні маркери української мови. Історія запозичень слів в українському словнику. Мови, гени, Україна. Унікальність музею – у новаторській концепції, високій науковій цінності експозиції, яка ілюструє різні аспекти й вузлові проблеми мовознавства, неповторності зібраних графічних і звукових експонатів, у сполученні наукової, навчальної та просвітньої функцій.

Тв.: Іншомовні топоніми України : етимол. слов.-посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 240 с.; Метатеорія мовознавства. Київ : Основи, 2000. 350 с. URL: https://tinyurl.com/bdymsb8r; Метатеорія мовознавства у своєму часі й соціумі. *Мовознавство*. 2021. № 3. С. 3–24. DOI: https://doi.org/10.33190/0027-2833-318-2021-3-001; Освіта, література й наука в оточенні бездротових мереж. *Екранна творчість в сучасному медіакультурному просторі* : міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листоп. 2014 р., Київ : тези доп. / М-во культури України та ін. Київ, 2014. С. 47–49; Основи мовознавства : систем. підруч. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київ. ун-т, 2007. 303 с. URL: https://tinyurl.com/mvurbdh6.

Літ.: Костянтин Миколайович Тищенко (30.07.1941 – 23.07.2023) : некролог. *Мовознавство.* 2023. № 6. С. 77–79. URL: https://tinyurl.com/bdznxbn5; Макаров Ю. Костянтин Тищенко. In memoriam. *Український тиждень* : інтернет-видання. Київ, 2023. URL: https://tyzhden.ua/kostiantyn-tyshchenko-in-memoriam/; Петровський-Штерн Й. De docentis dignitate. *Zbruč* : інтернет-газета. Львів, 2023. URL: https://zbruc.eu/node/115989.

Олександр Міхно

Фото: http://pmu.in.ua/nogroup/tkachenko/

ТКАЧЕНКО ІВАН ГУРОВИЧ *(Tkachenko Ivan Hurovych)* [06.02.1919, с. Цибулеве Кіровоградської обл. – 26.08.1994, с. Богданівка Кіровоградської обл.] – учитель, фахівець у галузі трудового навчання та виховання, кандидат педагогічних наук (1973), заслужений учитель УРСР (1962).

1933 р. закінчив Цибулівську семирічну школу. Після навчання на робітничому факультеті розпочав педагогічну діяльність у Богданівській вечірній школі (1936). Здобув фах учителя математики та фізики в Кіровоградському педагогічному інституті (1947). Брав участь у Другій світовій війні. У 1944–82 рр. працював директором Богданівської середньої школи № 1, яка стала науковою лабораторією, куди їхали за досвідом учителі не тільки з України, а й з-за кордону. Т. проявив себе талановитим керівником, організатором педагогічного колективу, активним громадським діячем. Він налагоджував ділові зв’язки з багатьма передовими педагогами (В. Сухомлинським та ін.), науковими установами. Виховав не одне покоління педагогів, директорів, керівних кадрів освіти. З 1945 р. був науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Т. разом із педагогічним колективом Богданівської школи постійно працював над проблемами трудового виховання учнів. Система трудового виховання і профорієнтації в сільській школі була зорієнтована на два аспекти: науково-освітній (міцні та глибокі знання) і науково-технічний (застосування на практиці знань, умінь і навичок в окремому напрямі технічної творчості й сільськогосподарського дослідництва). З 1970 р. був керівником школи передового досвіду директорів шкіл області. З 1982 р. Т. працював старшим

викладачем кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного інституту. Відзначений багатьма нагородами. Похований у м. Кропивницькому.

Автор восьми книжок (з яких три монографії), 80 наукових статей у педагогічних журналах, збірниках, приблизно 200 публікацій у газетах. Здебільшого доробок Т., присвячений проблемам навчання та виховання молоді, зокрема трудового, звісно, містить комуністичну риторику. Проте він зробив внесок у тогочасну теорію і практику поєднання навчання з продуктивною працею, сприяв розвитку сільської школи, формуванню педагогічної культури вчителя.

Тв.: Моральне виховання учнів в учнівській виробничій бригаді. *Продуктивна праця учнів у сільській школі* : метод. посіб. для директорів, завучів, учителів та керівників виробн. навчання / за ред. І. К. Шульги. Київ, 1962. С. 28; Планування та організація праці в учнівській виробничій бригаді. *Трудове навчання* : зб. ст. Київ, 1978. С. 21–37; Психолого-педагогічні підсумки трирічного експерименту / І. Г. Ткаченко, П. Д. Зеленгур. *Початкова шк*. 1972. № 2. С. 70–77. URL: https://tinyurl.com/ky958kss; Трудове виховання старшокласників. Київ : Рад. школа, 1971. 144 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Ткаченко Іван Гурович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 910; Іванко А. Б. Освітня діяльність та педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка (1919–1994 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2006. 20 с.; Калініченко Н. Провідні напрями діяльності Івана Гуровича Ткаченка (1919–1994). *Наук. зап. Серія: Педагогічні науки* / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2014. Вип. 131. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_131_4; Скалько С. Формування професіоналізму завжди актуальне, або То у чому ж вона – душевна весна. *Освіта*. 2014. 5–12 лют. (№ 5/6). С. 11; Трудове виховання учнів у контексті реалізації ідей концепції «Нова українська школа» : зб. матер. Всеукраїнського круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження Івана Ткаченка / уклад. О. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2024. 130 с.

Лариса Березівська

Фото: *http://proslovo.com/person/05-025-trublayini-mikola*

ТРУБЛАЇНІ МИКОЛА *(Trublaini Mykola)* [(справжнє ім'я – Трублаєвський Микола Іванович) 25.04.1907, с. Вільшанка Вінницької обл. – 05.10.1941, похований неподалік залізничного насипу в братській могилі поблизу м. Ровеньки Луганської обл.] – письменник, педагог, журналіст, автор творів для дітей та юнацтва.

Навчався в Немирівській гімназії. Закінчив Проскурівське реальне училище (1922). Працював журналістом. З 1925 р. навчався на Всеукраїнських курсах журналістики в Харкові, де згодом працював кореспондентом газети «Вісті». Упродовж 1927–32 рр.

багато мандрував (Далекий Схід, Арктика). З 1940 р. – директор харківської філії видавництва «Радянський письменник». Учасник Другої світової війни. Помер у санітарному потязі після поранення.

Відіграв важливу роль у розвитку позашкільної роботи, передусім дитячого туризму: заснував у Харкові Клуб юних дослідників Арктики (1934), який швидко здобув популярність, залучивши понад 300 учасників у гуртках юних географів, метеорологів, авіаторів, зв'язківців, топографів і геологів. У роботі клубу поєднували теоретичні заняття та практичну діяльність: діти брали участь у диспутах, розробляли індивідуальні проєкти, проводили дослідження. Клуб здійснив справжні експедиції до Полярного кола й Нової Землі, де діти оглядали фіорди Скандинавії з борту криголама. Щоб уникнути перетворення експедицій на прості туристичні поїздки, Т. впроваджував інтелектуальні вікторини, читання книг і зустрічі з відомими полярниками. У 1936 р. заснував Клуб юних дослідників підводних глибин, із членами якого відвідав Кавказ і Крим.

Один із фундаторів української пригодницької літератури для дітей та юнацтва («До Арктики через тропіки», 1931; «На півночі», 1933; «Лахтак», 1935; «Мандрівники», 1938). Його твори цього жанру базуються на динамічних, насичених подіями сюжетах, які захоплюють увагу читача й водночас виконують освітню та виховну функції: містять наставницький аспект, для них властива загострена моральність, гуманізм, благородство, орієнтація на мету. На працях Т. позначилися розбудова радянської ідеології та художнє її впровадження, але вони не позбавили його доробку естетичного наповнення. Повість «Шхуна "Колумб"», окрім властивої для пригодницької літератури розважальності, наснажена також повчальними та пізнавальними елементами: морська та рибальська справа, техніка мореплавства, морська й острівна природа; з 1940 р. до 2020 р. книжка витримала 15 видань. Автор казок для дошкільнят «Мандри Закомарика» (1940) та «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку» (1940), які нагадують народні казки про тварин, але з уведенням персонажів дітей, що забезпечує ще тісніший зв'язок із маленькими читачами. Письменник через прості вчинки героїв допомагав дитині усвідомити важливі життєві цінності: турботу про інших, співчуття і любов до природи.

Тв.: Глибинний шлях : роман та оповідання : для серед. шк. віку / мал. О. Кошеля. Київ : Веселка, 1988. 330 с.; Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку : казка / мал. Г. Кузнецова. 2-ге вид. Київ : Веселка ; Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2002. 14 с.; Пустуни на пароплаві : оповідання : для дошк. віку / худож. А. Василенко. Київ : Веселка, 1984. 17 с. URL: https://tinyurl.com/jear3yck; Шхуна «Колумб» : повість. Харків : Фоліо, 2020. 329 с.

Літ.: Романтик з Поділля : до 110-х роковин від дня народж. Миколи Трублаїні : мультимед. виставка. *Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені*

Михайла Коцюбинського : офіц. сайт. Вінниця, 2017. URL: https://tinyurl.com/mr2cddxf; Цимбал Я. Микола Трублаїні. *Шляхи під сонцем. Репортаж 20-х років*. Київ, 2016. С. 193–465.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/3mmv8rzb

ТУЛОВ МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ *(Tulov Mykhailo Andriiovych)* [08.11.1814, м. Гродно, Білорусь – 11.05.1882, м. Київ] – педагог, літературознавець, мовознавець, професор (1844), письменник.

Середню освіту здобув у Житомирському повітовому училищі (1825–32) та Волинській губернській гімназії (1832–34), вищу – на філософському факультеті Київського університету Св. Володимира (1934–39). Незважаючи на значні успіхи Т. у навчанні, у травні 1837 р. Рада університету прийняла рішення виключити його за вільнодумство на рік і зобов'язала пропрацювати цей термін під наглядом благодійної особи в парафіяльному училищі. Оскільки директор народних училищ Чернігівської губернії позитивно оцінив викладацьку діяльність опального студента в Остерському парафіяльному училищі, Т. було дозволено завершити навчання. Працював старшим учителем російської словесності Вінницької гімназії (1839–40), викладачем Ліцею юридичних наук князя Безбородька в Ніжині (1840–1853), директором Немирівської гімназії (1853–57).

У 1857 р. прийняв пропозицію обійняти посаду окружного інспектора казенних училищ, у зв'язку з чим переїхав до Києва. Особливо помітною його діяльність стала наприкінці 50-х рр., коли попечителем Київського навчального округу було призначено М. Пирогова. Т. всіляко підтримував реформаторські заходи свого керівника, зокрема активно співпрацював з організаторами київських недільних шкіл, оскільки здійснював нагляд за навчанням у цих закладах. Розумів потребу в спеціальній підготовці майбутніх учителів сільських початкових училищ, для цього 1862 р. ініціював створення в приміщенні Київського університету педагогічної школи, яку можна вважати першою учительською семінарією в Російській імперії. Як зазначав М. Драгоманов, котрий у педагогічній школі викладав історію, Т. усвідомлював необхідність україномовного навчання, тому для початкового читання за казенні гроші були навіть надруковані «Байки» Л. Глібова, проте Валуєвський циркуляр 1863 р. заборонив видання українських книжок для шкільного навчання. Активні дії Т. щодо професійної підготовки вчителів викликали значний опір духовенства, яке не хотіло втрачати своєї монополії в галузі освіти. 1864 р. у московській пресі

розгорнулась полеміка, під час якої діяча звинуватили в непошані до церкви. Відповідаючи на такі публікації, Т. писав на сторінках газети «Киянин» («Киевлянин»), що Київський навчальний округ вирішив створити такі школи для селян, які стали б джерелом не лише елементарної грамоти та релігійно-моральної настанови, а й певною мірою світської освіти. У цих закладах діти повинні вчитися розуміти те, що читають, та отримувати знання, які сприяють підвищенню добробуту народу. У 1865 р. Т. обійняв посаду помічника попечителя Київського навчального округу, проте посилення політичної реакції спонукало його 1873 р. подати у відставку.

Автор низки праць із мовознавства та літературознавства, зокрема у 1879–80 рр. видав брошури, у яких розглядав питання української вимови та українського правопису. 1881 р. вперше в повному обсязі вийшов один із найвідоміших творів Т. – «Гімназичне листування, яке зібрав колишній інспектор Татарівської гімназії Іван Лінейкін, з доповненнями із юридичної практики судового слідчого Петра Лінейкіна». Початок цієї напівбелетристичної праці з критикою середньої школи, яку автор підписав псевдонімом «Іван Лінейкін», було надруковано ще в 1861 р. на сторінках петербурзького журналу українських громадівців «Основа», але тоді через цензурні умови публікацію було припинено.

Поховано Т. в Києві на Щекавицькому цвинтарі. Свідченням високого визнання заслуг діяча став вінок із написом українською мовою: «За щиру працю для освіти нашого народу правдивому і чесному чоловікові».

Тв.: O narodnikh shkolakh v yugo-zapadnikh guberniyakh. *Kievlyanin.* 1864. 23, 25 yiulia.

Літ.: Антонець Н. Б. Тулов Михайло Андрійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 318–324. URL: https://tinyurl.com/bdza3p7k.

Наталія Антонець

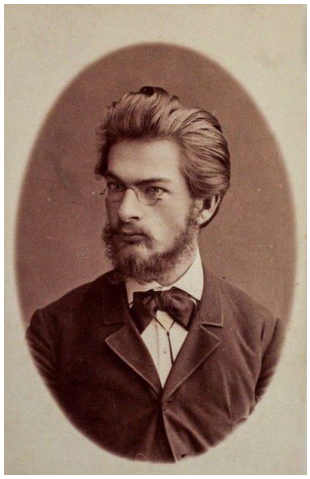

Фото: https://tinyurl.com/5epkc5j8

ТУТКОВСЬКИЙ ПАВЛО АПОЛЛОНОВИЧ *(Tutkovskyi Pavlo Apollonovych)* [01.03.1858, м. Липовець Вінницької обл. – 03.06.1930, м. Київ] – географ, геолог, педагог, доктор географії (1911), один із фундаторів геології та географії України.

Закінчив Житомирську чоловічу гімназію (1877), природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету (1882). У 1896–1904 рр. – викладач природознавства, географії та фізики в середніх навчальних закладах Києва. З 1904 р. – інспектор,

з 1909 р. – директор народних училищ Волинської губернії. Після захисту дисертації (1911) став першим доктором географії в Україні. З 1913 – доцент, з 1914 р. – професор кафедри географії Київського університету. Професор створеної в листопаді 1917 р. Української педагогічної академії. Один з організаторів і перших академіків Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1918). Співзасновник Національної бібліотеки Української держави (1918). Як голова Геологічної секції природничого відділу Інституту наукової мови при ВУАН зробив значний внесок у розроблення української природничої термінології та номенклатури. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1923).

Багато уваги приділяв педагогічній роботі, вихованню молодих наукових кадрів (кількість його аспірантів упродовж 1924–30 рр. зросла від трьох до 32). За науковою редакцією Т. 1918 р. видані «Шкільна мапа України» та «Географічний атлас України». Автор підручників для вищої школи «Мінералогія і геологія» (1926), «Загальне землезнавство» (1927), низки науково-популярних видань, зокрема «Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю», «Катастрофи у Всесвіті і на землі. Їх природа, ймовірність та передбачення» (обидві – 1924) та ін. Опублікував понад 1 350 праць, з-поміж них статті на педагогічні теми «Про викладання природознавства в жіночих середніх навчальних закладах» (1897), «Про викладання географії у вищих навчальних закладах Бельгії» (1898), популярні наукові статті в газеті «Київське слово» за 1891–96 рр. та 1900 р.: «Про шкільні екскурсії», «Літні колонії для дітей», «Питання про підручники в нашій школі», «Дитячі іграшки та їх педагогічне значення» та ін.

Один із зачинателів екологічного виховання. Вивчаючи американський досвід у цій сфері, звернув увагу на методи формування в американському суспільстві культу лісу й проаналізував можливість перенесення їх на український ґрунт: запровадити в усіх школах святкування дня дерева, яке мало б завершуватися посадкою деревця (під час цього дітям слід пояснити, що це не просто дерево, а важливий гуманний акт на користь майбутніх поколінь). Великого значення надавав музеям, зокрема шкільним, як освітнім осередкам (науково-популярні статті «Про шкільні музеї на Волині», 1913; «Про шкільні музеї», 1915 та ін.). Заснував, розробив статут і два роки очолював Центральний волинський музей (1910–12), який став самостійною науковою установою, переїхав у нове приміщення. Фундатор Геологічного музею в Києві (1924).

Згідно з його заповітом похований за козацьким звичаєм на Лук'янівському цвинтарі.

Тв.: Загальне землезнавство : підруч. для вищ. шкіл і для самоосвіти. Київ : Держвидав України, 1927. 496 с.; Матеріяли для бібліографії мапознавства України : (мапи, плани, атласи, альбоми, мапознав. літ.). Ч. 1. Київ : УАН, 1924. 63 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/media/2890; Музейна справа на Україні : доклад на 1-му з'їзді

природників на Україні 3 серп. 1918 р. *Вісти Природничої Секції Українського Наукового Товариства*. Київ, 1918/1919. Т. 1, дод. С. 4, 13; Нариси з природи України. Вип. 1. Статті та розвідки. Київ : Всеукр. Коопер. Вид. Союз, 1920. 188 с. URL: https://tinyurl.com/3knznsts.

Літ.: Дикань К. В. Павло Тутковський – зірка української науки : (до 160-річчя від дня народж. та 100-річчя заснування НАН України). *Геол. журнал.* 2018. № 2. С. 85–92. DOI: https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2018.2.133462; Макаренко Д. Є. Тутковський Павло Аполлонович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2023. URL: https://esu.com.ua/article-879136.

Олександр Міхно

Фото: http://tinyurl.com/43wwu7s8

ТХОРЖЕВСЬКИЙ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Tkhorzhevskyi Dmytro Oleksandrovych)* [18.06.1930, м. Київ – 10.01.2002, там само] – педагог, доктор педагогічних наук (1976), професор, дійсний член Академії педагогічних наук (АПН) України (1994), фахівець у галузі трудового навчання і професійної підготовки учнів, заслужений працівник освіти України (1995).

1945 р. екстерном закінчив сім класів, вечірню школу із золотою медаллю. 1947 р. розпочав трудову діяльність на одному з київських заводів, навчався в Київському індустріальному технікумі трудових резервів (1948–52). Вищу освіту здобув у Київському політехнічному інституті, набув кваліфікації інженера-педагога (1950–55). Працював викладачем і завідувачем відділення Краматорського машинобудівного технікуму (1955–58); у Київському державному педагогічному інституті (1959–2002): аспірант (1959–61), асистент, доцент, професор (1961–77), з 1977 р. і до кінця життя завідував створеною ним кафедрою трудового навчання та креслення. Засновник і керівник журналу «Трудова підготовка в закладах освіти»; спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з теорії та методики трудового навчання в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова. Багато років головував у науково-методичній комісії з трудового навчання Міністерства освіти і науки України. З 1992 р. – член-кореспондент, з 1994 р. – дійсний член АПН України і заступник керівника бюро Відділення теорії та історії педагогіки. Мав почесні звання і нагороди. Похований у колумбарії Байкового кладовища.

Автор приблизно 350 публікацій, серед яких – понад 50 книжок, зокрема 11 монографій; навчальні програми й посібники для закладів освіти. Т. зробив вагомий внесок у розвиток теорії та практики трудового й професійно-технічного навчання, освітньої галузі «Технології», у розроблення проблеми

національного виховання, формування в дітей і молоді національної самосвідомості. За його очільництва кафедра трудового навчання та креслення стала опорою в Україні з координації науково-методичної діяльності щодо проблем трудового навчання в загальноосвітніх школах і підготовки вчителів трудового навчання в закладах вищої педагогічної освіти, розроблення Державного стандарту ступеневої підготовки вчителя трудового навчання. З 1991 р. брав найактивнішу участь у розбудові національної школи. Під його керівництвом створено підпрограму «Трудова підготовка» до Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), 1994; проєкт Державного стандарту загальної середньої освіти в Україні («Технології»), 1997; проєкт концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі», 2001. Ідеї Т. розвинули його учні (підготував 50 кандидатів і трьох докторів наук).

Тв.: Загальноосвітня підготовка учнів у процесі трудового навчання / Д. О. Тхоржевський та ін. ; за ред. Д. О. Тхоржевського ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Київ, 1998. 183 с.; Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917–1941 рр.) / Д. О. Тхоржевський та ін. ; Укр. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 135 с.; Концепція «Трудового навчання у 12-річній загальноосвітній школі» : (проєкт). *Трудова підготовка в закладах освіти.* 2001. № 2. С. 3–5; Методика трудового та професійного навчання : підруч. для вищ. пед. навч. закл. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 320 с.; Теоретичні засади виховання національної самосвідомості : програма спецкурсу і навч. посіб. / Д. О. Тхоржевський та ін. ; М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навчання ; за ред. Д. О. Тхоржевського. Київ : ІЗМН, 1998. 150 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Тхоржевський Дмитро Олександрович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 923–924; Бобилева Я. В. Проблеми підготовки майбутніх учителів трудового навчання в педагогічній спадщині Д. Тхоржевського : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2009. 20 с.; Миколаєнко А. Є. Науково-педагогічна спадщина Дмитра Олександровича Тхоржевського. *На урок : освіт. проєкт.* Київ, 2018. URL: http://tinyurl.com/29v6und5; Скутін А. О. Педагогічні ідеї і наукова спадщина Дмитра Олександровича Тхоржевського (1930–2002 рр.) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав, 2020. 24 с.

Лариса Березівська

У

Фото: https://tinyurl.com/5ec2e227

УКРАЇНКА ЛЕСЯ *(Ukrainka Lesia)* [(справжнє ім'я – Косач-Квітка Лариса Петрівна) 25.02.1871, м. Звягель Житомирської обл. – 01.08.1913, м. Сурамі, Грузія] – поетеса, прозаїкиня, драматургиня, перекладачка, літературна критикиня, фольклористка, культурна й громадська діячка. Дочка Олени Пчілки, дружина К. Квітки.

Через хворобу (туберкульоз кісток) здобула різнобічну домашню освіту, сама брала участь у навчанні молодших рідних та двоюрідних сестер і братів. Потреба в лікуванні хронічної недуги спричинила часту зміну місць проживання, серед яких, крім України, були Єгипет, Італія, Грузія тощо. Через матеріальні труднощі періодично давала приватні уроки.

Значний вплив на формування світогляду У. мав рідний брат її матері М. Драгоманов. 1896 р. разом із І. Стешенком заснувала українське нелегальне соціал-демократичне революційне об'єднання – Українська соціал-демократія (Група УСД). Створення організації відображало прагнення відмежуватися від відповідної російської політичної течії, розбудовувати цілком самостійну українську політичну силу, залучати до визвольної політичної національної боротьби основні маси населення України, передусім селянство та робітництво – верстви, які в умовах заборони в Російській імперії українського друкованого слова й національної школи нагально потребували освіти. Тому розроблення агітаційно-просвітницького напряму стало для діячки пріоритетним як у Групі УСД, так і пізніше під час співпраці з Революційною українською партією (1900–04), Українською соціал-демократичною робітничою партією «Спілка» (1904) та київською «Просвітою», у якій, зокрема, опікувалася створенням бібліотеки (1906).

1895 р. у львівському журналі «Народ» опублікувала нарис «Школа», де показала зубожілий стан школи й народного вчителя в українському селі на Волині. У 1910 р. повернулася до роботи над рукописом підручника «Стародавня історія східних народів», який ще у 1890–91 рр. за підтримки М. Драгоманова склала українською мовою для молодшої сестри, із метою його видання. До структури підручника ввійшли «Вступна розповідь» із характеристикою історичного періоду та шість розділів із викладом історії індусів, мідійців і персів, єгиптян, ассирійців та вавилонців, фінікійців, ізраелітів. Уперше він вийшов у світ 1918 р. заходами сестри У. – О. Косач-Кривинюк. У радянські часи

цей підручник потрапив до спецфонду, у незалежній Україні неодноразово перевидавався на паперових та електронних носіях.

У багатій літературній спадщині У. є казки й поезії для дітей. До фольклорного доробку діячки належать «Дитячі гри, пісні й казки. З Ковельщини, Лущини і Звягельщини на Волині» (1903), що їх зібрала У., а записав з її голосу К. Квітка.

Похована в Києві на Байковому кладовищі.

У 2004 р. встановлено Премію Кабінету Міністрів України ім. Лесі Українки за літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва, яку присуджують щороку за праці, що сприяють вихованню в молоді національної гідності, духовній єдності українського суспільства та здобули широке громадське визнання.

Тв.: Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Луцьк, 2021. URL: https://tinyurl.com/j3s3bbxr.

Літ.: Ефімова В. Леся Українка: До української дитини (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Педагогічний музей України* : [офіц. сайт]. Київ, 2021. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/lesia_ukrainka/; Славетна дочка України : рекомендац. бібліогр. покажчик / упоряд. : О. Е. Бугрій, О. М. Грамм; за заг. ред. О. М. Кравченко. Кривий Ріг, 2021. 65 с. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4191.

Наталія Антонець

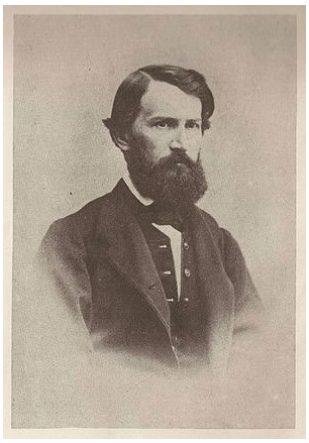

Фото: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_195_narodzhennia_Ushinskogo.php

УШИНСЬКИЙ КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ *(Ushynskyi Kostiantyn Dmytrovych)* [18 або 19.02.1824, с. Богданка Сумської обл. (за ін. даними – 1823, м. Тула, РФ) – 23 або 24.12.1870, м. Одеса] – педагог, засновник наукової педагогіки й народної школи, автор праць з теорії та історії педагогіки, підручників для початкового навчання.

Середню освіту здобув у Новгород-Сіверській гімназії (1840), закінчив із відзнакою юридичний факультет Московського університету (1844). Працював викладачем у закладах вищої освіти Російської імперії.

Упродовж усього життя зазнавав переслідувань, оскільки офіційна влада не сприймала його демократичних педагогічних ідей. 1857 р. з'явилася перша педагогічна стаття У. «Про користь педагогічної літератури», де він порушив питання про значення педагогічної літератури в поширенні педагогічної теорії серед учителів. Згодом побачили світ інші праці вченого: «Три елементи школи» (1857), «Про народність у громадському вихованні» (1857) та ін. У 1862–67 рр. У. жив у Швейцарії, де вивчав діяльність народних шкіл, учительських семінарій, жіночих закладів

освіти. Саме там написав головні педагогічні твори: «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1-й том 1868, 2-й – 1869), «Листи із Швейцарії», підручники «Рідне слово», «Посібник з викладання за “Рідним словом”» та кілька десятків статей, присвячених проблемам педагогічної психології. Повернувся до України, помер в Одесі. У. писав праці лише російською мовою. Проте він належить до когорти педагогів України, з якою був кровно й духовно поєднаний із раннього дитинства. Незважаючи на те, що професійний шлях У. пов’язаний із Росією, Швейцарією, майже половину свого життя вчений прожив в Україні, добре знав українську мову, обстоював відкриття українських шкіл.

Квінтесенцією педагогічної концепції У. є ідея про нерозривний зв’язок філософських поглядів і теоретичних педагогічних положень, про мету виховання як підготовку людини до життя, праці. Він створив цілісну дидактичну систему, розкрив загальні умови навчання та виховання дітей, принципи добору змісту освіти, основні шляхи й засоби розвивального навчання, був прихильником класно-урочної системи та вважав урок основною ланкою освітнього процесу. Уперше теоретично й практично довів ефективність звукового, аналітико-синтетичного методу навчання грамоти; розробив і науково обґрунтував основи початкового навчання та виховання дітей. У. одним із перших сформулював ідею народності в педагогіці – переконаність у тому, що кожен народ має право на школу рідною мовою, побудовану на народних традиціях; подав її як головний складник виховної системи. Порушував проблему ролі вчителя в суспільстві, його професійної майстерності. На ідеях У. розвивалася педагогіка не тільки України, а й багатьох інших країн. Його творча спадщина посіла вагоме місце у світовому освітньо-науковому просторі. Українська гуманітаристика завжди визнавала У. насамперед українським педагогом, а його доробок – надбанням вітчизняної педагогічної думки. Відповідно до заповіту У. поховали в Києві у Видубицькому монастирі.

Тв.: Вибрані педагогічні твори. Київ : Рад. шк., 1949. 418 с.; Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / склав і підгот. до друку Е. Д. Днєпров ; за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та ін. Київ : Рад. шк., 1983. 2 т.; Твори : в 6 т. / відп. за укр. вид.: Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. Київ : Рад. шк., 1954–1955. 6 т.

Літ.: Березівська Л. Д. Ушинський, Костянтин Дмитрович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. URL: https://vue.gov.ua/Ушинський; Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович. *Енциклопедія освіти* / Нац. акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: В. І. Луговий, О. М. Топузов ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; чл. редкол.: О. І. Ляшенко та ін.]. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 1050–1051; Березівська Л. Д. Костянтин Дмитрович Ушинський (1823/1824–1870/1871) в українській гуманітаристиці: вшанування, дискурс і нове прочитання». *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823–1871)* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., 3 берез. 2023 р., Київ / НАПН

України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2023. С. 26–29. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238; Учитель учителів : до 200-річчя від дня народж. К. Д. Ушинського – видат. педагога, реформатора шк. освіти : вірт. кн. виставка / підгот. Жигалюк А. В. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2023. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=33830; Ушинський Костянтин Дмитрович (1823–1870) : сторінка електрон. інформ.-бібліограф. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот.: Доркену А. М., Лога Т. В. ; онов.: Березівська Л. Д., Павленко Т. С. ; наук. керівник проєкту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : [офіц. сайт]. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/5n7ka7ff.

Лариса Березівська

Ф

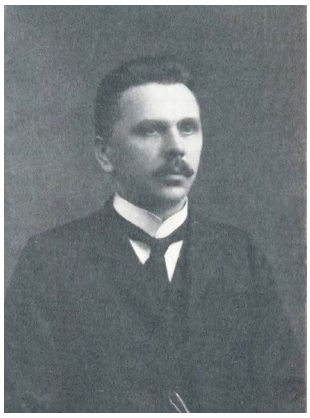

Фото: https://tinyurl.com/4tfujfmy

ФИЛИПЧАК ІВАН ПИЛИПОВИЧ *(Fylypchak Ivan Pylypovych)* [27.01.1871, с. Лішня, Польща – 21.10.1945, м. Тайшет Іркутської обл., РФ] – педагог, письменник, краєзнавець, музейник.

Закінчив Сяноцьку гімназію (1889), учительську семінарію в Івано-Франківську (1891), вищі вчительські курси у Львові (1896) і був призначений учителем географії та історії в школі м. Комарно на Львівщині. З 1898 р. – викладач Самбірської вчительської семінарії, організував історичний і картографічний гуртки, краєзнавчі дослідження Самбірщини й Старосамбірщини. У 1889–94 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету. З 1915 р. – у Вінниці: учителював, працював інспектором шкіл, читав лекції на курсах українознавства для вчителів. У 1918 р. – лектор учительських курсів у Білій Церкві. З 1919 р. – у Самборі: викладач української мови та літератури, історії, географії, астрономії, психології, логіки в учительській семінарії та закладах середньої освіти. Досліджував історичне минуле шкільництва краю на тлі суспільно-політичного життя Галичини. Розробник концепції господарсько-економічного просвітництва – автор науково-популярних праць, присвячених розвитку шовківництва, методичних і практичних рекомендацій щодо вирощування шовкопряда, організатор курсів шовківництва тощо.

Автор художніх творів історичної, соціально-побутової, педагогічної тематики (повісті «Сила волі», «Братня любов кріпша від камінних стін», «За вчительським хлібом», «Лемко Діллер», «Як бідні доробилися»). Центральною в

педагогічній та літературній спадщині Ф. є концепція образу дитини, становлення людини як особистості, постать учителя, його місце й роль у шкільництві та суспільстві, професіоналізм педагога, особистісні якості й характеристики. Провадив етнографічно-краєзнавчу діяльність. Організатор (1927) і активний діяч музею «Бойківщина» у Самборі. Розглядав музей як важливий осередок культурного життя українців Галичини у 1920–30-х рр. Убачав місію музею не тільки в збиранні, зберіганні, науковому поданні експонатів, а й наголошував на винятковому значенні його для національного виховання молоді, потребі взаємодії музею і школи, розробленні музейно-педагогічних програм. Особливу увагу зосереджував на формах і методах спільної роботи музею із закладами освіти, на залученні учнів до пошукової, експедиційної роботи, створенні експозицій тощо.

4 листопада 1944 р. заарештований органами Народного комісаріату внутрішніх справ, засуджений до 15 років позбавлення волі, вивезений до радянського концтабору біля Тайшета Іркутської області РФ, де від голоду й холоду осліп, а потім і помер. Могила не збереглася.

Тв.: Шкільництво на Радянщині. *Шлях виховання й навчання*. 1939. № 9. С. 136–139; Школа в Стрільбичах : нарис з історії шкільництва. Львів, 1936. 40 с.; Ц. к. Окружна Головна школа в Лаврові 1788/89–1910/11 : іст. монографія / І. Филипчак, Р. Лукань. *Записки чина св. Василія Великого*. Львів ; Жовква, 1932. Т. 5, вип. 1/4. С. 1–192. URL: https://tinyurl.com/fb34sxzd; Про музейництво та про наші музеї. *Життя і знання*. 1935. № 5. С. 168–170; Український музей в Самборі. *Дрогобицьке слово*. 1942. № 50. С. 2.

Літ.: Білавич Г., Багрій М., Мазур Я. Розвиток патріотичних почуттів дітей та юнацтва засобами життєтворчості педагога і письменника, громадського діяча Івана Филипчака. *Нова пед. думка.* 2021. № 2. С. 137–142. DOI: https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-106-2-137-142; Вантух В., Кісилевич І. Іменем Івана Филипчака... : (до 150-річчя від дня народж.). *Фахова передвища освіта.* 2021. № 1/2. С. 106–109. URL: https://tinyurl.com/bddz3vej; 150 років від дня народження Івана Филипчака (1871–1945), українського педагога, письменника, музеєзнавця. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/4tfujfmy; Chepil M. I. Fylypchak's creative output in the modern educational system. *Людинознавчі* студії : зб. наук. пр. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Серія «Педагогіка». Дрогобич, 2018. Вип. 6/38. С. 352–361. DOI: https://doi.org/10.24919/2313-2094.6/38.120916.

Олександр Міхно

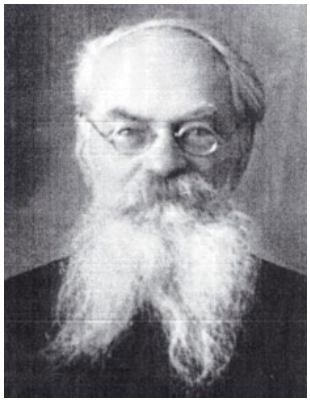

Фото: https://tinyurl.com/2p9mn4ew

ФЛЬОРОВ ОЛЕКСІЙ ПАВЛОВИЧ *(Florov Oleksii Pavlovych)* [14.03.1866, с. Янівка Чернігівської обл. – 05.08.1954, м. Чернігів] – педагог, мовознавець.

Закінчив Новгород-Сіверську гімназію (1884) та Петербурзький історико-філологічний інститут (1888). Упродовж 1888–1913 рр. працював в Одесі в місцевих гімназіях, Рішельєвському ліцеї, кадетському корпусі, а також очолював педагогічний відділ Історико-педагогічного товариства при місцевому університеті. У 1913–16 рр. викладав у Петербурзі в 1-му й 2-му кадетських корпусах, Олександрівському ліцеї та Павловському військовому училищі. Із серпня 1916 р. й до січня 1919 р. обіймав посаду першого директора Чернігівського учительського інституту. Це був період становлення новозаснованого закладу освіти, у якого від початку не було власного приміщення, а студенти й викладачі страждали від матеріальних труднощів і подій громадянської війни. Завдяки зусиллям Ф. закладу надали приміщення, створювався педагогічний колектив, збільшувався бібліотечний фонд, студенти отримували грошову допомогу. 1917 р. в інституті було запроваджено викладання української мови й літератури, історії та географії України.

Після встановлення радянської влади на Чернігівщині в січні 1919 р. був звільнений із посади. З березня 1919 р. читав в учительському інституті курс педагогіки й літератури як викладач-погодинник. У жовтні 1923 р. атестаційною комісією Чернігівського губернського відділу народної освіти Ф. було звільнено за його релігійно-моральне світобачення.

Автор понад 200 наукових і публіцистичних праць із педагогіки, проблем народної освіти. Велика кількість статей Ф. присвячена методиці викладання словесних дисциплін, недолікам організації жіночої освіти та шляхам її вдосконалення, підготовці вчителя середньої школи. Педагог також висвітлював проблеми шкоди від оцінок у навчально-виховному процесі, утисків особистості викладача як зла педагогічної системи, негативних проявів репетиторства й необхідності його раціоналізації, порушував питання довіри до вчителя та його значення в державі тощо.

З 2010 р. у Національному університеті «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка кожні два роки проводяться «Фльорівські читання», за результатами яких виходять збірники доповідей.

Тв.: Vred otmetok v uchebno-vospitatelnom dele. *Vestnik vospitaniya*. 1897. № 5; Vrednie storoni repetitorstva i yego neobkhodimaya organizatsiya. *Russkaya shkola.* 1900. № 9.

Літ.: О. П. Фльоров (1866–1954) – перший ректор Чернігівського учительського інституту. *Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра*

Русових. 26 березня 2020 р. URL: http://secinfchounbk.blogspot.com/2020/03/1866-1954.html; Ольховик Л. Олексій Павлович Фльоров – видатний педагог і методист кінця XIX – першої половини XX століття. *Сіверянський літопис.* 2014. № 6. С. 347–355. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2014_6_34; Передмова. *Матеріали науково-практичної конференції «Восьмі Фльорівські читання».* Чернігів, 2023. С. 4. URL: https://tinyurl.com/bd33w56m; Смоліна С. Феномен О. П. Фльорова як стійка структура у нестійкому потоці часу. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2021. Вип. 14–15. С. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuchkpn_2021_14-15_39.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/vcpxvmeh

ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ *(Franko Ivan Yakovych)* [(майже сотня псевд. і крипт. – Джеджалик, Мирон, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Теофраст, Nonseverus, Vivus, Марко В-а, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, І. Ф., Ів. Фр., I. F., Iw. Fr., Ккк й ін.) 27.08.1856, с. Нагуєвичі Львівської обл. – 28.05.1916, м. Львів] – письменник, філософ, поет, освітній і політичний діяч, педагог-публіцист, доктор філософії (1893).

Навчався в початковій школі с. Ясениці Сільної (1862–64), у Головній міській школі Дрогобича (1864–67) із німецькою мовою викладання, Дрогобицькій реальній гімназії ім. Франца-Йосифа з польською мовою навчання (1867–75). Закінчивши Дрогобицьку гімназію з похвальним свідоцтвом зрілості, вступив на філософський факультет Львівського університету, де студіював класичну філологію, українську мову та літературу. Брав участь у діяльності студентського громадсько-культурного товариства москвофільської орієнтації «Академічний гурток», був його бібліотекарем і друкував свої перші твори в його виданні – журналі «Друг» (з 1874 р.), до складу редакційного комітету якого ввійшов 1876 р. За пропаганду соціалістичних ідей австрійська влада чотири рази ув'язнювала Ф. (1877, 1880, 1889, 1892), через це він перервав навчання в Львівському університеті. Повну вищу освіту завершив у Чернівецькому університеті (1890–91). Знав 14 мов. 1906 р. Харківський університет присудив йому звання почесного доктора. Після звільнення Львова від російської окупації Ф. опікувалися Січові Стрільці.

Проблемам освіти та виховання дітей і молоді Ф. присвятив понад 100 наукових, публіцистичних і художніх творів. Його педагогічний світогляд формувався під впливом народної педагогіки та європейської філософської думки. У працях («Народні школи і їх потреби», 1892; «Середні школи в

Галичині в 1875–1883 рр.», 1884; «До історії освіти в Галичині», 1893; «Народне шкільництво в Галичині», 1886; «Одвертий лист до галицької української молодежі», 1905 та ін.) критикував освітню політику австрійського й польського урядів у Галичині, тодішню систему освіти, доводив необхідність її реформування. Він був прихильником створення національної системи освіти, української школи на демократичних і гуманістичних засадах, навчання дітей українською мовою. Окреслив шляхи вдосконалення системи вищої освіти. Негативно ставився до покарання дітей у школі та сім'ї. Проблемам сімейного виховання присвятив численні літературні та педагогічні твори. Член Наукового товариства ім. Шевченка, «Просвіти» та інших громадських організацій. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Зібрання творів : у 50 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1976−1986; Наші народні школи і їх потреби : (реф. на вічі снятинськім). *Зібрання творів* : у 50 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ, 1986. Т. 46, кн. 2. С. 108–115; Педагогічні статті і висловлювання / упоряд. О. Г. Дзеверін. Київ : Рад. школа, 1960. 299 с.; Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883. *Зібрання творів* : у 50 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ, 1985. Т. 46, кн. 1. С. 418–434.

Літ.: Вишнівський Р. Й. Ідея національної школи у творчому доробку Івана Франка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2010. 20 с.; Гущак Ж. М. Гуманістичні ідеї у педагогічній спадщині І. Я. Франка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2011. 20 с.; Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка: (теорія та методика навчання літератури) : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 408 с. URL: https://tinyurl.com/y6umncpn; Микитюк В. І. Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія і сучасність : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2018. 40 с.; Сікорський П. І. Педагогічні, соціально-економічні та державотворчі погляди І. Франка : (до 160-річчя від дня народж.) / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Ін-т права та психології. Львів, 2017. 79 с.; Чепіль М., Вишнівський Р. «…Яка молодь, таке й майбутнє народу». Іван Франко про освіту та виховання. Київ : Слово, 2016. 420 с.

Лариса Березівська

Фото: https://frankovi.com.ua/petro-franko/

ФРАНКО ПЕТРО ІВАНОВИЧ *(Franko Petro Ivanovych)* [28.06.1890, с. Нагуєвичі Львівської обл. – липень 1941, м. Київ] – учений-хімік, педагог, письменник, військовий діяч, музейник, співзасновник Пласту. Син Івана Франка.

Навчався в народній школі (1896–1902). Закінчив Львівську академічну гімназію (1910), де викладачем гімнастики був І. Боберський, відділ хімічної технології Львівської політехніки (1914). У 1911–14 рр. викладав руханку в дівочій учительській семінарії Українського педагогічного товариства у Львові. У 1911–13 рр. провадив листування батька (І. Франко не міг писати через параліч рук) із редактором журналу «Учитель» І. Ющишиним. Один із провідних учасників спортивного життя Галичини початку 20 ст. Цікавився різними видами спорту, особливо футболом. Розглядав спорт як важливий складник, що мав забезпечити єдність народу й засвідчити його національну зрілість. 1911/1912 н. р. разом з І. Чмолою та О. Тисовським став засновником української скаутської організації «Пласт», метою якої було виховання національно свідомого, фізично й духовно розвиненого юнацтва. Запропонував назви «Пласт» і «пластуни» щодо українських скаутів (імовірно, за порадою І. Франка). У вересні 1914 р. прийняв присягу й отримав звання чотаря легіону Українських січових стрільців. Висловив і реалізував пропозицію стосовно утворення авіаційного підрозділу Української галицької армії: разом із підлеглими наприкінці 1918 р. в с. Красне (46 км від Львова) сформував авіасотню (14 старшин, 140 підстаршин і стрільців), що нараховувала 7 літаків. З 1919 р. – у Відні. Заклав там видавниче товариство «Франко Син і Спілка», яке друкувало книжки в серіях «Пластовий книгозбір» і «Малий книгозбір». У 1922–30 рр. працював учителем у Коломийські державній чоловічій гімназії з українською мовою викладання. Одночасно вчителював у приватній жіночій гімназії товариства «Рідна школа» та єврейській гімназії в Коломиї. Викладав фізику, хімію, біологію, природознавство, математику, географію, фізкультуру.

З 1931 р. – у Харкові: старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту прикладної фізико-хімії (1931–33) та Інституту молочної промисловості (1933–36). Автор двох запатентованих винаходів із переробки молока за допомогою електрики. У 1936–39 рр. учителював у Приватній народній школі ім. Б. Грінченка у Львові, а також у Яворівській українській приватній гімназії «Рідної школи», де за доброту й чуйність нажив у гімназистів прізвисько «Наша Душа». Автор праць із питань тіловиховання, спорту, організації пластового руху, численних науково-популярних публікацій, спогадів про батька «Іван Франко зблизька» (1937). Майстер дитячої літератури

[оповідання «Почесна особа. Перша сповідь», «Різдвяна пригода школярика», «Пластова пригода» (усі – 1923) та ін.].

Член математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка (1937). У 1939–41 рр. – викладач неорганічної хімії, завідувач кафедри хімії і технології харчових продуктів та декан товарознавчого факультету Українського державного інституту радянської торгівлі у Львові. Фундатор музейного франкознавства: організатор і перший директор Музею Івана Франка у Львові (1940). Окреслив головні завдання музею, з-поміж яких – «допомогти школі у вихованні молодого покоління». Перебував під наглядом радянських спецслужб. Заарештований 28 червня 1941 р. й вивезений до Києва. Розстріляний «за націоналістичну діяльність» на початку липня 1941 р. Місце поховання невідоме.

Тв.: Пластові гри і забави. Львів : з друк. І. Айхельберґера, 1913. 52 с. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Індекс:Пластові_гри_і_забави_(1913).djvu; Як закладати пластові дружини? Відень : Франко Син і Спілка, 1921. 30 с. URL: https://diasporiana.org.ua/ukrainica/franko-p-yak-zakladaty-plastovi-druzhyny/; Підручник шведської руханки : для нар. і серед. шк. : на основі підруч. Л. Н. Тернґрена. Львів : накладом М. Таранька, 1924. 352 с. URL: https://issuu.com/plastovabanka/docs/swed_ruhanka; Фізичне виховання в українських середних школах у 1911/12 р. *Наша школа*. 1913. Зш. 3. С. 176–181. URL: https://tinyurl.com/ak52f3k5; Платна праця учеників і учениць середніх шкіл на вакаційних фериях. *Діло*. 1913. 5 лют. (№ 27) С. 6–7.

Літ.: Тихолоз Н. Петро Франко. Формула долі : життєпис на тлі доби : монографія. Львів : Львів. нац. літ.-мемор. музей І. Франка, 2021. 287 с.; Петро Франко (1890–1941) – український військовий діяч, педагог, учений : до 130-річчя від дня народж. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://cutt.ly/MesUpvtg.

Олександр Міхно

Х

Фото: https://surl.li/cuswox

ХМУРА ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ *(Khmura Oleksandr Oleksiiovych)* [05.02.1923, м. Кропивницький – 19.07.1970, там само] – науковець, педагог, математик, кандидат педагогічних наук (1966), доцент (1969).

1940 р. закінчив із відзнакою Кіровоградську середню школу № 4 та вступив на фізико-математичний факультет Одеського державного університету. Тоді й зацікавився наукою та долучився до наукових студентських товариств. Учасник Другої світової війни. У листопаді 1945 р. був демобілізований і повернувся до

навчання вже в Кіровоградському державному педагогічному інституті. У 1948 р. отримав спеціальність вчителя математики й фізики. Працював завучем у кіровоградських школах № 5 та № 18. 1954 р. Х. призначено на посаду завідувача кабінету математики та фізики Кіровоградського обласного інституту вдосконалення вчителів. Із червня 1959 р. обіймав посаду заступника директора інституту. У цей період Х. як науковий кореспондент Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР проводив наукові дослідження та методичну роботу щодо підвищення кваліфікації вчителів, значну увагу приділяв відповідності методів навчання завданням розумового розвитку та структурі уроків. Започаткував науковий експеримент для перевірки власної системи викладання математики, зокрема раціональної організації педагогічного процесу в старших класах. Х. вивчав, розробляв і вдосконалював методику викладання математики протягом 1956–59 рр. у кіровоградських середніх школах № 5, 18, упродовж 1959–61 рр. – у середніх школах № 6, 27, 34 м. Кіровоград та Завалівській середній школі. На основі досліджень у цих школах було створено систему організації навчання з уточненнями й змінами, яку апробували в 40 загальноосвітніх та чотирьох вечірніх школах. Х. започаткував школу математиків-експериментаторів, до якої долучилися вчителі з інших областей України, Молдови, Литви, Естонії та ін. Багато з них стали науковцями й відомими математиками-методистами в Україні та за її межами. У 1964 р. Х. призначили директором обласного інституту вдосконалення вчителів. Найважливішим його досягненням був захист дисертації «Організація і методика навчальних занять з математики в старших класах середньої школи» (1965). Х. також творчо розвинув ідею багатоступеневого навчання, суть якого полягала в диференційованій роботі з учнями, які вивчали математику.

Тв.: Про письмові роботи з математики на атестат зрілості. 1956; Збірник задач з математики практичного змісту для 5–10 класів середньої школи. 1957; Позакласна робота з математики в школі. 1960; Урок з математики в середній школі. 1965; Позакласна робота з математики в школі (у співавт. з В. І. Кобою). 1968.

Літ.: Олександр Хмура: повернення у сучасність : зб. ст. / за ред. Т. Гришиної. Кіровоград, 2004. 75 с.; Гайда Л., Полюхович Т. Олександр Олексійович Хмура (1923–1970). Український науковець, педагог, математик. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: http://surl.li/nwodfz.

Тетяна Кочубей

Фото: Педагогічний музей України

ХОДОСОВ КАРПО ОСТАПОВИЧ *(Khodosov Karpo Ostapovych)* [26.10.1912, с. Софине Полтавської обл. – 12.12.1983, м. Хорол] – педагог-філолог, методист, краєзнавець, кандидат педагогічних наук (1971).

Навчався в Софинській початковій школі, семирічці містечка Оболонь. Закінчивши короткотермінові педагогічні курси, учителював у сільських школах Полтавщини. Заочно здобував освіту в Полтавському педагогічному інституті, отримав спеціальність учителя української мови та літератури середньої школи (1938). Учасник Другої світової війни, працював учителем дітей військовослужбовців у Румунії (1946–48). Повернувшись в Україну, викладав у загальноосвітніх навчальних закладах, а з 1953 р. і до виходу на пенсію в 1973 р. був учителем мови та літератури в школі № 2 м. Хорол.

З 1927 р. публікував замітки й статті в журналах «Українська мова в школі», «Література в школі»: «Вивчення лірики Івана Франка в 9 класі» (1955), «З'ясування поняття про епічні твори» (1955), «Бібліотека словесника» (1959) та ін. Згодом став автором багатьох навчально-методичних підручників, зокрема: «Літературно-творчий гурток у школі» (1963), «Вивчення творчості Андрія Головка у школі: посібник для учителів» (1964), «Іван Котляревський в школі» (у співавторстві з Н. Ткаченком; 1968, 1977) та ін. У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Основні проблеми вивчення великого епічного (прозового) твору в середній школі».

З 1950-х рр. Х. постійно брав участь в обговоренні навчальних програм, шкільних підручників з української мови та літератури. Уважав, що підручник повинен пробуджувати думку в школярів, активізувати творче мислення, спонукати до самоосвіти й самовираження. Х. додав краєзнавчий компонент до змісту навчальних предметів, застерігав проти перевантаження програм і підручників. Був публічною людиною – читав лекції з української літератури для студентів педагогічних інститутів, давав відкриті уроки, виховав когорту вчителів-словесників, залишив слід в історії методичної думки. У 2005 р. на будівлі Хорольської гімназії № 2, у якій 30 років пропрацював педагог, встановлено меморіальну дошку в пам'ять про його багаторічну діяльність.

Тв.: Літературно-творчий гурток у школі. Київ : Рад. шк., 1963. 78 с.; Іван Котляревський у школі : посіб. для вчителів / Н. С. Ткаченко, К. О. Ходосов. 2-ге вид., перероб. та доп. / Київ : Рад. шк., 1977. 182 с.; Гортаючи сторінки пам'яті. *Дніпро.* 1975. № 8. С. 124–127.

Літ.: Наєнко М. Від Карпа Ходосова. *Листування – плюс…* Київ, 2024. С. 26–38; Неживий О. Самоосвітня діяльність учителя у педагогічній спадщині Карпа Ходосова. *Науково-методичні записки ПОІППО.* 2015. № 7. С. 10–11; Сторінки педагогічної спадщини

Карпа Ходосова : посіб. для вчит. / передм., упоряд. О. І. Неживий. Полтава : Полт. літератор, 2015. 170 с.

Ольга Сухомлинська

Фото: https://tinyurl.com/4nyet4hz

ХОЛОДНИЙ ПЕТРО ІВАНОВИЧ *(Kholodnyi Petro Ivanovych)* [17.12.1876, м. Переяслав Київської обл. – 7.06.1930, м. Варшава, Польща] – учений-хімік, педагог, державний і громадський діяч, художник, графік, член Української Центральної Ради.

Закінчив 4-ту київську гімназію (1894). Відвідував вечірні заняття в Київській рисувальній школі Миколи Мурашка, де й здобув мистецьку освіту. Після завершення навчання на природознавчому факультеті Київського університету за спеціальністю математика та мінералогія (1898) викладав у Київській технічній школі на кафедрі фізики. З 1906 р. – директор комерційної школи в Києві, з березня 1917 р. – директор 1-ї української гімназії ім. Шевченка. Брав активну участь в освітньо-громадській діяльності (організатор і член товариства «Просвіта», входив до складу природничо-технічної секції Київського наукового товариства, Товариства українських поступовців).

З осені 1917 р., перебуваючи на посаді товариша міністра освіти, розробляв підґрунтя організації українського шкільництва, зокрема й мистецького; керував процесом написання Проєкту єдиної школи в Україні та Статуту Єдиної школи в Українській Народній Республіці (УНР). У статті «Єдина школа» (1917) розкрив головні положення створеного на основі закордонного досвіду Проєкту єдиної школи в Україні: структуру, принципи (національний, демократичний, гуманістичний, трудовий / діяльний, виховальний, індивідуалізації та диференціації). Очолював Міністерство освіти Директорії УНР (1918–20). Був одним із завзятих діячів національного відродження, зокрема щодо відкриття українських шкіл різних типів, Української академії мистецтв (1917). У 1920–21 рр. розгорнув культурно-освітню діяльність в еміграції (м. Тарнов, Польща). У 1922–30 рр. Х. у Львові провадив педагогічну, політичну, громадську роботу. Створив найкращі свої художні твори (писав і реставрував ікони, виконував розписи стін і проєктував вітражі; учасник виставки української книжкової продукції видавництва «Західна Україна»). Х. відіграв важливу роль у розбудові української державності, реформуванні шкільної освіти, виданні підручників; зробив вагомий внесок у розвиток української культури та мистецтва.

Помер у Варшаві, куди приїхав на лікування. Похований на Вольському цвинтарі.

Тв.: Єдина школа. *Вільна українська школа*. 1917. № 2. С. 65–68; Передмова. Друга книга Проєкту єдиної школи (1921). *Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі* : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ, 2011. С. 144–147. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9770/; Проєкт єдиної школи в Україні. Основна школа (1919) : передмова. *Там само*. С. 173–174.

Літ.: Борсяк Т. Архівні документи про діяльність Петра Холодного на посаді Міністра освіти Директорії УНР (за документами ЦДАВО України). 2017. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: https://tinyurl.com/2p8kx6ez; Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім'я України : зб. ст. і повідомл. за матеріалами Всеукр. круглого столу, 14–15 груд. 2006 р., Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 227 с.; Пилипенко О. Є. Діяльність народного Міністерства освіти Української Народної Республіки у 1917–1921 рр. *Розумовські зустрічі* : зб. наук. пр. / Сівер. центр післядиплом. освіти, Сівер. ін-т регіон. дослідж. Чернігів, 2023. № 10. С. 166–179. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.8283253; Собкович О. С. Культурно-мистецька діяльність Петра Холодного-старшого в контексті національного відродження в Україні початку XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. Київ, 2021. 296 с. URL: https://tinyurl.com/bdf6fpa4; Требіна Н. В ім'я України жив : до 145-річчя від дня народж. уродженця Полтавщини, діяча УНР, маляра, вченого Петра Холодного. *Полтавщина* : інтернет-видання. Полтава, 2021. URL: https://poltava.to/project/7182/; Холодний Петро Іванович (1876–1930) : біографія. *Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК України)* : офіц. сайт. Київ, 2016. URL: https://tinyurl.com/4nyet4hz; Шевелєва М. Петро Холодний – відомий і невідомий вчений, міністр, художник. *Український інтерес* : інтернет-видання. Київ, 2023. URL: https://uain.press/blogs/1135107-1135107.

Лариса Березівська

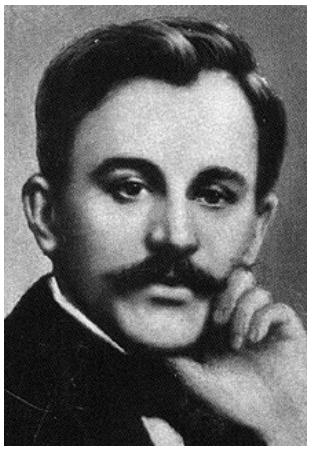

Фото: *http://tinyurl.com/42smd2kz*

ХОТКЕВИЧ ГНАТ МАРТИНОВИЧ *(Khotkevych Hnat Martynovych)* [(псевд. – Гнат Галайда) 12.01.1878, м. Харків – 08.10.1938, там само] – письменник, історик, бандурист, літературознавець, мистецтвознавець, етнограф, театральний і музичний діяч, композитор, педагог.

Закінчив Харківське реальне училище (1894) та Харківський технологічний інститут (1900). Водночас, маючи професійну музичну підготовку гри на скрипці, почав виступати як бандурист, брав участь у концертах, які організовував М. Лисенко. У 1900 р. вступив до Революційної української партії. Після закінчення інституту працював інженером на Харківсько-

Миколаївській залізниці. Через переслідування за участь у керівництві політичним страйком 1906 р. емігрував до Галичини, де активно займався концертною і літературною діяльністю. У цей час Х. написав оповідання та нариси з життя гуцульського села, драматичні твори, розпочав роботу над циклом розвідок про Т. Шевченка, повістю «Камінна душа» (1911). 1909 р. у Львові видав перший підручник гри на бандурі.

Після повернення в 1912 р. до Харкова збирав матеріали для тетралогії «Богдан Хмельницький» (1929), працював редактором тижневика «Вісник культури і життя». У 1915 р. «за українофільську пропаганду» Х. вислали за межі України. Повернувшись 1917 р. до Харкова, весною цього ж року виступив на з'їзді вчителів із промовою на захист української мови та національної школи. 1918 р. видав підручник «Історія України», який охопив період від найдавніших часів до кінця 16 ст. і призначався для учнів початкових та середніх класів. Подаючи у формі коротких оповідань основну інформацію про перебіг української історії, автор висвітлив події з явно вираженої державницької позиції. Зокрема, Х. зазначав, що спочатку княжі, потім панські й нарешті партійні суперечки мали згубний вплив на українське державотворення.

У 1920–28 рр. викладав українську мову та літературу в Деркачівському зоотехнікумі. У 1926–34 рр. проводив клас бандури в Харківському музично-драматичному інституті, завдяки чому став першим викладачем бандури у вищій школі. 1930 р. видав «Підручник гри на бандурі», який офіційно було допущено до використання в музичних професійних школах, і посібник для музичних закладів освіти та педагогічних технікумів «Музичні інструменти українського народу», де подано відомості про історію та будову національних струнних, духових й ударних інструментів. Протягом 1928–32 рр. у Харкові вийшло зібрання творів письменника у восьми томах.

У період сталінських репресій на початку 1930-х рр. Х. знову переслідували, змусили піти з педагогічної посади, виключили зі Спілки письменників України. У 1938 р. після кількох місяців ув'язнення його звинуватили в шпигунській діяльності на користь Німеччини та засудили до розстрілу. Реабілітовано Х. 11 травня 1956 р.

Тв.: Історія України (до кінця XVI ст.): для мол. та серед. шк. віку / упоряд. Н. М. Шумило. Київ, 1992. 230 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000964; Музичні інструменти українського народу. 2-га ред. / упоряд. О. О. Савчук. Харків, 2012. 512 с.; Підручник гри на бандурі. Харків, 2004. 239 с.; Твори в 2-х томах. Київ, 1966.

Літ.: Коломієць Р. Гнат Хоткевич. Харків, 2019. 119 с.; Пироженко Л. В. Хоткевич Гнат Мартинович (1877–1938). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 118–122; Пінчак С. Творча діяльність корифея бандурного мистецтва Гната Хоткевича.

Молодь і ринок. 2019. № 1 (168). С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_1_22; Хоткевич Г. Г. Там, де не колеться трава. Гнат Хоткевич і його родина. Львів, 2017. 191 с.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/bn43zc82

ХРИКОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ *(Khrykov Yevhen Mykolaiovych)* [13.10.1949, м. Луганськ – 23.03.2022, м. Ірпінь Київської обл.] – педагог, учений, доктор педагогічних наук (1997), професор (1999).

Закінчив із відзнакою історичний факультет Ворошиловградського державного педагогічного інституту (1975). Працював організатором позакласної, позашкільної виховної роботи, учителем історії в школі № 9 м. Луганська (1975–79). Подальша доля Х. тісно пов'язана з Луганським національним університетом (ЛНУ) ім. Тараса Шевченка, де він обіймав посади викладача (з 1975 р.), декана факультету підготовки й підвищення кваліфікації організаторів народної освіти (1988–91), викладача кафедри педагогіки (1996–97), декана факультету післядипломної освіти (1998–2000), директора Інституту післядипломної освіти (2001–11), у складі якого заснував й очолив кафедру державної служби та управління (2009–22). Захистив кандидатську «Підготовка директорів шкіл до управління трудовим вихованням учнів» (1986) і докторську «Теорія та методика внутрішкільного управління в сучасних умовах» (1997) дисертації в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка.

Х. зробив значний внесок у дослідження проблем теорії управління освітніми установами, теорії виховання, методології педагогіки, теорії публічного управління. Розробник авторської педагогічної теорії внутрішкільного управління, яка набула поширення в наукових колах як концепція «створення умов». Автор приблизно 200 наукових публікацій у вітчизняних і закордонних виданнях, зокрема одноосібних монографій «Теоретичні основи внутрішкільного управління» (1999), «Методологія педагогічного дослідження» (2017, 2018), посібників «Управління навчальним закладом» (2006, 2016), «Система управління якістю адміністративних послуг» (2012), та співавтором низки науково-методичних посібників і колективних монографій. Брав активну участь у підготовці наукових кадрів: під його керівництвом захищено 45 дисертацій – вісім докторів і 37 кандидатів наук, які сформували наукову школу вченого внаслідок багаторічної плідної роботи над актуальними проблемами управління закладами освіти різних типів. 25 років був членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій на здобуття наукового

ступеня доктора педагогічних наук, експертом Вищої атестаційної комісії України (два скликання), входив до складу редакційних колегій наукових фахових видань із педагогіки («Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка», «Education and Pedagogical Sciences»), заснував громадську організацію «Асоціація дослідників проблем управління» (2013).

Відзначений нагородами: почесними грамотами та званням «Почесний професор» (2009) ЛНУ ім. Тараса Шевченка, Обласної державної адміністрації, Кабінету Міністрів України (2011), Верховної Ради України (2021), знаками «Відмінник освіти» (2001), «Петро Могила» (2006), «За наукові та освітні досягнення» (2018). Розстріляний військовими РФ, похований на міському кладовищі м. Ірпінь.

Тв.: Управління навчальним закладом : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 365 с.; Система управління якістю адміністративних послуг : навч. посіб. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. 208 с.; Управління навчальним закладом : навч. посіб. : у 2 ч. Вид. 2-ге, допов. та доопрац. Харків : СМІТ, 2016. 2 ч.; Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. 248 с.; Методологія педагогічного дослідження : монографія. Вид. 2-ге, допов. Харків : ДІСА ПЛЮС, 2018. 298 с.; Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Вісн. Черкас. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького.* Серія: Педагогічні науки. 2022. Вип. 4. С. 5–10. URL: https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4716.

Літ.: Вічна пам'ять… *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка* : сайт. Полтава, 2022. URL: https://luguniv.edu.ua/?p=86147&lang=en; Хриков Євген Миколайович. *Кафедра публічної служби та управління навчальними закладами* : сайт / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Полтава, 2022. URL: https://tinyurl.com/4bhp5e5r; Гнізділова О. А. Діяльність наукової школи професора Є. М. Хрикова в галузі управління навчальними закладами. *Витоки пед. майстерності.* Серія «Педагогічні науки» : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2011. Вип. 8, ч. 1. С. 91–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8(1)__20; Хриков Євген Миколайович. *Книга пам'яті Ірпінської міської територіальної громади* : вірт. меморіал. Ірпінь, 2025. URL: https://irpinmemory.org/p/hrikovem/; Довідник здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти / В. Крижко та ін. Запоріжжя : Просвіта, 2024. 912 с. (Присвячено пам'яті професора Є. М. Хрикова).

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/49h7ce6k

ХРОПКО ПЕТРО ПАНАСОВИЧ *(Khropko Petro Panasovych)* [15.03.1928, с. Прихідьки Полтавської обл. – 08.01.2003, м. Київ] – фахівець у галузі українського літературознавства та методики української літератури, доктор філологічних наук (1973), професор (1974), дійсний член Національної академії педагогічних наук України (1992), заслужений діяч науки і техніки України.

Закінчив мовно-літературний факультет Київського державного педагогічного інституту (1950). У 1950–51 рр. викладав українську мову та літературу в Самбірському педагогічному училищі на Львівщині. Навчався в аспірантурі, після цього, з 1954 р., працював на кафедрі української літератури Київського педагогічного інституту (з 1976 р. – завідувач кафедри), де читав курси вступу до літературознавства, українського фольклору, історії української літератури 19–20 ст., теорії літератури. З 2001 р. – професор кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.

Опублікував понад 300 наукових праць. Автор підручників з історії української літератури для педагогічних закладів вищої освіти, низки навчально-методичних посібників, підручників з української літератури для загальноосвітньої школи. Досліджував творчість С. Васильченка, Б. Грінченка, І. Котляревського, Панаса Мирного, О. Стороженка, Лесі Українки та ін. Написав багато статей до «Шевченківського словника». Ініціатор створення, науковий редактор і співавтор серії випусків наукового збірника «Сучасний погляд на літературу».

Тв.: Духовні криниці. Українська література (70–90-ті роки XIX ст.) : хрестоматія для 10 кл. серед. шк., ліцеїв, гімназій, коледжів. Ч. 1–2. Київ, 1997 (у співавт.); Проза Олександра Кониського. *Дивослово*. 1996. № 1. С. 10–13; Українська література : підруч. для 10 кл. серед. шк., ліцеїв, гімназій та коледжів. 3-тє вид. Київ, 1998. 528 с. URL: http://www.twirpx.com/file/922523/; Українська література перших десятиріч XIX століття в історично-культурному контексті : навч. посібник для старшокл., студ. та вчителів. Київ, 2001. 60 с.; «Я молодий, бо з молодими!» : життєпис Петра Хропка, написаний ним самим. *Сучасний погляд на літературу* : зб. наук. пр. Вип. 9: пам'яті академіка Петра Хропка. Київ, 2004. С. 7–12.

Літ.: Академік Хропко Петро Панасович: бібліографічний покажчик: до 70-річчя від дня народження / упоряд., біогр. довідка С. С. Кіраля, А. Б. Гуляка. Київ, 1999. 66 с.; Кіраль С. Людина, вчений, педагог. *Сучасний погляд на літературу* : зб. наук. пр. Вип. 9: пам'яті академіка Петра Хропка. Київ, 2004. С. 4–6; Немченко І. В. Творчість українських романтиків у рецепції Петра Хропка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова:* серія 8: філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. статей. Київ, 2019. Вип. 11. С. 82–88. URL: https://tinyurl.com/2jfp9vvr; Хропко Петро Панасович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник*. Київ : Фенікс, 2002. С. 102–103.

Наталія Антонець

Ц

Фото: https://tinyurl.com/3c7yf7jj

ЦВЕЛИХ ТАМАРА ІВАНІВНА *(Tsvelykh Tamara Ivanivna)* [24.04.1910, м. Кременчук Полтавської обл. – 1993, м. Київ] – педагогиня, фахівчиня з дошкільного та естетичного виховання, кандидатка педагогічних наук (1949).

Після закінчення Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (1937) вчителювала на Київщині. У 1939–41 рр. – науковий співробітник Київського обласного інституту вдосконалення вчителів. У 1951–56 рр. – декан педагогічного факультету Київського педагогічного інституту, одночасно – головний редактор та активний дописувач журналу «Дошкільне виховання».

Методика дошкільного виховання Ц. ґрунтується на гармонійному поєднанні трьох основних видів діяльності: навчання, гри й праці. Особливу увагу приділяла творчому розвитку дошкільнят, стверджуючи, що творча діяльність дітей, хоч і відрізняється від творчості дорослих, має бути спрямована на розвиток допитливості та дослідницьких навичок, а не на просте повторення шаблонів поведінки й дій, притаманних дорослій людині.

З 1956 р. – у Науково-дослідному інституті педагогіки (НДІП) УРСР. Під її керівництвом науковці відділу морально-естетичного виховання НДІП підготували «Орієнтовну програму з естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи» (1964), програми морального виховання учнів різних вікових груп. Досліджувала психолого-педагогічні основи образного мислення учнів на різних вікових етапах, розробила форми й методи естетичного виховання старшокласників засобами художньої літератури, музики, на матеріалах образотворчого мистецтва. З 1970 р. – завідувачка лабораторії естетичного виховання. В основі її концепції естетичного виховання – активна гуманістична позиція, спрямована на виховання гармонійно розвиненої, ерудованої особистості з багатим внутрішнім світом, віра в те, що кожна людина є талановитою і здатною до розвитку свого творчого потенціалу за певних сприятливих умов: толерантності, тактовності, особливої вільної манери спілкування між учнем і вчителем; взаємоповаги, уміння педагога переконувати вихованця в його неодмінному успіху, викликати естетичні та духовно-моральні почуття, здатність ділитися враженнями тощо. Уважала, що педагог мистецького напряму має вміти розвивати в учнів образне мислення, багатство асоціацій та емоційний досвід.

У фондах Педагогічного музею України зберігається персональний комплекс матеріалів Ц. – фото, особисті документи, медалі та ін. (понад 120 од. зберігання).

Тв.: Методи морального виховання. *Дошк. виховання*. 1954. № 11. С. 3–8; Педагогічний такт вихователя. *Дошк. виховання*. 1956. № 8. С. 16–19; Естетичне виховання учнів старших класів середньої школи. Київ : Рад. школа, 1960. 67 с.; Питання естетичного виховання у творчості Г. С. Сковороди. *Тези доповідей Республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г. С. Сковороди (1722–1794)* / Харків. держ. ун-т ім. О. М. Горького, Харків. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1972. С. 165–167; Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку : метод. посіб. / Т. І. Цвелих, Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко. Київ : Рад. школа, 1974. 144 с.

Літ.: Цвелих Тамара Іванівна (1910–2010) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Олександр Міхно ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/54dfaadb; Рудницька Т. До 110-річчя від дня народження Тамари Цвелих (1910–2010), української педагогині, засновниці наукової школи естетичного виховання. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/3c7yf7jj; Горбенко С. Основи методики музичної освіти: особистісний дискурс : навч.-метод. посіб. / Укр. держ. ун-т ім. Михайла Драгоманова, ф-т мистецтв ім. Анатолія Авдієвського Київ : УДУ ім. М. Драгоманова, 2024. С. 168.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/t5bz29cf

ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ РОМАН МИХАЙЛОВИЧ *(Tsehelskyi Roman Mykhailovych)* [12.07.1882, м. Кам’янка-Бузька Львівської обл. – 03.10.1956, м. Львів] – фізик, педагог, доктор філософії (1911), професор (1931), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1914), громадський діяч.

Закінчив Українську академічну гімназію у Львові (1900). Два роки навчався на математично-природничому відділенні філософського факультету Львівського університету, після чого перевівся спочатку до Празького, а згодом – до Чернівецького університету, з якого випустився 1904 р. Працював учителем фізики в українській гімназії в Тернополі, викладав у жіночій семінарії (1905–14) та в університеті в Чернівцях. Під час Першої світової війни емігрував до Відня, де читав лекції в семінарії, що евакуювалась зі Львова. У 1917 р. повернувся до Чернівців, був делегатом Національної Ради, яка проголосила злуку Буковини з Галичиною в складі Західноукраїнської Народної Республіки. Після румунської окупації Чернівців переїхав до Тернополя, де обіймав посаду директора реальної школи. З 1919 р.

мешкав у Львові, брав активну участь в організації Українського таємного університету, у якому завідував кафедрою та читав курс експериментальної фізики (1919–25). До початку Другої світової війни працював в учительських семінаріях. Був активним членом математично-природничо-лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка. У січні 1940 р. обійняв посаду професора та керівника кафедри фізики й математики у Львівському педагогічному інституті та за сумісництвом – виконувача обов'язків професора фізики у Львівському університеті. Під час німецької окупації викладав фізику й математику в учительській семінарії. Після війни поновився на роботі в педагогічному інституті та університеті. У лютому 1953 р. родину Цегельських депортували в м. Темиртау (Казахстан) на будівництво металургійного комбінату, проте через брак педагогічних кадрів учений працював учителем фізики та математики. У липні 1954 р. Ц. реабілітували, він повернувся до Львова й продовжив діяльність у педагогічному інституті.

Вагомий внесок зробив у розвиток експериментальної фізики, теорії відносності та впорядкування наукової термінології. Автор праць із фізики магнетизму, релятивістської динаміки Ейнштейна, фізики атома, а також трьох шкільних підручників із математики та хімії. Підготував приблизно 25 науково-популярних публікацій, які здебільшого надруковано в «Літературно-науковому віснику».

Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Др. Іван Пулюй як науковий дослідник. *Вісник НТШ*. 1928. Ч. 28. С. 1–28. URL: https://tinyurl.com/4rc3bkxy; Моя автобіографія. *Шляхами Золотого Поділля* : регіональний історично-мемуарний зб. Т. 3: Тернопільщина і Скалатщина. Філядельфія, 1983. С. 634–636; Фізикальні проблеми останньої доби. Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. Львів, 1937. Т. XXXI. С. 99–123. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32949.

Літ.: Головач Ю., Гончар Ю., Красницька М. Фізика і фізики в НТШ у Львові. *Журнал фізичних досліджень*. 2018. Т. 22, № 4. С. 4003-1–4003-31. URL: https://tinyurl.com/45ns77xd; Головин Б., Пиндус Б. Цегельський Роман Михайлович. *Тернопільський енциклопедичний словник:* у 4 т. Т. 3. Тернопіль, 2008. С. 569. URL: https://tinyurl.com/4rusvr76; Заняття у професора філософії Романа Цегельського в Українському таємному університеті, келії собору св. Юра. *Жива історія.* URL: https://tinyurl.com/4adjaxt6.

Наталія Антонець

Ч

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/teachers_41.jpg

ЧАМАТА ПАВЛО РОМАНОВИЧ *(Chamata Pavlo Romanovych)* [28.07.1898, с. Бабичі, Черкаської обл. (за ін. даними – 29.07.1898, на Донеччині) – 14.08.1969, м. Київ] – психолог, педагог, організатор освіти, кандидат психологічних наук (1939).

Після закінчення школи (1916) працював шахтарем. Вищу освіту здобув на факультеті соціального виховання Київського інституту народної освіти (1927). Учителював, був директором школи. У 1928–31 рр. Ч. навчався в аспірантурі Київської філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІПу). Працював на наукових посадах інституту й з 1931 р. за сумісництвом – доцентом кафедри психології, пізніше – виконувачем обов'язків проректора з наукової роботи в Київському державному педагогічному інституті (КДПІ). У 1943–45 рр. – директор УНДІПу, який після визволення території України від фашистських окупантів, поновивши діяльність у Харкові (жовтень 1943 р.), переїхав до Києва (січень 1944 р.). Ч. сприяв відновленню роботи цього інституту. 1947–51 рр. – ректор, 1951 р. – березень 1966 р. – заступник директора з наукової роботи КДПІ.

Ч. – це вчений із широкою ерудицією в галузі педагогіки й психології, здібний керівник та організатор науки. Опублікував понад 70 наукових праць: статті, брошури, монографії, підручники. Співавтор першого українського підручника з психології для закладів вищої освіти («Психологія», за редакцією Г. Костюка, 1939). Низку його творів присвячено проблемам особливостей мислення та мови в дітей, психології особистості дитини, психології виховання, викладання психології в середній школі й у педагогічних закладах вищої освіти тощо. Перу вченого належать праці з історії психології. Ч. прагнув спрямувати досягнення психологічної науки на розвиток школи, освіти, зокрема всебічного розвитку дитини; зробив вагомий внесок у поступ педагогічної психології, увійшов в історію вітчизняної психології як засновник наук, школи в Україні з проблеми самосвідомості особистості. Висловлені ним ідеї з багатьох питань розвитку особистості, зокрема дитини, не втратили актуальності, значущості й нині. Брав активну участь у громадському житті. За плідну працю на ниві освіти, громадську діяльність Ч. відзначено нагородами. Похований на Байковому кладовищі.

Тв.: Психологія і педагогіка запам'ятання навчального матеріалу. Київ : Рад. шк., 1939. 83 с.; Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування. Київ : Рад. шк., 1960. 43 с. (Бібліотечка учителя); Роль мови в формуванні самосвідомості у дітей. *Рад. школа.* 1952. № 10. С. 32–43; Самосвідомість та її розвиток у дітей. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1965. 48 с. (Серія 5 ; № 8); Характер та його виховання у дітей. Київ : Рад. шк., 1958. 44 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Чамата Павло Романович. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. Василь Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 994–995; Павло Романович Чамата (28.07.1898 – 14.08.1969) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Лога Т. В. ; онов. Демида Є. Ф. ; наук. керівник Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.* Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/3ey7b7c9; Павло Романович Чамата : біографічний нарис / упоряд. Н. І. Тарасова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. 87 с., портр., іл. (Ректори НПУ ім. М. П. Драгоманова). URL: http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2019/txt/g1/1083.pdf; Психолого-педагогічна думка в Україні : П. Р. Чамата (1898–1969) (з доробку укр. дослідників діяльності вченого, 2007–2022) : бібліогр. список : (до 125-річчя від дня народж. П. Р. Чамати) / уклад. Є. Ф. Демида. Київ, 2023. 4 с. : іл. URL: https://tinyurl.com/32tkb7j7.

Лариса Березівська

Фото: *https://esu.com.ua/article-888090*

ЧЕПЕЛЄВ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ *(Chepeliev Vasyl Ivanovych)* [25.12.1918, с. Росоші Воронезької обл., РФ – 24.11.2000, м. Київ] – фахівець у галузі дидактики, освіти дорослих, програмованого навчання та педагогіки культурно-освітньої роботи, кандидат педагогічних наук (1954), професор (1976), член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР (1968) та Національної академії педагогічних наук України (1992). Учасник Другої світової війни.

Закінчив фізико-математичний факультет Львівського педагогічного інституту (1950) та аспірантуру Київського педагогічного інституту (1954). З 1954 р. працював викладачем Львівського педагогічного інституту (з 1956 р. – декан фізико-математичного факультету). У 1959 р. переїхав до Києва й розпочав роботу в Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР як завідувач сектору шкіл робітничої та сільської молоді. У 1960–64 рр. – заступник директора з наукової роботи, з 1964 р. до 1971 р. – директор інституту. З 1971 р. – у Київському державному інституті культури: у 1971–85 рр. – перший проректор з наукової роботи, 1972 р. заснував кафедру педагогіки та психології, якою керував до 1993 р., у 1993–99 рр. – професор цієї кафедри.

Автор приблизно 200 наукових праць. Досліджував проблеми поліпшення організаційних форм навчального процесу, режиму роботи шкіл для дорослих.

Один із розробників науково-методичних засад програмованого навчання. Ініціатор створення і керівник наукової школи щодо вивчення різноманітних питань неперервної освіти, культурно-творчої діяльності різних верств населення, організації позашкільної діяльності учнівської молоді, інтеграції виховних зусиль школи, сім'ї, установ соціально-культурної сфери та громадськості, формування національної самосвідомості школярів, готовності їх до вибору життєвого шляху, до самоосвіти, естетичного виховання засобами культурно-творчої активності. Співавтор підручників і посібників із педагогіки, клубознавства, навчально-виховної роботи в школах дорослих для студентів і практичних працівників. У 1966–72 рр. – голова Педагогічного товариства УРСР.

Тв.: Загальноосвітня підготовка працюючої молоді. Київ, 1981; Науково-дослідному інституту педагогіки – 40 років. *УНДІП на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр.* / НАПН України, Педагогічний музей України ; укладачі В. О. Гайдей, О. П. Міхно. Київ, 2016. С. 176–186. (Сер. «Педагогічні републікації» ; вип. 3). URL: https://pmu.in.ua/books/; Новий зміст шкільної освіти. *Початкова школа*. 1969. № 1; Підвищення ефективності навчання в школах працюючої молоді. Київ, 1968; Підвищення професійної кваліфікації учнів шкіл робітничої і сільської молоді. Київ, 1960. 64 с.

Літ.: Березівська Л. Д. Чепелєв Василь Іванович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2025. URL: https://esu.com.ua/article-888090; Спогад про директора Науково-дослідного інституту педагогіки. *Портал сучасних педагогічних ресурсів*. URL: https://tinyurl.com/ytdtew3c; Чепелєв Василь Іванович. *Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки (біографічний довідник)*. Київ, 2017. С. 262; Чепелєва Н. В. Чепелєв Василь Іванович. *Інститут педагогіки АПН України. 80 років.* Київ, 2006. С. 222–223; Ярмаченко М. Чепелєв Василь Іванович. *Педагогічний словник* / за ред. М. Д. Ярмаченка, Київ, 2001. С. 486–487.

Наталія Антонець

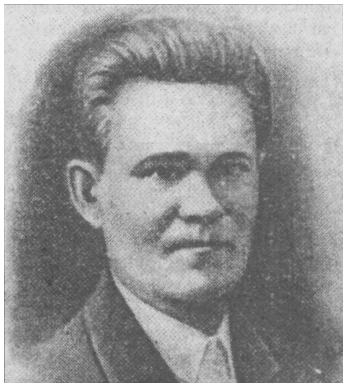

Фото: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/4epiga_golovna.jpg

ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ *(Chepiha (Zelenkevych) Yakiv Feofanovych)* [(прізвище Чепіга – по матері, а Зеленкевич – по батькові) 25.05.1875, с. Мар'янівка Миколаївської обл. – 22.08.1938, один із таборів ГУЛАГу] – педагог, психолог, громадський діяч.

Навчався в Грушівському двокласному народному училищі, Новобузькій учительській семінарії (1892–95). Учителював у школах Донбасу (1895–1917). Активно розбудовував нову систему освіти, прислужився створенню національної школи. У 1917–21 рр. брав участь у написанні підручників для української школи,

керував видавництвом «Українська школа» разом із С. Русовою, Ю. Сірим і С. Черкасенком. Один з організаторів Вищого інституту народної освіти в Києві, де обіймав посади декана дошкільного факультету й факультету соціального виховання, проректора; Педологічного інституту (з 1922 р. – Науково-дослідна кафедра педології в Києві). У 1926–34 рр. працював співробітником кафедри педології Харківського інституту народної освіти, потім – Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Ч. був прихильником ідей національної школи, рідномовної освіти, національного, трудового й вільного виховання, педології. Національне виховання розглядав як шлях розвитку та збереження нації, водночас – як природовідповідне виховання дитини з урахуванням її індивідуальності та як складник державної політики. Залишив велику педагогічну спадщину – понад 150 праць (статті, посібники, підручники, зокрема для початкової освіти й освіти дорослих). У своїх розвідках спирався на твори західноєвропейських та американських дослідників. Підсумком багаторічних роздумів ученого про створення національної школи став «Проєкт української школи» (1913).

1937 р. Ч. заарештували й звинуватили в участі в націоналістичній організації, засудили на 10 років заслання. Помер у таборі Магаданської області РФ. 15 квітня 1958 р. його реабілітували. Ідеї педагога набувають актуальності та значущості в умовах розбудови Нової української школи.

Тв.: Веселка : перша читанка після букваря. Київ : Держвидав, 1921. 126 с.; Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. Харків : ОВС, 2006. 328 с.; Вільна школа : її ідеї й здійснення їх в практиці. Київ : Укр. школа. 1918. 72 с.; Задачник для початкових народних шкіл : рік перший. Київ : Укр. школа, 1917. 64 с.; Народний учитель і національне питання. *Світло*. 1912. № 1. С. 15–25; Проєкт української школи. *Світло*. 1913. № 2. С. 31–41 ; № 3. С. 14–30 ; № 4. С. 12–29.

Літ.: Березівська Л. Д. Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович (1875–1938). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 89–99. URL: https://lib.iitta.gov.ua/712355/; Березівська Л. Яків Чепіга: внесок у становлення національної системи освіти й виховання. *Освіта і сусп-во*. 2020. Квіт. – трав. (№ 4/5). С. 7. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724652/; Богданець-Білоскаленко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія. Київ : Славутич-Дельфін, 2014. 271 с. URL: https://tinyurl.com/5cbue9ep; Ідеї українського педагога Якова Чепіги (Зеленкевича) про національну освіту і виховання : (до 150-річчя від дня народж. укр. педагога, психолога, громад. діяча) : вірт. кн. виставка / підгот. Мелещенко Л. М. ; відп. Бондарчук О. Б. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебпортал. Київ, 2025. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=43088; Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович (25.05.1875 – 22.08.1938) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; підгот. Л. Д. Березівською, Т. М. Деревянко. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://tinyurl.com/3xsdjzzy; Яків

Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Лисиця Н. М. та ін. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Березівська Л. Д. ; наук. ред.: Рогова П. І., Пономаренко Л. О. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. Київ : Нілан-ЛТД, 2013. 135 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9187/.

Лариса Березівська

Фото: *https://cutt.ly/bwYuiOyY*

ЧЕРЕДНИЧЕНКО ВАРВАРА ІВАНІВНА *(Cherednychenko Varvara Ivanivna)* [16.12.1896, м. Київ – 22.04.1949, там само] – педагогиня, дитяча письменниця, перекладачка.

Навчалася у Фребелівському педагогічному інституті в Києві (1913–15). Брала участь в упорядкуванні першої в Україні книжки для дошкільнят – збірника віршів, пісень і приказок «Дзелень-бом!» (1916, передмова С. Русової), яка витримала шість видань (у 2-му виданні – Катеринослав, 1917 – Ч. зазначена редакторкою). Авторка твору «Захистки для селянських дітей влітку» (1917), у якому подано практичні поради щодо організації захистку (освітньо-виховний заклад для дітей дошкільного віку), роботи з дітьми та перелік рекомендованої літератури. Це перша в Україні теоретична праця з проблем дошкільного виховання, її появу С. Русова вітала «як початок розвитку нашої дошкільної педагогіки».

З 1917 р. працювала в Педагогічному бюро Полтавського губернського земства. Уклала збірку оповідань «З життя українського вчительства» (1919), де наведено типові факти, які висвітлюють матеріальне й правове становище вчителя, вплив педагогічної праці на громадське життя (автори оповідань А. Тесленко, С. Васильченко та ін.). Підготувала порадник «Дитяча хата» (1921), у якому викладено завдання й принципи дошкільного виховання, організаційні питання створення дошкільних установ, їх облаштування в містах і селах, подано методичні поради вихователькам та покажчик літератури (312 назв) за розділами: дошкільне виховання, естетичне виховання, фізичне виховання, психологія дитини, нервові й дефективні діти, книжки для дітей дошкільного віку та ін. Дописувачка журналів «Просвітянин-кооператор» (Ромни, 1919–20) і «Новими стежками» (Полтава, 1922–23), де публікувала статті педагогічної та культурно-освітньої тематики.

З 1923 р. – у Харкові: консультантка з питань дошкільного виховання і керівниця відділу дитячої літератури Державного видавництва України, викладачка в педагогічному технікумі. У 1920-х рр. писала для дітей та юнацтва

новели й оповідання (рідше – казки, нариси), у яких окреслено шляхи формування особистості в умовах тогочасної складної соціальної дійсності («До діда-баби по шматок хліба», «Баба й онука»), зображено внутрішній світ дитини, її моральні зацікавлення, сприйняття дорослого світу («Гарний ґудзик», «Смачний обід», «Хатній водонос», «Щука», «Нещастя допомогло», «Нарис з життя», «Перша вистава»), скалічене війною дитинство («Громадянин Вовка», «Родинне чуття», «Найбагатша мати»). Публікувалася в дитячому журналі «Червоні квіти» (Харків, 1923–29). Повість Ч. «Весела компанія» (1928) – одна з перших спроб пригодницької літератури для підлітків.

У 1928–38 рр. проживала в Південній Осетії, перекладала з осетинської, грузинської та західноєвропейських мов. У 1938 р. повернулася до Києва, працювала в жанрі історичної і біографічної белетристики. Членкиня Спілки письменників України (1938).

Тв.: Дзелень-бом! : зб. віршів для діток дошк. віку, склад. слухачками-українками Київ. Фребелів. пед. ін-ту / з передм. С. Ф. Русової й вступ. ст. редакторки В. Чередниченко. 2-ге вид. Катеринослав : Укр. вид-во, 1917. 134 с.; Захистки для селянських діток у літку. Катеринослав : Укр. вид-во, 1917. 16 с.; З життя українського вчительства : зб. оповідань / уложила В. Чередниченко. Полтава : Друк. Спілки спожив. т-в, 1919. 115 с.; Дитяча хата : порадник орг. й керування установ дит. виховання. Ч. 1. Харків ; Полтава : Всеукр. держ. вид-во, 1921. 68 с.

Літ.: «Невже ніхто й ніколи не згадає?..» : (до 120-ї річниці від дня народж. укр. письменниці і педагога Варвари Чередниченко). *Національна бібліотека України для дітей* : офіц. сайт. Київ, 2016. URL: https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7726; Бублик О. Варвара Іванівна Чередниченко (1896–1949). *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://cutt.ly/bwYuiOyY; Чабан М. Чередниченко Варвара Іванівна. Січеславська письменниця Варвара Чередниченко : жит. та твор. шлях забутої письменниці… *Портал «ДніпроКультура»* : просвіт. проєкт. Дніпро, 2025. URL: https://tinyurl.com/bdehd734.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/22a2dehp

ЧЕРКАСЕНКО СПИРИДОН ФЕОДОСІЙОВИЧ *(Cherkasenko Spyrydon Feodosiiovych)* [(псевд. і крипт. – С. Т., С. Ч., Педагог, Провінціал, Стах Петро, Тодосієнко С. та ін.) 24.12.1876, м. Новий Буг Миколаївської обл. – 08.02.1940, м. Прага, Чехія] – письменник, драматург, педагог.

Після закінчення Новобузької учительської семінарії (1895) майже 15 років учителював у селах степової України, у школах для дітей залізничників та шахтарів Донбасу. Водночас займався літературною діяльністю, публікуючи

свої твори як окремими виданнями, так і на сторінках українських часописів обабіч кордону, що розділяв етнічні землі українців між Російською та Австро-Угорською імперіями. У 1909 р. як автора драми «Хуртовина» про нужденне життя шахтарів Ч. засуджено на місяць арешту й назавжди позбавлено права викладати. 1910 р. переїхав до Києва, де плідно займався літературною творчістю.

Брав активну участь у боротьбі української інтелігенції за національну школу. Зокрема, був причетний до створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти (1906), перших на Наддніпрянщині видавництва педагогічної літератури «Український учитель» (1907–12) та українського педагогічного журналу «Світло» (1910–14), серії книжок «Української педагогічної бібліотеки» (1914), Всеукраїнської учительської спілки (1917), видавництва «Українська школа» (1917), часопису «Вільна українська школа» (1917). Автор букварів «Граматка» (1907) та «Початок» (1917, 1918), читанок для 1–3-х класів «Рідна школа» (1917–19), підручника для учнів початкових шкіл «Найпотрібніші правила правопису з додатком самостійного писання» (1918), збірника «Ялинка. Як упорядковувати дитячі свята» (1912), статей із різних питань освіти, науково-популярних видань, оповідань та віршів для дітей.

Наприкінці 1919 р. емігрував. Працював літературним редактором віденського видавництва «Земля», заснованого для забезпечення закладів освіти майбутньої незалежної України необхідною літературою. Це видавництво протягом 1920–22 рр., зокрема, випустило буквар і читанки Ч., а також його «Короткий курс правопису з додатком самостійного писання», що складався з двох брошур та призначався для третього та четвертого років навчання в школі. У 1923 р. переїхав до Ужгорода, де обіймав посаду театрального референта місцевої «Просвіти». Уважаючи, що саме театр може принести найбільшу користь для пробудження і розвитку в місцевої молоді почуття української національної самобутності, протягом 1923–29 рр. створив понад 10 п’єс, які здебільшого пропагували ідеї пластунського руху. 1927 р. переїхав у с. Горні Черношіце на околиці Праги, де займався переважно літературною працею.

Похований у Празі на Ольшанському цвинтарі.

Тв.: Граматка. Полтава, 1907. 32 с. URL: https://tinyurl.com/5akjb7xb; Книжки С. Черкасенка. *Цифрова бібліотека Національної бібліотеки Чеської Республіки.* URL: https://tinyurl.com/e5ppswkn; Лісові чари: пластова комедія: на 2 дії. Ужгород, 1924. 80 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9959; Рідна школа : читанка третя. Київ – Львів – Відень, 1919. 292 с. URL: https://tinyurl.com/247rxya6; Твори : у 2 т. Київ, 1991.

Літ.: Антонець Н. Б. Черкасенко Спиридон Феодосійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 146–154; Ржепецький Л. А. Спиридон Черкасенко: постать у вирі історії. Миколаїв, 2000. 59 с.; Спиридон Феодосійович Черкасенко. *Херсонська обласна*

універсальна наукова бібліотека ім. О. Гончара : офіц. сайт. Херсон, 2021. URL: https://lib.kherson.ua/spiridon-feodosiyovich-cherkasenko.htm; Черкасенко Спиридон. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого* : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: https://nlu.org.ua/vustavki.php?id=1079.

Наталія Антонець

Фото: https://surl.lu/ffyegp

ЧУБИНСЬКИЙ ПАВЛО ПЛАТОНОВИЧ *(Chubynskyi Pavlo Platonovych)* [27.01.1839, м. Бориспіль Київської обл. – 26.01.1884, м. Київ] – етнограф, фольклорист, поет, громадський діяч, педагог, автор тексту Державного Гімну України.

Здобував освіту у 2-й київській гімназії та на юридичному факультеті Петербурзького університету, який закінчив 1861 р. Під час навчання долучився до українського національного руху, став членом петербурзької української громади, познайомився з Т. Шевченком, М. Костомаровим, П. Кулішем, В. Білозерським та ін. Після смерті Т. Шевченка Ч. від імені студентства підготував промову для виголошення на його похороні, яка в березні 1861 р. була надрукована в журналі «Основа». Тоді ж розпочав активну публіцистичну діяльність як дописувач цього часопису, зосередившись на проблемах розвитку освіти в Україні. У низці статей («Два слова про сільське училище взагалі і про училище для сільських учителів», «Історія Бориспільської школи» та ін.) обґрунтував необхідність навчання українською мовою, висвітлив власну спробу заснування народної школи в м. Борисполі та описав супротив чиновницько-бюрократичної системи, критикував застарілі методики викладання, формалізм і застосування тілесних покарань. У педагогічних поглядах Ч. простежується системний підхід до організації народної школи: викладання мало поєднувати інтелектуальний, моральний, трудовий, національний та естетичний складники. Завданням школи вважав не лише надання знань, а й формування внутрішньої культури, самоповаги та патріотизму, а освітній процес повинен базуватися на розумінні духовних потреб людини, зв'язку з національними традиціями, релігійними переконаннями, родинними цінностями. Особливу увагу приділяв ролі вчителя як носія етнокультурних цінностей і морального авторитету.

1861 р. повернувся в Україну та долучився до діяльності київської Громади, організації недільних шкіл у Києві. 1862 р. написав вірш «Ще не вмерла України і слава, і воля», який став урочистою піснею (музика М. Вербицького) борців за національну справу, а з 1992 р. – Державним Гімном України. Восени 1862 р. за участь у національному русі висланий до Архангельської області (РФ),

де провадив наукові дослідження, публікував історико-етнографічні та статистичні праці. 1869 р. повернувся в Петербург, а потім і в Україну. Педагогічно-організаторські здібності Ч. виявилися в керівництві етнографічно-статистичною експедицією в Південно-Західний край (Київська, Волинська, Подільська губернії), до якої були залучені викладачі, студенти й духовенство. Матеріали експедиції ввійшли до семитомника (1872–78), що здобув широке визнання в науковому світі. Ч. – один із перших українських етнографів, який цілеспрямовано вивчав дитячі ігри як особливу форму народної творчості, що виконує важливі соціалізаційні, виховні та комунікативні функції в дитячому середовищі.

Співзасновник Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1872), діяльність якого сприяла розвитку українознавчих досліджень. Активність Відділу викликала негативну реакцію царської влади, через що 1876 р. Ч. і М. Драгоманова вислали з України. 1877 р. оселився в Петербурзі, працював у Міністерстві шляхів сполучення, 1879 р. через хворобу пішов у відставку й повернувся в Україну. Проживав у Борисполі та на своєму хуторі неподалік. 1880 р. Ч. розбив параліч, і він до кінця життя був прикутий до ліжка. Мемуари про Ч. залишили С. Русова, О. Русов, Ф. Вовк.

Тв.: Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Кн. 1. Київ : Мистецтво, 1995. 224 с.; Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Кн. 2. Київ : Мистецтво, 1995. 224 с.; Праці етнографічної експедиції в Південно-Західний край. 1877 р. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2003. № 30/32. С. 3–56; Ще не вмерла Україна. Київ : Обереги, 1991. 16 с.; Dva slova o selskom uchilishche voobshche i ob uchilishche dlya selskikh uchitelei. *Osnova*. 1862. № 4; Neskolko slov o polozhenii narodnogo obrazovaniya. *Arkhan.* 1868. № 28–29.

Літ.: Багацька Л. Тернистий шлях славня. *Літературна Україна*. 2012. № 32. С. 12; Бутенко О. Статський радник П. П. Чубинський. Життєвий шлях автора українського гімна. *Класному керівнику. Усе для роботи.* 2016. № 10. С. 48–52; Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський і його доба. Київ : Казка, 2009. 396 с.; Ігнатенко Н. В., Н. С. Побірченко Педагогічно-просвітницька діяльність Павла Платоновича Чубинського (1839–1884) : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Тернопіль : Астон, 2008. 160 с.; Павло Чубинський – поет, перекладач, етнограф, фольклорист : бібліогр. покажч. / уклад.: В. П. Балюк, С. В. Спірякова (відп. за вип.), О. В. Токміленко ; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Бібліотека імені Михайла Андрійовича Жовтобрюха. Полтава, 2024. 16 с.

Тетяна Кочубей

Ш

Фото: https://surl.lu/efmvhh

ШАМРАЙ АГАПІЙ ПИЛИПОВИЧ *(Shamrai Ahapii Pylypovych)* [03.10.1896, с. Миропілля, Сумської обл. – 07.04.1952, м. Київ] – літературознавець, історик літератури, педагог, професор.

Закінчивши школу, 1917 р. вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет. Згодом перевівся до Харківського університету, де завершив навчання в 1921 р. Упродовж 1922–24 рр. – аспірант Науково-дослідного інституту історії української культури у відділі історії української літератури. Потім працював у Харківському інституті народної освіти викладачем української літератури й завідував відділом старої української літератури в Інституті літературознавства ім. Тараса Шевченка (1927–33) у Харкові. 1930 р. впорядкував збірку наукових праць «Харківська школа романтиків». Автор підручника для курсів українізації та шкіл «Українська література» (1927, 2-ге видання – 1928).

У липні 1933 р. Ш. звільнили з роботи через «буржуазно-націоналістичні погляди». Він шукав правди в Москві й у результаті опинився в Удмуртському педагогічному інституті як завідувач кафедри зарубіжної літератури. Педагога врятувала широка обізнаність у західноєвропейській та античній літературі, фахівців з якої завжди не вистачало. Згодом до Удмуртії докотився поголос про неблагонадійність Ш. 1937 р. вчений змушений був шукати притулку в Узбекистані у Ферганському педагогічному інституті, де працював два роки й, зрештою, йому вдалося влаштуватися в Пермському педагогічному виші на довший час – до 1944 р. З 1944 р. і до кінця життя Ш. обіймав посаду професора зарубіжної літератури в Київському університеті та завідувача відділу західноєвропейської літератури, а також старшого наукового співробітника відділу української дожовтневої літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР. Окрім педагогічної діяльності, провадив дослідницьку роботу, опублікував приблизно 80 наукових праць переважно з історії української літератури. Серед них – ґрунтовні дослідження про С. Васильченка, М. Коцюбинського, О. Стороженка, Я. Щоголіва, М. Костомарова, І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Боровиковського, Г. Квітку-Основ'яненка та ін. На початку 1950-х рр. під керівництвом Ш. і з його вступною статтею побачило світ перше повне зібрання творів І. Котляревського, був співредактором та автором передмов до окремих видань Шевченкових

праць. Володів вісьмома іноземними мовами, зокрема англійською, латиною, німецькою, французькою, польською.

Тв.: Дещо про поетику й методологію літератури в програмах факпрофосу ІНО. *Записки Харківського інституту народної освіти*. 1927. Т. 2. С. 79–81; На шляхах до об'єктивної історії Українського письменства: історія укр. письменства М. Зерова в історичному освітленні. *Червоний шлях*. 1924. № 6. С. 200–2011; Перший твір нової української літератури. Київ : [б. в.], 1951. 44 с.; Українська література: стислий огляд. [Харків] : Рух, [1926]. 209 с.; Українська література: стислий огляд. Вид. 2-ге, випр. [Харків] : Рух, [1928]. 220 с.; Харківські поети 30–40 років XIX століття: (харківська школа романтиків). Харків : Держ. вид-во України, 1930. 191, [1] с.

Літ.: Агапій Шамрай: 125 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2021. URL: https://tinyurl.com/ka3cuwmz; Жадько В. Некрополь на Байковій горі. Київ, 2008. С. 239; Жадько В. Український некрополь. Київ, 2005. С. 333; Шамрай Агапій. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина / голов. ред. Володимир Кубійович. Перевид. в Україні. Львів, 2000. Т. 10. С. 37–86.

Тетяна Кочубей

Фото: https://expedicia.org/mikola-sharleman-ta-zapovidnik-konch/

ШАРЛЕМАНЬ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ *(Sharleman' Mykola Vasylovych)* [05.02.1887, м. Кременчук Полтавської обл. – 29.04.1970, м. Київ] – зоолог, природоохоронець, доктор біологічних наук (1937), один із засновників заповідної справи, педагог.

Навчався в Київському реальному училищі, однак не закінчив його: 1905 р. був відрахований разом із великою групою учнів за участь у страйках проти єврейських погромів. Надалі здобував освіту самостійно. Став вільним слухачем агрономічного факультету Київського політехнічного інституту за спеціальністю «прикладна зоологія». Проводив виставки з охорони природи (1914–27), звертав особливу увагу на популяризацію природоохоронних ідей серед учнів і студентів. Був лектором курсів з ознайомлення і дослідження рідної природи, розробляв програми природничо-математичного з агрономічним ухилом факультету в Київському українському університеті (1918). Брав активну участь у збереженні Асканії-Нової, створенні Канівського заповідника, заповідника «Конча-Заспа» та ін. Ш. – один із перших співробітників Української академії наук і Всеукраїнської академії наук (ВУАН). З 1923 р. до 1941 р. – дійсний член науково-дослідної кафедри зоології, пізніше – науковий співробітник, завідувач відділу Інституту зоології ВУАН [з 1937 р. – Академія наук (АН) УРСР]. У 1941 р. німецькі війська, окупувавши Київ, вивезли колекції (риб і птахів) АН УРСР до Познані. З експонатами

відправлено й Ш., який повернувся 1946 р. Через перебування на окупованій території та репатріацію було заборонено цитування праць Ш. і, відповідно, згадування його імені. У повоєнні роки науковець самостійно досліджував рослинний і тваринний світ Київської Руси за фресками та графіті Софійського собору.

Ш. був ерудованою людиною, мав широку палітру зацікавлень. Значну увагу приділив орнітології, краєзнавству, охороні природи й культурної спадщини, на ці теми часто писав у міських газетах. Автор більш ніж 320 наукових публікацій, а також численних газетних і журнальних статей на зоологічну, біологічну, природоохоронну, заповідну тематику. Серед доробку вченого є і праці педагогічного спрямування: книжка «Охороняйте рідну природу» (1918), надрукована в період українських визвольних змагань, у якій автор звертається із закликом до молоді зберігати й примножувати рослинний і тваринний світ. Ш. видав і невеликі книжечки для дітей: «Весна-Красна» (1958) і «Лісові барабанщики. Нотатки натураліста» (1964), у яких розповів про заповідну й природоохоронну справу.

Частина архіву вченого нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Останнім часом вітчизняні науковці проявляють значний інтерес до його спадщини.

Тв.: Гуртки краєзнавства, як один із шляхів розвитку культури. *Народна справа.* 1918. № 25. С. 13–15; Дбаймо про багатства рідної природи. *Народна справа.* 1918. № 16–17.

Літ.: Василюк О. В. Микола Шарлемань: напровесні заповідної справи. Київ : ПВТП «LAT&K», 2017. 420 с.; Хохлова О. М. М. В. Шарлемань та його внесок у розвиток біології в Україні : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.07. Київ, 1998. 14 с.

Ольга Сухомлинська

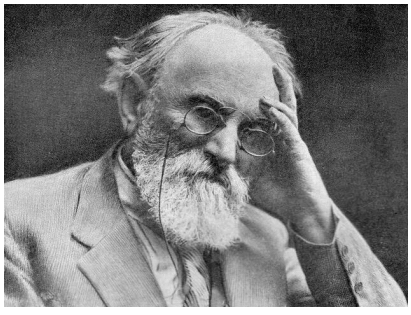

Фото: https://surl.li/islqmr

ШАТУНОВСЬКИЙ САМУЇЛ ЙОСИПОВИЧ *(Shatunovskyi Samuyil Yosypovych)* [25.03.1859, с. Велика Знам'янка Запорізької обл. – 27.03.1929, м. Одеса] – математик, педагог, засновник одеської математичної школи.

1878 р. закінчив Херсонське реальне училище. Навчався в Санкт-Петербурзькому технологічному інституті та Санкт-Петербурзькому інституті інженерів шляхів сполучення. Пізніше захопився математикою і став вільним слухачем Петербурзького університету. У 1884–85 рр. виїхав до Швейцарії, де слухав лекції відомого німецького алгебраїста Г. Вебера. 1892 р. Ш. розпочав співпрацю з журналом, який видавали в Одесі. Його статті зацікавили одеських математиків, і він у 1893 р. переїхав до Одеси та працював у «Віснику дослідної

фізики й елементарної математики» («Вестнике опытной физики и элементарной математики»). Виступав на засіданнях математичного відділення Новоросійського товариства природознавців, а 1897 р. долучився до товариства безпосередньо й упродовж 1898–1914 рр. був секретарем уже згаданого відділення. За клопотанням С. Ярошенка, І. Слешинського, І. Тимченка та В. Кагана Ш. обрали приват-доцентом Новоросійського університету, де він читав курси алгебри, вступу до аналізу, елементарної математики, сферичної тригонометрії, теорії чисел, теорії визначників, диференціального обчислення, застосування аналізу до геометрії, спецкурси з теорії функцій комплексного змінного, основ теорії цілих алгебраїчних чисел, теорії алгебраїчного рішення рівнянь. 1917 р. надрукував, а в 1918 р. захистив дисертацію «Алгебра як вчення про порівняння по функціональних модулях». Читав публічні лекції з математики в університеті до його розформування в 1920 р., на Вищих жіночих курсах, а також в училищі Х. Гохмана. З 1920 р. викладав в Інституті народної освіти (ІНО), з 1921 р. перебував на посаді професора, а з 1922 р. завідував першою кафедрою алгебри в Одесі. У 1922–25 рр. був професором і завідувачем кафедри математики Одеського політехнічного інституту (ОПІ), викладав на робітничому факультеті ОПІ. Ш. очолював секцію математичного аналізу й алгебри Одеської науково-дослідної кафедри математики при ІНО. Подарував математичному кабінету ІНО власну багату математичну бібліотеку. Досліджував проблеми математики, математичного аналізу, алгебри, геометрії та теорії чисел. Він аксіоматично обґрунтував теорію площ, виклав теорію Галуа на основі поняття функціонального модуля. Працював над узагальненням поняття границі. Був одним із перших основоположників конструктивних напрямів сучасної математики.

Тв.: Algebra kak uchenie o sravneniyakh po funktsionalnim modulyam / S. I. Shatunovskii. Odessa, 1917. 205 s.; O postulatakh, lezhashchikh v osnovanii ponyatiya o velichine / S. I. Shatunovskii. *Zapiski matematicheskogo otdeleniya nauchnogo obshchestva yestestvoispitatelei pri INO*. 1904. T. 26. S. 21–25; Vvedenie v analiz. Odessa, 1923. 244 s.

Літ.: Добровольський В. О. Шатуновський Самуїл Йосипович. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-883866; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. Т. 4. 2-ге вид., доп. / відп. ред. В. А. Сминтина. Одеса : Астропринт, 2005. С. 409–412; Самуїл Шатуновський: 160 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2019. URL: https://surl.lu/kvomdf; Сущанський В. Самуїл Йосипович Шатуновський (до 150-річчя від дня народження). *У світі математики*. 2009. Т. 15, вип. 4.

Тетяна Кочубей

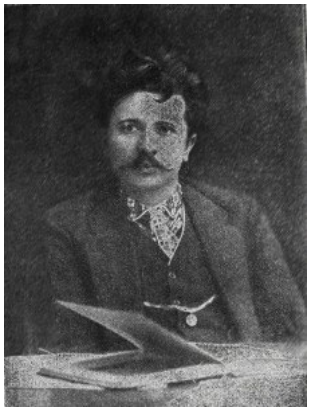

Фото: https://tinyurl.com/bdcvcasu

ШЕРСТЮК ГРИГОРІЙ ПИЛИПОВИЧ *(Sherstiuk Hryhorii Pylypovych)* [(псевд. і крипт. – Г. Ш., Гр. Ш., Я. Г., Я. Гетьманчук, Гр. Чубрій) 26.11.1882, с. Новий Тагамлик Полтавської обл. – 06.11.1911, м. Київ] – педагог, видавець, громадський діяч.

Після закінчення міністерського зразкового училища та Новобузької вчительської семінарії (1904) працював народним учителем спочатку на Полтавщині в селах Наталівка, Мала Перещепина, потім – на Донбасі на Лідіївських шахтах. Участь Ш. в організації мітингів під час подій 1905 р. стала приводом для його арешту та заборони назавжди займатися педагогічною працею. Бажання сприяти розвитку українського громадянського життя спонукали його обійняти посаду секретаря першого україномовного часопису Наддніпрянщини «Рідний край», який почав виходити з грудня 1905 р. у Полтаві. Протягом 1906–07 рр. опублікував у цьому тижневику низку власних матеріалів – переважно рецензій на підручники, дитячу художню літературу й науково-популярні книжки для широких верств населення. Ініціював створення в Полтаві 1906 р. першого на підросійській Україні видавництва української педагогічної літератури «Український учитель», першим друкованим твором якого стала Коротка українська граматика для школи» (Ч. 1), яку склав сам Ш.

Наприкінці 1907 р. разом із часописом «Рідний край» переїхав до Києва, де, зокрема, прилучився до діяльності київської «Просвіти», у якій став головою бібліотечної комісії. У Київ також перемістилося видавництво «Український учитель», що протягом 1908–12 рр. випустило понад 40 назв книжок, серед них – другу частину «Української граматики для школи» (1909) Ш., його науково-популярні оповідання для дітей молодшого віку «Про зозулю» (1910), «Соловейко. Одуд» (1911), переклад казки братів Грімм «Хатка у лісі» (1910) та ін. Незважаючи на значне навантаження в редакції щоденної газети «Рада», у якій Ш. обійняв посаду адміністратора, 1910 р. ініціював створення першого в Російській імперії українського педагогічного журналу «Світло», де в кожному номері публікував власний матеріал. Хоча тематика статей Ш. досить різноманітна, значна їх частина стосується того, як русифікаторська політика царського уряду позбавляє український народ повноцінної освіти, нівечить душі молодого покоління нації.

1909 р. зазнав повторного арешту у зв’язку з подіями 1905–06 рр. Майже річне перебування у в’язниці фатально вплинуло на слабке здоров’я Ш. й призвело до його смерті за кілька тижнів до 29-річчя. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: Борис Грінченко і вкраїнська школа. *Над могилою Бориса Грінченка. Автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ, 1910. С. 87–94; Коротка українська граматика для школи. Ч. 1. 3-тє вид. Київ, 1917. 68 с.; Наслідки безправності. *Світло*. 1910. Кн. 4. С. 55–57; Початкова освіта. *Світло*. 1910. Кн. 1. С. 54–56; Українська граматика для школи. Ч. 2. Складня. 3-тє вид. Київ, Відень, 1918. 67 с.

Літ.: Антонець Н. Б. Шерстюк Григорій Пилипович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 462–468. URL: https://tinyurl.com/3z9nehjp; Єфімова В. До 135-річчя від дня народження Григорія Шерстюка (1882–1911), українського педагога, громадського діяча, мовознавця, видавця. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2017. URL: https://tinyurl.com/f6yr9w3p; Шерстюк Григорій Пилипович (14 (26).11.1882 – 24.10 (6.11).1911) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Якобчук Н. О. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2022. URL: https://tinyurl.com/5f63k6u2.

Наталія Антонець

Фото: https://surl.li/ldojnb

ШИМАНСЬКИЙ ІВАН ЄВГЕНОВИЧ *(Shymanskyi Ivan Yevhenovyc)* [20.01.1896, с. Кирдани Київської обл. – 07.03.1982, м. Київ] – педагог, математик, методист математики, кандидат педагогічних наук (1947), професор (1964).

Закінчив духовну семінарію. Після навчання в 1914 р. працював учителем математики в с. Малий Вінницької області. 1915 р. вступив на фізико-математичний факультет Київського університету, де слухав лекції відомих педагогів-математиків, професорів Б. Букреєва, Д. Граве, Г. Де-Метца, В. Єрмакова та ін. 1916 р. Ш. призваний на військову службу. З кінця 1918 р. повернувся до навчання в Київському університеті, яке завершив 1922 р. У 1922–28 рр. викладав математику та очолював кафедру математики Київського гідромеліоративного інституту. Упродовж 1928–38 рр. обіймав посаду декана гідромеліоративного факультету Київського сільськогосподарського інституту, завідував кафедрою вищої математики та фізики Інституту підвищення кваліфікації господарників Народного комісаріату комунального господарства України. У 1938–41 рр. працював доцентом кафедри математики Київського державного педагогічного інституту (КДПІ). Учасник Другої світової війни. 1942 р. Ш. був звільнений у запас, викладав математику, керував школою в с. Райгород Волгоградської області (РФ), а також читав лекції в Горьківському інституті інженерів водного транспорту. 1944 р. повернувся до роботи на кафедрі математики КДПІ. 1947 р.

під керівництвом професора Є. Ремеза захистив кандидатську дисертацію «Питання теорії границь і теорії ірраціональних чисел у зв'язку з деякими їх застосуваннями». У 1953–71 рр. завідував кафедрою елементарної математики та методики математики фізико-математичного факультету КДПІ.

Наукові інтереси Ш. пов'язані з галуззю математичного аналізу, методикою його викладання в педагогічних закладах вищої освіти та методикою викладання математики в школі. Автор понад 60 наукових праць, зокрема підручника «Математичний аналіз» (Київ, 1960), що витримав низку перевидань. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Тв.: До питання педагогізації викладання математичних дисциплін в педагогічних інститутах. *Наукові записки Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького*. Т. 17. Педагогічна серія. № 1 (4). 1955. С. 15–24; Іменовані числа в систематичному курсі арифметики. *Нариси з методики викладання систематичного курсу арифметики*. Вид. 2-ге. Київ : Радянська школа, 1953. С. 51–69; Математика в початковій школі : метод. зб. / від. ред. І. Є. Шиманський. Київ : Радянська школа, 1950. 136 с.; Методика викладання ірраціональних чисел у середній школі. *Методика викладання математики*. Київ, 1964. Вип. 1. С. 4–21; Про викладання теорії дійсних чисел на фізико-математичних факультетах педагогічних інститутів. *Наукові записки Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького*. Т. 17. Педагогічна серія. № 1 (4). 1955. С. 25–29.

Літ.: Іван Євгенович Шиманський : біобібліографічний покажчик / М-во освіти і науки України, Укр. держ. ун-т ім. Михайла Драгоманова ; упоряд.: Н. І. Тарасова, Л. А. Гончаренко ; наук. ред. В. О. Швець. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2023. 43 с.; Швець В. О. Шиманський Іван Євгенович. *Енциклопедія сучасної України* : онлайн-версія / НАН України, НТШ ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-884223; Швець В. Під знаком інтеграла (до 70-річного ювілею кафедри математики і теорії та методики навчання математики) / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; уклад. В. О. Швець ; літ. ред. І. С. Соколовська ; відп. за вип. С. Ю. Мазур. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 4, 14–16, 23, 38, 51, 53; Шиманський Іван Євгенович. *Професори Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова* : бібліографічний довідник 1944–2009 р. / Укл.: Г. І. Волинка, О. С. Падалка, Л. Л. Макаренко ; за заг. ред. В. П. Андрущенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 385–386.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/4twj4c7u

ШКІЛЬ МИКОЛА ІВАНОВИЧ *(Shkil Mykola Ivanovych)* [13.12.1932, с. Бурбіно Полтавської обл. – 14.11.2015, м. Київ] – фахівець у галузі педагогічної освіти та математичного аналізу, доктор фізико-математичних наук (1969), професор (1970), дійсний член Академії педагогічних наук СРСР (1990), дійсний член Національної академії педагогічних наук (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1992), академік Академії наук вищої школи України (1997).

Після навчання на фізико-математичному факультеті Київського державного педагогічного інституту (1951–55) викладав математику в с. Розкішне Київської області. Протягом 1958–71 рр. пройшов шлях від асистента до проректора з наукової роботи Київського державного педагогічного інституту. З 1973 р. до 2003 р. – ректор, у 2003–15 рр. – радник ректора Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Водночас у 1977–80 рр. – завідувач кафедри вищої математики, у 1985–89 рр. – завідувач кафедри основ інформатики та обчислювальної техніки, у 1989–2011 рр. – завідувач кафедри математичного аналізу та диференціальних рівнянь цього вишу.

Автор понад 350 наукових праць, серед яких – 10 монографій, 30 підручників і навчально-методичних посібників для студентів вищих і середніх спеціальних закладів. За комплект підручників «Вища математика» (у трьох книгах) та «Математичний аналіз» (у двох частинах) 1996 р. Ш. було присуджено Державну премію в галузі науки і техніки. Досліджував асимптотичні методи інтегрування диференціальних рівнянь та їх систем, складні випадки внутрішніх і зовнішніх резонансів. Керівник наукової школи «Проблеми наближених методів розв’язання диференціальних та інтегральних рівнянь», що налічує 25 кандидатів і п’ять докторів наук. Розробляв проблеми підготовки педагогічних кадрів. Читав курси математичного аналізу, диференціальних рівнянь, курси за вибором для студентів фізико-математичного факультету. Нагороджений багатьма почесними відзнаками.

Тв.: Алгебра і початки аналізу : підручник для 10 кл. 2-ге вид. Київ, 2004 (у співавт.); Вища математика : у 2 кн. Київ, 2010 (у співавт.); Математичний аналіз : підручник : у 2 ч. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ, 2005; Проблеми підготовки учителів математики до викладання навчального предмета «Алгебра і початки аналізу» в школах з поглибленим вивченням математики. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5 т. Т. 4. Київ, 2007. С. 325–336 (у співавт.); Щодо методики навчання учнів загальноосвітньої школи алгебри і початків аналізу. *Методи викладання та історія математики*. Київ, 2006. С. 66–68 (у співавт.).

Літ.: Микола Іванович Шкіль : біобібліографічний покажчик праць / упоряд. Н. І. Тарасова, наук. ред. Л. В. Савенкова. Київ, 2012. 232 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2404; Микола Іванович Шкіль: біографічний нарис / укл. Н. І. Тарасова. Київ, 2018. 105 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21430; Шкіль Микола Іванович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 232–233.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/27ntftza

ШУЛЕЖКО ОЛЕКСАНДРА МАКСИМІВНА *(Shulezhko Oleksandra Maksymivna)* [28.05.1903, с. Михайлівка Черкаської обл. – 26.02.1994, м. Київ] – педагогиня, Праведниця народів світу.

Навчалася в гімназії, педагогічному училищі. 1921 р. вийшла заміж за Федора Шулежка, адвоката, який прийняв сан священника Української автокефальної православної церкви. У 1937 р. чоловіка репресували й відправили в радянські концтабори. Як «дружина ворога народу» з трьома дітьми опинилася без засобів для існування. Завдяки директорці Черкаського дитячого садка № 4 влаштувалася в заклад вихователькою й працювала там до літа 1941 р.

У роки Другої світової війни в окупованих Черкасах створила дитячий притулок і цим врятувала 102 дітей від голодної смерті, серед них 25 єврейських дітей – від страти. Приймаючи єврейських дітей до притулку, записувала їх українцями, греками, вірменами або татарами, залежно від особливостей зовнішності. Усвідомлювала, що за переховування євреїв її чекала смертна кара. Проте завдяки сміливості, винахідливості, знанню німецької мови щоразу вводила в оману окупаційну адміністрацію та місцеву поліцію. Наприкінці 1943 р., коли радянські війська наближалися до Черкас, було оголошено про евакуацію притулку до Німеччини. Ш. вдалося частину вихованців віддати до родин у навколишні села, з іншими вона доїхала до с. Соболівка Вінницької області. Навесні 1944 р. разом із 20 дітьми повернулася до Черкас. Замість визнання гуманітарного подвигу Ш. радянський режим звинуватив її в «співпраці з окупантами». Директорку притулку відсторонили від спілкування з дітьми, вихованців закладу розкидали по різних дитячих будинках СРСР, декого всиновили. Ш. не дозволили далі працювати за фахом. Єдина робота, на яку вона змогла влаштуватися й де працювала до виходу на пенсію, – реєстратор у центральній міській поліклініці м. Черкаси. Та навіть тут Ш. не могла пройти повз чуже горе, здавши за життя понад 150 літрів крові та двічі ставши почесним донором СРСР.

Із 1963 р. жила в Києві в доньки. Лише 1968 р. з Ш. зняли тавро зрадниці, взявши до уваги свідчення підпільників про її допомогу рухові опору. 1985 р. її нагородили орденом Вітчизняної війни. За день до смерті дізналася про присвоєння їй звання «Праведниці». Ім'я Олександри Шулежко викарбовано на Стіні пам'яті Алеї Праведників народів світу в Єрусалимі.

Літ.: Даценко С. Шулежко Олександра. *Портрети UA* : інтернет-проєкт Нац. музею історії України у Другій світ. війні. Київ, 2025. URL: https://tinyurl.com/ahvrw69t Міхно О. 120 років від дня народження Олександри Шулежко (1903–1994), української педагогині, Праведника народів світу. *Освіта і сусп-во*. 2023. Квіт. – трав. (№ 4/5). С. 26. (Педагогічний календар. Квітень – травень 2023. Постаті). URL: https://cutt.ly/3weYUCP2; Олександра Шулежко врятувала під час Другої Світової 102 дитини, за це її назвали зрадницею та звинуватили у співпраці з окупантами. *Антена* : онлайн газ. Черкаси, 2021. URL: https://antenna.com.ua/archives/30665; Шквар Г. Щоб звести кінці з кінцями, Праведниця світу здавала власну кров. *Реабілітовані історією* : у 27 т. / НАН України, Ін-т історії України. Сміла, 2004. Кн. 4 : Черкаська область / Черкас. облрада і облдержадмін. С. 443–446. URL: https://www.reabit.org.ua/books/ck/.

Олександр Міхно

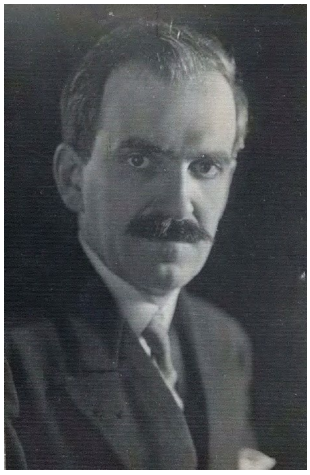

Фото: https://surl.li/kuhxjn

ШУЛЬГИН ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ (*Shulhyn Oleksandr Yakovych*) [30.07.1889, с. Софине Полтавської обл. – 04.03.1960, м. Париж, Франція] – державний, громадський і політичний діяч, педагог, історик, публіцист, професор (1923), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ, 1948).

Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Викладав у педагогічних школах і гімназіях Санкт-Петербурга. Активний діяч українського земляцтва, ініціатор створення Союзу українських студентських земляцтв у Росії. Член Української радикально-демократичної партії (із 1917 р. – Української партії соціалістів-федералістів). На початку 1917 р. переїхав у Київ. Входив до складу Української Центральної Ради (УЦР). Із липня 1917 р. – генеральний секретар міжнаціональних справ УЦР, із січня 1918 р. – міністр закордонних справ Української Народної Республіки (УНР). Член української делегації на переговорах у м. Брест (Білорусь). 1918 р. – співробітник Міністерства закордонних справ Української Держави, посол в Болгарії, голова політичної комісії української делегації на мирних переговорах між Українською Державою та РСФРР. 1919 р. – член делегації УНР на Паризькій мирній конференції (Франція), 1920 р. – голова делегації УНР на 1-й асамблеї Ліги Націй у Женеві (Швейцарія). 1921 р. – голова української Надзвичайної дипломатичної місії в

Парижі. 1923–27 рр. – професор Українського вільного університету й Українського високого педагогічного інституту в Празі (Чехія). У 1926–36 рр., 1939–40 рр. і 1945–46 рр. – міністр закордонних справ, 1939–40 рр. – голова уряду УНР в еміграції. Протягом 1929–39 рр. – голова Головної української еміграційної ради. Засновник і голова Українського академічного товариства в Парижі (1946–60). Один з організаторів і віцепрезидент (1952– 60) Міжнародної вільної академії наук у Парижі. Із 1952 р. – заступник голови НТШ у Європі.

Напрями наукової діяльності Ш.: вивчення новітньої західноєвропейської історії («Нариси новітньої історії», 1925) та проблеми генези національності («Походження модерного національного духу і Жан-Жак Руссо», 1937; «Історія та життя», 1957); дослідження історії національно-визвольних змагань («Політика», 1917; «Україна і червоний кошмар», 1927; «Україна проти Москви», 1935; «Без території», 1934; «Державність чи Гайдамаччина», 1934).

Тв.: Без території: Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 352 с.; Нариси з нової історії Європи. Прага, 1925. 219 с.; Нація та національність. *Наук. зб. Укр. вільного ун-ту*. Мюнхен, 1956. С. 280–295; О. Потебня і національне питання. *Зап. НТШ*. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. Т. 169 : зб. на пошану Зенона Кузелі. С. 479–489; Україна і червоний жах: погроми в Україні. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. 104 с.

Літ.: Акинджи Емре Громадсько-політична та дипломатична діяльність Олександра Шульгина (1917–1960) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ. 2014. 223 с. URL: https://surli.cc/mgaplu; Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці. *Збірник наукових праць та документів* : наукове видання / упоряд. В. Піскун. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016. 432 с.; Осташко Т. С. Шульгин Олександр Якович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shulhin_O.

Тетяна Кочубей

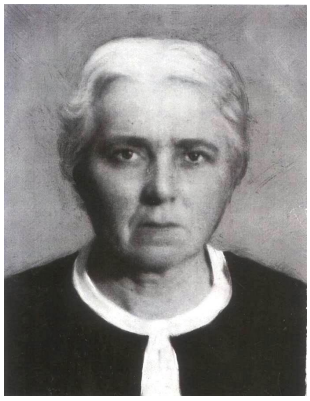

Фото: https://tinyurl.com/4x6nc9j7

ШУЛЬГИНА-ІЩУК НАДІЯ ЯКІВНА *(Shulhyna-Ishchuk Nadiia Yakivna)* [21.01.1888, м. Київ – 09.04.1979, м. Філадельфія, штат Пенсильванія, похована в м. Бавнд Брук, штат Нью-Джерсі, США] – педагогиня, фахівчиня з методики викладання математики.

Закінчила фізико-математичне відділення Петербурзьких вищих жіночих курсів. 1913 р. одержала диплом учительки першого ступеня і розпочала педагогічну діяльність у приватній петербурзькій гімназії О. Кулижської. З початком Першої світової війни повернулася до Києва й викладала математику в Київському комерційному училищі (директор П. Холодний). Долучилася до жіночого руху: в українському

клубі «Родина», який перетворили на військовий шпиталь, опікувалася пораненими українськими вояками. Брала участь у діяльності створеного 1917 р. Товариства шкільної освіти, входила до складу його математичної комісії, яка передусім працювала над виробленням української математичної термінології. Підготувала збірник задач з арифметики для гімназій, який побачив світ 1917 р. й став першим українським посібником із математики в період Української Народної Республіки. У 1-й українській гімназії ім. Т. Шевченка (директор П. Холодний, потім – В. Дурдуківський) викладала математику й керувала роботою математичного гуртка, на заняттях якого учні писали реферати з історії математики, робили графіки, діаграми, на прогулянках міряли висоту дерев, ширину річки; гурток видавав математичний журнал. У педагогічній діяльності застосовувала новітні методичні підходи німецького педагога Ф. Кляйна.

Упродовж 1926–27 рр. читала лекції з математики в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі. З 1927 р. – у Рівному: викладала математику в українській приватній гімназії, вела математичний гурток і математичну майстерню, інтегруючи свій предмет в інші дисципліни. Її вихованці писали реферати з історії математики, про зв'язок математики й музики, складали графіки погоди, розробляли діаграми життя та творчості Т. Шевченка, виготовляли прості геодезичні прилади й моделі геометричних фігур і випробовували їх у дії. На основі цих матеріалів було створено своєрідний математичний музей, який показували вчителям математики з інших навчальних закладів. З 1944 р. – на еміграції: спочатку в Німеччині, а з 1949 р. – у США, де долучилася до роботи жіночих організацій, зокрема Союзу українок Америки, у 1950-х рр. очолила виховну секцію Світової федерації українських жіночих організацій.

2012 р. у Рівненській українській гімназії відкрито кабінет математики її імені.

Тв.: До сторінок історії українського шкільництва : (спогад) : про Першу Укр. Гімназію ім. Т. Шевченка в Києві. *125 років київської української академічної традиції, 1861–1986* : збірник / ред. Марко Антонович ; Укр. Вільна Акад. Наук у США. Нью-Йорк, 1993. С. 555–563. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001731; Те саме. *Хроніка 2000 : укр. культурол. альм.* / редкол.: Юрій Буряк (голов. ред.) та ін. Київ, 2007. Вип.72 : Україна освітня: історія, персоналії, поступ. С. 485–493; Задачник до систематичного курсу аритметики. Ч. 1. Київ : Вид. Т-ва шк. освіти, 1917. 88 с.; Задачник до систематичного курсу аритметики. Ч. 2 : (Дроби) / М-во нар. освіти. Київ : Вид. Т-ва шк. освіти, 1918. 116 с.

Літ.: Григанська І., Бурмака Н., Калашник І. Надія Шульгина-Іщук: біографія, спадщина. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. Vol. 27, nr 3. P. 123–130. URL: https://tinyurl.com/3kc8szt9; Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби : монографія. Рівне : Дятлик М. С., 2016. С. 167–175. URL: https://tinyurl.com/4x6nc9j7; Лоза П., Гуменюк О.

Ще одна з роду Шульгиних. *Наше Слово* : інтернет-сайт. Warszawa, 2019. URL: https://tinyurl.com/yj8t2bn3.

Олександр Міхно

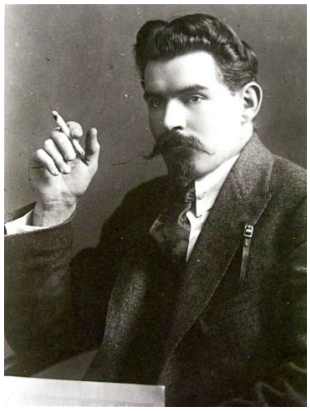

Фото: *https://tinyurl.com/yc6x6tbd*

ШУМСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ *(Shumskyi Oleksandr Yakovych)* [02.12.1890, с. Нова Борова Житомирської обл. – 18.09.1946, ?] – радянський політичний і державний діяч, організатор освіти, представник націонал-комунізму.

Очолював Народний комісаріат освіти УСРР (1924–27). Сприяв розгортанню українізації, запровадженню в закладах освіти навчання українською мовою, українознавчих дисциплін, краєзнавчої роботи. Ш. звинуватили в буржуазному націоналізмі. 1930 р. з'явилося офіційне політичне визначення – «шумськізм», що означало антипартійну націоналістичну діяльність. 1933 р. його заарештували та засудили до 10 років виправно-трудових таборів на Соловках. Цю міру покарання пізніше (1935) замінили на десятирічне заслання до Красноярська. Ш. інкримінували причетність до Української військової організації. Убили за особистим розпорядженням Й. Сталіна у вересні 1946 р. під час повернення в Україну. Реабілітований 11 вересня 1958 р. Біографія Ш. свідчить про неможливість поєднання української ідентичності в межах комуністичної ідеології як підґрунтя тоталітарного режиму.

Тв.: Григорій Гринько. Олександр Шумський : статті, промови, документи / НАПН України, Пед. музей України ; уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. Київ : ПМУ, 2015. 171 с. URL: https://tinyurl.com/bdeeacnb.

Літ.: Бондарук Л. 1890 – народився Олександр Шумський. *Український інститут національної пам'яті* : офіц. вебсайт. Київ, 2024. URL: https://tinyurl.com/5n8hv642; Папакін Г. В. Шумський Олександр Якович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ, 2013. Т. 10. С. 671. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shumskyj_O; Самоплавська Т. О. Шумський Олександр Якович. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 1009–1010; Три таємниці Шумського : док. фільм : у 3 серіях / режисер І. Шатохіна ; сценарій: Ю. Шаповал, І. Шатохіна ; Нац. телекомпанія України. *YouTube* : вебсайт. Київ, 2010. URL: 1 серія: https://tinyurl.com/3zjpnxus ; 2 серія: https://tinyurl.com/59y94x8u ; 3 серія: https://tinyurl.com/mbm4axdp ; Шаповал Ю. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи. Київ : Укр. пропілеї ; Львів : Україна модерна, 2017. 740 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shumskyi.pdf.

Лариса Березівська

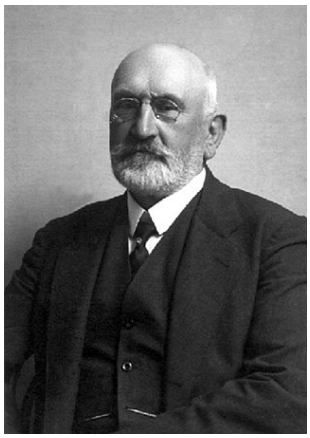

Фото: https://tinyurl.com/h5jpptyu

ШУХЕВИЧ ВОЛОДИМИР ОСИПОВИЧ *(Shukhevych Volodymyr Osypovych)* [(псевд. і крипт. – Шумило, В. Ш) 15.03.1849, с. Тишківці Івано-Франківської обл. – 10.04.1915, м. Львів] – педагог, етнограф, публіцист, член Наукового товариства ім. Шевченка (1874), громадський діяч.

Навчався в Коломийській, Станіславській і Чернівецькій гімназіях, Будапештському, Віденському та Львівському (закінчив у 1877 р.) університетах. Працював учителем природничих дисциплін, фізики й математики у Львівській реальній школі.

Належить до числа лідерів народовського руху, ініціатор створення та один із керівників багатьох українських громадських установ у Львові, зокрема товариства «Просвіта» (з 1873 р.), товариства «Руська (Українська) бесіда» (його голова у 1895–1910 рр.), товариства «Учительська громада» (1911) та ін. Активний член «Руського (Українського) педагогічного товариства», протягом 1893–1904 рр. редагував його друкований орган – журнал «Учитель». Уклав і видав читанку «Веснянка» (1881). Переклав з англійської мови підручник для середньої школи Г. Роское «Хемія», що став першим підручником із хімії українською мовою (1884).

Був одним із редакторів (1891–95) та автором першого українського журналу для дітей «Дзвінок», який виходив у Львові з 1890 р. Завдяки зусиллям Ш. у цьому часописі, крім галицьких літераторів, друкувались твори таких визначних наддніпрянських письменників, як Б. Грінченко, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Т. Шевченко та ін. З актуальними темами українського життя, зокрема освітнього, виступав на сторінках газети «Діло», журналів «Дзеркало», «Зоря» тощо. Як у пресі, так і окремими виданнями популяризував наукові знання.

Зробив значний внесок у розбудову української музейної справи. Результатом етнографічних досліджень Ш. є його п'ятитомна праця «Гуцульщина» (1899–1908), що стала зразком самовідданої роботи заради збереження автентичної української культури та багатим джерелом знань про традиційне життя гуцулів.

Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Вихованє в Англіи. *Учитель*. 1895. Ч. 18. С. 277–280; В 150-літній день родин Пестальоццого. *Учитель*. 1896. Ч. 2. С. 28–30; Гуцульщина : в 5 ч. Львів, 1908. Ч. 5. 332 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=935; Дещо про здоровлє або як треба жити, щоби устеречись хороби. Львів, 1881. 47 с.; Індивідуальність учеників при збірнім научаню. *Учитель*. 1897. Ч. 6. С. 85–86.

Літ.: Володимир Шухевич : біобібліогр. покажч. : у 2 ч. Ч. 1. / уклад. М. Гордій, Б. Геляс. Львів, 2004. 204 с. URL: https://tinyurl.com/29xcj7r3; Володимир Шухевич : біобібліогр. покаж. : у 2 ч. Ч. 2 / уклад. М. Гордій, Б. Геляс. Львів, 2004. 230 с. URL: https://tinyurl.com/mr43jwam; Кирчів Р. Ф. Шухевич Володимир Осипович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. С. 674. URL: https://tinyurl.com/ytmmmtxp.

Наталія Антонець

Щ

Фото: https://surl.li/nduklj

ЩЕПОТЬЄВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ *(Shchepotiev Volodymyr Oleksandrovych)* [25.09.1880, м. Полтава – 1937, там само] – архівіст, літературознавець, етнограф, педагог, композитор, перекладач, театральний діяч, професор.

Навчався в Полтавській духовній семінарії, Петербурзькій духовній академії. Протягом 1904–17 рр. викладав у Полтавській єпархіальній дівочій школі, організував Полтавське відділення Всеукраїнської спілки вчителів. Із 1909 р. – член Полтавської вченої архівної комісії, бібліотекар Полтавського губернського архіву. У 1917–28 рр. науково-педагогічна діяльність Щ. була пов'язана з Полтавським учительським інститутом та Історико-філологічним факультетом, об'єднаними 1921 р. і реорганізованими в Полтавський інститут народної освіти (ІНО). У найскладніший період становлення Полтавського ІНО (1921–23) був його ректором. Щ. вдалося зберегти педагогічні кадри й дух академічної школи з її культом інтелекту та класичними методиками. Він був переконаний, що в навчальному процесі ключову роль відіграє особистість викладача, який повинен постійно самовдосконалюватися, мати високий фаховий рівень, у цьому – запорука якісної освіти. Водночас упродовж 1922–25 рр. обіймав посаду директора Центрального історичного архіву Полтавщини. Один із засновників та активний діяч Комітету охорони пам'яток на Полтавщині (1917–24). Із 1924 р. – голова Полтавського наукового товариства при Всеукраїнській академії наук , завідувач кабінету фольклору та мови Полтавського державного музею, ініціатор створення меморіального музею Панаса Мирного в Полтаві.

Автор приблизно 100 друкованих праць з етнографії та української літератури й 108 музичних композицій, зокрема опери. Видав низку збірників

народних пісень. Досліджував доробок П. Куліша, Панаса Мирного, Т. Шевченка. Популяризував твори М. Лисенка.

Щ. заарештували 21.09.1937 р. за контрреволюційні настрої з націоналістичним ухилом. У листопаді 1937 р. засудили до розстрілу. Реабілітований Президією Полтавського обласного суду 05.07.1958 р.

Тв.: До питання про вплив народної словесності на Шевченкові поезії. *Зап. Полтавського ІНО*. 1926. Кн. 2. С. 155–172; Тарас Григорович Шевченко – національний пророк України. *Нова школа*. 1918. № 2. С. 1–19; Тривога над свіжою могилою Т. Г. Шевченка. *Україна*. 1925. Кн. 1–2. С. 148–153; Шевченкова «Калина» як балада на світову тему. *Зап. Полтавського ІНО*. 1927. Т. IV. С. 39–42.

Літ.: Володимир Щепотьєв: 140 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://surl.li/qaiatw; Кот С. І. Щепотьєв Володимир Олександрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Schepotiev_V; Шевчук М. Володимир Щепотьєв : трагічна доля українського патріота. *Останній бастіон* : офіц. сайт. Полтава, 2020. URL: https://tinyurl.com/286uta87.

Тетяна Кочубей

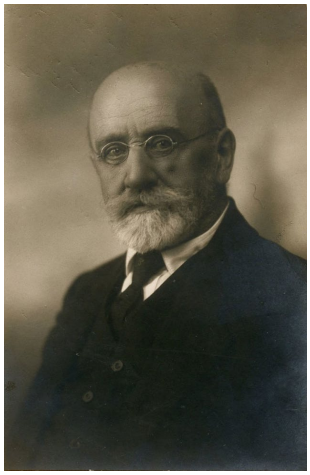

Фото: https://surl.li/sgjilr

ЩЕРБИНА ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ *(Shcherbyna Volodymyr Ivanovych)* [(крипт. – В. І.) 28.05.1850, м. Київ – 1936, там само] – історик, педагог, громадський діяч, архівіст, краєзнавець, член-кореспондент Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1925).

Закінчив 2-гу київську гімназію (1868) та історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1873), учень В. Антоновича й М. Драгоманова. Захистив кандидатську дисертацію «Гетьманство Кирила Григоровича Розумовського у зв'язку з попередньою історією Малоросії» (1873). Навчався на педагогічних курсах Петербурзької військової гімназії. У 1876–79 рр. викладав російську історію і літературу в петербурзьких військовій та жіночій гімназіях. Із 1879 р. – у Києві: учителював у жіночих і чоловічих гімназіях (1879–1920), був членом історико-архівного гуртка, співпрацював з Археографічною комісією та належав до Історичного товариства Нестора Літописця. Публікувався у таких виданнях, як «Читання в Історичному товаристві Нестора Літописця» («Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца»), «Київська старовина» («Киевская старина»), «Записках Наукового товариства ім. Шевченка». У 1901 р. спільно з Л. Добровольським за дорученням Історичного товариства Нестора Літописця і Московського археологічного товариства здійснив експедиції на Правобережжя, де збирав стародруки, рукописи, мистецькі пам'ятки. Разом з

О. Левицьким, В. Науменком, Я. Шульгиним брав активну участь у різних громадсько-культурних організаціях Києва. З 1920 р. працював у Національній бібліотеці при ВУАН, Архівному управлінні й спеціалізованих ділянках ВУАН. Найбільше дбав про духовність, національно-патріотичні традиції, демократизм і просвітництво. Вправно поєднував викладацьку, громадську й наукову діяльність. Активно працював з аспірантами істориками як із майбутніми науковцями. Чимало зробив для розвитку народної освіти. У доробку Щ. приблизно 100 наукових статей і рецензій. Похований у Києві на Звіринецькому кладовищі.

Тв.: До історії жіночої освіти у Київі. *Нові студії з історії Київа* / Укр. акад. наук. У Київі, 1926. С. 159–164. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001700; З колишнього життя Київського університету. Спомини старого студента. 20–30 рр. XX ст. Стаття // ІР НБУВ. Ф. 179. № 889; Спроби організації наукової історичної праці в Київі у першій половині XIX ст. *Україна*. 1929. Кн. 32. С. 10–14. URL: https://tinyurl.com/33yt3awy; Sechevaya shkola. *Kievskaya starina*. 1891. T. 34, кн. 9. C. 491–492. URL: https://tinyurl.com/he7eu7ej.

Літ.: Железко А. М. Володимир Щербина – дослідник київської старини. *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 21. С. 178–186; Топоровська Т. М. Громадська, культурно-просвітницька і наукова діяльність Володимира Щербини (1850–1936) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 09.00.12 «Українознавство». Київ. 2004. 207 с. URL: https://surl.lu/iikhvo; Щербина Володимир Іванович (1850–1936). *Національна історична бібліотека України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/296/; Ясь О. В. Щербина Володимир Іванович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Scherbyna_V.

Тетяна Кочубей

Фото: https://surli.cc/aqvgps

ЩЕРБИНА ОЛЕКСАНДР МУСІЙОВИЧ *(Shcherbyna Oleksandr Musiiovych)* [01.03.1874, м. Прилуки Чернігівської обл. – 07.01.1934, м. Київ] – учений-тифлолог, філософ, психолог, педагог.

Навчався в Прилуцькій гімназії (з 1893 р.) та на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, який закінчив 1905 р. Щ. залишили при кафедрі стипендіатом. 1908 р. на запрошення професора Г. Челпанова отримав звання і посаду приват-доцента Московського університету на кафедрі філософії, де викладав логіку, етику й психологію. З 1918 р. – професор цього вишу. 1919 р. створив та очолив кафедру філософії в Дніпровському університеті. Упродовж двох років викладав філософські дисципліни й давньогрецьку мову. У 1920-ті рр. повернувся до Прилук, взяв активну участь у відкритті місцевої педагогічної

школи, реорганізованої в педагогічні курси, а згодом – у педагогічний технікум, працював там протягом дев'яти років.

Першим в Україні розробив курс тифлопедагогіки й запровадив його до програми викладання в Полтавському інституті народної освіти, де працював за сумісництвом. Тривалий час намагався розв'язати проблему підготовки тифлопедагогів, домогтися заснування спеціального закладу, де їх навчали б. 1 липня 1929 р. в Київському інституті народної освіти вперше в Україні відкрили дефектологічний факультет із тифлологічним відділенням, який очолив Щ.

Обстоював організацію спільного виховання та навчання сліпих зі зрячими, створивши для цього відповідні умови. Головне завданням школи вбачав у підготуванні сліпого до життя у звичайному оточенні. Громадсько-просвітницька діяльність Щ. значно вплинула на розвиток громадської думки про можливість досягнення незрячими високих результатів у навчанні.

Автор праць, присвячених різноманітним питанням навчання незрячих («Сліпі заслуговують на нашу увагу», 1903; «Про спільну освіту сліпих зі зрячими», 1917; «Необхідність соціального підходу під час виховання сліпих», 1928 та ін.), освіти жінок; методичних рекомендацій із вивчення логіки тощо. Похований у Києві на Лук'янівському цвинтарі.

Тв.: Neobkhodimost sotsialnogo podkhoda pri vospitanii slepikh. *Voprosi defektologii*. 1928. № 4; Slepie zasluzhivayut nashego vnimaniya. *Kievskaya gazeta*. 1903. 3/03; Sovmestnoe obrazovanie slepikh so zryachimi. Zhurnal Ministerstva narodnoyi osviti. 1917. Ч. LXVII; Wichtige Errungenschaften auf dem Yebiet des Blindenwesens in der Ukraine. *Beitrüge zum Blindenbildungswesen*. Marburg, 1932. № 5, 6.

Літ.: Кулик Л. Г. Громадсько-просвітницька діяльність О. М. Щербини. URL: https://tinyurl.com/4ebp9eku; Олександр Щербина (1874–1934), український учений-тифлолог, філософ, психолог, педагог (до 150-річчя від дня народження). *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://surl.li/txxrpy; Ткачук М. Л. Щербина Олександр Мусійович. *Філософська думка в Україні* : біобібліографічний словник / В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. ; [редактор-упоряд. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Горський]. Київ : Пульсари, 2002. С. 226–227. URL: https://tinyurl.com/447asa8y; Ткачук М. Щербина Олександр Мусійович. *Ізборник*. URL: http://litopys.org.ua/fdm/fdm159.htm.

Тетяна Кочубей

Фото: https://tinyurl.com/mvauezhu

ЩИРИЦЯ ЮХИМ ОНУФРІЙОВИЧ *(Shchyrytsia Yukhym Onufriiovych)* [1890, Черкаська обл. – 01.06.1919, м. Київ] – педагог і громадський діяч.

Навчався в Коростишівській гімназії, закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Викладав рік на Полтавщині у Великих Сорочинцях, 1914 р. переїхав до Вінниці. Читав лекції у Вінницькому учительському інституті та в жіночій гімназії. Діяч «Просвіти» і перший редактор газети «Республіканські вісті». Домагався українізації закладів освіти. Щ. був Подільським губернським комісаром освіти Української Народної Республіки (1917–18), товаришем міністра освіти (листопад 1918 р.). 1918 р. сприяв переведенню чотирикласної освіти у Вінниці на державне забезпечення. Обраний депутатом Трудового з'їзду в січні 1919 р. 12 квітня 1919 р. Щ. заарештували більшовики у Вінниці та стратили в Києві. Пізніше реабілітований.

Літ.: Завальнюк К. Людина великої педагогічної сили : (освіт. та громад. діяч Ю. О. Щириця). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика* : зб. ст. / редкол.: С. І. Білокінь та ін. ; Ін-т історії НАН України. Київ, 2003. Вип. 7. С. 306–309; Зеров М. Жертви червоного терору. Юхим Щириця. *Вільна українська школа.* 1919/20. № 1/3. С. 71–72; Коваль В. В. Ю. О. Щириця – освітній діяч Поділля. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2008. Т. 11. С. 405–416; Онацький Є. Щириця Юхим. *Українська мала енциклопедія* : у 8 т., 16 кн. / Євген Онацький. Буенос-Айрес, 1967. Кн. 16 : Літери Уш – Я. С. 2106. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001180; Телячий Ю. В. Юхим Щириця – Подільський губернський комісар народної освіти (1918 р.). *Кам'янеччина в контексті історії Поділля* : наук. зб. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. 2. С. 56–57; Юхим Онуфрійович Щириця: 130 років. *Педагогічний музей України* : офіц. сайт. Київ, 2020. URL: https://tinyurl.com/4bh6pjte.

Лариса Березівська

Фото: https://surli.cc/lmbogn

ЩУРАТ ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ *(Shchurat Vasyl Hryhorovych)* [24.08.1871, с. Вислобоки Львівської обл. – 27.04.1948, м. Львів] – педагог, літературознавець, поет, перекладач, доктор філології (1896), професор (1939), дійсний член Академії наук (АН) УРСР (1939).

Навчався в школі-семінарії у Львові. Після четвертого класу відрахований за свідоме українство. 1884 р. вступив до Академічної гімназії у Львові. 18-річним познайомився з І. Франком, О. Маковеєм та захопився українською літературою. Вищу освіту здобув у Віденському

університеті (докторат у В. Ягіча), де запізнався з М. Драгомановим, Львівському й Чернівецькому університетах. Захоплювався перекладами стародавніх літературних творів та аналізом тогочасної літератури. Першим переклав «Пісні про Роланда» українською мовою. В австрійській, польській, чеській і західноукраїнській пресі публікував статті, поетичні переклади, вірші. Щ. був співредактором газети «Буковина» у Чернівцях, редактором журналів «Молода муза» (1906), «Світ» і тижневика «Неділя» (1912). У 1898–1934 рр. учителював у державних гімназіях Перемишля, Бродів, Львова.

1914 р. обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (голова – у 1915–23 рр.). Брав активну участь у боротьбі за Український університет, а після неуспіху став першим ректором Львівського таємного університету (1921–23) і викладачем української мови та літератури. Протягом 1921–34 рр. – директор приватної гімназії сестер Василіянок у Львові. Дійсний член Всеукраїнської академії наук (1929), однак через репресії в Україні зрікся цього звання (1930). В останні роки життя очолював Львівську бібліотеку АН УРСР і був професором Львівського університету. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Тв.: Автобіографія Василя Щурата. *Архів Львівського університету*. URL: https://surl.li/tlhsgo; Поезія XIX віка. Ч. 1, вип. 1. Львів : Вид. К. Студинського, 1903. 96 с.; Початки слави української народної пісні в Галичині. Львів : Накладом Т-ва «Просвіта», 1927. 16 с.; Українські джерела до історії філософії: історико-філософський начерк. Львів : Накладом Мих. Петрицького, 1908. 32 с.; Церкви греко-католицької парохії в Бродах. *Сьвіт.* 1907. № 5. С. 78–80.

Літ.: Галайчак Т. Ю. Щурат Василь Григорович. *Енциклопедія історії України* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Schurat_V; Лебідь Є. Щурат Василь Григорович. *Шевченківська енциклопедія* : у 6 т. / гол. ред.. М. Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6. С. 1033–1034; 1871 – народився поет і педагог Василь Щурат. *Український інститут національної пам'яті*. URL: https://surl.li/pjcckg.

Тетяна Кочубей

Ю

Фото: https://tinyurl.com/mr2d9x6a

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ *(Yurkevych Pamfil Danylovych)* [28.02.1826, с. Ліпляве Черкаської обл. – 16.10.1874, м. Москва, РФ] – філософ, педагог.

Освіту здобув у Переяславському повітовому духовному училищі (1837–41), Полтавській духовній семінарії (1841–47) та Київській духовній академії (1847–51). Закінчивши навчання, обійняв посаду наставника Київської духовної академії по класу філософських наук. Протягом десяти років викладання в академії здобув звання магістра богослов'я (1852), екстраординарного (1858) та ординарного професора (1861). У 1854–57 рр. виконував обов'язки помічника ректора, з 1857 р., окрім філософських наук, викладав німецьку мову. Працюючи в академії, видав низку філософських праць: «Ідея» (1859), «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого» (1860), «З науки про людський дух» (1860) та ін.

Рішенням Міністерства народної освіти Російської імперії в 1861 р. Ю. призначено професором кафедри філософії Московського університету, з 1869 р. виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету. В університеті викладав логіку, історію філософії, психологію, а з 1864 р. – ще й педагогіку, водночас читав курс педагогіки слухачам учительської семінарії військового відомства. У московський період життя багато працював над педагогічною проблематикою, оприлюднюючи свої погляди в книгах і статтях у періодичній пресі.

Проблема людини – центральна у філософії Ю. Згідно з цим розвивав українські духовні традиції, кардіоцентризм, екзистенціальність, антропоцентризм української світоглядної ментальності. Акцентував увагу на унікальності духовного єства людини, визнанні особистості найвищою цінністю буття, розгляді «серця» як основи духовного життя людини, як символу внутрішнього світу людських переживань. У праці «Серце і його значення в духовному житті людини» стверджував, що мислення не вичерпує все духовне життя. Людина пізнає навколишній світ за допомогою розуму, а пізнати його красу можна тільки серцем, тому розум – вершина, а серце – коріння духовного життя. Розвивав учення про людину як вільну, індивідуальну, конкретну й відповідальну істоту.

Педагогічна теорія Ю. є органічною частиною його бачення влаштування людського суспільства на засадах Істини, Добра, Краси та Гармонії. Виховання

здійснюється школою, церквою, суспільством, проте головне місце в цьому процесі належить родині. Водночас слова, думки й справи людини відображають її особисте духовне життя, за яке вона відповідає сама.

Тв.: Вибране / передм. А. Г. Тихолаза. Київ, 1993. 416 с.; Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого. *Хроніка – 2000*. 2000. № 39–40. С. 563–586.

Літ.: Памфіїл Данилович Юркевич : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Покусова О. С., Василенко С. Б. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/cvfyx2xp; Пироженко Л. В. Юркевич Памфіїл Данилович (1826–1874). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1 : X–XIX століття. С. 293–298; Шендеровський В. А. Великий український філософ – Памфілій Юркевич. *Нехай не гасне світ науки.* Кн. 1. Київ, 2009. URL: https://parafia.org.ua/person/yurkevych-pamfilij/; Шпаргало Є. Памфіл Юркевич – життєвий шлях і погляди. URL: https://tinyurl.com/murhr3h9.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/4uwendhb

ЮЩИШИН ІВАН МИХАЙЛОВИЧ *(Yushchyshyn Ivan Mykhailovych)* [18.11.1883, с. Залужжя Тернопільської обл. – 23.10.1960, м. Львів] – педагог, громадський діяч.

Після навчання в початковій школі продовжив освіту в Тернопільській учительській семінарії. Працював 27 років учителем у селах Чернихівці, Гнилички Малі та Лисичинці на Тернопільщині. Одним із головних завдань школи вважав формування національної свідомості у вихованців, розуміння своєї окремішності від інших народів, любов до рідної землі, мови й культури (без ненависті до чужих), взагалі турботу про поступ нації та оборону її від ворожої агресії («З чого нам національно освідомляться?», 1905). Розробив цілісну систему організації освіти українського народу в Галичині, яку виклав у «Проєкті на зміну державного шкільного закону від 14 мая 1869 р.» (1913). Висвітлював питання морального та фізичного виховання (у 1910 р. видав брошуру «Гагілки для школи. Десять народних забав зі співами в 2 і 3 голоси»), підручникотворення тощо. Публікувався в журналі «Учитель», редакцію якого очолював із 1911 р.

Брав активну участь у діяльності багатьох українських громадських організацій, зокрема товариства «Взаїмна поміч українського вчительства», керував Педагогічно-науковою комісією, був головою осередку «Рідна школа»,

окружного відділу Українського педагогічного товариства в Білозірці та філії «Просвіта» у Новім Селі, очолював аматорський театральний гурток (1912–14), організовував селянські хори тощо. Завдяки зусиллям Ю. 1910 р. в с. Білозірці засновано першу на Збаражчині приватну народну школу.

Події Першої світової війни перервали педагогічну діяльність Ю. 1915 р. його було заарештовано й заслано до Сибіру. Після звільнення в 1917 р. деякий час жив у Києві, брав активну участь у процесах українського державотворення – редагував «Вісник Генерального секретаріату України», виконував обов'язки секретаря журналу «Вільна українська школа» (1917–19), працював у Міністерстві освіти завідувачем відділу народного шкільництва (1918).

Повернувшись до Галичини в міжвоєнний період, ініціював створення часопису «Шлях навчання і виховання» (1927), відновлення діяльності Педагогічно-наукової комісії, відкриття Центральної педагогічної бібліотеки у Львові, запровадження методичних курсів. У цей час важливе місце в тематиці публікацій Ю. посідають питання ролі вчителя у вихованні українського патріота, учнівського самоврядування, освіти дорослих. Перед Другою світовою війною працював у Львівському міському відділі освіти, під час окупації – у відділі освіти Української Центральної Ради, після війни – у Львівській науковій бібліотеці. У 1947 р. репресований, вивезений на спецпоселення в Кемеровську область (РФ). Повернувся до Львова 1956 р.

Тв.: На службі державної пропаганди. Причинок до історії одного українського міністерства. *Неділя*. 1937. 7 січ. С. 10–12. URL: https://tinyurl.com/34hasj2a; Національне виховання. *Шлях навчання і виховання*. 1929. Ч. 12. С. 1–7; Організація українського вчительства в Австрії до європейської війни. Київ, 1918. 25 с.; Проєкт на зміну Державного шкільного закона з дня 14 мая 1869 року. *Ідея національної школи та національного виховання у педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.)* / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк. Коломия, 1995. С. 133–162.

Літ.: Ступарик Б. М. Ющишин Іван Михайлович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 308–315; Ющишин Іван Михайлович (18.11.1883 – 23.10.1960) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Якобчук Н. О. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/4v8xnmzp.

Наталія Антонець

Фото: https://tinyurl.com/yeyttxjv

ЮЩУК ІВАН ПИЛИПОВИЧ *(Yushchuk Ivan Pylypovych)* [03.10.1933, с. Чорників Волинської обл. – 27.03.2021, м. Київ] – мовознавець, педагог, громадський діяч, кандидат філологічних наук (1964), професор (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1994).

1957 р. закінчив слов'янське відділення філологічного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. Учителював у школі с. Лудин на Волині (1957–59). З 1959 р. – аспірант зі спеціальності «сербська література», у 1962–66 рр. – науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР. У 1967–69 рр. – завідувач відділу методики мови часопису «Українська мова і література в школі». З 1969 р. – викладач української мови, згодом – завідувач кафедри слов'янської філології Київського інституту іноземних мов. З 1996 р. – проректор Міжнародного інституту лінгвістики. Голова Київського міського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка (2011).

Теоретично задекларував і практично реалізував у навчальному інструментарії ідею евристичного навчання мови. Автор понад 30 підручників для закладів загальної середньої та вищої освіти, 30 навчальних посібників для учнів, вступників до вишів і студентів, методичних посібників для вчителів-словесників, довідників з української мови (підручники з української мови для 5, 6, 7, 8, 9 класів; навчальні посібники «Вступ до мовознавства», «Практичний довідник з української мови», «Практикум з правопису української мови», «Українська мова: Підручник для філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів» та ін.), низки розробок і рекомендацій із методики викладання рідної мови тощо. Вони відзначаються інформативністю, науково-популярним викладом теоретичного матеріалу й через систему аналітико-синтетичних, конструктивних і творчих завдань передбачають проблемність та спрямування на пошукову мисленнєву активність учнів, проєктування проблемно-діалогічних засобів навчання тощо.

Новаторським у системі вправ Ю. є використання вправ із зашифрованими в них ключами. Такі вправи вміщено й у граматико-фантастичній повісті «Троє на Місяці», де автор імплементував у художній текст граматичні норми української мови, гармонійно поєднавши цікавий сюжет, теоретичний матеріал і вправи для закріплення вивченого: кожен із 34 розділів завершується вправою-ключем, присвяченою певній нормі української мови.

Тв.: Колекція оцифрованих праць Івана Ющука. *Культура України* : електрон. б-ка / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. URL: https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=333;

Практикум з правопису і граматики української мови : посібник. Київ : Освіта, 2016. 287 с.; Троє на Місяці : повість : для дітей серед. та ст. шк. віку. Київ : КЕТС, 2016. 235 с.; Українська мова в школі : метод. поради для вчителя. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2013. 253 с.

Літ.: Омельчук С. Новаторство Івана Ющука в українській лінгводидактиці кінця XX – початку XXI ст. *Сучасна українська лінгводидактика : норми в термінології і мовна практика фахівців* : монографія / Сергій Омельчук ; Херсон. держ. ун-т. Київ, 2019. Розд. 1, гл. 1.3. С. 33–48. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/123456789/16409; Шкріба С. О. Людина покликання, а не титулів: етапи формування педагогічної спадщини І. Ющука. *Наук. вісн. Ужгор. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* : зб. наук. пр. / Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, 2023. Вип. 2. С. 152–155. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56346; Шкріба С. Педагогічні нововведення І. Ющука в царину українського мовознавства : (на матеріалі повісті «Троє на Місяці»). *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельн. гуманітар.-пед. академія. Хмельницький, 2022. Вип. 32. С. 36–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2022_32_7.

Олександр Міхно

Я

Фото: *https://tinyurl.com/ya2xzays*

ЯВОРНИЦЬКИЙ (ЕВАРНИЦЬКИЙ) ДМИТРО ІВАНОВИЧ *(Yavornytskyi (Evarnytskyi) Dmytro Ivanovych)* [07.11.1855, с. Борисівка Харківської обл. – 05.08.1940, м. Дніпро] – історик, лексикограф, етнограф, фольклорист, педагог, письменник, громадський діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1914), Всеукраїнської академії наук (ВУАН, 1929).

Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1877–81). Викладав у гімназії, на педагогічних курсах (Петербург, 1886), в університеті (Москва, з 1836 р.). Плідну професійну діяльність Я. провадив саме на українських землях – заснував та очолив Обласний музей ім. О. М. Поля (1902–33), дбав, щоб його експозиція мала виразний український акцент, читав лекції в Катеринославському комерційному училищі. Брав активну участь у громадських організаціях, особливо в катеринославській «Просвіті» (1905–16): читав публічні лекції українською мовою про запорожців і козаків, про Т. Шевченка. Опублікував брошуру «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» (1909), доповідь «Шевченко – український народний поет», виголошену до Кобзаревого сторіччя на святкуванні, яке, зокрема, й організував. Сприяв розвитку україномовної преси («Дніпрові хвилі»), налагодженню інтелектуальних зв’язків з українськими діячами Наддніпрянщини, читав лекції

на курсах українознавства для вчителів. Працював в Інституті народної освіти (м. Дніпро, 1920–33): викладав історію українською мовою. Очолював створену 1924 р. кафедру українознавства в структурі ВУАН. 1933 р. Я. звинуватили в буржуазному націоналізмі, звільнили з посади директора музею.

Зробив вагомий внесок у становлення історичної україністики як складника вищої історичної освіти, у вивчення української мови на текстах творів Т. Шевченка, тогочасних українських письменників, фольклору, популяризацію української історії; упорядкував «Словник української мови» (1-й том, 1920, літери А–К; доля 2-го тому невідома). Автор праць з історії Запорізької Січі. Обстоював рідну мову, культуру, сприяв самосвідомості українського народу. Похований у м. Дніпро.

Тв.: До історії степової України. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 444 с.; Із української старовини : наук.-худож. кн. : для серед. та ст. шк. віку. Київ : Веселка, 2001. 176 с.; Україно-руське козацтво перед судом історії : читано в Катериносл. ун-ті 20.09.1918. Катеринослав : Друк. І. Х. Мордхилевича, 1919. 24 с. URL: https://dlib.ukma.edu.ua/document/90; Як жило славне запорожське низове військо. Вид. 3-тє з дод. Катеринослав : І. Вісман та І. Мордхилевич, 1918. 38 с. URL: https://tinyurl.com/2f2tpfuv.

Літ.: Дмитро Іванович Яворницький : біобібліогр. покажч. / упоряд. Н. М. Титова ; наук. консультант С. В. Абросимова ; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'ян. Кирила і Мефодія, краєзнав. від. Вид. 2-ге, випр. Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2016. 76 с. URL: https://tinyurl.com/zktek7p7; Дмитро Яворницький – усі грані особистості : біобібліогр. покажч. / упоряд.: Н. Василенко, І. Голуб, І. Савченко ; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'ян. Кирила і Мефодія, краєзнав. від., Дніпропетр. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького. Дніпро : ДОУНБ, 2016. 120 с. URL: https://www.libr.dp.ua/?do=fullkr&book=536; Світленко С. Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві : монографія. 2-ге вид. Дніпро : Ліра, 2017. 311 с. URL: http://www.histukrdnu.dp.ua/Meeting/Yavornytsky.pdf; Шевелєва М. Дмитро Яворницький – запорозький характерник. *Український інтерес* : інформ. портал. Київ, 2023. URL: https://uain.press/blogs/1105806-1105806; Яворницький (Єварницький) Дмитро Іванович. *Історична наука у Національній академії наук України в особах* : енциклопед. довід. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. Смолій (голов. ред.) та ін. Київ, 2018. С. 724–726. URL: http://resource.history.org.ua/item/0014576.

Лариса Березівська

Фото: https://tinyurl.com/f6ds5hek

ЯВОРСЬКИЙ МАТВІЙ ІВАНОВИЧ *(Yavorskyi Matvii Ivanovych)* [15.11.1885 (за ін. даними – 1884 або 28.02.1885), с. Корчів Львівської обл. – 03.11.1937, урочище Сандармох, РФ] – юрист, історик, педагог, доктор правничих (1912), історичних (1928) наук та історії культури (1929), дійсний член Всеукраїнської академії наук (1929).

Вивчав право у Львівському та Віденському університетах. Після закінчення навчання (1910) присвятив себе науковій діяльності. 1912 р. за дослідження «Соціальні основи підліткової злочинності» здобув науковий ступінь доктора правничих наук. Брав участь у національному русі інтелігенції Східної Галичини, що зблизило його з М. Грушевським, М. Драгомановим, І. Франком та іншими українськими діячами. З початком Першої світової війни мобілізований до австро-угорської армії, у травні 1920 р. у складі однієї з частин Української галицької армії перейшов на бік радянської влади.

З 1920 р. жив у Харкові, вступив до лав Комуністичної партії (б) України. Працював на кафедрі історії Інституту марксизму, у системі Українського головного комітету професійно-технічної освіти Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР, заступником завідувача Управління науковими установами в Україні при Наркомосі УСРР. Одночасно викладав історію України в закладах вищої освіти. Підручники Я. «Коротка історія України» (1924) та «Революція на Україні» (1925) стали першою спробою висвітлення історії України з позицій марксизму-ленінізму й були рекомендовані для використання в школах. У шкільній практиці їх доповнювала поширена у 20-х роках краєзнавча робота, під час якої учні ознайомлювалися з музейними експонатами, свідченнями старожилів тощо. Для керування краєзнавчою діяльністю в 1925 р. було створено Український комітет краєзнавства на чолі з Я.

Поділяючи марксистські міркування, уважав, що за історичними долями, менталітетом, культурою та характером революційних подій Україна відрізняється від Росії. 1929 р. Я. звинуватили в «антибільшовицькій системі поглядів» та у «фактичному запереченні закономірностей пролетарської революції на Україні», що спонукало його виступити зі статтею-покаянням «Про мої помилки в концепції історії України». Однак згодом його було звинувачено в «націоналістичному ухилі», приховуванні «контрреволюційного минулого», у березні 1931 р. заарештовано, у лютому 1932 р. засуджено до шести років позбавлення волі й заслано на Соловки. 9 жовтня 1937 р. Я. засуджено до розстрілу за «націоналістичну й антирадянську діяльність серед в'язнів», що було виконано 3 листопада в урочищі Сандармох. Реабілітований Верховним Судом УРСР у 1989 р.

Тв.: Коротка історія України. 5-те вид. Харків, 1926. 144 с. URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8079; Революція на Україні. Харків, 1925; Про мої помилки в концепції історії України. *Комуніст*. 1929. 5 верес.

Літ.: Видатні українські вчені у світовій науці: Яворський Матвій Іванович (1884–1937). URL: https://tinyurl.com/ynw873vw; Матвій Іванович Яворський. *Національна історична бібліотека України* : офіц. сайт. Київ, 2024. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/793/; Пінчук Ю. А. Яворський Матвій Іванович. *Енциклопедія історії* / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yavorskyj_M_2; Самоплавська Т. О. Яворський Матвій Іванович (1885–1937). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 75–79. URL: https://tinyurl.com/26vjs5jp.

Наталія Антонець

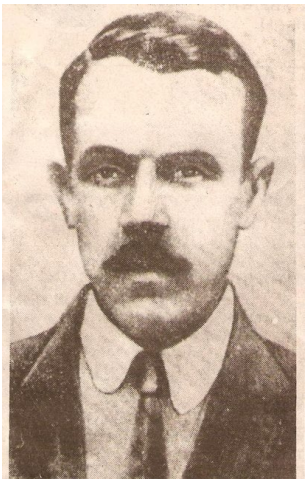

Фото: *https://tinyurl.com/yhv9zz4e*

ЯНАТА ОЛЕКСАНДР АЛОЇЗОВИЧ *(Yanata Oleksandr Aloyizovych)* [09.06.1888, м. Миколаїв – 05.06.1938, Магаданська обл, РФ] – учений-природознавець, педагог, краєзнавець, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1923).

1911 р. закінчив агрономічне відділення Київського політехнічного інституту й перебрався до Сімферополя, де виконував обов'язки консерватора в Природничо-історичному музеї. 1913 р. розпочав систематичні дослідження флори Кримської яйли, обійнявши посаду керівника відділу луківництва в «Партії Кримських водних розвідок», організував на Ай-Петрі дослідну біологічну (лучну) станцію. З 1918 р. – у Києві: завідувач кафедри ботаніки в Київському інституті народної освіти (1919–20), кафедри сільськогосподарської ботаніки в Київському сільськогосподарському інституті (1921–23), засновник (1920) і відповідальний редактор «Українського ботанічного журналу», голова секції вищої освіти Науково-педагогічної комісії Всеукраїнської академії наук, що розглядала питання реформи вищої школи в Україні та розробляла програми з українознавства (з 1921 р.). Працюючи в Природничому відділі Інституту української наукової мови (1921–24), зафундував й очолив Термінологічну комісію, створення якої вважав справою всього свого життя. 1907 р. став членом Українського наукового товариства (УНТ). Завідувач музею УНТ, при якому працювало Бюро наочного приладдя для навчання, засноване з метою об'єднання в Києві діяльності педагогів із розроблення наочного приладдя для навчання та організації застосування його у всеукраїнському масштабі.

Головною перешкодою в розбудові національної освіти вбачав відсутність українськомовних підручників. Автор підручника із загальної ботаніки для студентів закладів вищої освіти «Рослина та її життя» (1914, 1922, 1924, 1926), програмної статті «Державні завдання краєзнавства» (1928). Як учений-природодослідник і педагог ратував за впровадження природознавства до шкільних навчальних програм, ефективних методів його викладання, наголошуючи, що цей предмет сприяє формуванню в учнів цілісної природничо-наукової картини світу, їх екологічному й моральному вихованню, вчить зіставляти, порівнювати, робити висновки та узагальнення. У 1924–33 рр. працював у Харківському сільськогосподарському інституті, керівником Харківської науково-дослідної кафедри прикладної ботаніки.

У травні 1933 р. заарештований органами Народного комісаріату внутрішніх справ, звинувачений у контрреволюційній діяльності й у вересні 1933 р. засуджений на п'ять років ув'язнення. Покарання відбував у Прорвицькому виправно-трудовому таборі поблизу Астрахані, потім був переведений до так званого Белбалтлагу на Соловках. Помер серед тайги під час конвоювання. Був похований на цвинтарі селища за 19 км від Тенькинської траси Магаданської області. Могила не збереглася.

Тв.: Державні завдання краєзнавства. *Краєзнавство*. 1928. № 1. С. 1–3. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011947; До розвитку українського природознавства. *Вісн. природознавства*. 1927. № 1. С. 3–5. URL: https://tinyurl.com/txszmpnh; Негайна справа в розвитку української науки і школи. *Промінь*. 1917. № 7/8. С. 26–27. URL: https://tinyurl.com/3wz9af2w; Перспективи розвитку природознавства на Україні та завдання Відділу природничих наук Українського наукового товариства. *Вістник природознавства* / Укр. наук. т-во. 1921. Вип. 1. С. 7–13.

Літ.: Вергунов В. А. О. А. Яната – визнаний український учений-аграрій, перший головний редактор «Вісника сільськогосподарської науки» (1888–1938). *Вісн. аграр. науки.* 2022. № 12. С. 73–79. DOI: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202212-10; Видатний діяч збереження природи Олександр Алоїзович Яната : до 125-річчя від дня народж. : збірник. Ч. 2 / ЦБС для дорослих м. Миколаєва, Міськ. центр екол. інформації та культури б-ки-філіалу № 2 ; уклад. І. Б. Чернова. Миколаїв : Торубара В. В., 2015. 113 с. URL: http://www.niklib.com/resource/yanata2.pdf; Волос О. Миколаївський період науково-просвітницької активності Олександра Янати. *Вересень*. 2024. № 3. С. 202–211. DOI: https://doi.org/10.54662/veresen.3.2024.17; Дмитрук С. Київ у житті та діяльності Олександра Янати. *Краєзнавство.* 2015. № 3/4. С. 145–151. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/168726; Коробченко А. А. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Олександра Янати : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / АПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 2001. 209 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0401U001421.

Олександр Міхно

Фото:
https://cutt.ly/keRReTva

ЯРЕМА ЯКИМ ЯКИМОВИЧ *(Yarema Yakym Yakymovych)* [23.09.1884, с. Арламівська Воля Львівської обл. – 15.12.1964, м. Львів] – психолог, педагог, філософ, літературознавець, мовознавець, доктор філософії (1922), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1940).

Закінчив гімназію в м. Перемишлі (1903). Навчався на філософському факультеті Львівського та Грацького університетів (1903–08). 1908 р. склав державний екзамен на вчителя. У 1909–10 рр. – викладач гімназії в м. Самбір, у 1911–14 рр. – в українській гімназії в м. Тернопіль, де в грудні 1911 р. – співорганізатор приїзду І. Франка. Під час Першої світової війни мобілізований в австрійську армію, де потрапив у російський полон (1915) і майже два роки перебував у саратовському таборі для військовополонених. У листопаді 1917 р. повернувся до Києва й у грудні цього ж року став учасником ліквідації більшовицького заколоту. З 1918 р. – у Чехії: здобув у Карловому університеті ступінь доктора філософії за працю «Чеський романтизм і відродження української літератури в Галичині» (1922), у 1923–30 рр. викладав педагогічну психологію, вступ до філософії, експериментальну педагогіку та рефлексологію в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (з 1925 р. – завідувач кафедри педагогічної психології); був директором української гімназії в м. Ржевиця (1925–28). З 1930 р. – у Тернополі: учитель гімназії товариства «Рідна школа», засновник Українського музею товариства «Рідна школа» (1932), який діяв у будинку товариства «Просвіта» (проіснував до 1939 р., коли його збірку долучили до новоствореного Тернопільського історико-краєзнавчого музею).

Автор праць психолого-педагогічної тематики: «Психографія в школі» (1925), «Педагогічна психологія» (1928), «Проблема несвідомих психічних процесів» (1928), «Психологія та професійний вибір» (1928), «Причинок до характеристики процесів уваги» (1929) та ін. Педагогічній психології відводив роль допоміжної науки у вихованні й навчанні. Завдання вчителя вбачав у вивченні природних задатків учня на основі досягнень індивідуальної та диференційованої психології, психотехніки й психографії. Підтримував ідею психологічного діагностування на підставах наукової психології. Критикував звуження мети освіти до легітимації знання, а школи – до «фабрики атестатів». Метою навчання визначав задоволення потягу до знання, метою виховання – формування загальнолюдських цінностей як надбання національних культур. Вивчав психологічні аспекти творчості Т. Шевченка (праці «Уява Шевченка», 1914; «Шевченко, людство й Україна», 1921; «Дитячі переживання і творчість Шевченка зі становища психоаналізу», 1932).

Від 1940 р. – у Львові, де викладав в університеті, був співробітником Інституту літератури Академії наук УРСР. Під час нацистської окупації читав лекції в Політехнічному інституті, працював над великим українсько-німецьким словником. У 1950–62 рр. – завідувач кафедри іноземних мов Львівського зооветеринарного інституту.

Тв.: Педагогічна психольогія. Прага : Сіяч, 1928. 408 с.; Психографія в школі. Зразок психографічної схеми. Прага, 1925. 46 с.; Психологічна характеристика професії бібліотекаря : (у продовж. дискусії до теми «Психологія бібліотекаря»). *Книголюб*. Прага, 1929. Кн. 1/2. С. 18–47. URL: https://diasporiana.org.ua/periodika/5856-knigolyub-1929-ch-1-2/; Читанка для українського народу з образками. Ч. 1 : У світі / зладив Я. Ярема. Відень ; Прага, 1923. 30 с. URL: https://tinyurl.com/ycpr29jf.

Літ.: Гончаренко О. А. Ярема, Яким Якимович. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ, 2021. URL: https://vue.gov.ua/Ярема,_Яким_Якимович; Зверюк Р. Яким Ярема: типологія учителя на зламі типів педагогіки першої половини XX століття. *Освітол. дискурс*. 2018. № 1/2. С. 38–50. DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2018.1-2.84612; Яким Ярема / упоряд. С. Ярема ; заг. ред. Д. Герцюк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 251 с.

Олександр Міхно

Фото: https://tinyurl.com/2wyfmmv8

ЯРМАЧЕНКО МИКОЛА ДМИТРОВИЧ *(Yarmachenko Mykola Dmytrovych)* [06.09.1928, с. Черемошня Київської обл. – 24.05.2010, м. Київ] – фахівець у галузі дефектології, теорії та історії педагогіки, фундатор наукової школи сурдопедагогів України, доктор педагогічних наук (1970), професор (1970), член-кореспондент (1974) та дійсний член (1982) Академії педагогічних наук (АПН) СРСР, перший президент та дійсний член Національної академії педагогічних наук (НАПН) України (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1991).

Після закінчення дефектологічного факультету (1951) та аспірантури (1954) Київського державного педагогічного інституту обіймав у цьому закладі посади асистента (1954–56), старшого викладача (1956–59), завідувача кафедри дефектології (1959–65) та кафедри сурдопедагогіки (1965–70), проректора з навчальної роботи (1968–73). З 1973 р. до 1994 р. – директор Науково-дослідного інституту педагогіки України. У 1992–97 рр. – президент АПН України, з грудня 1997 р. – радник Президії НАПН України й головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України.

Під керівництвом Я. як директора Інституту педагогіки та президента АПН України здійснено ґрунтовні дослідження в різних галузях педагогіки,

психології, соціології тощо. Автор понад 350 наукових публікацій. Розпочавши трудову діяльність як дефектолог, багато уваги приділяв освіті, вихованню та соціалізації дітей із вадами слуху, а також історії сурдопедагогіки. Цій проблемі присвячені, зокрема, його праці «Свідомість у навчанні глухих учнів» (1963), «Виховання і навчання глухих учнів в Українській РСР» (1968), «Історія сурдопедагогіки» (1975), «Проблема компенсації глухоти» (1976). Значну частину доробку Я. становлять публікації з методології та теорії педагогіки. Під керівництвом ученого побачили світ колективні видання «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1979), підручник для студентів педагогічних інститутів та університетів «Педагогіка» (1986), «Педагогічний словник» (2001). Наслідком наукових пошуків у галузі історії педагогіки стали такі книжки, як «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.)» (1991), «Інститут педагогіки АПН України: нарис історії» (1996), «Академія педагогічних наук України: п'ятиріччя становлення і розвитку» (1997) та ін.

Тв.: Важливий етап у розвитку педагогічної науки. *Вісник Академії педагогічних наук України*. 1993. № 1. С. 4–10; Десятиріччя становлення Академії педагогічних наук України. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002* : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України. Харків, 2002. Ч. 1. С. 3–9; Основні етапи становлення і розвитку Інституту педагогіки АПН України. *Інститут педагогіки АПН України 70*. Київ, 1996. С. 4–54; Стан і завдання досліджень в галузі історії педагогіки. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету.* Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський, 2002. Вип. 3: Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя, т. 1. С. 3–6.

Літ.: Колеснік І. Ярмаченко Микола Дмитрович. *Педагогічний словник* / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001. С. 513–514; Фомічова Л. І. Ярмаченко Микола Дмитрович. *Українська спеціальна педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ ; Запоріжжя, 2021. С. 364–375; Ярмаченко Микола Дмитрович. *Академія педагогічних наук України. Інформаційний довідник.* Київ : Фенікс, 2002. С. 52–53; Ярмаченко Микола Дмитрович (1928–2010) : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу» / підгот. Павленко Т. С., Демида Є. Ф., Золоторенко Т. О. ; наук. керівник Березівська Л. Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. Київ, 2023. URL: https://tinyurl.com/5x3j3bxv.

Наталія Антонець

Фото: https://zbruc.eu/sites/default/files/article/topic/images/2018/10/yaroshynska_316.jpg

ЯРОШИНСЬКА ЄВГЕНІЯ ІВАНІВНА *(Yaroshynska Yevheniia Ivanivna)* [18.10.1868, с. Чуньків Чернівецької обл. – 21.10.1904, м. Чернівці] – педагогиня, письменниця, фольклористка, громадська діячка.

Закінчила Чернівецьку гімназію (1882), самоосвічувалася, збирала етнографічні та фольклорні матеріали. Педагогічну діяльність розпочала 1893 р. молодшою вчителькою в с. Брідок. Після трирічної практики склала кваліфікаційний учительський іспит для праці в школах із німецькою та українською мовою викладання і від вересня 1896 р. дістала посаду вчительки в с. Рідківці Чернівецької області. Брала участь у вчительських конференціях (1895 р. в м. Кіцмань із доповіддю «Про засоби виховання жіночої молоді на селах», 1904 р. у Чернівцях із виступом «План науковий для шкіл народних всіх категорій»). Метою школи визначала моральне, інтелектуальне та фізичне виховання народу, що вимагало дотримання принципів загальнообов'язковості навчання, його зв'язку з потребами й можливостями суспільства та єдності сім'ї і школи у вихованні дітей. Авторка публікацій на педагогічні теми. 1904 р. у німецькомовному журналі «Bukowiner Schule» («Буковинська школа», Чернівці, 1904–07) надруковано її статтю «Про виховання дівчат у населення нашого краю», у якій обстоювала думку, що вчитель має бути другом і наставником для своїх учнів, поширювати власну діяльність за межі школи та співпрацювати з батьками в процесі навчання і виховання дітей.

Захищала право українців Буковини навчати дітей рідною мовою та наполягала на необхідності надання дівчатам всебічної освіти на рівні з хлопцями. Учительська праця спонукала Я. до написання навчально-виховних оповідань для дітей, які письменниця друкувала в тогочасних дитячих періодичних виданнях: «Дзвінок», «Зерна» (додаток до газети «Буковина»), «Бібліотека для молодіжи». З 1887 р. – членкиня товариства «Руська школа», яке видавало підручники та художню літературу для школярів. Одна з ініціаторів створення та членкиня редколегії вчительської газети «Промінь» (Вашківці, 1904–07).

Діячка жіночого руху: брала участь у діяльності товариства «Жіноча громада», організаторка, разом із Н. Кобринською, першого жіночого віча в м. Стрию (1891), осередків жіночого руху в селах Брідок і Рідківці. Листувалася з О. Кобилянською, О. Маковеєм, К. Малицькою, М. Павликом, Ю. Федьковичем, І. Франком та ін. Померла в 36 років від перитоніту.

Тв.: Найдорожчий скарб : (оповідання, казки, байки, переклади для дітей) / упоряд., передм., прим. Л. Ковалець ; худож. Р. Рязанова. Чернівці : Золоті литаври, 2007. 171 с.; Правда : нарис на тлі домашної педагогії. *Промінь.* 1904. № 16/17. С. 114–120; Про средства виховання жіночої молодіжи на селах : відчит на окружній учит. конф. в Кіцмани, дня 4. лип. 1895 р. *Учитель.* 1896. Ч. 13. С. 201–203; Твори / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. Ф. Погребенника. Київ : Дніпро, 1968. 465 с.; Що може школа? *Бібліотека для молодіжи, селян і міщан.* Чернівці, 1887. Кн. 7. С. 108–110.

Літ.: Ковалець Л. М. Ярошинська, Євгенія Іванівна. *Велика українська енциклопедія* : електрон. версія. Київ, 2024. URL: https://vue.gov.ua/Ярошинська,_Євгенія_Іванівна; Мораращ Г. В. Євгенія Ярошинська: неоціненно призабута перша українська письменниця на Буковині. *Вчені зап. Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 2, ч. 2. С. 104–108. DOI: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-2/19; Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2007. 762 с. URL: http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5937?mode=full.

Олександр Міхно

Фото: Українська педагогіка в персоналіях. Київ, 2005. Кн. 2. С. 342

ЯСІНЧУК ЛЕВ ПЕТРОВИЧ *(Yasinchuk Lev Petrovych)* [30.07.1882, с. Білобожниці Тернопільської обл. – 12.10.1963, м. Нью-Йорк, США] – педагог, журналіст, громадський діяч.

Фахову вчительську освіту здобув у Львові та Івано-Франківську. З 1902 р. викладав у сільських школах Тернопільщини (Косів, Паушівка, Личківці, Мшанець, Пробіжна), проте наприкінці 1904 н. р. за активну громадську діяльність, що йшла врозріз із офіційними вимогами, був позбавлений права вчителювання в Галичині. Переїхавши на Буковину, продовжив педагогічну працю в селах Луковець, Волчинець, Замостя, Оршівці, де займався не тільки шкільним навчанням, а й здійснював культурно-освітню роботу серед дорослого населення. Водночас був активним членом професійних об’єднань педагогів народних шкіл – «Взаємної помочі галицьких і буковинських учителів» (з 1905 р.) та «Вільної організації українського вчительства на Буковині» (з 1908 р.), а також співредактором педагогічного двотижневика «Каменярі» (1910–12, 1921–22), у якому опублікував свої перші статті. На запрошення керівництва Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у 1923 р. переїхав до Львова, де плідно працював у Головній управі цієї організації. Зокрема, двічі (у 1928–29 рр. і 1931–32 рр.) побував у США й Канаді для агітації закордонних українців надавати матеріальну допомогу рідномовним приватним навчально-виховним інституціям Галичини.

У 1939–41 рр. – інспектор львівських польськомовних шкіл, під час німецької окупації – інспектор українських шкіл Галичини. 1944 р. емігрував спочатку до Австрії (тут видав підручник «Південна Америка»), а 1949 р. – до США, де останні роки свого життя провів у Нью-Йорку.

Попри жанрову різноманітність педагогічної спадщини Я., її провідною ідеєю є переконання в необхідності розбудови національної школи. В умовах, коли польська влада прагнула всіляко загальмувати розвиток української національної освіти на галицьких землях, важливо було показати можливий шлях її поступу згідно з положеннями офіційних документів. Саме цьому присвячено публікації «Азбука нації: рідна школа та її вага» (1931), «Нові закони про прилюдні розваги та збірки: для установ рідної школи» (1934), «Рідна школа в ідеї і житті: підручник для рідно шкільних організацій і діячів» (1934). Однією з найважливіших праць діяча стало дослідження «50 літ Рідної Школи: 1881–1931» (1931), у якому проаналізовано діяльність громадського об'єднання українського народного вчительства Галичини, історію становлення різних типів українських навчально-виховних закладів, видавництв, періодичних видань, що функціонували за його ініціативою. Продовженням історико-педагогічної тематики в еміграції стали розвідки «Шкільна освіта на українських землях» (1953), «Українське шкільництво у Львові» (1953), «Українське шкільництво поза рідними землями» (1954). Значний внесок Я. зробив і в розвиток українського дошкілля. Цикл статей під назвою «Дитячий садок і його провідниця» (1935), посібник «Дитячий садок: мета і спосіб оснування» (1936), підручник «Українське дошкілля» (вийшов у співавторстві за редакцією Я. у 1936 р.) сприяли формуванню теоретико-методичних та організаційних засад функціонування дитячих садків у Галичині.

Тв.: Азбука нації: рідна школа та її вага. Львів, 1931. 31 с.; За океаном: особисті помічення й переживання за час однорічного побуду в Америці. Львів, 1930. 255 с. URL: https://tinyurl.com/ntaz2h32; 50 літ Рідної Школи: 1881–1931. Львів, 1931. 270 с. URL: https://tinyurl.com/29r264ac; Рідна школа в ідеї і житті: підручник для рідно шкільних організацій і діячів. Львів, 1934. 208 с.

Літ.: Нагачевська З., Симчич О. Лев Ясінчук: сторінки життєпису і просвітницько-педагогічної діяльності. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. 2000. Вип. 3. С. 135–142. URL: https://tinyurl.com/469mnkc3; Ступарик Б. М. Ясінчук Лев Петрович (1882–1963). *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 342–348.

Наталія Антонець

Brief biographical information

Adamenko Olena Viktorivna [1955–2014], educator, scholar.

Alchevska Khrystyna Danylivna [1841–1920], educator, enlightenment figure, organizer and leader of Sunday schools.

Alchevska Khrystyna Oleksiivna [1882–1931], writer, educator, translator.

Alyskevych Andrii Antonovych [1870–1949], educator, organizer of Ukrainian schooling, public and political figure.

Ananyin Stepan Andriiovych [1874–1942], educator, psychologist, specialist in the theory of upbringing and comparative pedagogy.

Andriievskyi Oleksii Oleksandrovych [1845–1902], educator, historian, archivist, editor and publisher, public figure.

Antonovych Volodymyr Bonifatiiovych [1834–1908], historian, lecturer, archaeologist, archivist, ethnographer, numismatist, public and political figure.

Arnautov Vasyl Oleksiiovych [1881–1938], educator, historian of education, practitioner in organizing childhood protection, initiator of school cooperation and children's movement development in Ukraine.

Artymovych Ahenor Vasylovych [1879–1935], educator, linguist, specialist in classical philology, educational figure.

Arvat Fedir Stepanovych [1928–1999], educator, organizer of education, specialist in linguistics and methodology of language and literature.

Astriab Oleksandr Matviiovych [1879–1962], reformer educator, scientist, founder of a school for mathematics teaching methodology.

Babenko Oleksandr Kalistratovych [1881–1959], educator, physicist and methodologist.

Badan-Yavorenko Oleksandr Ivanovych [1894–1937], political figure, historian, educator.

Bahalii Dmytro Ivanovych [1857–1932], historian, philosopher, educator, organizer of science, specialist in archival science, bibliographer, researcher of library science.

Bahmut Ivan Adrianovych [1903–1975], children's writer.

Baiev Borys Fedorovych [1923–1979], psychologist, specialist in developmental and pedagogical psychology, speech psychology.

Bandura Oleksandra Mykhailivna [1917–2010], educator, specialist in methodology of teaching Ukrainian literature.

Barvinskyi Oleksandr Hryhorovych [1847–1926], historian, educator, public and political figure.

Baznyk Mykhailo Yakovych [1889–1976], educator, pedologist, public figure.

Berenshtam Viliam Liudvyhovych [1839–1904], educator, organizer of education, public figure.

Berezniak Yevhen Stepanovych [1914–2013], educator, educational figure.

Berlo Hanna Lvivna [1859–1942], historian, philologist, educator.

Bidnov Vasyl Oleksiiovych [1874–1935], public, educational, and cultural figure, historian.

Biletskyi Borys Maksymovych [1889–1969], educator, organizer of education.

Biliaiev Oleksandr Mykhailovych [1925–2006], linguist, methodologist, educator.

Bilous Dmytro Hryhorovych [1920–2004], poet, translator, literary critic, children's writer, educator in philology, specialist in methodology of teaching the Ukrainian language and literature, ethnopedagogy.

Birchak (Byrchak) Volodymyr Ivanovych [1881–1952], educator, writer, public figure.

Blazhkevych Ivanna Omelianivna [1886–1977], educator, children's writer, public figure.

Blyznets Viktor Semenovych [1933–1981], journalist, children's writer.

Boberskyi Ivan Mykolaiovych [1873–1947], educator, organizer, founder, theorist and practitioner of the Ukrainian national physical culture.

Bohdanovych Mykhailo Vasylovych [1925–2006], educator, methodologist in mathematics teaching.

Bondar Andrii Danylovych [1913–1983], educator, specialist in higher education pedagogy and history of pedagogy.

Bondar Volodymyr Ivanovych [1936–2021], educator, specialist in didactics and higher pedagogical education.

Boryshpolets Hryhorii Mykhailovych [1898–1954], educator, specialist in history of pedagogy and methodological work at school.

Bryk Ivan Stanislavovych [1879–1947], philologist, historian, educator, public figure.

Brykovych Iliarii Matviiovych [1881–1942], educator, public and cooperative figure.

Buhaiko Tetiana Fedorivna [1898–1972], educator, literary scholar, specialist in methodology of teaching Ukrainian literature.

Bulakhovskyi Leonid Arseniiovych [1888–1961], linguist-slavist, public figure, educator.

Burynska Nina Mykolaivna [1927–2017], educator, chemistry methodologist.

Bykovets Mykhailo Mykolaiovych [1894–1937], writer, journalist, educator.

Chamata Pavlo Romanovych [1898–1969], psychologist, educator, organizer of education.

Chepeliev Vasyl Ivanovych [1981–2000], educator.

Chepiha (Zelenkevych) Yakiv Feofanovych [1875–1938], educator, psychologist, public figure.

Cherednychenko Varvara Ivanivna [1896–1949], educator, children's writer, translator.

Cherkasenko Spyrydon Feodosiiovych [1876–1940], educational figure, author of textbooks, poet, prose writer, playwright.

Chubynskyi Pavlo Platonovych [1839–1884], ethnographer, folklorist, poet, public figure, author of the text of Ukraine's national anthem.

Dadenkov Mykola Fedorovych [1885–1955], educator, specialist in theory and history of pedagogy.

De-Metts Heorhii Heorhiiovych [1861–1947], physicist, educator, author of the first course in Ukraine on methodology of teaching physics at schools.

Demydenko Vasyl Kupriianovych [1929–2004], educator, psychologist.

Depolovych Lidiia Platonivna [1869–1943], educator, specialist in primary education methodology, author of primers.

Doha Vasyl Mykhailovych [1886 – post-1940], educator.

Doroshenko Dmytro Ivanovych [1882–1951], historian, statesman, public figure, educator.

Doroshenko Olha Ivanivna [1888–1964], educator, specialist in preschool education.

Doroshkevych Oleksandr Kostiantynovych [1889–1946], literary scholar, critic, educator.

Dovhopoliuk Matvii Lukych [1893–1944], educator, literary scholar, agronomist.

Drahomanov Mykhailo Petrovych [1841–1895], scientist-historian, literary scholar, educator, publicist, public figure.

Dubynchuk Olena Stepanivna [1919–1994], educator, specialist in mathematics teaching methodology.

Duchyminska Olha Vasylivna [1883–1988], educator, writer, public figure.

Dukhnovych Oleksandr Vasylovych [1803–1865], educator, writer, organizer of public education in Transcarpatia, public figure, enlightener, priest.

Durdukivskyi Volodymyr Fedorovych [1874–1938], educator, literary scholar, linguist, public figure.

Dzerovych Yulian-Kornylo Ihnatovych [1871–1943], cleric and cultural-educational figure, educator.

Dzeverin Oleksandr Hryhorovych [1908–1978], educator, historian of education.

Florov Oleksii Pavlovych [1866–1954], educator, linguist.

Franko Ivan Yakovych [1856–1916], writer, philosopher, poet, educational and political figure, educator-publicist.

Franko Petro Ivanovych [1890–1941], chemistry scholar, educator, writer, military figure, museum expert, co-founder of Plast.

Fylypchak Ivan Pylypovych [1871–1945], educator, writer, local historian, museum specialist.

Gordievskyi Mykhaylo Ivanovych [1885–1938], philosopher, historian, educator, public figure.

Gubko Oleksiy Tymofiyovych [1928–2013], scientist, psychologist, educator, journalist.

Halushchynskyi Mykhailo Mykolayovych [1878–1931], educator, military figure, cultural-educational and public-political figure.

Hendrykhivska Antonina Ivanivna [1885 – post-1935], educator, specialist in preschool education, public activist.

Hermaize Osyp Yuriiovych [1892–1958], historian, educator, public figure.

Hnylosyrov Vasyl Stepanovych [1836–1900], educator, publicist, enlightener.

Honcharenko Semen Ustymovych [1929–2013], educator-scientist, specialist in physics teaching methodology.

Honcharuk Yevhen Hnatovych [1930–2004], scientist in hygiene and sanitation, educator.

Horetskyi Petro Yosypovych [1888–1972], educator, linguist.

Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych (also known as **Hotlib Artur Henrikhovych**) [1866–1960], educator, historian, organizer of education, specialist in ancient history, foreign and domestic pedagogy.

Hoviadovska Nadiia Oleksandrivna [1893–1971], educator, author of primers and readers.

Hrinchenko Borys Dmytrovych [1863–1910], writer, educator, linguist, political and public figure, head of Kyiv "Prosvita" organization.

Hrinchenko Mariia Mykolaivna [1863–1928], educator, writer, translator, public activist.

Hrunskyi Mykola Kuzmych [1872–1951], linguist, educator.

Hrushevskyi Mykhailo Serhiiovych [1866–1934], historian, public and political figure, writer, organizer of the national education and science.

Hryhoriyiv Nykyfor Yakovych [1883–1953], scholar, educator, public and political figure, publicist.

Hrynko Hryhorii Fedorovych [1890–1938], state and educational figure, theorist and organizer of the national education system.

Hrynko Varvara (Kuzminska Varvara Pylypivna) [1937–2024], educator, children's writer.

Hryshchenko Mykyta Mynovych [1900–1987], educator, scientist, professor, organizer of education.

Hrytsak Yevhen Mykhailovych [1890–1944], educator, linguist, publicist.

Hrytsenko Mykhailo Semenovych [1907–1992], educator, scholar, public figure.

Huzyk Mykola Petrovych [1941–2021], educator, director of "M. P. Huzyk Author's School".

Ivanytsia Hryhorii Mykytovych [1892–1938], educator, linguist.

Ivchuk Vasyl Yakovych [1902–1938], educator, rescuer of people during the Holodomor, Hero of Ukraine.

Kaiukov Vasyl Ivanovych [1945–2001], educator, public figure.

Kaluzhniatskyi Omelian Ieronimovych [1845–1914], linguist, educator, educational figure.

Kaniuk Serhii Ivanovych [1880–1945], writer, educator, journalist, public and political figure.

Karbulytskyi Ilarii Ivanovych [1880–1961], educator, writer, publisher, public figure.

Karkhut Spyrydon Vasylovych [1869–1931], priest, philologist, educator, translator.

Kazka Arkadii Vasylovych [1890–1929], poet, translator, educator.

Khmura Oleksandr Oleksiiovych [1923–1970], scientist, educator, mathematician.

Khodosov Karpo Ostapovych [1912–1983], philologist-educator, methodologist, local historian.

Kholodnyi Petro Ivanovych [1876–1930], chemistry scholar, educator, state and public figure, artist, graphic designer.

Khotkevych Hnat Martynovych [1877–1938], writer, historian, bandura player, literary scholar, art historian, ethnographer, theater and music figure, composer, educator.

Khropko Petro Panasovych [1928–2003], philologist, educator.

Khrykov Yevhen Mykolaiovych [1949–2022], educator, scholar.

Kobylianskyi Yulian Yulianovych [1859–1922], educator, linguist, translator.

Kobzar Borys Stepanovych [1926–2001], educator.

Komarov Mykhailo Fedorovych [1844–1913], bibliographer, literary scholar, folklorist, lexicographer, head of Odesa "Prosvita".

Konyskyi Oleksandr Yakovych [1836–1900], educator, writer, publicist, public figure, organizer of Sunday schools, translator, lexicographer, publisher.

Korduba Myron Mykhailovych [1876–1947], historian, scholar, publicist, writer.

Korf Mykola Oleksandrovych [1834–1883], figure in public education, educator, scientist, methodologist, enlightener.

Kostiuk Hryhorii Sylovych [1899–1982], scientist-psychologist, educator, specialist in child and pedagogical psychology.

Kostomarov Mykola Ivanovych [1817–1885], historian, source researcher, ethnographer, publicist, educator, writer, public figure.

Kovalenko Hryhorii Oleksiiovych [1868–1937], writer, educator, artist, ethnographer.

Kravchuk Mykhailo Pylypovych [1892–1942], mathematician, educator, organizer of education.

Krushelnytskyi Antin Volodyslavovych [1878–1937], educator, writer, translator, literary scholar, publicist, public and political figure.

Krymskyi Ahatanhel Yukhymovych [1871–1942], orientalist, linguist, literary scholar, historian, lecturer, writer, translator.

Krypiakevych Ivan Petrovych [1886–1967], historian, archeographer, educator, linguist, writer, library scientists, public and educational figure, journalist.

Kubiiovych Volodymyr Mykhailovych [1900–1985], historian, geographer, encyclopedist, publisher, public and political figure.

Kucherenko Yevheniia Markiianivna [1922–2020], educator, specialist in methodology of teaching Ukrainian literature.

Kulchytskyi Oleksandr Yulianovych [1895–1980], philosopher, sociologist, psychologist, educator, public and cultural-educational figure of the Ukrainian diaspora.

Kulish Panteleimon Oleksandrovych [1819–1897], prose writer, poet, playwright, translator, publicist, critic, literary scholar, ethnographer, folklorist, linguist, educator, philosopher, historian, cultural theorist, religious scholar, sociologist, political scientist, artist, publisher, public figure.

Kurinnyi Petro Petrovych [1894–1972], historian, archaeologist, ethnographer, museum specialist.

Kurylo Olena Borysivna [1890–post-1946], linguist, author of popular Ukrainian language textbooks.

Kuz' Volodymyr Hryhorovych [1938–2018], educator, scholar, public figure.

Kyrpychov Viktor Lvovych [1845–1913], scientist-mechanic, engineer, educator, organizer and theorist of higher technical education, public figure.

Kyrychuk Oleksandr Vasylovych [1929–2016], educator, psychologist.

Kysilevskyi Kostiantyn Yosypovych [1890–1974], educator, organizer of the Ukrainian-language schooling in Western Europe and the USA.

Kyvlytskyi Yevhen Oleksandrovych [1861–1921], historian, educator, researcher of library science.

Lebedyntsev Kostiantyn Feofanovych [1878–1925], educator, mathematician.

Leontovych Mykola Dmytrovych [1877–1921], composer, choral conductor, cultural activist, educator, folklorist.

Leshchuk Osyp Mykytovych [1894–1949], theologian, educator, writer, public figure.

Levytskyi Modest Pylypovych [1866–1932], writer, composer, educator.

Levytskyi Severyn Mykhailovych [1890–1962], Plast and community leader.

Liudkevych Stanislav Pylypovych [1879–1980], composer, musicologist, folklorist, educator.

Loboda Andrii Mytrofanovych [1871–1931], folklorist, literary scholar, ethnographer, educator, theater historian.

Lohachevska Svitlana Panasivna [1938–2024], educator, specialist in primary school teaching methodology.

Losiuk Petro Vasylovych [1936–2020], educator, specialist in management and student youth education through folk art.

Lototskyi Antin Lvovych [1881–1949], public figure, educator, children's writer, journalist, publisher.

Lubenets Nataliia Dmytrivna [1877–1943], educator, specialist in preschool education, public figure.

Lubenets Tymofii Hryhorovych [1855–1936], educator, school director, specialist in theory and methodology of primary education, preschool upbringing, and adult education.

Lukash Mykola Oleksiiovych [1919–1988], writer and translator of the world classics, lexicographer, cultural scholar, linguist, polyglot.

Lunov Panas Fedorovych [1919–2004], educator, museum expert.

Lysenko Mykola Vitaliiovych [1842–1912], composer, public figure, ethnographer, conductor, educator.

Lysiak-Rudnytskyi Ivan Pavlovych [1919–1984], historian of the Ukrainian sociopolitical thought, political scientist, publicist.

Lytvynov Stepan Andriyovych [1898–1982], educator.

Lytvynova-Bartosh Pelaheia Yakivna [1833–1904], educator, folklorist, ethnographer.

Makarenko Anton Semenovych [1888–1939], educator, writer, publicist.

Makarushka Ostap [1867–1931], educator, philologist, public and educational figure.

Malytska Kostiantyna Ivanivna [1872–1947], educator, writer, cultural and educational figure.

Mamontov Yakiv Andriyovych [1888–1940], educator, scholar, poet, playwright, theater historian.

Manzhos Borys Semenovych [1891–1938], educator, university lecturer, didactics specialist.

Marchenko Nina Mykhailivna [1929–2011], educator, participant of the human rights movement.

Martos Borys Mykolaiovych [1879–1977], economist, state, public and political figure.

Marynych Oleksandr Mefodiiovych [1920–2008], physical geographer, educator.

Masalskyi Volodymyr Ivanovych [1896–1979], linguist, educator.

Maslov Serhii Ivanovych [1880–1957], literary scholar, book and library scientist, historian of literature, educator.

Mazurkevych Oleksandr Romanovych [1913–1995], literary scholar, educator, specialist in literature teaching methods.

Mirza-Avakyancz Natalya Yustynivna [1888–1940], archaeographer, source studies specialist, historian, lawyer, professor.

Molokov-Zhurskyi Pavlo Petrovych [1894–1937], geologist, educator, local historian.

Murashko Mykola Ivanovych [1844–1909], artist, educator.

Muzychenko Oleksandr Fedorovych [1875–1937 (1940)], educator, school principal, methodologist, educational figure.

Myronov Mykola Mykolaiovych [1901–1998], educator, methodologist in primary education, specialist in youth and children's movements.

Naumenko Volodymyr Pavlovych [1852–1919], educator, linguist, historian, ethnographer, state and public figure.

Nechui-Levytskyi Ivan Semenovych [1834–1918], writer, ethnographer, folklorist, educator, author of Ukrainian language textbooks.

Nedilko Vsevolod Yakovych [1925–2002], educator, literary scholar, specialist in the methodology of teaching Ukrainian literature.

Nestaiko Vsevolod Zinoviiovych [1930–2014], children’s writer.

Nikolenko Dmytro Fedotovych [1899–1993], psychologist, educator.

Nizhynskyi Mykola Pavlovych [1905–1986], educator.

Ohiienko Ivan Ivanovych [1882–1972], linguist, educator, theologian, public figure.

Ohneviuk Viktor Oleksandrovych [1959–2022], philosopher, historian, educator, organizer of general secondary and higher education, public figure.

Omelchenko Yurii Andriiovych [1937–2017], educator, historian, museum expert, cultural scholar.

Onyshchuk Vasyl Onysymovych [1919–1989], educator, specialist in didactics.

Oryshkevych Petro Semenovych [1909–1982], educator, geographer, public figure.

Padalka Ivan Ivanovych [1894–1937], artist, educator.

Panchenko Volodymyr Yevhenovych [1954–2019], literary scholar, writer, educator, public and political figure.

Parkhomenko Volodymyr Oleksandrovych [1880–1942], historian, state theory scholar, professor.

Partytskyi Omelian Yosypovych [1840–1895], linguist, ethnographer, historian, educator, public figure.

Pavliukh Hnat Hnatovych [1879–1972], educator, educational figure.

Pavlovskyi Ivan Frantsovych [1851–1922], historian, archivist, educator.

Pchilka Olena [1849–1930], writer, folklorist, ethnographer, public and educational figure.

Peretts Volodymyr Mykolaiovych [1870–1935], philologist, historian and theorist of literature, bibliographer.

Petriv Ivanna Vasylivna [1892–1971], educator, writer, cultural-educational and public activist.

Petriv Vsevolod Mykolaiovych [1883–1948], military and sociopolitical figure, educator.

Piartli Kostiantyn Petrovych [1899–1986], economic geographer, educator.

Pidhirianka Mariika (Mariia Omelianivna Lenert-Dombrovska) [1881–1963], educator, children's writer.

Pidtychenko Mariia Maksymivna [1912–1991], educator, organizer of education, public activist.

Polonska-Vasylenko Natalia Dmytrivna [1884–1973], historian, lecturer, public activist.

Pomahaiba Vasyl Ivanovych [1892–1972], educator, specialist in didactics and primary school education.

Popov Oleksandr Ivanovych [1891–1958], educator, organizer of education, public activist.

Postovoitov Yevhen Pavlovych [1946–2003], educator, specialist in defectology.

Potebnia Oleksandr Opanasovych [1835–1891], linguist, educator, philosopher, folklorist and literary scholar, ethnographer, public figure.

Prisniakov Volodymyr Fedorovych [1937–2009], scientist in rocket-space propulsion and power systems, educator.

Pritsak Omelian Yosypovych [1919–2006], Ukrainian-American scholar, philologist, orientalist, historian.

Prokopenko Ivan Fedorovych [1936–2021], educator, economist.

Prokopovych Viacheslav Kostiantynovych [1881–1942], educator, historian, political and public figure, publicist.

Puliui Ivan Pavlovych [1845–1918], Ukrainian and Austrian physicist, electrical engineer, inventor, educator, political scientist, public figure.

Pyrohov Mykola Ivanovych [1810–1881], founder of field surgery, anatomist and surgeon, scientist and educator, public figure.

Reformatskyi Serhii Mykolaiovych [1860–1934], organic chemist, educator.

Revutskyi Dmytro Mykolaiovych [1881–1941], art historian, literary scholar, musicologist, folklorist, translator, educator.

Revutskyi Levko Mykolaiovych [1889–1977], composer, educator, musical and public figure.

Riappo Yan Petrovych [1880–1958], scholar-educator, historian of education, public and political figure.

Rieznik Yakiv Borysovych [1892–1952], researcher of didactics, psychology and education.

Romanchuk Yulian Semenovych [1842–1932], public and cultural-educational figure, educator, writer, journalist, publisher.

Rudnytska Milena Ivanivna [1892–1976], sociopolitical figure, educator, journalist, one of the ideologists of the Ukrainian women's movement.

Rudnytska Oksana Petrivna [1946–2002], educator, specialist in theory and methodology of arts education.

Rudnytskyi Mykhailo Ivanovych [1889–1975], public figure, literary critic, literary critic, writer, poet, journalist, translator.

Rudnytskyi Stepan Lvovych [1877–1937], educator, geographer.

Rudnytskyi Yaroslav-Bohdan Antonovych [1910–1995], Slavic scholar, linguist, scientific and public figure in Canada, literary scholar, folklorist.

Rus'ko Oleksiy Mykytovych [1906–1964], educator, chemistry methodologist, public and educational figure, organizer of education.

Rusov Oleksandr Oleksandrovych [1847–1915], public figour, statistician, ethnographer, folklorist.

Rusova Sofiia Fedorivna [1856–1940], educator, cultural-educational figure, one of the organizers of the Ukrainian women's movement.

Rykhlik Yevhen Antonovych [1888–1937], Slavic scholar, educator, ethnographer, local historian.

Sambros Yurii Petrovych [1894–1975], educator.

Sapukhin Pavlo Andriiovych [1893–1970], educator, local historian, one of the founders of school-based regional studies in Ukraine.

Savchenko Oleksandra Yakivna [1942–2020], educator, scholar in general pedagogy and didactics of primary school.

Shamrai Ahapii Pylypovych [1896–1952], literary scholar, historian of literature.

Sharleman' Mykola Vasylovych [1887–1970], zoologist, biologist, educator, nature conservationist.

Shatunovskyi Samuyil Yosypovych [1859–1929], mathematician, one of the founders of the Odesa mathematical school.

Shchepotiev Volodymyr Oleksandrovych [1880–1937], musicologist, folklorist, educator, historian, archivist, literary scholar, ethnographer, composer, translator, theater figure.

Shcherbyna Oleksandr Musiiovych [1874–1934], scholar, specialist in education for the visually impaired, philosopher, philologist, psychologist, educator.

Shcherbyna Volodymyr Ivanovych [1850–1936], historian, educator, public figure, archivist.

Shchurat Vasyl Hryhorovych [1871–1948], educator, literary scholar, poet and translator.

Shchyrytsia Yukhym Onufriiovych [1890–1919], educator and public figure.

Sherstiuk Hryhorii Pylypovych [1882–1911], organizer of the first Ukrainian pedagogical publishing house "Ukrayinskyi Uchytel" and the pedagogical journal "Svitlo" in Dnipro Ukraine.

Shkil Mykola Ivanovych [1932–2015], mathematician, educator.

Shukhevych Volodymyr Osypovych [1849–1915], ethnographer, educator, publicist, public figure.

Shulezhko Oleksandra Maksymivna [1903–1994], educator, Righteous Among the Nations.

Shulhyn Oleksandr Yakovych [1889–1960], political, public, cultural and scientific figure, historian, publicist.

Shulhyna-Ishchuk Nadiia Yakivna [1888–1979], educator, specialist in methodology of teaching mathematics.

Shumskyi Oleksandr Yakovych [1890–1946], political and state figure, organizer of education, representative of national communism.

Shymanskyi Ivan Yevhenovych [1896–1982], educator, mathematics methodologist.

Simovych Vasyl Ivanovych [1880–1944], linguist scholar, literary scholar, philologist, public and cultural figure, publisher.

Siropolko Stepan Onysymovych [1872–1959], scholar, educator, library scientist, publicist, public and political figure, bibliographer, historian of education, museum scholar, biographer, editor.

Skok Volodymyr Ivanovych [1932–2003], neurophysiologist and biophysicist, educator.

Skopenko Viktor Vasylovych [1935–2010], chemist, educator.

Skrypchenko Nadiia Fedorivna [1931–1996], educator, specialist in primary education.

Skrypnyk Mykola Oleksiyovych [1872–1933], state, political and public figure, organizer of education.

Skurativskyi Leonid Vitaliiovych [1946–2007], linguist and didactics specialist, publicist, educator, scholar, author of the Ukrainian language textbooks.

Sliepkan Zinaida Ivanivna [1931–2008], educator, specialist in the theory and methodology of teaching mathematics.

Smal-Stotskyi Roman Stepanovych [1893–1969], linguist, Slavic philologist, political figure, diplomat.

Smal-Stotskyi Stepan Yosypovych [1859–1939], linguist, educator, political, public, and cultural-educational figure.

Smolinskyi Serhii Mykhailovych [1884–1950], educator.

Sobotovych Yevheniia Fedorivna [1935–2007], defectologist, specialist in speech therapy.

Sokolyanskyi Ivan Panasovych [1889–1960], pedologist, specialist in education for the visually and hearing impaired, organizer of education.

Solovei Dmytro Fedorovych [1888–1966], historian, economist, statistician, educator, publicist.

Stebnytskyi Petro Yanuariiovych [1862–1923], sociopolitical and educational figure, writer, publicist.

Stelmakhovych Myroslav Hnatovych [1934–1998], educator, specialist in ethnopedagogy.

Stepaniv-Dashkevych Olena Ivanivna [1892–1963], historian, geographer, educator, public and military figure.

Stepanyshyn Borys Ilkovych [1925–2004], educator, literary scholar, specialist in methodology of teaching Ukrainian literature, public figure.

Steshenko Ivan Matviiovych [1873–1918], educator, lecturer, literary scholar, writer, state and public figure.

Steshenko Oksana Mykhailivna [1875–1942], educator, children's writer, public figure.

Stetsenko Kyrylo Hryhorovych [1882–1922], composer, choral conductor, public figure.

Stotskyi Omelian Oleksandrovych [1894–1979], educator, oil specialist, geologist.

Stuparyk Bohdan Mykhailovych [1940–2002], educator.

Sukhomlynska Ganna Ivanivna [1918–2003], educator, wife of Vasyl Sukhomlynskyi, publisher of his works, collector, and promoter of his legacy.

Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych [1918–1970], educator, thinker, publicist, children's writer.

Sukhoverska Oksana Stepanivna [1891–1977], educator, specialist in physical education, choreographer, public and cultural-educational activist.

Sumtsov Mykola Fedorovych [1854–1922], folklorist, literary scholar, ethnographer, scientist, educator, public figure.

Sushkevych Anton Kazymyrovych [1889–1961], mathematician, educator.

Svitlychna Nadiia Oleksiivna [1936–2006], philologist, educator, journalist, human rights movement participant.

Svydnytskyi Anatolii Patrykiiovych [1834–1871], writer, ethnographer, educator, folklorist, publicist, public figure.

Synytsia Ivan Omelianovych [1910–1976], psychologist, educator, specialist in educational psychology.

Syrotenko Anatolii Yosypovych [1935–2009], educator, specialist in geographical education.

Teslenko Ivan Fedorovych [1908–1994], educator, scholar-methodologist, specialist in mathematics teaching methods.

Tkachenko Ivan Hurovych [1919–1994], teacher, school director, specialist in labor education and training.

Tkhorzhevskyi Dmytro Oleksandrovych [1930–2002], educator, specialist in labor education and vocational training for students.

Trublaini Mykola (Trublaievskyi Mykola Petrovych) [1907–1941], writer, educator, journalist, author of works for children and youth.

Tsehelskyi Roman Mykhailovych [1882–1956], physicist, educator, public figure.

Tsvelykh Tamara Ivanivna [1910–1993], educator, specialist in preschool and aesthetic education.

Tulov Mykhailo Andriiovych [1814–1882], literary scholar, linguist, educator.

Tutkovskyi Pavlo Apollonovych [1858–1930], geographer, geologist, educator, one of the founders of geology and geography in Ukraine.

Tykhyi Oleksa (Oleksii) Ivanovych [1927–1984], dissident, human rights activist, educator.

Tyshchenko Kostiantyn Mykolaiovych [1941–2023], linguist, educator, translator.

Tysovskyi Oleksandr Vasylovych [1886–1968], educator, founder of the Plast Ukrainian scouting organization.

Ukrainka Lesia [1871–1931], poetess, prose writer, playwright, translator, literary critic, folklorist, author of a textbook.

Ushynskyi Kostiantyn Dmytrovych [1824 (1823) – 1870], educator, founder of scientific pedagogy and public schooling, author of works on theory and history of pedagogy, and textbooks for primary education.

Vakhnianyn Anatol Klymovych [1841–1908], composer, educator, public figure.

Vashchenko Hryhorii Hryhorovych [1878–1967], educator, psychologist, specialist in didactics and national education.

Vaskivska Halyna Oleksiivna [1963–2021], educator, specialist in didactics.

Vaskovych Hryhorii Ivanovych [1919–2008], educator, psychologist, political and public figure.

Vasylchenko Stepan Vasylovych [1878–1932], writer, educator, journalist.

Vasylenko Mykola Prokopovych [1866–1935], historian, jurist, educator, political and public figure.

Verkhratskyi Ivan Hryhorovych [1846–1919], natural scientist, linguist, educator, writer, translator, public figure.

Vodolazhchenko Olha Havrylivna [1888–1972], historian, educator, translator, archivist.

Voloshyn Avhustyn Ivanovych [1874–1945], President of Carpathian Ukraine, public and political figure, educator, Hero of Ukraine.

Voloshyna Nila Yosypivna [1940–2010], educator, specialist in methodology of teaching Ukrainian literature.

Volynskyi Petro Kostovych [1893–1982], literary scholar, educator.

Voronyi Heorhii Feodosiiovych [1868–1908], mathematician, founder of scientific directions in number theory, algebra and geometry.

Vretsona Hryhorii Zakharovych [1839–1901], educator, educational and public figure, publisher.

Vyrovyi Yevhen Semenovych [1889–1945], cultural-educational and public figure, educator, publisher.

Vyshnevskyi Omelian Ivanovych [1931–2019], philologist, educator, public figure.

Yanata Oleksandr Aloyizovych [1888–1938], natural scientist, educator, local historian.

Yarema Yakym Yakymovych [1884–1964], psychologist, educator, philosopher, literary scholar, linguist.

Yarmachenko Mykola Dmytrovych [1928–2010], educator, one of the founders and the first president of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (1992), specialist in defectology (surdopedagogy) and history of pedagogy.

Yaroshynska Yevheniia Ivanivna [1868–1904], educator, writer, folklorist, public figure.

Yasinchuk Lev Petrovych [1882–1963], educator, public and enlightenment figure, journalist.

Yavornytskyi (Evarnytskyi) Dmytro Ivanovych [1855–1940], historian, lexicographer, ethnographer, folklorist, educator, writer, public figure.

Yavorskyi Matvii Ivanovych [1885–1937], lawyer, historian, educator, political, educational and public figure.

Yefremov Serhii Oleksandrovych [1876–1939], scholar in literary studies, historian and theorist of literature, organizer of science, enlightener, public-political and state figure.

Yefymenko Oleksandra Yakivna [1848–1918], historian, ethnographer, educator, public figure.

Yermakov Ivan Hnatovych [1949–2021], educator, specialist in the fields of psychology, life creativity pedagogy, experimental and rehabilitation pedagogy.

Yerzhkivskyi Mykola Mykolaiovych [1894–1967], mathematician, educator, publicist.

Yevtukh Mykola Borysovych [1938–2022], specialist in the history of pedagogy and education, higher education pedagogy, comparative pedagogy.

Yurkevych Pamfil Danylovych [1826–1874], thinker, philosopher, educator.

Yushchuk Ivan Pylypovych [1933–2021], linguist, educator, public figure.

Yushchyshyn Ivan Mykhailovych [1883–1960], educator, scholar, public and political figure.

Zakharenko Oleksandr Antonovych [1937–2002], educator, public figure.

Zaklynskyi Bohdan Romanovych [1886–1946], educator, literary scholar, writer, ethnographer, local historian, public figure.

Zaklynskyi Kornylo Romanovych [1889–1966], educator, poet, folklorist, literary scholar, translator, cultural-educational and public-political figure.

Zaluznyi Oleksandr Samiilovych [1886–1938], educator, psychologist, experimental scientist, pedologist, reflexologist.

Zarytskyi Myron Onufriiovych [1889–1961], mathematician, educator.

Zavhorodnia Tetiana Kostiantynivna [1949–2023], educator, specialist in theory and history of pedagogy.

Zhytetskyi Pavlo Hnatovych [1837–1911], linguist, folklorist, educator, public figure, representative of the Enlightenment movement of the second half of the 19th century.

Zhyvotko Arkadii Petrovych [1890–1948], educator, one of the founders of national preschool education, public figure.

Ziaziun Ivan Andriiovych [1938–2014], philosopher, educator, psychologist.

Zilbershtéin Andrii Illich [1897–1984], educator, specialist in didactics and history of pedagogy.

Zilynskyi Ivan Mykhailovych [1879–1952], linguist, folklorist, educator.

Zinkivskyi Kostiantyn Maksymovych [1873–1959], educator, local historian, poet.

Репресовані педагоги

Арнаутов Василь Олексійович (1881–1938)
Бадан-Яворенко Олександр Іванович (1894–1937)
Биковець Михайло Миколайович (1894–1937)
Білецький Борис Максимович (1889–1969)
Бірчак Володимир Іванович (1881–1952)
Брикович Ілярій Матвійович (1881–1942)
Василенко Микола Прокопович (1866–1935)
Вировий Євген Семенович (1889–1945)
Водолажченко Ольга Гаврилівна (1888–1972)
Волошин Августин Іванович (1874–1945)
Гермайзе Осип (Йосип) Юрійович (1892–1958)
Гордієвський Михайло Іванович (1885–1938)
Гринько Григорій Федорович (1890–1938)
Грицак Євген Михайлович (1890–1944)
Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934)
Довгополюк Матвій Лукич (1893–1944)
Дога Василь Михайлович (1886 – після 1940)
Дурдуківський Володимир Федорович (1874–1938)
Дучимінська Ольга Василівна (1883–1988)
Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939)
Залужний Олександр Самійлович (1886–1938)
Іваниця Григорій Микитович (1892–1938)
Івчук Василь Якович (1902–1938)
Казка Аркадій Васильович (1890–1929)
Канюк Сергій Іванович (1880–1945)
Коваленко Григорій Олексійович (1868–1937)
Кравчук Михайло Пилипович (1892–1942)
Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942)
Крушельницький Антін Володиславович (1878–1941)
Курило Олена Борисівна (1890 – після 1946)
Карбулицький Іларій Іванович (1880–1961)
Лещук Осип Микитович (1894–1949)
Манжос Борис Семенович (1891–1938)
Мірза-Авакянц Наталя Юстинівна (1888–1940)
Молоков-Журський Павло Петрович (1894–1937)
Науменко Володимир Павлович (1852–1919)
Падалка Іван Іванович (1894–1937)
Пархоменко Володимир Олександрович (1880–1942)

Перетц Володимир Миколайович (1870–1935)
Ревуцький Дмитро Миколайович (1881–1941)
Рудницький Степан Львович (1877–1937)
Рихлік Євген Антонович (1888–1937)
Світлична Надія Олексіївна (1936–2006)
Скрипник Микола Олексійович (1872–1933)
Соколянський Іван Панасович (1889–1960)
Степанів-Дашкевич Олена Іванівна (1892–1963)
Стешенко Іван Матвійович (1837–1918)
Стешенко Оксана Михайлівна (1875–1942)
Тихий Олекса (Олексій) Іванович (1927–1984)
Филипчак Іван Пилипович (1871–1945)
Франко Петро Іванович (1890–1941)
Хоткевич Гнат Мартинович (1877–1938)
Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович (1875–1938)
Шумський Олександр Якович (1890–1956)
Щепотьєв Володимир Олександрович (1880–1937)
Щириця Юхим Онуфрійович (1890–1919)
Яната Олександр Алоїзович (1888–1938)
Яворський Матвій Іванович (1885–1937)

Педагоги-емігранти

Алиськевич Андрій Антонович (1870–1949)
Артимович Агенор Васильович (1879–1935)
Біднов Василь Олексійович (1874–1935)
Боберський Іван Миколайович (1873–1947)
Брик Іван Станіславович (1879–1947)
Васькович Григорій Іванович (1919–2008)
Ващенко Григорій Григорович (1878–1967)
Вировий Євген Семенович (1889–1945)
Волошин Августин Іванович (1874–1945)
Григоріїв Никифор Якович (1883–1953)
Грицак Євген Михайлович (1890–1944)
Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934)
Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951)
Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895)
Єржківський Микола Миколайович (1894–1967)
Животко Аркадій Петрович (1890–1948)
Заклинський Корнило Романович (1889–1966)
Зілинський Іван Михайлович (1879–1952)
Кисілевський Костянтин Йосипович (1890–1974)
Кубійович Володимир Михайлович (1900–1985)
Кульчицький Олександр Юліанович (1895–1980)
Курінний Петро Петрович (1894–1972)
Левицький Модест Пилипович (1866–1932)
Левицький Северин Михайлович (1890–1962)
Лисяк-Рудницький Іван Павлович (1919–1984)
Мартос Борис Миколайович (1879–1977)
Огієнко Іван Іванович (1882–1972)
Оришкевич Петро Семенович (1909–1982)
Петрів Всеволод Миколайович (1883–1948)
Петрів Іванна Василівна (1892–1971)
Полонська-Василенко Наталя Дмитрівна (1884–1973)
Попов Олександр Іванович (1891–1958)
Пріцак Омелян Йосипович (1919–2006)
Прокопович В’ячеслав Костянтинович (1881–1942)
Пулюй Іван Павлович (1845–1918)
Рудницька Мілена Іванівна (1892–1976)
Рудницький Ярослав-Богдан Антонович (1910–1995)

Русова Софія Федорівна (1856–1940)
Світлична Надія Олексіївна (1936–2006)
Сірополко Степан Онисимович (1872–1959)
Смаль-Стоцький Роман Степанович (1893–1969)
Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859–1939)
Соловей Дмитро Федорович (1888–1966)
Тисовський Олександр Васильович (1886–1968)
Холодний Петро Іванович (1876–1930)
Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940)
Шульгин Олександр Якович (1889–1960)
Шульгина-Іщук Надія Яківна (1888–1979)
Ясінчук Лев Петрович (1882–1963)

Іменний покажчик

А

Абрамович С. Д. 341
Авдієвський А. 412
Авер'янова А. Й. 202, 232, 373
Адаменко О. В. 15–16; 42, 458
Айвазова Л. М. 98, 119
Айвазовський І. 259
Айхельберґер І. 402
Алексєєв М. 308
Алиськевич А. А. 16–17; 458, 478
Аліксійчук О. С. 368
Аліман М. В. 249
Алчевська Х. Д. 18–19; 112, 127
Алчевська Х. О. 19–21
Алчевський О. 19
Ананьїн С. А. 21–22; 458
Ангелова М. С. 271
Андерсен Г. К. 264
Андрієвський О. О. 22–23; 225, 458
Андрієвський О. 226
Андрусяк Т. 316
Андрущенко В. П. 429
Аніщенко О. В. 98, 139
Антоненко-Давидович Б. 129, 330
Антонець М. Я. 260
Антонець Н. Б. 6, 11, 22, 43, 45, 48, 50, 51, 56, 58, 59, 67, 70, 71, 73, 76, 99, 113, 120, 122, 123, 124, 134, 136, 145, 147, 157, 158, 161, 163, 172, 174, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 191, 195, 209, 214, 220, 230, 237, 260, 281, 297, 300, 303, 307, 309, 310, 313, 316, 318, 321, 325, 326, 328, 338, 343, 344, 352, 354, 359, 373, 389, 394, 399, 408, 410, 413, 416, 420, 421, 428, 431, 436, 444, 445, 450, 454, 457
Антонич Б.-І. 322
Антонович В. Б. ***24–25;*** 40, 43, 78, 117, 179, 223, 225, 458
Антонович Марко 434
Антонович М. 143
Антощак М. 192
Аполлоній Перзький 160
Арват Н. 26
Арват Ф. С. 25–26; 458
Аркуша О. Г. 41
Арнаутов В. О. 26–28; 458, 476
Артимович А. В. 28–29; 458, 478
Архімед 160
Астахов О. І. 326
Астряб О. М. 30–31; 125, 126, 131, 458
Атрошенко Г. І. 55

Б

Бабенко М. 310
Бабенко О. К. 31–32; 458
Бабич Н. Д. 26
Бабій І. 63
Бабчук Е. 322
Бабуцька О. О. 341
Багалій Д. І. 33–34; 24, 81, 148, 179, 282, 458
Баган О. 320
Багацька Л. 422
Баглай А. 331
Багмут І. А. 34–35; 458
Багрій М. 397
Багряний І. 129
Бадан-Яворенко О. І. 35–36; 458, 476
Баєв Б. Ф. 37; 458
Бажан М. П. 322
Базар М. 369

Базник М. Я. 38–39; 459
Байрон Дж. 189, 205
Байцар А. 89
Бакуменко О. Д. 50
Балаховська Ю. М. 238
Балюк В. П. 422
Бандура Г. О. 136
Бандура О. М. ***39–40;*** 86, 211, 458
Баран Є. 144
Барановський М. 185
Барбюс Анрі 20
Барвінок Ганна 205, 305
Барвінський Богдан 45
Барвінський О. Г. 40–41; 17, 45, 315, 459
Бардов В. Г. 99
Баханов К. О. 124
Бача Ю. А. 142
Белінська Л. 75
Бергсон А. 244
Бердиховська Б. 222
Березівська Л. Д. 5, 6, 8, 10, 11, 13, 16, 25, 34, 41, 58, 66, 69, 72, 81, 83, 84, 86, 87, 98, 105, 108, 110, 113, 114, 115, 118, 133, 149, 155, 165, 167, 168, 194, 199, 200, 202, 229, 232, 233, 238, 239, 251, 252, 262, 269, 271, 273, 274, 293, 295, 304, 307, 313, 318, 325, 328, 330, 345, 346, 347, 367, 380, 386, 392, 395, 396, 400, 406, 409, 415, 416, 417, 418, 428, 437, 441, 444, 445, 448, 454
Березняк Є. С. 42–43; 459
Березовський І. П. 226
Березюк О. С. 289, 314
Березюк Ю. 314
Береништам В. Л. 43–44; 459
Берло Г. Л. 44–45; 459
Бернс Р. 234
Бєлєнька Г. 137
Бєсов Л. М. 182
Бибик С. 66
Биковець М. М. 45–46; 459, 476
Біднов В. О. 47–48; 459, 478
Білавич Г. 397
Білецький Б. М. 48–49; 459, 476
Білецький Л. 136
Білецький О. 244
Білик І. П. 197
Білинський Б. 191
Біліченко Т. М. 57
Білозерський В. 421
Білокінь С. І. 187, 255, 262, 441
Білоус Д. Г. 49–50; 459
Білоус О. Т. 50
Білько Д. 383
Біляєв О. М. 50–51; 459
Біляк Б. 211
Біляшівський М. 209
Бірчак В. І. 51–53; 459, 476
Блажкевич І. О. 53–54; 459
Бланк Б. 278
Близнець В. С. 54–55; 459
Боберський І. М. 55–56; 176, 381, 401, 459, 478
Бобилева Я. В. 392
Богданець-Білоскаленко Н. 369, 417
Богданов І. Т. 166
Богданович М. В. 57–58; 459
Боголюбський О. 198
Богомолова М. Ю. 296
Бодак Л. Й. 241
Боднар Д. М. 239
Боднар І. 62
Боднар Я. 56
Боднарович О. 319
Божук Л. 133
Бойків І. 36
Бойко А. Т. 243

Бойко В. 172
Бойко Н. 41
Бойко Н. І. 26
Бойко О. А. 139
Бойко О. Д. 150
Бойчук М. 201, 278
Бойчук Т. 278
Бокаччо Дж. 234
Болабольченко А. 214
Болтівець С. І. 183
Бондар А. Д. 58; 459
Бондар В. І. 59; 459
Бондар Віт. І. 59
Бондар Л. С. 19
Бондар С. В. 269
Бондаренко В. 106, 111, 232, 267, 274, 376
Бондарук Л. 435
Бондарчук В. 247
Бондарчук О. Б. 113, 122, 137, 202, 232, 365, 396, 417
Бондарчук П. М. 365
Борець А. А. 358
Борецька Марта 374
Борисенко В. 19
Боришполець Г. М. 60–61; 459
Боровиковський Л. 94, 423
Боровкова Т. В. 356
Бортник С. Ю. 248
Бортнянський Д. 74
Борсяк Т. 406
Брайцев І. 87
Братко М. 338
Брега Г. С. 284
Бривко М. 170
Брик І. С. 61–62; 459, 478
Брикович І. М. 62–63; 459, 476
Бриняк Оксана 299
Брицький П. П. 340, 341, 350
Брояк Й. Й. 118
Брояковський О. 25
Бублик О. 419
Бугайко Т. Ф. 64–65; 460
Бугайко Ф. Ф. 64, 65
Бугрим В. 50
Бугрій О. Е. 394
Бузинська В. 243
Букач В. М. 27, 110
Букреєв Б. 428
Булаховський Л. А. 65–66; 460
Буняковський В. 87
Бурачек М. 368
Бурда М. І. 139
Буринська Н. М. 67; 460
Бурмака Н. 434
Буряк Ю. 434
Бутенко О. 422
Бутник С. 368
Буц М. А. 342
Бушин М. І. 279

В

Ваккер Д. Л. 412
Валькер Г. 309
Вантух В. 397
Варварцев М. М. 351
Василенко А. 387
Василенко М. П. 68–69; 179, 292, 473, 476
Василенко С. Б. 162, 318, 444
Василик А. 320
Васильківський М. 245
Васильченко С. В. 69–71; 238, 410, 418, 423, 473
Василюк О. 25
Василюк О. В. 425
Василюк О. Д. 198

Васьківська Г. О. 71–72; 472
Васькович Г. І. 72–73; 473, 478
Вахніна Л. 299
Вахнянин А. К. 74–75; 281, 472
Вацеба О. 56
Вашуленко М. С. 346
Ващенко Г. Г. 75–76; 73, 472, 478
Ващенко-Захарченко В. 44, 367
Вегеш М. 85
Веденєєв Д. В. 133
Величковський І. 253
Венгловська О. 134
Верба І. В. 82, 118, 256
Вербицький М. 421
Вергунов В. А. 451
Вериківський М. 131
Верн Жуль 20
Вернадська А. 18
Верстюк В. Ф. 118
Верховинець В. 220
Верхратський І. Г. 77–78; 183, 473
Виговський М. 108, 328
Виготський Л. 124
Винарчук Т. В. 262
Винниченко В. 36, 177, 279, 280
Вировий Є. С. 78–79; 473, 476, 478
Висовень Д. І. 276
Вишенський І. 372
Вишневський О. І. 80–81; 473
Вишнівський Р. Й. 400
Віднянський С. 85
Вільде І. 143
Вільний К. *див. Коваленко Г. О.*
Вільшанська О. Л. 23
Вінтер В. 37
Віппер Б. 255
Вірченко Н. О. 197
Владимиров П. 225
Власенко О. М. 289
Вовк Ф. 223, 422
Вовчок Марко 83
Водолажченко О. Г. 81–82; 473, 476
Вознюк В. О. 185
Возняк Г. 161
Войцехівська Г. 82
Волинка Г. І. 429
Волинський П. К. 82–84; 65, 473
Волобуїв П. 130
Волович О. 280
Володкевич М. М. 30
Волос О. 451
Волох С. *див. Прокопович В. К.*
Волошин А. І. 84–85; 52, 473, 476, 478
Волошина Н. Й. 85–87; 473
Вольтер 20, 189
Вонсовська О. 220
Ворон Н. 133
Вороний Г. Ф. 87–88; 473
Воропай О. 177
Врецьона Г. З. 88–89; 371, 473

Г

Гавалюк Р. 375
Гаврилюк Н. 136
Гажаман Н. О. 264
Гайда Л. 55, 178, 272, 290, 403
Гайдей В. О. 61, 108, 139, 146, 197, 213, 268, 416, 435
Гайшук Г. 269
Галаєвська Л. В. 348
Галайда Гнат *див. Хоткевич Г. М.*
Галайчак Т. Ю. 442
Галан Я. 143
Галганова О. О. 373
Галів М. 81, 169, 175, 353
Галущинський М. М. 90–91; 461
Гальонка О. А. 86

Галятовський І. 372
Гамчикевич Р. 17
Ганнусенко Н. 272
Гапей О. 106
Гарасим О. 222
Гарбар Л. В. 19, 109, 174, 179, 284
Гаркавий С. І. 99
Гедройць Є. 222
Гедуен П. 43
Гейне Г. 185, 234
Геляс Б. 437
Гендрихівська А. І. 91–92; 461
Герасименко В. Я. 334
Герасименко С. Ю. 118
Герасимова Г. П. 45, 158, 334
Гербарт І. 257
Гергет А. 103
Гермайзе О. Ю. 93–94; 303, 461, 476
Герцюк Г. 453
Гете Й. 189, 205, 234
Гетьманчук Я. *див. Шерстюк Г. П.*
Гігер Д. 257
Гізель І. 372
Гладкова В. М. 271
Глібов Л. 83, 388
Гнатенко В. 263
Гнепа О. В. 197
Гнилосиров В. С. 94–95; 298, 333, 334, 461
Гнізділова О. А. 165, 409
Гніп М. 95
Гов'ядовська Н. О. 96–97; 462
Гоголь М. 26, 238, 265
Головач Ю. 413
Головин Б. 413
Головко Г. 244, 245
Головко М. 32, 123
Головчук С. Ю. 76
Голуб І. С. 192, 194, 448
Гомоляка В. 310
Гончар О. 194
Гончар Ю. 413
Гончаренко Л. А. 31
Гончаренко О. А. 453
Гончаренко С. У. 97–98; 461
Гончарук Є. Г. 98–99; 461
Горбенко Н. А. 195
Горбенко С. 412
Гордієвський М. І. 99–101; 461, 476
Гордієнко А. І. 264
Гордій М. 437
Горецький П. Й. 101–102; 130, 462
Горишівський Іван *див. Крип'якевич І. П*
Горобець С. 321
Городиловська Г. Г. 183
Горошкіна О. М. 51
Горська А. 335
Горський В. С. 440
Горшкова Н. В. 22
Горинь Б. 336
Готалов А. Г. *див. Готалов-Готліб А. Г.*
Готалов-Готліб А. Г. 102–104; 462
Готліб А. Г. *див. Готалов-Готліб А. Г.*
Гохман Х. 426
Грабовський П. 238
Граве Д. 428
Градовський Д. 191
Грамм О. М. 394
Грачова С. 222
Гребінка Є. 101, 102, 205
Григанська І. 434
Григоренко Т. В. 204
Григоріїв Н. Я. 104–105; 462, 478
Григорук А. Г. 229
Гриневецький І. 78

Гриневич Л. 81
Гринько Варвара 105–106; 462
Гринько Г. Ф. 107–108; 136, 435, 462, 476
Грипич С. Н. 362
Грицак Є. М. 108–109; 462, 476, 478
Гриценко М. С. 109–110; 462
Гришина Т. 403
Гришкевич-Трохимовський Е. 311
Грищенко М. М. 110–112; 462
Грінченко Б. Д. 112–113; 43, 62, 114, 115, 131, 140, 150, 193, 197, 198, 223, 261, 303, 333, 358, 410, 428, 435, 462
Грінченко М. М. 114–115; 462
Грінченко Н. 115
Гріньяр 311
Гродзинський М. Д. 248
Грузін Д. В. 203, 226
Грунський М. К. 115–116; 462
Грушевський М. С. 117–118; 24, 100, 191, 199, 201, 229, 249, 262, 282, 284, 292, 462, 476, 478
Губко М. 177
Губко О. Т. 118–119; 165, 461
Гудовсек О. А. 227
Гузенко С. І. 271
Гузик М. П. 119–120; 462
Гуйванюк Н. В. 173
Гулак-Артемовський П. 83, 316
Гуляка А. Б. 410
Гуменюк О. В. 175, 434
Гурський В. А. 289
Гутник М. В. 123
Гуцал П. З. 216
Гущак Ж. М. 400
Гюго В. 20

Ґ

Ґайда Р. 305
Ґартнер Т. 351
Ґеник М. 222

Д

Даденков М. Ф. 121–122; 460
Дайц Й. 278
Даниленко В. 141, 352
Даниленко О. 352
Даниленко С. 141
Данилова Л. О. 272
Даценко С. 432
Дашкевич М. 225
Дашкевич Я. 364
Де-Метц Г. Г. 122–123; 32, 428, 460
Демида Є. Ф. 65, 139, 141, 190, 246, 259, 289, 327, 367, 380, 415, 454
Демиденко В. К. 124; 460
Демиденко Н. М. 69
Демуз І. 358, 359
Демуцький П. 219
Демченко Т. 172, 190
Денисюк І. О. 133
Деполович Л. П. 125–126; 147, 258, 460
Деревянко Т. М. 417
Джус О. 229, 325
Дзеверін О. Г. 126–127; 400, 461
Дзерович Ю.-К. І. 127–128; 215, 461
Дзьобан О. 45
Дзюба І. М. 16, 23, 34, 45, 58, 66, 73, 82, 99, 115, 120, 128, 132, 149, 150, 153, 163, 165, 173, 183, 185, 199, 200, 202, 203, 205, 207, 210, 216, 217, 219, 223, 226, 229, 233, 248, 249, 250, 252, 256, 260, 262, 265, 268, 271, 273, 275, 276, 277, 280, 283, 286, 290, 292, 296,

300, 321, 322, 338, 357, 391, 416, 426, 429
Дикань К. В. 391
Дідро 278
Дікенс Ч. 189
Діптан І. 222
Дірявко Ю. П. 301
Дічек Н. П. 22, 76, 112, 118, 122, 137, 195, 213, 217. 240, 267, 269, 327, 337, 365
Дмитренко М. 299
Дмитрук С. 451
Днєпров Е. Д. 395
Добржанський О. В. 340, 350, 352
Добровольський В. О. 426
Добровольський Л. 438
Доброчинська В. 434
Довбня Л. 340
Довгаль О. 278
Довгополюк М. Л. 129–130; 330, 460, 476
Довнар-Запольський М. 24, 323
Дога В. М. 130–132; 460, 476
Докукіна О. М. 338
Доманицький В. 358
Домбровська Є. 41, 157
Домбровський А. 289
Доркену А. М. 19, 31, 396
Дорошенко Д. І. 132–133; 47, 78, 214, 282, 350, 460, 478
Дорошенко Н. 132
Дорошенко О. І. 133–134; 460
Дорошкевич О. К. 135–136; 101, 130, 283, 460
Досвітній О. 278
Драгоманов М. П. 136–137; 43, 93, 94, 148, 220, 225, 289, 305, 333, 358, 388, 393, 422, 438, 442, 449, 461, 478
Драй-Хмара М. 146
Драч О. О. 148
Дубинчук О. С. 138–139; 349, 461
Дубровіна Л. А. 19, 284
Дудник Н. 230
Дурдуківський В. Ф. 139–141; 93, 94, 131, 147, 150, 303, 367, 434, 461, 476
Дутко О. М. 194
Духнович О. В. 141–142; 52, 461
Дучимінська О. В. 143–144; 316, 461, 476
Дучинська О. 178
Дьюї Дж. 100, 241
Дьякова О. 296
Дюма Ж. 158
Дюркгейм Е. 158
Дядюк М. 317

Е

Еварницький Д. І. *див. Яворницький Д. І.*
Евклід 160
Ейнштейн 413
Есхіл 29
Ефімова В. 394

Є

Єварницький Д. І. *див. Яворницький Д. І.*
Євсєєва Є. 21
Євсеєва К. 213
Євсеєнко І. В. 163
Євтух М. Б. 144–145; 474
Ємчук О. І. 253
Єржківський М. М. 145–146; 474, 478
Єрмаков В. 428
Єрмаков І. Г. 146–147; 474
Єрмаков Т. І. 147

Єрмакова С. І. 147
Єрмоленко С. Я. 198
Єсипенко Н. 336
Єфименко О. Я. 148–149; 474
Єфименко П. 148
Єфіменко Г. 345
Єфіменко Н. 356
Єфімова В. 65, 165, 232, 263, 428
Єфремов С. О. 149–150; 100, 282, 303, 428, 474, 476
Єсипенко Д. 350

Ж

Жадько В. 263, 311, 424
Жданович М. 311
Жекуліна А. 212, 255, 283, 366
Железко А. М. 439
Железняк М. Г. 16, 23, 34, 45, 58, 66, 73, 82, 99, 115, 120, 128, 132, 149, 150, 153, 163, 165, 173, 183, 185, 199, 200, 202, 203, 205, 207, 210, 216, 217, 219, 223, 226, 229, 233, 248, 249, 250, 252, 256, 260, 262, 265, 268, 271, 273, 275, 276, 277, 280, 283, 286, 290, 292, 296, 300, 321, 322, 338, 357, 391, 416, 426, 429
Жеребцова В. 313
Жерноклеєв О. С. 277
Животко А. П. 151–152; 79, 475, 478
Жигалюк А. В. 113, 396
Житецький П. Г. 152–154; 43, 179, 197, 306, 474
Жолдак Б. 234
Жосан О. 97, 386
Жук Л. 196
Жук М. 260
Жукова С. 106
Жуковський А. І. 16, 23, 34, 45, 58, 66, 73, 82, 99, 115, 120, 128, 132, 149, 150, 153, 163, 165, 173, 183, 185, 199, 200, 202, 203, 205, 207, 210, 216, 217, 219, 223, 226, 229, 233, 248, 249, 250, 252, 256, 260, 262, 265, 268, 271, 273, 275, 276, 277, 280, 283, 286, 290, 292, 296, 300, 321, 322, 338, 357, 391, 416, 426, 429

З

Забіла Н. 263
Завальнюк К. 441
Завальнюк О. М. 304
Завгородня Т. К. 154–155; 352, 372, 474
Завгородня Т. С. 194
Заволока М. *див. Грушевський М. С.*
Заволока С. 376
Зайцев А. 310
Заклинський Б. Р. 156–157; 158, 289, 474
Заклинський К. Р. 157–158; 156, 474, 478
Заліток Л. М. 98, 162, 377
Залужний О. С. 158–160; 130, 147, 267, 474, 476
Заморій П. 247
Зарицький М. О. 160–161; 474
Застирець Йосиф 62
Захаренко О. А. 161–162; 474
Захаренко С. О. 162,
Захарченко В. П. 303
Заяць О. 29
Заячук В. Я. 78
Зверюк Р. 453
Зворський С. Л. 91
Зеленгур П. Д. 386
Зеров М. 102, 146, 280, 424, 441

Зиль А. 422
Зілинський І. М. 163; 183, 475, 478
Зільберштейн А. І. 164–165; 475
Зіновієв К. 252
Зіньківський К. М. 165–166; 124, 475
Золотаренко Т. О. 192, 356
Золотарьов Є. 87
Зорівчак Р. П. 322
Зотова М. 220
Зуб В. Я. 344
Зубченко В. М. 340
Зуляк І. 201
Зуляк М. 201
Зязюн І. А. 166–168; 474

І
Іваненко О. 263
Іваниця Г. М. 168–169; 130, 131, 462, 476
Іваницька С. 44, 324
Іванко А. Б. 386
Іванов А. *див. Стронін О.*
Іванова Л. О. 217
Іванчук О. В. 362
Івасюк В. 335
Івасюк О. 243
Іващенко В. 22
Івчук В. Я. 169–170; 462, 476
Івшина Л. 194
Ігнатенко Н. В. 422
Ігнатьєва А. 328
Ігнатьєва С. 245
Ігнатюк М. В. 219
Ільницький В. 169
Ісаєвич Я. Д. 200, 301
Ісаченко В. П. 153

Ї
Їжакевич І. 235, 236, 260

Й
Йогансен М. 278

К
Каган В. 426
Каган Ц. М. 92
Казен П. 319
Казка А. В. 171–172; 463, 476
Калакура Я. 276
Калашник І. 434
Калинчук Л. 371
Калініченко Н. 178, 386
Калічак Ю. Л. 152
Калужняцький О. І. 172–173; 462
Калуська Л. В. 6, 11
Калюжна І. В. 166
Канюк С. І. 173–174; 462, 476
Карабін Н. 49
Каразін В. 34
Караманов О. 272
Карбулицький І. І. 174–175; 463, 476
Карікова Н. 209
Карпенко О. В. 120, 242
Карпенко-Карий І. 135, 198
Карпович Л. 253
Кархут С. В. 176–177; 463
Каськів О. Й. 157
Катул 29, 176
Качмар О. 281
Каюков В. І. 177–178; 462
Квітка К. 394
Квітка-Основ'яненко Г. 78, 83, 436
Кеведо-і-Вільєгас 278
Кей Е. 244
Кепін Д. В. 272

Кершенштейнер Георг 38, 241, 245
Кивлицький Є. О. 178–179; 464
Килимнюк О. Г. 22
Кирейко В. 310
Кирилюк Є. П. 400
Кириченко І. С. 295
Киричук О. В. 180–181; 464
Кирій С. В. 113, 307
Кирпичов В. Л. 181–182; 464
Кирчів Р. Ф. 230, 437
Кисілевська О. 316
Кисілевський К. Й. 182–183; 108, 464, 478
Кисіль І. 368
Ківлицький Є. *див. Кивлицький Є. О.*
Ківшар Т. І. 341
Кізченко В. І. 20
Кільдіватова О. Д. 26
Кін О. М. 373
Кіраль С. С. 410
Кісилевич І. 397
Клименко І. 226
Клименко Л. О. 342
Климчук Л. 269
Клочек Г. Д. 280
Ключевський В. 255
Кляйн Ф. 434
Кляп М. І. 85
Кметь В. 364
Кміцикевич Володимир 28
Книгиницька О. В. 363, 364
Коба В. І. 403
Кобзар Б. С. 183–184; 463
Кобилянська О. 143, 175, 185, 198, 242, 340, 455
Кобилянський С. 185
Кобилянський Ю. Ю. 185–186; 463
Кобринська Н. 143, 455
Ковалевський М. 114
Коваленко Г. О. 186–187; 463, 476
Коваленко Е. І. 26
Коваленко Є. І. 259
Коваленко О. 126
Коваленко Олекса 364
Коваленко С. С. 412
Ковалець Л. 456
Ковалів Ю. 320
Коваль В. В. 441
Ковальов П. К. 116
Ковальчук В. 371
Ковальчук Г. І. 253
Ковальчук І. 236
Ковальчук Л. В. 362
Ковальчук О. І. 299
Ковальчук О. О. 207, 322
Кодлюк Я. 97
Козачинський М. 253
Козелко І. Р. 340
Козик М. 368
Козицький П. 368
Козлова О. Г. 130
Кокін С. А. 108
Колеснік І. 454
Колибанова К. В. 284
Коломієць Р. 407
Коляда Н. М. 19, 21, 23, 27, 28, 105, 154, 206, 217, 232, 233, 254
Комар О. 227
Комарницький Т. П. 266
Комаров М. Ф. 187–188; 463
Комарь М. *див. Комаров М. Ф.*
Коменський Я. 122, 169
Конарський С. 369
Кондратюк К. К. 222
Кониський Г. 253
Кониський О. Я. 189–190; 40, 41, 193, 253, 334, 410, 463
Кононенко М. П. 360

Кононенко П. 81, 360
Кончук А. І. 26
Конрад М. 62
Константінова В. М. 166
Коняхін Ю. О. 175
Копиленко Н. Б. 372
Копиленко О. 129
Копилов С. 269
Кордуба М. М. 190–191; 28, 463
Коркін М. 87
Корнель П. 20
Коробченко А. А. 451
Короткий В. А. 25
Корф М. О. 191–192; 2147, 463
Кос А. 364
Косач Л. *див. Українка Леся*
Косач О. П. *див. Олена Пчілка*
Косач-Кривинюк О. 393
Косило Х. М. 89
Костомаров М. І. 193–194; 44, 93, 421, 423, 463
Кострица М. Ю. 210
Костюк Г. С. 194–195; 37, 118, 267, 336, 395, 414, 463
Кот С. І. 438
Котляревська М. 278
Котляревський І. 78, 83, 135, 153, 278, 315, 351, 372, 404, 410. 423
Коцопей Г. В. 281
Коцюбинська М. Х. 336
Коцюбинський Михайло 19, 33, 134, 171, 187, 198, 238, 278, 388, 423, 436
Кочергін І. 192
Кочубей Т. 88, 95, 112, 150, 162, 182, 190, 192, 203–205, 207, 210, 216, 222, 226, 235, 240, 249, 253, 256, 266, 276, 283, 284, 299, 301, 305, 308, 311, 320, 322, 324, 334, 340, 341, 348, 351, 353, 357, 364, 369, 379, 403, 422, 424, 426, 429, 433, 438, 439, 440, 442
Кочубей Ю. М. 198
Кошель О. 387
Кошиць О. 220
Кошлякова Н. В. 327
Кравченко В. В. 34
Кравченко О. 206, 394
Кравчук М. П. 196–197; 146, 463, 476
Красницька М. 413
Крашенінніков С. 308
Кремень В. Г. 7, 13, 25, 34, 66, 98, 108, 118, 142, 162, 167, 194, 233, 240, 269, 337, 345, 367, 386, 392, 395, 415, 435
Крижко В. 409
Кримський А. Ю. 197–199; 464, 476
Кримський Хванько *див. Кримський А. Ю.*
Крип'якевич І. П. 199–200; 464
Крип'якевич-Лукомська Л. 200
Крип'якевич Р. 200
Кричевський Ф. 278
Кропочева Н. М. 232
Кропивницький М. 78, 188
Крутенко О. В. 162
Крушельницький А. В. 200–202; 463, 476
Крщонович Л. 253
Кряжев В. 288
Ксендзук У. С. 307
Кубійович В. М. 202–203; 274, 424, 464, 478
Кудина Г. 254
Кудінов Д. 333
Кудрицький А. В. 220
Кузеля З. 433
Кузик В. В. 309, 310

Кузнецов Г. 387
Кузнецова О. С. 55
Кузнєцова Т. 187
Кузь В. Г. 203–205; 464
Кузьменко В. В. 155
Кузьменко О. М. 271
Кузьмінська В. П. *див. Гринько Варвара*
Кузьмінський А. І. 142
Кукурудза С. 75
Кулижська О. 433
Кулик Л. Г. 440
Куліш П. О. 205–206; 18, 74, 135, 225, 238, 304, 333, 339, 358, 372, 421, 438, 464
Куліш Т. І. 232
Кульчицький О. Ю. 206–207; 464, 478
Кульчицький С. В. 222
Кундт А. 305
Купріянов І. Т. 136
Купчик Л. 128
Купчинський Д. 56
Купчинський О. 17, 63
Курас І. Ф. 345
Курило В. С. 16
Курило О. Б. 208–209; 464, 476
Курінний П. П. 209–210; 464, 478
Кучер В. 203
Кучеренко Є. М. 211; 39, 464
Кучугура-Кучеренко І. 220
Кушерець В. 305
Кушнірова Л. В. 251, 252
Кушнерик Г. 161

Л

Лазарович М. 364
Лазоришин І. 290
Лазурський В. 100
Ланге М. М. 100, 257
Ланько А. І. 248
Лашко М. В. 115
Лебединцев К. Ф. 212–213; 464
Лебідь Є. 442
Лев В. 176
Левдер А. І. 200
Левенець Ю. 203, 249
Левицький В. 214
Левицький Василь 290
Левицький М. П. 213–214; 79, 464, 478
Левицький О. 439
Левицький С. М. 215–216; 465, 478
Левченко В. В. 100
Левченко Ж. А. 19
Левченко І. К. 190
Левченко Т. В. 348
Ленерт-Домбровська М. О. *див. Підгірянка Марійка*
Лень І. 63
Леонтович М. Д. 216–217; 464
Лепкий Б. 319, 339, 371
Лесик Г. В. 223
Лесів М. 109
Лещук О. М. 218–219; 464, 476
Лила М. В. 37
Лила М. М. 37
Линдіна Є. Ю. 354
Линник О. К. 333
Лисенко М. В. 219–220; 74, 223, 224, 283, 306, 308–310, 364–367, 406, 438, 465
Лисиця Н. М. 418
Листопад Н. П. 58
Лисяк-Рудницький І. П. 220–221; 316, 465, 478
Литвин Ю. 383
Литвиненко-Вольгемут М. 216

Литвиненко Г. 217
Литвинов П. 223
Литвинов С. А. 222–223; 110, 465
Литвинова-Бартош П. Я. 223–224; 465
Лівицький А. 303
Ліончук Р. А. 265
Ліпницька І. М. 214
Лірник Я. *див. Мамонтов Я. А.*
Лісковацька Х. М. 245
Літянський В. В. 111
Лобода А. М. 225–226; 465
Лога Т. В. 42, 325, 396, 415
Логачевська С. П. 226–227; 465
Логачевська Т. 227
Логвіненко Н. М. 86
Лодзинська О. 336
Лоза П. 434
Ломницький М. 77
Лопухова С. 106
Лосюк П. В. 228–229; 465
Лотоцький А. Л. 229–230; 465
Лубенець Н. Д. 231–232; 465
Лубенець Т. Г. 232–233; 127, 147, 231, 465
Луговий В. І. 395
Лукань Р. 397
Лукаш М. О. 233–235; 465
Лукіан 29
Лукінова Т. Б. 66, 299
Лук'янець А. 57
Лук'янова Л. Б. 98, 139
Луньов П. Ф. 235–236; 465
Луцько К. В. 297
Лушакова А. 257
Любар О. О. 360
Людкевич С. П. 236–237; 275, 465
Ляшенко О. І. 162, 365

М

Магушинець І. 384
Майборода В. К. 223
Майборода Г. 310
Майборода П. 310
Майборода П. А. 104
Майдан І. Г. 322
Мазур С. Ю. 429
Мазур Я. 397
Мазуренко І. В. 35
Мазуркевич О. Р. 237–239; 466
Мойсієнко А. К. 198
Макаренко А. С. 239–240; 45, 49, 130, 382, 465
Макаренко Д. Є. 321, 391
Макаренко Л. Л. 429
Макаров Ю. 385
Макарушка О. 240–242; 176, 465
Маковей Й. *див. Маковей О.*
Маковей О. 289, 339, 441, 455
Максимович М. 93, 205, 225, 253, 261
Максюта Н. Д. 360
Макушенко І. 368
Маланій О. 20
Маланюк Є. 320
Малевич К. 260
Малий Е. *див. Вировий Є. С.*
Малицька К. І. 242–243; 143, 286, 289, 455, 465
Малиш О. М. 333
Маліна Ф. 300
Малінова Б. 197
Малород А. 51, 69
Мальйо Г. 114
Мальований Ю. І. 98, 120, 139, 162
Малюга В. 380
Мамонтів Я. А. *див. Мамонтов Я. А.*
Мамонтов Я. А. 243–245; 465

Манжай В. І. 26
Манджос Б. С. *див. Манжос Б. С.*
Манжос Б. С. 245–246; 283, 466, 476
Маньковська Р. 272
Маринич О. М. 247–248; 466
Маринчук В. *див. Антонович В. Б.*
Марков А. 87
Марков П. Г. 149
Марочко В. 6, 11, 46, 160
Мартиненко В. О. 86
Мартинюк Т. 220
Мартос Б. 248–249; 201, 466, 478
Марушка М. М. 375
Мархель Л. 317
Марченко В. 249, 250
Марченко Н. М. 249–250; 466
Марченко Н. П. 264, 265
Масальський В. І. 251–252; 466
Масенко Л. Т. 153
Маслійчук В. Л. 34
Маслов С. І. 252–253; 466
Матвеєва Н. 330
Матвієнко О. В. 59
Матвійчук О. 69, 150, 293, 311
Матяш І. Б. 82
Меленчук О. 174
Мелещенко Л. М. 122, 417
Мельник К. *див. Антонович В. Б.*
Мельник М. 77
Мельничук Б. 207, 230
Метерлінк М. 207
Микитюк В. 401
Микиша М. 220
Миколаєнко А. Є. 392
Мирний Панас 410, 438
Миронець Н. 359
Миронов М. М. 253–254; 466
Мисик В. 171
Мисюра О. О. 190
Михайленко Я. 311
Михайловський І. 101
Михальський Ф. 300
Мицик Ю. 56, 301
Мишанич О. В. 84
Мишуга О. 220
Мірза-Авакянц Н. Ю. 255–256; 466, 476
Місостов Т. 224
Міхно О. П. 17, 26, 29, 31, 32, 35–37, 39, 40, 44, 46, 49, 53–55, 60–63, 65, 75, 78, 79, 82, 85, 89, 91, 92, 94, 97, 102, 106, 108, 109, 116, 126–128, 130, 132, 139, 144, 146, 152, 166, 169, 170, 173, 175, 177–179, 197, 211, 213, 219, 224, 227, 232, 233, 236, 242, 243, 248, 250, 254, 257, 260, 262, 263, 265, 268, 272, 274, 275, 277, 279, 280, 286, 287, 290, 292, 295, 296, 304, 313, 314, 317, 331, 333, 336, 349, 362, 369, 373, 375, 376, 382, 383, 385, 388, 391, 397, 402, 412, 416, 419, 432, 435, 447, 451, 453, 456
Мішель Луїза 20
Міщенко О. В. 86
Міщук С. 173, 284
Мовна М. 78
Мовчан Р. 45
Могильний Л. 94
Молодико В. 49
Молоков-Журський П. П. 256–257; 466, 476
Мольєр Ж.-Б. 224
Мораараш Г. В. 456
Морачевський П. 188
Моргай Л. А. 105
Моргунова І. 293
Морозов Н. Д. 92
Мосенкіс Ю. Л. 266

Мосієнко С. В. 141
Москаленко В. Ф. 99
Москаленко М. 192
Моцюк В. Д. 371, 445
Музиченко О. Ф. 257–259; 125, 126, 466
Музиченко Ю. О. 126, 258
Музичко О. Є. 28
Мукомела О. 35
Муравйова О. 220
Мурашко М. І. 259–260; 364, 405, 466
Мурашко О. 260
Мухомодєєва Н. В. 26
Мушинка М. 142, 158, 163

Н
Набок М. В. 145
Нагачевська З. 54, 144, 152, 287, 317, 325, 456, 457
Нагорна Л. 321
Наєнко М. 404
Наєнко Н. К. 150
Назаренко О. В. 246
Нак М. М. 88
Наторп П. 91
Науменко В. П. 261–262; 21, 95, 179, 212, 308, 439, 466, 476
Науменко К. Є. 286
Науменко Т. В. 187
Наумов Б. М. 240
Нахлік Є. К. 206
Невмержицька О. В. 158
Неділько В. Я. 262–263; 466
Неживий О. І. 336, 404, 405
Немченко І. В. 410
Нестайко В. З. 263–265; 466
Нестуля О. О. 249
Нечуй-Левицький І. С. 265–266; 114, 205, 278, 304, 315, 333, 436, 466
Ничкало Н. Г. 139, 167
Ніжинський М. П. 266–267; 466
Ніколенко Д. Ф. 267–268; 466
Ніколюк Л. І. 67, 145, 147
Ніцше Ф. 244
Нічик В. М. 440
Новаківська Л. В. 307
Новіцька Ю. 163
Новосьолова В. І. 348

О
Овідій 29, 176
Оврас А. А. 139
Овсієнко В. В. 250, 336, 383
Огієнко І. І. 268–269; 47, 79, 151, 245, 283, 289, 350, 466, 478
Огнев'юк В. О. 270–271; 466
Огнев'юк Л. Є. 271
Огнєва Л. 336, 383
Огнєва О. Д. 198
Огоновський Олександр 78
Огоновський Омелян 62
Огуй О. Д. 350
Одарченко П. В. 357
Олесь Олександр 19, 357
Олешко М. С. 301
Олійник Я. Б. 308
Ольховик Л. 399
Омельченко Ю. А. 271–272; 467
Омельчук В. В. 49
Омельчук О. Р. 320
Омельчук С. 447
Омельяненко В. Л. 142
Онацький Є. 441
Онишків З. М. 227
Онищенко О. С. 341
Онищук А. 376

Онищук В. О. 273–274; 467
Онищук Л. 120
Онопрієнко О. В. 57, 58, 330
Опенько Я. Ю. 191
Опришко Т. С. 271
Оришкевич П. С. 274–275; 478, 467
Орел О. В. 380
Оренштайн Я. 339
Ортвін Остап 319
Осташко Т. С. 133, 249, 433
Оствальд В. 311
Отич О. М. 167
Очеретянко С. І. 252

П

Павленко Л. А. 314
Павленко Т. С. 115, 142, 167, 239, 274, 325, 330, 347, 380, 396, 454
Павлик М. 19, 455
Павлишин А. С. 202
Павлова Л. В. 195, 233
Павлова О. 236
Павловський І. Ф. 275–276; 467
Павлюк Є. 26
Павлюх Г. Г. 277; 467
Падалка І. І. 278–279; 467, 476
Палієнко М. 304
Пан Я. *див. Мамонтов Я. А.*
Панадьяді О. Г. 148
Панасенко Е. А. 16
Панасенко С. *див. Васильченко С. В.*
Панченко В. Є. 279–280; 467
Панченко Л. Ф. 16
Панчук І. В. 204
Панькевич І. 183
Папакін Г. В. 435
Парконєна Н. С. 378
Партицький О. Й. 280–281; 467
Пархоменко В. О. 282–283; 467, 476
Пархоменко Л. О. 217
Пасічник Ю. А. 123
Паска Т. 229
Пастушенко Н. М. 128
Пастушенко О. 281
Патик В. В. 226
Пашковська Г. В. 266
Перетц В. М. 283–284; 220, 245, 467, 477
Песталоцці Й. 100, 164
Петлюра С. 303
Петренко Іван *див. Крип'якевич І. П.*
Петренко І. М. 256
Петренко Л. М. 76
Петренко О. 122, 376
Петрів В. М. 285–286; 467, 478
Петрів Д. 286, 287
Петрів І. В. 286–287; 467, 478
Петров В. 226
Петровський Е. П. 100
Петровський-Штерн Й. 385
Петровцій І. Ю. 142
Пєєва С. П. 181, 289
Пилипенко Є. М. 266
Пилипенко О. Є. 406
Пилипенко С. 129
Пилипишин О. 316
Пимоненко М. 260
Пиндус Б. 161, 281, 413
Пирог Р. 256
Пирогов М. І. 288–289; 116, 136, 333, 388, 468
Пироженко Л. В. 187, 254, 407, 444
Пискунов О. І. 395
Підвальна Ю. В. 23
Підгірянка Марійка 289–290; 467
Підмогильний В. 129
Підопригоріна С. 106
Підтиченко В. І. 292

Підтиченко М. М. 291–292; 467
Пінчак С. 407
Пінчук Ю. А. 149, 450
Піскова Е. М. 153
Піскун В. 270, 433
Піх О. 191
Платон 169
Плачинда С. 119
Плетньова О. 21
Плутарх 176
Плюта С. В. 75
Пляцко Р. 305
Побірченко Н. С. 25, 95, 153, 162, 190, 194, 204, 206, 266, 334, 422
Повстенко О. 210
Погонець І. 97
Погребенник Ф. 456
Покусова О. С. 111, 137, 289, 313, 444
Полєк В. 371
Полонська-Василенко Н. Д. 292–293; 68, 282, 301, 467, 478
Польова О. В. 192
Полюхович Т. 116, 122, 131, 178, 272, 403
Полякова Ю. Ю. 158
Помагайба В. І. 294–295; 467
Пономаренко Л. О. 5, 8, 10, 14, 98, 181, 289, 354, 418
Поперечна Л. А. 325
Попик В. І. 341
Попиченко С. С. 204
Попов О. І. 295–296; 107, 130, 467, 478
Попова Л. О. 51
Портнов А. 283
Поссе К. 87
Постовойтов Є. П. 297; 467
Потапенко Є. П. 92
Потебня О. О. 298–299; 94, 95, 116, 433, 468
Потіха О. 317
Потульницький В. А. 301
Почверук Г. 336
Працьовитий М. 88
Пригара М. 234
Прийма І. 28
Принь М. 210
Принь О. 210
Приступа Є. 56
Прісняков В. Ф. 299–300; 468
Пріцак О. Й. 300–301; 198, 468, 478
Прокіп А. 91
Проколієнко Л. М. 195, 268
Прокопенко І. Ф. 302–303; 468
Прокопенко Л. І. 162
Прокопів Л. М. 155
Прокопович В. К. 303–304; 468, 478
Проперцій 176
Протопопов В. 159
Прохоренко О. М. 76, 141, 195, 259
Процюк І. 314
Пршигода В. 314
Пулюй І. П. 304–305; 205, 413, 468, 478
Пчілка Олена 305–307; 339, 393, 467
Пшемінська Л. О. 217
Пяртлі К. П. 307–308; 467
П’ятка Н. 330

Р

Радогуз С. А. 182
Раєвський О. 118
Ранська Л. А. 58
Рафальський О. О. 133
Рахно О. Я. 324
Ребрик І. 142

Рева Л. 253
Ревуцький Д. М. 308–309; 130, 220, 283, 310, 468, 477
Ревуцький Л. М. 309–310; 220, 308, 468
Редько О. М. 79
Реєнт О. П. 133
Резніченко І. Г. 324
Рейн В. 258
Ремез Є. 429
Реформатський С. М. 310–311; 468
Рєзнік Я. Б. 312–313; 468
Рєпнін-Волконський М. Г. 276
Ржепецький Л. А. 420
Рильський М. 234, 308, 357
Римаренко Ю. 321
Рис І. 157
Рихлік Є. А. 313–314; 283, 469, 477
Ричка В. М. 133, 283
Різак І. М. 142
Ріпин І. 259
Рогальська І. П. 204
Рогова П. І. 289, 418
Рогач Панько *див. Кримський А. Ю.*
Рожанківська О. 286, 287
Розенберг М. 32
Ройтман А. Б. 300
Рокицька О. Д. 170
Романович Л. 345
Романовський О. Г. 168
Романчук Ю. С. 315–316; 468
Романюк С. 183
Роменець В. А. 180
Роское Г. 435
Ростафінський О. 77
Ротач О. П. 276, 283
Ротач П. П. 187, 276, 283
Рубан А. І. 188, 341
Рубісов К. 193
Рубльов О. С. 36, 191
Руданський С. 61, 219
Руденко Л. 300
Руденко Ю. Д. 119
Рудловчак О. М. 142
Рудницька М. І. 316–317; 319, 468, 478
Рудницька О. П. 317–318; 468
Рудницька Т. 110, 126, 169, 268, 412
Рудницький М. І. 319–320; 316, 468
Рудницький С. Л. 320–321; 468, 477
Рудницький Я.-Б. А. 321–322; 468, 478
Рудяченко О. 161
Русанівський В. М. 322
Руснак І. 183, 271
Русов О. О. 323–324; 223, 422, 469
Русова С. Ф. 324–326; 79, 134, 143, 144, 147, 152, 223, 258, 298, 323, 417–419, 422, 469, 479
Русько О. М. 326–327; 469
Рябоконь Л. 376
Рябухо О. М. 378
Рязанова Р. 456
Ряппо Я. П. 327–328; 107, 468

С

Сабалдир Г. О. 116
Савенкова Л. В. 59, 292, 431
Савицька Г. 295
Савич Л. П. 51
Савченко І. 448
Савченко О. Я. 329–330; 86, 237, 469
Савчин В. 234
Савчук О. О. 34, 407
Сагач Г. М. 147
Садовий А. 364
Саєнко В. 149
Сакович К. 253

Саламаха І. В. 48
Салига Н. 38, 39
Салогуб В. І. 234
Самброс Ю. П. 330–331; 130, 469
Самоплавська Т. О. 34, 69, 94, 108, 110, 149, 150, 232, 233, 328, 341, 345, 367, 373, 435, 450
Сапухін П. А. 332–333; 331, 469
Сапухіна Л. П. 333
Сараєва О. В. 353
Сарбей В. Г. 34
Сварник Г. 364
Сверстюк Є. 335
Свидницький А. П. 333–334; 472
Світленко С. 448
Світлицький Г. 231, 260
Світлична Н. О. 334–336; 471, 477, 479
Світличний І. 335, 336
Світославський С. 31
Свйонтик О. 353
Семеренко Г. В. 59
Сепура Ів. *див. Стешенко І. М.*
Сербін О. О. 327
Сервантес М. 234
Сергієнко Г. 330
Сергієнко М. *див. Грушевський М. С.*
Сергієнко М. 257
Сердешний Ів. *див. Стешенко І. М.*
Серебрякова Г. 223
Середа О. В. 382
Середа Х. 142, 223, 267, 327, 361, 366, 372
Сидорчук Т. 301
Сизоненко С. 106
Симоненкова Л. М. 250
Симчич О. 457
Синиця І. О. 336–337; 472
Синьова В. М. 454
Синявський А. 78
Сиротенко А. Й. 337–338; 472
Сита Г. М. 88
Сисоєва С. О. 395
Ситнік Т. 361
Сізінцева Н. М. 328
Сіка В. 17
Сікорський І. 231
Сікорський П. І. 400
Сімович В. І. 339–340; 29, 79, 172, 319, 350, 470
Сімсон П. Ф. 284
Сірий Ю. 417
Сірополко С. О. 340–341; 470, 479
Січинський Д. 243
Січинський М. 215
Січкар А. Д. 92
Січовик Ів. *див. Стешенко І. М.*
Скалько С. 386
Сковорода Г. 33, 34, 121, 127, 147, 164, 207, 223, 238, 278, 371, 372, 412
Скок В. І. 342–343; 470
Скопенко В. В. 343–344; 69, 150, 293, 311, 470
Скоропадський П. 68, 104, 132, 135, 303
Скорульська Р. 220
Скотна Н. 81
Скрипка Т. 336
Скрипник Г. 299
Скрипник М. О. 344–345; 36, 470, 477
Скрипник П. І. 276
Скрипнік О. В. 141
Скрипченко Н. Ф. 345–347; 470
Скрипченко О. 346
Скульський Р. П. 360
Скуратівський Л. В. 347–348; 250, 470

Скутін А. О. 392
Славинський М. 214
Сластіон О. 278
Слешинський І. 426
Слєпкань З. І. 348–349; 470
Сліпий Й. 63
Сліпушко О. 327
Слобожаніна Н. 322
Слюсаренко В. Г. 184
Слюсаренко Н. В. 155
Смаль В. З. 127
Смаль-Стоцький Р. С. 349–351; 470, 479
Смаль-Стоцький С. Й. 351–352; 173, 183, 349, 470, 479
Сметанський І. 77
Сминтина В. А. 426
Смирнов В. 144
Смоленчук М. 177
Смолій В. А. 20, 23, 25, 36, 41, 48, 82, 95, 118, 149, 150, 153, 158, 163, 203, 207, 210, 217, 222, 226, 255, 276, 283, 322, 334, 350, 357, 365, 433, 435, 437, 438, 439, 442, 448, 450
Смоліна С. 399
Смолінський С. М. 352–353; 256, 257, 470
Смолінчук Л. С. 160
Смотрицький М. 253
Смужаниця В. 250
Смужаниця Н. М. *див. Марченко Н. М.*
Снагощенко В. В. 260
Снєгірьов Г. 335
Собкович О. С. 406
Соботович Є. Ф. 353–354; 471
Сова А. 56, 375, 382
Сойко І. М. 367
Сокіл В. 299
Соколенко Л. О. 349
Соколова А. 245
Соколовська І. С. 429
Соколовський О. 131
Соколянський І. П. 354–356; 130, 159, 254, 471, 477
Солдатенко В. 249, 345
Солдатова Т. Д. 165
Соловей Д. Ф. 356–357; 471, 479
Соловей М. В. 382
Соловей О. 357
Солоіденко Г. І. 359
Соломаха С. О. 318
Сорока О. 243
Софокл 29
Сохоцький Ю. 87
Спірякова С. В. 422
Спутай С. 126
Срібняк І. 304
Ставинська Р. А. 34
Стамбол І. 188
Старицька В. 368
Старицька М. 220
Старицька-Черняхівська Л. 368
Старицький М. 19, 219, 223, 224, 367, 372
Старовойтенко І. 358
Стах Петро *див. Черкасенко С. Ф.*
Стебницький П. Я. 358–359; 214, 471
Стельмах Н. А. 98, 181, 289
Стельмахович М. Г. 359–361; 119, 471
Степанишин Б. І. 361–362; 471
Степанів-Дашкевич О. І. 363–364; 471, 477
Степанович К. 211
Степченко О. П. 253
Стернюк О. 215
Стефаник В. 19, 183

Стеценко К. Г. 364–366; 216, 219, 220, 471
Стецько Я. 63
Стецюк О. 275
Стешенко І. М. 366–367; 220, 393, 471, 477
Стешенко О. М. 367–369; 366, 471, 477
Стороженко О. 24, 410, 423
Стоцький О. О. 369; 471
Стражнікова І. В. 155, 287
Стронін О. 94, 187
Струк Н. 293, 311
Ступарик Б. М. 370–372; 41, 89, 142, 157, 445, 457, 471
Стус В. 335, 383
Субота В. 345
Субтельний О. 221
Судомора О. 368
Сумцов М. Ф. 372–373; 226, 471
Супруненко О. 210
Суслопаров М. 255
Сухенко Є. 134
Сухобокова О. 105
Суховерська О. С. 374–375; 471
Сухомлинська Г. І. 375–376; 471
Сухомлинська О. В. 6, 11, 19, 22, 41, 48, 58, 61, 66, 69, 84, 89, 94, 95, 101, 104, 108, 110, 112, 113, 118, 119, 122, 131, 134, 137, 141, 149, 150, 154, 157, 160, 162, 165, 187, 188, 190, 195, 206, 213, 217, 232, 233, 240, 244–246, 251, 254, 259, 260, 266, 295, 325, 327, 328, 334, 341, 346, 352, 356, 365, 372, 373, 376–378, 380, 389, 405, 407, 417, 420, 425, 428, 435, 444, 445, 450, 457
Сухомлинський В. О. 376–378; 60, 116, 124, 127, 177, 204, 226, 272, 291, 336, 360, 361, 375, 385, 471
Сушкевич А. К. 378–379; 471
Сущанський В. 426

Т

Табачников І. А. 127
Тагліна Ю. С. 118
Тараніна Б. 293
Тарасенко І. Ю. 301
Тарасенко О. О. 25
Тарасова Н. І. 31, 137, 292, 349, 415, 429, 431
Тарнавська С. В. 56, 367
Тарновський В. 114
Текерей В. 189
Тельнюка С. 171
Телячий Ю. В. 441
Терентьєва Н. О. 145
Терещенко І. 259
Терещенко М. 234
Тернґрен Л. Н. 402
Тесленко А. 238, 418
Тесленко І. Ф. 379–380; 472
Тимченко Є. 208
Тимченко І. 426
Тисовський О. В. 381–382; 401, 472, 479
Титова Н. М. 448
Тихий О. І. 382–383; 472, 477
Тихолаз А. Г. 444
Тихолоз Н. 402
Тичина П. 171, 198, 365
Тичініна А. Р. 265
Тищенко В. В. 354
Тищенко К. М. 384–385; 472
Тіхненко О. М. 264
Тіщенко І. І. 327
Ткаченко І. Г. 385–386; 472
Ткаченко Л. 290
Ткаченко М. *див. Антонович В. Б.*

Ткаченко Н. 404
Ткаченко Т. М. 124
Ткаченко Т. С. 204
Ткачук М. Л. 440
Ткачук М. М. 17
Товкайло Т. 340
Товт О. О. 194
Тодійчук О. 25
Тодосієнко С. *див. Черкасенко С. Ф.*
Токміленко О. В. 422
Толмачевська К. 92
Топоровська Т. М. 439
Топузов О. 330, 395
Топчій Д. 296
Требіна Н. 406
Трегубов Є. 43
Третяк П. 78
Тринус О. 259
Тріпутіна Н. П. 130
Трублаїні М. 386–388; 472
Тувім Ю. 234
Тулов М. А. 388–389; 472
Турган О. Д. 71
Турунцев О. П. 271
Тутковський М. 309
Тутковський П. А. 389–391; 472
Тхоржевський Д. О. 391–392; 472

У

Угрин-Безгрішний М. 230
Удовенко В. 331
Удод О. А. 48
Українка Леся 393–394; 19, 20, 79, 130, 137, 175, 197, 198, 219, 238, 260, 305, 306, 322, 339, 357, 368, 410, 436, 472
Ульяновський В. 25, 48
Улюкаєва І. Г. 134
Уманець М. *див. Комаров М. Ф.*
Усатенко Т. П. 360
Усенко П. Г. 95
Ушакова Л. 373
Ушинський К. Д. 394–396; 18, 110, 111, 116, 122, 124, 127, 164, 223, 254, 333, 472

Ф

Фармаковський Б. 209
Федака Д. М. 85, 142
Федоренко Д. Т. 360
Федорів І. 191
Федорчук В. В. 368
Федотов Є. 366
Федькович Ю. 74, 75, 173, 339, 351, 455
Феєрбах Л. 189
Фелонюк А. 23, 29, 53, 301, 364
Филипович П. 146
Филипчак І. П. 396–397; 128, 461, 477
Філахтова Н. 199
Філімонова Т. В. 92, 134
Філіпенко А. 310
Флобер Г. 234
Флоринський Т. 225
Фльоров О. П. 398–399; 461
Фомічова Л. І. 454
Фостій І. П. 174
Фрадкін М. 278
Фрайт І. 75
Франко І. Я. 399–400; 19, 20, 26, 33, 77, 111, 114, 121, 127, 135, 143, 150, 172, 183, 197, 219, 237, 238, 278, 304, 319, 333, 334, 339, 351, 357, 401, 441, 449, 452, 455, 461
Франко П. І. 401–402; 381, 461, 477
Франчук В. Ю. 299

Фруктова Я. С. 271
Фурсенко Л. І. 28

Х
Хавіна С. Я. 20
Халімон Н. 126
Ханас В. 281
Хархун О. Л. 31
Харцієв В. 256, 257
Харченко В. 154
Хванько А. *див. Кримський А. Ю.*
Хвойка В. 209
Хілліг Г. 6, 11, 46, 160
Хмельницький Б. 188
Хмура О. О. 402–403; 463
Хобзей Н. В. 163
Ходанич Л. П. 290
Ходосов К. О. 404–405; 463
Холмський Іван *див. Крип'якевич І. П.*
Холодний П. І. 405–406; 260, 368, 433, 434, 463, 479
Хопта С. М. 200, 307
Хороб С. 62
Хорошилова М. 21
Хорунжий Ю. 369
Хотінок І. 278
Хоткевич Г. Г. 408
Хоткевич Г. М. 406–408; 289, 295, 463, 477
Хохлова О. М. 425
Хриков Є. М. 408–409; 16, 463
Хропко П. П. 410; 334, 463
Хуторний Т. *див. Лубенець Т. Г.*

Ц
Цвелих Т. І. 411–412; 472
Цегельський Р. М. 412–413; 472
Цимбал Я. 388
Цінько С. 348

Ч
Чабан М. 48, 79, 419
Чавдаров С. 83, 122, 395
Чаграк Н. І. 202
Чайченко Василь *див. Грінченко Б. Д.*
Чала Н. В. 19, 22, 41, 111, 137, 233
Чамата П. Р. 414–415; 267, 460
Чебишов П. 87
Чеботарьов О. 44
Челпанов Г. 439
Чепелєв В. І. 415–416; 460
Чепелєва Н. В. 416
Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. 416–418; 70, 147, 258, 460, 477
Чепіль М. 81, 242, 400
Чепурна Н. М. 162
Череватенко Л. В. 234
Чередниченко В. І. 418–419; 460
Черезова І. 124
Черкасенко С. Ф. 419–421; 79, 150, 417, 460, 479
Чернега П. М. 133
Чернобровкіна С. В. 76, 274
Чернова І. Б. 451
Черноватий Л. М. 234
Черняк П. К. 32
Черняков Б. 235
Честертон Ґ. 82
Чикаленко Є. 43
Чирва Г. М. 26
Чмола І. 381, 401
Чопик Р. 56
Чорна А. 76
Чорновол І. П. 316
Чубань Т. В. 348
Чубатий М. 63
Чубинський П. П. 421–422; 43, 45, 460

Чубрій Гр. *див. Шерстюк Г. П.*
Чуліпа І. І. 260

Ш
Шаблій О. І. 275, 321
Шаленко Г. І. 31
Шаля І. 102
Шамрай А. П. 423–424; 469
Шандра В. С. 226, 305
Шаповал Ю. І. 132, 203, 435
Шапошнікова І. М. 59
Шарельман Г. 244
Шарко В. О. 118
Шарлемань М. В. 424–425; 469
Шарпатий В. Г. 345
Шатохіна І. 435
Шатуновський С. Й. 425–426; 469
Шахматов О. 198
Шашкевич М. 183
Швалб М. Г. 34
Швець В. О. 429
Шевелєва М. 149, 406, 448
Шевельов Ю. 209
Шевченко В. 40, 92
Шевченко Л. В. 289
Шевченко С. М. 313
Шевченко Т. 18, 20, 22, 23, 28, 33, 43, 48, 70, 74, 79, 83, 94, 95, 111, 121, 140, 148, 153, 177, 183, 186, 189, 196, 205, 219, 237, 238, 265, 267, 278, 279, 303, 315, 316, 322–324, 333, 335, 339, 340, 351, 356, 372, 407, 421, 423, 434, 436, 438, 447, 448, 452
Шевченко Ю. Г. 34
Шевчук В. 293, 334
Шевчук М. 438
Шевчук О. Р. 175
Шекера І. С. 21
Шекспір В. 189, 205, 322
Шендеровський В. 161, 305, 322, 444
Шептицька Т. 46
Шептицький А. 369
Шерстюк Г. П. 427–428; 469
Шилкіна М. В. 192
Шиллер Ф. 185, 205, 234
Шелюх О. М. 340
Шиманов А. Л. 95
Шиманський І. Є. 428–429; 470
Шинкаренко І. 275
Шинкарук В. І. 207
Ширшова Л. Г. 187, 191
Шишкалова Н. Г. 88
Шищенко П. Г. 248
Шквар Г. 432
Шкварчук В. 172
Шкіль М. І. 430–431; 469
Шкріба С. О. 447
Шкурпило Т. Р. 290
Шолохова Н. Є. 31, 328
Шостак А. О. 55
Шохор-Троцький С. 213
Шпаргало Є. 444
Шрибляк В. 78
Штань О. О. 130
Штерн В. 38
Штикало Д. 334
Штома Л. Н. 167
Штундер З. 237
Шугай О. В. 171
Шулежко О. М. 431–432; 470
Шулежко Ф. 431
Шульга І. К. 386
Шульгин О. Я. 432–433; 470, 479
Шульгин Я. 439
Шульгина-Іщук Н. Я. 433–435; 470, 479
Шумило Н. М. 407
Шумілова А. 34

Шумський О. Я. 435; 108, 283, 470, 477
Шуневич Є. 75
Шурхало Д. 345
Шухевич В. О. 436–437; 470

Щ
Щепотьєв П. О. 437–438; 469, 477
Щербакова Н. 192
Щербаненко Б. П. 148, 245
Щербань М. І. 248
Щербань П. М. 26
Щербанюк Л. 173, 185
Щербина В. І. 438–439; 24, 469
Щербина О. М. 439–440; 469
Щетина Т. П. 192
Щириця Ю. О. 441; 469, 477
Щоголів Я. 205, 423
Щоголь М. Т. 220
Щочкіна І. М. 65, 206, 356
Щурат В. Г. 441–442; 469

Ю
Юренко О. П. 357
Юрійчук Є. П. 340, 350
Юркевич П. Д. 443–444; 474
Юркова О. В. 314
Ющишин І. М. 444–445; 91, 286, 287, 401, 474
Ющишин М. 353
Ющук І. П. 446–447; 474

Я
Яблонська О. В. 214
Яворницький Д. І. 447–448; 282, 474
Яворовський О. П. 99
Яворський Б. 216
Яворський В. 311
Яворський Г. 207
Яворський М. І. 449–450; 474, 477
Ягіч В. 442
Якимчук О. 289
Якобчук Н. О. 113, 160, 262, 428, 445
Якобчук Н. П. 224
Якутович Г. 55
Якуша Я. 79
Яната О. А. 450–451; 473, 477
Янковська О. В. 217
Ярема С. 453
Ярема Я. Я. 452–453; 473
Яременко В. 113
Яремко Р. 73
Яремчук Т. 57
Ярмак Н. О. 259
Ярмаченко М. Д. 453–454; 42, 51, 67, 142, 240, 372, 416, 473
Ярошенко С. 426
Ярошинська Є. І. 455–456; 242, 473
Ясінчук Л. П. 456–457; 473, 479
Ястржембський В. 165
Ясь М. *див. Мамонтов Я. А.*
Ясь О. В. 25, 194, 439
Яценко Т. 40, 65, 86, 87, 263, 362
Яциневич Я. 219
Яшан О. 279

A
Adamenko O. V. *див. Адаменко О. В.*
Alchevska Kh. D. *див. Алчевська Х. Д.*
Alchevska Kh. O. *див. Алчевська Х. О.*
Alyskevych A. A. *див. Алиськевич А. А.*
Ananyin S. A. *див. Ананьїн С. А.*
Andriievskyi O. O. *див. Андрієвський О. О.*
Antonets N. B. *див. Антонець Н. Б.*
Antonovych V. B. *див. Антонович В. Б.*
Arnautiv V. O. *див. Арнаутов В. О.*

Arnautov V. O. *див. Арнаутов В. О.*
Artymovych A. V. *див. Артимович А. В.*
Arvat F. S. *див. Арват Ф. С.*
Astriab O. M. *див. Астряб О. М.*

B

Babenko O. K. *див. Бабенко О. К.*
Badan-Yavorenko O. I. *див. Бадан-Яворенко О. І.*
Bagalei D. I. *див. Багалій Д. І.*
Bahalii D. I. *див. Багалій Д. І.*
Bahmut I. A. *див. Багмут І. А.*
Baiev B. F. *див. Баєв Б. Ф.*
Bandura O. M. *див. Бандура О. М.*
Barvinskyi O. H. *див. Барвінський О. Г.*
Baznyk M. Ya.
Berenshtam V. L. *див. Береншатам В. Л.*
Berezivska L. D. *див. Березівська Л. Д.*
Berezniak Ye. S. *див. Березняк Є. С.*
Berlo H. L. *див. Берло Г. Л.*
Bidnov V. O. *див. Біднов В. О.*
Biletskyi B. M. *див. Білецький Б. М.*
Biliaiev O. M. *див. Біляєв О. М.*
Bilous D. H. *див. Білоус Д. Г.*
Binytska K. 242
Birchak V. I. *див. Бірчак В. І.*
Blazhkevych I. O. *див. Блажкевич І. О.*
Blyznets V. S. *див. Близнець В. С.*
Boberskyi I. M. *див. Боберський І. М.*
Bohdanovych M. V. *див. Богданович М. В.*
Bryk I. S. *див. Брик І. С.*
Brykovych I. M. *див. Брикович І. М.*
Buhaiko T. F. *див. Бугайко Т. Ф.*
Bulakhovskyi L. A. *див. Булаховський Л. А.*
Burynska N. M. *див. Буринська Н. М.*
Bykovets M. M. *див. Биковець М. М.*
Byrchak V. I. *див. Бірчак В. І.*

C

Chamata P. R. *див. Чамата П. Р.*
Chepeliev V. I. *див. Чепелєв В. І.*
Chepiha (Zelenkevych) Ya. F. *див. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф.*
Chepil M. I. 397
Cherednychenko V. I. *див. Чередниченко В. І.*
Cherkasenko S. F. *див. Черкасенко С. Ф.*
Chubynskyi P. P. *див. Чубинський П. П.*
Cockerill A. 378

D

Dadenkov M. F. *див. Даденков М. Ф.*
De-Metts H. H. *див. Де-Метц Г. Г.*
Demydenko V. K. *див. Демиденко В. К.*
Depolovych L. P. *див. Деполович Л. П.*
Doha V. M. *див. Дога В. М.*
Doroshenko D. I. *див. Дорошенко Д. І.*
Doroshenko O. I. *див. Дорошенко О. І.*
Doroshkevych O. K. *див. Дорошкевич О. К.*
Dovhopoliuk M. L. *див. Довгополюк М. Л.*
Drahomanov M. P. *див. Драгоманов М. П.*
Dubynchuk O. S. *див. Дубинчук О. С.*
Duchyminska O. V. *див. Дучимінська О. В.*
Dukhnovych O. V. *див. Духнович О. В.*
Durdukivskyi V. F. *див. Дурдуківський В. Ф.*
Dzerovych Yu.-K. I. *див. Дзерович Ю.-К. І.*
Dzeverin O. H. *див. Дзеверін О. Г.*

E

Evarnytskyi D. I. *див. Яворницький Д. І.*

F
Florov O. P. *див. Фльоров О. П.*
Franko I. Ya. *див. Франко І. Я.*
Franko P. I. *див. Франко П. І.*
Fylypchak I. P. *див. Филипчак І. П.*

G
Gavrysh V. 95
Giedrous J. 222
Gerget A. 103
Gnilosirov V. S. *див. Гнилосиров В. С.*
Gordievskyi M. I. *див. Гордієвський М. І.*
Gotalov-Gotlib A. *див. Готалов-Готліб А. Г.*
Gubko O. T. *див. Губко О. Т.*

H
Halushchynskyi M. M. *див. Галущинський М. М.*
Hendrykhivska A. I. *див. Гендрихівська А. І.*
Hermaize O. Yu. *див. Гермайзе О. Ю.*
Hillig G. *див. Хілліг Г.*
Hnylosyrov V. S. *див. Гнилосиров В. С.*
Hollings Ch. 379
Honcharenko S. U. *див. Гончаренко С. У.*
Honcharuk Ye. H. *див. Гончарук Є. Г.*
Horetsky Petro *див. Горецький П. Й.*
Horetskyi P. Y. *див. Горецький П. Й.*
Hotalov-Hotlib A. H. *див. Готалов-Готліб А. Г.*
Hotlib A. H. *див. Готалов-Готліб А. Г.*
Hoviadovska N. O. *див. Гов'ядовська Н. О.*
Hrinchenko B. D. *див. Грінченко Б. Д.*
Hrinchenko M. M. *див. Грінченко М. М.*
Hrunskyi M. K. *див. Грунський М. К.*
Hrushevskyi M. S. *див. Грушевський М. С.*
Hryhoriyiv N. Ya. *див. Григоріїв Н. Я.*
Hrynko H. F. *див. Гринько Г. Ф.*
Hrynko Varvara *див. Гринько Варвара*
Hryshchenko M. M. *див. Грищенко М. М.*
Hrytsak Ye. M. *див. Грицак Є. М.*
Hrytsenko M. S. *див. Гриценко М. С.*
Huzyk M. P. *див. Гузик М. П.*

I
Ivanytsia H. M. *див. Іваниця Г. М.*
Ivchuk V. Ya. *див. Івчук В. Я.*

K
Kaiukov V. I. *див. Каюков В. І.*
Kaluska L. V. *див. Калуська Л. В.*
Kaluzhniatskyi O. I. *див. Калужняцький О. І.*
Kaniuk S. I. *див. Канюк С. І.*
Karbulytskyi I. I. *див. Карбулицький І. І.*
Karkhut S. V. *див. Кархут С. В.*
Kazka A. V. *див. Казка А. В.*
Khmura O. O. *див. Хмура О. О.*
Khodosov K. O. *див. Ходосов К. О.*
Kholodnyi P. I. *див. Холодний П. І.*
Khotkevych H. M. *див. Хоткевич Г. М.*
Khropko P. P. *див. Хропко П. П.*
Khrykov Ye. M. *див. Хриков Є. М.*
Kobylianskyi Yu. Yu. *див. Кобилянський Ю. Ю.*
Kobzar B. S. *див. Кобзар Б. С.*
Komarov M. F. *див. Комаров М. Ф.*
Konyskyi O. Ya. *див. Коніський О. Я.*
Korduba M. M. *див. Кордуба М. М.*
Korf M. O. *див. Корф М. О.*
Kostiuk H. S. *див. Костюк Г. С.*

Kostomarov M. I. *див. Костомаров М. І.*
Kostomarov N. I. *див. Костомаров М. І.*
Kovalenko H. O. *див. Коваленко Г. О.*
Kravchuk M. P. *див. Кравчук М. П.*
Kremen V. *див. Кремень В. Г.*
Krushelnytskyi A. V. *див. Крушельницький А. В.*
Krymskyi A. Yu. *див. Кримський А. Ю.*
Krypiakevych I. P. *див. Крип'якевич І. П.*
Kubiiovych V. M. *див. Кубійович В. М.*
Kucherenko Ye. M. *див. Кучеренко Є. М.*
Kulchytskyi O. Yu. *див. Кульчицький О. Ю.*
Kulish P. O. *див. Куліш П. О.*
Kurinnyi P. P. *див. Курінний П. П.*
Kurylo O. B. *див. Курило О. В.*
Kyrpychov V. L. *див. Кирпичов В. Л.*
Kyrychuk O. V. *див. Киричук О. В.*
Kysilevskyi K. Y. *див. Кисілевський К. Й.*
Kyvlytskyi Ye. O. *див. Кивлицький Є. О.*
Kuz' V. H. *див. Кузь В. Г.*
Kuzminska V. P. *див. Гринько Варвара*

L

Lashkevich A. S. 44, 179
Lebedyntsev K. F. *див. Лебединцев К. Ф.*
Lenert-Dombrovska M. O. *див. Підгірянка Марійка*
Leontovych M. D. *див. Леонтович М. Д.*
Leshchuk O. M. *див. Лещук О. М.*
Levytskyi M. P. *див. Левицький М. П.*
Levytskyi S. M. *див. Левицький С. М.*
Liudkevych S. P. *див. Людкевич С. П.*
Loboda A. M. *див. Лобода А. М.*
Lohachevska S. P. *див. Логачевська С. П.*
Losiuk P. V. *див. Лосюк П. В.*
Lototskyi A. L. *див. Лотоцький А. Л.*
Lubenets N. D. *див. Лубенець Н. Д.*
Lubenets T. H. *див. Лубенець Т. Г.*
Lukash M. O. *див. Лукаш М. О.*
Lunov P. F. *див. Луньов П. Ф.*
Lysenko M. V. *див. Лисенко М. В.*
Lysiak-Rudnytskyi I. P. *див. Лисяк-Рудницький І. П.*
Lytvynov S. A. *див. Литвинов С. А.*
Lytvynova-Bartosh P. Ya. *див. Литвинова-Бартош П. А.*

M

Makarenko A. S. *див. Макаренко А. С.*
Makarushka Ostap *див. Макарушка Остап*
Malytska K. I. *див. Малицька К. І.*
Mamontov Ya. A. *див. Мамонтов Я. А.*
Manzhos B. S. *див. Манжос Б. С.*
Marchenko N. M. *див. Марченко Н. М.*
Marochko V. *див. Марочко В.*
Martos B. M. *див. Мартос Б. М.*
Marynych O. M. *див. Маринич О. М.*
Masalskyi V. I. *див. Масальський В. І.*
Maslov S. I. *див. Маслов С. І.*
Mazurkevych O. R. *див. Мазуркевич О. Р.*
Mikhailenko Ya. I. 311
Mirza-Avakyancz N. Yu. *див. Мірза-Авакянц Н. Ю.*
Molokov-Zhurskyi P. P. *див. Молоков-Журський П. П.*
Murashko M. I. *див. Мурашко М. І.*
Muzychenko O. F. *див. Музиченко О. Ф.*
Myronov M. M. *див. Миронов М. М.*

N
Nahorniy Ya. 242
Naumenko V. P. *див. Науменко В. П.*
Nechui-Levytskyi I. S. *див. Нечуй-Левицький І. С.*
Nedilko V. Ya. *див. Неділько В. Я.*
Nestaiko V. Z. *див. Нестайко В. З.*
Nikolenko D. F. *див. Ніколенко Д. Ф.*
Nizhynskyi M. P. *див. Ніжинський М. П.*

O
Ohiienko I. I. *див. Огієнко І. І.*
Ohneviuk V. O. *див. Огнев'юк В. О.*
Omelchenko Yu. A. *див. Омельченко Ю. А.*
Onyshchuk V. O. *див. Онищук В. О.*
Oryshkevych P. S. *див. Оришкевич П. С.*

P
Padalka I. I. *див. Падалка І. І.*
Panchenko V. Ye. *див. Панченко В. Є.*
Parkhomenko V. O. *див. Пархоменко В. О.*
Partytskyi O. Y. *див. Партицький О. Й.*
Pavliukh H. H. *див. Павлюх Г. Г.*
Pavlovskyi I. F. *див. Павловський І. Ф.*
Pchilka Olena *див. Пчілка Олена*
Peretts V. M. *див. Перетц В. М.*
Petriv I. V. *див. Петрів І. В.*
Petriv V. M. *див. Петрів В. М.*
Piartli K. P. *див. Пяртлі К. П.*
Pidhirianka Mariika *див. Підгірянка Марійка*
Pidtychenko M. M. *див. Підтиченко М. М.*
Polonska-Vasylenko N. D. *див. Полонська-Василенко Н. Д.*
Pomahaiba V. I. *див. Помагайба В. І.*
Ponomarenko L. O. *див. Пономаренко Л. О.*
Popov O. I. *див. Попов О. І.*
Postovoitov Ye. P. *див. Постовойтов Є. П.*
Potebnia O. O. *див. Потебня О. О.*
Prisniakov V. F. *див. Прісняков В. Ф.*
Pritsak O. Y. *див. Пріцак О. Й.*
Prokopenko I. F. *див. Прокопенко І. Ф.*
Prokopovych V. K. *див. Прокопович В. К.*
Puliui I. P. *див. Пулюй І. П.*
Pyrohov M. I. *див. Пирогов М. І.*

R
Reformatskii S. N. *див. Реформатський С. М.*
Reformatskyi S. M. *див. Реформатський С. М.*
Revutskyi D. M. *див. Ревуцький Д. М.*
Revutskyi L. M. *див. Ревуцький Л. М.*
Riappo Ya. P. *див. Ряппо Я. П.*
Rieznik Ya. B. *див. Рєзнік Я. Б.*
Romanchuk Yu. S. *див. Романчук Ю. С.*
Rudnytska M. I. *див. Рудницька М. І.*
Rudnytska O. P. *див. Рудницька О. П.*
Rudnytskyi M. I. *див. Рудницький М. І.*
Rudnytskyi S. L. *див. Рудницький С. Л.*
Rudnytskyi Ya.-B. A. *див. Рудницький Я.-Б. А.*
Rusinko E. 142
Rus'ko O. M. *див. Русько О. М.*
Rusov O. O. *див. Русов О. О.*
Rusova S. F. *див. Русова С. Ф.*
Rykhlik Ye. A. *див. Рихлік Є. А.*

S
Sambros Yu. P. *див. Самброс Ю. П.*
Sapukhin P. A. *див. Сапухін П. А.*

Savchenko O. Ya. *див. Савченко О. Я.*
Shamrai A. P. *див. Шамрай А. П.*
Sharleman' M. V. *див. Шарлемань М. В.*
Shatunovskii S. I. *див. Шатуновський С. Й.*
Shatunovskyi S. Y. *див. Шатуновський С. Й.*
Shchepotiev V. O. *див. Щепотьєв В. О.*
Shcherbyna O. M. *див. Щербина О. М.*
Shcherbyna V. I. *див. Щербина В. І.*
Shukhevych V. O. *див. Шухевич В. О.*
Shchurat V. H. *див. Щурат В. Г.*
Shchyrytsia Yu. O. *див. Щириця Ю. О.*
Sherstiuk H. P. *див. Шерстюк Г. П.*
Shkil M. I. *див. Шкіль М. І.*
Shulezhko O. M. *див. Шулежко О. М.*
Shulhyn O. Ya. *див. Шульгин О. Я.*
Shulhyna-Ishchuk N. Ya. *див. Шульгина-Іщук Н. Д.*
Shumskyi O. Ya. *див. Шумський О. Я.*
Shymanskyi I. Ye. *див. Шиманський І. Є.*
Simovych V. I. *див. Сімович В. І.*
Siropolko S. O. *див. Сірополко С. О.*
Skok V. I. *див. Скок В. І.*
Skopenko V. V. *див. Скопенко В. В.*
Skrypchenko N. F. *див. Скрипченко Н. Ф.*
Skrypnyk M. O. *див. Скрипник М. О.*
Skurativskyi L. V. *див. Скуратівський Л. В.*
Sliepkan Z. I. *див. Слєпкань З. І.*
Smal-Stotskyi R. S. *див. Смаль-Стоцький Р. С.*
Smal-Stotskyi S. Y. *див. Смаль-Стоцький С. Й.*
Smolinskyi S. M. *див. Смолінський С. М.*
Sobotovych Ye. F. *див. Соботович Є. Ф.*
Sokolyanskyi I. P. *див. Соколянський І. П.*
Solovei D. F. *див. Соловей Д. Ф.*
Stebnytskyi P. Ya. *див. Стебницький П. Я.*
Stelmakhovych M. H. *див. Стельмахович М. Г.*
Stepaniv-Dashkevych O. I. *див. Степанів-Дашкевич О. І.*
Stepanyshyn B. I. *див. Степанишин Б. І.*
Steshenko I. M. *див. Стешенко І. М.*
Steshenko O. M. *див. Стешенко О. М.*
Stetsenko K. H. *див. Стеценко К. Г.*
Stotskyi O. O. *див. Стоцький О. О.*
Stuparyk B. M. *див. Ступарик Б. М.*
Sukhomlynska G. I. *див. Сухомлинська Г. І.*
Sukhomlinskaya A. I. *див. Сухомлинська Г. І.*
Sukhomlinskii V. A. *див. Сухомлинський В. О.*
Sukhomlinskaya O. V. *див. Сухомлинська О. В.*
Sukhomlynska O.
Sukhomlynskyi V. O. *див. Сухомлинський В. О.*
Sukhoverska O. S. *див. Суховерська О. С.*
Sumtsov M. F. *див. Сумцов М. Ф.*
Suschkewitsch A. K. *див. Сушкевич А. К.*
Sushkevych A. K. *див. Сушкевич А. К.*
Sushko W. C. 275
Svitlychna N. O. *див. Світлична Н. О.*
Svydnytskyi A. P. *див. Свидницький А. П.*
Synytsia I. O. *див. Синиця І. О.*
Syrotenko A. Y. *див. Сиротенко А. Й.*

T

Teslenko I. F. *див. Тесленко І. Ф.*
Tkachenko I. H. *див. Ткаченко І. Г.*

Tkhorzhevskyi D. O. *див. Тхоржевський Д. О.*
Trublaini Mykola *див. Трублаїні Микола*
Trublaievskyi M. P. *див. Трублаїні Микола*
Tsehelskyi R. M. *див. Цегельський Р. М.*
Tsvelykh T. I. *див. Цвелих Т. І.*
Tulov M. A. *див. Тулов М. А.*
Tutkovskyi P. A. *див. Тутковський П. А.*
Tykhyi O. I. *див. Тихий О. І.*
Tyshchenko K. M. *див. Тищенко К. М.*
Tysovskyi O. V. *див. Тисовський О. В.*

U

Ukrainka Lesia *див. Українка Леся*
Ushynskyi K. D. *див. Ушинський К. Д.*

V

Vakhnianyn A. K. *див. Вахнянин А. К.*
Vashchenko H. H. *див. Ващенко Г. Г.*
Vaskivska H. O. *див. Васьківська Г. О.*
Vaskovych H. I. *див. Васькович Г. І.*
Vasylchenko S. V. *див. Васильченко С. В.*
Vasylenko M. P. *див. Василенко М. П.*
Verkhratskyi I. H. *див. Верхратський І. Г.*
Vodolazhchenko O. H. *див. Водолажченко О. Г.*
Voloshyn A. I. *див. Волошин А. І.*
Voloshyna N. Y. *див. Волошина Н. Й.*
Volynskyi P. K. *див. Волинський П. К.*
Voronoi G. F. *див. Вороний Г. Ф.*
Voronyi H. F. *див. Вороний Г. Ф.*
Vretsona H. Z. *див. Врецьона Г. З.*
Vyrovyi Ye. S. *див. Вировий Є. С.*
Vyshnevskyi O. I. *див. Вишневський О. І.*

Y

Yanata O. A. *див. Яната О. А.*
Yarema Ya. Ya. *див. Ярема Я. Я.*
Yarmachenko M. D. *див. Ярмаченко М. Д.*
Yaroshynska Ye. I. *див. Ярошинська Є. І.*
Yasinchuk L. P. *див. Ясінчук Л. П.*
Yavornytskyi D. I. *див. Яворницький Д. І.*
Yavorskyi M. I. *див. Яворський М. І.*
Yefremov S. O. *див. Єфремов С. О.*
Yefymenko O. Ya. *див. Єфименко О. Я.*
Yermakov I. H. *див. Єрмаков І. Г.*
Yerzhkivskyi M. M. *див. Єржківський М. М.*
Yevtukh M. B. *див. Євтух М. Б.*
Yurkevych P. D. *див. Юркевич П. Д.*
Yushchuk I. P. *див. Ющук І. П.*
Yushchyshyn I. M. *див. Ющишин І. М.*

Z

Zakharenko O. A. *див. Захаренко О. А.*
Zaklynskyi B. R. *див. Заклинський Б. Р.*
Zaklynskyi K. R. *див. Заклинський К. Р.*
Zaluznyi O. S. *див. Залужний О. С.*
Zarytskyi M. O. *див. Зарицький М. О.*
Zavhorodnia T. K. *див. Завгородня Т. К.*
Zhytetskyi P. H. *див. Житецький П. Г.*
Zhyvotko A. P. *див. Животко А. П.*
Ziaziun I. A. *див. Зязюн І. А.*
Zilbershtéin A. I. *див. Зільберштейн А. І.*
Zilynskyi I. M. *див. Зілинський І. М.*
Zinkivskyi K. M. *див. Зіньківський К. М.*

Довідкове видання

Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник

Електронне видання

Автори
Березівська Лариса Дмитрівна
Сухомлинська Ольга Василівна
Коляда Наталія Миколаївна
Кочубей Тетяна Дмитрівна
Міхно Олександр Петрович
Антонець Наталія Борисівна
Середа Христина Володимирівна

Науковий редактор
Березівська Лариса Дмитрівна

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
Україна, 04060, м. Київ-60, вул. М. Берлинського, 9
Тел. (044) 239-11-05, E-mail: dnpb@i.ua

Підписано 11.07.2025. Зам. № 5075/1.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934,
(093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
http://www.tvoru.com.ua